

דוד א. וואָלפע

איך און מײַן וועלט

...מיטן אויסבראָך פֿון דער מלחמה צווישן דײַטשלאַנד און ראַטן־פֿאַרבאַנד (יוני 1941), האָט ער געפֿרוווט אַנטלויפֿן צו דער סאָוועטישער זײַט. אַ דעסאַנט פֿון דער דײַטשישער אַרמיי, בײַ ווילקאָמיר, האָט פֿאַרשלאָסן דעם וועג פֿאַר די פֿליטים און דוד וואָלפֿע איז געקומען צוריק. נאָכן שוידערלעכן פּאָגראָם אין סלאָבאָדקע און אַ דערדריקטער פֿון דעם מצבֿ פֿון די ייִדן אין יענער צײַט, האָט ער אַליין פֿאַרברענט אַלע זײַנע כּתבֿ־ידן.

אין חודש יולי 1944 איז דוד וואָלפֿע אַרויסגעפֿירט געוואָרן מיט די לעצטע ייִדן פֿון קאָוונער געטאָ אין דעם אַרבעטס־לאַגער 1 לעבן דאַכאָו. אין די לעצטע חדשים פֿאַר דער באַפֿרײַונג (פֿעברואַר־מאַרץ 1945) האָט ער אָנגעשריבן אַ גרויסע פּאָעמע אין העברעיש א"נ, "תקוות־הגולה".

...באַפֿרײַט דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי סוף אַפּריל 1945, איז ער אַ פּאָר חדשים שפּעטער אַריבער קיין מינכען, וווּ ער האָט געפֿירט אַן אינטענסיווע קולטור־געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט. באַטייליקט זיך אין אַלע צײַטונגען און פּעריאָדישע אויסגאַבן פֿון דער שארית־הפּליטה. פֿון 1946 ביז 1947 געווען גענעראַל־סעקרעטאַר פֿונעם שרײַבער־און קינסטלער־פֿאַרבאַנד בײַם צענטראַל־קאָמיטעט פֿון דער שארית־הפּליטה.

...אין יאָר 1951 קומט ער מיט זײַן פֿרוי, ראָזע (אַ גראַטעוועטע פֿון בערלין, אַליין אַ שרײַבערישע־טאַלאַנטירטע פֿרוי), קיין יאָהאַנעסבורג, וווּ ער באַנײַט זיך מיט שרײַבערישע און קולטור־געזעלשאַפֿטלעכע אַקטיוויטעטן. פֿון 1955 ביז מיט 1970 איז ער רעדאַקטאָר פֿון דער חודש־שריפֿט "דרום־אַפֿריקע", במשך פֿון דער צײַט האָט ער געדרוקט דאָרט הונדערטער אַרטיקלען מענינע־דיומע, לידער און דערציילונגען; עטלעכע יאָר אויך מיטגעאַרבעט אין דער "אַפֿריקאַנער יידישער צײַטונג". עטלעכע יאָר איז דוד וואָלפֿע געווען אַ העברעישער לערער, אַ פֿאָרשטייער פֿון דער שארית־הפּליטה, און אויך איר סעקרעטאַר אין דרום־אַפֿריקאַנער "באָרד וואָ דעפּיוטיס" און אַ דעלעגאַט צו זײַנע קאָנפֿערענצן.

(פֿון די "ביאָגראַפֿישע שטריכן" אין דער פּרײַז בראָשור)

דוד א. וואלפע

איך און מײַן וועלט

אויטאביאגראפישע בלעטער

בוך איינס

דאָוו – טוב
יאהאנעסבורג – 1997 – תשנ"ז – ירושלים

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

דוד א. וולפה

אני ועולמי

©
כל הזכויות שמורות למחבר

D. Wolpe
14 Grace Road Observatory
Johannesburg 2198
SOUTH AFRICA

ISBN 0-620-20944-5

BARCODE 9780620209441

נדפס בישראל

דפוס צור־אות, ירושלים

פַֿאַר ד"ר יהונתן ה. בער
מיט באַוווּנדער און דאַנק!

דאָ פַֿאַרחתמע איך דעם ערשטן טייל פֿון מײַן ספֿר־החיים —
ביז און נאָך דעם גרויסן חורבן פֿון פֿאָלק ישׂראל.
איך בין גליקלעך וואָס מיר איז באַשערט געווען
צו זען און פֿילן דעם וווּנדער פֿון ליכט.
זײַ געבענטשט און געדאַנקט
פַֿאַר דײַן הילף און נאָענטשאַפֿט, יהונתן!

דוד וואָלפּע
יאָהאַנעסבורג 1995–1997

To Dr. JONATHAN H BEAR
IN ADMIRATION AND THANKS!

Here I seal the first part of my Book of Life —
Before and after the Holocaust of my people Israel.
I am privileged to have been destined
to see and feel the miracle of light.
And for this I bless and thank you, Jonathan,
Man of light.

David Wolpe
Johannesburg 1995-1997

To my wife ROSE
with love and thanks
for her encouragement and help

A present
for our 50th wedding anniversay
1947 – 4th November – 1997

פַֿאַר מײַן ווײַב ראָזן
מיט ליבע און דאַנק
פַֿאַר מיך מוטיקן און העלפֿן

אַ מתּנה
צו אונדזער 50סטן חתונה־יאָר
1947 – 4טער נאָוועמבער – 1997

אינהאַלט

חורבן־קיידאַן זי–יד

אין מיַין איכוועלט־טויער טו–טז

טייל 1: 1908–1930 — צאַרישע רוסלאַנד. ערשטע וועלט־מלחמה: 1914–1918. ליטע: 1918–1930. היים און משפּחה. חדר. מלמדים־רביס. פֿאָלקשול און פּראָגימנאַזיע. חבֿרים און לערערס. טאַטע־מאַמע. אונדזער פּרנסה. מיַין צי צו ארץ־ישׂראל. השומר־הצעיר. הכשרה. עליה: 1930. 1–62

טייל 2: 1930–1936 — ארץ־ישׂראל. קיבוץ בנימינה און פּתח־תקוה. שווערי־קייטן. פּאָליטיק. 1932: אַרויס פֿון קיבוץ. 1933: תל־אָבֿיבֿ. 1934: אַרעסטירט. 1936: פֿאָר צוריק. 63–112

טייל 3: 1936–1940 — ריגע. ליטע־קיידאַן. אין דער ליטווישער אַרמיי. זוך אַ צוקונפֿט. 113–193

טייל 4: 1940–1941 — מלחמה דייַטשלאַנד־פוילן. סאָוועטישע אָקופּאַציע פֿון ליטע. קאָוונע. 1941–1944 — 2טע וועלט־מלחמה: דייַטשלאַנד־ראַטן־פֿאַרבאַנד. געטאָ. פֿאַרשלעפּט. 195–247

טייל 5: 1944–1945 — אַרבעטס־לאַגער 1 דאַכאַו־קויפֿערינג. באַפֿרייַט דורך אַמעריקאַנער אַרמיי: 29 אַפּריל. שפּיטאָל סאַנט־אַטיליען. געלטענדאָרף. 1946–1951: מינכען: "אונדזער וועג" און אַנדערע צייַטונגען. געזעלשאַפֿט־סעקרעטאַר פֿון ייִדישן שרייַבער־ און קינסטלער־פֿאַרבאַנד בייַם צענטראַל־קאָמיטעט. געטראָפֿן מיַין באַשערטע: ראָזאַ בערלינער. חתונה געהאַט, 1947. ערשטע צוויי קינדער. 249–339

בוך צוויי: **דרום־אַפֿריקע** — דאַרף אַרויסקומען אין 1998.

חורבן־קיידאַן

דער דין־וחשבון־מאמר איז געדרוקט געווארן אין "פֿון לעצטן חורבן", מינסקער, דעצעמבער 1948; איבערגעדרוקט, אויף ענגליש, אין 1950, אין אַ יובל־אויסגאַבע — 1900–1950 — פֿון קיידאַנער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין יאָהאַנעסבורג; אין 1996 איז דער רעפּאָרט אַריַין אין אינטערנעט, וואַשינגטאָן, דורך אַנדריו קאַסעל; איך גיב עס אַריַין אין דעם בוך, אויף יידיש און ענגליש, ווי מיַין טרער און קדיש אויפֿן קבֿר פֿון דער ק"ק קיידאַן.

קיידאַן ליגט אויף ביידע זיַטן פֿון טיַיך געוויאַזשע, 50 ק"מ צפֿונדיק פֿון קאָוונע, די געוועזענע הויפּטשטאָט פֿון ליטע. קיידאַן האָט געהערט צו די עלטסטע יידישע קהילות פֿון זאַמעט אין ליטע. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז עס געווען כּמעט אַ ריין יידיש שטעטל מיט דורותדיקע אייַנגעזעסענע יידישע תּושבֿים; מיט יידישע חבֿרות און אַן אַלטן יידישן פֿינקס; מיט אַן אַלטן בית־עולם. די הויבע געמויערטע שול איז געווען געבויט אין יאָר תקמ"ד (1784), מיט אָריענטאַלישע קונסט־באַמאָלונגען פֿון סימבאָלישע חיות און פֿייגל: אָדלערס, הירשן, לייבן א"א, און אַ פּאַר געשניצטער אָרון־קודש — אַ באַרימט קונסט־ווערק. און צו דער שול — בתּי־מדרשים, אַ קלויז און מנינים, וואָס דעם גאַנצן טאָג האָבן דאָרט געקלונגען די אַלטע סקאַרבאָווע ניגונים פֿון לומדים און תּהילים־זאָגערס. געקלונגען האָט דער תּורה־ניגון אויך אין די חדרים פֿול מיט קינדער. און השׂכּלה־יידן האָט געהאַט קיידאַן; דאָ איז געבוירן געווארן דער גרויסער משׂכּיל משה־לייב לילינבלום. דאָס אָרעמע הילצערנע הייַזל אין שולהויף־גאַסל, ווו ער האָט געלעבט, האָבן אַלע געקענט. באַקאַנט איז געווען קיידאַן מיט אירע בעלי־מלאָכות, — באַרימטע ספּעציאַליסטן, וואָס האָבן געשמט אין דער גאַנצער געגנט; מיט תּבֿואה־סוחרים, קרעמערס, געריטענירערס; מיט יידן נגידים, באַלעבאַטים פֿון אייגענע געמויערטע הייַזער, פֿון מילן, פֿון ביר־ברויעריַען און פּאַבריקן פֿון לעדער. דאָס זענען אַלץ געווען יידישע אייַנגעפֿונדעווענע פּרנסות, וואָס גייען דורך דורות איבער בירושה.

אין 1918, מיטן אויפֿקום פֿון דער ליטווישער מלוכה, ווערט קיידאַן אַ קרייַזשטאָט און נעמט זיך אַנטוויקלען מיט ראַשיקן גאַנג. מיט באַנייַטן כּוח בויט זיך אויף די יידישע קהילה. ס'קערן זיך צוריק פֿון רוסלאַנד די קיידאַנער יידישע

תּושבֿים, וואָס זענען אין מלחמה־צײַט געווען אַרויסגעשיקט לויט אַ צאַרישן באַפֿעל. ס׳מערקט זיך אַ קאָלאָסאַלער אויפֿשוווּנג אין מיסחר, מלאָכה און קולטור־לעבן. ס׳פֿאַרבריייטערט איר טעטיקייט די אויפֿגעלעבטע אינדוסטריע, באַזונדערש די יידישע לעדער־פֿאַבריקן, מילן און ציגל־פֿאַבריקן. אין קיידאַן קומען אויף העברעיִשע און יידישע פֿאָלקשולן און קינדער־גערטנער, אַ העברעיִשע פּראָגימנאַזיע; אַ גרויסע ביבליאָטעק, מיט יידישע און העברעיִשע ביכער; פֿאַרטייען און קולטור־אָרגאַניזאַציעס פֿון רעכטס ביז סאַמע לינקס; אַ יידישע פֿאָלקסבאַנק וואָס שטיצט דעם יידישן האַנטווערקער און קרעמער. מיט איין וואָרט – אַ קהילה לשם ולתּפֿארת.

אין 1939, נאָכן אויסבראָך פֿון קריג צווישן דײַטשלאַנד און פוילן, האָבן יידישע פּליטים געפֿונען אין קיידאַן אַ ווארעמען אויפֿנעם און סבֿיבֿה. ס׳איז אויפֿגעקומען אַ ישיבֿה פֿון 150 געוועזענע ישיבֿה־בחורים פֿון דער באַרימטער מירער ישיבֿה און אַ קיבוץ פֿון "השומר־הצעיר"־פּליטים. קיידאַנער קהילה האָט זיי געהאָלפֿן זיך אײַנאָרדענען. אין 1940 ווערט ליטע אַ סאָוועטישע רעפּובליק. קיידאַן מיט איר אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 10.000 ציילט דאָן ביז 3000 יידישע נפֿשות.

אַ יאָר שפּעטער, ווען דײַטשלאַנד באַפֿאַלט ראַטן־פֿאַרבאַנד, איז קיידאַן שוין אין די ערשטע טעג פֿון דער מלחמה, דעם 24סטן יוני, געווען אין די דײַטשישע הענט. אין צוויי חדשים אַרום איז שוין פֿון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג דאָרט געבליבן נאָר איין גרויסער מאַסן־קבֿר...

לעבעדיקע יידישע עדות, וואָס האָבן די טראַגעדיע צוגעזען און אַליין זוכה געווען צו איבערלעבן די פֿינצטערע נאַצי־צײַט – זענען געווען בלויז דרײַ מענער. אָט די על־פּי־נס גערעטעוועטע האָבן שפּעטער פֿאַר נאָך יירן איבערגעגעבן פֿון די אַלע געשעענישן, און לויט אָט דעם מאַטעריאַל פֿאַרצייכן איך דאָ און פּרוּוו אויפֿשטעלן, ווי מעגלעך, אַ בילד פֿון אומקום פֿון די קיידאַנער יידן.

ווי נאָר די דײַטשישע־סאָוועטישע מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז אין קיידאַן, ווי אין נאָך טיילן פֿון ליטע, אַרויס פֿון אונטערגרונט אַ ליטווישע "פֿינפֿטע קאָלאָנע". פֿאַשיסטן און סתּם כוליגאַנעס, דערשפּירנדיק דעם שטורעמווינט וואָס האָט זיך אַ ריס געטאָן פֿון דײַטשלאַנד, האָבן זיך גליַיך געמוטמעט אָרגאַניזירן אין די טרויעריק באַרימטע אַ"ג ליטווישע "פֿאַרטיזאַנער"־גרופּעס; זיי האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן צו מקבל־פּנים זײַן די געגאַרטע פֿרײַנד זייערע פֿון מערבֿ. אַן אָנפֿירנדיקע ראָלע צווישן די קיידאַנער "פֿאַרטיזאַנער" האָט געשפּילט די אינטעליגענץ: דאָקטוירים, אַפּטייקערס, לערערס, באַאַמטע; און זייערע זינדלעך: גימנאַזיסטן, סטודענטן, שילערס פֿון אָרטיקן טעכניקום א"א. בראָש פֿון די כוליגאַנעס האָבן זיך אין קיידאַן געשטעלט צוויי "פּראָמינענטן", פּאָווילויוס און

מאַרקונאַס – ביידע זינדלעך פֿון געוועזענע בירגערמײַסטערס אין דער צײַט פֿון דער פֿרײַערדיקער ליטווישער פֿאַשיסטישער ממשלה. אַ גרויסע ראָלע האָבן בײַ די "פֿאַרטיזאַנער" געשפּילט אויך די דרײַ ברידער שולטשאַס (וואַציס, יוּאָזאַס און סטעפֿאַס), וואָס האָבן געווינט אויפֿן פֿערדמאַרק, און וואַצלאָוואַס לאַטשינסקאַס, אַ סטאָליער פֿון יאַסוועניער־גאַס. די אַלע לעצטע האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זייער אַקטיוויטעט און פֿליַיס בײַם מאָרדן און ראַבירן די יידן.

די יידן אין שטעטל האָבן דערפֿילט, אַז די לופֿט איז אָנגעזאַפּט מיט פּאָגראָם און רציחה. די באַקאַנטע שכנים פֿון נעבטן איז געווען ניט צו דערקענען. די פּאַניק אין די יידישע הײַזער איז געוואַקסן. די יידן האָבן זיך פֿאַרבאַהאַלטן אין די הײַזער ווי פֿאַרפֿאָלגטע חיות, וואָס פֿאַרקריכן אין זייערע נאָרעס, ווען אין דרויסן לויערט אַ געפֿאַר. יוגנטלעכע האָבן דאָך געפֿרוווט לויפֿן, וועלנדיק דערגרייכן זיכערע סאָוועטישע פּונקטן אָדער אָנשליסן זיך אין קאַמף צו דער סאָוועטישער אַרמיי. די ליטווינער האָבן אויף זיי געשאָסן און אַ טייל איז אומגעקומען. נאָך אַ טייל איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף די וועגן, פֿון דער ראַבירנדיקער באַפֿעלקערונג. גאַנץ וויניק האָבן דאָך געהאַט דאָס גליק צו דערלויפֿן טיפֿער אין ראַטן־פֿאַרבאַנד אַרײַן און דערנאָך געדינט אין מיליטער; עטלעכע פֿון זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט; געוועזן אויך העלדיש־געפֿאַלענע אין קאַמף, ווי איזאַ גלאַטשטיין א"א. אַ קאָנטיקער טייל פֿון די געלאָפֿענע האָט זיך אָנגעשטויסן אויף דער דײַטשישער אַרמיי, און בלית־ברירה געמוזט זיך אומקערן צוריק אין שטעטל אַרײַן. זייער אַ באַגאַבטער יידישער בחור, ניסן זאַלצבורג, אַ סטודענט, האָט אונטערוועגס אין דערבייַקן שטעטל שאַט זיך אויפֿגעהאַנגען, פֿון פֿאַרצווייפֿלונג און אויסזיכטלאָזיקייט.

ווי נאָר די דײַטשן זענען אַרײַן אין קיידאַן, האָבן זיך געזומען באַווײַזן פֿאַראָרדענונגען: אַלע יידן מוזן טראָגן געלע לאַטעס; טאָרן ניט גיין אויפֿן טראָטוואַר; ניט ריידן מיט ליטווינער און אַנדערע גזירות אין דעם "גײַסט".

דער ערשטער בלוטיקער אָרגאַניזירטער אַרויסטריט פֿון די ליטווישע באַנדיטן איז געווען – דאָס צונויפֿגענעמען 100 יידן, כלומרשט קאָמוניסטן. מ'האָט זיי דורכן שטעטל געפֿירט אין אונטערוועש און דערשאָסן אין באַביאַנער (באָרער) וואַלד, 2 ק"מ פֿון שטעטל. די נעמען זייערע, וואָס איך ווייס: בענאָ ראָנדער; גוטמאַן בלומבערג; יעקע וואָלפּערט; משה זאַלמאַנאָוויטש מיט צוויי טעכטער: פּעסע און בונע; פּאָלאָנעס, אַן אַפּטייקער; דוד פּרוסאַק; אַבֿרהם־איטשע דינערשול; שמולקע דער איזוואָשטשיק (זײַן פֿאַמיליע־נאָמען קען איך זיך ניט דערמאָנען); יונה שאַפּירא.

נאָך אַ פּאָר עפּיזאָדן פֿון די ערשטע אָקופּאַציע־טעג:

מייקע בערגער, אַן אינהאַבער פֿון אַ קינא, איז אַזוי צעשלאָגן געוואָרן פֿון ליטווינער, אַז אַ קורצע צײַט נאָכן ברענגען אים אין שפּיטאָל איז ער געשטאָרבן.

ראובֿן צעסלער, אַ שנײַדער, איז געלאָפֿן צו זײַנע עלטערן אין "בראָם" (אויפֿן שולהויף, ווו מ׳פֿלעגט שעכטן די עופֿות), האָט אים אַ ליטווינער אין טויער דערשאָסן.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען די יידן אָנגעהויבן טרײַבן צו דער אַרבעט. די מערהייט האָט געאַרבעט אויפֿן עראָדראָם בײַם פֿונאַנדערפאַלן באָמבעס, וואָס זענען געבליבן פֿון די רוסן. די וואַך האָט געהאַלטן די נײַ־אָרגאַניזירטע ליטווישע פּאָליציי. ציווילע ליטווינער פֿלעגן פֿון ווײַטן זיך צוקוקן און הנאה האָבן. עס זענען דאָרט אויך פֿאַרגעקומען אויפֿרײַסן און אַן ערך 10 יידן זענען דערהרגעט געוואָרן. אַנדערע יידן האָבן געאַרבעט אין די אַרומיקע גרויסע מלוכהשע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע הייפֿן, ווי אין פּעלאַדנאָגע (דאָרט איז אין אָנהייב פֿון די צוואַנציקער יאָרן געווען די ערשטע חלוצישע הכשרה־פֿאַרם אין ליטע), פּאָדבאָראָק, זשערגיניאַי א״א.

יידישע מיידלעך זענען געזומען געוואָרן אויף אַרבעט אין דײַטשישן אָפּיצירן־קלוב און זענען דאָרט פֿאַרגוואַלדיקט געוואָרן.

די שיקאַנערײַ און פּײַניקונגען האָבן אַלץ אָנגעהאַלטן; דאָס שטעטל איז געווען אין שוידערלעכער מורא פֿאַרן מאָרגנדיקן טאָג. וועד ווייסט, וואָס עס דערוואַרט נאָך!

דעם 23סטן יולי האָבן ליטווינער מיט עטלעכע דײַטשן אַרויסגעפֿירט אויף 6 לאַסטאויטאָס 200 יידן פֿלומרשט צו דער אַרבעט. נאָך דעם ווי די יידן האָבן זיך ניט צוריקגעקערט, זענען די פֿאַמיליע־אָנגעהעריקע געלאָפֿן צו די ליטווישע אָנפֿירערס, זיך דערוויסן וועגן גורל פֿון די מענטשן, אָבער אָן רעזולטאַטן. דאַן האָט מען געגעבן אַ ליטווינער אַ גרויסע סומע געלט, און ער האָט געבראַכט אַ ידיעה אַז נאָך אין זעלבן טאָג (23.7), ווען מע האָט די מענטשן אַרויסגעפֿירט, זענען זיי, די אַלע 200, אין דעם וואַלד טעוטשוניי, 10 ק״מ פֿון קיידאַן, געוואָרן דערשאָסן. די יידן האָבן דאָס אָבער ניט געוואָלט גלייבן; זיי האָבן אַלץ געהאָפֿט, אַז די מענטשן וועלן נאָך קומען צוריק. זעענדיק אָבער אַז עס גייט אַוועק אַ טאָג נאָך אַ טאָג און קיין שפּור פֿון די יידן איז ניטאָ, האָבן שוין די יידן אין שטעטל פֿאַרשטאַנען אַז די זאַך איז טאַקע אמת.

צווישן די 200 זענען געווען: ישׂראל כּהן און זײַנע 3 זין: זלמן, פֿײַוול און אָרטשיק; אָרטשיק קאַרנאָווסקי, וואָס האָט געווינט אויפֿן פֿערדמאַרק; די 2 ברידער קצבֿים: יאַנקל און לייזער, מיט לייזערס זון בינע; אַפּטייקער קאַגאַן און זײַן שוואָגער, דער אײַזן־קרעמער פּרושאַנסקי; ישׂראל טובֿער, אַ בעקער, מיט זײַן פֿרוי און טעכטערל; מינע שילקינער, וואָס האָט געהאַט אַ קרעמל אויפֿן מאַרק.

אַ קורצע צײַט נאָך אָט דער פֿאַסירונג האָט דער בירגערמײַסטער פּאָוויליוס (וואָס די דײַטשן האָבן אים צוריק אַוועקגעזעצט אויף זײַן אַמאָליקן אַמט)

געלאָזט רופֿן די חשובֿע באַלעבאַטים פֿון קהילה: צדוק שלאַפֿאָבערסקי, חיים ראָנדער, חיים בלומבערג, אַבראַשאַ קאָגאַן, סראָעלאָוו, שלום חייט א״א. פּאָווילויס האָט זיי געמאָלדן, אַז צייַט 24 שעה מוזן אַלע יידן פֿאַרלאָזן זייערע ווויינונגען און זיך אַרײַנקלײַבן אין ראַיאָן פֿון סמילגער־גאַס. מיט שטעביקן דראָט איז אַרומגעצוימט געווָארן סמילגער־גאַס מיט דער קלויז, דער שולהויף מיט די געסלעך אַרום, ביז לאַנגער־גאַס (געדימינאָ גאַטוועג). דאָס איז געווען די יידישע געטאָ פֿון קיידאַן.

אין טאָג וואָס די יידן זענען אַרײַן אין געטאָ האָבן די ליטווינער געבראַכט קיין קיידאַן אַלע יידן פֿון די דערבייַקע שטעטלעך, שאַט און זשיים, אַן ערך 1000 נפֿשות. צווישן זיי זענען אויך געווען יידן פֿון אַרומיקע שטעטלעך, וואָס זענען אין די ערשטע טעג פֿון מלחמה געהאַט זיך צוזאַמענגעלאָפֿן קיין זשיים און שאַט. די ענגשאַפֿט אין קיידאַנער געטאָ איז געווען אומדערטרעגלעך; דערצו זענען די שפּײַזערעזערוון שוין כּמעט בײַ אַלעמען געווען אויסגעשעפּט. טיפֿוס און הונגער זענען געשטאַנען בײַ דער טיר.

דער בירגערמײַסטער פּאָווילויס האָט דאַן אַרויפֿגעלייגט אַ קאָנטריבוציע אויף די יידן. ער האָט געדראָט מיט פֿאַרניכטונג, אויב דאָס געפֿאָדערטע געלט וועט ניט געשאַפֿן ווערן. די יידן האָבן צונויפֿגעקליבן געלט און צירונג פֿון די אַלע וואָס האָבן נאָך געהאַט וואָס צו געבן. מענטשן האָבן געהאָפֿט, אַז מיט דעם וועט מען זיך אפֿשר קענען אויסקויפֿן און ס׳וועט ווערן בעסער. בעסער איז ניט געווָארן; קאָנטריבוציעס אָבער האָבן די יידן אין קיידאַן פֿאַר אַ גאָר קורצער צייַט געמוזט אַרײַנטראָגן נאָך אַ פּאָר מאָל.

טייל יוגנט האָט אַלץ קלאָרער גענומען זען, אַז דאָס שפּיל איז פֿאַרן טיַוול. עטלעכע פֿון זיי זענען אַוועק צו די חשובֿע באַלעבאַטים און געפֿרווט זיי אויפֿקלערן, אַז ס׳וואָלט אפֿשר בעסער געווען אַ פּלאַן צו לויפֿן אין וואַלד אַרײַן, אָדער ערגעץ אַנדערש ווו זיך אויסבאַהאַלטן. די באַלעבאַטים זענען געווען קעגן. דורך דעם, האָבן זיי געזאָגט, וועט מען שטעלן אין געפֿאַר די גאַנצע געטאָ. די דײַטשן וועלן די יידן, האָבן זיי געמיינט, אויסנוצן נאָר צו דער אַרבעט; לוינט, אויב אַזוי, ניט צו ריזיקירן מיט די לעבנס.

דער 15טער אויגוסט האָט געמאַכט אַ סוף צו די אַלע אילוזיעס פֿון די יידן אין קיידאַן און צעבלאָזן זייערע לעצטע האָפֿענונגען. אין דעם טאָג האָבן די ליטווישע פּאָליציי און ״פֿאַרטיזאַנער״ אונטערן אָנפֿיר פֿון עטלעכע דײַטשן אַרויסגעטריבן אַלע יידן פֿון די הײַזער און זיי צונויפֿגענומען אויפֿן שולהויף. אַלע מענער פֿון 14 יאָר און עלטער האָט מען אויסגעשטעלט צו 4 אין אַ ריי און זיי אַוועקגעפֿירט אין פֿאַרק צו די גרויסע געמויערטע שטאַלן פֿון ״זשירגינאַס״, ווו עס פֿלעגן

געהאָדעוועט ווערן פֿערד. די פֿרויען און קינדער, קראַנקע און אַלטע האָט מען אַוועקגעפֿירט אויף פֿורן. אויך די פֿרויען און ניי־געבוירענע קינדער האָט מען פֿון שפּיטאָל אַהער געבראַכט. די ליטווישע "אינטעליגענץ" איז געקומען אָנקוקן דעם "מאַרש", ווי אַ צירק־ספּעקטאַקל. דער "זשירגינאַס", ווו אַלע יידן זענען צונויפֿגעשפּאַרט געוואָרן, איז געווען שטרענג באַוואַכט פֿון ליטווינער. 13 טעג זענען דאָרט די יידן אָפּגעווען. די ענגשאַפֿט איז געווען שרעקלעך. אַחוץ קאַווע האָט מען די מענטשן קיין עסן ניט געגעבן. דערצו פֿלעגן די ליטווינער אָפֿט מאַכן "באַזוכן" און אַוועקנעמען פֿון די יידן דאָס לעצטע שבלעצטע.

ווען מע האָט די יידן אין געטאָ געזונדמען טרייבן פֿון זייערע וווינונגען צום שולהויף, האָט בענצל בירגער פּאָרגעלייגט עטלעכע פֿון די יינגערע, מע זאָל אַנטלויפֿן דורכן סמילגע (אַ קליין טייכל). ניט געפֿינענדיק קיין אָנהענגערס פֿון זיין פּלאַן, איז ער אַליין אַנטלאָפֿן. טעג איז ער געלעגן אין קוסטעס. פֿון אַ באַהעלטענישׂ האָט ער אויך שפּעטער געהאַט צוגעזען דאָס דערשיסן די יידן. נאָך דער שחיטה איז ער אַוועק צו באַקאַנטע פּויערים (ער איז געווען אַ יישובֿניק) און זיך בייַ זיי אויסבאַהאַלטן. איצט לעבט ער אין קיידאַן.

דאָנערשטיק, דעם 28סטן אויגוסט 1941 (ה׳ אלול תש״א), זענען פֿלוצלינג אָנגעקומען צום "זשירגינאַס" בייַ 200 ליטווינער: באַן־באַאַמטע און פּאָליציי, באַוואָפֿנטע מיט ביקסן און האַנט־גראַנאַטן. צו ערשט, האָט מען אָפּגעטיילט אַלע יונגע און שטאַרקערע מענער, און גרופּעסווייז, צו 60, זיי אַוועקגעפֿירט הינטערן קאַטוילישן צווינטער, בייַ דאַטנעוועור וועג, ניט ווייט פֿון טייכל סמילגע (העכער אויף אַ בארג, איבערן טייכל, ליגט דער יידישער בית־עלמין). דאָרט איז שוין געווען אַ גרויסער צוגעגרייטער גראָבן, וואָס רוסישע געפֿאַנגענע האָבן אין 5 טעג געמאַכט. לעבן גרוב האָט מען די יידן געצוווונגען זיך אויסטאָן. דאַן האָבן ליטווינער געעפֿנט אויף זיי אַ שיסערײַ פֿון מאַשין־געווער. בעתן שיסן האָט מען לעבן "זשירגינאַס" געלאָזט אין גאַנג מאָטאָרן פֿון טראַקטאָרן, כּדי צו פֿאַרטויבן די פּיינלעכע געשרייען, וואָס מ׳האָט געהערט אַפֿילו אין שטאָט. אַ סך זענען אין גרוב אַרײַנגעפֿאַלן פֿאַרוווּנדעט אָדער אַרײַנגעשטויסן געוואָרן נאָך לעבעדיקע.

דעם "ספּעקטאַקל" איז געקומען אָנקוקן די ליטווישע "פּראָמינענטע" געזעלשאַפֿט. דאָ איז געווען דער דירעקטאָר פֿון גימנאַזיע, סעלאַוואָ, דער בירגערמײַסטער פּאָווילויס, עס האָט אויך ניט געפֿעלט אַ קאַטוילישער גייסטלעכער, אַ יונגער גלח.

אין דער ערשטער גרופּע איז געווען דער רבֿ ר׳ אַהרון גאַלין, אַן איידעם פֿון קיידאַנער רבֿ ר׳ שלמה פֿײַנזילבער, דער פֿאָרזיצער פֿון אַגודת־הרבנים אין ליטע, וואָס איז אויך געווען אין "זשירגינאַס". הרבֿ גאַלין האָט בייַ דער גרוב געזאָגט צו די יידן, אַז דאָס יידישע פֿאָלק האָט שוין דורכגעמאַכט אַזעלכע נסיונות. בייַם

אויסרופֿן: "דאָס אומזיסט פֿאַרגאָסענע בלוט וועט ניט שווײַגן!" — האָט זיך אָנגעהויבן די שיסערײַ.

עס זענען בײַ דער שחיטה אויך געווען פֿרוי̈ען פֿון ווידערשטאַנד.

אין דער צווייטער גרופּע איז געווען צדוק שלאַפֿאָבערסקי, אַ מאַן פֿון אַ יאָר 40; ער איז געווען אַן אָפּיציר פֿון דער ליטווישער אַרמיי און האָט זיך באַטייליקט אין די קאַמפֿן פֿאַר ליטעס אומאָפּהענגיקייט. שלאַפֿאָבערסקי איז אויך געווען אַ לאַנגיאָריקער מיטגליד פֿון שטאָט־פֿאַרוואַלטונג און איז געווען באַפֿרײַנדט מיט די ליטווינער. בײַ דער גרוב האָט קאָמאַנדירט אַ דײַטשישער מיליטער־מאַן. שלאַפֿאָבערסקי האָט געבעטן, ער זאָל אים לאָזן זאָגן אַ פּאָר ווערטער. דער דײַטש האָט אים אָנגעהויבן שלאָגן. שלאַפֿאָבערסקי האָט אַ כאַפּ געטאָן דעם דײַטש, אים אַרײַנגעשלעפּט אין גרוב און אים אָנגעהויבן ווּאַרגן. באַלד איז אָבער דעם דײַטש צו הילף צוגעשפּרונגען אַ ליטווינער, ווּאָס איז געשטאַנען בײַ דער גרוב מיט אַן אויטאָמאַט אין האַנט. דאָס איז געווען ראָדאָניס, דער בעל־הבית פֿון האָטעל "ווילניוס", ווּאָס האָט זיך געפֿונען אין הויז פֿון יידישן פֿאָטאָגראַף יאָפֿע. שלאַפֿאָבערסקי האָט אָפּגעלאָזן דעם דײַטש און זיך אַ ווּאַרף געטאָן צום ליטווינער און האָט אים אײַנגעביסן אין גאָרגל. שלאַפֿאָבערסקין האָבן די ליטווינער צעשטאָכן מיט אַ באַגענט און צעשניטן מיט מעסערס אויף שטיקער. דער צאַפּלדיקער ראָדאָניס איז אָפּגעפֿירט געוואָרן אין שפּיטאָל, ווו ער איז אין צוויי טעג אַרום געשטאָרבן. די ליטווינער האָבן אים געמאַכט אַ לוויה מיט גרויס פּאָראַד. פֿײַערלעכע רעדעס זענען דערבײַ געהאַלטן געוואָרן, אין וועלכע מע האָט דעם באָנדיט באַצייכנט "אַלס לעצטער קרבן פֿון יידישער מאַכט".

נאָך שלאַפֿאָבערסקיס "תּמות נפֿשי עם פּלישתּים" זענען די מערדערס געוואָרן נאָך מער אַכזריותדיק, אָבער אויך פֿאָרזיכטיקער; זיי האָבן שוין געבראַכט צו דער גרוב קלענערע גרופּעס יידן.

אין איינע פֿון די גרופּעס איז געווען דער שלאָסער ברוך־מאיר צעסלער, בעל־הבית פֿון אַ ראַדיאָ־וועלט־געשעפֿט און שלאָסערײַ־ווערקשטאָט. בײַ דער גרוב האָט ער אַרויסגעריסן פֿון אַ ליטווינער דעם אויטאָמאַט, נאָר צום אומגליק האָט ער ניט געקענט שיסן. אין דעם אויגנבליק האָבן צוויי יינגלעך אָנגעהויבן לויפֿן צום טײַכל. די יינגלעך האָט מען דערשאָסן לויפֿנדיק, און גלײַך אויף אַן אָרט אויך צעסלערן.

נאָך די מענער האָט מען געפֿירט די פֿרויען און גרעסערע קינדער, צו פֿערציק אין אַ גרופּע. די בלוט־דאָרשטיקייט און אַכזריות פֿון די מערדערס איז געשטיגן. ראַשל שיסיאַנסקי, די פֿרוי פֿון מיל־באַזיצער אַבא שיסיאַנסקי, האָט זיך בײַ דער גרוב געבעטן, מ׳זאָל זי פֿריער שיסן, נאָך דעם די קינדער. האָט מען בײַ איר די

קינדער אַרויסגעריסן און זיי געשאָסן פֿאַר איר אין די אויגן, דאַן האָט מען זי דערשאָסן. די עלטערע און קראַנקע פֿרויען האָט מען געבראַכט מיט אויטאָס און לעבעדיק געוואָרפֿן אין גרוב אַרײַן. די קליינינקע קינדער האָבן די ליטווינער געווארפֿן ווי די באַלן און זיי אויפֿגעכאַפּט אויף באַגנעטן.

שטעטלשע ליטווינער האָבן דערנאָך דערציילט, אַז נאָכן פֿאַרשיטן אַ ביסל די גרוב האָט זיך די ערד באַוועגט אַרויף און אַראָפּ, ווי אַ לעבעדיקער פֿולס וואָלט דאָרט געקלאַפּט, און ס׳האָבן פֿון אויבן זיך אָנגעזען ריטשקעלעך בלוט. די מערדערס האָבן באַנוצט פּרעס־מאַשינען אויף אײַנצושטילן די באַוועגונג פֿון דער לעבעדיק־געווארענער בלוטיקער ערד.

קיידאַנער ייִדן, וואָס האָבן נאָך דער באַפֿרײַונג באַזוכט דעם מאַסן־קבֿר, האָבן פֿעסטגעשטעלט, אַז די פֿירקאַנטיקע גרוב איז דאָך געבליבן אַ ביסל העכער פֿון אַרומיקן באָדן, ווי דער הייליקער קבֿר וואָלט זיך וועלן אָפּגרענעצן פֿון דער טמאדיקער ערד וואָס רינגלט אים אַרום.

דאָס שיסן די ייִדן האָט געדויערט ביז אָוונט.

דערשפּירנדיק דעם ביטערן סוף, האָט זיך אין ״זשירגינאַס״ גופֿא געהאַנגען דער קצב הירש לעביאָטקין.

פֿון די אַלע ייִדן וואָס זענען געווען פֿאַרשפּאַרט אין ״זשירגינאַס״, איז על־פּי־נס געלונגען זיך צו ראַטעווען בלויז צוויי מענער. אייזנער חיים ראָנדער, 1903 געבוירן אין קיידאַן; דער צווייטער — שמואל סמאָלסקי, געבוירן אין פּויזן, אַ פּליט וואָס איז אַנטלאָפֿן פֿון פּוילן, אין 1939, און געווויינט אין קיידאַן. ראָנדער און סמאָלסקי האָבן פֿאַרגעלייגט נאָך עטלעכע יוגנטלעכע זיך צו באַהאַלטן. ס׳איז שוין אָבער געווען צו שפּעט. זיי איז געלונגען זיך צו פֿאַרשטעקן הינטער די ברעטער וואָס זענען געלעגן אין ״זשירגינאַס״. אַהער האָט מען נאָך דער שחיטה אויך געבראַכט די קליידער פֿון די קדושים און אַוועקגעשטעלט אַ וואַך. די בעסערע זאַכן האָבן די אָנפֿירערס פֿון מאַסנמאָרד צעראַבירט. די איבעריקע האָט מען נאַכער סאָרטירט און אין ספּעציעלע פּונקטן דאָס פֿאַרקויפֿט צו כּמו־פּריזן דער ליטווישער באַפֿעלקערונג. אין דער זעלבער נאַכט נאָך דער שחיטה האָבן ביידע ייִדן, וואָס זענען געלעגן פֿאַרשטעקט צווישן די ברעטער און אונטער די זאַכן, אויסגעשניטן מיט אַ מעסערל אַ לאָך אין שינדלדאַך, אויסגעטאָן די שיך און זיך אַראָפּגעלאָזן אויף אַ שטריק, פֿון ליַלעכער געמאַכט. די וואַך האָט צום גליק גאָרניט געהערט. זיי זענען אָנטלאָפֿן אין וואַלד פּאָדבאָריק. אַזוי האָבן צוזאַמען מיטן אויבן דערמאָנטן בענצל בירגער זיך גערעטעוועט בלויז 3 פֿון די 4000 קדושים פֿון די 3 ייִדישע קהילות: קיידאַן, שאַט און זשיים.

אין מײַן איכוועלט־טויער

אויפֿן שוועל, אין אָפֿענעם טויער צו מײַן איכוועלט, וויל איך אַ רגע בלײַבן שטיין. טראַכטן. זאָגן אַ וואָרט. אפֿשר אויך צו אַ גליקלעך־געבליבענעם לייענער, וואָס וויל זײַן מײַן גאַסט. דאָ האָב איך צעפֿראַלט די טירן פֿון מײַנע חדרי־חדרים, אויסגעטאָן מײַן לײַב פֿון די העמדלעך פֿון זײַד און לײַנען און איך באַווײַז זיך אין גאָלער נאַקעטקייט. אויך די נשמה האָב איך אַרויסגעשיילט פֿון די מיסטעריע־שאָלעכצן און איך האָב געפֿרוווט איבערלעבן דאָס געוועזענע לעבן אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן: וואָך און יום־טובֿ, יוגנט־חלומות, וווינען און פֿריידן. איך האָב מײַן געשיכטע איבערגעבלעטערט פֿאַמעלעך. באַווווסטזיניק און מיט גלויבן אין לעבן און מענטש, האָב איך איבערגעשפּיגלט פֿון זפֿרון די עפּיזאָדן און פֿאַקטן אין אמתדיק רעטראָספּעקטיוויער ליכטשײַן, אין מײַן נאַראַטיוו און סטיל. מיט מײַן יחיד־גאַנג און יידיש וואָרט וואַנדער איך דאָ דורך אייגענע לאַבירינטן פֿון אַ היסטאָריש־טראַגישן יאָרהונדערט. זײַן הינטערגרונט איז געצייכנט מיט בלוט און פֿײַער פֿון אַ טײַוולאָניש יודענריין־עפּאָכע. דער אַנטמענטשטער מאָנסטער האָט מאַרשירט איבער אייראָפּע, איבער מײַן געטאָ, איבער מיר. און מיך, אַ מאָנטשינק יידּ־שרײַפֿעלע אין דער מיליאָניקער חורבן־מאַשין, האָט דער לעצטיקער סוף־שטורעם אַרויסגעטרייסלט מיט קוים אַן אָטעם לעבן. מײַן היים, אונדזער משפּחה, מײַן ליטוואַקישער שבֿט, זענען געווען אויסגעקאָרטשעוועט פֿון דער האַקנקרייץ־האַק, מיט וואָרצל און שטאַם. פֿון אונטער די צוזאַמענגעפֿאַלענע וועגט האָבן געגלאָצט יידישע הרוגים־אויגן צום פוסטן הימל. און דעמאָלט האָט עס פּאַסירט: אין איינעם פֿון מײַנע קאָשמאַר־חלומות אין יענע אומרוענעכט, האָב איך געזען ווי מײַן קינדשאַפֿט האָט זיך אויפֿגעהאַנגען אויף אַ נאַקעטן צוויג פֿון אַ בוים, איבערן קבֿר פֿון מײַן צענשמהטער און צעפֿליישטער עדה אין קיידאַן. פֿון וואַנעט האָב איך געווויסט אַז ס׳איז איך, מײַן קינדשאַפֿט? וויל ס׳איז געווען אַ צאַרט קינדיש הענטל אויף די צעפֿלאָנטערט־צעריסענע סטרונעס פֿון אַ צעטראַסקעטן ברוינעם פֿידל, דער פֿידל פֿון מײַן אָנקל חיים האָפֿענהיים. ס׳איז געווען גאָר אַ מאָל, ווען כ׳פֿלעג מיט שטילע טריטעלעך זיך אַרײַנשאַרן אין באָבע לאהס זאַל און אַרויפֿקוקן צום שוואַרצן פֿוטליאַר, וואָס הענגט הויך אויף דער וואַנט. נאָר אַ מלאך האָט געקענט אַזוי הויך פֿליען. און איין טאָג איז דער אוצר געבליבן ליגן אויפֿן שפּיגלטיש, בײַ דער וואַנט. איך האָב עס אַ גלעט געטאָן, באַרירט די סטרונעס און ס׳האָט אַ שפּיל

געטאָן. נאָך אַ מאָל האָב איך עס געטאָן און עס האָט זיך צעציטערט אין מיר מיט זיס־קינדישן כישוף. מיט דעם קלאַנג בין איך געשלאָפֿן... און וועו מײַן שׂר־החיים האָט מיך אַריבערגעהאָצקעט איבערן הײַפֿל נאָך טלית־קטן אַש און איבערגעביטן גלײַך מײַן ייחוס־בריוו, פֿון אַ קאַצעטניק אויף אַ שארית־הפליטה־ניק, האָט זיך אָנגעהויבן די סדרה פֿון בלינדע קאָשמאַרן. אין יענער נאַכט, אין שפּיטאָל, וועו כ׳האָב דערהערט דאָס געכליפּ פֿון די צעפֿליקטע סטרונעס, האָב איך אויפֿגעריסן מײַנע אויגן און געזען: איבער שוואַרצע קאַסטנס, איינער אויפֿן אַנדערן, ביז צום הימל, וויגט זיך דער צעטראַסקעטער פֿידל פֿון מײַן קינדשאַפֿט און ווייַנט. די טרערן זענען פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין לעבן.

לעבן האָט געבוירן אַ שטערנדל און ער גלימצערט אין מײַן ספֿר־החיים.

טייל איינס (1908–1930)

איך... ווי גרויס בין איך? ווער בין איך?

פֿון קינדווײַז אָן איז פֿאַראַנקערט אין מײַן זכרון די היים. מיטן כּוח פֿון איר ליבשאַפֿט איז זי פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין גײַסטיקער מאַטעריע, מיט ציטעריקע פּסיכישע פֿעדעם, וואָס צינען זיך פֿון און צו טאַטע־מאַמע. אין דעם זינען איז די היים געווען אַ וועלט און אַ ליאַדער ווינקל אומעטום — היים.

אין אָט דער יִידישער היימוועלט בין איך אַרײַן אין אַ סוף־זומערדיקן פֿרעסטן מאָנטיק י״א אלול תּרס״ח, אין שטעטל קיידאַן. ווי אין אַ קרײַזשטעטל פֿון קאָוונער גובערניע, וואָס האָט געהערט צום תּחום־המושבֿ פֿון צאַרישן רוסלאַנד, איז דאָרט גילטיק געווען דער יוליאַנישער קאַלענדאַר און לויט אים איז מײַן געבוירן־דאַטע פֿאַרצייכנט געוואָרן — 25 אויגוסט 1908. איך האָב זי שפּעטער קאָרעגירט בהסכּם מיט דער אָנגענומענער צײַטציילונג — 7 סעפּטעמבער 1908. און דאָך בין איך אָפֿיציעל געבליבן בײַם אַלטן.

אין קאַמער, ווו די בלאָנד־בלײַענדיקע מאַמע האָט מיך אויף דער וועלט געבראַכט, האָט מײַן קול אײַנגראַווירט אין דער לופֿט אַ בשׂורה: איך בין דאָ! און אַז איך בין שוין דאָ, דאַרף איך זײַן און זיך קלאַמערן אין לעבן מיט אַלע כּוחות. און פֿון סאַמע ערשטן טאָג איז עס געוואָרן מײַן פֿאָליס, די פֿאַרזיכערונג, וואָס האָט געצאָלט מיט טעג און מיט שעהען פֿון לעבן אין אַלע מײַנע נסיונות און סכּנות. דאָס איז געווען אַזאַ סערום פֿון אָפּטימיזם און שוץ, מיטגעבוירן אין מײַן בלוט. ספֿקות און עקסטאַזן האָבן זיך כּסדר אָפּגעביטן אין מײַן נפֿש, אָבער די קינדישע דערשלאָגנקייט האָב איך צוריקגעשלאָגן מיט דער וויטאַלער קראַפֿט פֿון קיום, פֿון אָטעמען דאָס לעבעדיקע זײַן, דער כּעמיע־פּסיכישער עלעמענט צום וואַקסן אַרויף. איך דערמאָן זיך נאָך קלאָר די דינע שפּראָצעלעך פֿון קינדשאַפֿט: טאָג און זון. אַ שפּילצײַג. אַזאַ פֿרייד! און פּלוצלינג פֿליט אָן אַ שוואַרצער שד. פֿון נאַכטיקן חושך אַרויס לויערט ער מיט פֿאַרצאַפּלטע פֿינגער אויף מײַן קרוכלע גופֿל. גיגאַנטישע שאָטנס בייגן זיך איבער מיר און ווילן מיך דערשטיקן...

פֿון די ערשטע, קוים וואַקלדיקע טריטלעך אין קינדישן לעבן, האָט זיך שוין אין מײַן יונגיטשקער נשמהלע אַרײַנגעוואַלגערט דער שווערער באַרג פֿון יִידישע און מענטשלעכע שרעקן. איך פֿלעג פֿאַרקריכן ערגעץ אין אַ ווינקל און אומגעזען אָנשפּיצן אַן אויערל צו די גרויל־מעשׂהלעך פֿון די גרויסע, וועלכע האָבן אַ טבע זיך עס צו דערציילן דווקא אינעם פֿאַרצוקנדיקן חושך פֿון דער נאַכט, ווי בלינדע

סאָוועס, — וועגן רשעים, וואָס בראָטן זיך אין ברענענדיק־פֿליסיקער סמאָלע; וועגן אַ מנין מתים אין דער קאַלטער שול, וואָס רופֿן זיך אויף צו דער תּורה; וועגן מלאך־המוות מיט זײַנע טויזנט אויגן, וואָס גליטשט זיך אומבאַמערקט אַרײַן.

די אַלע און אַנדערע געשפּענסטער־פֿעדעם האָבן אויסגעוועבט אַ נעסט אין מײַן קינדיש הערצל. דאָרט איז געוואָרן אַן אינקובאַטאָר פֿאַר מײַנע שרעק־פּסיכאָזן. מײַן אויפֿגעוועקטע פֿאַנטאַזיע האָט זיי געבוירן און געהאָדעוועט ביז כ׳האָב דערפֿילט, אַז זיי וואַקסן מיך אַריבער, ווי דער גולם, וואָס וואַקסט איבער זײַן באַשעפֿער. כ׳האָב אים געזען ווי ער וואַרט אין דער פֿינצטער, אויף די טרעפּ פֿון אונדזער דירה, ווען כ׳קום פֿון חדר, כּדי מיך צו פֿאַנגען. און דעמאָלט, שוין אין די קינדער־יאָרן, האָט זיך געגנומען צײַטיקן מײַן לעבנס גורל־פֿאָרמל, וואָס איך האָב זי געהיט, און זי האָט מיך געהיט. דאָס האָט געהייסן: ״ווי ס׳וועט זײַן, זאָל עס זײַן!״ ס׳איז געווען ווי באַשאַפֿן פֿאַר מײַן זעלבשוץ, וואָס איז אויך געווען קאָאַרדינירט מיט אַ טיפֿערע פֿילקראַפֿט, אַזאַ אינטויִציע. ס׳איז געוואָרן ווי דער געהיים־אינזיכיקער שליסל צום לעבן. גאָר־גאָר אַ סך האָב איך אים צו פֿאַרדאַנקען בעת מײַן אַרויסדרייען זיך פֿון טויט־סכּנות, בײַ מײַן בליַבן שטיין אויפֿן ראַנד, ווי אויף דער שאַרף פֿון אַ בליציקן חלף, פֿון דער זײַט לעבן. תּמיד, בשעת אַלע מײַנע שוועסטע איבערלעבונגען אין געיעג מיטן טויט, פֿלעג איך עס פֿלוצלינג איבערלאָזן צו מײַן שׂר־החיים, דעם גורל. דער דאָזיקער פֿענאָמען האָט זיך פֿאַר מיר געשטאַלטיקט אין אַלערליי סימבאָלן און פֿאָרמען, אָבער קיין מאָל ניט ווי אַ שליח פֿון אַן אומבאַגרײַפֿיקער מיסטעריע, בבחינת־נס.

איך שרײַב די דאָזיקע פּרקים אין אַ שפּעט־אָוונטיקער שעה פֿון מײַן לעבן. מײַן שוועל צו אייביקער נאַכט, האָף איך, איז נאָך גענוג ברייט אויף צו געבן מיר אַ שאַנס צו פֿאַרענדיקן אָט די גרויס־פֿאַרמאָסטענע אַרבעט. אַ סך יאָרן איז דאָס געוואָרן מײַן קרוין־אידעע און, ווי אַ פֿויל יינגל, האָב איך עס פֿאַרזען. מיט צער און חרטה איז אָנגעפֿילט מײַן האַרץ, ניט איבערצולאָזן, חלילה, די וועלט מײַנע אַ פֿאַרשטומטע. איך זוך מײַנע שפּורן אין די פֿאַרעלטערטע זכרונות, וואָס פֿירן מיך אויף דורות־פֿאַרוואַקסענע סטעזשקעס. וויַיטע לאַנדשאַפֿטן. מאָלעריש בילדער. דער טאָגבוך פֿון אַ יידיש יינגל.

אין חסד־וויַילעס פֿאַרצייכן איך מיט פֿאַרבענקטער געדענקשאַפֿט אמתדיקע שורות. די פֿאַקטן פֿון מײַן לעבן וועקן זיך ספּאָנטאַן. צינדן מײַן גײַסט. כ׳לאָז זיך טראָגן אי אויף די וויזיעס, אי אויף די קאָשמאָרן, וואָס שטראָמען אָן פֿון צוויי קאָנאַלן פֿון מײַן האַרץ. דער כישופֿדיקער פֿאָקוס־מאַכער פֿון טרויער און פֿרייד דרייט צוריק דעם פֿילם פֿון מײַנע יונגע יאָרן. בײַם אָנהייב איז דער ריטעם נאָך פֿון חומש, פֿון אָדם־חוה־מיטאָס. דערנאָך איז געקומען דער פֿאַרשיבורטער עקסטאַז,

בעתן אַנטדעקן פֿאַר זיך דעם אוניווערס, די שטערן־גאַלאַקטיק, דעם פֿאַרבאַ־האַלטענעם וווּנדער פֿון אין־סוף. איך, אַ קליין ייִנגל, האָב די ביכער געפֿונען, געלייענט זיי מיט פֿאַרכאַפּטן אָטעם און אַלץ איבערגעלעבט, ווי אין אַ שווינדלדיקן טראַנס. אין די נעכט בין איך אַרומגעגאַנגען אין מײַנע חלומות איבער נײַע וועלטן און עפּעס געזוכט צווישן די שטערן. מעגלעך, אַז אויך אַזוי האָט אַבֿרהם אָבֿינו געזוכט און געפֿונען אונדזער גאָט...

שפּעטער זענען געקומען מײַנע פֿריִקע באַווּסטזיניקע יאָרן. איך האָב אַראָפּגעקוקט צום לעבן, צום מענטשן, צו דער ערד. אָבער אַפֿילו זײַענדיק אָרגאַניש צוזאַמענגעוואַקסן מיטן היימפּלאַנעט און, פֿילנדיק זײַן באָדן אונטער מײַנע פֿיס, האָב איך ניט אויפֿגעהערט צו זוכן "מײַן גאָט". מיט אייגענע דענק־כוחות האָב איך אויפֿגעבויט מײַן קאָנצעפּט פֿון אייביקייט און געטלעכקייט. ניט איין מאָל האָב איך אים פֿאַרמירט און דעפֿאָרמירט און דאָך איז אין מיר געבליבן און פֿאַרפֿעסטיקט געוואָרן דער גרעדאַנק, אַז רעליגיע פֿאַרשנורעוועט און דערשטיקט דעם פֿרײַען מענטשלעכן גײַסט מיט דאָגמעס פֿון צוואַנג און שרעק.

איך בין קיין מאָל ניט געווען קיין אײַנרײַסער. ניט געיאָגט זיך נאָך אויפֿגעבלאָזענע אַמביציעס. אַלץ — אין באַשיידענע מאָסן. ווי פֿאַר אַ ייִנגל וואָס ווייסט זײַן גרענעץ, האָב איך זיך אַליין געצוימט, אָבער מער נאָך האָבן מיר דעם וועג צו אייגענער פֿרײַהייט פֿאַרצוימט אַנדערע, ניט פֿאַרגינערס, שלעכטס־טוערס און אַפֿילו אייגענע חבֿרים. דאָס שרעקלעכסטע געפֿיל, וואָס האָט זיך אײַנגעבויערט אין מײַן האַרצן און אין מוח אין די שלום־צײַטן, איז געווען בלוט־צאַפּענישׂ. גראָד האָט עס פֿאַסירט אין די קריטישע פעריאָדן פֿון נאָכן חורבן, ווען בייזע הענט האָבן געפּרוווט אָפּשנײַדן מײַן לעבנשנור פֿון אַלע מקורים, האָבן צעמזיקט מײַן גײַסטיקן מהות און אַרײַנגעוואָרפֿן מיך אין ייִאוש. ווי אַ פּראָדוקט פֿון אַן אָרעם היים און שטעטל, האָט מיר, אַ פּנים, געסטײַעט די אימוניטעט־אײַנשפּריצונג פֿון פֿאַר דער מלחמה: כ׳האָב זיך ווידער אײַנגעפֿונדעוועט אין אַ נײַ לעבן מיט אַ ווײַב און מיט קינדער. ערשט דאָ האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גרויסע געראַנגל פֿאַר מײַן מענטשלעכער ווערדע, פֿאַרן משפּחה־כּבֿוד, פֿאַר עלעמענטאַרער מאָראַל.

ייִדן אין אייגענע לאַגערן האָבן געקעמפֿט פֿאַר אַ ברעקל פּאָזיציע, פֿאַר אַ ביסל חיונה. דאָס לעבן איז געווען אַ שטיק גרויסער ווייטיק. פֿאַרשלייערט אין אַן אומבערחמנותדיקער ייִדישער סבֿיבֿה, איז אונדז נאָכגעגאַנגען דער נעכטן. דער היינט איז געוואָרן ערגער און הערנעריק, געשטאָכן אין לײַב און נשמה. נאָר דאָס אַליין בעט זיך דערמאָנט צו ווערן, פֿאַרשריבן צו ווערן, כּדי אַראָפּשוועבנקען דעם סם און גאַל פֿון געמיט.

איך געדענק, בעת אונדזער עלטסטער זון, מאָריס, איז מיט עטלעכע יאָר

צוריק געקומען צו אונדז צו גאַסט פֿון אויסטראַליע, האָט ער מיר געעצהט: "ס'וועט זײַן אַ גוטע און נאָבעלע זאַך פֿאַר דיר און אונדזער משפּחה, אַז דו וועסט אָנשרײַבן אַ בוך וועגן דײַן לעבן. ס'וועט זײַן אַ געשיכטע פֿון דײַן היים, און מיר וועלן זי וויסן; מיר וועלן וויסן פֿון וווּ און פֿון וועמען מיר שטאַמען".

טאַטע־מאַמע. אויף צוריק — מאַמע־טאַטע, — ביידע ווי איינס, דירעקטע פֿאַרבינד־רינגען מיט דער וועלט. נאָכן אָפּטשעפּען זיך פֿון דער מאַמעס נאָפּלשנור איז שוין די וועלט געווארן אויך מײַנע. איך און מײַן וועלט.

ווי אַ קורטשוקל, אָקערשט פֿון אַן איישאָל אַרויס, האָב איך זיך פּאַמעלעך אַרײַנגעפּיקט אין די יידישע נאָרמעס. אויפֿן אַכטן טאָג פֿון די שמונה ימי־מילה האָט מיך אַ כשרער חלף, אין מײַן אייגן בלוט געמאַכט פֿאַר אַן אייביקן ייִד. אין אָנהייב יאָרהונדערט האָט אונדזער לעבן־שטייגער געגומען זיך אַרויסברעכן פֿון זײַנע פֿאַרגליווערטע קלישעס. הגם ס'האָט נאָך עקסיסטירט די צוגעשניטענע בירגערשאַפֿט פֿון תּחום־המושב, האָבן אין דער אָדליגע פֿון דער רעוואָלוציאָנערער שטימונג בײַם רוסישן פֿאָלק געגומען אַרויסשפּראָצן גרין־דינינקע עמאַנציפּאַציע־גרעזעלעך פֿון די פֿאָלקישע יידישע מאַסן אין שטעט און שטעטלעך. דער צאַרישער זאַקאָן האָט נאָך געוועלטיקט בחוזק־יד, און בײַ די יידן האָט נאָך די פֿרומקייט טיף געוואָרצלט, — בית־מדרש, ישיבֿות, רבנים, מלמדים, — דאָך האָט מען שוין געהערט די ערשטע קלאַנגען פֿון גאַנג צום פּראָגרעס: בונד, ציוניזם, מאָדערנע חדרים. אין אַזאַ יידישער וועלט בין איך פּלוצעם אַרײַנגעשפּרונגען; דאָרט געלערנט, געספּאָרטעוועט און געשפּילט.

ערשט יאָרן שפּעטער, וועו ליטע איז געוואָרן אומאָפּהענגיק ווי אַ מלוכה, און מײַן טאַטע איז געקומען פֿונעם פּלען, האָב איך זיך דערווויסט דעם ייִחוס פֿון זײַן געבוירן־שטאָט פּעטערבורג. אפֿשר וואָלט עס פֿאַר מיר אויך געבליבן פֿאַרהוילן, ווי זײַן פֿרײַערדיק לעבן, וועו ניט די ליטווישע נײַע מאַכט, וואָס האָט אים געוואָלט טראַנספּאָרטירן קיין רוסלאַנד. אַדוואָקאַטן, פּאָליטיי, פּראָפעסיעס, געלט און צײַט האָבן קוים געהאָלפֿן עפּענען זיי די אויגן, אַז דער טאַטע איז שוין אַן אַלטער בעל־הבית אין קיידאַן, מיט אַן אייגענער קירזשנעריי.

דורך אַ צופֿאַל האָב איך אין איינעם אַ טאָג אַרײַנגעקוקט אין טאַטנס פּאַספּאָרט און דערזען דאָס וואָרט פּעטערבורג, אָנגעשריבן מיט קאַליגראַפֿישע אותיות. ביז היינט קאָן איך זיך ניט מוחל זײַן, וואָס כ'האָב דעמאָלט ניט נאָכגעקוקט זײַן געבוירן־יאָר, כדי עס צו באַהאַלטן אין זכרון און עס דאָ פֿאַרצייכענען. אין יענע טעג האָב איך פֿון פּיצל ידיעות אויפֿגעבויט מײַן זיידע־היסטאָריע אין פּעטערבורג. דעם טאַטנס פּאָטער נאָך וועמען איך בין אַ נאָמען,

אלימלך־פֿיילאַט, איז געווען אַ מאָדעלירער און אַן אָפּגיסער פֿון אָרנאַמענטן און מעדאַל־סוווענירן. איין מאָל האָט זיך איבער אים אָפּגעריסן אַ קעסעלע מיט צעשמאָלצענעם מעטאַל און אים פֿאַרגאָסן אויף טויט. דעם טאַטנס מאַמע, די באָבע באַדאַנע, האָט געלעבט לעבן פּעטערבורג אין דער שטאָט פּסקאָוו. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זי געווען מיט אונדז. אין זכרון איז זי מיר געבליבן ווי אַן אָנגעשטאַלטיק־צונויפֿגעקראַמפּלטע פֿיגור מיט בליציק־שוואַרצע אייגעלעך. זי איז געלעגן אין אַ ווינקל, ווי אַ בינטל בגדים, און זעלטן ווען אַרויסגעקומען פֿון דאָרט. זי פֿלעגט שוויַיגן אין זיך, נאָר בורטשען מיט פֿאַראיבל.

מײַן טאַטע, על־פּי מײַן השערה, איז געבוירן געווארן אין די סוף 70ער יאָרן פֿון XIX י״ה. אַ ביסל יינגער האָט געמוזט זײַן די מאַמע. זיי האָבן חתונה געהאַט אין 1899, צי אפֿשר אַ יאָר פֿריִער. מײַן שוועסטער אסתר איז געווען דאָס עלטסטע קינד, געבוירן בערך אין 1900. מיר זענען געווען פֿינף ברידער — זעקס לעבן געבליבענע קינדער פֿון עלף געבורטן, בלויז איינער איז געשטאָרבן מיט אַ נאָמען — מיכאל. איך, דער מיטלסטער פֿון די ברידער, בין אויך אַ נאָמען נאָך מײַן אַנדער זיידן, דוד — דוד דער קירזשנער.

מײַן טאַטע־מאַמע זענען געווען אַן אידעאַל־האַרמאָנישע פּאָר. כ׳דערמאָן זיך ניט קיין אײַן פֿאַל, אַז זיי זאָלן זיך איבערערדן צוליב קינדער, פֿרנסה, צי זיך קריגן, אַפֿילו אין די ציַיטן פֿון הונגער און מלחמה. דער טאַטע פֿלעגט מיט גוט־גלעטנדיקע אויגן קוקן אויף דער מאַמען, און די מאַמע האָט אים געשאַנעוועט מיט איר ליבשאַפֿט. טרויעריק איז געווען אין שטוב, ווען איינער פֿון זיי איז ניט געזונט געווארן. מיר פֿלעגן אין האַרצן תּפֿילה טאָן. די מאַמע איז נאָך יונג געווען, ווען זי האָט אין 1914 און אין 1917 געבוירן די צוויי לעצטע קינדער. באַלד נאָך דעם האָט די מלחמה און עלנט, טיפֿוס און שווערע האַרעוואַניע אויסגעזויגן פֿון איר די פֿרייד. הגם אין אירע הימל־בלאָע אויגן האָט נאָך געטאַנצט אַ שטיפֿעריש געפֿינקל, איז שוין אָבער איר בלאָנדער שויבער דורכגעפֿלאָכטן געווארן מיט שטראַלעכלעך זילבער. טאַטע־מאַמע האָבן אויפֿגעהיט אַ גרויסן אוצר פֿון ליבשאַפֿט סיַי צו די אייגענע קינדער, סיַי צו מענטשן בכלל. אין די שווערסטע באַדינגונגען האָבן זיי אויפֿגעהאַלטן אַ בעל־הבתישן סטאַנדאַרט, אַזאַ מיטלוועג צווישן אָרעם און ריַיך — מיטלקלאַס. זיי זענען געווען פֿון די בעל־מלאָכות און קרעמערס, וואָס האָבן ניט געגאָלטן פֿאַר פּראָלעטאַריער, אין ראַטן־פֿאַרבאַנד — נאָר פֿאַר דעקלאַסירטע עלעמענטן.

אין כּמעט אַלע יידישע הײַזער האָבן זיך במשך פֿון דורות געקליבן משפּחה־דאָקומענטן און פֿאַפּירן, וואָס זענען מיט זאָרג און ליבע אָפּגעהיט געווארן. היסטאָריש איז דאָס געווען אַ גוואַלדיקער פֿאָלקס־אוצר פֿון וויכטיקע געשעענישן, דאַטעס, פֿאַקטן, ווי עדים־נאמנים פֿון דער תקופֿה, דעם מצבֿ און

קלימאַט, אין וועלכע די יידישע עדות האָבן געלעבט. אין זייערע פֿאַלדן איז געווען פֿאַרבאָרגן דער קלאַנג פֿון פֿאָלקס־לשון, דער ניגון פֿון היים, די אַטמאָספֿער פֿון המשך און קיום. מיטן אויסברעָך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט עס די דיטשישע משוגענע ראַסן־רציחה דערפֿירט צוזאַמען מיט די לעבעדיקע יידן צו בערג און גריבער פֿון אַש־און־בלוט. מיט איין מאָל איז געוואָרן אויס יידן און אויס עבֿרי!

בייַ אונדז איז ניט געווען קיין רעקאָרד פֿון טאַטנס יונגע יאָרן אין פּעטערבורג, ווי ס׳איז אויך ניט געווען — דער מאַמעס אין קיידאַן, אָבער דערפֿאַר זענען געווען אַ צאָל פֿאָטאָגראַפֿיעס, וואָס כ׳האָב ליב געהאַט אין זייַ אַרייַנקוקן און אַרייַנטראַכטן זיך אין זייערע פּנימער, אין די אויגן, אין יעדן פּרט. דער זכרון־כּוח האָט דאָ אָפּגעהאַלטן אַ נצחון און נאָך הייַנט קען איך מיט אַ שפּרינקל פֿון פֿרישקייט אויפֿלעבן זייערע קאָנטורן.

פֿאַר יענער צייַט זענען דאָס געווען הערלעכע מייַסטער־אויספֿירונגען, מאָנטירט אויף האַרטע קאַרטאָן־טאָוולען. זיי האָבן געטראָגן די שפּורן פֿון אַ לעבעדיקער היים און אירע מענטשן. בפֿרט בין איך פֿאַרכאַפּט געוואָרן פֿון די בילדער אין אַ העלברוינעם קאָליר, וואָס האָבן דערמאָנט אין זוניקייט און אין אַ גאָלדענעם מילך־קאַקאָ בעת אַ זעלטענעם פֿרישטיק. צום שטאַרקסטן האָבן זיך מיר פֿאַרקריצט אין זכרון די בילדער פֿון טאַטע־מאַמע. איינס פֿון די קלענערע — די מאַמע אַליין — האָט דערמאָנט אַ שטודיע. ס׳איז געווען פֿון פֿאַר דער חתונה און זי, די מאַמע, האָט אויסגעזען זייער יונג: מיט אַ קאָפּ צעפּאַטלט־אָנגעקרויזטע האָר און גוטע שמייכלענדיקע אויגן. אויגן, וואָס כ׳האָב שוין קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן! געטראָגן האָט זי אַ ווייַס בלוזקעלע מיט אַ קעלנערל פֿון שפּיצן אַרום דעם דינעם האַלדז.

נאָך אַ בילד — אַ גרויס. דער טאַטע מיט דער מאַמען, צוזאַמענגעטוליעט פּלייצע צו פּלייצע און מיט צעשטראַלטע פּנימער פֿון גליק. דאָס איז געווען די פֿאָטאָ פֿון זייער חתונה־טאָג. אין דער קליידער־שאַפֿע איז נאָך אַלץ געהאַנגען דעם טאַטנס קאָסטיום, אין וועלכן ער איז געשטאַנען אונטער דער חופּה. זייַן קאָסטיום און אויך דער מאַמעס סאַמעטענע און פּלישענע קליידער האָבן מיטגעוואַנדערט מיט אונדז, אין אַלע אונדזערע שפּעטערדיקע דירות, ווי עפּעס אַ רעליקוויע. אפֿשר זענען נאָך די בגדים געהאַנגען אין דער שאַפֿע, ווען טאַטע־מאַמע זענען געגאַנגען אין 1940 אויף קידוש־השם, צום מאַסן־קבֿר אין קיידאַן.

עס זענען נאָך געווען בילדער פֿון טאַטן מיט זייַן ברודער אַהרון, וואָס האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, און געלעבט אין פּיסטבורג. ביידע — שטראַם און יונג, מיט מאָדערנע דעמאָלט ברייטע האַלדזטיכער. נאָך געווען אַנדערע משפּחה־בילדער און אויך מיט נאָענטע חבֿרים. פֿון דער אַנדערער זייַט האָבן זיי געהאַט

פֿירמע־שטעמפּלען, וווּ עס זענען אָנגעוויזן געווען מיט קאַליגראַפֿיש־רונדן רוסישן שריפֿט די אַדרעסן פֿון גרויסע שטעט. בײַ אונדז האָבן זיך אויך אָנגעקליבן פּערזונלעכע דאָקומענטן און בריוו, בפֿרט פֿון די משפּחה־מענטשן. איבער הויפּט זענען מיר געפֿעלן די בריוו פֿון אָנקל אַהרון, וועלכער פֿלעגט זיך שוין רופֿן אַמעריקאַניזירט, הערי. אין די 20ער יאָרן פֿלעגן זיי קומען גאָר זעלטן און געדיכט געשריבן. ער האָט געמאָלט דעם אַמעריקאַנער לעבנס־שטייגער און די שווערע האָרעווניע פֿון די אימיגראַנטן. ס׳האָט מיך פֿאַרכאַפּט זײַן יידיש, וואָס איז געווען פֿאַרבראָקט מיט אַ סך ענגלישע ווערטער. ניט אַלע האָב איך פֿאַרשטאַנען; כ׳האָב זיך דערפֿרייט, למשל, מיט אַזאַ נײַעם וואָרט ווי "יוראָפּ". פֿון די בריוו האָט מען געפֿילט דעם ריח פֿונעם אַמעריקאַנישן פּאַטריאָטיזם און צופֿרידנקייט פֿון אַ יידישן אימיגראַנט.

דער גוואַלדיקער פּאָלקישער אַרכיוו צוזאַמען מיט זײַנע היטערס איז פֿאַרצערט געוואָרן אויף די מאָדערנע שײַטערס פֿון דײַטשישן אויטאָדאַפּע. פֿון טאַטע־מאַמע איז קיין זכר ניט געבליבן אין אַ וועלכן ניט איז דאָקומענט. דער ביטערער גורל האָט אַזוי אָפּגעטאָן, אַז אַפֿילו זייערע בריוו, וואָס זיי האָבן במשך פֿון 15 יאָר (1925–1940) געשריבן צו זייערע קינדער אין יאָהאַנעסבורג, זאָלן אויף אַ וואַנדאַלישן אופֿן פֿאַרשפּעט און צעפּליקט ווערן פֿון משפּחה־הענט. אין מײַן נשמה האָט עס געלאָזט אַ טראַגישן ריס. פֿון טאַטע־מאַמע איז געבליבן בלויז אַ וואַנט־פּאָטאָגראַפֿיע, וואָס מײַן עלטערער ברודער, יצחק, האָט זי געהאַט צוזאַמענמאָנטירט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, אַזאַ פֿאַרגרעסערונג פֿון צוויי קליינע בילדער, אַ כּמו רעהאַבילימאַציע צו זייער פֿאַרשניטן לעבן. דער דאָזיקער אַקטיוויסטישער אינדיפֿערענטיזם און אַ בפֿירושע שינאה, בפֿרט פֿון דעם ברודערס וויַיב, האָט מיך פֿאַרגאָסן מיט טרויער און טרערן, בעת מײַן קומען צו זיי אין יאָהאַנעסבורג.

מײַן טאַטע האָט געמוזט זײַן אין אָנהייב די זעכציקער, די מאַמע אין די סוף פֿופֿציקער און די עלטסטע שוועסטער, אסתּר, אַרום פֿערציק, ווען די בלוט־ און שנאַפּס־שיכורע דײַטשן און ליטווינער האָבן צעקנאַקט זייערע ביינער מיט אַ רעגן פֿון קוילן־וואַרפֿערס און ביקסן. זייער געיאָמער און טויטשרעק איז פֿאַרדעקט אין גריבער־קבֿרים אויף אַ בײַשטעטלשן פֿעלד. דאָרט זענען באַגראָבן אויך אסתּרס מאַן, זוסמאַן, מיט זייערע קינדערלעך. אין די פּאַניק־נעכט, בעת איך אַליין בין געווען אַ קאַנדידאַט צו אַזאַ אומקום אין געטאָ און קאַצעט, האָב איך מיט ווייטיק און מורא אָפּגעפֿילט זייער פֿיזישן פֿאַרלענג. די בלוטיק־פֿײַערדיקע סילועטן פֿון טאַטע־מאַמע באַגלייטן מיך אַלע יאָרן. אין די אויסדערווויילטע מאָמענטן פֿון אַ

חלום טרעפּט אויך, אַז עס לויכט אויף דער געבענטשטער בליק פֿון דער מאַמען; אַז דער טאַטע מיט זײַנע בלאָ־פֿאַרגלאָזטע אויגן טוט מיך אַ צערטלדיקן גלעט, דעמאָלט דערפֿיל איך ווידער די היים מיט אירע זיסע ריחות, און אומגעזעענע הענט טראָגן מיך צוריק צו מײַנע יונגע וועלטן. איך בין ווידער מיט טאַטע־מאַמע.

אין לופֿטיקן נעפּל פֿון אַ וויַטן נעבטן שרײַב איך די רויקע שורות. אָט בין איך ווידער אַ קינד, אַ קינד אויף אַ ווײַלע. אין אַ פֿאַרבענקטער אַטמאָספֿער וויקלט זיך אויף דער עבֿר מיט פֿאַרגעלטע בלעטער. די צײַט האָט זיך אַוועקגעגליטשט און געוואָרן אויס. אין דער אומצײַט דערקלײַב איך זיך ביז צו מײַן געבוירנשאַפֿט, זוך ירושה־פֿעדעם, געפֿין שפּורן פֿון קינדער־יאָרן. דעם שפּעטערדיקן היימצובונד, וועג זי, די היים, האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין מײַן וועלט.

אַוודאי בין איך געווען און געבליבן אַ ראָמאַנטיקער אין מײַנע טראַבטענישן, פֿילאָסאָפֿיעס, שטימונגען. כ׳האָב זיך אָנגעזויגן מיט ראָמאַנטישער ליטעראַטור, ווי אַ קעלבל זייגט זיך אָן מיט דער מוטער־קוס מילך. אין די פֿאַרמאַטיוווע יאָרן בין איך שוין געווען אַן עמאָציאָנעלע בריאה און בטבֿע געניגט מושפּע צו ווערן. כ׳בין תּמיד געווען סענטימענטאַל, און אין דעם שפּעטערדיקן עלטער געוואָלט זײַן מאָדערניסטיש. ביז אַ געוויסן גראַד האָט זיך עס מיר אײַנגעגעבן: אַ מאָדערניזם אין אַמאָל.

איך גלויב, אַז די רעוואָלוציאָנערע בײַטענישן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן מער אויסגעפֿורעמט דעם ווייכן פּלאַסט פֿון מײַן קינדישער נשמה אין זעקס־צען יאָריקן עלטער, איידער מײַנע עלטערן. אַזאַ בין איך שוין געבליבן. אין כאַראַקטער – אַ קינד פֿון מלחמה־רעוואָלוציע־עפּאָכעס, וואָס האָבן זיך היסטאָריש צוזאַמענגעשלאָסן און זיך געצוויגן פֿון אָנהייב יאָרהונדערט ביז צום ייִדישן חורבן, און דורך אים – ביז היינט. לענג־אויס אָט דעם בריייטן ירושה־הינטערגרונט שטייט די היים אין אירע דרײַ דימענסיעס: פֿאַר, בעת און נאָכן חורבן. פֿאַר מיר האָט דער הינטערגרונט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַן אָפּגרונט, איבער וועלכן כ׳האָב אויפֿגעהאַנגען דעם אָרעאָל פֿון טאַטע־מאַמע און די גרויסע ליבע מײַנע צו זיי: אינטים, מיט געפֿיל און קדושה, ניט מיט פֿאָרמען, נאָר מיט געזונטע ייִדיש־דורותדיקע וואָרצלען, וואָס גרייכן אַפֿילו ביז צו אָדם־הראשון...

אויב מײַן קינדיש בילד איז היינט פֿאַרבלאַסט, קען איך אָבער שאַרפֿער אַרויסברענגען דעם גײַסטיקן אימאַזש פֿון זייערע פנימער, זייערע אויגן, די גוטסקייט און דעם שמייכל. פֿון אַ וויַטן ערגעץ, ווי אַן עכא, הערט זיך אַ קול, אַ ניגון: ...אונטער דודלס וויגעלע... איך פֿיל דעם ליַכטן שאָקל.

זעלטן האָט מײַן מאַמע געריידט וועגן די עלף קינדער, וואָס זי האָט געבראַכט אויף דער וועלט. פֿון זיי, ווי אויבן דערמאָנט, זענען מיר געבליבן נאָר פֿינף. דער חורבן האָט פֿאַרצערט צוויי. היינט בין איך דער לעצט־לעבן־געבליבענער פֿון דער

גאַנצער משפּחה. יאָרן האָב איך געבלאָנדזשעט, געוואַנדערט, אָבער דער קלאָרסטער וועג איז תּמיד געווען דער וואָס פֿירט אַהיים, צו טאַטע־מאַמע. אין אַלע קאַטאַסטראָפֿע־עפּאָכעס האָב איך אינעם האַרצן אויפֿגעהיט מיט כּבֿוד און מיט ציטער זייער זכר.

איך שרײַב די שורות, אַרײַנקוקנדיק אין מײַן אַלטן שפּיגל מיט בלוטפֿלעקן. אָבער איך זע אין אים אויך די לויטערע אינדזעלעך פֿון די פֿאַרשוווונדענע בענקשאַפֿטן, ניט מקוים־געווואָרענע חלומות. מײַן פֿאַנטאַזיע איז תּמיד געווען אַ הונגעריקע, אַ ליידיק־גייערקע; זי האָט מיך געמאַכט צו אַלץ כּאַרשפּעטיקן. אפֿשר איז עס אויך די סיבה פֿון אָט דער פֿאַרשפּעטיקטער אויטאָביאָגראַפֿיע — דער וועג איז נאָך זייער אַ לאַנגער. מיר האַלטן ערשט בײַ די טריט פֿון בראשית־גאַנג. טו איך תּפֿילה, אַז עס זאָל נאָך לאַנג זײַן העל, ליכטיק, און די שײַן זאָל ניט אָפּגעטאָן ווערן פֿון מײַן געמיט, כּדי צו דערפֿירן צום חתימת־הספֿר. איך האָב זיך געגעבן אַ נדר: אַלץ דערציילן אָפֿן, אמתדיק, אָן בושה פֿון דער ערשטער ביז דער לעצטער שורה. כּן יהי!

מײַן שוועסטער, מײַנע ברידער , מײַן איך — אַלע מיר זענען אַרײַנגעוועבט אין דעם לעבעדיקן משפּחהדיקן פּראָצעס. אַוודאי ניט אַזוי נשמהדיק־טיף ווי מיט טאַטע־מאַמע, אָבער אפֿשר מער קאָמפּליצירט. יעדער פֿון אונדז איז פֿאַר זיך אַ וועלט. פֿינף וועלטן אָפּגעזונדערטע דורך יאָרן, אין כּאַראַקטער, אַמביציעס, טעמפּעראַמענט, סודות. פֿונקט ווי דעם גורל, האָט יעדער געטראָגן אין די פּסיכישע פֿאַרטונקלטע טיפֿענישן זײַן אייגענע ליבע און שׂינאה. אַ וואָלפּע־גרופּקע זענען מיר אויפֿגעוואַקסן. יעדער אַ פֿאַרקאָכטער אין לעבן און מיט א היציקן כּאַראַקטער.

די עלטסטע, די שוועסטער אסתּר, איז געווען אַ נאָמען נאָך עפּעס אַ משפּחה־קרובֿה. כ׳וויל דאָ ניט נישטערן אין קאָמפּלעקסן, נאָר קענטיק איז, אַז זי האָט זיך געפֿילט מינערווערטיק. אַ קליינע, אַ דינע, אַ נערוועזע, אַ בלאָנדינקע און אַ בלאָ־אויגיקע, ווי די מאַמע. דעם ברודער יצחק — די חבֿרים און די שטוביקע האָבן אים גערופֿן איצקע, שפּעטער איציק — האָט שוין אין זײַנע ערשטע חדר־יאָרן פֿאַרדראָסן אויסכאַפּן אים די בכורה. ער האָט בכלל געהאַט אַן אַגרעסיוון כּאַראַקטער מיט אַ דאָמינירנדיקן חשק אויסצופֿירן זײַנס. די שוועסטער האָט זיך דערפֿילט דערדריקט, פֿאַרפֿאָלגט, ער האָט זי גערופֿן מיט זידל־נעמען. זי איז אָבער אויך ניט געבליבן שולדיק; זי פֿלעגט שיסן מיט כּעס און קללות, ווייַנען און אַפֿילו זיך פֿאַרפֿלאָנטערן אין געשלעגן. אסתּר איז תּמיד געווען טרויעריק, געהאַט ווייניק חבֿרטעס און אַ סך שׂינאה צום דיקטאַטאָרישן ברודער...

און ער האָט פֿאַרמאָגט אַ סך ליבשאַפֿט צו טאַטע־מאַמע, בפֿרט צום טאַטן, ווי

כ׳האָב עס אָבסערווירט פֿון זײַן באַציִונג אין די שפּעטערדיקע יאָרן. אויף דער שוועל פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת אונדזער משפּחה איז פֿאַרבליבן אָן אַ פֿאַרזאָרגער – דעם טאַטן האָט מען מאָביליזירט אין דער צאַרישער אַרמיי, – האָט די מאַמע אין איר גוטסקייט נאָכגעגעבן אַלע קאַפּריזן איציקס. ער איז געווואָרן די טרייַבקראַפֿט פֿון אויפֿהאַלטן און פֿירן וויַטער די היטל־מאַסטערסקייַע מיט נאָך איין אַרבעטער, וועלכער האָט זיך כּמעט אויפֿגעהאָדעוועט צוזאַמען מיט אונדז (אין ניט וויניק פֿאַראַגראַפֿן פֿון מיַנע אויטאָביאָגראַפֿישע דערציילונגען מאָל איך סיטואַציעס פֿון יענעם פּעריאָד).

בשעת דער מלחמה האָבן זיך די שוועסטער־ברודער־באַציִונגען פֿאַרבעסערט. אסתּר און יצחק האָבן געאַרבעט אויף באַזונדערע ערטער, אין מאַסטערסקייַע און אין קראָם, און ס׳איז געווען צו ביטער און טראַגיש זיך אַרומצורייַסן...

אַ היפּשע צייַט נאָך דעם ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט און מיר האָבן זיך שוין געפֿונען אין דער זעלבשטענדיקער ליטע, בערך 19, אָנהייב 20סטער יאָרן, האָט איציק אָנגעהויבן אַרייַנגיין צו אַ שיין מיידל. זי איז געווען די עלטסטע טאָכטער בייַ אַ ייִדן, וועלכן מ׳האָט גערופֿן "דער באָבטער שניידער". געשטאַמט האָט ער טאַקע פֿון שטעטל באָבט, נאָר קומענדיק ווי אַ בעזשענעץ פֿון רוסלאַנד איז די משפּחה פֿאַרפֿאָרן קיין קיידאַן. געווען זענען זיי זאַלבעזעקס: ער, זײַן ווייַב, צוויי ייִנגלעך און צוויי מיידלעך. קענטיק, אַז די צוויי עלטערע, אַ מיידל און אַ ייִנגל, זענען נאָך ניט געווען אויסגעניכטערט פֿונעם קאָמוניסטישן טשאַד, און די טאָכטער האָט די אומזעיִקע פּראָפּאַגאַנדע גלייַך אייַנגעשפּריצט אין איציקן. ער איז געווען יונג און אָפֿן צו אַלע השפּעות פֿון פּאָליטישן דרויסן. דערצו נאָך האָט אויף אים געווירקט דער נאַרקאָז פֿון דער פּריש־אויפֿגעקומענער ליבע.

אין די ייִדישע שטעט און שטעטלעך פֿון ליטע האָט די יוגנט שוין געהאַט פֿונאַנדערגעווויקלט די פֿאַרטיי־פֿענער, לאָזונגען פֿון פּראָגראַמען און סתּם געשפּרייט פּראָפּאַגאַנדע־נעצן. די צוויי גרעסטע און זיך באַקעמפֿענדיקע לאַגערן זענען געווען די ציוניסטן, אין דער גרעסערער מערהייט, און די קאָמוניסטן, וואָס דער מיזרח האָט זיי געמונטערט.

מיר האָבן דעמאָלט געווויגט אין אַ הילצערנעם הויז, אין אַ קליין געסל, וואָס האָט טאַקע געהייסן "קורצע גאַס". די סבֿיבֿה איז געווען אַ דורכויס ייִדישע און געווימלט מיט אָרעמקייט. אין דער פּריפֿעריע, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום שולהויף, זענען געווען ס׳רובֿ קאָמוניסטישע קעמערלעך און פֿאַרטיי־חבֿרים. צו אונדז אין שטוב האָבן אָנגעהויבן אַרייַנצוקומען שטעטלשע און אויך פֿרעמד־געקומענע יונגע מענטשן. זיי פֿלעגן איבערלאָזן פּעק און פּעקלעך מיט ביכער און פּאַמפֿלעטן פֿאַר איציקן. וועלן די געסט זענען אַוועקגעגאַנגען, פֿלעג איך בלעטערן, לייענען, סאָרטירן די ביכער. כ׳האָב געווסט, אַז ס׳איז טרייַפֿענע אומלעגאַלע

זאַכן און אַ סכנה זײַ צו האַלטן. דעם טאַטן האָב איך אָבער ניט דערציילט. ס׳רובֿ פֿלעגן זיי פֿאַרטיילט ווערן צו חבֿרים און די איבעריקע האָט מען באַהאַלטן אינעם ברייטן לעננלעכן אָפּשטאַנד צווישן אויוון און וואַנט בײַ דער פֿירהויזטיר און צוגע־דעקט מיט אַ דינעם שיכט ערד. דאָס איז געווען העכער פֿון דער פֿאָדלאָגע בערך מיט אַ האַלבן מעטער. פֿון דאָ פֿלעגן מיר אַרויפֿקריכן ווינטער אויפֿן הייסן אויוון.

די צײַט איז געגאַנגען וויַיטער, אָנגעפֿלאָדיעט שווער־פֿאַרהאָרעוועטע טעג. אויסגעמאַטערט און מידע איז מען אין די נעכט פֿאַרזונקען אין זיסן שלאָף. קיינעם איז ניט אײַנגעפֿאַלן, אַז די ״זשוואַלגיבע״ — די ליטווישע געהיים־פֿאָליציי — האָט געלייגט אַן אויג אויף אונדזער שטוב. איין מאָל, אין אַ שפּעט־נאַכטיקער שעה האָבן זיי אָנגעקלאַפּט אין דער טיר. אין געאײַל איז געמאַכט געוואָרן די הויזזוכונג און זיי האָבן מיטגענומען איציקן. דאָס איז מסתּמא געווען אין זומער 1922. אַז כ׳האָב זיך אויפֿגעכאַפּט, איז שוין געווען נאָך אַלעמען. אין שײַן פֿונעם לעמפּל, וואָס געווויינטלעך צינדט מען עס ניט אָן אין די פֿאַרטונקלטע שעהען, האָב איך באַמערקט די אָנגעשראָקענע אויגן פֿון טאַטע־מאַמע. זיי האָבן זיך גאָר שטיל געשושקעט, ווי אין מורא פֿאַר די שפּרינגענדיקע שאָטנס אין דיווינקלען. פֿון זייערע עטלעכע דורכגעזיפֿצטע ווערטער האָב איך גלײַך פֿאַרשטאַנען וואָס דאָ איז געשען. מײַנע אויפֿגעוואַכטע חושים האָבן געשלאָגן טרעוואָגע, און כ׳האָב זיך אַ וואַרף געטאָן צום טיש, אויף וועלכן עס זענען נאָך געלעגן די אָנגעקומענע הײַנט ביכער, צוגעדעקט מיטן טישטעך. איצט האָב איך פֿאַר טאַטע־מאַמע אַנטפּלעקט די גאַנצע קאָנספּיראַציע און דערציילט זיי אַלץ וואָס איך וויס.

אַלע ביכער, אויך די פֿון צווישן אויוון, זענען גלײַך אײַנגעפּאַקט געוואָרן אין צוויי זעק. מײַן עלטערער ברודער, אָוורעמקע, וואָס האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ מבין אין אַזעלכע ענינים, איז אַרויס אַ ניוכע טאָן, צי עס דרייען זיך ניט אַרום קיין שפּיצלעך. אַ שעה שפּעטער איז דער ״אוצר״ אָפּגעליוועט געוואָרן צום ברעג נעוויאַזשע און פֿאַרזונקען אין די ניט צו טיפֿע וואַסערן פֿון טײַך.

אַ טאָג שפּעטער האָט מען איציקן טראַנספּאָרטירט צו דער באַרימטער ״גענלער טורמע״ אין קאָוונע. הגם קיין ממשותדיקע באַוויזן זענען ניט געווען קעגן אים, איז אים אָנגעהאָנגען געוואָרן אַ פּאָליטישע באַשולדיקונג. דער טאַטע איז שוין אָפֿט געפֿאָרן קיין קאָוונע, אָבער ניט אויף אײַנצוהאָנדלען סחורה, ווי פֿריִער, נאָר כדי רעדן מיטן אַדוואָקאַט און אונטערשטופּן דעם ענין, אויסוויינען אַ באַפֿרײַונג. די מאַמע פֿלעגט באַקן און פֿרעגלען און מיטשיקן ״פּאַסילקעס״ פֿאַרן זון. און אויך מתּנות פֿאַר די טשינאָווניקעס...

די אַלע הוצאות האָבן זיך באַלד אָפּגערופֿן אויף דער עקאָנאָמישער לאַגע אין דער היים, אין קראָם און וואַרשטאַט. דער אַדוואָקאַט האָט געעצהט, אַז איציק זאָל זיך פֿרײַוויליק אָנגעבן אין דער אַרמיי. דאָס וועט אַלץ גוט מאַכן. אין אַ פּאָר

חדשים אַרום, ס׳האָט געמוזט זײַן נאָך די ימים־נוראים, איז ער אָפּגעגאַנגען געוואָרן פֿאַר אַ סאָלדאַט. בלויז עטלעכע וואָכן איז ער געווען אין ״סטרוי״, און נאָך דעם איבערגעשיקט געוואָרן אין ״סיוואַלנע״, די שנײַדערײַ, וואָס האָט אויך פֿראָדוצירט סאָלדאַטישע היטלען. איציק איז שוין דעמאָלט געווען אַ קוואַליפֿיצירטער פֿאַכמאַן.

דער יינגערער ברודער פֿון איציקן און עלטערער פֿון מיר איז געווען אַברהם. אין שטוב און צווישן חבֿרים האָט מען אים גערופֿן אַוורעמקע. צוליב דער מלחמה האָט ער ניט געקענט גענישן פֿון אַ רעגולערן לימוד אין חדר. גלײַך ווי מיר זענען געקומען פֿון ווילנע, וווּ מיר זענען פֿאַרפֿאָרן בעתן אַרויסטרײַבן די ייִדן פֿון קאָוונער גובערניע, איז ער גלײַך אַוועק צו דער נײַ־געגרינדעטער ״קולטור־ליגע״, אַ קאָמוניסטיש־אָריענטירטע שול, וווּ די לערנשפּראַך איז געווען ייִדיש. דער טאַטע איז נאָך געווען אין דײַטשישער געפֿאַנגנשאַפֿט, און אין שטוב האָבן מיר שוין שטאַרק געפֿילט דעם ביטערן טעם פֿון הונגער. די מאַמע האָט קוים צונויפֿגעשלאָגן מאָגערע ביסנס פֿאַר די קלענערע קינדער. אַוורעמקע האָט בעסער פֿון אונדז פֿאַרשטאַנען די לאַגע און געזוכט ברעקלעך פֿון דער זײַט. אַפֿילו אין יענע שווערע באַדינגונגען האָט ער ליב געהאַט זיך פּוצן. ער האָט זיך אַליין אויסגעמײַסטערעוועט אַ פּאָר קלומפּעס, אַזעלכע האָלץ־סאַנדאַלן, און געלאָפֿן אין זיי צו זײַנע לעקציעס. ער איז געווען שטאָלץ, וואָס די חבֿרים באַוווּנדערן זײַן אַרבעט, ווי ס׳וואָלט געווען אַ שוכמאָדעל פֿון פּאַריז.

זײַן געדיכטע טונקל־ברוינע טשופּרינע האָט ער כּסדר געהאַלטן אין איין קאָמען מיט אַ גלײַך־לינירטן שרונט, און פֿאַר יעדן אַרויסגיין אין גאַס פֿלעגט ער זיך־נע האָר אײַנלייגן אין אַ ״וואַלכל״ און באַשמירן זיי מיט גלאַנציקער פּאָמאָדע. אַ יאָר־צווויי שפּעטער האָט ער געשפּילט אַמאַטאָר־ראָלעס אין די פּיעסן פֿון י.־ל. פּרץ. פֿאַר מיר איז ער געווען דער גרעסטער אַקטיאָר. אַנדערש ווי אַלע!

דער יינגערער ברודער פֿון מיר האָט געהייסן ישׂראל, אָדער היימיש, סראָלקע. נאָך גאָר יונג, אין שולעלטער האָט ער אָנגעהויבן מאָלן בילדער. בײַם אָנהייב זענען דאָס געווען קאָפּיעס פֿון קליינע קונסטפֿאָטאָס — נאַטור און מענטשן־פּאָרטרעטן. סראָלקע איז געבוירן געוואָרן אין 1914, בערך מיט דרײַ יאָר שפּעטער איז געקומען זוסקע, דער מיזיניק. ער איז געווען פֿיזיש שיין און פֿעסט, אָבער מיט אַ שלעכט מזל — אַנאָרמאַלע אינטעליגענץ.

1914. די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן. איך בין אַלט געווען זעקס יאָר. ווי דורך אַ נעפּל זע איך און הער אַ סומאַטאָכע פֿון רייד און פּנימער. אָבער וועג איך פֿרווו נאָך מער צוריקפֿרעסן די צײַט צו דער ערשט־נעכטיקער וויגעלע־ערע, ווערט דאָס געדענקעניש צוזאַמענגעוועבט פֿון דינע שטריכן, ווי אַ פּנים, וואָס איז געצייכנט אויף אַ פּאַפּיר.

דאָס איז מײַן מאַמע. אַלע אירע געזיכט־ליניעס זינגען זיס אַן אַלט־פֿאַרבענקט וויגליד אויף ייִדיש. די געשטאַלט פֿון מײַן מאַמען איז אַרײַן אין מײַן שוואַרצאַפּל און איר ניגון — אין מײַן האַרצן. כ׳האָב איבערגעשפּילט איר ריטעם און נאָכגעזונגען אירע מעלאָדיעס אַ גאַנץ לעבן. איך האָב זיך פֿאַרליבט אין די ווערטער, ניגונים, וואָס האָבן זיך איבערגעטראַנספֿאָרמירט אין מיר, ווי דער מאַמעס לידער: אַ צאַרטער כישוף־אויסמיש, וואָס איז געוואָרן איין לאַנג־לאַנג וויגליד פֿון אַ גאַנץ לעבן — מיט מאָראַל, מיט האָניק, מיט גאַל, אין דער היים, אין געטאָ, אין קאַצעט. אויך היינט נאָך. אויף בלאָטיק־בלוטיקער ערד, צי אין אַ זויבער־ציבטיקער בעט, טוט עס פֿלוצלינג אַ צי ביים האַרצן, אַ צופּ אין מוח און ס׳הייבט אָן זשומען ערגעץ אַ פֿאַרבאָרגענע סטרונע. אין מיר זינגט, און איך זינג מיט. מײַנע יאָרן ווערן מיט אַ מאָל ווײַך. די יונגע יאָרן צוזאַמען מיט די אַלטע שטעלן זיך אין סאַלוט צו מיר. דעמאָלט פֿיל איך זיך ווי איין איינס, אינטעגראַל, גאַנץ. די צײַט, וואָס עקסיסטירט מער ניט, ווערט אויפֿגעלעבט, אוניקאַל און גלײַך, און ליבטיק. צום אײַנשלאָפֿן, ווערט עס אַ פּאָפּורי פֿון קריאת־שמע...

מיט צוויי גרויסע געשעענישן הייבט זיך אָן מײַן קינדיש לעבן. דאָס ערשטע איז אַרײַנגעפֿאַלן ווי אַ קללה פֿון הימל און האָט אויפֿגערודערט די גאַנצע קהילה. דאָס צווייטע האָט פּאַסירט מיט מיר און איז געבליבן נאָר צווישן משפּחה און באַקאַנטע. די ערשטע פּאַסירונג איז אפֿשר געווען מײַן גורלדיק־סימבאָלישער צובונד צו מײַן ייִדיש לעבן — פֿײַער. דאָס איז געווען די גרויסע שׂרפֿה אין קיידאַן. איך בין אַלט געווען פֿינף יאָר.

שׂרפֿות אין ייִדישע שטעטלעך, ספּעציעל אין זומער־סעזאָן, איז ווי אַ מין טראַדיציע, אַזאַ מײַלשטיין־דאַטע, וואָס לויט איר, האָט מען געציילט אַלגעמיין־היסטאָרישע און פּערזענלעכע געשעענישן: "אַ יאָר, צי דרײַ נאָך דער גרויסער שׂרפֿה..." — איז געווען אַ גוט מיטל פֿאַר ווײַבער אויף צו געדענקען.

מײַן ברודער יצחק (איציק) האָט אָנגעשריבן די שׂרפֿה־כראָניק פֿון קיידאַן, און איך האָב זי אָפּגעדרוקט אין מײַן בוך "היימען, חלומות, קאָשמאַרן" אונטערן קעפּל "די אָפּגעברענטע היים" (זז׳ 121–127). ס׳איז כּדאַי עס איבערצולייענען, כּדי צו האָבן אַן עדות־דערקלערונג פֿון איינעם, וואָס איז געווען מיט זעקס יאָר עלטער.

איך בין בעת דער שׂרפֿה געבליבן זיצן אין מיטן אַ רויק אינדזעלע, אַרומגערינגלט פֿון אַ ים מיט פֿײַער. רויטע צינגער האָבן געקנאַקט, טײַוולאָניש געשפּרונגען און גיריק געלעקט די וועגט, זיך געריסן דורך די פּירקאָנטיקע שוואַרצע לעבער פֿון די געפּלאַצטע פֿענצטער. אונדזער דלות איז אַוועק מיטן פֿײַער. אַ גאַנץ שטעטל יידן איז געבליבן הונגעריק און נאַקעט.

דאָס צווייטע געשעענישׂ, וואָס איז פֿאַרלאָפֿן עטלעכע חדשים נאָך דער שׂרפֿה, האָט שוין צו טאָן נאָר מיט מיר אַליין. אַ מאַרקטאָג אין שטעטל, צי אפֿשר אַ

יריד. אין אונדזער הייפֿל, אויפֿן סאַמע אָפּענעם גרענעץ פֿון מאַרק הענגט אַ געליאַרעם פֿון קולות, אַ דינגענדיש פֿון נערוועזע יידן און שיכורע גויים. אין דעם טומל האָב איך זיך העלדיש אַ לאָז געטאָן מיט מײַנע קוים פֿינף יאָר אין מאַרק אַרײַן. אַ מינוט שפּעטער האָב איך שוין געצאַפּלט אונטער אַן אײַזערנער ראָד און פֿערדישע פּאָטקעווע איבער מיר. איך אונטן, און אַ צוזאַמענלויף פֿון מענטשן אַרום מיר. אויפֿגעוואַכט האָב איך אַ סך שעהען שפּעטער, אין אַ זויבער בעט, באַצויגן מיט פֿריש ווײַסצײַג. ס׳איז געווען מײַן זכיה צו געפֿינען זיך אין סאַמע זאַל, וועלכער איז פֿרײַער פֿאַרווערט געווען פֿאַר מײַנע שפּילערײַען. דאָ האָט תּמיד אַלץ אויסגעזען צוגעפּוצט. די זון האָט אַהער אַרײַנגעפֿלייצט דורך די גאָר גרויסע פֿענצטער מיט ימען גאָלד. ס׳איז גוט געווען צו שווימען אין דעם ליכטשוים, זיך פֿאַרפֿלעכטן מיט די זילבערשטראַלן. דאָס איז געווען מײַן ערשטער ראַנדעוווּ מיטן מלאך־המוות, מיטן נסיון פֿון לעבן און טויט, מיטן גורל און נס, וואָס וועלן מיך באַגלייטן אין די שפּעטערדיקע יאָרן...

אין יענעם יונגן טאָג האָב איך עס נאָך ניט געווּסט, איך בין געווען דעמאָלט גלילקלעך פֿון זון און ליכט. מײַן יונג לעבן האָט ווידער לײַבט געשוועבט, ווי אַ קאָליריק פֿלאַטערל. נאָר אינעווייניק אין מיר איז געבליבן עפּעס שטעקן, שאַרף און שפּיציק, די שרעק פֿאַר שרעק. שפּעטער האָט זיך עס צוזאַמענגעשטויסן מיט אַנדערע גרויסע מוראס פֿון יונגשאַפֿט, וואָס ס׳איז אוממיגלעך צו באַגרײַפֿן און צו דערקלערן. די מורא פֿאַר ״עפּעס״, און וואָס איז דער ״עפּעס״ איז מיר אַ גאַנץ לעבן ביז היינט, אין טיפֿן עלטער, געבליבן ניט קלאָר.

דעם זעלבן טאָג איז געקומען מײַן גרויסע שׂימחה, און מײַן הערצל האָט זיך נאָך ליכטיקער צעטאַנצט, ווי די זון אין פֿענצטער. מײַן גוטע מאַמע (דער טאַטע איז נאָך געווען אויף דער מלחמה) האָט מיר געבראַכט אַ זילבער־גלאַנציקע האַרמאָשקע. כ׳האָב זי געזומען צווישן די דינע ליפֿן און קלאַנגען האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסכישופֿן, שוועבן אין דער לופֿט. ליכט און מוזיק. איך פֿיל זיי אויף מײַן צעקאַליעטשעט גופֿל, אויף מײַן הויט און אויפֿן צינגל, אַ האָניקדיקע זיסקייט. דאָס איז געווען דער רעצעפּט, געגעבן פֿון דער מאַמעס האַנט, וואָס האָט מיך גיך געזונט געמאַכט. יענע טעג שײַנען נאָך היינט ליכטיק אין זכרון.

נאָך דעם איז מיר ווידער געוואָרן אומעטיק. מיר אַלע — די מאַמע, די שוועסטער און די צוויי ברידער זענען געווען אויפֿן זעלביקן אונטערשטן עטאַזש, אין אַ קאָמער און אין אַן אַלקער. ס׳איז געווען נאָך דער גרויסער שׂרפֿה, און די מאַמע, וואָס איז געבליבן אַליין מיט די קינדער, האָט מער ווי דאָס ענגע ווינקעלע ניט געוואָלט. דאָס איז געווען די ירושה פֿון דוד האָפּענהיים, וואָס מײַן מאַמע איז געווען זײַן עלטסטע טאָכטער. אין יענע יאָרן האָבן דאָרט געווווינט זײַנע אַנדערע צוויי טעכטער און אַ זון. די קאָמער האָט פֿאַרנומען אַן אָרעמע שכנטע, וואָס האָט

ניט געצאָלט קיין דירה־געלט. קענן איר האָט מען געמוזט קריגן אַ געריכט־אָרדער ביז מ׳האָט זי מיט גוואַלד עקסמיטירט. דער מאַמען איז עס אָנגעקומען מיט ענוג טרערן. זי האָט באַקלאָגט איר ביטערע דאָליע, וואָס זי מוז מיט די קינדער ווינען אין אַ פֿײַכטער לאָך, ווו עס שפּרינגען אַרום מײַז און פּאַצוקעס.

איין מאָל איז געקומען אַן אַרבעטער, וואָס האָט די גרויסע לאָך בײַ דער שוועלטיר, פֿון וועלכער די עקלדיקע ברואים פֿלעגן זיך פֿרײַ אַרײַנשמוגלען אין שטוב, אָנגעפֿילט מיט אַ טונקל־גרויער געדיכטער קאַשע. ער האָט צו מיר געזאָגט ווי צו אַ גרויסן: ״מאָרגן וועט עס זײַן האַרט, ווי אַ שטיין. זיי וועלן זיך די ציינער צעברעכן...״ אַזוי איז געווען: די לאָך, ווי אַ פֿירקאַנטיקער ציגל די גרייס, איז געוואָרן האַרט און מער האָט מען קיין מויז ניט אָנגעזען.

דער פּרימיטיוויער רעפֿלעקס קומט צו מיר ווי איינער פֿון מײַנע ערשטע קינדעריש וועלטוווּנדערס. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָב איך מיט צעבלוטיקטע ציין געגריזשעט אָט די דײַטשישע ״קונסטווערק״, וואָס האָט די יידן אײַנגעמויערט אין פֿעסטונגען פֿון אײַזן־בעטאָן. אָבער דער בראשית איז מײַן אייגן קינדיש וועלטל. אין מײַן וועלטל פֿון קליינע וווּנדערס, פּיטשינקע אַנטדעקונגען און כסדרדיקער באַנײַונג, האָט די צײַט מיך געיאָגט ווי אַ יונג־צעדריגעט זשערעבטשיקל. אַלץ האָב איך געוואָלט וויסן, זען, פֿאַרשטיין, אָנקוקן.

אין איינעם אַ טאָג האָט מען אָנגעבראַכט אין שטוב ליידיקע קאַסטנס און קעסטלעך. אויך די סחורה פֿון קראָם האָט מען איבערגעפּירט אין דער גרויסער שטוב פֿון דער באָבען און אַפֿילו אין זאַל אַרײַן. מײַנע ברידער אוּן אונדזער אַרבעטער האָבן זיך געמומען אַלץ פֿאַרפּאַקן. איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז עפּעס גייט פּאַסירן. מײַנע אויערן האָבן זיך שאַרפֿער אָנגעשפּיצט און אויפֿגעכאַפּט ווערטער און פֿראַזעס פֿון שושקערײַען. כ׳האָב געהערט, אַז אין עטלעכע טעג מוזן אַלע יידן אַרויסגיין פֿון קיידאַן, פֿון אַלע שטעטלעך, פֿון אומעטום. כ׳האָב געהערט, אַז ערגעץ אין אַ שטעטל דערבײַ, האָבן די קאָזאַקן אויפֿגעהאָנגען דעם רבֿ, דערשאָסן אַ פּאָר יידן, וואָס מ׳האָט אויף זיי אויסגעטראַכט אַ בילבול, אַז זיי זענען שפּיאָנען.

יידן האָבן גערעדט מיט טרערן, מיט פּײַן... און מיט אַ מאָל האָב איך דערפֿילט טיף אין מײַן נשמה מיט אַ דין־צאַפּלדיקן חוש, אַז איך בין אַ יוד. אַ קליין יידעלע, ווי אַלע אַנדערע, וואָס דרייען זיך אַרום מיט פֿאַרפֿינצטערטע פּנימער. גראָד אין איינעם פֿון אָט די גרויליקע טעג האָט מען געפּראָווט דעם ברית פֿון אונדזער נײַ ברודערל. מע האָט אים אַ נאָמען געגעבן ישׂראל.

נאָך דעם איז אָנגעפּאָרן אַ פֿור מיט אַ פֿערד. אַלע קאַסטנס און קעסטלעך האָט מען אָנגעפּאַקט ווי אַ הויכן באַרג. מײַן עלטסטער ברודער, איציק, איז געפֿאָרן מיטן בעל־עגלה, ווי אַ מין שומר. ער איז געווען דעמאָלט צוועלף יאָר אַלט. די

מאַמע מיטן עופּעלע, איך מיט דער שוועסטער און ברודער זענען געפֿאָרן מיט דער באַן. אַ סך יידן פֿון קיידאַן און דערבייַקע שטעטלעך זענען געווען אָנגעפּאַקט אין די גרויסע פֿראַכט־וואַגאָנעס.

מיר זענען אָנגעקומען אין ווילנע, ווו ס׳האָט שוין געוואַרט אויף אונדז דער טאַטע. ער איז מיט עטלעכע טעג פֿריער געווען אָנגעקומען פֿון אַ מיליטעריש שפּיטאָל אין דווינסק, נאָך אַ שווערער קרענק. דער טאַטע האָט שוין באַוויזן צו דינגען אויף דער דייַטשישער גאַס אַ שטוב מיט צוויי קאַמערן. קענטיק, איז עס געווען אַ קרעמל, וואָס די בעלי־בתים האָבן עס געמאַכט פֿאַר אַ דירה. ס׳איז געווען אַ פֿאָדערשטער אַריינגאַנג פֿון דער גאַס און אַ הינטערשטער — אין הויף. די מאַמע האָט זיך גלייַך געכאַפּט, אַז מע דאַרף עס אויסניצן אין יענע הונגערטעג ווי אַ מקור פֿון חיונה.

אין ווילנע, אָנהייב פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן מיר אויף דער דייַטשישער גאַס געהאַט אַ קראָם. מסתמא איז עס געווען אָן אַן אָפּיציעלן מלוכה־פּאַטענט, אָבער קונים האָבן מיר געהאַט גענוג. דאָ האָבן מיר פֿאַרקויפֿט וואָס נאָר עס לאָזט זיך, פֿון בגדים און היטלען ביז צוקערלעך אין פּושקעס און אין פּעקלעך. די פּרייַזן זענען געשטיגן פֿון טאָג צו טאָג. קיינער האָט זיך ניט געדונגען. אַרויסשאַרן פֿלעגט מען זיך דורך דער הינטערשטער טיר אין הויף און נעלם ווערן. אויך מיליטער־לייט און סתם סאָלדאַטן פֿלעגן אַריינשלייכן, עפּעס קויפֿן צי פֿאַרקויפֿן און זיך באַלד אָפּטראָגן. שפּעט אין אָוונט האָט מען פֿאַרריגלט און פֿאַרשלאָסן די טירן. גאָר שפּעט אין דער נאַכט אַריין האָט מען געצויילט פּעק אויף פּעק געלט־באַנקנאָטן. אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז עס געווען אָן שום ווערט. מאָדנע, ווי פֿון דעם גאַנצן מיסחר האָבן זיך אין מיין זכרון אייַנגעקריצט פּלאַסטיש און קלאָר נאָר צוויי אַרטיקלען: ייִריסן, אָדער יעריסן, ווי מיר פֿלעגן עס אַרויסרעדן, און שווייצאַרישער קעז. די ברוין־טונקעלע ייִריסן זענען געלעגן אין אַ פּלאַכן פּאַניר־קעסטל, צעשניטן אין פּירקאַנטיקע קוואַדראַטעלעך. די גלאַטע פּלאַך האָט אַפּעטיטלעך געגלאַנצט, און די מאַמע האָט באַשלאָסן עס אַרויסצושטעלן אין פּענצטער. אין אַ פּאָר מינוט איז עס צעכאַפּט געוואָרן און ס׳איז אונדז געבליבן נאָר דאָס קעסטל. קיינער פֿון אונדז האָט ניט זוכה געווען צו פֿילן דעם גן־עדן־טעם פֿון יענע לעגענדאַרע ייִריסן, וואָס זענען צוגלייַך געווען מיט גאָלד.

דער שווייצאַרישער קעז האָט דערמאָנט אַ היפּש־רויטן באַל, וואָס מ׳האָט אין פּענצטער ניט געלייגט, וויַיל ער האָט זיך דערקייַקלט צו אונדז פֿונעם שוואַרצן מאַרק, וועלכער האָט אָנגעהויבן פֿונקציאָנירן, און דער קעז איז געווען אַ פֿאַרבאָטענער פּראָדוקט. אָבער די זשעדנע קויפֿערס האָבן אים באַלד דער־שמעקט. די מאַמע האָט אים אויפֿגעשניטן און ס׳האָט אַ בליאַסק געטאָן זייַן גאָלד־ליכטיקער אינעווייניק. זי האָט געשניטן דינע און לענגלעכע פּענעצן און זיי

געוויקלט אין ווײַסן פּאַפּיר. די קונים האָבן עס באַהאַלטן און געדאַנקט. שפּעטער האָט די מאַמע אונדז אָפּגעטאָן אַ כישוף; זי האָט פֿון ערגעץ אַרויסגעצויגן אַזאַ גאָלדענע מוציא מיט אַ רויטן ראַנד, צעשניטן עס אין גלײַכע טיילן און עס פֿונאַנדערגעטיילט צווישן אונדז. ערשט דעמאָלט האָב איך זיך דערוווּסט, וואָס מיינט אַ הימלישער מאכל. אָבער שפּעטער און גאָר פּאַמעלעביק האָט זיך דורכגעבויערט דורך מײַן קינדישן באַוווּסטזײַן דער פּאַקט, אַז מיט איר מאַמישן רחמנות האָט זי אונדז אָנגעהאָדעוועט און אַליין אַפֿילו ניט נהנה געווען פֿון אַ לעק. צום ערשטן מאָל האָב איך אין מײַנע זעקס יאָר געפֿילט, ווי אין אַן אויפֿגעהעלטער וויזיע, אַ מין הייליקן אמת פֿון מאַמישקייט, וואָס פֿאַרטיילט זיך אַליין.

דער טאַטע האָט אין די ווילנער טעג אַ ביסל געהאָלפֿן דער מאַמען, אַ ביסל זיך אָפּגערוט פֿון דער קראַנקייט. ס׳איז געווען אַלץ נענטער צום טאַטנס אָפּפֿאָר און צו זײַן אומקערן זיך אין מיליטערישן פּונקט. ער האָט אויסגעזען ניט זיכער, צעטומלט. אין ווילנע האָט ער געטראָפֿן ייִדן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פֿון גיין דינען פֿאַניען, איבער הויפּט אין אַ מלחמה. זיי האָבן אים אויך געעצהט אַזוי צו טאָן — ניט פֿאָרן צוריק!.. אַנטלויפֿן?.. טאָמער כאָפּט מען אים איז ער דאָך אַ דעזערטיר, און אַ דעזערטיר פֿון סאַמע פֿראָנט שמעקט מיט טויט, מיט אַ קויל אין קאָפּ.

די מאַמע האָט קיין וואָרט ניט אַריַינגערעדט. אויף זײַן לעבן וועט זי ניט און טאָר ניט ספּעקולירן. זי האָט נאָר ביטער געווויינט. דער טאַטע אויך. באַגאָסן זיך מיט ט׳רערן, געדריקט יעדן קינד באַזונדער צום האַרצן און באַנעצט זיי מיט וואַרעם געווויין. און ווי דער טאַטע איז געווען באַשיידן און זיך ניט געוואָלט וואַרפֿן אין די אויגן, איז מיט אַ מאָל געוואָרן טונקעלער אין אַלע ווינקעלער פֿון דער שטוב. מיר זענען ווי פֿאַריתומט געוואָרן מיט איין מאָל.

מיר, די קינדער, פֿלעגן הערן ווי די מאַמע כליפּעט אַרויס אירע פּשוטע תּפֿילות אין ייִדיש צום אייבערשטן, אַז דער טאַטע זאָל זײַן געזונט און בשלום צוריקקומען אַהיים. איר סוחרישע ענערגיע האָט אויך נאָכגעלאָזט און איבער איר פּנים האָט זיך פֿאַרצויגן אַן אומעטיק וואָלקנדל. אין מײַן האַרצן איז אויפֿגעגאַנגען אַזאַ צאַרטער אומער. אַ סך צײַט איז די מאַמע געווען פֿאַרנומען מיטן זויגקינד. אים געקאָרמעט און ריין געהאַלטן. זי פֿלעגט נאָכן טאָג אַרבעט בליַיבן אָן כּוחות, פֿאַלן פֿון די פֿיס, אָבער אויף קיין רגע ניט אָפּגעגעבן די אַחריות־פֿאָזיציעס. אין איר אויסגע־שעפּטקייט האָט זי געדענקט יעדן קינד, קיינעם טאָר גאָרנישט ניט פֿעלן. זי איז געווען אַ וווּנדער־מאַמע, אַ מלאך.

אויך איך האָב אָנגעהויבן פֿילן די מלחמה. געוואָלט מיר זאָלן שוין זײַן צוריק אין דער היים. אין די נעבט האָב איך געווויינט. זיך אויסגעלערנט צו שטיקן אין זיך די טרערן. כ׳האָב געוואָלט, אַז די מלחמה זאָל זיך שוין ענדיקן. דעמאָלט, האָט די

מאַמע געזאָגט, וועלן מיר אַלע פֿאָרן אַהיים. און דער טאַטע וועט אויך קומען. און אין איינעם אַ טאָג האָבן מיר עס דערלעבט.

צוריק אין קיידאַן. כ׳געדענק שוין הײַנט ניט ווי מיר זענען אָנגעקומען צוריק אינעם שטעטל, מיט דער באַן אָדער מיט אַ פֿור. איך האָב אין מײַן לעבן זיך אַזוי פֿיל אַרומגעשלעפּט איבער די וועגן פֿון וואַנדער, אַז כ׳קען הײַנט בלויז זיך פֿאָרשטעלן ווי איך זיץ אײַנגענורעט צווישן פּעק און קאַסטנס. דערפֿאַר געדענק איך גוט דאָס שטעטל, נאָך ניט קיין אויפֿגעבויטס נאָך דער שרפֿה. עס איז געלעגן פֿאַרוואַקסן אין דער געדיכטענישׂ פֿון טרוקן גראָז און קוסטעס קראָפּעווע מיט אַ מין פֿיאָלעטע בלימעלעך, וואָס זענען געווען העכער פֿון מיר. די טירן פֿון קראָמען און שטיבער זענען געשטאַנען אָפֿן, ווי אויפֿגעריסענע פּוסטע מײַלער. טאָמער איז ערגעץ אונטער אַ שלאָס געבליבן אַ ביסל סחורה, האָט מען עס אויסגערויבט ביז צום לעצטן פֿאָדעם. אַ טרויעריק בילד פֿון אַ געוועזענער היים.

מיר זענען אָנגעקומען פֿון די ערשטע. די פּויערים זענען אין שטאָט ניט געקומען. די פֿאַרמאַטערטע און פֿאַרצרהטע ביעזשענצעס האָבן קיין פֿריש שטיקל סחורה מיט זיך ניט געבראַכט. דער הונגער האָט זיך גלײַך געלאָזט שפּירן. מע האָט געוואַנדערט אין די גאַסן און געזוכט אַן אָנהייב. דער דײַטשישער קאָמענדאַנט און דאָס ביסל סאָלדאַטן זענען נאָך געווען געבליבן. מיט זיי האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן אַ מין האַנדל אויף קליין. זיי האָבן געהאַט זייער סאָלדאַטסקע ברויט, וואָס די געקומענע האָבן צעבאַפּט ווי מצה־וואַסער. אָבער וויבטיקער פֿאַרן נײַעם מיסחר זענען געווען זאַלץ און סאַכאַרין. סאַכאַרין איז נאָך דעמאָלט געווען אַ נײַע דערפֿינדונג, וואָס איז רעקלאַמירט געווארן ווי ״ערזאַץ־צוקער״. פֿאַר אָט די אַרטיקלען האָבן די פּויערים אין דאָרף, בפֿרט די רײַכע, געצאָלט מיט אַגראַר־פּראָדוקציע, וואָס איז געווען מיט גאָלד צוגלײַך.

דער דאָזיקער מיסחר איז געווען אומלעגאַל, אונטער דער שטרענג־מיליטערישער יוריסדיקציע פֿון קריגסצײַט. אָבער יידן האָבן ריזיקירט. אַ טייל צוליב פּרנסה, און אַ טייל צוליב גײַציקייט. איין מיטל האָט געהאָלפֿן — ״שמירן״. אַזוי פֿאַמעלעך האָט זיך אײַנגעשטעלט אין שטעטל אַ מאַרקטאָג, און די יידן האָבן אויפֿגעהערט צו גיין אין דאָרף. ס׳לעבן האָט זיך צו ביסלעך נאָרמאַליזירט, הגם די אָרעמקייט, קראַנקייטן, דער כאַאָס זענען נאָך געווען גענוג פֿאַרשפּרייט.

דער טאַטע איז נאָך אַלץ געווען אויף דער מלחמה, און די ברויט־פֿאַרזאָרגערין איז געווען די מאַמע. מיר האָבן זיך אַרײַנגעקליבן אין אַ צוויי־שטאָקיק הילצערן הויז אויף דער לאַנגער־גאַס, די הויפּטגאַס אין שטאָט. דער באַלקאָן מיט די צוויי גרויסע פֿענצטער איז אַרויסגעקומען אַנטקעגן דער געמויערטער ברוין־געלער קאַזאַרמע פֿון צוויי עטאַזשן.

מיר האָבן געבראַכט פֿון ווילנע אַ סך פֿאַרטיקע פּויערישע היטלען און אויך אַ ביסל מאַטעריאַל. די מאַסטערסקײַט האָבן מיר אויפֿגעשטעלט אין אַ צימער פֿון שטוב, אָבער די קראָם איז געווען ווײַט אַראָפּ־גאַס, נענטער צום מאַרק. די פּויערים האָבן מורא געהאַט צו פֿירן זייערע פּראָדוקטן אין שטאָט, סײַדן ווען זיי האָבן אַ גאָר נייטיק געמוזט טאָן. די דײַטשישע מיליטער־זשאַנדאַרן האָבן זיי אויסגעשפּירט אויף די וועגן און קאָנפֿיסקירט אַלץ וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט עסן. אַפֿילו קיין קבלה ניט געגעבן.

דער פּויער האָט זיך געקענט באַגיין מיט זײַן אַלטן היטל, און אונדז איז געווען אַלץ שווערער. בפֿרט איז שווער געווען נאָך דעם ווי די דײַטשישע סאָלדאַטן האָבן אָנגעהויבן קומען אין די דערפֿער באַרויבן זייערע אָנגעהאָרע־וועטע רעזערוון. די דײַטשישע שפּײַז־ווירטשאַפֿט, ספּעציעל די מיליטערישע אינטענדאַנטור האָט אַרײַנגעקראָגן גרויסע קוואַנטומס. דעמאָלט זענען באַלד אויפֿגעשרויפֿט געווארן די פּריזן אויף פֿלייש, וואָס דער שטאָטישער רײַכער קאָנסומענט האָט פֿאַרלאַנגט. די אָרעמע פּויערים האָבן ניט געקוילעט קיין בהמות, איז דאָס פֿלייש פֿונעם מיליטערישן קיכקעסל אַוועק גלײַך צום שוואַרצן מאַרק.

פֿון יענע טעג האָט זיך אין מײַן זכרון אײַנגעקריצט אַזאַ עפּיזאָד: די מאַמע האָט ערגעץ געקראָגן עטלעכע זײַטלעך חזיר־פֿלייש. וועגן דעם האָט זיך דערוווּסט אַ דײַטשישער הויכער באַאַמטער, וועלכער וואָלט זיך געלאָזט פֿאַר דעם אַרטיקל אָפּשניידן דעם קאָפּ. אויב אַזוי, האָט מײַן קלוגע מאַמע אויסגעפּשטעלט איר סטר־אַטעגיע, דאַרף מען שניידן וויפֿל ס׳לאָזט זיך. ניט אים און ניט די סחורה וועלן מיר סײַ ווי מער ניט זען. און די מאַמע האָט עס באַהאַלטן אין די צוויי לאַנגע פֿאַכן אונטער דער טאָמבאַנק. דאָס איז געווען אַ דעליקאַטעס, וואָס איז צו טײַער און צו מסוכנדיק, כּדי האַלטן עס אָפֿן. האָט די מאַמע עס פֿאַקויפֿט נאָר די באַקאַנטע פֿאַרמעגלעכע גויים. און מאָדנע, ווי די קאָמוניקאַציע האָט גיך געאַרבעט. נאָר דער ערשטער האָט געדאַרפֿט קויפֿן, נאָך אים האָבן זיך שוין געטשעפּעט די קונים, ווי רינגען, איינער נאָכן אַנדערן. נאָך היינט, מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער, געדענק איך זיך שטיין אין דער טיר פֿון קראָם און באַוווּנדערן ווי פֿלינק עס באַווען זיך מײַן מאַמעס פֿינגער בײַם שניידן און אָפּווען די טרייפֿענע סחורה, וואָס האָט אויפֿגעריכט אונדזער לעבן פֿאַר נאָך אַ ווײַלע.

איך בין נאָך געווען צו קליין אויף צו באַנעמען און בעסער פֿאַרשטיין ווי האַרט מײַן מאַמע האָרעווען און ווי שווער ס׳קומט איר אָן אויסצושלאָגן דאָס ביסל אָרעמע חיונה. דער אייניציקער אַרויסהעלפֿער איז געווען איציק, וואָס איז ערשט געווען נאָך זײַן בר־מיצווה. אויך די שוועסטער האָט מיטגעהאָלפֿן אין קראָם. זיי און מיר, די דרײַ יינגערע, זענען אַלע געווען אונטערדערנערט, אָפּגעשוואַכט. די מאַמע האָט זיך אַרויסגעשלאָגן פֿון די כּוחות, כּדי אַרײַנצוברענגען אַ מיליטעריש

לעבל ברויט. אַ יום־טובֿ איז געווען, אַז זי האָט ערגעץ דערטאַפּט אַ הײַפּל מעל, אַ כּזית וויַיסע חלה פֿאַר דעם עופּעלע, אָדער אַ פּישל אויף אויסצוקאָכן.

מיט אונדז האָט נאָך געלעבט נאָכקע, וואָס האָט זיך דאָ אויפֿגעהאָדעוועט און געלערנט דעם פֿאַך קירזשנערײַ, און ער איז איצט געווען ווי איינער פֿון דער משפּחה. נאָכקע איז געווען אַ ביסל עלטער פֿון אונדז און מיר האָבן אים מיט רעספּעקט גערופֿן — נחום. זײַן טאַטע איז געווען אַן אָרעמער ייִד מיט אַ שוואַרצער קאַפּאָטע, צעריסן און שמוציק, וואָס האָט געווינט אויפֿן שולהויף. ער און איציק האָבן אָנגעפֿירט מיט דער מאַסטערסקײַע. קורץ נאָך דער מלחמה האָט אים אַ פֿעטער צי אַן אַנדער קרובֿ אָפּגענומען קיין אַמעריקע. צוליב עפּעס איז מיר זײַן פֿאַמיליע־נאָמען פֿאַרבליבן אין זכּרון — פּאָזײַצער. ער האָט געשריבן צו אונדז נאָר איין מאָל. אָבער מיר האָבן אים געדענקט ווי אַ משפּחה־מענטש.

איציק און נחום פֿלעגן שלאָפֿן זומער אויפֿן הילצערנעם באַלקאָן. מיר, די יינגערע, פֿלעגן זיך קוים אײַנבעטן מע זאָל אונדז אויך לאָזן שלאָפֿן אויפֿן באַלקאָן. די פֿאַרענטשן פֿלעגן אַרומגעהאַנגען ווערן מיט די אַלטע סאָלדאַטסקע דעקן אונדזערע און פֿאַרשטעלט ווערן מיט די פֿירקאַנטיקע טאָוולען קאַרטאָן פֿון דער אַרבעט. אין יענער צײַט האָט די אָקופּאַציע־מאַכט און די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג אַרויסגעגעבן אַ געזעץ, אַז די קינדער אין שולעלטער מוזן אָבליגאַטאָריש באַזוכן די דײַטשישע שול, וואָס האָט אָנגעהויבן פֿונקציאָנירן. ס׳האָט געדראָטן אַ שטראָף, אויב עלטערן האָבן ניט געשיקט זייערע קינדער אין דער שול. צום ערשטן מאָל בין איך געזעסן אויף אַ שולבאַנק. דער לערער האָט געריידט צו אונדז דײַטש. איך בין געווען צעטומלט פֿון דער אַנדערשקייט אין לשון און סבֿיבֿה. דאָ איז מען געזעסן שטיל און געשוויגן. אַז מ׳האָט געוואָלט אַרויסגיין, האָט מען געדאַרפֿט אויפֿהייבן ס׳רעכטע הענטל און אויסרופֿן: ״הער לערער...״ — און דער לערער פֿאַרשטייט שוין. אין שול און צוריק אַהיים פֿלעגט מיך פֿירן דער עלטערער ברודער. עטלעכע טעג שפּעטער האָב איך אויפֿגעהערט באַזוכן די דײַטשישע שול.

די מאַמע האָט מיך געזונטמען צו מײַן ערשטן רבין, אַ ייִד מיט אַ געלער לאַנגער באָרד. געפֿונען האָט מען אים ״דער קלויזנער חזן״. איך געדענק ניט, צי ס׳האָט אים ווער גערופֿן ביַים ערשטן נאָמען. ער איז געווען אַ דרדקי־מלמד, אָבער עס זענען געווען אויך גרעסערע קינדער און אַפֿילו אַ פּאָר מיידעלעך פֿון ערגעץ אַ דאָרף. אינעם חדר האָב איך זיך צום ערשטן מאָל באַקענט מיטן אַלף־בית, אָנגעקלעפּט אויף אַ האַרטן טאָוול. דעם אַלף־בית האָב איך זיך גיך אויסגעלערנט און גלײַך אַריבער צום סידור. אויך דאָס דאַוון־עבֿרי איז מיר אָנגעקומען לײַכט, און נאָך אַ קורצער צײַט בין איך אַרײַנגעשפּרונגען אין חומש, בראשית פֿון דער סאַמע ערשטער פּרשה, ווי דער רבי האָט זי גערופֿן, בריאת־העולם.

אַלע תּלמידים זענען געזעסן אויף די בענק אַרום דעם לאַנגן טיש. דער רבי

איז געזעסן בײַ דעם שמאָלן קאַנט און אײַנגעחזרט מיט אונדז די טײַטשוועריטער. ער איז געווען תמיד געלאָסן, ניט געשלאָגן און ניט געשריען. כ׳וויס אַפֿילו ניט, צי ער האָט געהאַט אַ קאַנטשיק. אין געוויסע שטימונגען האָט ער פֿאַרריבערט אַ פֿאַפּירענעם, געסמאָטשקעט עס מיט הנאה און נאָך עטלעכע מאָל פֿאַרצײַען זיך אײַנגעפֿאַקט ס׳רעשט אויף אַ צווייט מאָל. אין שטעטל איז ער ניט געווען צו פֿאָפּולער. אַפֿילו איך, בײַ מײַן זיבעטן יאָר, האָב אים ניט געהאַלטן פֿאַר קיין גרויסן בריה, דאָך איז עס געווען דער יסוד פֿאַר מײַן לימוד בכלל.

זײַן וויכּ איז געווען אַ שטילע, אַ גרויע פֿיגור, וואָס איז תמיד אײַנגעשלאָסן אין זיך. זעלטן ווען פֿלעגט זי אַרײַנקומען אין חדר. איך ווייס ניט, צי זיי האָבן געהאַט קינדער. מיט די צוויי מיידלעך פֿון דאָרף האָט דער רבי געלערנט באַזונדער. זיי זענען געווען עלטער פֿון אונדז און זיך געהאַלטן פֿרעמד. ביידע שיינע, האָט איינע פֿון זיי טאַקע געהייסן – שיינקע. נאָך אַ ייִנגל פֿון אַ ייִשובֿניק, זײַן צווייטער נאָמען איז געווען קאַצאַן. זײַן משפּחה איז שפּעטער אַריבער קיין קיידאַן און שוין פֿון דאָ אָפּגעפֿאָרן קיין אַמעריקע. אין אַ פֿרימאָרגן האָבן מיר דערזען אינעם גרויסן צימער בײַ דער לײדיקער וואַנט צוויי לאַנגע שולבענק שוין ניט קיין נײַע. אין סאַמעווינקל האָבן די צוויי מיידלעך געמאַכט פֿאַר זיך אַ באַזונדער אָרט. מער קיינער איז דאָרט ניט געזעסן, כּמו אַ מיניאַטורנע עזרת־נשים.

אין מײַן אויפֿגעוועקטן ייִנגלשן נײַגער און אין מײַנע זוכענישן האָב איך איין מאָל אַנטדעקט אין אונדזער דירה אַ קאַסטן מיט ביכער און ספֿרים. ס׳איז געווען ווי אַ דירעקטער איבערשפּרונג פֿון אַלטן חומש אין אַ נײַער וועלט. כ׳האָב אָנגעהויבן אַרײַנקוקן אין זיי, פֿאַמעלעך לייענען און, צו מײַן איבערראַשונג, האָב איך דערפֿילט דעם טעם און כּישוף פֿון וואָרט. כ׳האָב נאָך קיין באַגריף ניט געהאַט וועגן אַ סעלעקציע־מעטאָד, האָב איך אָן איבערצוקלײַבן געשלונגען אַלץ – אויף ייִדיש און אויף לשון־קודש. אַפֿילו דעם אַלטן פֿאַרגעלטן "בריעפֿען־שטעלער" האָב איך מיט אינטערעס געלייענט פֿון אָנהייב ביזן סוף. ס׳איז געווען אַ פֿירקאַנטיק הויך קעסטל און אין איין פֿאַרנאַכט האָב איך פֿון זײַן טיפֿקייט אַרויסגעשלעפּט אַ פּערלדיקן אוצר.

דאָס דין־קליין ביכעלע האָט געהייסן "שׂרה בת־טובֿים". אויפֿן ערשטן בלעטל איז געווען אָנגעמאָלט מיט שטריכן די געשטאַלט פֿון דער פֿרוי, וואָס האָט ווי געשוועבט אין אַ פּוסטקייט. דער בין־השמשות איז שוין געווען צוגעפֿאַלן, און איך בין געשטאַנען צוגעדריקט צום פֿאַרטונקלטן פֿענצטער און געפּרוווט אַרויסלייענען די ווערטער. כ׳בין געווען פֿאַרכּישופֿט: שׂרה בת־טובֿים איז געהאַנגען אַ וויכּס פֿאַרשנייטע צווישן הימל און ערד. אירע וויכּסע פֿליגל האָבן געפֿאָכעט אין די שויבן, כּמעט אָנגערירט מײַן פּנים. איך האָב ס׳ערשטע מאָל דערפֿילט אַ טיפֿע גוטסקייט און צערטלעכקייט. די פֿליגל האָבן אויך געקענט זײַן די הענט פֿון מײַן

מאַמען. כ׳האָב ניט געווּוסט, ווער האָט די מעשׂה אָנגעשריבן, נאָר זי איז געבליבן אין מיר אויפֿן גאַנצן לעבן.

נאָכן אַדורכלייענען כּמעט אַלץ, האָב איך צוזאַמענגעלייגט די ביכער אין דעם סדר ווי איך האָב פֿאַרשטאַנען. ניט טראַכטנדיק, אַז זיי געהערן ניט מיר, האָב איך מיט מײַן חדר־בליצער אויפֿגעשריבן אויף די שער־בלעטער מײַן נאָמען. דאָס איז געווען מײַן ערשטע גײַסטיקע אייגנס, נאָר פֿאַר מיר אַליין.

אין חדר האָבן מיר יעדן טאָג אײַנגעחזרט פֿון חומש די סדרה פֿון דער וואָך, און פֿון סידור — ס׳דאַוונען. ס׳האָט געמוזט זײַן מיט אַלע פּיטשעווקעס: מעבֿיר־קריאה זײַן מיט טראָפּ און נגינה און וויסן אַלע דינים און מינהגים פֿון די תּפֿילות אין דער וואָכן, שבת און יום־טובֿ. דער רבי האָט אויך געוואַרט, אַז ער זאָל קענען מאַכן די קינדער אַ סורפּריז — דערציילן פֿון ס׳ניַי אַן אַלטע מעשׂה. אין אַ זומערדיקן טאָג האָבן אונדזערע הערצלעך אויפֿגעצאַפּלט, הערנדיק די מעשׂה פֿון איינעם אַ תּנא מיטן נאָמען יוחנן בן־זכּאי. אין די אָרעם פֿאַרהאָרעוועטע היימען איז ניט געווען קיין צײַט פֿאַר סתּם מעשׂיות. און דער רבי האָט אונדז געפֿירט צו דער מיסטעריעזער הייל פֿון הייליקן תּנא, וואָס האָט אויפֿגעזאַמלט אַרום זיך פֿיר און צוואַנציק טויזנט תּלמידים. זיי האָבן געלערנט די תּורה, וואָס רוים האָט פֿאַרבאָטן. ס׳האָט אויסגעזען פֿאַנטאַסטיש: אַזאַ גרויסער רבי ליגט פֿאַרבאָרגן אין אַ מערה, אין די בערג פֿון ירושלים און איז מקדש בתּורה גאָטס נאָמען.

מיר האָבן נאָך געהערט מעשׂיות וועגן דעם גרויסן רבי עקיבֿא, וואָס צוזאַמען מיט בר־כּוכבא איז ער אַרויס אין קאָמף קעגן די רוימישע אַרמייען. צווישן די תּלמידים פֿון יוחנן בן־זכּאי איז אויסגעבראָכן אַ מגפּה און ל״ג בעומר, 33 טעג פֿון ציילן דעם עומר איז זי אָפּגעשטעלט געוואָרן. די תּלמידים האָבן אויפֿגעהערט שטאַרבן. טאַקע צוליב אָט דעם נס האָבן מיר, אַ גרופּע חדר־קינדער זיך געגרייט צום קומענדיקן ל״ג בעומר. מיר האָבן זיך פֿאַרשאַפֿט הילצערנע שוווערדלעך, יעדער לויט זײַנע מעגלעכקייטן און קינדישער חכמה. כּמעט יעדער האָט מיטגענומען אַ געפֿאַרבענע אָפּגעקאָכטע איי מיט אַ פּענעץ ברויט צום עסן. מאַמעס האָבן עס צוגעגרייט מיט מאַטערניש און טערען פֿון שׂימחה. מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג גאָר פֿרי. דער וואַלד איז געווען וויַיט. קינדיש צעברויזטע, האָבן מיר פֿאַרגעסן אין די סכּנות — גויים און שקצים. מיר זענען ווי פֿאַרשיכּורט געווען פֿון דער מלחמה פֿון יידישן גיבור בר־כּוכבא.

צי מיר זענען דערגאַנגען צו אַ ציל בין איך ניט זיכער. פֿלוצעם בין איך שוואַך געוואָרן און געבליבן ליגן אין דעם גרין־שמעקעדיקן גראָז. ווי איך בין צוריק געקומען אַהיים האָב איך ניט געווּוסט, נאָר כ׳האָב זיך פֿלוצעם געפֿונען אויף אונדזער באַלקאָן. די זון, אין זעניט פֿון בלויען הימל, האָט געפֿלאַקערט, ווי אַ גליִיקע קויל... אָט דרייט זי זיך, ווערט צעפֿלאַצט און פֿאַלט, ווי אַ ברענענדיק

רעדל אויף מײַן קאָפּ... זי האָט איבערגעשפּאָלטן מײַן מוח און איז אַרײַן אינעווייניק... אַזאַ ווייטיק!.. איך שרײַ: "מאַ־מע־ע!.." מײַן מאַמע זיצט איבער מיר און ווײַנט. בעט ביי די הענט אומגעוואַשן, ער זאָל רחמנות האָבן אויף איר עופּעלע. און די שׂרפּה פֿלאַקערט זיך אין מיר פֿונאַנדער. עמעצער בײַט כּסדר די נאַסע טיכער. אָט האָב איך געקראָגן אַ פּענכער מיט אײַז־שטיקלעך. איך האָב מורא. דער מלאך־המוות הענגט איבער מיר און מיט זײַן שאַרפֿן חלף זוכט ער, טאַפּט מײַן קינדיש העלדזל...

מײַן גוטע מאַמע האָט מיך מיט גוואַלד אַרויסגעריסן פֿון דעם מלאך־המוותעס טײַוולשע לאַפּעס. זינט דעמאָלט פֿאַרהייליק איך מײַן מאַמען, וואָס איר פּוח און ליבע איז שטאַרקער פֿון טויט. אַ קורצע צײַט שפּעטער, אַז כ׳האָב אָנגעהויבן זיך אַרויסדראַפּען, ווידער פֿריילעך ווערן, איז די מאַמע אַליין צוגעשמידט געוואָרן צום בעט, פּונקט מיט די זעלביקע סימפּטאָמען ווי ס׳איז געווען בײַ מיר. זי איז פּשוט געפֿאַלן, אײַנגעשפּאַנט אין יאָך. אין איר קאָפּ האָט געפֿלאַקערט די היץ, און אין הימל — די זון. איצקע איז געלאָפֿן צו סראָלאָוויטשעס לימאָנאַד־פֿאַבריק און קויפֿן אויסגעבעטלט אַ שיסעלע אײַז. דער זעלבער גומענער פּענכער איז איצט געלעגן אויף דער מאַמעס שטערן, אָבער ניט געווען בכוח צו לעשן די שׂרפּה.

איך בין געווען פֿאַרצאַפּלט. איך האָב געוויינט, תּפֿילה געטאָן צו גאָט און מײַן קינדיש הערצל איז מיר פֿאַרגאַנגען. מײַן מאַמע האָט געווּסט, אַז אויך זי דאַרף איבערשטאַרקן דעם מאלך־המוות. די שוועסטער־פֿאַרהאָרעוועטע מאַמע האָט אויסגעהאַלטן איר מוטערלעכע שליחות — באַשיצן און באַשירעמען אירע יונגע פֿייגעלעך.

דערווײַל איז איבער דער טיר פֿון אונדזער ווויננונג אָנגעקלאַפּט געוואָרן אַ הילצערן ברעטל מיט גאָטישע רויטע אותיות: "פֿלעקטיפֿוס". אויף דער טיר איז צוגעקלאַפּט געוואָרן אַ מעלדונג אין דײַטש, אַז דאָס הויז איז שטרענג פֿאַרבאָטן צו באַטרעטן. מיר זענען געוואָרן אַבסאָלוט איזאָלירט, ווי מסופּנדיקע מצורעים.

פֿינצטערע טעג אין מיטן פֿון ליכטיקן זומער אין שטעטל. הונגער איז געווען בײַ אונדז דער איינציקער גאַסט. קראַנקערהייט האָט די מאַמע מער געזאָרגט וועגן דער שטוב, איידער וועגן זיך. און ווי נאָר ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן אומקערן די ערשטע טראָפּנס פֿון אירע שוואַבע כוחות, האָט זי אַראָפּגעשטעלט די וואַקלדיקע פֿיס אויף דער שמוציקער פּאָדלאָגע. זי האָט זיך דערשלעפּט צום עמער־און־קענדל. אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער, דערבײַ מיט קיין טראָפּנדל ניט באַנעצט די צעטריקנטע ליפּן, וויײַל דער דײַטשישער סאַניטאַר האָט איר אָנגעזאָגט ניט טרינקען קיין רוי וואַסער, האָט זי געמאַכט פֿײַער אויף דער פּליטע און צוגעשטעלט אויפֿזידן אַ טשײַניק וואַסער...

(דאָ קומט מײַנע אַ באַמערקונג: איבערגעריסן דאָס שרײַבן כּמעט אויף פּיר יאָר. אַ מין פּסיכישע הפּסקה. אין דער זעלבער צײַט האָב איך זיך פֿאַרנומען מיט קלענערע שרײַבערײַען. 28 פֿעברואַר 1992)

די אָפּגעשוואַכטע מאַמע מיט אַן אויסגעצערט בלאַס פּנים האָט שוין אַרומגעפּויזעט איבער די צימערן. ביסלעכווײַז האָט אַ וויטאַלע ענערגיע אָנגעהויבן פֿליסן אין אירע יונגע גלידער מיט אַ נײַ־באַוועגלעכן ריטעם פֿון איניציאַטיוו. זי איז ווידער אַוועק אין קראָם, ווו די שוועסטער, אסתר, האָט זי פֿאַרביטן. איך בין אין ספֿק, צי די מאַמע האָט יענע טעג געגעסן אַ מאָלצײַט צו זאַט, צי זי איז געשלאָפֿן רויק. ניט געווען קיין ווילן און קיין צײַט פֿאַר זיך אַליין. תּמיד האָט זי געוואַכט איבער די קינדערלעך.

אין אונדזער הויז האָט מען קיין מאָל ניט אַרויסגעשטעלט די אָפּענע ליבשאַפֿט – נאַ פּאָקאַז. אפֿשר וויַיל ס׳איז אויף דעם ניט געווען קיין מיטלען, צי פּשוט אַן איבעריקער גראָשן, כּדי זיך לאָזן ווויילגיין מיט צערטלעכקייטן און זיך לאָבן מיט הנאה, ווי בײַ די גבֿירים. איך געדענק אָבער גוט ווי מײַן קינדיש הערצל האָט געשמאַכט אויך פֿון אַן אַנדער מין הונגער – צו ליבן און זײַן געליבט. די אָפּענע ליבע אין די פֿאַרמעגלעכע איינגעפֿונדעוועטע משפּחות האָט געוועקט קינאה. אין מיר האָט געריזלט אַ קאַנאַלכל פֿון זיס־געהיימער וואַרעמקייט צו טאַטע־מאַמע. די מאַמע איז געוואָרן פֿאַר מיר אַ לעגענדאַר־פֿאַרשלייערטע פֿיגור, אַ שׂרה בת־טובֿים־געשטאַלט, וואָס שוועבט אין אַ פֿאַנטאַסטיש ליכט. זי האָט זיך ספֿראַוועט אויף אַלע משפּחה־פֿראַנטן. חוץ אַן אויג אויף די קינדער, זענען אירע האָרעפֿאַשנע הענט געווען פֿאַרטאָן אין דער אָרעמער בעל־הבתישקייט און פֿאַר איינוועגס אָפּגעטאָן די אַרבעט פֿון טאָטן, וואָס איז געווען אין מיליטעריש שפּיטאָל; זי האָט פֿאַרזאָרגט די מאַסטערסקייַע מיט סחורה און צודאָן. זי פֿלעגט צוגרייטן די מאָגערע אויסקומענישן פֿאַר דער וואָך, אָבער דער עיקר, האָט זי זיך געסטאַרעט, אַז דער שבת זאָל זײַן אַ ליכטיקער. אויב זי האָט דערשנאַפּט אַ ביסל מעל, אַ פּאָר אייער, אַ שטיקל פּוטער און דערצו אַ כשר הינדל, פֿלעגט זי דאָנערשטיק בײַ נאַכט, אַ מידע פֿונעם לאַנגן טאָג אַרבעט, פֿאַרקנעטן דאָס טייג צום באַקן פֿרי־באַגינען אַ פּאָר חלות און אַפֿילו פֿלייש־פּיראָגן צו דער יויך. אַ שפּראָץ אויף טאָג, ווען די שטוב איז נאָך געווען איינגעדעקט מיט טונקעלע שאָטנס, האָט זי שוין אונטערגעהייצט די טרוקענע שײַטלעך האָלץ, וואָס זענען נאָך פֿון נעכטן פֿאַר נאַכט געווען אויסגעלייגט אין אויוון אין אַ לופֿטיקן קונציקן קוואַדראַט.

נאָך אַ קורצער צײַט איז איציק אַוועקגעפֿאַלן. מיט איין מאָל האָט די היץ אַ שפּרונג געטאָן, ער איז פֿאַרזונקען געוואָרן אין אַ מין קאָמאַ און נאָר געפֿלאַפֿלט, אַז דער קאָפּ שפּאַלט זיך אים און ער וויל טרינקען. מיט פֿריש־אויפֿגעקומענער

ענערגיע האָט די מאַמע געפֿלאַטערט איבער אים. זי האָט פֿאַרגעסן אין אַלץ. געזעצט אים די ליפֿן מיט געקאָכט וואַסער, געלייגט דעם אײַז־פּענבער צום קאָפּ און אים געווישט דעם הייסן שווייס פֿון יונגן לייַב. עס האָט דערמאָנט דעם נאַטור־אינסטינקט פֿון דער פֿויגל־מוטער, וואָס שפּרייט אויס די וואַרעמע פֿליגל איבערן קראַנקן עופּעלע. דער מאַמעס גוטסקייט, אירע טרערן, איר שטומע תּפֿילה האָבן צוגעהאָלפֿן און איציק האָט זיך דערפֿילט בעסער. אין אַ טאָג אַרום האָט ער שוין געוואָלט אויפֿשטיין און קוים וואָס די מאַמע האָט זיך אײַנגעבעטן, ער זאָל נאָך בלײַבן אַ פּאָר טעג אין בעט.

דאָס איז געשען גראָד אין אַ דאָנערשטיק. די מאַמע האָט שוין געהאַט אָפּגעשפּאָרט אַ שיין ביסל מזונות אויף פּראַוון אַ סעודה צו איציקלס געזונט ווערן. די שׂימחה בײַ אונדז, קינדער, איז געווען גרויס. יענער פֿרײַטיק האָט זיך מיר פֿאַרגעדענקט אויפֿן גאַנצן לעבן. ביז שפּעט בין איך געלעגן וואַך. ווי דורך אַ נעפּל האָב איך געזען דער מאַמעס פּנים און אַ זיסע שלעפֿעריקייט האָט מיך פֿאַרוויגט. אָבער ווי נאָר עס האָבן זיך קאָמיש צעטאַנצט אויף די וועגט די טונקל־רויטע שאָטנס, בין איך שוין געווען לעבן דער מאַמען. דאָס פֿײַער האָט געפֿלאַמט, געקנאַקט און פֿריילעך געמאַכט דער מאַמעס האַרץ. אַ צופֿרידענע האָט זי מיך מקבל־פּנים געווען מיט איר באַקאַנט ווערטל: "מיט די הענער צו גלײַך". מיט נײַגער האָב איך זיך צוגעקוקט צו אירע פֿלינקע באַוועגונגען. ווי גענויט זי שאַרט אַרויס דאָס אַש און די צונטער־רויטע קוילן, און מיט דער פֿײַכטער פּאָמעלע קערט זי דעם אויוון. איך טראַכט וועגן אַבֿרהם אָבֿינו און זײַן שפּאַציר אין צעפּולווערטן קאַלכאויוון. און איידער וואָס וועט פּרעפּלט שוין די הינערשע זופּ אין טעפּל, קלאַקלט און דאַמפּט, אָנפֿילדיק די לופֿט מיט אַן אַפּעטיטלעכן ריח.

דער מאַמעס באַקן צעברענען זיך מיט אַ ראָזן אָפּשײַן. אָט שיבט זי שוין אַרײַן אויף דער הילצערנער לאָפּעטע די חלות, אויך אַ קיטקע און קליינע חלהלעך פֿאַר די קינדער, אין דער צעגליטער עפֿענונג. די שטוב האָט זיך צעשמעקט מיטן ריח פֿון גן־עדן. דער פֿרימאָרגן שיקט אַרײַן דורך דער שויב זײַן ערשטן שליח־שטראַל. אַלץ איז אַרום צעפּינקלט אין גאָלד און רויט. און אָט נעמט שוין די מאַמע אַרויס פֿונעם אויפֿגעריסענעם אויוונפּיסק די זאַטע סעודה... און דאָ האָט עס פּאַסירט.

איציק האָט פֿלוצלינג אויפֿגעוואָבט און מיטן ניוך פֿון מאַטערנדיקן הונגער האָט ער דערשמעקט אין דער לופֿט דעם כישוף־רייצנדיקן ריח. מיט נאָך וואָקלדיקע טריט איז ער צו צום וויַסן טישטעך און אַ כאַפּ געטאָן אַ פֿלייש־בולקעלע, וואָס האָט נאָך געקנאַקט פֿון היץ. די מאַמע, אַ צעטומלטע האָט אים אָנגעכאַפּט בײַ דער האַנט: "איציקל, אַזוי הייס טאָרסטו עס ניט עסן, לאָז אָפּקילן". אָבער איציק, ווי אַן אויסגעהונגערט וועלפֿל, האָט אַ ריס אַוועק געטאָן איר האַנט פֿון זײַן רויב. די מאַמע האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דעם אָרט וווּ זי איז געשטאַנען

און מיט ווייטיק אַ געשריי געטאָן: "האָסט מיר צעבראָכן אַ פֿינגער!" זי האָט זיך צעווויינט.

אַוודאי האָט איציק ניט בדעה געהאַט וויי צו טאָן דער מאַמען, אָבער אירע יסורים און קרעכצן האָבן אים נאָך ווילדער געמאַכט: אין אַ שאָק פֿון אומבאַהאָלפֿנקייט און שרעק האָט ער אַרויסגעקניפּט שטיקלעך בולקע און צעשליידערט די זעטיקייט איבערן צימער. דאָס האָט געזאָלט זיין אַ רעאַקטיוו חרטה, ווי ער וואָלט גענומען אויף זיך אַ פֿאַרדינטע שטראָף – ניט עסן.

די מאַמע איז שוין אַ גאַנץ לעבן געבליבן מיט אַ קרומלעך־שטיפֿן מיטל־פֿינגער אויף דער רעכטער האַנט. יאָרן שפּעטער, אַז זי פֿלעגט דערמאָנען איר איציקלס אומשולדיק־נאַרישן אָנפֿאַל אויפֿן פֿליישפּיראָג, האָט זי דעם אינצינדענט דערציילט ווי אַ שפּאַס, אָבער אינעם פֿינגער האָט זי פֿאַרגעסן. אַזוי גרויס איז געווען איר מאַמישע ליבע.

ווען דער טאַטע איז אין מיטן דער מלחמה געקומען פֿונעם מיליטערישן שפּיטאָל אויף אַ קורצן "אָטפּוסק", איז די שׂימחה געווען גרויס. די מאַמע האָט ניט געווווסט ווו צו פֿאַלן, און מיר, קינדער, האָבן אים געקוקט אין מויל און געפֿאָלגט זיין יעדן וואָרט. די גרעסטע פֿרייד איז געווען, וואָס ער האָט זיך געשפּילט מיט אונדז. ער האָט אַפֿילו אָפּגעשפּאָרט ציין אויף קורצע שפּאַצירן מיט אונדז.

אין 1917 איז געבוירן געוואָרן דער מיזיניק זוסקע. דער טאַטע האָט געקראָגן פֿון היגן מיליטערישן פּונקט אַ באַפֿעל זיך מעלדן צום דיין־טשישן קאָמענדאַנט. און ווידער האָבן אים די חבֿרים געעצהט, ער זאָל זיך באַהאַלטן, וויל די מלחמה, זעט אויס, גייט צום סוף. ער האָט ניט געפֿאָלגט. זיין לאָגישע טענה איז געווען: טאָמער געפֿינט מען אים, קען ער ווי אַ דעזערטיר דערשאָסן ווערן. מ׳האָט דעם טאַטן פֿאַרהאַלטן און, ווי אַ רוסיש־געפֿאַנגענער, איז ער אָפּגעשיקט געוואָרן אין לאַגער האַמערשטיין. ס׳פֿלעגן אַפֿילו אָנקומען פֿון אים בריוו. אַ קורצע ציט נאָך דעם האָט זיך די מלחמה געענדיקט, און ער איז געקומען אַהיים.

איך בין אַלט געווען נײַן יאָר, ווען דער שטורעם פֿון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע האָט זיך דורכגעטראָגן איבער רוסלאַנד און דער צאַרישער אימפּעריע. כ׳האָב שוין דעמאָלט געלייענט אַ ציטונג, אָבער נאָך מער נײַעס האָב איך אויפֿגעכאַפּט פֿון די שמועסן אין דער היים און אין גאַס. אויבנאויפֿיק האָב איך זיך שוין געקענט פֿונאַנדערקלײַבן אין מצבֿ – פֿראָנטן, קעמפֿנדיקע צדדים. ניט ווייניק פֿלעגן צוהעלפֿן די יידישע בראָשורקעס, וועלכע כ׳פֿלעג שלינגען אין באַהעלטענישׂ. איך פֿלעג זיך סטאַרעווען אַרײַנצוטיפֿן זיך אין תּוך און הנאה האָבן פֿון די שטאַרקע, צו מאָל בלוט־צינדערישע לאָזונגען. איך האָב אײַנגעחזרט נײַע ווערטער, שטודירט די פֿראָנטקאַרטעס און געוואָרן אַ גאַנצער סטראַטעג...

אין די סוף מלחמה־יאָרן, ביז די אָנהייב 20ער, האָט אין דער אויפֿגעקומענער

זעלבשטענדיקער ליטע היפש גערודערט דאָס יידישע געזעלשאַפֿטלעבע און פֿאָליטישע לעבן. אין 1919 איז ליטע געוואָרן סווערען. זי האָט נאָך באַוויזן צו פֿירן קריג מיטן סאָוועטיש־אינעלענדישן פֿראָנט, וואָס פֿלעגט כאַאָטיש אויפֿקומען. מיינסטנס, זענען דאָס געווען אַזעלכע פֿאַרטיזאַנער־גרופּעס אונטער דער פֿאָן פֿון צעבונטעוועטן קאָמוניסטישן רוסלאַנד. זײַענדיק איזאָלירט, האָט מען זיי גיך ליקווידירט. די ליטווישע פֿאַטריאָטישע פֿאָלקן האָבן געפֿרווט צו האַלטן ווילנע, אויף וועלכער זיי האָבן געקוקט ווי אויף זייער הויפּטשטאָט. דער פּוילישער גענעראַל זשעליגאָווסקי האָט זיך גיך ספּראַווען מיט דער "קלומפּע־אַרמיי", ווי מע פֿלעגט זי שפּאַסיק רופֿן.

פֿון דעם ווילנע־אינצידענט אָן ביזן פֿערציקסטן יאָר האָט ליטע ניט געהאַט קיין דיפּלאָמאַטישע און גרענעץ־קאָנטאַקטן מיט פּוילן. ביידע לענדער האָט פֿונאַנדערגעטיילט די אַזוי גערופֿענע "דעמאַרקאַציע־ליניע", אָבער ניט דער אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז געוואָקסן אויפֿן זעלבן שטח סײַ אין ליטע און סײַ אין פּוילן.

אין די זעלביקע יאָרן האָט זיך ברייטער צעוואַקסן דאָס יידישע אָרגאַניזירטע לעבן מיט קהילות אין יעדער שטאָט און שטעטל. אין זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט אַלע פֿאָליטישע פֿאַרטייען און שטרעמונגען אויף דער יידישער גאַס. דאָס איז געווען אַ נײַער פֿראָדוקט – אַ נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע מיט אַ מיניסטער – אַ ייִד, פֿאַר יידישע ענינים. אויף דעם פֿאָרום האָט זיך כּמותדיק און איכותדיק אַרויסגעקענטיקט דער ציוניסטישער אימאַזש פֿון ליטווישן יידנטום. ייִדן האָבן באַנײַט זייער קולטור־לעבן מיט חינוך־מוסדות, ספֿרים און צײַטונגען אויף העברעיש און ייִדיש. קודם־כּל איז דאָס געווען די וועלטלעבע נאַציאָנאַלע אינטעליגענץ און פֿרומע ייִדן, די צווייטע, בעיקר, די לינקע עלעמענטן, וואָס די פֿאַשיסטישע מאַכט האָט זיי גערודפֿט, חוץ אַ הייפֿל פֿאָלקיסטן, וועלכע זענען בטל געוואָרן אין דינאַמיש־שפּרודלדיקן נאַציאָנאַלן אַקטיוויזם. אַזוי זעט אויס דאָס געטריַע בילד פֿון ייִדיש־געזעלשאַפֿטלעבן ספּעקטער אין יענע יאָרן.

דער דאָזיקער דין־שטריכיקער קוואַרשניט איז דער הינטערגרונט, אויף וועלכן עס האָט זיך פֿאָרמירט מײַן פֿרי־יוגנטלעך לעבן – סאָציאַל, פֿאָליטיש, פּסיכאָלאָגיש. איך געדענק דעם פֿאַרטייקאָמף צו די ערשטע קהילה־וואָלן אין ליטע. מײַן אינטערעס צו דעם איז געווען גרעסער פֿון מײַן קליינקייט. איך פֿלעג זיך אַרײַנקוועטשן אויף די פֿאַרזאַמלונגען מיטן עולם. כ׳האָב זיך צוגעהערט צו די רעדנער, וואָס האָבן גערעדט אין מײַן היימישן ייִדיש. ס׳פֿלעגן מיך מיטרײַסן הייסע רעדעס, קלוגע דעבאַטעס, ווי אַ קעגנער מאַכט אַ חוכא־וטלולא פֿון גילדענע אַרגומענטן און זיי צעשיטן זיך ווי אַ הײַפֿל אַש. איינער אַטאַקירט. פֿויסטן הייבן זיך: "אַ וואָרט צום וויכוח". דער פֿאָרזיצער ווערט אָפּהענטיק. אָבער די ייִדן האָבן

נאָך געהאַט אַן אײַנגעבוירענעם דרך־ארץ פֿאַר אַ באַקאַנטע פּערזענלעכקייט, אַ חשובֿן נאָמען.

איין מאָל האָט עס פּאַסירט אויף אַ מאַסן־פֿאַרזאַמלונג. מענטשן זענען געשטאַנען קאָפּ אויף קאָפּ, בײַ די וועגט ביז צו דער טיר און אויך אין קאָרידאָר, ביז אין דרויסן אַרויס. אַלע האָבן צוגעשפּיצט אַן אויער צו כאַפּן אַ וואָרט. און דער פֿאָרזיצער האָט געראַטעוועט די לאַגע מיט דרײַ ווערטער, וואָס ער האָט פֿײַערלעך אַקצענטירט: "דאָקטער שמשון ראָזענבוים". בײַם ברעג טיש איז געשטאַנען אַ קליינע רונדע פֿיגור. ער האָט געמאַכט אַ צייכן, מע זאָל אויפֿהערן אַפּלאָדירן. אין דער צוגעפֿאַלענער שטילקייט האָבן זיך שאַרף אָנגעהערט זײַנע ווערטער: "אַזוי ווי ניט אַלע קענען מיך זען, און איך אויך קען ניט זען פֿון דאַנען אַלע יידן, וועל איך זיך שטעלן אָט אויף דעם בענקל און מיר וועלן זיך בעסער זען און הערן". די עטלעכע עמכדיקע ווערטער האָבן געהאַט אַ גוואַלדיקן עפֿעקט. עס האָט אויסגעבראָכן אַ כוואַליע אַפּלאָדיסמענטן מיט אויסרופֿן: ראָזענבוים! פֿון זײַן "בענקל־דערהייבנקייט" האָט ער אַפּעלירט צום עולם צו זײַן אַ מוסטער פֿון דעמאָקראַטיע און טאָלעראַנץ אין דער נײַער ליטווישער רעפּובליק. זײַנע לאָגישע פּאָפּולערע רייד זענען אויפֿגענומען געוואָרן מיט סימפּאַטיע און צושטימונג. אַזוי האָט עס אויסגעזען און אַזעלכע זענען געווען די יידן.

חבֿרים און מלמדים, וואָס מ׳האָט גערופֿן רביס, האָב איך קינדווײַז ניט געהאַט קיין סך. מײַן ערשטער טאָג אין חדר בעת דער מלחמה, ווי כ׳האָב עס שוין דערמאָנט אין אַ פֿריערדיקן קאַפּיטל, בײַם קלויזענעם חזן, איז בײַ מיר ניט געווען קיין באַזונדערס שטאַרקע איבערלעבונג. נאָר די רביס גופֿא און די חדרים זענען געווען יעדער אַנדערשדיק און געהאַט זייערע באַזונדערע כאַראַקטער־שטריכן. כ׳בין אַפֿילו צום ערשטן מאָל געגאַנגען אַליין, אָן אַ באַגלייטער, ווי ס׳איז געווען דער מינהג. דער טאַטע איז צו פֿיל פֿאַרנומען געווען מיט אַרבעט און חיונה־פֿאַרזאָרגונג, און די מאַמע האָט ניט תּמיד זיך געקענט אָפּריַיסן פֿון דער נייטיקער הילף פֿאַרן געזינדל.

די חדרים האָבן געלייגט דעם גרונט פֿאַר מײַן עלעמענטאַרן יידישן וויסן: סידור, חומש מיט רשי, נביאים און אַפֿילו באַווײַז אַ נאַש צו טאָן אַ דף גמרא. כאָטש געלערנט האָב איך מיט גוטן ווילן און ס׳איז מיר ניט געפֿאַלן צו שווער, האָב איך ניט געפֿילט דעם טעם פֿון אַ גימַסטיקער הנאה, וואָס טראָגט אַווענק אין העכערע וועלטן. די רביס האָבן ניט פֿאַרמאָגט דעם רוח־הקודש, וואָס טוט אַרײַן אין לערנען פֿײַער. זיי זענען אַ נידעריקע קאַטעגאָריע פֿון כלי־קודש, אַ סאָרט לעבעדיקע כּלים פֿון עבֿרי־פֿאַרטײַטשער. ס׳איז געווען אַ דין פּרנסה־צוויַיגל פֿאַר פֿרומע שלימזלניקעס, וואָס האָבן אַזוי אַרום צונויפֿגעשלאָגן די בידנע חיונה.

זייער עובֿדה האָט זיך פֿאַרענדיקט מיטן דערפֿירן די קינדער צום דורכשניטלעבן סטאַנדאַרט פֿון יידישקייט. פֿון דאָ האָבן געפֿירט צוויי וועגן: דער אַלטער וועג צו דער ישיבֿה, און אַ נײַער — צו וועלטלעכער בילדונג. איך בין נאָר מיטגעקומען אַ שטיקל אָנהייב פֿונעם צווייטן וועג, נאָך דעם — פֿאַרקערעוועט צו אידעאַלן.

איז לאָמיר קודם גיין אין חדר... דער קלויזנער חזן האָט זײַן דירה געהאַט אין אַ הויף, קעגן דער מיזרח־וואַנט פֿון קלויז. די פֿענצטער פֿון דער לאַנגער צפֿון־וואַנט זענען אַרויס צו סמילגער־גאַס. פֿון דער מערבֿ־זײַט האָט זיך געפֿונען דער הויף מיטן אַרײַנגאַנג אין קלויז. ווײַט אין הויף האָט געווווינט דער סטרוזש. דער חדר אַליין איז געווען אין רביס שטוב. ער פֿלעגט זיצן אין שפּיץ פֿון טיש, מיטן רוקן צו דער דרויסנדיקער טיר און פֿלעגמאַטיש אַרײַנקוקן אין אַן אָפֿענעם סידור. דאָס לערנען האָט זיך אָנגעהויבן ווי אַ מחנה פֿליגן וואָלט געזשומט. בעת די דאָזיקע זשום־קאָנצערטן פֿלעגט ער פֿאַרמאַכן די אויגן און דרעמלען. עס וואָלט געווען אַ ווונדער, אויב עמעצער פֿון די חדר־יינגלעך וואָלט אָפּגעטאָן אַ שפּיצל דעם רבין, אָדער אַ ווילד קונדס־שטיק, ווי ס׳פֿלעגט זיך טרעפֿן כּמעט אין אַלע חדרים. קענטיק, אַז ס׳איז געווען אַ ניט געשריבענער אָפּמאַך צווישן רבין און די קינדער — איין צד טשעפּעט ניט דעם אַנדערן צד. כ׳ווייס ניט פֿאַר וואָס מע האָט מיך כּמעט אין מיטן זמן איבערגעפֿירט אין אַן אַנדער חדר. אפֿשר בין איך שוין געווען אַריבערגעוואַקסן מיטן עלטער.

דעם צווייטן רבין האָט מען גערופֿן מיט אַ צונאָמען, ווי אַ סך יידן אין שטעטל: משה־חנא דער באָק. אויב מיר האָבן ניט געווווסט, צי דער קלויזנער חזן האָט קינדער, זענען שוין דאָ די קינדער געווען אין שטוב. די צוויי גרעסערע, אַ יינגל מיט אַ מיידל, אַ ביסל עלטער פֿון מיר. דער זון איז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער פֿאַרמישט געווען אין קאָמוניסטישע אַקטיוויטעטן און פֿאַרמישפּט געוואָרן אויף עטלעכע יאָר טורמע. זיי האָבן געווווינט אין אַ הילצערנעם הויז אין אַ שמאָל געסל. קעגנאיבער דעם הויז איז געשטאַנען אַ האַלב צוזאַמענגעפֿאַלן הילצערנע טונקעלע כאַטקע, אויף וועלכער מע פֿלעגט מיט שטאָלץ אָנווויזן: דאָ איז געבוירן געוואָרן משה־לייב לילינבלום, איינער פֿון די באַקאַנטסטע השׂכלה־שרײַבער.

דעם רבינס דירה איז געווען אונטן, אָבער בײַ דער זײַטיקער וואַנט איז געווען צוגעבויט אַ הילצערנער טרעפּ־אַרויפֿגאַנג, וואָס האָט אַרײַנגעפֿירט אין אַ גרויסן צימער, וואָס האָט אויסגעזען מער ווי אַ פּוסטער שפּײַכלער. דאָ איז געווען דער חדר. אונטער די צוויי פֿענצטער, לעבן דער אַנטקעגנדיקער וואַנט איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש פֿאַר די תּלמידים. בײַ דער אַנדערער וואַנט זענען געשטאַנען אַלטע שולבענק, אויף וועלכע קיינער איז ניט געזעסן. דאָס ליכט פֿון די פֿענצטער האָט געגרייכט נאָר ביז איבערן טיש און ווײַטער אַרום איז געווען פֿינצטער. דאָס דאָזיקע

בילד פֿון סומנעם חדר, וואָס האָט ניט געוועקט קיין באַזונדערן חשק צו לערנען, בפֿרט אַז די לערן־סיסטעם איז געווען אַ ווערטער־דורכמיש, וואָס איז געזונגען געוואָרן דורך אַן אימפּראָוויזירטן כאָר און האָט ניט געהאַט קיין לאָגישן צוזאַמענבינד פֿון פֿאַרשטענדיקע זאַצן. געשיקט זיך, אַז דער רבי אַליין האָט עס אויך ניט פֿאַרשטאַנען. משה־חנא איז געווען אַ פֿאַרטיִטש־מלמד פֿון ווערטער, וואָס זײַן חדר־קאָפּעליע פֿלעגט זיי אויסזינגען מיט קוויטשיק־קינדערשע שטימעלעך. דעם פּירוש־המלים האָט ער נאָכגעקוקט אין אַ געלבלעבן גרויסן בוך אָן טאָוולען, וויזט אויס אַ גאָר אַלטער "סלאָוואַר". דאָס איז, אַ פּנים, געווען זײַן אייניציקער לערן־מכשיר און פֿון דעם האָט ער געשעפּט גאָר זײַן וויסן. על־כּן האָט ער זיך געהיט, אַז קיין פֿרעמד אויג זאָל ניט אַרײַנבליקן אין די "סיתרי־תורה". ער פֿלעגט שטיין אין אַ וויִנקל אָון מיט אַ שאַרף אייגל היטן די קינדער זיי זאָלן זינגען. ס׳קען אויך זײַן, אַז ער האָט עס באַטראַכט ווי אַ סגולה צו פֿרנסה: זאָלן די בעלי־בתּים, וואָס גייען אין בית־מדרש הערן, אַז אין זײַן חדר איז לעבעדיק.

איך בין אַרײַנגעפֿאַלן אין כּיתּה, וואָס האָט געלערנט ישעיה. מיר האָבן שוין געווּסט פֿון פֿריִער וועגן זײַנע אויסטערלישע פֿאַרטײַטשן. מיך האָט בלויז געווונדערט, וואָס ער האָט מיך אויטאָמאַטיש צוגעטיילט צו אַ גרופּע, ניט פֿאַרהערנדיק און ניט פֿרעגנדיק קיין וואָרט. ניט אַלע זײַנע וועלטער האָבן מיר פֿאַרשטאַנען און דעם אינהאַלט פֿון די פּסוקים האָבן מיר מער געכאַפּט פֿון זיך איידער פֿונעם רבי. ספּעציעלע וועלטער האָבן מיר שוין דערוואַרט מיט שטיפֿערישער הנאה. אַזאַ רייצנדיק וואָרט איז געווען זונה, און מיר האָבן אויסגעזונגען מיט אַקצענטירונג: און די הור. מיר האָבן שוין געווּסט, אַז דאָס האָט צו טאָן מיט וויִבער און מיט דער פֿיזישער פֿונקציע פֿון מין. מיר האָבן שוין געהאַט פֿאַרזוכט אין די שטוביקע באַהעלטענישן דעם טעם פֿון אָנאַניזם. דעם חטא, די שרעק און די שטראָף פֿון דעם דאָזיקן אַקט, וואָס איז אין יענע דורות געווען אונטער אַ רעליגיעזן און סאָציאַלן טאַבו, האָט געשאַפֿן קאָמפּלעקסן בײַ די קינדער און יוגנטלעכע. איך בין אויך ניט געווען קיין יוצא־מן־הכּלל. מיר האָבן זיך געפֿילט זינדיק און געוואָלט עס פֿאַרלייקענען. דעריבער האָט דער איבערגאַנג צום עלטער פֿון מענערישקייט דורכגעמאַכט אַ לענגערן, צי קירצערן פּעריאָד פֿון מאַסטורבאַציע. דער דאָזיקער אַספּעקט איז הײַנט באַקאַנט אונטערן אַלגעמיינעם טערמין — סעקס.

דער סוף פֿון דעם עפּיזאָד איז געווען זייער אַ טראַגישער: איין מאָל, ווען דער כאָר האָט זיך פֿאַרשטילט, האָט אַ קונדס זיך אויפֿגעשטעלט און געפֿרעגט: "רבי, וואָס איז אַ הור?" צי די אומדערוואַרטע שאלה האָט אים פּריטשמעליעט, צי אפֿשר האָט ער טאַקע דערפֿילט אַ פּראָוואָקאַטיוון חשד, אַ קיצור, דער רבי איז אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ וווילדער פֿוריע און אָנגעהויבן ממיתן דאָס קינד מיטן קאַנטשיק

און עס ברוטאַל קנײַפּן מיט זײַנע דינע פֿויסטלעך. וועלן דאָס יינגל איז געקומען צעמזיקט אַהיים, איז געוואָרן אַ מהומה. אַ צאָל קינדער האָבן אויפֿגעהערט גיין אין זײַן חדר. איך ווייס ניט, צי דאָס איז געווען דער גורם אויך בײַ מיר, נאָר איך בין אויך אַוועק. דער רבי האָט באַקומען אַ מאָראַלישן און פֿרנסה־קלאַפּ.

דער זומער האָט זיך קאָלירן צעשטראַלט. כ׳פֿלעג אַרויסגיין צום גאָלדיקן פֿעלד אַריבער דעם סמילגע־טײַכל, צו די גרין־זײַדיקע לאָנקעלעך און זיך אָנאָטעמען מיט דער שטילקייט פֿון מײַן וועלט, וואָס איך האָב ליב. איז מיר אָבער ניט פֿאַרגינט געווען דאָס וואַלגערן זיך פֿוסט־און־פֿאַס, און מע האָט מיך געשיקט צו אַ דרדקי־מלמד אויף צו פֿאַרטרײַבן די צײַט.

זײַן דירה איז געשטאַנען קעגנאיבער דעם בית־מדרש, וווּ ער איז געווען דער שמש. געוראָפֿן האָט מען אים משה דער שמש, נאָר מער פֿאָפּולער איז ער געווען ווי משה די קילע. אַ פֿשוטער ייִד, האָט ער געלערנט בלויז דעם אַלף־בית און סידור. ער האָט זיך געפֿילט גליקלעך מיט אַזאַ בפּבֿודיקן תּלמיד ווי איך, וואָס זיצט מיט אים בײַ איין טיש און נודיעט זיך. כ׳האָב דאָ דורכגעלאַנגווײַליקט אַ פֿאָר וואָכן. פֿילנדיק דעם סוף זמן, וואָס קומט ערבֿ ראָש־השנה, האָב איך אין אַ נאָכמיטאָג אַרויסגעשפּאַצירט אין דרויסן און כ׳בין שוין מער צוריק ניט געקומען.

אָבער מיט דעם איז ניט געווען געענדיקט מיט מײַן לערן־פּראָגראַם פֿון ייִדישקייט. מיטן בײַטן זיך פֿון די באַצייכענונגען פֿון רביס און חדרים אויף לערערס און שולן, איז אויך צוגעקומען אַ גאָר וויכטיקע דימענסיע, וואָס האָט געהייסן, וועלטלעכע בילדונג. די פֿרײַערדיקע זענען צוזאַמענגעפּרעסט אין שמאָלן האָריזאָנט פֿון ייִדישן רעליגיעזן וויסן און פֿאָרעמס, די צווייטע — אויסגעברייטערט ביז די וויַטסטע ספֿערן פֿון מענטשלעכן גײַסט. דאָס איז די הומאַניסטיק, וואָס איר גרונטיקער לימוד איז אונדז צוגעטראָגן געווארן אין דער נײַער שול, וווּ מ׳האָט אונדז באַקאַנט מיט דער וועלט אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער סיסטעם פֿון געזעצמעסיקייט און פֿאָרמולירונג, אין אמתן פֿון עקזאַקטע לימודים: ביאָלאָגיע און זאָאָלאָגיע, אַסטראָנאָמיע און געאָגראַפֿיע, אַריטמעטיק און פֿיזיק.

דעם קומענדיקן זמן בין איך אַוועק לערנען צו משה טעלזער. דער נאָמען טעלזער איז אים נאָכגעגאַנגען פֿון דער ישיבֿה. פֿאַר מיר איז עס געווען ווי כ׳וואָלט געשטעלט דעם ערשטן טריט אויף אַ נײַעם באָדן. עס איז גענוג געווען אַרויסצוזאָגן דאָס וואָרט לערער אַנשטאָט רבי און אַלץ האָט שוין באַקומען אַן אַנדער טאָן. ס׳איז נאָך ניט געווען די שול פֿון מאָדערנעם סטיל, נאָר אַ מין ראַפֿינירטער חדר־מתוקן. מיר פֿלעגן לערנען אין אַ גרויסן צימער, פֿונקט קעגנאיבער דעם לערערס דירה. ער האָט געהאַט אַ גרויסע משפּחה מיט אַ סך קינדער. די צוויי עלטסטע, אַ טאָכטער און אַ זון, זענען שוין געווען עלטער פֿון מיר. מיט אַ זון אין מײַן עלטער, יוסף, האָב איך זיך געחבֿרט.

זײַן פֿאַמיליע־נאָמען איז געווען בורשטיין. אַ ייִד אין מיטעלן עלטער, מיט אַ גרויי קורץ בערדל און נערוועזע זשעסטיקולאַציעס. צו מאָל פֿלעגט ער ווערן אין כּעס און געבן אַ פּאַטש צי אַ קלאַפּ. מיט דער צײַט האָבן די תּלמידים זיך אויסגעלערנט צו קאָפּירן זײַנע געווויינהייטן. געוויינטלעך איז דאָס געווען אַרײַנשטעקן צוויי האַרט־שפּיציקע פֿינגער צווישן דעם יינגלס האַנט און פֿלייצע און פֿרעגן אים מיט אַ גמרא־ניגון: "האָב איך פֿון דיר חיונה? האָב איך פֿון דיר אויף אַ טשוואָרטקע האָלץ?" ס׳איז געווען צו קאָמיש און פֿאַרווײַלעריש.

מיט די בורשטיין־קינדער האָבן די תּלמידים זיך געחבֿרט. זיי זענען געווען אָפּגעזונדערט פֿון טאַטנס לערערײַ. אַלע האָבן זיי געהערט צו דער פּאָפּולערער יוגנט־אָרגאַניזאַציע "השומר־הצעיר". זיי זענען געווען גוטע חבֿרים, כאָטש ביזן סוף ניט געגאַנגען. די הכשרה אין קיבוץ האָבן זיי ניט דורכגעמאַכט. מאיר, איידער ער איז געפֿאָרן שטודירן אין קאָוונער אוניווערסיטעט, איז געווען אַ קורצע צײַט דער ראָש־הקן. די עלטסטע טאָכטער, רבֿקה, האָט, דאַכט זיך, חתונה געהאַט און איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל. די מוטער, אַ דינע שלאַנקע פֿרוי, האָט געהאַט אַ קראָם פֿון פֿאַיאַנס אויפֿןווינקל פֿון געדימין־גאַס, קעגן דעם מאַרק. נאָך דער מלחמה האָב איך געהערט, אַז איין זון איז געבליבן לעבן, יוסף אָדער לייזער. די ידיעה איז אָבער ניט באַשטעטיקט געוואָרן.

אַ קורצע צײַט שפּעטער, מיטן צוקריגן ווי אַ שותף נאָך אַ לערער, נאָטל כּהן, האָט זיך דער חדר אויסגעבריייטערט. אויב משה בורשטיין האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ לערער פֿון אַ מאָדערנעם שטייגער, האָט נאָטל כּהן אים איבערגעשטיגן. ראשית, איז ער געווען היפּש יינגער, והשנית, אַ גוטמוטיקער און אַ צוגעלאָזטער מיט די תּלמידים. אָבער ערגער איז געווען, ווען דער כּעס האָט אין אים אויפֿגעקאָכט. ער האָט געהאַט אַ טונקל־בלאָנד בערדל, געווען באַוועגלעך און שטראַם. די תּלמידים זענען גלײַך צוגעזאָגט געוואָרן צו אים, און ער האָט געקראָגן אַ גוטן נאָמען בײַ די עלטערן. צוליב זײַן חבֿרישקייט האָבן זיך די תּלמידים אַפֿילו געפֿלײַסט אים צו ברענגען קלייניע מתּנות. איך האָב אים עבראַכט אַ טוטל זאַפֿטיק־זיסע פֿלוימען פֿון סאָד, וואָס מײַן מאַמע פֿלעגט דינגען אַרויסצוהעלפֿן אין חיונה. אפֿשר איז דאָס געווען די ערשטע מתּנה, וואָס כ׳האָב עמעצן געגעבן, כ׳בין אָבער נאָך מער צופֿרידן געווען אַז ער האָט זי אַקצעפּטירט.

דעם ביטערן טעם פֿון אונדזער גוטן און פֿרײַנדלעכן לערער האָבן מיר דערפֿילט ערשט דעמאָלט, ווען ער האָט אויסגעפֿירט אויף איינעם פֿון די תּלמידים די ביז אַהער ניט באַקאַנטע שטראָף־פּראָצעדור — "לינייקע". אויף דער האַנטפֿלאַך פֿונעם באַשטראָפֿטן תּלמיד האָט מיטן לערערס שוווּנג זיך אַראָפּגעלאָזט די גלאַטקייט פֿון דער ווירע. אין שפּעטערדיקע פֿאַלן האָט ער אַפֿילו צוגעטיילט גרעסערע חלקים שטראָף, וועדליק דער האַרטקייט פֿון דער עבֿירה. נאָך דעם האָט

די קינדישע דינע האַנטפֿלאַך געברענט אַ פֿאָר שעהען מיט אַ העלישן ווייטיק. פֿון דעמאָלט אָן האָבן מיר זיך געהיט פֿאַר דער "לינייקע" ווי פֿאַר פֿײַער. דעם פֿלאַם פֿון דער ערשטער לינייקע, וואָס האָט זיך אָנגעצונדן אין מײַן האַנטפֿלאַך, האָט אויך באַליידיקט מײַן קינדישן שטאָלץ, און כ׳האָב שפּעטער געווויינט.

אַ זמן צי צוויי שפּעטער האָט זיך אונדזער שול איבערגעקליבן אין בנין, וווּ ס׳איז פֿריער געווען די תּלמוד־תּורה. איצט האָט עס געהייסן בית־ספֿר עברי, תּרבות. עס זענען אַהין אָנגעקומען יונגע לערערס פֿון נײַעם שניט, וואָס האָבן געענדיקט סעמינאַרן. דאָס איז געווען פֿון די סאַמע ערשטע תּרבות־שולן אין ליטע מיט אַ נײַעם לימוד־פּראָגראַם, וווּ ס׳האָבן פֿיגורירט מאַטעמאַטיק, פֿיזיק, שפּראַכן און אַנדערע וועלטלעכע לימודים. דאָ האָב איך צום ערשטן מאָל דערפֿילט דעם ברייטן פֿרישן שטראָם פֿון לערנען, ווי אַ פֿענצטער צו אַ וועלט־מרחבֿ וואָלט זיך פֿאַר מיר געעפֿנט. אָבער מער ווי אַלע לערערס האָבן פֿאַר מיר געטאָן, האָב איך אַליין פֿאַר זיך געטאָן. צום מערסטן האָט מיך אינטערעסירט דער ליטעראַטור־סוביעקט. אין דער זעלבער צײַט ווען כ׳האָב מיט באַגײַסטערונג געהאַרט די העברעישע פּאָעמעס פֿון ביאַליקן, טשערניכאָווסקין, שניאורן און אַנדערע קלאַסיקער, האָב איך געשלונגען די ווערק פֿון מענדעלען, פּרצן, שלום־עליכמען און די מאָדערנע ייִדישע פּאָעזיע און פּראָזע.

אין דעם ברייטן ליטעראַטור־האָריזאָנט, וואָס האָט זיך פֿאַר מיר געעפֿנט, האָב איך געפֿילט אַ נײַע ממשות — ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען בײַ מיר אַ קריטישער חוש. כ׳האָב נאָך ניט אַלץ פֿאַרשטאַנען, אָבער דעם אונטערשייד צווישן קינסטלערישער ליטעראַטור און שונד האָב איך דערפֿילט. מיט מײַן ביסל וויסן האָב איך דאָס געלייענט אַנאַליזירט און אַרויסגעטראָגן מײַן מישפּט. ס׳איז געווען דער עקספּערימענטאַלער בראשית פֿון לערנען זיך אַליין, וויסנדיק, אַז ניט תּמיד איז מײַן מישפּט אָביעקטיוו און גערעכט. למשל, איך בין וויַיט ניט נתּפּעל געווען פֿון מענדעלעס "קליאַטשע", ווי די לערערס און קריטיקערס האָבן עס געזען. איך האָב געמוזט לייענען דאָס ווערק נאָך אַ מאָל און אָבער אַ מאָל, ביז איך האָב פֿאַרמירט אַ פּאָזיטיווע מיינונג. מײַן לייענען איז געווען ניט קיין סיסטעמאַטיש און ניט קיין סעלעקטיוו לייענען; אַזאַ מין כאַפּענישׂ פֿון מכל־הבא לידּ. די לערערס האָבן ניט אָנגעצייכנט קיין ווערג, ניט ווערק, ניט אינספּיריירט.

צום ערשטן מאָל האָבן מיר געקראָגן תּעודות, צײַגענישן פֿון אונדער לימוד, מיט די נאָך אַלטע צייכנס, וווּ אַ 1 איז געווען שלעכט, און דער 5 — דער בעסטער. מיר איז שווער אָנגעקומען מאַטעמאַטיק, אַלגעברע, געאָמעטריע, בפֿרט אין די העכערע סטאַדיעס. מיט די אַנדערע סוביעקטן איז געגאַנגען לײַכטער. לויטן טאַטנס מיין, האָב איך זיך געלערנט פֿײַן, און אַז ער פֿלעגט פֿאָרן אין "מקום", ווי די ייִדן פֿלעגן רופֿן קאָוונע, קויפֿן דאָרט סחורה, פֿלעגט ער קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן צו

קויפֿן מיר אַ לערנבוך, צי כ׳האָב געהאַט נייטיק, צי ניט, כאָטש דער גראָשן איז געווען צוגעציילט. אַזוי האָט ער מיר איין מאָל געבראַכט אַן אַלגעמיינעם אַטלאַס אויף ייִדיש אין פֿאַרבן, און כ׳בין געווען דער איינציקער וואָס האָט אַזאַ זאַך פֿאַרמאָגט. כ׳האָב אים טאַקע גוט שטודירט: אַלע לענדער, שטעט, אינדזעלעך, ימים, די גאַנצע וועלט אַן אָפּענע.

איך האָב פֿײַנט געהאַט לערנען וואָס איז מחייבֿ, וואָס צווינגט זיך אַרויף קעגן דײַן ווילן. הײַנט זע איך עס ווי מײַן שאַנד און שולד. דער חדר איז געווען יסודותדיק־ייִדיש, מער ווי אין דער פֿאָלקשול. דאָס שטעטל האָט אין דעם זינען געהאַט אַ גייַסטיק־דערציִערישן גרונט, די ספּעציפֿישע עובֿדה אין אויספֿאָרמירן די נשמה פֿון יונגן ייִדן. דאָ בין איך אַרויס גאַנץ, מיט פֿעסטע וואָרצלען.

אין יענע יאָרן האָבן שוין אין דער ייִדישער גאַס געבלאָזן ווינטן פֿון דרויסן, פֿון פֿרעמדע השפּעות. די פֿונדאַמענטן האָבן זיך אָנגעהויבן טרייסלען און שפּאַלטן. די ייִדישע געזעלשאַפֿט, בפֿרט די יינגערע דורות, איז אַרויס צום אָפּענעם לעבן, געוואָרן פּאָליטיש אַקטיוו. דער בית־מדרש האָט ביסלעכווײַז פֿאַרלוירן זײַן דאָמינירנדיקע השפּעה. אַ נײַע עפּאָכע האָט געשפּרײַזט אויף דער ייִדישער גאַס. די רוסישע איבערקערעניש צום סוף פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אָנגעהיצט די הערצער און געמיטער. דעמאָלט האָט עס נאָך געמיינט — די רעוואָלוציע פֿון הומאַניסטיש־פּראָגרעסיוון 20סטן יאָרהונדערט פֿאַר די פֿאַרשקלאַפֿטע פֿעלקער און מאַסן. ס׳האָט זיך אויסגעוויזן, אַז ס׳איז געבוירן געוואָרן אַ נײַע ציוויליזאַציע. לענין און זײַן פּאַרטיי האָבן פּראָקלאַמירט די אייביקע נבֿיאות פֿון פֿרײַהייט, גלײַכהייט פֿאַר יעדערן. און ווער נאָך מער ווי די ייִדישע קינדער האָבן געלעכצט, אַז דער חלום זאָל מקוים ווערן. וואָס איז עטלעכע דורות שפּעטער געוואָרן פֿון דעם פּאַק גליקן, דאַרף מען שוין הײַנט קיינעם ניט דערציילן.

פֿון די באַפֿרײַערישע גרויסע וויזיעס בין איך אין מײַן שולפּעריאָד אויך געווען פֿאַרבלענדט. פֿון דער בלינדשאַפֿט בין איך פֿאַרפֿירט געוואָרן ביז אין סאַמע צעפּלאַקערטן פּיסק פֿון רישעות, און ווי טויזנטער אַנדערע, בין איך אָפּגעגאַנגען אין בלוט און פּײַן. נאָך דער 1914–1918 מלחמה האָט אויף דעם הינטערגרונט מיניאַטוריק רעפּלעקטירט פֿאַר מיר די געבוירן־שטאָט מײַנע קיידאַן. דער גייַסטיקער אימפּאַקט מיט מײַן חרובֿער היים איז געווען אומגעהײַער טראַגיש, אַן אוניקאַל־צעטרייסלענדיקע עקספּיריענץ, וואָס אירע ווירקונגען נאָך עד־היום אין מײַן גוף און נשמה. אין דעם ליכט האָב איך געמאַכט און מאַך נאָך אַלץ מײַן ייִדישן און מענטשלעכן חשבון־הנפֿש. איצט זע איך דעם גרונט־לייגנדיקן נאַציאָנאַל־רעליגיעזן עלעמענט פֿון די יונגע יאָרן אַ סך שאַרפֿער און שטאַרקער ווי דעם סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן.

ווי דעם ערשטן אויפֿבליץ פֿון די יונגע יאָרן, קלאַפּט אין מײַן זכרון אָן די נײַעס

פֿון דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע. אין יענער פֿרילינגדיקער באַנײַונג פֿון ייִדישן לעבן אין ליטע איז עס געווען אַ משיח־בשׂורה. מיר, די ייִדישע קינדער אין די תּרבות־שולן, האָבן געהערט זײַנע טריט. אין אָט יענער תּקופֿה האָט זיך ברייט צעוואַקסן די חלוצישע באַוועגונג אין ליטע, ווי בכּלל. עס זענען אויפֿגעקומען הכשׁרה־פונקטן און יוגנטלעכע, בחורים און מיידלעך האָבן זיך גענומען צו פֿראָדוקטיווער אַרבעט. די ציון־אידעאַלן האָבן זיי אָנגעטאָן פֿליגל און מ׳האָט זיך געריסן אַרויס, קיין ארץ־ישׂראל.

איך בין געווען איינער פֿון די צענדליקער יינגלעך און מיידלעך, וואָס האָבן ווי אַ זוניקע כוואַליע מיט אַ מאָל אַ פֿלייץ געטאָן צו דער נײַ־אויפֿגעקומענער צופֿים־אַרגאַניזאַציע ״השומר־הצעיר״. אַ קורצע צײַט שפּעטער האָט שוין אונדזער גדוד שטאָלץ מאַרשירט דורך די גאַסן פֿון שטעטל, אויסגעפּוצט אין גרינע כאַקי־בלוזקעס מיט העל־בלויע קראַוואַטן. זענען ייִדן, ייִדענעס און אויך גויים געשטאַנען אויף די טראָטוּאַרן און פֿאַרגאַפֿט אונדז אָנגעקוקט. מיר האָבן געזונגען העברעיש לידער און צעליכטיקט די פֿאַרוואָלקנטע געמיטער.

די ״סקויטן״ — אַזוי האָבן אונדז ייִדן גערופֿן, און אונדזער גרופּע איז גיך אויסגעוואַקסן צו אַ סאָלידן־צאָליקן קן, ווי די איינהייט האָט זיך גערופֿן. מיר זענען געווען אַן אַטראַקציע בעת אויספֿלוגן און פֿאַראַדן, מיט די צוויי מעטער שטעקנס, מיטן געמאָסטענעם טראָט און דיסציפּלין. ס׳איז געווען אַ בכּבֿודיקע דערגרייכונג צו זײַן אַ חבֿר פֿון ״השומר־הצעיר״. ייִדן האָבן גיך אויסגעלערנט דעם מאָדנעם נאָמען און אים געזאָגט מיט רעספּעקט.

פֿאַקטיש האָט אַ סקויטישע גרופּע שוין עקסיסטירט אין שטעטל אַ זומער פֿריִער. זי איז געווען אַ קאָפּיע פֿון באַדן פֿאָולישן מוסטער אָן ספּעציפֿישע נאַציאָנאַלע שטריכן, חוץ דעם, וואָס די קינדער זענען ייִדישע. פֿון דעם קערן האָט גלײַך אַרויסגעשפּראָצט דער נאַטירלעכער פֿראָדוקט — אַ נאַציאָנאַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. אַן ערשט קעמערל מיט אַ העברעיִשן גרופּע־סינאָנים — קבֿוצה.

ומעשׂה שהיה: בעת די זומער־וואַקאַציעס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט פֿון קאָוונע, ווו ער האָט געלערנט, דאָס אייניקל פֿון אַבא־יודע דעם אייַזן־קרעמער. ער איז געווען אויסגעפּוצט אין סקויטישן עסיק־און־האָניק, ווי אַ מין מאָדעל־אוניפֿאָרעם. זײַן גרינע רובאַשקע, באַהאַנגען מיט בענדלעך און גירלאַנדעס, די גרינע פּאַנאַמע מיט ברייטע ראַנדן און דער בלויער האַלדזטוך האָבן מאַגנעטיש צוגעצויגן די בליקן פֿון פֿאַרבײַגייער. ס׳איז געווען, ווי אַ היימישער פֿרינץ וואָלט אַראָפּגעקומען אין שטעטל. אַלע זענען געווען באַגײַסטערט.

דעם ערשטן זונטיק נאָך זײַן קומען האָט ער צוזאַמענגעקליבן אינעם זיידנס שטוב אַ קליינע גרופּע יינגלעך, אַ מין עליט פֿון גבֿירישע קינדער. זיי זענען געווארן די גרונט־גרופּע פֿון אַלגעמיינע סקויטן. אָבער דער גײַסט און אויך די שפּראַך — אַ

געמיש פֿון ייִדיש מיט רוסישע קאָמאַנדעס און סינאָנימען, וואָס איז געווען פֿרעמד דער סביבֿה. און אַ יאָר שפּעטער, ווען דער יונגער און דעמאָקראַטישער "השומר־הצעיר" האָט פֿאַרכאַפּט דאָס שטעטל, האָבן זיי זיך אויסגעמישט אין זײַנע שורות.

אין יענע אויפֿבלי־יאָרן איז ניט געווען קיין שטוב מיט יונגע קינדער, וואָס האָט גאַנץ אָדער טיילווײַז ניט געהערט צו אונדזער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. די דערציִונג, אויספֿלוגן, לאַגערן, טיולים, פּקודות און שירים — אַלץ איז געווען אין עבֿרית. אַז מע האָט אַריבערגעטראָטן די שוועל פֿון מעון (קלוב), איז מען גלײַך טראַנספֿאָרמירט געוואָרן אין אַ מין בענקשאַפֿט־ און חלום־וועלט פֿון גרויסן נאַציאָנאַלן אידעאַל: קיבוץ און ארץ־ישׂראל.

אין יענע טעג פֿלעגט אונדזער קבֿוצה, צי גדוד, אַרויסגיין ערגעץ אין פֿעלד, צי אין וואַלד, אויפֿשטעלן ברעזענטענע אוהלים, אַליין קאָכן די מיטגעבראַכטע פּראָדוקטן, און אין אָוונט בײַ אַ שײַטער זינגען לידער, הערן אַ קורצן רעפֿעראַט אָדער אַ מעשׂה און זיך לייגן שלאָפֿן אונטער די שטערן. געוועקט האָט אונדז די זון.

פֿון יענער יונג־עקזאַלטירטער צײַט שיילט זיך מיר אַרויס איין העל־זוניקער טאָג. ס׳איז געווען אַ ל״ג־בעומר און ס׳האָט געזאָלט פֿאָרקומען אין קיידאַן אַ גרויסער ציוניסטישער פֿאָלקספֿאַראַד. מיר, די קבֿוצה "רוכבי־אופֿניים" (וועלאָסיפּעדיסטן), האָבן שוין פֿון באַגינען זיך עוסק געווען מיטן אויספֿוצן אונדזערע רעדער מיט ווײַס־בלויע פּאַפּיר־בענדער. אין אַ שעה אַרום האָבן די וועלאָסיפּעדן געפֿינקלט אין ליכטיקע יום־טובֿדיקע נאַציאָנאַלע קאָלירן. מיר זענען געוואָרן די אָטראַקציע פֿון פֿאַראַד, וואָס האָט מאַרשירט אונטער די פֿענער פֿון די זעלביקע קאָלירן. פֿון ביידע זײַטן טראָטואַר זענען געשטאַנען געזעמלעך ייִדן און גויים. אונדזערע אויגן האָבן געגלאַנצט פֿון שׂימחה און, ווען מיר זענען פֿאַרבײַגעפֿאָרן, האָט דער עולם אונדז שטאַרק אַפּלאָדירט.

צו יענער צײַט האָב איך פֿאַרענדיקט מײַן תּרבות־שול אין קיידאַן. דעמאָלט האָט אויפֿן האָריזאָנט אויפֿגעשײַנט די ידיעה, אַז מע קלײַבט זיך עפֿענען אַ פּראָגימנאַזיע, וואָס וועט אויפֿנעמען דעם ערשטן אַרויסלאָז פֿון בית־ספֿר. די גוטע נײַעס האָט אונדז איבערראַשט און דערפֿרייט. מײַן טאַטע, מיט זײַן ערלעכער האָרעוואָניע ווי אַ בעל־מלאָכה און קרעמער, האָט ניט געקאָנט אויפֿברענגען די פֿינאַנסיעלע מיטלען, כדי צו שיקן מיך שטודירן וויַיטער אין קאָוונע. איך האָב זיך ניט געמאַכט קיין אילוזיעס. די קאָנקרעטע וואָר האָט זיך שוין אַרײַנגעגריזשעט אין האַרץ מיט דער שאלה: וואָס טוט מען וויַיטער? און דאָ האָט אַ בליץ געטאָן אַ ידיעה. ס׳איז געווען אַן אָנהאַנג פֿון אַ נײַער האָפֿענונג. "גיי עקזאַמעניר זיך!" — האָט דער טאַטע געזאָגט און זײַן פֿאַרדאָגהטער בליק האָט אויפֿגעלויכטן. אין איינעם אַ זוניקן זומערטאָג, נאָך מיטאָג, האָבן מיר זיך צוזאַמענגעקליבן צו די

עקזאַמענס. דער עיקר זענען געווען די עבֿרית־קענטענישן. די אַנדערע סוביעקטן האָט מען געמוסט פֿון די תּעודות, ווי זיי זענען דאָרטן פֿאַרצייכנט. מיר זענען געזעסן, גרופּעס יינגלעך און מיידלעך. אויף די שולבענק פֿון דער תּרבות פֿאָלקשול, וואָס האָט זיך געפֿונען אין אַ בנין אויף דער לאַנגער־גאַס. דער דאָזיקער בנין האָט געהערט צום לעדער־סוחר טרייוויס, אַ פּאָר פֿאָלק אָן קינדער. בעצם האָט די פֿראָגימנאַזיע געדאַרפֿט דינען די גבֿירישע ייִדן פֿאַר די פּאָר יאָר איבערגאַנג, ביז זיי וועלן שיקן זייערע קינדער אין די גימנאַזיעס קיין קאָוונע.

מיט אומגעדולד האָבן מיר געוואַרט, ווי אויף אַ נײַער זאַך, וואָס דאַרף זיך באַווײַזן. פֿלוצלינג איז עפּעס אַ געשטאַלט פֿון אַ מענטשן אַריין אין קלאַסצימער מיט גיכע נערוועזע טריט און האָט אַוועקגעלייגט זײַן טאַש אויפֿן טיש. ער האָט זיך שוויצגנדיק אַרומגעקוקט און זײַן אַסקעטיש פּנים איז געוואָרן ליכטיקער. ער האָט אונדז באַגריסט, ווי תּלמידים אין אַ העברעיש־נאַציאָנאַלער שול, וואָס מיר דאַרפֿן מיט חינוך און לימוד פֿאַרוואַנדלען אין אַ מוסטער: "מופֿת להוריכם, למוריכם ולכם, התּלמידים..." ניט אַלץ האָבן מיר אויפֿגעכאַפּט, ווײַל גערעדט האָט ער מיט דער הבֿרה ספֿרדית, וואָס איז נאָך געווען נײַ און פֿרעמד פֿאַר אונדזערע אויערן. אָבער מערער נאָך ווי צוהערן זיך צו זײַנע רייד, האָב איך אָבסערווירט זײַן פּנים און תּנועות. ס׳האָט אויסגעזען, ווי אַן אַקטיאָר וואָלט אויסגעשפּילט אַ כאַראַקטער־ראָלע.

ער איז געווען אַ גאָר אַנדער עקזעמפּלאַר ווי די רביס און לערערס אונדזערע ביז איצט. אַ קלאַנג איז פֿאַרשפּרייט געוואָרן, אַז ער קומט פֿון פּוילן, צי אפֿשר גאָר פֿון דײַטשלאַנד. ער איז געווען מיטלוווקסיק, מיט בלוי־לויבטנדיקע אויגן און קווקזילבערדיק באַוועגלעך. די לאַנגע סענסועלע פֿינגער האָבן נערוועז זשעסטיקולירט, ווי ער וואָלט אויסגעשפּילט די ווערטער. ס׳איז געווען דער אימאַזש פֿון אַן אוניקאַלער פּערזענלעכקייט, וואָס האָט זיך אויסגעטיילט אין אונדזער סבֿיבֿה. זײַן פּנים איז געווען בייניק און דינהויטיק, מיט קוים־דורכזעיקער געלבלעכער פּיגמענטאַציע. זײַן גרויסע לאַנגע בלאָנד־גאָלדיקע טשופּרינע איז געווען אויפֿגעשויבערט ווי אַ כוואַליע בעת אַ שטורעם. עס איז אויך געווען ווי דער סימן פֿון זײַן אומרויִק ברויזיקן כאַראַקטער. צו מאָל האָט ער מיר דערמאָנט די געשטאַלט פֿון אַ נבֿיא. אַ קנאי.

ער האָט אַוועקגעלייגט פֿאַר מײַנע אויגן די כרעסטאָמאַטיע "בפֿורים", אויפֿגעעפֿנט דעם גרויסן ספֿר און מיר אָנגעוויזן אויף אַ סיפּור, וואָס כ׳זאָל לייענען און פֿאַרטײַטשן עבֿרית בעבֿרית. איצט, שוין בעסער פֿאַרשטייענדיק זײַנע דירעקטיוון, האָב איך, אַ פּנים, דערפֿילט, אַז כ׳האָב געמאַכט אַן אָנשטרענג, כדי קאָרעקט צו ענטפֿערן אויף אַלע זײַנע שאלות, חוץ איינע, דעם טיטל פֿון סיפּור —

"גניחה". אַ רגע האָט זיך אַ צינד געטאָן דער תּרגום – אַנחה – און זיך גלייַך אויסגעלאָשן. דער לערער האָט געשמייכלט, אַ זעלטנקייט בייַ אים, און ער האָט עס אַליין פֿאַרטיַטשט. אין אַ שפּעט נאָכמיטאָגדיקער שעה האָט זיך דער עקזאַמען פֿאַרענדיקט ווי אַ לערן־לעקציע. ער האָט אונדז אויפֿגעגעבן היימאַרבעט – לייענען און שרייַבן; געזאָגט, אַז די עקזאַמענס זענען בעסער ווי ער האָט דערוואַרט. גליקלעכע זענען מיר זיך צעפֿלויגן צו די היימנעסטן.

די ערשטע פּאָר וואָכן מיר געלערנט אין דער זעלביקער שול, וואָס האָט זיך געפֿונען אין מיטן שטאָט. אין איינעם אַ טאָג האָט מען אונדז מודיע געווען, אַז מיר דאַרפֿן פֿון דער נייַער וואָך קומען אין דער דייַטשישער שול, אַ געסל פֿון פֿערדמאַרק אַרויס. דאָס איז געווען אַ שיינע פּאָר קילאָמעטער פֿון שטעטל, אַרויפֿצו אויף אַ בערגל. קיין אויטאָ־קאָמוניקאַציע איז נאָך דעמאָלט ניט געווען, חוץ די עטלעכע תּלמידים, וואָס האָבן געהאַט וועלאָסיפּעדן, פֿלעגן מיר אַלע גיין צו פֿוס. אין אַ שפּעטער אָוונט־שעה האָבן מיר זיך אומגעקערט אַהיים, אין די קורצע ווינטערטעג פֿלעגט שוין זייַן היפש פֿינצטער. ס׳פֿלעגן אויך טרעפֿן ווינטיק־שמייסיקע טעג, בייזע רעגנס און שניי־זאַוועראוסעס, אָבער מיר האָבן עס אָנגענומען ווי אַ נאַטירלעכן צוגאָב, כאָטש מיר פֿלעגן אָנקומען אין קלאַס, אָדער צוריק אַהיים, דורכגעווייקטע, קאַלט און נאַס. אין די אויסגעשטערנטע מילדע אָוונטן, ווען די זילבעריקע לבֿנה איז געהאַנגען איבער די קעפּ, איז אונדזער גאַנג געווען אַ שטיפֿערישער; מיר האָבן זיך געיאָגט, געמאַכט קונצן און זיך דערציילט סודותדיקע יינגלש־רייצנדיקע אַוואַנטורע־חלומות וועגן מיידלעך פֿון אונדזער קלאַס. די אינטימע חבֿרישע רייד זענען געווען אָפֿט ראַמאַנטישע, מיט אַן עראָטישן ציטער און אַפֿילו מיט סעקס־אָנדייטונגען. אומגעצוימט האָט זיך אָנגעהויבן פֿונאַנדערצובערענען דער פֿיזישער חשק צום אַנדערן מין און איז דערווייַל טראַנספֿאָרמירט געוואָרן אין פֿאַנטאַזיעס און רייד. אין די נעבט פֿלעגן אָנפֿלייַען אָנגעהיצטע בילדער פֿון ליבע־זיסקייט און סעקס־באַהעפֿטונג, וואָס איז געקומען ביודעים צי בלא־יודעים מיטן זרע־אויספֿלייץ.

דער מנהל פֿון דער פּראָגימנאַזיע איז געוואָרן דער העברעישער לערער, וואָס האָט דורכגעפֿירט די עקזאַמענס. חוץ עבֿרית און ליטעראַטור, האָט ער געלערנט מיט אונדז יידישע און אַלגעמיינע געשיכטע. זייַן עבֿרית־לימוד, בפֿרט די "שיחה", דער שמועס האָט געשפּריצט מיט גייַסטיק־קנאָישע פֿונקען, וואָס האָט געצונדן די ליבשאַפֿט פֿון די תּלמידים צו עבֿרית און אַ באַזיונג פֿון באַוווּנדער און כּבֿוד צום לערער. זייַן נאָמען איז געווען מגנצה (מאַגענצאַ), וואָס האָט אונדז געקלונגען עקזאָטיש. זייַן אוניקאַלע חתימה האָט ער אויסגעצירקלט פֿון לינקס אויף רעכטס, האָט עס אויסגעזען ווי לאַטייַנישע אותיות. איז אַרייַן דער קלאַס אין אַ מין געוועט: ווער וועט "פֿעלשן" צום בעסטן די אונטערשריפֿט זיינע. נאָר איין תּלמיד איז עס

גערָאטן, און כּמעט אויטענטיש. גראָד ער איז געווען דער שטיפֿערישער קלאָון אין קלאָס, ברוך (באָצקע) באַווילסקי האָט ער געהייסן.

דער פֿאַרוואַלטער פֿון דער דייַטשישער שול, ווו מיר האָבן איצט געלערנט, איז געווָארן אונדזער לערער פֿון דייַטש. מיר האָבן געלערנט פֿון דער כרעסטאָמאַטיע "לעזעבוך". מיר האָבן געחזרט "געדיכטע און פֿאַבלען" און "דייַטשע גראַמאַטיק". ס'לעצטע איז מיר אָפּט אָנגעקומען שווערלעך, ווײַל כ'האָב איבערגעדרייט וואָרט־און־זאַץ אויף אַ סאָרט דייַטש־ייִדיש, און דער לערער האָט געקרימט מיט זײַן דייַטשישער נאָז און מיך אָנגעקוקט צאָרנדיק. בכּלל איז ער געווען דער גערמאַניש־פֿאַנאַטישער עקזעמפּלאַר, וואָס פֿון זײַנס גלײַכן זענען מיט אַרום צוואַנציק יאָר שפּעטער אַרויסגעוואַקסן די פֿאָלקסדייַטשן, די באַקאַנטע "פֿינפֿטע קאָלאָנע", וועלכע האָט אַ בלוטיקן חלק אין מאָרד און רויב פֿון "זייערע" יידן. זיי זענען געווען גוטע וועגווײַזערס און געטרײַע העלפֿערס בעת דער מלחמה.

ער האָט גראָד געהאַט אַ סימבאָליש־פֿרידלעכן און שיינעם נאָמען, בלום, אָבער זײַן כאַראַקטער און מעשׂים זענען געווען פונקט דער היפּוך. קוים אַ מיטלווועקסיקער, פֿולבלעכער, מיט פֿעטע פֿאַררייטלטע פּאַמפּושקע־בעקלעך, פֿלעגן זײַנע בליציקע אייגעלעך זיך יאָגן אונטערן שמאָלן שטערן, ווי צוויי מײַזעלעך אין אַן ענגער קליעטקע. זײַן מענעריש אייגנס איז געווען אונטער דער נאָז: אַ פּאָר געדיכטע, פּאָמאַדירטע שוואָרצע וואָנצעס, וואָס האָבן אויסגעזען ווי פֿון דינע דרעטעלעך געמאַכט און דערמאָנט אין דעם קייסער ווילהעלם. גלײַך נאָך דער ערשטער לעקציע האָט זיך איינער אַ שילער אַרויסגעכאַפּט: "קרוצקענע וואָנצע" — און דער צונאָמען איז אים שוין געבליבן.

די שול, וואָס האָט געהערט צו דער דייַטשישער געמיינדע, האָט קענטיק זיך געקוואַפּעט אויף דעם פּראָפּיט פֿון יידישן שכן, די פּראָגימנאַזיע, און דער לערער אויף אַ צוגאָב־הכנסה. קיין גרויסער מענטשנפֿרײַנד איז ער ניט געווען, און קיין אוהבֿ־ייִדן אַוודאי ניט. האָט ער זיך אין אַ קורצער צײַט שפּעטער אַנטפּלעקט אין זײַן רישעות. אין איינעם אַ טאָג האָט ער פֿון העלער הויט, ווי ער וואָלט געקראָגן אַ נערוון־אָנפֿאַל, אָנגעהויבן שלאָגן איינעם אַ תּלמיד מיט דער ליניקע, ווי אַ מאָל אונדזער לערער נאָטל כּהן. דער אייניקער אונטערשייד, וואָס אין אים האָט געקאָכט די רציחהדיקע יוכע און ער האָט געקלאַפּט איבער אַלע אַבֿרים פֿון גוף. מיט ווייטיק און חרפּה האָבן מיר פֿאַרביסן די ליפּן און געשוויגן; ניט דערציילט ניט דעם העברעיִשן לערער, ניט אין דער היים. די ווײַטערדיקע טעג זענען מיר געזעסן שטיל, ווי שפּעלעך. ער איז געלאָפֿן מיט די שטעכיקע אייגעלעך איבער אונדזערע קעפּ, געהיט אונדז, און מיר האָבן אים געהיט. מיר האָבן געפֿילט זײַן סאַדיסטישן אָטעם, אַז יעדע מינוט קען עפּעס פּאַסירן. און אין אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט עס טאַקע פּאַסירט.

מיט ווילדן כּעס איז ער פֿלוצעם צוגעפֿאַלן צו אַ שילערין טײַבעלע, וואָס איז טאַקע געווען שטיל ווי אַ טויב, און איר געזומען ממיתן. ער איז געווען צעיושעט ווי אַ שיפֿור, און מיר, די שילער, האָבן זיך קוים אײַנגעהאַלטן. אויף דער הפֿסקה האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מאָרגן גייט קיינער ניט אַרײַן אין זײַן קלאַס. מיר וועלן זײַן שיעור, וואָס איז גראָד די ערשטע שעה איידער דער העברעישער לערער קומט, בויקאָטירן און אַזוי לאַנג שטרײַקן, ביז אָט דער ענין וועט אויסגעפֿאָרשט ווערן און מיר וועלן באַהאַנדלט ווערן בכּבֿודיק־מענטשלעך (אין מײַן דערציילונג "די רויטע לאַנדשאַפֿט", האָב איך אָט דעם לערער געזומען ווי אַ פּראָטאָטיפּ).

דער שטרײַק איז געווען ניט נאָר אַ כּוח־פּאַרמעסט פֿון אַ יוגנטלעכן קאַמף מיט טעראָר, נאָר אויך אַ נצחון פֿון אונדזער געשלאָסענעם פֿראָנט און לאָיאַליטעט. פֿאַר מיר, ווי פֿאַר איינעם פֿון די אַקטיוויסטע אין דעם פּאַרטיזאַן־אַרויסרוף, איז עס געווען דער ערשטער אויספֿרווו פֿון די יונגע כּוחות. פֿון דעמאָלט אָן איז אין מײַן פּסיכיק אַרײַנגעוואַקסן דער פֿאַרעקשנטער ניט־קאָנפֿאָרמיסט, וואָס איז געוואָרן אַ גרונטשטריך אין מײַן כאַראַקטער. וועג ס׳איז געקומען צו מאַכן קאָמפּראָמיסן אויפֿן חשבון פֿון עטיק, פֿאַרגלעטן דאָס שלעכטס, פֿאַרבאַהאַלטן עוולות, בין איך תּמיד געווען קעגן — עפֿענען די אייטערדיקע מכּה. אומרעכט איז אומרעכט און זי מוז אויסגעפֿליקט ווערן מיט די וואָרצלען. דער עלטערן־ראַט האָט זיך געכאַפּט, אַז די באַציונגען מיט די דײַטשן דאַרפֿן קומען צו אַ סוף. דער פֿאַרזויערטער מצבֿ איז ווי אײַנגעפֿרוירן געוואָרן, און ביידע צדדים האָבן געוואָלט אויסמײַדן די קאָנפֿראָנטאַציע. דער דײַטשישער לערער האָט געהאַלטן זײַנע לעקציעס ווײַטער, און דער עלטערן־ראַט האָט דערווײַל געזוכט אַ פּאַסיק אָרט, אַ גרעסערס, ווײַל ס׳האָט געזאָלט קומען אַ נײַער אַרויסלאָז פֿון פֿאָלקשול.

דאָס נײַע יאָר האָט זיך אָנגעהויבן אויפֿן צווייטן עטאַזש פֿון אַ ניט פֿאַרענדיקטן בנין, וואָס עס האָט געבויט דער ציוניסטישער מנהיג אין שטעטל, סראָלאָוויטש. דערבײַ איז געווען זײַן לימאָנאַד־פֿאַבריק. פֿון ביידע זײַטן פֿונעם לאַנגן קאָרידאָר האָבן זיך געפֿונען די שולצימערן. בײַם אַרײַנגאַנג — דער לערער־צימער.

דער ערשטער דירעקטאָר איז געווען אַ נידעריקער, פֿול־קײַלעביק מענטשל מיט אַ היפּשן פּליך און גרויע וואָנצעס. ער האָט געמוזט זײַן אין די זעכציקער, און אויסגעזען האָט ער ווי אָנגעבלאָזן. געלערנט האָט ער דײַטש און דײַטשישע ליטעראַטור. זײַן נאָמען איז געווען דוד רישמאַן. גלײַך האָבן מיר באַמערקט, אַז ער חתמעט זיך מיט אַ קונציק דריידל, וואָס מאַכט זײַן ערשטן נאָמען אויסזען ווי — ד״ר.

איין לערער, אַ פֿרומער מיט אַ קאָמישן כאַראַקטער, איז געווען פֿון פֿראַנקפֿורט. אַ דינער און אַ שלאַנקער, מיט אַ ברוין דין בערדל, בערך אין זײַנע

סוף פֿערציקער. מיר האָבן גלײַך דערשמעקט זײַן אומבאַהאָלפֿנקייט און נאַיִוקייט און עס גוטמוטיק־שטיפֿעריש אויסגענוצט. ער איז געווען פֿרײַנדלעך און האָט אַפֿילו ניט געפֿילט ווי מיר צײַען אים אַרײַן אין אַן אומנייטיקן, כיטרע־אימפּראָוויזירטן שמועס. דעם ניט אָנגעשריבענעם סצענאַר פֿלעגט רעזשיסירן און שפּילן דער אויבן דערמאָנטער ברוך באַווילסקי. ער איז געווען אַ מאדים אויף חוזק און שמד־שטיק. ער פֿלעגט רעדן צום לערער אַ מין צעקאַליעטשעטן דײַטש־ייִדיש, וואָס פֿלעגט אַמוזירן, דאַכט מיר, אויך דעם לערער. ברוך האָט קיין גרויס חשק צום לערנען ניט געהאַט. ער איז געווען מער פֿאַרנומען מיט צוטראַכטן סטוטשקעס און שפּיצלעך אויף צו דערגיין אַ לערער די יאָרן.

דעם לערערס נאָמען איז געווען קשינסקי. ער האָט געלערנט אַלטע געשיכטע, גריכישע און רוימישע און פֿיזיק. די לעקציעס האָט ער געפֿירט אין דײַטש. ברוך פֿלעגט אַדרעסירן דעם לערער אין זײַן צעדרייט לשון, וואָס פֿלעגט קומען מיט אָפּגעהאַקטע רישן: "העאַ לעאַ..." ער פֿלעגט האַלטן אין איין פֿרעגן שאלות, וואָס דער "לעאַ" פֿלעגט זיך סטאַרען צו פֿאַרענטפֿערן, און דאָס פֿלעגט רעדוצירן די לערן־טעמע צו פֿראַגמענטן. בעת דער לעקציע פֿון פֿיזיק פֿלעגט ברוך כּסדר פֿרעגן, אָנווײַזנדיק אויף דער צייכענונג אין בוך, ווי רופֿט מען די ליניע. דער לערער האָט געדולדיק געענטפֿערט: "קוררווע". ברוך פֿלעגט אָנשטעלן די אויערן: "ווי, העאַ לעאַ?" — און יענער פֿלעגט נאַיִוו איבערחזרן דאָס וואָרט מיט אַ הויך קול. מיר, די יינגלעך און מיידלעך, האָבן זיך קוים אײַנגעהאַלטן פֿון אַרויסשיסן מיט אַ געלעכטער. אַז ער פֿלעגט זיך צו מאָל כאַפּן, אַז "דער באַווילסקי" טוט עס בכּיוון, איז ער באַהערשט געוואָרן פֿון אַ קינדישער לוסט מיטצושפּילן.

ער פֿלעגט אַרויסכאַפּן פֿון דער אייבערשטער קעשענע פֿון זײַן שוואַרצן ראָק אַ דין נאָטיץ־ביכעלע און עס אַ מיש טאָן: "יאַ, באַווילסקי ברוך, וואָ איזט מײַן רעוואָלווער?.." און מיט אַ פֿלינקן זשעסט אַרויסנעמען פֿון זײַן אינעווייניקסטער קעשענע די שוואַרצע קוואַלפֿען, וואָס ער האָט זי געהאַלטן פֿאַר אַלעמענס אויגן ווי אַ ציגאַר. דערנאָך, ווי אין אַ צערעמאָניאַל, האָט ער אַרויסגעשרויפֿט די פּען פֿון איר אינעווייניק און — צי זיך געמאַכט, צי טאַקע אויף אַן אמתן — פֿאַרצייכנט עפּעס. אפֿשר איז עס אויך געווען אַ ווילן צו ווײַזן, אַז ער פֿאַרמאָגט דעם נײַסטן מאָדעל פֿון דער דאָזיקער דערפֿינדונג, וואָס האָט געקאָסט טײַער, ווי אַ קליינער אוצר.

אין איין זומערטאָג נאָך זײַן לעקציע, וואָס איז געווען די לעצטע, האָט ער זיך מיט אַ מאָל אַ כאַפּ געטאָן: "איך האָב היינט יאָרציַיט נאָך מײַן זעליגער מוטער. וואָלט איך בעטן די ווילּיגע צו גיין מיט מיר אין בית־מדרש. מיר וועלן האָבן אַן אייגענעם מנין." אַלע יינגלעך האָבן זיך אויפֿגעשטעלט. זײַן בליק איז געפֿאַלן אויף ברוך באַווילסקי, און ער האָט מיט אַ שמייכל געזאָגט: "דו אויך?.." ברוך האָט אַ

באַליידיקטער געענטפֿערט: "וואָס, בין איך קיין ייִד ניט?" האָט קשינסקי געזאָגט מיט באַדויער, אין אַ היימיש לשון: "חס־וחלילה, מײַן קינד, זײַ מוחל..." דאָס גיין דאָוונען איז געווען אַ ספּעציעלע איבערלעבונג.

בײַ אַ לאַנגן טיש האָט ער מיט אונדז געדאָוונט און געזאָגט קדיש, על־פּי אַשכּנזישן נוסח. פֿון יענעם טאָג אָן האָט אויך ברוך אים ענעמען טראַקטירן מיט אַ וואַרעמען דרך־ארץ, ווי דער לערער וואָלט מיט זײַן איידלקייט און פֿײַנקייט איינגענומען דאָס האַרץ פֿון זײַן תלמיד. אַ קורצע צײַט נאָך דעם האָט עפּעס פֿאַסירט אין דער קשינסקי־משפּחה אין פֿראַנקפֿורט, וואָס האָט געצוווּנגען דעם לערער פֿאַרלאָזן דעם פּאָסטן און פֿאָרן אַהיים.

נאָך לערערס: קלאַצקאָ און ראָזענצוויג. דער ערשטער איז געווען אַ ביסל עלטער. אַ גוטמוטיקער לויט דער נאַטור און אַ סימפּאַטישער. דאָס אַליין איז שוין געווען אַ סגולה צו דיסציפּלין. אויף זײַנע לעקציעס, מאַטעמאַטיק און נאַטור־וויסנשאַפֿט, איז מען געזעסן פֿאָלגעוודיק און שטיל. זײַן פּערזענלעכקייט האָט געווירקט מיט רויִקייט און געשאַפֿן אין קלאַס אַ מילדע אַטמאָספֿער. זײַנע ביאורים זענען געווען סערווירט מיט ווייכקייט.

אין איינעם אַ טאָג איז ער געקומען מיט אַ פּלאַן: מיר מאַכן אַ שולאָוונט אין גאַנצן אויף עבֿרית. מיר זענען געווען באַגײַסטערט. קאָאָפּערירנדיק מיט אונדז, האָט ער אויסגעארבעט אַ פּראָגראַם: געזאַנג — כאָר און מעלאָדעקלאַמאַציעס, סצענקעס און מוזיק. ער האָט אַפֿילו געזוכט אַ קלאַסישן טעקסט אויף עבֿרית פֿאַר דער באַרימטער אָראַטאָריע פֿון בלאָך "קדיש", צי אַ פֿראַגמענט פֿון "וויין, ישׂראל". צוזאַמען האָבן מיר פֿאַרטיילט די ראָלן פֿאַר די תּלמידים, וואָס אונדז האָט אויסגעזען, אַז זיי זענען די פּאַסיקע. די תּלמידים האָבן געזען אײַנשטודירן די טעקסטן, און מיר האָבן זיך געגרייט צו דער ערשטער פּראָבע. מיט אַ מאָל איז געקומען אַ פֿאַרבאָט פֿון ערגעץ, וואָס איז קיין מאָל ניט אויפֿגעקלערט געווָארן, און אַלע הכנות זענען בטל געווָארן.

אַ שטאַלטנער שיינער בחור, מיט גוטע מאַנירן און עלעגאַנט געקלייידט, האָט ניט לאַנג געדויערט און ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ מיידל פֿון קייִדאַן. זיי זענען ביידע אַוועקגעפֿאָרן צו איר משפּחה אין דרום־אַפֿריקע, וווּ ער האָט געמיסחרט, געהאַט אַ פֿײַנע היים. עטלעכע יאָר נאָך מײַן קומען אין דרום־אַפֿריקע האָב איך אים געטראָפֿן. ער האָט געהאַט אַ געראָטענעם זון, נאָר ער אַליין איז שוין געווען קראַנק און שוואַך. איך האָב אָפּגעדרוקט עטלעכע זכרונות־שורות וועגן יענע לערער־יאָרן אין קיידאַן. ער איז געווען גליקלעך און טעלעפֿאָנירט מיר מיט האַרציקער דאַנקשאַפֿט. ניט לאַנג שפּעטער איז ער געשטאָרבן.

צבֿי ראָזענצוויג איז געווען יונג און זשוואַווע, אָקערשט געקומען פֿון העברעיִשן לערער־סעמינאַר. ער האָט געשטאַמט פֿון אַ פּראָווינץ־שטעטל אין

ליטע, וואָס איז ערגעץ בײַ מיר פֿאַרצייכנט. בשעת דער מלחמה האָב איך געווויינט אין קאָוונער געטאָ צימער צו צימער מיט זײַן משפּחה. זיי זענען שפּעטער עולה געווען קיין ישׂראל.

אין די פֿרימאָרגנס, נאָך פֿון דער וויַיט פֿלעגט אים ברוך מקבל־פּנים זײַן מיט אַ צעצויגן זינגעוודיקן ניגון: "דאָ קומט ראָזענצוויַיג, דער פֿאַרצער־טעל־טער!". פֿון וואַנען איז דער אויסדרוק "פֿאַרצערטלטער" געקומען צו ברוך באַווילסקי, איז מיר געבליבן אַ רעטענישׂ. דער שטעטלשער לעקסיקאָן האָט אַזאַ וואָרט ניט געוווצט, אָבער עס האָט געפּאַסט צום יונג־מילכיקן פּנים פֿון לערער.

מגנצה איז נעלם געוואָרן פֿלוצעם, פּונקט אַזוי ווי ער האָט אויפֿגעטויבט, און ראָזענצוויַיג איז געקומען אויף זײַן אָרט. וועלן זלמן שניאור איז דורכגעפֿאָרן קיידאַן, האָט ראָזענצוויַיג, ווי דער מורה לספֿרות עבֿרית, געמוסמן אונדזער קלאַס צו דער סטאַנציע, ווו ער האָט אים באַגריסט און איינער אַ תּלמיד האָט דעקלאַמירט דעם פּאָעטס אַ ליד. קיין מער גליקלעכער פֿון ראָזענצוויַיגן איז ניט געווען. ער איז אַרומגעלאָפֿן איבער די קלאַסן מיט אַן אויפֿגעהויבענער האַנט און האָט אויסגערופֿן: "רבותי, יד זו החזיקה את ידו של שניאור!". דאָס האָט געמיינט: אַ סאַלוט צום לערער ראָזענצוויַיג, וואָס האָט באַרירט די קדושה.

נאָך אַ לערערין איז געווען אויף ליטוויש און ליטווישער גראַמאַטיק. דאָס איז געווען אַ בלוטיונגע און שיינע ליטווינקע, וואָס האָט ערשט ניט לאַנג חתונה געהאַט. זי פֿלעגט קומען דרײַ מאָל אַ וואָך און איידל־פֿײַן געגעבן אַ פֿולע לעקציע־שעה. איך האָב געפֿילט אַ פֿרעמדשאַפֿט אי צום שווערן לשון, אי צו דער לײַכט־שלאָנקער דאַמע. אויב זי האָט אַפֿילו געפֿרווט איבערצוכאַפּן די מאָס אין אַ שמועס, האָט זיך עס בײַ איר באַקומען אָפּיציעל, געצוימט, קאַלטלעך.

עס זענען געווען גוטע פֿעיקע תּלמידים, וואָס זיי איז גרינגער אָנגעקומען די נײַע שפּראַך, דאָס לערנען בכלל. איך בין ניט געווען פֿון די וואָס "זוברעווען" און קריגן אַרויס מער־וווייניקער צופֿרידנשטעלנדיקע רעזולטאַטן מיט מאַטערנישׂ און שווייס. אויב ס'איז צו מיר ניט געקומען נאַטירלעך, האָב איך עס געפֿילט ווי אומזיסטע האַרוואַניע, אַן איבעריקער יאָך. איך בין געווען פֿון די פֿאַמעלעכדיקע, וואָס בין קוים דורכגעקראָכן מיט ליטוויש און אַנדערע לערן־סוביעקטן, ווי דורך אַ שמאָלן שפּאַלט. אויף "דײַטש" האָט שוין דעם דירעקטאָר ניט געסטײַעט קיין אָטעם און ער האָט גוזר געווען אַ צווייטן עקזאַמען.

מײַן גוטער טאַטע, וואָס האָט מער מיט ליבשאַפֿט, איידער מיט לאָגישן אַנאַליז, געלייענט די צייכנס פֿון מײַן תּעודה־צײַגענישׂ, האָט מיר אָנגעדונגען אויף צוגאָב־לעקציעס בײַ אַ ייִדישן סטודענט, וואָס איז געקומען פֿון אַ דײַטשישן אוניווערסיטעט אויף וואַקאַציעס. זײַן פֿאָטער האָט געהאַט אַ קליינע זייגער־מאַכערײַ. ער פֿלעגט אָפּפּטרן די שעה אָן אינטערעס, און מיר איז דעמאָלט געווען

אַ שאָד און בזיון, וואָס איך צעטרענצל דעם טאַטנס שוועד־פֿאַרהאָרעוועטע גראָשנס. מיט מאַטערנישן בין איך אַריבער דאָס קלאַסטרעפֿל.

גראָד דעמאָלט האָב איך איבערגעלעבט אַ פּסיכיש שאַרפֿן וועגנד. דרייַ טרויעריקע ווערטער האָבן זיך געבאָמבלט אין מײַן מוח מיט אַ גרויסן פֿראַגע־צייכן: וואָס וועט זײַן? כ׳האָב ניט געהאַט קיין פּאָזיטיוון ענטפֿער, נאָר איינס האָב איך געווּוסט, לערנען איז ניט מײַן וועג!

איך בין ווי אַרויסגעשטויסן געוואָרן פֿונעם באַלאַנס, און אין דעם צעטומלטן מצבֿ האָב איך פֿון גאָרנישט ניט געקאָנט טראַכטן, פֿון קיין קאַריערע אַוודאי ניט. איך בין געבליבן ווי אַ שיפֿל אויפֿן בריייטן וואַסער, אָן אַ האָריזאָנט, אָן אַ קאָמפּאַס, אָן אַ רודער. איך האָב ניט געזען קיין נאָענטן האַוון, קיין ערד־פֿאַסיקל וווּ אַרויסצוקומען.

אָבער דאָס אַלץ איז געווען בלויז אַ פֿאַרבײַשוועבנדיקער מיראַזש, וואָרעם אין האַרצן זענען שוין געווען פֿאַראַנקערט די אידעאַלן און גלויבן פֿון די יונגע טעג, וואָס אין זיי האָב איך פֿאַקטיש געלעבט: בויען מײַן אויסגעחלומטע היים אין ארץ־ישׂראל, און די היים זאָל זײַן דער קיבוץ. ס׳איז געווען די נאַציאָנאַלע ראָמאַנטיק פֿון דער יוגנט און שול, וואָס מיר האָבן אײַנגעאָטעמט טאָג און נאַכט. דאָס איז געווען דער גײַסטיקער שטאָף, אַ מין נשמה־רעגולאַטאָר, וואָס האָט ניט געלאָזט אַריבערשפּרײַזן דעם רוביקאָן צו אַ גויִש־פֿרעמדער וועלט.

אונדזערס איז געווען די אייגענע גאַס, די ייִדיש־קערנדיקע היים. טאַטע־מאַמע. סבֿיבֿה. ספֿרים. וויזיעס. איצט האָב איך נאָך מער געפֿילט דעם דרוק פֿון דער מאַטעריעלער לאַגע אין שטוב. זי איז געווען ניט צו ליכטיק, און פֿאַר מיר — ניט צו גינציק. שיקן מיך וויַיטער לערנען, אָדער אַרויסהעלפֿן מיט צוגאַב־לעקציעס, ווי עס וועט פּראַקטיזירט בײַ אַ טייל פֿון מײַנע חבֿרים אין "השומר־הצעיר" און אין שול, איז אַ לאַסט פֿאַר מײַנע ניט פֿאַרמעגלעכע עלטערן, וואָס קלאַפֿן קוים צונויף די בידנע חיונה. זענען טאַקע ניט וווייניק חבֿרים אָפּגעפֿאָרן זיך לערנען וויַיטער אין קאָוונע, און איך מיט נאָך אַזעלכע ווי איך זענען געבליבן זיצן אין דער היים.

דעמאָלט האָט טאַקע זיך פֿונאַנדערגעאַרבעט דער אויבן דערמאָנטער קאָמפּלעקס פֿון אַליינקייט און אָן האָפֿענונג. צוזאַמען מיט דעם איז אויך אויפֿגעקומען די אומבאַקאַנטע פֿאַרהוילענע סיבה, וואָס האָט זיך שפּעטער באַקליידט מיטן מליצהדיק־קלינגענדיקן נאָמען "גורל" — און ניטאָ פֿאַר אים קיין טענה־ומענה.

מײַנע מער גליקלעכע חבֿרים האָב איך טאַקע ניט מקנא געווען, כ׳האָב אָבער

ניט געווָאלט שלום מאַכן מיטן גורל, וואָס האָט כּמו אָנגעצייכנט מײַן ירושה־וועג: ווערן אַ קירזשנער ווי דער טאַטע. דער אמת איז, אַז איך האָב זיך טאַקע געשעמט מיט דעם, אפֿשר וויַיל די אָרעמקייט האָט פֿאַרשעמט. ס׳איז געווען אַ מדרגה אַראָפּ, און כ׳האָב אָנגענומען דעם אַרויסוועג. אין מיר און מיט מיר איז געוואַקסן אַזאַ פֿאַרעקשנטער שטאָלץ, הגם כ׳האָב שוין דעמאָלט געקענט די פּאָליטישע טרייסט, אַז אָרעמקייט איז קיין שאַנדע ניט. כ׳האָב גראָד ניט פֿײַנט געהאַט דעם אומפּריווילעגירטן אָרעמען שבּט און זיך גערן געחבֿרט מיט זײַנע קינדער, אָבער אין מיר, אין מײַנע געדאַנקען האָט זיך צעבונטעוועט אַ קליינער טײַוול: ניין, ניט אָנהייבן מיט דער קירזשנערײַ־מלאָכה. אין מײַנע אויגן האָט זיך עס אידענטיפֿיצירט מיט דלות און דערנידעריקונג, מיט ענגשאַפֿט און שמוץ און אַלע אַנדערע פֿאָרמען פֿון דעם זגאַל, וואָס האָבן אָפּגעשטויסן, געטריבן צוריק.

איך בין אָבער געווען ניט אויף צו פֿלײַסן געבונדן מיט אָט דעם יונגן לעבן, אַרײַנגעצוווּנגען אין אים מיטן כּוח פֿון היימשאַפֿט, פֿון משפּחה, פֿון טאַטע־מאַמע. און אויף דעם שטח האָט זיך אין מיר אָפּגעשפּילט דער טראַגישער דועל פֿון ליבע און שׂינאה. איך האָב ניט געהאַט וווּהין זיך אַהינצוטאָן. געווען פֿאַרצוויפֿלט. אין אָט די טעג פֿון גײַסטיקן קריזיס האָט מײַן ברודער איציק (יצחק) מאַנעווירירט קעגן מיר מיט זײַנע פּלענער. ער אַליין איז געווען אומצופֿרידן, בייז און אויסגעלאָזט זײַן כּעס צו מיר און צו אַלעמען.

דאָס איז געווען נאָך מײַן אויפֿהערן זיך לערנען, און ער האָט אָנגעהויבן אַ ״קאַמפּיין״ קעגן מײַן אַרומדרייען זיך פּוסט־און־פֿאַסט. כאָטש כ׳פֿלעג צוהעלפֿן מיט קלענערע אַרבעטן אין מאַסטערסקיַע און אין קראָם, איז עס ניט געווען גענוג. דעמאָלט איז יצחק געקומען מיטן געדאַנק איך זאָל זיך לערנען פֿאַריקמאַכערײַ, וואָס איז געווען בײַ די שטעטלשע ייִדן רעקאָמענדירט ווי אַ מין ״אינטעליגענטי־שער פֿאַך״. פֿאַר מיר האָט עס געדאַרפֿט זײַן אַ סאָרט קאָמפּענסאַציע, אָבער פֿאַר מיר איז דאָס געווען אַ ביטערע איבערלעבונג.

בכלל האָב איך פֿײַנט געהאַט דעם זיס־צוגעשטאַנענעם ריח פֿון די פֿלעשלעך פֿאַרפֿומען ובפֿרט די צוגעפּוצט־פֿאָמאַדירטע האָר, וואָנצעלעך און בערדלעך פֿון די פּוסטע שטעטלשע פֿראַנטן און פּריקאַשטשיקעס אין גרויסע געשעפֿטן. דאָ, אויף דעם פֿירקאַנטיקן ברייטן דורכגאַנג־פֿלאַץ פֿון לאַנגער גאַס, אַנטקעגן באַווילסקיס לעדערקראָם, האָט זיך געפֿונען אַ קליין קרעמל, מיט אַ באַגלאָזטער טיר און מיט די פֿענצטער צום סקווער, וואָס אויף אים זענען געשטאַנען די איזוואָשטשיקעס. דאָס איז געווען אַ פֿריזירער־סאַלאָנכל, ווי מע רופֿט עס היַינט.

אין איינעם אַ פֿרימאָרגן, ווי ס׳איז געווען אָפּגערעדט, האָב איך געעפֿנט די טיר און אַרײַן גלײַך פֿון טראָטואַר אין אַ קליינעם צימער פֿון דער פּאַריק־מאַכערסקע. איך בין געבליבן שטיין אויג צו אויג מיט אַ קורץ געפּאַקט מענטשל

אין אַ וויַיס כאַלאַטל. כ׳האָב קוים געזאָגט אַ גוט־מאָרגן, און ער האָט קוים געענטפֿערט אַ גוט־יאָר.

ער איז געווען גלאַט ראַזירט, מסתּם אין זיַינע מיטן פֿערציקער. איצט איז אין מיר אויפֿגעקומען דער עקל פֿון זיַין מלאָכה, און ווי איך בין אַריַין, וואָלט איך זיך באַלד אומגעקערט און אַרויסגעקומען. נאָך מיַין אַ דריי טאָן מיטן קאָפּ, האָט אַ שפּיגל אויף דער וואַנט געוויזן מיר דאָס כמורנע פּנים מיַינס, און כ׳האָב זיך דערפֿילט חוזקדיק קליין. כ׳האָב אַפֿילו ניט געווּסט זיַין נאָמען, אָבער געווּסט האָב איך, אַז דער מאַן האָט אַ חולאַת. וואָס זי איז האָב איך ניט געווּסט. אָפּגערוקט פֿון איין שפּיגל איז געווען נאָך אַ שפּיגל. אַנטקעגן די שפּיגלען, זענען געשטאַנען שטולן פֿאַר די קליענטן. ביַי דער וואַנט — שטולן פֿאַר די וואָס וואַרטן.

קיינער איז אין דער פֿאַריקמאַכערסקע ניט געווען, אַחוץ אונדז ביידע, האָט ער מיך געמומען אין דער לערע. קודם האָט ער מיר געוויזן ווי מע פּוצט די שפּיגלען. מע באַשפּריצט זיי מיט וואַסער פֿון פּלעשל, וואָס ער נוצט פֿאַר די האָר, און מע רייַבט מיט אַ טיכל און נאָך דעם מיט אַ שטיק פּאַפּיר אויף טרוקן, ביז זיי קריגן אַ בלאַנק ווי זילבער. ס׳טאָר קיין פּלעק ניט בלייַבן. נאָך דעם דאַרף איך אויסשטעלן די פּלעשלער, וואָס זענען מער ליידיקע ווי פֿולע, אין אַ געוויסן סדר. אַז אַ קליענט קומט אַריַין דאַרף איך זיך אויפֿשטעלן און אים באַגריסן מיט אַ גוט־מאָרגן, צי מיט אַ גוטן־טאָג. אָנווייַזן אים אויף דער שטול צום זיצן. נאָך דעם אַ פּוץ טאָן זיַין פּלייצע מיט אַ בערשטל. זיַין פֿריַנדלעך און וויַזן אַ שמייכל.

"בירגעלט", — האָט געזאָגט דער באַלעבאָס, — "איז אין גאַנצן דיַינס". נאָך דעם ווי אַ קליענט באַצאָלט און גייט אַרויס, דאַרף איך פֿאַרקערן די האָר אין אַ ווינקל. קונדן זענען געווען גאָר ווייניק, און ליידיקע שטיקער טאָג — גאָר אַ סך. פֿון דעם האָב איך זיך בעסער געפֿילט, אָבער פֿון די צוויי לעצטע פֿאַרזאָגן — בירגעלט און אַ פּוץ טאָן די פּלייצע, — האָב איך מיט אַלערליי סטראַטעגישע טריקן זיך געפּרוווט אַרויסדרייען.

דאַכט זיך, אַז די קליענטן זענען אויך געווען צופֿרידן. מ׳האָט מיך דערקענט ווי אַ "גימנאַזיסטל", צי אַפֿילו ווי משה דעם קירזשנערס יינגל. איך האָב פֿאַרביסן די ליפּן און געשוויגן. טערערן זענען מיר געשטאַנען אין האַלדז. קענטיק, אַז פֿאַר דעם פּראָסטן־גרויען פֿאַריקמאַכער איז עס געווען אַ כּבֿוד צו האָבן אַזאַ באַלעבאַטיש געלערנט יינגל. אָבער מיר איז מיט האַרץ־ציטערניש אָנגעקומען דאָס אַרויס־און־אַריַין דורך דער טיר. כ׳האָב מורא געהאַט, אַז עמעצער פֿון מיַינע חבֿרה אין דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע זאָל ניט באַמערקן ווי טיף איך בין געפֿאַלן.

נאָך גרעסער איז געווען די שרעק פֿאַרן פֿענצטער אויפֿן צווייטן גאָרן פֿון זיַיטיקן מויער, פֿון וועלכן מ׳האָט באַלכסונדיק געקענט זען מיַין טיר. דורך אַ שפּעלטל צווישן דער ראַם און פֿירהענגל, פֿלעג איך דורכן גלאָז קוקן צום אַרויף,

אָבער קיין מאָל האָב איך ניט געזען זיי זאָל אַרויסקוקן דורכן פֿענצטער. דאָרטן האָט געווויינט ניוטקע כּהן, דאָס שענסטע מיידל אין קיידאַן, וואָס איך, ווי אַ סך פֿון מײַנע חבֿרים, בין געווען פֿאַרליבט אין איר אָן איר וויסן. ווען זיי דערזעט מיך דעמאָלט, וואָלט איך מסתּם געפֿלאַצט פֿאַר שאַנד.

פֿלעג איך אָפּזיצן גאַנצע טעג ווי אין אַ תּפֿיסה־קאַמער. איך פֿלעג זיך פֿרייען, אַז מײַן באַלעבאָס גייט יעדן טאָג כאַפּן לאַנגע שמועסן מיט די בעל־עגלות און לאָזט מיך איבער אַליין. די גרעסטע שׂימחה איז מיר געווען, ווען דער לאַנגער זומערטאָג בייַט זײַן מראה, און ציט אַרויף אַ רויטע ברעם דאָרטן וויַט הינטערן נעוויאַזשע־טײַך. ס׳איז ניט געווען קיין לערנען אַ פֿאַר, נאָר אַן אָפּקומעניש.

אין איינעם אַ טאָג, נאָך מיטאָג, איז מײַן פֿרינציפּאַל אַרײַנגעקומען, געמאַכט צום מיטן צימער אַ פּאָר טריט און דערלאַנגט אַ פּליאַנכע אויפֿן האַרטן דיל. זײַן קליינער גוף האָט געצאַפּלט אין קאָנוווּלסיעס, די אויגן פֿאַרגלאָזט, האָט ער געפּײַקלט מיטן קאָפּ אויף די ברעטער. די קלעפּיקע סלינע האָט אים געבלעזלט צווישן די ליפּן, ביז ער איז געבליבן ליגן פֿאַרשטילט. די אויגן האָבן אים קיַלעביק געווײַסלט, ווי בײַ אַ פֿיש אויף דער יבשה. ער איז געלעגן שטיַף אויסגעצויגן. איך האָב אַריבערגעשטעלט אַ פֿוס איבער אים, כּדי צוצוקומען צו דער טיר, דערנאָך זי שטיל געעפֿנט און זיך אַרויסגעשאַרט אין דרויסן.

איך בין גיך געגאַנגען. אַ שטיק וועג וויַטער האָב איך זיך אָפּגעשטעלט און פֿרײַ אָפּגעאָטעמט. ענלעכע עפּילעפּסיע־אָנפֿאַלן האָב איך שוין געזען בײַ מײַן קראַנקן ברודער זוסקע, אָבער דאָס געשעעניש אין דער פֿאַריקמאַכערסקע האָט מיך אין גאַנצן צערודערט. ערשט איצט, אַ קורצע שעה שפּעטער, האָב איך שטאַרקער דערפֿילט דעם שאָק. כ׳האָב דעם זעלבן אָוונט דערציילט דעם טרוקענעם פֿאַקט אין דער היים און אָפּגעגעבן דערבײַ די דערקלערונג, אַז מער גיי איך ניט אַהין. דער טאַטע האָט געשוויגן. דאָס איז געווען אַ קלוגער צייכן פֿון פֿאַרשטיין און צושטימען.

די אַלע יאָרן וואָס איך בין געוואָקסן און זיך געלערנט האָבן מײַן טאַטע־מאַמע געפּראַצעוועט גאָר שוואַר. זיי האָבן קיין מאָל ניט געהאַט קיין לײַטישע אָפּרוצײַט, אַחוץ די שבתים און יום־טובֿים, וואָס פֿון לכתּחילה זענען שוין געווען אָנגעפֿילט מיט דאגות־פּרנסה.

אין די 10ער יאָרן האָט דער טאַטע זיך געוואָלגערט אויף די רוסישע פֿראָנטן, אין די שפּיטאָלן און אין דער דײַטשישער געפֿאַנגנשאַפֿט. און די מאַמע האָט אָנגעפֿירט מיט דער הונגעריקער מלחמה־ווירטשאַפֿט, גירוש, פֿרעמדשאַפֿטן. נאָך דער מלחמה פֿלעגן זיי אַרבעטן פֿון סאַמע באַגינען ביז שפּעט אין דער נאַכט, אַפֿילו אין די פֿרײַטיק־צונאַכטן.

וועו אין די יידישע פּענצטער האָבן זיך צעפּלעמלט די שבת־ליכט און די יידן זענען רויק געגאַנגען צו קבלת־שבת, פּלוצעם נאָך אין אונדזער שטוב, וואָס איז אויך געווען דער בית־מלאָכה, אָנגיין דאָס "אַרויסקאָנטשען" די באַשטעלונגען פון קונים. אין אײַלעניש האָט מען שפּעטער צוזאַמענגעקערט דעם אַרבעט־אָפּפאַל פון טאָג, און צו מאָל פון דער גאַנצער וואָך. די מאַמע פלעגט דעמאָלט בענטשן איבער די צוויי ליכט אין די קופּערנע ירושה־לײַכטער. מיט אַ צעבראָכן האַרץ, פול מיט טרערן, האָט זי זיך אַ צום טויט פאַרמאַטערטע אַראָפּגעלאָזט אויף אונדזער הילצערנער טאַבורעטקע.

איך האָב פּיינט געהאַט די דאָזיקע פאַרשאָלטענע ערב־שבתים שׂינאת־מוות. עד־היום ברעכט זיך נאָך פון מײַן האַרצן אַרויס אַ ביטערער צאָרן קעגן דער דאָזיקער עוולה און פאַרשעמונג.

מײַן מאַמע האָט צו קיינעם קיין פּרעטענזיעס ניט געהאַט, פאַר קיינעם ניט געקלאָגט, ניט אַרויסגעוויזן קיין באַדויער צו זיך; אַליין אַרויסגעבראַכט איניציאַטיוו און דעם כּוח פון אַקטיוויטעטן. אַזוי האָט זי זיך ניט געפּוילט, על־פּי איר כּלל: ווער ס'איז פויל האָט ניט אין מויל, און כּסדר געפּונען אַ זײַטיקע פּרנסה, כּדי צוצושטוקעווען צו דער שטוב־הוצאה און אַרויסהעלפן פאַרלינדערן דעם מצבֿ. דעם טאַטן האָט עס מסתּמא ניט ווייניק ווי געטאָן, אָבער ער האָט מיט איבערגעגעבנקייט און שטיל אָפּגעשאַצט איר ליבשאַפט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן פלעג איך זיך דערמאָנען מיט שטוינונג, ווי בעת די ערגסטע און שווערסטע צײַטן האָבן די צוויי מענטשן געטראָגן דעם שותּפישן יאָך און זיך קיין מאָל קיין בייז וואָרט ניט איבערגערעדט. זיי פלעגן בדרך־כּלל אויסמײַדן צו רײַדן וועגן דער לאַגע און די מאַטערנישן אין בײַזײַן פון די קינדער. אין מײַנע אויגן זעט הײַנט אויס אונדזער יונג לעבן און זייער ליבע איינס צו אַנאַנדער און צו די קינדער ווי אַן אידיליע פון אַ לעגענדאַרער עפּאָכע. אפּשר דערפאַר איז דער אָפּשײַן פון דעם אומעטיקן פּרק פאַרבליבן אין מײַן זכּרון אין אַ וואַרעם צאַרטן ליכט פון היים און טאַטע־מאַמע.

אַ גאַנץ לעבן טראָג איך אין מײַן האַרצן דעם אוצר פון ליבע, וואָס זיי האָבן מיר פאַרירשנט — די אייביקע שײַן פון זייער קרושה. די מאַמע האָט זיך אָבער אין פּרומקייט ניט געשפּילט. אַוודאי האָט זי שטיל מתּפלל געווען מיט אַ טערער אין האַרצן, ווי איך טו עס איצט, אָבער קיין מאָל קיינעמס ניט פאַרלאַנגט. זי האָט אַליין געזוכט וועגן ווי צו לינדערן די וויען. מיט אירע פילעוודיקע מאַמישע פינגער האָט זי אויסגעטאַפּט די וווּנדן אונדזערע און געזוכט אַ היילונג. מיט קיין שום אַרבעט האָט זי זיך ניט געשעמט. זי איז געוואָרן אַ סאַדאָוויניצע, ווי מ'האָט עס בײַ אונדז געפּלעגט זומער אַ סאָד, וואָס האָט פאַרלאַנגט אַ סך אַחריות און האַרעוואַניע.

עס פֿלעגט זײַן נאָכן אַראָפּשיט פֿון די פֿרילינג־בליטן, ווען די אייגלעך פֿון די גרינע פּירות האָבן אָנגעהויבן אַרויסקוקן. קיין פֿאַכמענערישע עצה־געבערס האָט זי ניט געהאַט, נאָר זי האָט זיך געהאַלטן פֿאַר אַ קענערקע. וואָס קען אָפּשאַצן די ביימער און זייער גאָב. איך בין אַלט געווען נײַן צי צען יאָר, וועו זי האָט מיך מיטגענומען צו אַזאַ טראַנזאַקציע. אַ גאַנצע נאָכמיטאָג־שעה האָב איך זיך געשלעפּט בײַ איר זײַט. זי האָט געריידט צו מיר ווי צו אַ גרויסן: "מע זאָגט, אַז יעדן דריטן זומער ווערט דער סאָד אָפּגעשאָטן. איצט איז דער סעזאָן..."

מיר האָבן זיך דערפֿרעגט אויפֿן פֿאָלוואַרק. די מאַמע האָט געזאָגט נאָר וואָס זי איז געקומען און מע האָט אונדז אַרײַנגעפֿירט אין אַן אויסגעפּוצטן זאַל, מיט הייליקע בילדער אויף די וועגנט און אין אַ ווינקל אַ יעזוס־פֿיגור מיט אַ רויט לעמפּל. כ'האָב אויסגעטאָן מײַן היטל, ווי דער עטיקעט פֿאָדערט. ס'איז אַרײַנגעקומען אַ מאַן מיט גרויסע בלאָנדע וואָנצעס און זיך באַגריסט. מײַן מאַמע האָט אים אַלץ דערציילט אויף פּויליש. קענטיק, אַז אין זײַנע אויגן האָט זי אויסגענומען, ווײַל ער האָט מיך אַ קניפּ געטאָן אין באַק. "קום, פּאַני", — האָט ער געזאָגט צו דער מאַמען. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער גאַנג איבערן גרויסן סאָד. די מאַמע האָט מיר נאָך דעם געזאָגט, אַז זי האָט עס געהאַלטן פֿאַר אַ גוטן סימן, וואָס דער פּריץ אַליין האָט אונדז געפֿירט. דער עסק איז תיכף אָפּגעשלאָסן געוואָרן, און מײַן מאַמע האָט געלאָזט האַנטגעלט אויפֿן סאָד.

יענעם זומער איז דער סאָד געוואָרן מײַן גן־עדן. די לופֿט האָט דאָ געשמעקט מיטן זיס־צײַטיקן זומער. פֿון שול אַהיים פֿלעג איך שוין לויפֿן, זיך אָפּשניידן אַ שטיק דאָרפֿיש־שוואָרץ ברויט און עס באַשיטן מיט מעלצוקער, אויב די אָרטיקע זענען געווען אין שטוב, אַניט אַ הונגעריקער זיך אַ יאָג טאָן מיטן שטויביקן וועג צום סאָד. דאָרט בין איך אַרײַנגעפֿאַלן אינעם שטרויבײַדל פֿון וועבטער און זיך אָנגעאָטעמט אַ פֿולן מאָגן מיט לופֿט. שוין שיבור דערפֿון האָב איך פֿאַרגעסן דעם הונגער און געשמאַק אײַנגעדרעמלט.

מיט אַ מאָל פֿלעגט זיך באַווײַזן אין דער דרײַעק־עפֿענונג די געשטאַלט פֿון דער מאַמען, וואָס איז אָנגעלאָפֿן ווי שׂרה בת־טובֿים. זי האָט אַ שעפּטשע געטאָן: "מײַן הונגעריק קינד", — און אין איר אויג האָט געפֿינקלט אַ טרער. איך פֿלעג עפֿענען די פֿאַרחלומטע אויגן און דערזען אַ טעפּעלע וואַרעם געקעכטס מיט אַ לעפֿל. די מאַמע איז געגאַנגען פֿון בוים צו בוים און צוזאַמענגעציילט דאָס גערעטעניש. שטיל פֿלעג איך אַרויסקומען און פֿון צווישן די באַבלעטערטע צווײַגן זען, ווי די מאַמע שוועבט אַדורך אונטער די ביימער. ס'האָט מיר אויסגעוויזן, אַז דער סאָד האָט ניט קיין סוף, און די מאַמע איז דאָ דער מלאך.

די צוויי עלטערע בריידער פֿלעגן קומען אין די שבתים שלאָפֿן אין סאָד, צו מאָל אויך איבערנעכטיקן. זיי פֿלעגן אויפֿן באָדן אויסשפרייטן פֿריש־טרוקענעם

גראָז, וואָס דער ריח איז אַרײַנגעדרונגען אין קאָפּ ווי פֿאַרפֿום. זיי פֿלעגן מיך אויך לאָזן שלאָפֿן אין בויד, וואָס איז געווען געגנוג גרויס. ס׳איז געווען ווייך צו ליגן און וועבן יינגלשע פֿאַנטאַזיעס. כ׳האָב געטראַכט, אַז אַזוי פֿילט אַ יידּ, וואָס טרינקט יין המשומר און איז שיכור פֿון דעם גן־עדן־סאָד.

די אײַליקע און שווערע אַרבעטן אין סאָד האָבן זיך אָנגעהויבן סוף אויגוסט, ווען די נידעריקע געדיכטע קוסטעס פֿון ווײַנפּערלעך, אַגרעסן, קאַרשן און אַ טייל פֿלוימען זענען שוין לאַנג געווען פֿאַרגעסן. איצט האָבן אָנגעהויבן ווערן עפּל און באַרנעס אין אַלערליי מינים. מ׳האָט זיי אַראָפּגענומען לויטן סדר, אינסטרוקטירט פֿון דעם פֿריצס אַגראָנאָם. די פֿירות האָט מען געדאַרפֿט דעליקאַט באַהאַנדלען, זיי זאָלן, חלילה, ניט קריגן אַ דריק אָדער אַ קלאַפּ, וואָס איז גורם צו פֿוילן און אַ סך שאָדן. דאָ האָט מען שוין געמוזט נוצן לייטערס. דער אַגראָנאָם האָט אויך געגעבן צוויי אָגראָדניקעס זײַנע, זיי זאָלן אָנפֿירן מיט דער אַרבעט. די מאַמע האָט מאָביליזירט די עטלעכע משפּחה־מענטשן. אַלע זענען אַוועק אין סאָד.

ס׳איז געווען אַ מחיה צו שטיין צווישן די געדיכטע צווײַגן און פֿילן זייער שוווערקייט, וואָס ס׳ווערט אַלץ גרינגער און לופֿטיקער מיטן באַפֿרײַען זיי פֿון דער פֿרוכטן־משׂא. מיך האָט מען געלאָזט שטיין אונטער די ביימער און פֿאַמעלעך אַראָפּנעמען די פֿרוכטן פֿון די נידעריקע צווײַגן, וואָס האָבן געגרייכט צו דער ערד. דער זיסער אַראָמאַט האָט פֿאַרשיבורט. אויף גרין־גראָזיקע געבעטן האָבן זיך געקליבן קופּעס פֿירות. כ׳פֿלעג זיך ווונדערן, ווי פֿלינק עס באַווען זיך די הענט פֿון די אָגראָדניקעס און ווי גיך ווערן זייערע טאָרבעס פֿול. פֿאַר נאַכט איז אָנגעפֿאָרן אַ וואָגן, אויסגעבעט מיט שטרוי, אָנגעלאָדן די פֿרוכטן און זיי ערגעץ אַוועקגעפֿירט.

שפּעטער פֿלעגט עס די מאַמע פֿאַרקויפֿן צו אַ מעקלער און דעם איבערבליַב — צו די קרעמער. אַ רעשט איז געבליבן ליגן אינעם ווינקל פֿון אונדזער קראָם. די מאָס איז געווען אַ בלעכענער טאָפּ, וואָס די מאַמע פֿלעגט אָנשיטן געניט און פֿלינק מיט אַ קויפ און אויך ביליק. איר סחורה איז פֿאַרצוקערט געווארן. און נאָך איידער די זון פֿלעגט זיך צובייגן צו מערב, איז זי שוין געלאָפֿן אַהיים צו פֿאַרענדיקן קאָכן די שפּײַז פֿאַרן טאָג — דער מיטאָג און די וועטשערע צוזאַמען, ווי מינחה־מעריב בײַ פֿאַריאָגטע יידן. צום סוף האָט די מאַמע זיך געפֿילט אַזוי פֿאַרמאַטערט, אַז זי אַליין פֿלעגט שוין ניט פֿאַרזוכן אַ טראָפֿן. "נעם עפּעס אין מויל, חי־ליבע", — פֿלעגט דער טאַטע זיך בעטן. האָט זי דערפֿילט זײַן צער און אַראָפּגעשלונגען אַ פּאָר לעפֿל געקעבטס, אָבער דאָס אויך אָן הנאה.

די מאַמע איז טאַקע ניט געווען שלאַנק, ווי די מאָדע רעקאָמענדירט, אָבער זי האָט אויך ניט אָנגעקליבן קיין פֿעטס אויף איר לייַב. די אַרבעט, די קינדער און זאָרגן האָבן נאָרמירט דעם פֿיזישן צושטאַנד אירן, דערבײַ אויסגעפּאָמפּט אירע כּוחות און זי אַלץ שוואַכער געמאַכט.

אין האַרבסט און אָנהייב ווינטער – כּמעט יעדן יאָר אין דער צײַט – איז דער גראַד פֿון אַקטיוווקייט אַראָפּגעזונקען גאָר נידעריק. די מאַמע האָט אָנגעהויבן גיין פּאַמעלעכער. דאָס איינציקע לאָזן זיך ווילגיין איז געווען אַ ביסל מער עסן. צו קיין דאָקטער איז זי ניט געגאַנגען. זעלטן האָבן מיר געהאַט אַ דינסטמיידל. אונדזער וועש פֿלעגט וואַשן די אַנטקעגנדיקע גויִשע שכנה מעכאַשע. אָבער די מאַמע האָט סײַ ווי סײַ געהאָלפֿן קאָכן די גרויסע קעסלען אויף אַ דרײַפֿוס איבער אַ פֿײַער פֿון פֿלויסקעס האָלץ. אַזאַ וואַשטאָג, אויף וויפֿל כ׳האָב זיך ניט געסטאַרעוועט צו העלפֿן, האָט אויסגעזויגן פֿון דער מאַמען ימען כּוחות.

דעם קומענדיקן זומער האָט די מאַמע געפֿילט, אַז זי קען זיך ניט פֿאַרמעסטן אין אַ גרויסן פֿאַרנעם, אָבער איר שטאָלץ האָט ניט נאָכגעגעבן אויף אַלץ, זי האָט געדונגען אַ קליינעם סאָד, מיט ווייניקער פֿרוכטן. אַ טייל פֿון זיי האָט די מאַמע אַוועקגעלייגט אין קעלער אין אונדזער נײַער דירה אויף סמילגער־גאַס, עס זאָל ווינטער פֿאַרפֿרירן. ווינטער פֿלעגט דער טאַטע אויפֿטײַען אַן עפּל, צעשנײַדן אין פּענעצן און זיך שמאַקעווען. דאָס האָט געזאָלט מיינען אַ דאַנק און לויב דער מאַמען.

בײַם סוף פֿון שפּעטערדיקע זומערן האָט די מאַמע זיך געזומען צו אַ נײַעם האַנדל – מיט אוגערקעס און טעפּ. דאָס איז געווען אין די מאַרקטעג, ווען די פּויערים לייזן אָפּ פֿאַר זייערע פּראָדוקטן און קויפֿן זיך אײַן נייטיקע כלים און שטאָטישע שפּײַזן אויפֿן ווינטער. די מאַמע האָט אויסגענוצט דעם סעזאָן. זי פֿלעגט ערגעץ אין אַ דערפֿל געפֿינען אַ גוי, וואָס האָט געהאַט אַ ליים־טעפּערײַ און ברענערײַ, און באַשטעלן בײַ אים אַ גרעסערן אויסקלײַב פֿון ליימענע כּלים, אויך אין אַ בעסערער קוואַליטעט, מיט גלאַזור, ס׳רובֿ אין רויט, צי ברוין און מיט פּרימיטיווע געמעלן און שטריכן. מיט דער סחורה האָט מען זיך געדאַרפֿט היטן, ווײַל דאָ האָבן געקענט זײַן גרויסע שאָדנס.

זי האָט די טעפּ פֿאַרקויפֿט בײַ אונדז אין קראָם און, בעת אַ גרויסן מאַרקטאָג אָדער יריד, אויך אַרויסגעשטעלט זיי אין מאַרק, אין דער זײַט פֿון די לייטערלעך מיט פּאָליצעס היטלען. עס האָט זיך פֿאַרקויפֿט גוט און צו מאָל אַרײַנגעבראַכט אין שטוב מער ווי די היטל־מאַכערײַ.

קיידאָן איז געווען באַקאַנט ווי אַן אוגערקע־צענטער. ווערטלעך זענען אַרומגעגאַנגען וועגן דעם. אין סעזאָן האָט זיך די מאַמע געזומען צו די אוגערקעס. זי פֿלעגט זיי אײַנהאַנדלען דירעקט פֿון די געריטנער. בײַ אונדזער קראָם זענען געלעגן אָנגעשאָטן אַ באַרג מיט אוגערקעס. פֿאַרקויפֿן פֿלעגט זי זיי אויפֿן שאָק – 60. אָרעמע פּויערים האָבן געקויפֿט איין שאָק צי צוויי־דריי, אָבער אַז ס׳פֿלעגט אָנפֿאָרן אַ בעל־גופֿישער לאַנדווירט, האָט ער זיך געלאָזט אָנצייכן צען, פֿופֿצן און נאָך מערער שאָק און אָנפֿילן אַ סך זעק. ציילן פֿלעגט די מאַמע. ס׳איז געווען

שוועך צו פֿאַרשטיין, ווי גיט זיך איר אײַן נעמען פֿינף אוגערקעס אין איין האַנט. דעריבער פֿלעגט דאָס צייכן גיין גיך און זי האָט קיין מאָל ניט געמאַכט קיין טעות. צו ערשט זענען די קונים געשטאַנען בײַ דער זײַט און מיטגעצייכלט. אָבער איר סימפּאַטישע און ערלעכע באַהאַנדלונג האָט רעפֿלעקטירט אויף איר גוטן נאָמען און די קונדן פֿלעגן שוין אַליין זוכן די "בלאָנדע פּאַני".

אַזוי האָט די מאַמע, ניט געקוקט אויף איר שוואַכער קראַפֿט, געהאָלפֿן צושטוקעוועט נאָך אַ גראָשן צו דעם אָרעמען בודזשעט פֿון דער משפּחה. דעם טאַטנס קירזשנערײַ איז דאָך געווען אַ פֿול־יעריקע הכנסה, און צוזאַמען איז עס שוין געוואָרן אַ מקור פֿאַר אַ בעסער לעבן: דאָס טעגלעכע ברויט אויפֿן טיש, אַ שטיקל פֿלייש אין טעפּל, אַ מלבוש און שׂכר־לימוד. הײַנט, אַריבער דער עלטער פֿון טאַטן און מאַמען, וואָס די דײַטשן און די ליטווינער האָבן אָפּגעקירצט זייערע לעבנס, פֿאַרשטייַ איך טיפֿער זייער ליבע און מסירות צו די קינדער.

פֿאַר זיי איז דאָס געווען נאַטירלעך, ווי די לופֿט וואָס מע אָטעמט. זיי האָבן ניט פֿאַרלאַנגט, ניט געהאַט צו קיינעם קיין תּרעומות, נאָר געווען גליקלעך מיט זייער גאָב, בפֿרט אַז מע קען נאָך צום ברויט האָבן אַ שטיקל פּוטער, אַן עוף אויף שבת און אַלץ פֿון כשרער פּראַצע מיט די אייגענע צען פֿינגער. דער גראָשן איז אָנגעקומען ביטער, מיט שווייס, און פֿון די גראָשנס נאָך אָפּגעשפּאָרט אויף אַן אַלטער הילצערנער הײַזקע אויף דער קורצער־גאַס, אין ליטוויש — טרומפּאָיי. מיר זענען שוין דעמאָלט געווען דערוואַקסענע קינדער און האָבן גוט געפֿילט דאָס גליק פֿון אַן אייגענער היים, אָבער ניט פֿאַרשטאַנען ווי שוועך איז דעם טאַטן אָנגעקומען צו ווערן אַ בעל־הבית, הגם ער האָט זיך אויך פֿריִער גערעכנט פֿאַר אַ באַלעבאַטישן ייִד. דאָס איז אָבער געווען וויַיל דעם טאַטן, מיט זײַן בית־מלאָכה און מיט דער קראָם, האָט מען פֿאַררעכנט צום מיטלקלאַס — אַ קלאַס אָן מיטלען. דאָס איז געווען אַ שטאַנד פֿון אַ גרעסערער, צו מאָל אַפֿילו פּלאַנירטער אָרעמקייט, אויף אַ העכערן מאַטעריעלן באַזיס, וואָס איז אין גרונט געווען אַ קאַמף־אַרענע פֿאַר דער טאָג־טעגלעכער אויסקומעניש.

די אָפּשפּאָרונגען, אויב זיי זענען בכלל געווען, — פּיצלדיקע און קאַרגע, האָבן קוים פֿאַרזיכערט דעם אימינענטן מאָרגן, אָן וויַיטערדיקע פּערספּעקטיוון. כסדר פֿלעגט דער טאַטע צוזאַמענקלײַבן יעדן גראָשן, כדי צו שאַפֿן די מזומנים אויף אויסצולייזן אַ פֿעליק וועקסעלע אָדער קויפֿן אַ ביסל סחורה. דאָס האָט תּמיד געווירקט אויף אונדזער מצבֿ און לעבנס־סטאַנדאַרד. אין דער לאַגע האָט אַרויסגעהאָלפֿן דער מאַמעס קליינע פֿינאַנסיעלע הכנסה, בפֿרט ביים אָפּצאָלן בכּבֿודיק אַ גמילות־חסד.

די צוואַנציקער יאָרן פֿון אונדזער יאָרהונדערט איז געווען דער צענדליק, אין וועלכן עס האָט זיך אויסגעפֿורעמט מײַן יוגנט און דער כאַראַקטער האָט געקראָגן זײַנע אינדיווידועל־בולטע סימנים. מײַן נאַטור איז, דאַכט מיר, אַרויסגעוואַקסן פֿון דער אַטאַוויסטישער ייִדיש ירושה פֿון מײַנע דורות און עלטערן, וואָס האָבן זיך טיף אײַנגעוואָרצלט אינעם עבֿר. כ׳בין טאַקע געווען אַ סענסיטיווער מאַטעריאַל אויף אײַנצוזאַפֿן אין זיך השפּעות, האָט אָבער די ייִדישע היים צעמענטירט אַ מין גײַסטיקן שוץ קעגן דער דרויסנדיקער פֿרעמדשאַפֿט. מײַן נפֿש איז מער געווען באַווירקט פֿון דער שול־אַטמאָספֿער, פֿון לשון, פֿון לייענען און זיך פֿאַרטיפֿן אין מחשבֿות, אײדער אין די רייד פֿון מײַנע לערערס. זיי האָבן געקײַט און איבערגעקײַט פֿאָרמאַליסטישע לעקציעס און זיך קיין מאָל ניט אויפֿגעהויבן איבערן פֿלאַכן שטח. כ׳האָב צווישן זיי קיין פֿרײַנד ניט געהאַט.

במשך פֿון אָט די יאָרן האָט זיך מײַן וועג אָפּגעשפּאָלטן פֿון כלל תּלמידים און אַנדערע קינדער — אַזוי שנײַדט אַ שטראָמעלע פּאַמעלעך אָפּ פֿון דער יבשה אַ שטיקל ערד און פֿאַרוואַנדלט עס אין אַן אינדזעלע. דאָס אינדזעלע בין איך געווען. בכּלל האָט זיך אונדזער היים געפֿירט אַנדערש ווי די אַנדערע היימען אין דער־אָ תּקופֿה. דעם טאַטנס אַוועקגיין אין דער מלחמה, דער הונגער, קראַנקייטן, אַנדערע צרות האָבן געלאָזט זייער שטעמפּל. איך האָב אַפֿילו ניט געהאַט קיין בר־מיצווה.

דאָס יאָר 1921 איז געווען אייניער פֿון די אומעטיקסטע און שווערסטע פֿאַר אונדזער משפּחה. מיך האָט דעמאָלט באַהערשט אַווילן צו זײַן פֿרום. איך פֿלעג נעמען א סידור און דאַוונען מיט כוונה; אָדער פֿאַרקריכן ערגעץ אין אַ שטיל ווינקל און זאָגן אַלע ברכות, קיין זאַך ניט איבערהיפֿן. איך בין געווען צופֿרידן, אָבער ווײַט ניט גליקלעך. אין האַרצן האָט עפּעס געגריזשעט אַ טונקעלער פֿאַרלאַנג. אין יענע יאָרן האָב איך באַמערקט, אַז אויפֿן טאַטנס קאָפּ שפּרינגען אַרויס איינציקע קוים גרויע הערעלעך. מיך האָט עס טרויעריק געמאַכט, כאָטש זײַנע אויגן האָבן נאָך געבלינצלט מיטן בלאָ־יונגן בליק.

זײַטיק און מיט אַ ציטער פֿלעג איך באַטראַכטן די מאַמען, אירע בלאָנדע האָר, וואָס זייער פֿאַרב ווערט אַלץ העלער און העלער. און מיר איז נאָך מער טרויעריק געווארן. כ׳האָב שוין גוט פֿאַרשטאַנען דעם פֿאַלקישן זאָג: די מלחמה האָט זיך געלייגט אין די ביינער. אָבער זיי, מײַנע עלטערן, האָבן נאָך אַלץ געפֿירט די היים מיטן אַלטן סדר. זיי האָבן דאָן געמוזט זײַן אין די פֿערציקער, אָבער נאָך אַלץ אַרײַנגעטאָן אין דער חיונה מיט אַן אומנאָכגעביקער איניציאַטיוו.

דאָס איז געווען די צײַט פֿון שווערן צוריקאויפֿבוי פֿון אונדזער היים. קיין סוף האָט זי ניט געהאַט. איינצײַטיק איז דאָס געווען די דעקאַדע פֿון מײַן העברעישער שול און נאָך מער, פֿון מײַן תּנועת־הנוער, אין ״השומר־הצעיר״, וואָס

איר גאַנצע דערציונג האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער צענטראַלער אידעע — קיבוץ. מגשים זײַן, ווי מע האָט עס גערופֿן, פֿאַרווירקלעכן דעם יוגנט־אידעאַל; עולה זײַן און לעבן אין קיבוץ האָט געזאָלט זײַן דער אולטימאַטיווער ציל פֿון יעדן יונגן חבֿר. דעמאָלט האָט מײַן שטעגל זיך אָפּגעטיילט פֿון היימישן וועג, פונקט ווי פֿריִער האָבן עס געטאָן די עלטערע ברידער, יצחק און אַבֿרהם.

איך בין מער מיטן טאַטן אין בית־מדרש ניט געגאַנגען, ניט אין שבתים און — שפּעטער — אויך ניט אין די יום־טובֿים. דער טאַטע איז קיין מאָל ניט געווען רעליגיעז־פֿרום, אָבער איז נאָך אַלץ געגאַנגען שבת און יום־טובֿ אין שול אַרײַן און אָפּגעהיט די יאָרצײַטן פֿון זײַנע עלטערן. פֿון דעמאָלט האָב איך עס פֿאַרביטן אויפֿן מועדון (קלוב) פֿון "השומר־הצעיר". דער סקויטסקער שטעקן פֿון די יינגלשע יאָרן איז געבליבן נאָר אַן אָרנאַמענט, אַ שטומער זכר צו אַ יונגן נעבטן.

אין 1926 האָב איך אויפֿגעהערט צו לערנען. דער טאַטע האָט אויף זײַן אופֿן געשפּאַסט: "מײַן זון איז שוין אַ געקאָנטשעטער..." דעמאָלט האָב איך באַשלאָסן אַוועקצוגיין פֿון דער היים, אַרויסגיין פֿון רשות טאַטע־מאַמע. דאָס איז געווען אַ קליינע גײַסטיקע אָפּפֿאַראַציע, וואָס מע דערפֿילט נאָר מיטן נשמה־ציטער. דאָ בין איך געבוירן געוואָרן, געהערט די וויגלידער פֿון דער מאַמען. דאָ געלאַבט און געווויינט. דאָ געטאַנצט און געהונגערט, געליבט טאַטן און מאַמען, זיך געשפּילט מיט פֿאַנטאַזיעס... און מיט אַ מאָל — אויס.

ערשט אין 1927 האָב איך געמאַכט דעם ערשטן טראָט פֿאַר זיך: אַוועקגעפֿאָרן צו הכשרה אין אַ חלוצישן פֿונקט, אין אַ פֿאַרם מיטן נאָמען קאָלאַטען. מיר זענען געווען אַ קבֿוצה פֿון "השומר־הצעיר", און געאַרבעט האָבן מיר שווער לאַנגע זומערטעג. יעדער האָט זיך געסטאַרעט וואָס בעסער אויסצופֿירן די אינסטרוקציעס פֿונעם דײַטשישן אַגראָנאָם, וואָס האָט אין די יונגע הענט געזען נאָר אינסטרומענטן פֿון אויספֿילן אַרבעט־פֿונקציעס, פונקט ווי די אַנדערע אָנגעדונגענע זומער־אַרבעטער. מיר האָבן געקראָגן בלויז אַ דירה פֿון צוויי צימערן: פֿאַר די יינגלעך און מיידלעך באַזונדער. דערבײַ אַ קיך מיט די נייטיקע פּראָסטע פּראָדוקטן אויף צו קאָכן אַליין.

מײַן גאַנצער פּעריאָד פֿון 1920 ביז 1930, אַפֿילו אַ פּאָר יאָר פֿריִער און אַ פּאָר יאָר שפּעטער, בויט זיך נאָכן סצענאַר פֿון אַ יידישן יוגנטלעכן אויפֿן פֿאָן פֿון אַ שטעטל אין מיזרח־אייראָפּע. אין דער געאָגראַפֿישער, עקאָנאָמישער און פּאָליטישער רעם פֿון היסטאָרישע געשעענישן, מלחמה און רעוואָלוציע, איז אויסגעקנאָטן געוואָרן מײַן נאַציאָנאַל־סאָציאַלער און מאָראַליש־עטישער וועלטבאַנעם. ווי שוין געזאָגט, האָט דאָ געווירקט די יידישע דערציונג, די היים, און פֿאַראַלעל האָבן מיטגעווירקט די כּלל־קולטור און אירע הומאַניטאַרע אידעען. די נאַציאָנאַל־פֿאָלקישע אימפּולסן האָבן דאָמינירנדיק געשטאַלטיקט מײַן גײַסטיקן

כאַראַקטער, וואָס איז געווָארן דער טרײַב־כוח צו זיך, צום אייגענעם קרײַז, צו דער אייגענער וועלט: מײַן וועלט, ווי איך זע זי און מאָל זי.

אין מײַן נשמה האָט זיך אויסגעלייגט אַ פּראָגראַם פֿון באַצויִונגען און שײַכותן צו דער געזעלשאַפֿט, צו מענטשן, חבֿרים, צו מיינונגען און קאָנצעפּציעס. כ׳האָב אײַנגעזאַפּט די ביטערע און זיסע זאַפֿטן פֿון דער יונגשאַפֿט, וואָס אירע פּראָבלעמען האָב איך געפרוווט אַליין פֿונאַנדערקניפּן און לייזן. ניט אין און ניט מחוץ דער משפּחה איז מיר עמעץ צו הילף געקומען. איך בין אַליין געווען מײַן אויטאָר און געוואָלט מיט די אייגענע, אויב אַפֿילו רויע ניט געשולטע מיטלען, אַנאַליזירן זיך גופֿא און אַנדערע, כדי דערקלײַבן זיך צו אַ קלאָרן גרונט פֿון די פֿאַרבאָרגענע פּסיכישע קאָמפּלעקסן, וואָס האָבן געהודערט אין מיר.

זינט כ׳האָב זיך באַקאַנט מיט די גרונט־פּרינציפּן פֿון פּסיכאָאַנאַליז, האָב איך אָנגעהויבן פֿאָרשן און קוקן מיט אַנדערע אויגן אויף מײַנע מעשׂים. עס האָט געקלונגען פֿאַר מיר אַזוי פּשוט: זיך קענען. עד־היום בין איך ניט זיכער, צי כ׳האָב זיך פֿולקום דערקענט, כאָטש ווייסן וויסט איך וועגן זיך אַ סך, וואָרעם אַ גאַנץ לעבן פֿיר איך אַ זיך־חשבון־אַנאַליז.

ווי נאָר כ׳האָב דערפֿילט נאָך מײַנע שול־מפֿלות — אַ דורכפֿאַל און אַ הינטערשטעליקייט אין פֿאָרמעלן סטאַנדאַרד, אַ מינערוואַרטיקייט־קאָמפּלעקס הייבט אָן מיך באַהערשן, — האָב איך אַרויסגעשטראַלט פֿון זיך אַ סכום פֿאַרטיידיקונג־ענערגיע. איך האָב מײַן אומעטיקע שטימונג און דערדריקט געמיט איבערגעשטעלט אויף פּאָזיטיוו. איך האָב עס געטאָן ספּאָנטאַן און פֿלינק, לויטן סיגנאַל פֿון אַ געזונטן אינסטינקט, וואָס דערפֿילט די סכנה און וואָס פֿאַר מיר איז גוט. מיט אַ מאָל האָב איך פֿאַרגעסן אַלץ פֿון נעכטן און זיך געגומען צו די אייגענע מאָגנדיקע אַקטיוויטעטן. כ׳האָב דערפֿילט אין זיך אינטעליגענטקייט, אַמביציע און אַ קערנדיקן כּוח. דער שטח אונטער מײַנע טריט האָט זיך געהויבן, און איך האָב זיך דערפֿילט גלייביק, העכער, זיכער, ניט מער צעבראָכן.

אַזוי בין איך אָנגעקומען צו מײַן הכשׂרה. דאָ האָב איך געעפֿנט מײַן מויל, מײַן פֿאַנטאַזיע. איך האָב דעמאָלט געדרשנט, געהערט, געלייענט. ביכער, בראָשורן און גאַסיקע השפּעות מיט ביקסן און לאָזונגען זענען געוואָרן די שטאַרקסטע גיפֿט־מישונגען, וואָס האָבן געשוועבט מײַן צעשויבערטן מוח. איך האָב דעמאָלט געוואַנדערט דורך אַ פֿאַרקראַטעטער וועלט מיטן גרויען טשאַד פֿון רויך און ראָזע אילוזיעס. איך האָב געפֿילט אין זיך די פּאָטענץ, און די יוגנט־אָרגאַניזאַציע איז מיר געווען אַ כּמו לאַבאָראַטאָריע. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן נשמה־ראַנגלענישן, פּסיכישע קאָנפֿליקטן און הייסע ליבע־גאַרונגען.

הײַנט, אין שפּעטן עלטער פֿון איבער די אַכציקער, וויל איך אײַנזאַמלען די זעלטענע פֿרוכטן פֿון מײַן לעבנסבוים. איך האָף צום יוצר פֿון וועלטן און ליכטער,

אַז ער וועט מיר שענקען געזונט און כּוח עס צו טאָן. די בלעטער וועל איך טײַער האַלטן ווי דעם גרעסטן און שענסטן אוצר פֿון מײַן לעבן. איך טו תּפֿילה.

סוף 1920, צי אפֿשר 1921 איז דער טאַטע צוריקגעקומען פֿון דער דײַטשישער געפֿאַנגנשאַפֿט. די שׂימחה איז געווען גרויס. דער מאַמעס בלוי־גוטע אויגן האָבן געגלאַנצט מיט גליקלעכע טרערן. דאָס לעבן פֿון דער משפּחה איז נאָך געווען חרובֿ און צעבראָכן פֿון גירוש, מלחמה, קראַנקייטן, און ער האָט געדאַרפֿט פֿון סאַמע גרונט אויפֿגעריכט ווערן. ביידע, די מאַמע און דער טאַטע, האָבן זיך גלײַך אײַנגעשפּאַנט אין עול־פּרנסה. טרויער און פֿרייד האָבן זיך געמישט מיט האָפֿענונג. די לאַנגע פֿאַרהאָרעוועטע וואָך, ווי שוין דערמאָנט, האָט זיך געצויגן ביזן שבת אַרײַן.

דאָס איז געווען אַ סאָרט שקלאַפֿערײַ צו אויסשלאָגן די אָרעמע חיונה, צו פֿירן אַ כּמו נאָרמאַל לעבן. מיר איז פֿון דעם אַלעמען געווען גאָר אומעטיק. עס האָט געשאַפֿן אַ גוטן באָדן פֿאַר משיח־חלומות. זיי זענען געוואַקסן אין האַרץ און אין מוח. קיין שׂינאה צו מענטשן האָב איך ניט געפֿילט, נאָר מורא געהאַט פֿאַר די גויים, וואָס זייער מלוכה ר׳עגירט איבער אונדז, און זייער גאָט, יעזוס, רייצט זיי אָן צו מאָרדן און מאַכן פּאָגראָמען אויף יידן. אין מיר איז געוואַקסן די שרעק פֿאַר זיי, זייער גאָט־מענטש איז נאָך פֿאַר מיר געווען אַ גרויליק־נײַע רעטענישׂ.

צו אַבט יאָר און עלטער איז שוין מײַן נשמה געווען אין געטאָ, אַרומגעצוימט מיט די פּחדים פֿון אַ שלעכטער שׂינאהדיקער וועלט. אין אלול 1921 האָט געזאָלט זײַן מײַן בר־מיצווה. דער טאַטע וואָלט אפֿשר געזאָרגט דערפֿאַר, נאָר די מאַמע איז געווען צו פֿיל פֿאַרטאָן מיט די שטוביקע דאגות, כּדי זי זאָל עס געדענקען. איך האָב ניט געמאָנט און ניט דערמאָנט. איך בין געווען אַ פֿרײַער פֿויגל און צופֿרידן אַז מע טשעפּעט מיך ניט. בײַ שטימונגען פֿון אויפֿגעוואַכטער פֿרומקייט, האָט עס מיך פֿאַרדראָסן, כ׳האָב געווייטיקט דאָס פֿאַרשווײַגן, אָבער קיין אייגענע איניציאַטיוו ניט אַרויסגעבראַכט. די שטוביקע מענטשן האָבן עס אויך פֿאַרגעסן. כ׳האָב איבערגעלעבט אַזאַ מין מאָראַלישן קריזיס, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ חודש אָדער צוויי.

וועג דער טאַטע איז צוריקגעקומען אַ מידער און אַ צעבראָכענער, און אַ קראַנקער, האָט ער אַוודאי געווּסט פֿון דעם־אָ אינצידענט, אָבער קיין מאָל האָט ער עס ניט דערמאָנט, אָדער עמעצן געמוסרט פֿאַר דעם. איך האָב שוין געלערנט אין בית־ספֿר אויך וועלטלעכע לימודים און אַ סך געלייענט. די ניט־פֿאַרגעקומענע בר־מיצווה איז שוין געווען כּמעט פֿאַרגעסן. די צײַט האָט געיאָגט מיט יוגנטלעכן טעמפּ און ס׳האָבן זיך שוין געקליבן אין האַרצן סודות, באַהאַלטענע און פֿאַרבאָטענע, וואָס האָבן געשמעקט מיט פֿרי־מענערישן אויפֿוואַך און גלוסטענישן. כ׳האָב ניט געהאַט קיין אינטימען חבֿר, כ׳זאָל קענען מיט אים זיך

דורכשמועסן, און די יינגל־מיידל־פּראָבלעמען, ווי ערנָסטיק און סעקס, האָבן אַוודאי קיינעם פֿון די מאָדערנע לערערס, וואָס האָבן פֿאַרביטן די אַלט־פֿרענקישע מלמדים, ניט אינטערעסירט. דאָס איז געווען אַן אַבסאָלוט פּסיכאָלאָגיש־פּערזענלעכער שטח און, ווי אַ מלחמה־פֿעלד, פֿול מיט טאָבו־מינעס.

די פֿאָרמאַטיווע יאָרן האָבן זיך צעטיילט אויף ליניעס פֿון טעג און נעכט, וואָס אין זיי איז פּאַמעלעך און פּסיכאָלאָגיש־עמאָציאָנעל געצייכנט געוואָרן די נשמה־קאַרטע פֿון חטאים און פֿאַנטאַזיעס. זיי האָבן געצונדן דאָס ליבּ און דעם מוח מיטן ברייקן פֿלאַם פֿון תּאווה. עס זענען געווען נעכט אָנגעקוואָלענע מיט שמעקעדיק־רייצנדיקע סעקסישע חלומות, וועו כ׳האָב געהאַלטן די תּאווהדיקע פֿרויען־אבֿרים און זיך נאַס געמאַכט פֿון זרע. דאָס אַלץ האָט געאַרבעט אונטערבאַוווּסטזיניק, אימפּראָוויזירט דורך מײַן אייגענעם רצון, וויַיל כ׳האָב געפֿילט אַז איך נייטיק זיך אין דעם סעקס־ערזאַץ, פּונקט ווי כ׳האָב זיך אין מער קינדישן עלטער געניטיקט אין אַנדערע מיטלען, אָנאַניזם — די גרעסטע זינד, פֿאַר וועלכער עס קומט דער טויט דורך פֿאַרשטיינען.

דעמאָלט זענען אָנגעלאָפֿן חרטה־מינוטן, אין וועלכע כ׳האָב געמאַכט אַ כּמעט געשוואָרענעם באַשלוס: מער ניט טאָן אַזעלכע זאַכן. נאָר ווי עס האָט אָנגעהיצט די הייסע מינוט פֿון דראַנג, האָב איך אַלץ פֿאַרגעסן. ס׳האָט מיר אָבער אויף אַ האָר ניט געשטערט אין אַלע מײַנע גײַסטיקע פֿונקציעס, טראַבטונגען און אויספֿאָרמירן די אינדיווידואַליסטישע שטריכן מײַנע. איך בין זיכער, אַז ס׳האָט ניט געהאַט קיין נעגאַטיווע השפּעה אויף צו אַנטוויקלען מײַנע אייגנשאַפֿטן, אַמביציעס, מײַן טאַלאַנט. אין שפּעטערדיקן עלטער איז דאָס אַלץ צעשוווּמען גאָר ווי רויך.

מאַכנדיק היינט דעם יונגן חשבון־הנפֿש, פֿיל איך, אַז כ׳וואָלט זיך קיין מאָל ניט געביטן אין מײַן גאַנצער פֿיזיק און פּסיכיק און ניט געוואָרן אַנדערש ווי דער און דאָס וואָס איך בין איצט, צו מײַנע אַכט און האַלב דעקאַדעס, וועו איך פֿאַרצייכן די שורות. איך בין איבערצײַגט, אַז נאָר און בלויז זײַן, דער עצם קיום איז די קווינטעסענץ פֿון יעדן מענטשנס לעבן. דאָס איז די וויטאַלע טריבקראַפֿט, וואָס האָט דינאַמיזירט און געטריבן מײַן לעבן — צום לעבן. לעבן איז די לאַנדשאַפֿט פֿון קאָסמאָס, אויף וועלכער עס פֿיטערט זיך דער סוד פֿון אייביקייט, פֿון אַבסאָלוט. דעם סוד מעג וויסן נאָר גאָט. דער מענטש ווייסט וועגן אים גאָר־גאָרנישט.

אין די אויגן פֿון דער אָפּגעפֿרעמדט־מאָדערנער יוגנט פֿון די לעצטע דורות, וועט מײַן לאַשטשען זיך צו היים אויסזען צו אַפּעקטיש, אַפֿילו צו סענטימענטאַל. אָבער די סיבה שטעקט אין דעם אוצר פֿון זאָפּטיק־וויטאַלע וואָרצלען, אויף וועלכע די יידישע אַלטע היימען זענען געווען געפּלאַנצט, און די נייַע פֿאַרמאָגן ניט אַפֿילו אַ

מינדסט חלק פֿון דעם. דעריבער שרײַב איך מיט אַזאַ ליבשאַפֿט און אַ סך וועגן מײַן היים, וואָס איז טאַקע געווען אָרעם, פֿאַרענגט, פֿאַרקלעמט אין שמאָלע האָריזאָנטן און מיט וויניק ליכט. אָבער מײַן יוגנט אין איר האָט שפֿעדיק געשטראַלט מיט אידאַלן און חלומות. כאָטש ערדיש, מיט מינימאַלסטע פּראַקטישע מיטלען האָבן זיי זיך געשפּרייט אויפֿן נידעריקסטן גראָז־שטוח און, זאָל זײַן אילוזאָריש, אין פֿאַנטאַזיע, מיך אויפֿגעהויבן און געטראָגן מיך אין די הויכע ספֿערן.

מײַן גרעסטע גײַסטיקע הנאה איז צו שיפֿן זיך אין די זכרון־וואַסערן פֿון דער יוגנט. דאָ וואַקסט מײַן וועלט פֿאַרביקער, שענער. אָבער בעצם איז אונטער די חלום־הימלען פֿאַראַן אַ גרונטיק־סאָלידער באָדן צום זײַן, צו לעבן, צו קיום, וואָס טראָגן אַ לויטער ייִדיש און מענטשלעך פּנים. וואָס מער עס האָט זיך דערווײַטערט די יוגנט־פּערספּעקטיוו, אַלץ שאַרפֿער און גרעסער איז געוואָרן מײַן היים, ביז כ'האָב זי געקרוינט מיטן פּרזענלעכן שטאָלץ פֿון מײַן גאַנצן מהות: קיידאַן — מײַן וועלט! זי איז געווען, און מיט איר עמאָציאָנעל באַוווּסטזיניקן כּוח האָב איך געפֿאָמפּט אין זיך די געדענקשאַפֿט, ווי אײַנשפּריצונגען צום לעבן עס זאָל ניט אויסגעלאָשן ווערן. אַפֿילו אויפֿן טויטראַנד האָב איך אַרויסגעריבן בליצפֿונקען פֿון מוח. "השומר־הצעיר" איז געווען איינער פֿון די קערנדיקע אָביעקטן, ווי אַ פֿוגע, וואָס האַלט מיך אין מײַן דור, מיט מײַנע יינגלעך און מיידלעך. דאָ האָבן יונגע הערצער געקלאַפּט מיט נאַציאָנאַלע און הומאַניטאַרע אידעען. אונדזערס איז געווען דער גרויסער אמת פֿון גלויבן און ליכט אויפֿן הינטערגרונט פֿון אַ וועלט אין בלוט און מאָרד. אונדזער צרה און אײַנצײַטיק, דער גרעסטער אומגליק פֿון דער דעמאָקראַטיש־קרוכלער וועלט איז, וואָס מיר, יונגע, זענען געווען צו נאָיִוו צו דער דעמאָלטיקער רעאַליטעט, נאָיִוו צו דער בלינדשאַפֿט און אימפּאָטענץ פֿון דער אַזוי גערופֿענער פֿרײַער וועלט, אויף וועמענס האַלדז עס איז אויסגעוואַקסן די גרויליקע נאַצישע מלחמה־שלאַנג.

דאָס איז געווען דער מכשפֿה־סם, וואָס האָט גענערט דעם דײַטשישן מלאך־המוות; ער האָט שוין געיאָגט צו אונדזער חורבן און צום אויסמאָרד פֿון פֿעלקער. דער מוח צינדט זיך אָן בלויז פֿון דער מחשבֿה — ווי וואָלט די וועלט אויסגעזען אָן דעם משוגענעם אַזאַרטשפּיל פֿון צעדולטן "פֿירער" זיך צו וואַרפֿן צום רוסישן פֿראָנט.

1922–1930. דער ערשטער שטאַפּל אין דער יונגער באַוועגונג "השומר־הצעיר" אין קיידאַן, אויף וועלכן איך האָב אַרויפֿגעשטעלט מײַן פֿוס. אין פֿרילינג פֿון צוויי און צוואַנציק האָט זיך שוין געהאַט אָנגעקליבן אַ היפּש בערגל מיט בקשות

אָנגענומען צו ווערן אין דער באַוועגונג. די הערצלעך האָבן געציטערט. ווען די תּלמידים־איניציאַטאָרן זענען אָנגעקומען אויף זומער־וואַקאַציעס, האָבן זיי באַשטעטיקט כּמעט אַלעמען מיט "אָנגענומען". אויף איין מאָל איז אויסגעוואַקסן אין שטעטל אַ זשומענדיקע פֿריילעכע קינדער־עדה, אין גרינע כאַקי־העמדלעך, פֿאַרטיילט אין קבֿוצות פֿון צען־פֿופֿצן תּלמידים, מיט אַ קבֿוצאי, וואָס פֿירט אָן מיט אַלע אַקטיוויטעטן. די אַסיפֿות האָבן זיך געפֿונען "קיבוצים".

שוועך איז מיר הײַנט צו געפֿינען אַ מאָס און אַן אויסמעסט צו דעם יונגן ענטוזיאַזם. מיר האָבן געלאַנדט אויף אַ כישוף־אינזעלע, וואָס איז געווען נײַ און פֿרײַ פֿאַר אונדז. אויפֿן ערשטן צוזאַמענקום פֿון די קבֿוצות, דער גדוד, האָבן זיי געקראָגן די פֿאַרבן. אונדזער קבֿוצה האָט זיך אויסגעקליבן דעם נאָמען "הנשר" — "אָדלער" — גרין און שוואַרץ. אויפֿן רעכטן עפֿאָלעט האָט מען אָנגעהאַנגען די זײַדענדלעך און זיי האָבן געפֿלאַטערט אין לײַכטן ווינטל. פֿאַר וואָס האָט דער סימבאָלישער אָדלער געפֿונען חן אין אונדזערע אויגן? אפֿשר ווײַל מיר זענען געווען אַ קבֿוצה פֿון יינגלעך און דאָס צאַרטע טײַבעלע האָט זיך ניט געטוליעט צו אונדז מיט איר טויבישער ליבע, און אפֿשר איז עס געווען אַ צולהכעיס.

אין די האַרבסט־ און ווינטער־חדשים פֿלעגט דער גדוד זיך צוזאַמענקלײַבן יעדן שבת נאָך מיטאָג אין מעון, ווו מע פֿלעגט אויספֿילן אַרום דרײַ שעה און צו מאָל נאָך מער — מיט געזאַנג, מיט אַ הרצאה (לעקציע) וועגן יידישע ענינים, ציוניזם, סאָציאַליזם אָדער וועגן העלדן און גרויסע פּערזענלעכקייטן. צו מאָל פֿלעגט זיך אַנטוויקלען אַ וויכוח וועגן יוגנט־פּראָבלעמען און אַנדערע שאלות. אין מעון האָבן זיך די יינגלעך און מיידלעך דערקענט מער פֿון דער נאָענט, געפֿילט דעם אָטעם און באַריר. עפּעס וואָס פֿון געהיימע און שיינע בענקענישן האָט געצאַפּלט באַהאַלטן אין די הערצער. דאָ האָבן די חשק־גלוסטענישן זיך אַליין געהיט, פֿאַרקראַמפּט אין צוויי שטרענגע לאַוון: פֿון דער יידישער היים — פּוריטאַנישקייט, און פֿון דער נאָך סקויטיש־באַווירקטער מיצווה וועגן ריינקייט פֿון געדאַנק און מעשׂים.

אין די זומער־חדשים, בערך יוני־סעפּטעמבער, האָט זיך געצויגן דער סעזאָן פֿון הכשרה. דאָס האָט געמיינט, געשיקט ווערן פֿון "השומר־הצעיר" און החלוץ־באַוועגונגען מיט א קבֿוצה צו אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעכער פֿאַרם און אַרבעטן ווי פּויערים. אויף אַזאַ פּראַקטישער אַרבעט אין פֿעלד האָט יעדער זיך פֿיזיש אויסגעפּרוווט און זיך צוגעגרייט צו דער עליה. אין די גרויסע פּריצישע אימעניעס זענען שוין געווען טראַקטאָרס און שניידמאַשינען, וואָס האָבן פֿאַרשפּאָרט אַרבעטהענט. אָבער דאָך זענען נאָך געווען היפּשע צאָלן אָנגעדונגענע פֿאַראָבקעס און מיט זיי האָבן אונדזערע שטאָטישע יונגע חבֿרה זיך ניט געקענט פֿאַרמעסטן, ניט אין געניטשאַפֿט, ניט אין כּוח. מיר האָבן זיך, ווי אויף צולהכעיס, אָנגעבאָטן

אויף די שווערסטע אַרבעטן און זענען טאַקע אויסגענוצט געוואָרן ביז צום מאַקסימום.

חוץ דעם זענען מיר געווען אַ ביליק אַרטיקל, וואָס מער ווי אונדזער אויסקומעניש האָבן מיר קיין עקסטרע לוין ניט געקראָגן. דאָ האָט דער עלעמענט פֿון מאָטיוואַציע געווירקט מיט אַ גוואַלדיקן כּוח און גוטע רעזולטאַטן.

צו ערשט, פֿלעגט קומען דאָס שניידן די לאָנקעס; פֿוטער פֿאַר די בהמות און שטוביקע בעלי־חיים אויפֿן גאַנצן ווינטער. די זומערזון פֿלעגט עס אויסטריקענען און פֿאַרוואַנדלען אין היי און קאָנעטשינע. ס׳פֿלעגן אויפֿגעשטעלט ווערן גרויסע גליבעס און נאָך דעם אײַנגעשפּײַכלערט ווערן אויף די לופֿטיקע ביידעמער איבער די שטאַלן. שפּעטער זענען צײַטיק געוואָרן די כלערליי תּבֿואות און, ווי ימען צעכוואַליעט גאָלד, זיך געוויגט ביז צו די בלויע האָריזאָנטן. די פּאָר חדשים פֿון תּבֿואה־צײַטיקייט, דאָס שניידן, בינדן אין גאַרבן צום טריקענען, נאָך דעם דרעשן און אַרײַנברענגען דאָס געראַטענעניש אין די שײַערן און שפּײַכלערס, איז געווען די קרוין־מלאָכה פֿון דער אַגראַר־ווירטשאַפֿט.

אין שײַכותדיקן אָפּשאַץ איז אונדזער אַרבעט געווען אָנזעעוודיק און אַפֿילו עפֿעקטיוו, בפֿרט ווען אונדזער קאָלעקטיוו איז פֿאַררעכנט געוואָרן ווי אַן איינס, אויך מיט די פֿיזיש־שטאַרקערע מוסקולירטע בחורים. די בעלי־בתּים און אינספּעקטאָרן זענען געווען צופֿרידן, און אין פֿיל פֿאַלן באַשטעלט הכשרה־קבֿוצות פֿאַרן קומענדיקן סעזאָן, צו מאָל אַפֿילו פֿאַרלענגערט דאָס זײַן.

אָבער מײַן טאַטע־מאַמע זענען אַבסאָלוט ניט צופֿרידן געווען פֿון מײַן "וואַלגערן זיך אין דער פֿרעמד פֿאַר אַ טעלער געקעבטס". זיי וואָלטן קראַנטער געוואָלט כ׳זאָל צוהעלפֿן אין דער אייגענער אָרעמקייט. ווי תּמיד, האָבן זיי זיך ניט באַקלאָגט אָדער פֿאַרלאַנגט, אָבער דער עצם־געדאַנק פֿון וועלן אַ קירזשנער האָט רעוואָלטירט אין מײַן נשמה, ווי אַ דונער וואָלט אין מיר אַרײַנגעשלאָגן. דעמאָלט איז אַלץ שוין געווען במילא פֿאַרזיגלט אין מײַן באַשלוס: איך פֿאָר בויען די קיבוצישע היים פֿאַר זיך און פֿאַרן פֿאָלק.

מיט ציטערניש האָב איך דערוואַרט די בשׂורה, אַז איך בין געוואָרן באַשטעטיקט צו עליה, און נאָך דעם — דעם רשיון־כניסה אין ארץ־ישׂראל, דעם סערטיפֿיקאַט. 1929 איז געווען מײַן לעצטער זומער אין דער היים. אין האַרבסט, נאָך די יום־טובֿים, האָב איך זיך אָנגעהויבן גרייטן מיט גוף און נשמה צו דעם פֿאַנטאַסטישן טאָג פֿון מקיים זײַן דעם יונגן אידעאַל. איך האָב אײַנגעפּאַקט אין אַ קליין טשעמאָדאַנטשיק אַ ביסל אונטערוועש מיט אַ פּאָר אייבערשטע בגדים. דאָס זענען געווען די אָרעם־פֿשוטסטע קליידער און די נייטיקסטע, אויף קיין בעסערס האָב איך זיך נאָך ניט געהאַט פֿאַרדינט.

די עלטערן זענען ניט געווען אין דער לאַגע אַרויסצולאָזן מיך מיט אַ רײַבערן

אויסשטײַער, און כ׳וואָלט עס אויך ניט געוואָלט. נאָר מײַן קיבוץ־הבוגרים האָט מיר געבראַכט אַ מתּנה אַ פּאָר נאַכטהעמדער פֿון גראָבן לײַוונט. אָבער די ספּעציעלע צאתך־לשלום געזעגענונג איז געווען אַ לאַנגער האַרבסטטאָג־שפּאַציר דורך די אַלעען פֿון די נאַקעטע ביימער אין גראַף טאָלסטויבענס פּאַרק. דאָרט האָב איך מיט מײַן קליינעם פּאָטאָ־אַפּאַראַטל געמאַכט עטלעכע בילדער, די איינציקע, וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם חורבן, וואָרעם זיי האָבן זיך אויפֿגעהיט בײַ אַ קיידאַנער חבֿרטע פֿון קיבוץ בית־זרע, שיינקה גולצין־חטין. עטלעכע פֿון זיי האָט זי מיר צוגעשיקט.

קיידאַן, מײַן וועלט, איז אַוועק. בין איך געזעסן איבער די בילד־זכרונות און געווויינט. פֿאַר מײַנע אויגן איז געווען אײַנגעפֿלאַנצט די רגע פֿון אָפּשייד, ערב מײַן עליה. און געווען בין איך איצט דער זכר־לחורבן פֿון היים, פֿון זיך אַליין. ווי אַ לענטע פֿון שוואַרצן פּײַער האָט זיך געדרייט מײַן לעבן אינעם אָנגעצונדענעם זכרון פֿון מוח־פּראָזשעקטאָר. אויך שיינקה איז שוין געווען אַוועק.

נאָוועמבער 1929 בין איך געפֿאָרן קיין בערלין, וווּ מיר האָבן עטלעכע טעג געוואַרט אויף נאָך עליה־חבֿרה פֿון אַנדערע לענדער. נאָך דעם — איטאַליע. אין האַוון טריעסט זענען מיר אַרויף אויף אַ שיף, וואָס איך געדענק שוין ניט איר נאָמען. און די שיף, אָנגעלאָדן מיט פֿאַרחלומטע יינגלעך און מיידלעך האָט זיך געלאָזט אויפֿן צעכוואַליעטן ים־התּיכון, כּדי צו ברענגען אונדז צו נײַע האָריזאָנטן.

טייל צוויי (1930–1936)

שווער איז מיר אַליין צו באַשליסן וועלכער איז דער שענסטער פּרק פֿון מײַן לעבן. פֿאַר מיר זענען זיי אַלע אי שיין, אי טרויעריק, אי פֿריידיק, און תּמיד, ווי אַ לעצטער סך־הכּל, פֿאַרפֿירן זיי מיך צום טראַגישסטן, ענגסטן ווינקל פֿון מײַן זײַן, וואָס זעט מיר אויס אַז קיין אויסגאַנג פֿון דאָ איז שוין מער ניטאָ. נאָר דאָך האָב איך זיך געשלאָגן פֿאַרן לעבן און זײַנע קלענסטע פּיצלעך אַרויסגעראַטעוועט, דאָס מיינט, אַרויסגעטראָגן זיך אַליין, אויב אַפֿילו אַ צעמזיקטן אין גוף און נשמה, האָב איך פֿון ימען בלוט און פֿײַן צו המשך און קיום. און מײַן וועלט האָט ווידער געשײַנט. אַזוי האָט זי מיר געשײַנט מיט גלויבן און צוזאָג פֿאַר די אויגן, ווען כ׳בין אַן אָנגעלאָדענער מיט אידעאַלן און חלומות געשווומען צום אויסגעבענקטן לאַנד, ארץ־ישׂראל.

דעמאָלט האָב איך אפֿשר מער געקוקט אויף דעם גאַנצן איבערבײַט־פּראָצעס מיט ווײַזע, איידער מיט אויגן פֿון בלוט־און־פֿלייש. אין דעם זינען ווערט די וואָר, אין מײַן ראָמאַנטישער נאַטור, פֿאַרפֿירעריש און איך בין ניט מסוגל צו מישפּטן מײַן אייגענעם מצבֿ אָביעקטיוו און לאָגיש. אפֿשר איז די ראָזע פֿאַרב אין מײַן ספּעקטער געווען צו געדיכט און כ׳האָב איבערגעטריבן אין אָפּשאַצן זאַכן, חבֿרים, געשעענישן. כ׳האָב אַלעמען געטרויט און געזען אַלץ פּאָזיטיוו, די קלענסטע מעשׂים אין אַ גרויס ליכט... מיט דעם כישופֿדיקן ליכט זיך צעשימערט מײַן אַרײַנקום אין ארץ־ישׂראל. ס׳איז געווען יאַנואַר 1930.

דאָס איז געווען מײַן גרויסער טאָג, אייגנער פֿון די לעצטע טעג אין חודש. אין מיר האָט דאָס האַרץ געזונגען, געכוואַליעט, ווי די שיף וואָס האָט זיך לײַכט געגליטשט לענג אויס דעם ברעג פֿונעם מיטלענדישן ים. אייגע פֿון די פּאָר סטאַנציעס אויפֿן וועג איז געווען פּאָרט־סאַיד אין סועץ־קאַנאַל. דאָ האָבן מיר צום ערשטן מאָל געזען די ענגלישע קאָלאָניאַלע פּאָרט־באַאַמטע און די ענגלישע אָפּיצירן אין כאַקי־אוניפֿאָרמען, מיט דער אַראַבישער פּאָליציי אונטער זייער קאָמאַנדע. עס איז געווען אַ רעוויזיע אויף דער שיף; זיי האָבן אויך קאָנטראָלירט אונדזערע דאָקומענטן, אַרײַנגעקוקט אין זיי, פֿאַרגלײַכט מיט זייערע מיטגעבראַכטע טעקעס און אַרויסגעקלאַפּט דעם קאַזיאָנעם שטעמפּל אויף די פּעסער. די פּאָליציאַנטן האָבן אויך אַרומגענישטערט אין די קאַיוטעס און נאָך דעם אַוועק.

נאָך מיטאָג איז די שיף געשווומען ווײַטער. אין אָוונט וועלן מיר זײַן אין חיפֿה.

אָבער אונדזער אומגעדולד האָט אונדז שוין צונויפֿגעבראַכט אויפֿן דעק, ווו מיר זענען געשטאַנען בייַ די פֿאַרענטשן און זיך אויסגעקוקט די אויגן. בייַם האָריזאָנט האָט אַ מילכשווים זיך צעשאָטן אין פֿונקען פֿון רעגן־בויגן־קאָלירן. פֿאַמעלעך נידערט די זון אַהין, אָט־אָט וועט זי אָנרירן דעם וואַסערזוים און פֿאַרשווינדן אין שטילקייט. די שיין ווערט מילד. איצט וועקט זיך דער חלום. אויגן נישטערן אין דעם פֿאַרלאָשענעם הימל. מיט אַ מאָל צעגלִיען זיך אויפֿן שוואַרצן סאַמעט פֿון דער נאַכט פֿינקלדיקע שטערנדלעך, ווי פֿייַער־ווערעמלעך. זיי צעווואַקסן זיך אַלץ גרעסער, אַלץ מערער. אַ ליכטיקער פֿאַראַד. און אַ קול טרייסלט פֿלוצלינג אויף די לופֿט: "חיפֿה! ארץ־ישׂראל!" אין דער רגע טוען זיך אַ שטרעק צענדליקער הענט פֿון יינגלעך און מיידלעך, פֿאַרלייגן זיך פֿון אַקסל צו אַקסל, און אַ לעבעדיק ראָד פֿון יונגע פֿיס טוט זיך אַ ריס ווי אַ געוויטער פֿון אָרט. די שיף הוידעט זיך מיטן צעפֿיבערטן ריטעם אַלץ גיכער, לוסטיקער, פֿלינקער: "אנו עולים אַרצה — לִבנות ולהבנות בה!". אַן עכאָ פֿון אויסרופֿן און יונגע קולות קייקלט זיך אונטערן הימל, איבערן ים, צום שטערן־באַשפּרינקלטן הר־הכּרמל.

דער חלום איז וואָר, די ענטוזיאַסטיק שטיַגט. די שיף פֿאַראַנקערט זיך אַנטקעגן כּרמל. איצט האָבן מיר סטאַטשטנע געווארט אויף די אָפּיציעלע ענגלישע מאַנדאַט־באַאַמטע, וואָס דאַרפֿן פֿאַר אונדז עפֿענען דעם טויער קיין ארץ־ישׂראל. אויף הודזשעדיקע מאָטאָר־שיפֿלעך האָבן זיי זיך געגליטשט אויפֿן שוואַרצן וואַסער־שפּיגל ביז צו דער שיף. איינציקוויַז זענען זיי אַרויפֿגעקומען מיטן ענגלייטער בייַ דער וואַנט. דער קאַפּיטאַן האָט ראַפּארטירט זייער עלטסטן. עס איז געבראַכט געוואָרן צום אַריַינגאַנג אַ טישל, און מיט פֿאַרשטיינערטע פּנימער האָבן זיי אָנגעהויבן אויפֿצונעמען די געקומענע עסט.

מיר האָבן זיך גערוקט אין אַ ריי צום טישל, דערלאַנגט דעם פּאַס, די באַאַמטע האָבן נאָכגעקוקט די דאָטעס אין אַ צוויי־דריַי טעקעס און, ניט געפֿינענדיק קיין פֿעלשונגען אַרויפֿגעשטעלט דעם חותם־המלכות. די פּראָצעדור איז ווי צוגעיאָגט געוואָרן אין אייַלעניש, אָן אַן אינטערעס און אָן אַ שמייכל. מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און פֿאַרזשמורעטע אויגן, ווי זיי וואָלטן ניט וועלן אָנקוקן זייערע נייַע יידעלעך, האָבן די באַאַמטע אייַנגעפּאַקט דאָס שריַבווארג און זענען אַוועק.

אויף דער שיף איז אַרויפֿגעקומען אַ ציווילער מענטש און נאָך אים עטלעכע אַראַבער. ער האָט צו זיי גערעדט, און זיי האָבן געענטפֿערט טומלדיק, ס׳האָט דערמאָנט אַ דינגעניש. ער האָט אויסגעזען אין די דריַסיקער, פּשוט און זויבער געקליידט; די אַראַבער — אַרומגעוויקלט מיט גרויסע טיכער איבערן קאָפּ און די פּלייצעס. נאָך מער עקזאָטיש האָבן אויסגעזען זייערע שאַראָוואַרעס, וואָס זענען ווי לויזע טאָרבעס געהאַנגען איבער די קני. דער יונגער־מאַן האָט עפּעס געזאָגט צום הויפּטשריַער, אַ טשמאָקע געטאָן מיט די ליפּן און אָנגעריט מיט דער האַנט

דעם שטערן. יענער האָט געמאַכט אַ פֿריילעכע מינע און צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ אויף יאָ. זענען מיר שוין זיכער געווען אַז אַלע זענען זיי אַראַבער און ס׳האָט מיט אונדז גאָרניט צו טאָן. נאָר דאָ האָט זיך דער יונגער מענטש אַ דריי געטאָן צו אונדזער זײַט און היימיש־פֿײַערלעך אַ זאָג געטאָן: "שלום, חבֿרה, ברוך בואַכם לארץ־ישׂראל!" שלום! האָבן מיר אויסגעשריִען אַלע ווי איינער. ער איז דער פֿאָרשטייער פֿון סוכנות פֿאַר עליה־סידורים. און ווי ער האָט אונדז דערקלערט, וועלן די אַראַבער מיט אַ מאָטאָר־שיפֿל אָפּטראַנספּאָרטירן אונדז און אויך אונדזער געפּעק צום קאַראַנטין, אויף אונטערזוכונג. דאָרטן וועלן מיר צוריקקריגן אונדזערע פּעסער. דערווײַל דאַרפֿן מיר אַרויפֿברענגען אונדזערע מטלטלין אויפֿן דעק.

אויפֿגעמונטערטע האָבן מיר צוזאַמענגעוואָרפֿן אין אַ גרויס בערגל אונדזערע טשעמאָדאַנעס און פּעקלעך. די אַראַבער האָבן זיך גענומען עס אַראָפּטראָגן אויף זיך מיטן וואַקלדיקן לייטער צום מאָטאָר־שיפֿל, וואָס האָט זיך געהוידעט אין וואַסער. ס׳האָט אויסגעזען ווי אַ צירקסעאַנס, בעת זיי האָבן זשאָנגלירט מיט די גרויסע און שווערע פּעק. אָט־אָט,האָט זיך געדוכט, פֿלִיען זיי אַראָפּ אין ים, צוזאַמען מיט דער משׂא. אין עטלעכע מינוט איז דער באַגאַזש געווען צוזאַמענגעלייגט אין מיטן שיפֿל, און מיר זענען פֿאַרבעטן געוואָרן אַראָפּצושטיַיגן מיטן לופֿטיקן לייטער. מע דאַרף זיך שטאַרק האַלטן ביַים אײַזערנעם שטאַנג און קוקן ווו מע שטעלט אַ פֿוס. די מיידלעך האָבן זיך געשראָקן און אַפֿילו זיך פֿאַרטרויט אין די זיכערע הענט פֿון די אַראַבישע גויים. די יינגלעך זענען געווען דרייסטיקער, מיט אויפֿגעבראַכטער בראַוואַדע. כאָטש ס׳איז געווען אין מיטן ווינטער, איז די נאַכט געווען וואַרעם און מילד, און אונדזערע קעפּ — פֿאַרשיבורט פֿון אייגענעם בלוטרויש.

די קאַראַנטין־געביַידע איז שוין געלעגן פֿאַרליולעט אין טונקעלע שאָטנס און שלאָף. דאָ האָבן מיר איצט געפֿראַווען אונדזער ערשטן אָוונט־צוביס אין לאַנד: גרינע און שווארצע מאַסלינעס, אַ סאַלאַט פֿון טאָמאַטן מיט קאַבאַקלעך־קישואים, באַטעמט־זיסער כאַלוואַ און אַ ווייך, מיט געווירצן באַשאָטן פּיתה־פֿלעצל. צום פֿאַרטרינקען איז געווען אַ היפּש פֿלעשל מיט אַ מין זויערמילך, וואָס אויף עבֿרית האָט מען עס גערופֿן לבן (לעבען), מיטן טעם פֿון יאָגהורט. זאָטע און צופֿרידענע זענען מיר רויק געשלאָפֿן אונדזער ערשטע נאַכט אין אייגענעם לאַנד. אין קאָפּ האָט אַ חלום־פֿלייט אויסגעפֿײַפֿט אַ שורה פֿון אַן אַלטן נאַציאָנאַלן שיר: מכורתי — זוהי ארץ מולדתי... ס׳איז געווען געמיינט דער היַינט דערגרייכטער ציל — ארץ־ישׂראל. די שפּיַיזן, דער קלימאַט, די שטימונג — אַלץ האָט זיך געביטן.

פֿון קאַראַנטין זענען מיר אַריבער אין אַן עליה־זאַמלפּונקט אין דער פֿאָרשטאָט בת־גלים. מיר האָבן געהאַט אַ ידיעה פֿון קיבוץ, אַז מע מאַכט הכנות אונדז אויפֿצונעמען. מע וואַרט אַז דער סוכנות־פּקיד זאָל צושיקן נאָך אוהלים. די

צוגרייטונגען האָבן מיר פֿאַרזוכט מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער און קיין הנאה ניט געהאַט. דאָס זענען געווען ברעזענטענע מיליטעריש אוהלים, וואָס האָבן שוין מסתּמא געהאַט אָפּגעדינט זייער טערמין פֿאַר דער אַרמיי. זיי זענען געווען קיַילעכיקע מיט אַ פּיראַמידישן שפּיץ, וואָס האָט זיך אַרויפֿגעטאָן אויף אַ הילצערנעם שטאַנג; זיין אונטערשטער עק, די איינציקע פֿונדאַמענטאַלע באַזע, איז אײַנגעגראָבן געווארן אין באָדן.

ס׳איז געווען אין סאַמע מיטן ווינטער: ווינטן, רעגנס, קעלטן, שטורעמס, וואָס האָבן זיך צעבושעוועט אין די פֿינצטערע נעכט, אָן עלעקטריש ליכט און אָן שוץ. די אומעטיקע גרוסן זענען געווען ווי אַן אַנטידאָט צום אַקלימאַטיזירן זיך. מיר האָבן דאָס אַלץ אָנגענומען ווי אַן אומפֿאַרמײַדיקן צוגאָב צו די חבֿלי־עליה. אין די פֿרײַע טעג האָבן מיר דערווײַל שפּאַצירט אין דער סביבֿה. אַ קליינע גרופּע יינגלעך, זענען מיר אַוועק ביז צום פּאָרט, אַרויפֿגעקלעטערט צום הר־הכרמל און זיך פֿאַרלוירן אין דער געדיכט־שטייניקער ווילדקייט אויפֿן באַרג העכער. קוים זיך צוריק דערשלעפּט צום עליה־צענטער אין בת־גלים, טויט־מידע און טויט־הונגעריקע. די חבֿרה האָבן שוין אויסגעקוקט די אויגן. זיי האָבן איבערגעקלערט, אַז מיט אונדז האָט עפּעס פֿאַסירט, און די שׂימחה איז געווען גרויס.

אין אַן אָנהייב פֿעברואַר־טאָג זענען מיר אַרײַנגעפֿאָרן מיט אַ גרויסן לאַסטאָויטאָ, אין קיבוץ אין בנימינה. די זון האָט געשײַנט נאָך דער רעגנדיקער נאַכט. אונדזערע מיטגעבראַכטע זאַכן, חוץ די סאַמע נייטיקסטע־פֿערזענלעכע, האָבן שוין געהערט צום קאָלעקטיוו און זענען אַוועק צום קליידער־מאַגאַזין. ס׳איז אויפֿגעקומען דאָס געפֿיל פֿון דעם גיַיסטיקן און מאַטעריעלן שותפֿות־אידעאַל, און דאָס האַרץ האָט פֿרײַדיק מיטגעצאַפּלט מיטן ווונדער פֿון דער דאָזיקער שׂימחה. מיר האָבן ניט אַרויסגעקוקט אויף פֿאַרגניגנס, ניט געזוכט קיין לוקסוס, ס׳איז אונדז געווארן פֿרײַלעך, ווען צום אָוונטברויט האָט אַן אימפּראָוויזירטער כאָר אונדז אויפֿגענומען מיט רוישיקע שומרישע לידער און מיט ווארעמקייט.

די זעלביקע נאַכט איז אָנגעלאָפֿן אַ גאָר אַנדער קבלת־פּנים פֿון דער נאַטור. אַ ווינטיקע פֿײַערײַ האָט אָנגעהויבן בלאָזן ווי מיט טײַוולשע פּיסקעס און אָנגעטראָגן שוואַרצע כמאַרעס איבער אונדז. די אוהלים האָבן זיך צעוויגט ווי בעת אַן ערדציטערנישׂ, זיך אַ ריס געטאָן פֿון זייערע שטיצסלופּעס און זיך צוזאַמענגעקנוילט איבער די נאַקעטע קעפּ אונדזערע אויף די נײַע געלעגערס. און ווי אַ קללה האָט אין דער רגע אַראָפּגעשאָסן אַ מבול פֿון הימל. קאַלטע שטראָמען האָבן געפּויקט אויף די שווערע ברעזענט־דירות, פֿון וועלכע מיר האָבן זיך מיט געפֿרוירענע פֿינגער געפֿרוווט אַרויסגראַבלען, ווי אונטערערדישע חיהלעך.

מיר זענען זיך צוזאַמענגעלאָפֿן אינעם פֿינצטערן גרויסן אוהל פֿון חדר־אוכל. עמעץ האָט געוואָלט אָנצינדן דעם לוקס קאַרביד־לאָמפּ און ניט געפֿונען די

שוועבעלעך. די נאַסקייט האָט דורכגענומען ביז אין די ביינער. אַז דער רעגן האָט פֿלוצלינג אויפֿגעהערט, אַזוי ווי ער איז פֿלוצלינג געקומען, האָט שוין די קעכין געמאַכט פֿײַער. אויפֿגעקאָכט אַ קעסל וואַסער און געמאַכט עפּעס אַ טיי, וואָס מע האָט געטרונקען אָן צוקער, אָבער זײַך דערוואַרעמט. מע האָט זײַך אַפֿילו אָנגעהויבן וויצלען, מונטערן. אַ פּאָר חבֿרה־לײַט האָבן זײַך אַ שטעל געטאָן: "מיר גייען ברענגען בסדר אונדזער שלאָפֿצימער", — האָבן זיי מודיע געווען. ס׳איז געוואָרן טומלדיק: "איר זײַט משוגע, אין מיטן דער נאַכט... אַלץ איז דאָך נאַס...". זיי האָבן זיך אײַנגעשפּאַרט: "אפֿשר איז נאָך עפּעס געבליבן טרוקן, מיר וועלן זען..." — און זיי זענען אַוועק. ס׳האָט ניט געדויערט לאַנג, און די אַנדערע זענען אויך אַרויס. ס׳האָט אויסגעזען, ווי אַ פֿאַרמעסט פֿון מוטיקייט. אין דעם האַלבטונקל פֿון דער נאַכט האָבן זיך געשטאַלטן געפּאָרעט בײַ די נאַסע אוהלים. אַ פּאָר שעה שפּעטער האָבן שוין די ברעזענטענע הײַזלעך געטונקלט קעגן דעם אויסגעלײַטערטן הימל.

אויף מאָרגן איז אַלץ געווען ווי פֿאַרגעסן און מיר האָבן מיט קיבוצישער גלייביקייט אָנגעהויבן אַ נײַעם טאָג. אין האַרצן האָט געזוניקט אַ פֿאַר־שוועדערישער אוצר פֿון האָפֿן און יונגשאַפֿט, וואָס איז נאָך געווען כּמעט אומבאַרירט. איצט, מיט די סאַמע ערשטע טריט אין קאָלעקטיוון שטייגער־לעבן און אָן מיטלען, איז עס געווען דער בראשית און דער שווערפונקט פֿון אַ קריזיס: אַ מאַקסימאַלע אַרבעטסלאָזיקייט, אַ פֿול־מאָסיקע און מיט וויניק, צו מאָל אין גאַנצן אָן אַ שטיקל ברויט. מאַטעריעל און אויך פּסיכיש איז עס געווען אַ דערדריקנדיקער פֿאַקטאָר. מיט אידעאַלן האָט מען טאַקע ניט געקענט אָנקאָרמען די פּוסטע מאָגנס, אָבער קיין מאָל איז די דעפּרעסיע ניט געזונקען ביז אַ טאָטאַלן ייִאוש. מע האָט געשעפּט דערמוטיקונג פֿון דעם כּישוף־ברונעם פֿון יוגנט־חלומות. גראָד אויף דעם שטח איז ניט אויסגעוואַקסן קיין ויתלוננו, ניט קיין גיריקייט צום סיר־הבשׂר, נאָר דאָ, פֿאַר מײַנע אויגן און פֿאַר די אויגן פֿון מײַן דור, וואָס זײַן גרעסטער און טײַערסטער חלק איז פֿאַרשניטן געוואָרן, האָבן די טרוקענע ביינער פֿון אונדזער חלום זיך באַדעקט מיט בלוט־און־פֿלייש פֿון אַ היסטאָרישער ווירקלעכקייט. איר נאָמען איז שוין הײַנט גוט באַקאַנט — דאָס איז געווען די אויפֿלעבונג, דער התחיה־פּראָצעס פֿון אַ פֿאָלק: תּנך און עבֿרית־לשון, ציוניזם און ווי אַ סך־הכּל, אַן אַרויסגעוואַקסענעם פֿון יידישן פֿינצטערסטן חורבן, דער אַלעמענס אויסגע־בענקטער וווּנדער פֿון דער באַנײַטער היסטאָריע — מדינת־ישׂראל.

די רעגנס זענען געקומען ניט רעגולער, און וואָס אַ מאָל אַלץ זעלטענער. מאַרץ איז שוין אויך געווען אַוועק. מיט אַפּריל איז אָנגעקומען דער פֿרילינג — מײַן ערשטער פֿרילינג אין קיבוץ. דער הימל־ליכטיקער לאַזור, און די זון, צעבליאַסקעט און פֿרישׁ־שמעקעדיק, האָט געשאָטן סנאָפּעס גאָלד. די נאַטור האָט זיך געווועקט צו אַ נײַ לעבן, און דער קיבוץ צו נײַע זאָרגן, אָבער אין די הערצער האָט ניט

אויפֿגעהערט דאָס געזאָנג פֿון אַלע געזאָנגען: די יונגשאַפֿט. זי איז געווען מײַן אינטימע אײַנציקע ליבע, די ליבע צום לעבן ווי אומעטיק און אײַנזאָם עס זאָל ניט זײַן. די אינטויִציע האָט מיר דעמאָלט פֿאַרטרויט, אַז מײַן לעבן וועט מיך ניט פֿאַרראַטן. אין דער שפּעטער אָוונט־שעה, ווען כ׳שרײַב די שורות, ווייס איך אַז דאָס איז אמת.

באַרוישט פֿון דער אַנדערשקייט און נײַקייט פֿון אָנגעפֿלויגענע טעג און נעבט, האָט איצט אָנגעהויבן רוישן אַ פֿלאַטערניש אין האַרצן. די יונגשאַפֿט האָט אַרויסגעשאָסן די שפּונטן פֿון גוף, וואָס האָבן נאָרמירט ביז היַינט אונדזער לעבן, און ס׳איז אויסגעבראָכן אַ שטורעם פֿון ווילדקייט. מיר האָבן פּשוט ניט געוווסט וואָס צו טאָן מיט זיך. די אײַנגעהאַלטנקייט האָט זיך צעבושעוועט, די שטילקייט האָט זיך געוואָלט איבערשרײַען. איז אַנשטאָט זיך צו קלאַפּן מיטן קאָפּ אין דער וואַנט, האָט מען אין די נעבט זיך באַוואָפֿנט מיט בלעבן, טעפּ, קעסלען און גאָפֿל־מעסערס פֿון קיך און אַרויסגעמאַרשירט צוויישן די אוהלים אין אַ דולן קאָנצערט. מע האָט געבאַראָבאַנעוועט, געפּויקט, געקלאַפּט אויף אַלע כלים, געזונגען און געטאַנצט אין אַ סטיכישן טראַנס, ביז די כוחות האָבן זיך אויסגעלאָזט. די עכאָס האָבן זיך געטראָגן איבער די קעפּ פֿון די עטלעכע חבֿרים, וואָס דאַרפֿן אַרויסגיין באַגינען צו דער אַרבעט, זיי זענען אַריַינגעדרונגען אין שכנותדיקן קיבוץ און אַפֿילו זיך דערקיַקלט צו די היַזער פֿון דער מושבֿה, אין בנימינה.

פּראָטעסטן זענען אָנגעקומען שאַרפּע, אַפֿילו מיט סטראַשונקעס. נאָך אַ קיבוץ־אַסיפֿה איז עס געוואָרן פֿאַרשטילט. כאָטש מיך האָט אויך פֿאַרכאַפּט דאָס געריש און דער טומל, האָב איך זיך ניט געפֿילט גליקלעך. איך האָב געוווסט, אַז דער שטורעם דאַרף זיך אויפֿלייזן, אָבער ניט אין באַנאַלע ווילדע פֿאָרמען. איצט איז מיר דער ציל געשטאַנען פֿאַר די אויגן: זײַן פּראָדוקטיוו, פֿאַרדינען מײַן ברויט אין קיבוץ. דאָס מאַכט שטאַלץ.

נאָר דער וועג איז געווען פֿאַרשטעלט: געשיקט ווערן צו אַ טאָג אַרבעט איז געווען די לאָטעריי, ווו בלויז די גרויסע און שטאַרקע חבֿרים האָבן געווונען. אַ באַשטעלונג פֿון אַן איבר (פֿאַרמער) אויף אַ טאָג אַרבעט, צי גאָר אַ גרופּע פּועלים, איז באַגלייט געוואָרן מיטן אויסדריקלעכן וווּנטש: די אַרבעטער דאַרפֿן זײַן הויכע און קרעפֿטיקע בחורים, און ניט יינגלעך וואָס דער מאַמעס מילך איז זיי אויף די ליפּן נאָך ניט פֿאַרטריקנט. ניט געווען קיין אַנדער אַלטערנאַטיוו ווי נאָכקומען דעם פֿאַרלאַנג פֿון די איבֿרים, וואָס האָבן געלעבט אויף די קליינע נחלות־פֿאַרצעלאַציעס פֿון באַראָן ראָטשילד (הנדיב הידוע), און אַליין זיי באַאַרבעט. שפּעטער, ווען דער קיבוץ איז אַריבער קיין פּתח־תקווה, איז די באַליידיקנדיקע, פֿאַרשמערישע באַצוּנג צום אַרבעט־זוכער אויף דער "בערזע", געווען מער אַרויסרופֿעריש און בולט. די יידישע פּויערים אין בנימינה זענען ניט געווען אַזוי

אויפֿגעבלאָזן און אָנגעיחסנט ווי די קולאַקישע פֿרדסנים אין פּתח־תּקווה, אָבער אין ביידע ערטער איז דער חשבון געווען אַ פֿראַקטישער, קאַלטער, אָן נאַציאָנאַלע סענטימענטן. דער אײַנציקער אונטערשייד, וואָס אין בנימינה איז עס געווען כּמו פֿאַרשלייערט, שטיל, בעת אין פּתח־תּקווה איז אויפֿגעקומען דער כאַראַקטעריסטישער שטריך פֿון אַ חוצפּהדיקן באָס, טומל, פֿאָליציי, שטרײַקן.

אויסווייניען אַ טאָג אַרבעט איז ניט איינעם אָנגעקומען מיט בושה, בעטלעריש, מיט טרערן ממש. יידישע אַרבעט (עבֿודה עבֿרית) איז געמאָסטן געוואָרן מיט דער גיריקסטער און שמוציקסטער מאָס: ריווח. פֿון דעם דאָזיקן שׂכר־עבֿודה האָבן די יידישע חלוצישע אַרבעטער קיין הנאה ניט געהאַט. ס׳האָט געשמעקט מיטן ריח פֿון קאַטאָרגע, אַ מין ״פֿרײַע שקלאַפֿערײַ״. ניט איין מאָל האָט אַ בייזער פּרדסן צוגעוואָרפֿן דעם לוין ווי אַ נדבֿה, צי צדקה. דאָ האָט מען ווייניק געשמייכלט. די קאָנטאַקטן אומפֿרײַנדלעכע, כּמעט אַרויפֿגעצוווּנגענע.

די צוויי קאָנקורענטן, וואָס האָבן רעפֿלעקטירט אויף די פֿאַראַניקע אַרבעטספּלעצער, זענען געווען אַראַבער און יידן. די איבערוועגנדיקע צאָל יידישע אַרבעטער איז געווען אָרגאַניזירט אין דער הסתּדרות און די לשכת־עבֿודה – פּראָפּעסיאָנעלער אָפּיס – האָט געפֿאָדערט פֿאַר זיי אַ העכערן לוין, ווי דעם פֿאַר וועלכן ס׳אַרבעט דער אַראַבער. די קאַלקולאַציע פֿון די פּרדסנים איז געווען לטובת דער אַראַבישער אַרבעט. חוץ בילליקער איז עס אויך געווען קאָנקורענץ אין געניטקייט און פֿלינקייט. עס איז געווען אַן אָפּענער שטח פֿון צוזאַמענשטויסן, וווּ אָנבאָט און פֿאָדערונג האָבן זיך בשום־אופֿן ניט געקענט באַלאַנסירן. ס׳האָט זיך אויסגעבריטערט דער קאַמף פֿאַר עבֿודה עבֿרית: ביי די פּרדסים האָבן זיך געשטעלט פּיקעטן פֿון דער הסתּדרות. די רעכטע זשאַבאָטינסקי־אָנהענגער האָבן עס פֿאַרוואַנדלט אין אַ פּאָליטישע קאַמף־אַרענע, מיט מפּירי־שׂביתה (שטרײַק־ברעכער) פֿון בית״ר יוגנטלעכע א״אַ פֿון זייער לאַגער.

ס׳איז געקומען צו אַטאַקעס און בלוט־פֿאַרגיסונג. די כּוליגאַנעס האָבן געבושעוועט און ווי אַ רעזולטאַט האָט זיך געמערט די אַרבעטסלאָזיקייט און דער אַזוי מאָגערער קיבוץ־בודזשעט איז נאָך מער פֿאַרקלעמט געוואָרן. ס׳האָט צו מאָל קוים געקלעקט אויף ברויט מיט גרינסן. אָבער גראָד האָבן די שווערע קלעפּ ניט אָפּגעשוואַכט דעם אידעישן גלויבן. מיר האָבן זיך פֿאַרמאָסטן מיט נייַע פּרווון. דאָ האָבן מיר זיך אַ ביסל פֿאַרלאָפֿן מיט דער צייַט – לאָמיר זיך אומקערן.

מאַרץ 1930. אין די דריַי חדשים שוין פֿאַרזוכט אַלע טעמען און סמען פֿון קיבוץ־לעבן. אַפּריל האָט שוין געבראַכט דעם פֿרישן ריח פֿון פֿרילינג, וואַרעמע זוניקע טעג און אַ מונטערע שטימונג. אַ געקליבענע גרופּע פֿון קיבוץ־חבֿרים אַרבעט אין כּברה, ניט וויַיט פֿון זכרון־יעקבֿ, ביַים טריקענען די זומפֿן דאָרטן, איז נאָך אַ פֿאַרפּעסטיקט אָרט פֿון קדחת. שטייען זיי ביז די קני, און אַ מאָל נאָך טיפֿער, אין די

בלאָטעס און שלינגען, ווי אַ פּראָפּילאַקטישן מיטל, כינין־טאַבלעטן. אָבער די פּיטשינקע מאָסקיטאָ־פּליגעלעך ברעכן אײַן אויך די שטאַרקסטע. פּאַר זיי איז אָפּגעטיילט געוואָרן אַ באַזונדער גרויסער צימער אין ערשטן הילצערנעם באַראַק, וואָס איז אויפּגעשטעלט געוואָרן פּאַרן קיבוץ.

עטלעכע טעג בין איך אויך אַרויס צו דער אַרבעט אין דער שוין טרוקענער כּברה. מיר האָבן געאַרבעט אויף די פּעלדער פֿון באַראָנס פּיק"א, ביים אויסיעטן די מענטע־פּלאַנצן. דער האַרב־זיסלעכער ריח האָט פּאַרשיפּורט. געאַרבעט האָבן מיר אונטער דער השגחה פֿון פּיק"א־אַגראָנאָם באָומגאַרטן, וואָס פּלעגט אונדז געבן זײַנע דירעקטיוון און דורכן טאָג זעלטן קומען. ער איז געווען סימפּאַטיש צו אונדז און וויניק גערעדט. תּמיד אין אײַלענישן. דאָרטן האָב איך זיך באַקאַנט מיט נײַע פּנימער פֿון שכנותדיקן טיר בײַ טיר ברודער־קיבוץ פֿון פּוילישן השומר־הצעיר.

זיי זענען שוין געווען פֿרײַער פֿון אונדז אין דעם אָרט, חוץ דעם איז זייער מענטשן־מאַטעריאַל געווען מער אינטעלעקטועל. זיי האָבן געזוכט אַן אינהאַלט און פֿאָרעם פֿאַרן קיבוץ־לעבן, אויך די פּאָליטישע וואַכזאַמקייט איז געווען אַקטיוו און גאָר אָפּט פּלעגן דאָרטן פּאָרקומען שיחות און וויכוחים. דער לעבעדיקער אימפּולסיוועך גײַסט פֿון די אַלע גריבלענישן און זוכענישן איז געווען אַ יונגער טאַלאַנטפּולער בחור, אימפּולסיוו און מיט אַ גלענצנדיקן אַנאַליטישן און פּאָליטישן איבערצײַגונג־כּוח. שוין אין יענע ערשטע 30ער יאָרן האָט ער אָפּגעפֿרעגט עיקרים און פּאָלעמיזירט מיטן דרך פֿון דער באַוועגונג. ער איז געקומען פֿון דעם יינגערן דור פֿון דער השומר־הצעיר סעלעקציע פֿון וואַרשע, און דאָ איז ער געוואָרן דער מנהיג און ראָש־המדברים. מיט אים איז מיר איצט אויסגעקומען צו גיין פּלייצע ביַי פּלייצע אויס לענג די מענטע־בייטן און אויסהערן וווּנדערלעכע לעקציעס וועגן טעגלעכע פּראָבלעמען, דורך דער פּריזמע פֿון פּאָליטישער עקאָנאָמיע. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ פֿליסיקן כּוח־הדיבור און אַ רײַכן העברעישן סטיל און ס׳איז געווען אַן אמתע הנאה אים צו הערן.

די קדחת־קרענק האָט אויך ניט אויסגעמיטן די חבֿרים פֿון דער טרוקענער מענטע־גרופּע. צו מײַן מזל בין איך מסתּמא געווען אימון. איין טאָג, זיך פֿאַרקוקנדיק אויף מײַן חבֿר, האָב איך אָפּגעדעקט דאָס לײַב קעגן דער צעשׂרפֿהטער זון פֿון אַפּריליקן מיטן טאָג. עמעץ האָט זיך געוויצלט, אַז ביידע זענען מיר וויַיס ווי קעז. אָבער ער איז געווען באַהאַוונטער און האָט זיך צוגעדעקט, בעת איך האָב זיך די מיטאָג־שעה געברענט אָן רחמנות. אין אָוונט בין איך שוין געווען באַדעקט מיט וווּנדן און רויט ווי אַן אָפּגעקאָכטער קרעבס. איך האָב זיך ניט געקענט אַ ריר טאָן, און דער דאָקטער האָט געזאָגט, אַז פֿון אַזאַ "חכמה" קען מען קריגן אַ הויטקאַנסער. מע האָט מיך געוויקלט אין אַזעלכע שמאַרצנדיקע קאָמפּרעסן, האָב איך פֿאַרביסן די ליפּן און געשוויגן.

מיר איז געווען אַ כּבֿוד און ליב, אַז דער חבֿר פֿון כּברה איז אויף אַ מינוט אַרײַן מיר מבֿקר־חולה זײַן. ער האָט זיך אַ וויצל געטאָן, אַז פֿון די סאַמע היציקסטע דעבאַטע קען מען ניט ווערן קראַנק. זײַן נאָמען איז געווען יעקבֿ, חבֿרים האָבן אים גערופֿן קובֿאַ, ריפֿתין. ער איז געווען אין דער ערשטער כּנסת. שפּעטער איז ער פֿאָליטיש מגולגל געוואָרן צום סאַמע לינקן פֿליגל: קאָמוניזם על־פּי זײַן נוסח...

די קאַלטע ליטוואַקעס האָבן זיך ניט געקענט צופֿאַסן צום ברויזיקן טעמפּעראַמענט פֿון זייערע פּוילישע חבֿרים. און כאָטש געווען זענען זיי ביידע אין איין אָרגאַניזאַציאָנעלער רעם, האָבן זיי אָבער פֿיגורירט ווי צוויי פֿרעמדע וועלטן. די וואָרצלען פֿון השומר־הצעיר האָבן ניט געקענט צוזאַמענהאַלטן די אינטעליגענטע "פֿאָליאַקן" און די מער פֿאָלקסטימלעכע "ליטוואַקעס". אַפֿילו צו די וואַלן פֿון מועצת־הפּועלים אין פּתח־תקווה איז מען געגאַנגען מיט באַזונדערע רשימות. דער קיבוץ האָט שפּעטער געהייסן עין־שמר, און פֿון אים איז אַרויס נאָך דעם אַ גרויס טאַלאַנטירטער יידיש־פּאָעט: אַריה שמרי. אָבער ביידע קיבוצים האָבן זיך געפֿאָגט אין די זעלביקע מאַטעריעלע פּראָבלעמען.

די אַרבעטסלאָזיקייט – זייער איינציקע אידענטישקייט, – איז זיך נאָך מער צעוואַקסן. די מאָגערע, צו מאָל ממש נאַקעטע טישן פֿון חדר־אוכל, האָבן געמאָלט אַ ביזאַרן בילד. דער יחיד און דער כּלל האָבן געזוכט אַ תּיקון.

איך האָב אויך געהאַט די פּריווילעגיע צו ליגן אַ דרײַ־פֿיר טעג אין דער קראַנקן־פֿאַלאַטע אין באַראַק. מיטן פּאָפּראַוועדיקן זיך האָב איך דערפֿילט ווי מײַן מוט זינקט און כ׳בין געוואָרן ווי איבעריק בײַ זיך אַליין. אפֿשר איז עס געווען אַ שאָטנדיקער רעפֿלעקס פֿון דער שטימונג אין קיבוץ בכלל. ס׳איז ניט געווען מער דער ענטוזיאַזם פֿון די בראשית־וואָכן, וועו מיר זענען פֿאַרשיכּורטע מיטגעריסן געוואָרן מיט די שאַרפֿע עמאָציעס פֿון נײַקייט און פֿאַרווירקלעכן אַ חלום. מיר האָבן זיך דעמאָלט געפּרווועט פֿאַרטומלען אָן אַ זינען און אָן אַ ציל. איצט האָב איך זיך גענומען צום לייענען, שרײַבן עפּעס, אָבער ס׳איז אַרויסגעקומען בלאַס, מוטנע.

שוין געווען סוף מאַרץ, און פּסח פֿאַלט אויס אין מיטן אַפּריל. האָט מיך אַ דערפֿרישנדיקער געדאַנק ממש אַלאַרמירט און כ׳האָב נאָך דעם זעלביקן טאָג אָנגעשריבן אַ גרויסע פּאָעמע וועגן קיבוץ. ס׳איז געווען אַ קופֿלעטן־קראַנץ, ווו די כאַראַקטעריסטיק פֿון יעדן חבֿר און חבֿרטע איז רעאַליסטיש אויסגעמאָלט געוואָרן מיט אַ קאָמישער סיטואַציע און עפּיזאָד אין אָנהייב. דאָס לשון איז געווען יידיש, מיט העברעיִשע שורות דורכגעמישט, און יעדער קופּלעט האָט געהאַט דעם ריטעם פֿון אַ יידישן ניגון, צי פֿון אַ פֿאָלקסליד. ווי אַ פֿאַרווײַלערישן צוגאָב האָב איך צוזאַמענגעשטעלט אַ מאָדערנעם נוסח פֿון דער קיבוץ־הגדה, מיט סאַטיריש און קאָמישע עלעמענטן. אויף מאָרגן האָבן מיר אָנגעהויבן רעפּעטירן. די הויפּט־זינגערין איז געווען אַ יונג באַחנט מיידל, מיט אַ קלינגענדיקער שטימע. זאַפֿטיק־

לעבעדיק, אין פֿאָלקישן מאַניר און מיט דער מימירטער זשעסטיקולאַציע האָט זי, צום פּסחדיקן סצענישן סדר געגעבן די טיפּן. ס׳איז געווען טעאַטראַליש גוט צוגעגרייט, אַפֿילו מיט גרים און אַנדערע עפֿעקטן און דער חבֿרים־פּובליקום האָט עס ענטוזיאַסטיש אויפֿגענומען. די הצלחה איז געווען אַזוי גרויס, אַז חדשים־לאַנג האָט מען די קופּלעטן געזונגען און רעציטירט בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן.

אין אַ קורצער צײַט נאָך דעם האָב איך רעדאַקטירט אַ וואַנטצײַטונג — עיתון־קיר. דעמאָלט האָב איך באַמערקט, אַז דער קיבוץ האָט נאָך ניט דערגרייכט די נייטיקע אינטעלי־גענץ־מדרגה און אים זענען פֿרעמד ברייטערע האָריזאָנטן און פּראָבלעמען.

אין 1949, זײַענדיק צום ערשטן מאָל אויף אַ באַזוך אין מדינת־ישׂראל, האָט מיר אַ חבֿר געגעבן אַ מעגלעכקייט דורכצוקוקן דעם ניט אויסגעדרטן אַרכיוו פֿון די ערשטע קיבוץ־יאָרן. צום באַדויערן, האָב איך ניט געפֿונען קיין גאַנצע געשלאָסענע נומערן פֿון עיתון־קיר, בלויז אײַנציקע לויזע, פֿאַרוואַלגערטע מאמרים פֿון יענעם פּעריאָד. די צוויי באַגרענעצטע קולטור־פּרווון, געמאַכט פֿון אייגענער איניציאַטיוו, האָבן געהאָט אַ פּאָזיטיוועס פּעולה: זיי האָבן מיך געהאַלטן צופֿרידן.

נאָך קנאַפּע דרײַ חדשים אין דעם קיבוץ האָב איך געפֿילט ווי עפּעס בײַט זיך: די אַלטע היים, ווו טאַטע־מאַמע־אויגן האָבן געהיט מײַן גאַנג און פֿירונג, איז ווי פֿאַרגעסן געוואָרן, און די פֿיזישע פֿרײַהייט האָט זיך צעבונדן מיט ווילן און פֿאַרלאַנג. דער היימישער פּוריטאַניזם און אַלטע שטרענגע ייִדישע עטיק זענען פֿאַרחלשט געוואָרן און די יונגשאַפֿט האָט זיך אַ ריס געטאָן ווי פֿון געפֿלאָצטע קייטן: די פֿיזישע צוזאַמענגעשטיקטע כּוחות פֿון אַלע יונג־מענערישע יאָרן האָבן שטורמיש זיך געריסן פֿון גוף. די איידל־פֿײַנע צאַרטע עראָטיק איז איבערגעוואַקסן אין סעקסועלן חשק, אין גראַדוסן פֿון תאווה, און געפֿליקט שטיקער פֿון ליבֿ, בעיקר אין די נעכט. יונג־צעשפּראָצטע מיידלעך האָבן זיך געדרייט פֿאַר אונדזערע אויגן, און מיר האָבן געאָטעמט זייער ליבֿ. זיי האָבן אין די נעכט געשמעקט ווי דער נעקטאַר פֿון די יאַסמין־ און מענטע־פֿלאַנצן. זיי האָבן איבערגעטראָגן צו אונדזערע לעבעדיקע גופֿים דעם שיפֿורן ריח פֿון לעבן. די תאווהפֿולע און דולע נעכט פֿון פֿרילינג זענען געוואָרן אַלץ שווערער. ניט איין מאָל בין איך אין די נעכט באַגאַנגען אין דער צעפֿלאַקערטער פֿאַנטאַזיע דעם זעלביקן פֿאַרברעכן, און יעדן מאָל אַלץ ווילדער און גערייצטער: כ׳האָב פֿאַרגוואַלדיקט אַלע נאָענטע חבֿרטעס...

איך פֿלעג פֿלוצעם דערוואַכן פֿונעם חלום און שוין ניט קענען מער שלאָפֿן. פֿלעג איך אָנטאָן מײַן כאַלאַט און זיך אַרויסשאַרן שטיל אין דרויסן. דאָס רוב פֿון די משוגענע נעכט האָט אַ זילבערנע לבֿנה שפּאַצירט אויפֿן בלאָ פֿון דעם הימל. איך פֿלעג זיך ערגעץ ווו באַהאַלטן, אין שאָטן פֿון די נײַע באַראַקן וואָס מע האָט

געבויט. איך האָב געווּסט אַז אַ ליאַדע מינוט קען זיך אַרויסגליטשן פֿון אַן אוהל־עפֿענונג אַ חבֿר. כ׳האָב ניט געווּסט צי אונדזערע פֿראָבלעמען האָבן עפּעס שותּפֿותדיקס, נאָר כ׳האָב ווי מורא געהאַט זיך אַרײַנלאָזן אין אַ מיטן נאַכטיקער פֿלוידערײַ. כ׳האָב געטראַכט, אַז מײַנע אויגן וועלן אַנטפֿלעקן דעם חלום־סוד...

און אָט האָט עס פּאַסירט. איך האָב קיין מאָל ניט געדענקט צי מיר האָבן זיך אָפּגעשמועסט, צי בכלל גערעדט וועגן אַ "צוזאַמענטרעף" אין בעט. געקומען איז עס ספּאָנטאַן. בלויז אַ זכּרון־רעפֿלעקס האָט דערמאָנט, אַז נאָך בײַ טאָג זענען מיר געלעגן אויף דער פֿאַרבעטער בעט, אָנגעטאָנענערהייט, געפֿלאַפֿלט און זיך איינס בײַ אַנאַנדער געוואַרעמט. איצט איז שוין האַלבע נאַכט. איך האָב געקוקט אין חושך מיט אָפֿענע אויגן דערזען ווי אַ וויסקייט האָט פֿלוצעם אַ שימער געטאָן בײַ מײַן בעט, און צו מיר אונטער דער דעקע האָט זיך אַרײַנגעקלעטערט אַן אויסגעוואַרעמט גופֿל. זי האָט זיך אַרײַנגעטוליעט אין מײַן נאַקעטקייט און אַלע מײַנע אַבֿרים האָבן וויבריירט ווי אויפֿגעצאַפּלטע סטרונעס. דער כּישוף פֿון יונגשאַפֿט האָט הייסבלוטיק געשטראָמט דורך די אָדערן. חשק און מוזיק האָבן געווויספּערט ווי אין אַ זוניק־נאַכטיקן מושל. אַ פֿאַרבאָרגן קול האָט געזונגען אַ שיר־השירים פֿון ליבע. זי האָט צוגעדריקט אירע צאַפּלדיק־שטײַפֿע און עפּל־שמעקענדיקע ברוסטן צו מײַן זײַד־האָריקן האַרצן און איר יונג־מיידלשע זיסקייט האָט איבערגעפֿלאָסן אין מײַן לײַב. מיר האָבן געשפּילט איינער אויפֿן אַנדערנס גלידער ווי אויף צויבער־פֿלייטן: איך האָב געלאַשטשעט איר סאַמעטהויט פֿון שטערן ביז צו די פּיאַטעס, און נאָך דעם האָב איך געקושט די ליניעס וווּ מײַנע פֿינגער האָבן שפּאַצירט. מיט דאָרשט־פֿלאַקערדיקע ליפּן האָב איך געזויגן דעם ווײַניקן אַראָמאַט פֿון אירע ליפּן, און מער נאָך — פֿון די אויפֿגערייצטע ברוסט־וואָרצעלעך, ענלעכע צו ריחותדיקע קנאָספּנבליטן אויף צווײַגן פֿון צעפֿרילינגטע ביימער.

דער אײַנגעצוימטער סעקס־הונגער פֿון אַלע לײַדנשאַפֿטלעכע יוגנט־יאָרן האָט איצט געזוכט זיך אויפֿצולייזן. אָבער דער ניט אויסגעשטורעמטער שטורעם האָט אונדז געהאַלטן לענגער צוזאַמענגעקלאַמערט, און אַ געטלעכער טאָניק האָט געהאָניקט פֿון לײַב צו לײַב. זי האָט געגלעט מײַן בויך, מײַנע פּיס, אומעטום, און אַ משוגע־פֿאַרצאַפּלטער עקסטאַז האָט זיך אין מיר צעטאַנצט, ווי כ׳וואָלט זיך געוויגט אויף אַ שווינדל־לייטער וואָס הענגט אויף שטראַלן. ס׳איז געווען אַ נאַכט פֿון תּענוגישע קלימאַקסן, אָבער מחמת אונדזער בכוונהדיקע אָפּגעהיטקייט איז ניט געקומען צו אַ פֿולער באַהעפֿטונג. און ספּעציעל איך האָב געהאַט אַ גוטן גרונט דערפֿאַר: מיט אַ שאַרפֿער אינטויִציע האָב איך געפֿילט די דראַמאַטיש־פּסיכישע סכּנה פֿון אַ שאָטן, וואָס הייסט דריטער, און אומגעזען לויערט ער הינטער אונדזער פֿרײַ געלאָזענער צעשפּילטקייט. אַן אַחריות פֿון חבֿרשאַפֿט האָט מיך געווּאָרנט, אַז

איך דאַרף קאָנטראָלירן די סיטואַציע. אָבער זי איז אויך געווען אויף דער וואַך. בעת דעם אַקט איז מײַן גליד צוזאַמען מיט דער אויסגעפֿלאָסענער זרע געבליבן פֿאַרקוועטשט אין איר דין הענטל.

עטלעכע וואָכן נאָך דעם בין איך געווען "אויסגעקויפֿט" פֿון מײַן שטרענגען בעל־חובֿ, דעם גוף. אין די נעכט פֿלעגט זי אַרײַנשלײַכן אין אוהל און מיר האָבן זיך פֿרײַוויליק געטיילט מיטן קערפֿערלעכן ענגוס. אין יענער צײַט, אין די אָנהייב 30ער יאָרן, האָט זי אויסגעפֿונען דעם דעמאָלט מאָדערנעם מיטל: אַן אַנטי־פֿאַרשוואַנגערונג־פּיל. דאָס האָט געמיינט אַ פֿולע גאַראַנטיע.

גראָד די זעלבע וואָך זענען מיר אַרויסגעפֿאָרן מיט אַ גרופּע פֿון קיבוץ, צו פֿאַרבראַנגען אַן אָוונט אין חיפֿה. מיר ביידע זענען פֿאַרבליבן נעכטיקן בײַ אַ חבֿר און חבֿרטע, וואָס האָבן אונדז געמאַכט אַ בעט אין אַ באַזונדערן צימער פֿון זייער צריף. מײַן מיידל האָט געזאָגט: "ליג און וואַרט", — און זי איז אַוועק אין וואַנע־צימער. נאָך אַ ווײַלע איז זי צוריקגעקומען, פֿאַרלאָשן דאָס עלעקטריש לעמפּל און אַ נאַקעטע אַרײַנגעשפּרונגען אין בעט. זי האָט זיך אויסגעצויגן אויפֿן רוקן און ווי אין אַ טראַנס גערעדט: "איצט מעגסטו עס טאָן אויף פֿול. ס׳איז אָפֿן און זיכער מיט אַ פּיל..." פֿון דעם אומדערוואַרטן סענסאַציע־סוד איז מײַן גוף אויף אַ מאָל געווארן אָנגעשפּאַנט ווי אַ סטרונע. זי האָט מיך אָנגעריט און מיר זענען זיך צוזאַמענגעוואַקסן. כ׳האָב געפֿילט די צעפֿלאָסענע וואַרעמקייט אין איר גוף און דער וווּנדער פֿון לעבן האָט אויפֿגעציטערט. איך האָב געפֿילט דעם פֿלאַטער פֿון אַ בלאַט אויף אַ בוים, וואָס ראַנגלט זיך אַז דער שטורעם זאָל אים ניט אָפּרײַסן. אפֿשר איז עס געווען דער נצח־בוים, וואָס האָט שפּעטער אויסגעהיט מײַן לעבן, דערהאַלטן מײַן נשמה אין גוף, מײַן לעצטן אָטעם קיום; אפֿשר צוליב דעם זכות וואָס גוף און נשמה זענען אין מיר אַ גאַנץ לעבן געווען איין גאַנצקייט — דאָס שלמות פֿון אַ מענטש, אויף ווי ווײַט איך האָב געקענט אָפּהיטן זײַן צלם אין דער ייִדישער און מענטשלעכער אומקום־קאַטאַסטראָפֿע; אפֿשר איז דער חוק פֿון פּראָדוצירן דורות אין אונדזער ציוויליזאַציע ניט וויניקער אולטימאַטיוו ווי די געטלעכע קראַפֿט פֿון יצירה; אפֿשר דערפֿאַר האָט זיך מיר אַזוי שטאַרק פֿאַרשניטן אין זכרון די און שפּעטערדיקע סעקס־פֿרשיות. אַזוי איז געווען און אַזוי האָט אויסגעזען מײַן לעבן, גײַסטיק און פֿיזיש, און קיינער טאָר מײַן אימאַזש ניט פֿאַרפֿעלשן.

ווי אין אַ טראַנס בין איך פֿאַרטראָגן געווארן אין די נעכט פֿון בלאָען ליכט. יעדע נאַכט האָט אַ הימען אויפֿגעקלונגען, אַ געזאַנג צום חלום וואָס איז פֿאַרכישופֿט געווארן אין בלאָ. אין זײַן מיט האָט געשווערט די זילבערנע לבֿנה. לאַשטשעדיקע הענט האָבן מיך געוויקלט אין בלאָע טיולן. דורך חלום־געשלאָסענע אויגן האָב איך געזען ווי מײַן יונגשאַפֿט פֿאַרוואַנדלט זיך אין זעלטנסטן קאָליר

פֿון בענקשאַפֿט. אָט די טיף דורכגעלעבטע בלאָע וויזיע איז אין מײַנע שפּעטער ביטערע חורבן־יאָרן געוואָרן מײַן שוץ און שמירה.

דער ערשטער פֿרילינג אין ארץ־ישׂראל האָט ווי אויפֿגעמאַכט פֿאַר מיר אַ ליכטיקע טיר אין מײַן נשמה. איך בין דורך איר אַרויס און שפּאַצירט אַ נאַקעטער אין אַ גן־עדן־דרויסן. אַ בלאָע זעונג האָט דעם אָפֿדרוק פֿון מײַנע טריט אין מײַן מוח אָפּגעשטעמפּלט אויפֿן גאַנצן לעבן. און וועג כ׳האָב זיך אויפֿגעכאַפּט אין דער פֿרי פֿון זיסן שלאָף, בין איך געווען אַ פֿאַרביטענער. איך האָב זיך אָפּגעזונדערט פֿון די חבֿרים און פֿון דעם אַרום און זיך פֿאַרבאָרגן אין מײַן אייגן נפֿש. ווונדער האָט געצאַפּלט אין האַרצן און אַ מיסטעריעזע ליבט איז אויפֿגעגאַנגען אַרום מיר.

אַ פֿאַרשיפֿורטער האָב איך געשריבן מײַן בלאָען סאָנעטן־רינג. דין־ציטעריקע בלעטלעך האָבן זיך אָנגעהויפֿט. מיט סודות ורמזים האָב איך פֿאַרחתמעט מײַנע בלאָע סאָנעטן, פֿונקט ווי כ׳האָב פֿאַרחתמעט מײַן לעבן. זיי זענען צעפּולוועט געוואָרן אין שטורעם פֿון דער קאַטאַקליסטישער עפּאָכע און איך בין געבליבן לעבן. איז עס געווען כּופֿר־נפֿש — גוף פֿאַר גײַסט? זיי זענען געווען מײַנע נשמה־קינדער און כ׳האָב זיי ליב געהאַט. נאָכן חורבן האָב איך זיי געפֿרווט דערמאָנען, זיי רעסטאַווירירן, אָבער ס׳איז אַרויסגעקומען בלויז אַ בלאַסער שאָטן פֿון יענע פֿרילינגנעכט, פֿון זייערע פֿאַרלאָשענע קאָלירן. מײַנע בלאָע סאָנעטן, וואָס כ׳האָב געלאָזן אויף הפֿקר אין קיבוצישן אוהל, אין בנימינה, זענען מגולגל געוואָרן אין אַ גראָ־פֿינצטערן זכרון־אַש אין מײַן מוח.

אפֿשר איז עס אַ שטראָף? אַ קללה? אָבער מײַנע מעשׂים האָב איך תּמיד געטאָן מיט איבערצײַגונג, באַווּוסטזיניק, און מײַן לוסט איז געווען נאַטירלעך, אַ גענוס, ניט קיין זינד קעגן געשריבענעם געזעץ, ניט קיין חטא קעגן געבאָט פֿון מײַן שטרענגען ייִדישן גאָט. כ׳האָב פֿײַנט געהאַט די פֿאַנאַטישע מוסר־זאָגערס, די פֿינצטערע בליקן פֿון שטראָפֿערס, און מער ווי אַלץ דעם מורא־אָנווואַרפֿנדיקן רעגיסטער פֿון על חטא שורות, ווי אַ צעוויגטער לייטער צום אַראָפּ, וואָס וואַרפֿט אַרונטער צום גיהנום, ערגער נאָך: צו אומשעפֿערישקייט און אימפּאָטענץ.

פֿון קינדווײַז בין איך אויפֿגעוואַקסן, ווי כמעט אַלע ייִדישע קינדער, מיט דער דראָענדיקער מאַכטיקער פֿויסט פֿון אַ בייזן גאָט איבער מיר. ער האַלט אַ וואָגשאָל פֿון זינד און שטראָף איבער מײַן אָרעמען קאָפּ און איז כּסדר פֿאַרטאָן מיט מײַן בידנעם קיום. פֿון יעדער עבֿירה, וואָס פֿאַלט אויף דער וואָגשאָל טוט אַ ציטער דאָס צינגל פֿון מײַן האַרץ. הגם כ׳האָב ניט געלעסטערט און ניט מורד געווען צולהכעיסדיק, איז מײַן גאַנץ לעבן געווען אַ ״דועל פֿון אַרגומענטן״ מיט מײַן גאָט. דאָס איז געווען אַן אינטימער, צעשויבערטער און פֿאַרפֿלאָנטערטער דיאַלאָג מיט זיך אַליין. ווי אַזוי האָב איך עס געקענט? ס׳איז געווען אַ מין זוכעניש. דעם דאָזיקן קאָמפּלעקס האָב איך געפֿרווט צו געבן אַן אויסדרוק און אַ פּירוש־מה אין מײַן

לאַנגער י׳ פּרקים־פּאָעמע: צו דעם גאָט – וואָס אין מיר (**אַ וואָלקן און אַ וועג**: זז׳ 32–57). געשריבן: 1959. נאָך מײַנע אַלע צעשמעטערטע בלאָע חלומות, האָב איך זיך וויַטער געראַנגלט צו געפֿינען מײַן אייגענע אידענטיטעט. מײַנע בלאָע סאָנעטן האָבן זיך ניט געווען צו אַ נײַער תּחית־הרוח. כ׳האָב ניט געהאַט באַשאַפֿן אַ נײַע פֿאָרעם פֿאַר מײַן לעבן און שאַפֿן. איך זע עס אַלץ ווי פֿאַרעלטערטע סקאַרבאָווע ניגונים פֿון מײַן יידישער נשמה, צוגעשמינקט מיט וועלטלעך־מאָדערנע קאָלירן אויף צו געפֿעלן. נײַן יאָר שפּעטער, 1968, האָב איך אָנגעשריבן מײַן קדיש־סאָנעט אויף אַלע סאָנעטן (**בלויער סאָנעט**. ווי אויבן: ז׳ 187), וואָס זענען אַוועק. אין מײַן **קריקווע**, קאַפּיטל י׳, געשריבן 1983, דערמאָן איך **די בלויע פּאָעמע** "וואָס איך זוך אַרום אַ גאַנצן יובֿל". ווי אַ לונאַטיקער וואָס זוכט פֿאַרהוילענע ליכט, האָב איך אַרומגעוואַנדלט, זוכנדיק די פּאָעמע און ניט באַמערקט, אַז אויך דאָס מיידל איז שוין באַלד נעלם געוואָרן. ניטא. אַז כ׳האָב זי צופֿעליק געטראָפֿן פֿאַר אַ קורצע ווײַלע, האָט זי מיר געזאָגט, אַז זי פֿאָרט אָפֿט צו אירע־אונדזער חבֿר ערגעץ אין שטאָט. מײַן ווילן איר פֿירצולייענען די סאָנעטן, וואָס זענען בעצם געווען פֿאַשלייערטע בילדער פֿון יענע נעבט און ווידמונגען פֿאַר איר, זענען מיט אַ מאָל צערונען. כ׳האָב געפֿילט: דער עבֿר מוז פֿאַרגעסן ווערן. אויב רעדנדיק אין סופֿערלאַטיוון, איז שוין מײַן גורל געווען אָנגעצייכנט. כ׳בין מיט אַ מאָל געבליבן אַליין אין אוהל. זי איז אַוועק אין שטאָט לעבן מיט איר בחור. איך בין געבליבן אַליין, עלנט. ס׳איז געווען אַ רעזולטאַט פֿון מײַן קאָנטאַקט מיט איר, מיט די שוין אַוועקגעגאַנגענע. כ׳האָב זיך דערוווּסט אַז זי איז שוואַנגער. נאָך דעם איז געבוירן געוואָרן אַ מיידעלע: חנעוודיק און שוואַרץ ווי דער טאַטע.

איך האָב דעמאָלט די מינדסטע אָנונג ניט געהאַט פֿון דעם רויטן אָפּגאָט, וואָס כ׳האָב זיך אָנגעבאָטן אים צו דינען. אויף מיר האָבן געווירקט מײַנע אייגענע פּאָר חבֿרים, וואָס האָבן שוין געאַרבעט קאָנספּיראַטיוו אין דער פּאַרטיי. אין מײַן אונטערבאַוווסטזײַן האָט די קאָמוניסטישע פּאַרטיי סיגנאַליזירט אימה, טעראָר און סכנה, און ווי נאָר איין פֿוס אַראָפּגעשטעלט אויף דעם אומדערפּאָרשטן באָדן, ביסטו שוין געווען געפּענטעט אין אַן אײַזערנער דיסציפּלין פֿון אויספֿירן באַפֿעלן. דאָ האָט מען ניט געטאָרט אַרגומענטירן, זען, פֿרעגן און זיך ניט אויסמאָלן דאָס בילד פֿון לאַנג־טערמיניקע אַרעסטן, צו מאָל מיט צוגעטשעפּעטע בילבולים פֿון פֿאַרראַט און שפּיאָנאַזש. דעם פּריַז האָט די פּאַרטיי געצאָלט מיט די פּוסטע און פֿאַרטשאַדעטע קעפּ פֿון די פֿאַרפֿירטע בליִענדיקע יוגנט – יינגלעך און מיידלעך.

די חלומות האָבן גיך אויסגעוועפּט, בלויז די פֿאַלשע אידענען און לאָזונגען זענען געבליבן, אָבער קיין וועג צוריק איז שוין ניט געווען. איך בין געווען איינער פֿון די פֿיל טויזנטער אומבאַקאַנטע "העלדן" פֿון דער דאָזיקער גרויער און

טרויעריקער מאַסע פֿון דער וועלט־רעוואָלוציאָנערער אַרמיי. כ׳האָב זיך דעמאָלט געמאָלט אידעאַליסטישע בילדער פֿון גאולה און פֿרײַהייט, אָבער ניט געווען פֿעיִק צו מאַכן דעם פּשוטן אַנאַליז און אויך — דעם לאָגישן אויספֿיר. מײַן האַרץ איז אין יענע טעג פֿול געווען מיט שרעק. די טראַוומע פֿון איבערגאַנג צו אַן אַנדער לאַגער, האָט פֿאַרצויגן מײַן מוח מיט אַ נעפּל, ווי כ׳וואָלט עס געוואָלט אויסמעקן פֿון זכרון. דאָ איז ניט געווען קיין טראָפּן אַחריות און ניט קיין איבערצײַגונג, נאָר אַ ספּאָנטאַנער אַריבערשפּרונג איבער אַ תּהום — און דער תּהום איז געבליבן מסופּנדיק־אָפֿן הינטער מײַן רוקן.

אַלע יאָרן האָב איך זיך כּסדר אומגעדרייט אַרײַנצוקוקן אין אים מיט די אויגן פֿון מײַנע צעשוידערטע נערוון. מסתּמא האָב איך פֿון יענע ערשטע טעג, ווען מײַן עלטסטער ברודער, איציק, האָט זיך פֿאַרפֿלאָנטערט מיט קאָמוניסטישע אַקטיוויטעטן אין דער נײַ־אויפֿגעקומענער ליטע, שוין געטראָגן אין מײַן קינדיש הערצל דעם חשד און די מורא פֿאַר דעם אומזעיקן מאָנסטער, וואָס כ׳האָב אים געוואָלט זען ווי ער ווערט נתגלה אין אַ דערלייזער פֿון דער מענטשהייט: משיחי! הײַנט ווייסן מיר שוין צו וואָס פֿאַר אַ קאַטאַסטראָפֿאַלן מצבֿ האָבן די דאָזיקע נבֿיאי־שקר פֿון שׂטן פֿאַרפֿירט אונדזער וועלט. איך האָב עס פֿאַרשטאַנען קלאָרער נאָך דעם ווי זייערע בלוטיקע לאַפּעס האָבן דורכגעוואַלגערט מײַן גוף און נשמה אין די עינויים־קאַמערן פֿון געטאָס און קאָנצלאַגערן, וואָס וועלן שפּעטער קומען.

ס׳איז געווען מײַ 1933, ליכטיקע פֿרילינגטעג פֿון מײַן לעבן. איך בין אָבער שוין געווען פֿאַרקנסט צו דער ראָמאַנטישער פֿיגור אין אַ רויטן ווויאָל. נאָר אין די טונקעלע אָוונטן פֿלעגט זי אַרײַנשלײַכן בצורת אַ מאַן מיט האָרטע פֿאַרביטערטע קנייטשן אַרום מויל און מיט שטעכיק שפּיציקע אומפֿרײַנדלעכע בליקן. אַזוי זענען אויס יעזוויטישע טאַרקוועמאַדאָס, האָב איך דעמאָלט געטראַכט, וואָס קענען דיר מיט צוואַנגיקע פֿינגער אַרויסקנײַפּן דאָס האַרץ פֿון ברוסט. ער פֿלעגט זיך נאָר יאָוועז אין ספּעציעלע פֿאָלן, פֿאַרשן, פֿרעגן און באַשטימען. זײַן באַשלוס — דער שטעמפּל פֿון פּאַרטיי. קיינער האָט ניט געווּסט פֿון וואָנען ער קומט אַהער.

ס׳איז געווען נאָך דער נאַכט, ווען איך מיט נאָך אַ חבֿר האָבן אין אַ גאַסנקנופּ אין צענטער פֿון פּתח־תּקווה, ווו עטלעכע וועגן לויפֿן זיך צוזאַמען צו אַ גרויסן סקווער, געפֿרווט פֿאַרוואַרפֿן אַ לאַנגע שטריק מיט אַן אײַזערנעם האָקן, אין וועלכן ס׳איז געווען אָנגעבונדן אַ רויטע פֿאָן. מיר האָבן עס געטאָן מיט התּמדה און כוואַטסקע פֿאַר צענדליקער מינוטן. די עלעקטרישע דראָטן האָבן אויסגעזען הויך, ווי ביזן הימל. די שׂיין — אַ ביסל צו מוטנע, און מיר, בײַ יעדן הודזשע פֿון אַן אויטאָ אָדער טריט, זענען געלאָפֿן זיך באַהאַלטן אין שאָטן. ס׳איז געווען אַ שטיק נאָך האַלבער נאַכט וועו דער האָקן האָט זיך פֿאַרהאַקט און די שטריק איז צוריקגעפֿאַלן. די פֿאָן האָט לײַכט געפֿלאַטערט. מידע זענען מיר געגאַנגען אַהיים.

מיר זענען געווארן די העלדן פֿון יענער נאַכט. איך בין נאָך דעמאָלט אַפֿילו קיין קאַנדידאַט אין דעם פֿאַרטיי־קעמערל, צו וועלכן מע האָט מיך צוגעטשעפּעט, ניט געוואָלן. כ׳האָב נאָך געדאַרפֿט אויסהאַלטן עטלעכע דיסציפּלין־פֿראָבעס, אָבער וועמ מײַן ״פֿאַרבינדלער״ איז צו מיר געקומען און מיר געזאָגט, אַז אין אַ טאָג אַרום האָב איך אַן אויפֿגאַבע צו טיילן פֿלוגבלעטלעך פֿאַר אַראַבישע אַרבעטער אין פּרדסים, האָב איך אים געזאָגט דעם אמת, אַז דעם אָוונט מוז איך זײַן אין חיפֿה. איך האָב שוין אַפֿילו אַראַנזשירט די יאַזדע. כ׳קען בשום־אופֿן ניט. מײַן דעפּיניטיוועך אָפּזאָג האָט אים אויפֿגערעגט און ער האָט אַרויסגעשאָסן: ״באַטראַכט זיך נאָך אַ מאָל. נעמסט אויף זיך צרות!״ כ׳האָב עס אַליין גוט געוווּסט, נאָר דער עקשן אין מיר האָט ניט נאָכגעגעבן: ניין! אויף מאָרגן האָט מײַן ״פֿאַרבינדלער״ מיר איבערגעגעבן: ״וואַרט זעקס אַזייגער אין אָוונט בײַם ניט פֿאַרענדיקטן בנין אויסערן קיבוץ. אַ חבֿר וועט קומען צו דיר״. איך האָב געוואַרט. דער חבֿר איז געקומען. אויפֿן ערשטן קוק — אַ שוואַרץ־פֿאַרגרימירטער אַקטיאָר. אָן שום הקדמות האָט ער געפֿרעגט: ״האָסטו געביטן דײַן באַשלוס?״ ״פֿאַרשטיי...״ — האָב איך אַרויסגעשטאַמלט און געוואָלט דערקלערן מײַן מאָטיוו. ״איך האָב קיין צײַט ניט פֿאַר פֿוילע אַרגומענטן!״ — האָט ער אַ שניט געטאָן. ״אָבער...״ — האָב איך ווידער געשטאַמלט. ״אָן אָבערס. אַהער אָדער אַהין!״ — האָט ער געפּסקנט, און צוגעגעבן אַ סאַרקאַסטיש פֿראַזעלע: ״מיר ווייסן, אַז באַקן ליבע־סאָנעטעלעך איז ניט קיין רעוואָלוציאָנערע סכנה, ווי פֿאַרטיילן פֿלוגבלעטלעך צו אַראַבער...״

דעם קומענדיקן פֿאַרנאַכט בין איך געשטאַנען אויף אַ וועגן־ווינקל פֿון פּרדסים און אויסגעפֿירט דעם ״פֿריקאַז״. ניט קיין חבֿר, ניט קיין נאָענטן פֿרײַנד האָב איך געהאַט און ניט קיין צײַט דעם באַשלוס צו רעווידירן. ער איז געווען גורלדיק פֿאַר מײַן גאַנצן שפּעטערדיקן לעבן. נאָר די גרעסטע פֿאַרלײַכטערונג האָט מיר דער יצר־טובֿ געבראַכט, וועמ ער האָט אין מײַן האַרצן אַרײַנגעגעבן די מחשבֿה: גיי אַוועק! מאַך לויז אַלע בינדפֿעדעם און קניפֿלעך מיט זיי... אָבער דאָס איז אויך געקומען נאָכן צאָלן נאָך איין ״פֿרײַז״ פֿאַר דער רעוואָלוציע...

ס׳איז געווען דער הונגעשטרײַק — נאָר וועגן דעם שרײַב איך שפּעטער. דעם זעלביקן אָוונט, אַנשטאָט צו זײַן אין חיפֿה, האָט מען מיך אַרעסטירט און אָפּגעפֿירט צו דער תּחנת־משטרה אין פּתח־תּקווה. דאָרטן האָט געדינט, ווי מע האָט גערעדט, אין געהיים־פֿאָליציי, מײַן שטעטלשער תּושבֿ שמעון זאַנג־שבולת. צום ערשטן צוזאַמענטרעף אין ארץ־ישׂראל האָט ער מיך מכבד געווען מיט צוויי פֿלאַמיקע פּעטש, וואָס האָבן לאַנג געקלונגען אין מײַנע אויערן, און לענגער נאָך — אַ גאַנץ לעבן — אין זכרון. ער האָט מיך געפֿרעגט עטלעכע פֿאָרמעלע פֿראַגעס, אויסגעפֿילט אַ פֿרעגבויגן און מיך איבערגעגעבן אין אַ צווייטנס הענט. צום גליק, זענען זיי געווען מילדער און ניט געזוכט אַרויסצוטראַסקען פֿון מיר סודות, ווי

געווײַנלעך אין אַזעלכע פֿאַלן. פֿון מײַנע ענטפֿערס האָט ער אפֿשר באַמערקט, אַז כ׳בין אין פּאַרטיי־קאָנספּיראַציע אַ שאינו־יודע־לשאול און במילא ניט קיין קוואַל פֿון ידיעות. ער איז געווען סימפּאַטיש און מיך געוואָרנט אַז כ׳זאָל זיך מער ניט פֿאַרנעמען מיט די ענינים. מער ווי צרות קען מען ניט האָבן. ״גיב מיר אַ האַנט אַז דו וועסט האַלטן וואָרט״, — האָט ער מיר אויסגעשטרעקט זײַן האַנט. ס׳איז מיר ניט געבליבן אַנדערש ווי צו אַקצעפּטירן זײַן אָנבאָט און איך בין אַרויס פֿריי.

ס׳איז געווען אַ שפּעטע שעה אין דער נאַכט. אַ קיל ווינטל פֿון ים האָט געבלאָזן און געמינטערט מײַן געמיט. נאָר מײַן וואָרט האָב איך ניט געהאַלטן. עטלעכע חדשים שפּעטער, ווען ס׳האָט אויסגעבראָכן דער הונגערשטרײַק פֿון די קאָמוניסטן אין דער ירושלימער טורמע, בין איך אַרעסטירט געוואָרן בעת אַ דעמאָנסטראַציע אין תּל־אָבֿיבֿ. פֿאַרן שופֿט איז געבראַכט געוואָרן אַ גרעסערע גרופּע, אָבער נאָר איך בין אָפּגעקומען מיט אַ קליינעם טערמין פֿון בלויז עטלעכע חדשים, ווײַל בײַ מיר איז עס געווען דאָס ערשטע מאָל. מיט איין שטויס בין איך אַרײַן אין טורמע, אין יפֿו.

פֿאַראַלעל צו די דאָזיקע געשעענישן בין איך געגאַנגען דעם נײַעם וועג פֿון אַ יחיד, וואָס איז אַרויס פֿון דעם קאָלעקטיוון קיבוץ־לעבן אויף אייגענע קעסט. מײַן לעבן, הגם האַרט און שווער, האָט דאָך אָנגענומען אַ נאָרמאַלן גאַנג מיט אַלע יענצײַטיקע מענטשלעכע געגנג, מאַטעריאַלן אונ קאָנסעקווענץ. מיט מײַנע גאָר אָרעמע פֿאַרדינסטן פֿון זעלטענע אַרבעטסטעג בײַם בויען, האָב איך מיט מאַטעריאַלישע אויסבאַלאַנסירט אַ באַשיידענע און בכּבֿודיקע עקסיסטענץ. אין דעם איז אויך אײַנגעקאַלקולירט געווען דירה־געלט, וואָס איז געווען די גרעסטע הוצאה. אויף אַ נײַעם בגד, אַ שוך, האָט מען געדאַרפֿט מאַכן לאַנגע שפּאָרעניש. אין יענער קריזיסצײַט האָט מיר דער ברודער פֿון דרום־אַפֿריקע, פֿון יאָהאַנעסבורג, צוגעשיקט אַ פּאָר פֿונט. דאָס איז אַ ספּעציעל קאַפּיטל, וואָס איז שפּעטער פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין ביטערניש און גאַל.

דערווײַל האָט עס אַ ביסל פֿאַרגרינגערט מײַן עקאָנאָמישע לאַגע. איך האָב געדונגען אַ שיין מעבלירטן צימער אין אַ הויז פֿון אַן אַרבעטער־משפּחה: צוויי יונגע מענטשן מיט אַן ערשט געבוירן קינד. צום ערשטן מאָל אין לעבן האָב איך געהאַט אַן אייגענעם צימער, וווּ די זון פֿלעגט אַרײַנפֿלייצן דורכן גרויסן פֿענצטער. אַ ים מיט ליכט. איך האָב זיך געפֿילט ווי אַן עלנט פֿאַראיינזאַמט בלאַט, וואָס איז פֿון דאָ־ערגעץ פֿאַרטראָגן געוואָרן. אין די נעכט איז די איינזאַמקייט מאָנסטעריעז געוואַקסן. איך פֿלעג ליגן וואַך און זיך צוהערן צום סודותדיקן גערויש פֿון נאָענטן ים — ס׳איז געווען אין צפֿון תּל־אָבֿיבֿ — און געווענקט די בענקשאַפֿט פֿון היים און ווײַ. דער געשלאָסענער ענגער קרײַז, מיט וועמען כ׳האָב צוזאַמען פֿאַרלאָזן דעם קיבוץ, האָט מיך ניט אויפֿגענומען. די סיבה: זיי זענען געווען פֿאָרלעך און מײַן

אַליינקייט וואָלט צעשטערט די סימעטריע. אין די נעכט האָב איך געוואָלט אַנטלויפֿן ערגעץ, ס׳איז אָבער ניט געווען וווּ און צו וועמען.

און פֿלוצלינג איז אונטערגעקומען אַ ישועה: דאָס איז געווען אַ מיידל פֿון אַ שטעטל ניט ווײַט פֿון וואַרשע. כ׳האָב זי צופֿעליק געטראָפֿן אין איינעם פֿון די יונגע השומר־הצעיר קיבוצים. מיר האָבן זיך אַ פּאָר מאָל באַגעגנט, בעסער באַקאַנט, און נאָך דעם פֿלעגט זי שוין אָנפֿאָרן צו מיר, ווי מײַן גאַסט אויף שבת. אַ יונגע און שמייכלדיקע, פֿלעגט זי זיך באַווײַזן אין די פֿרײַטיקס נאָך מיטאָג, און אויך אין אַ פֿרײַען מיטנוואָכיקן טאָג. איך פֿלעג זי אָפֿוואַרטן מיט שׂימחה און מיר זענען ביידע געווען גליקלעך צו בלײַבן צוזאַמען.

אין די נעכט האָט ווידער געפֿלאַקערט דאָס יוגנטפֿײַער אין אונדזער צונויפֿגעטוליעטער נאַקעטקייט. מיר פֿלעגן אונדזער אַקט דערהייבן ביז צום גראַד פֿון העכסטער קערפֿערלעכער פֿרייד, צו מאָל ביז אין די פֿרימ שעהען פֿון מאָרגן. און מיר זענען אַקצעפּטירט געוואָרן, ווי אַ פּאָרל, אין מײַן אַלטן חבֿרים־קרײַז. איר היימישער נאָמען פּערל, האָט זי איצט געהייסן אין קיבוץ און צווישן באַקאַנטע פּנינה. זי איז געווען אַ סימפּאַטישע און שטילע און אַלע האָבן זי ליב געהאַט. זי איז נאָך געווען אין קיבוץ, אָבער איך בין שוין געווען אויסגעניכטערט פֿון מײַן פֿרומער גלייביקייט. צי בין איך עס טאַקע געווען? ווען כ׳קוק צוריק צו יענע יאָרן פֿון דעם קאָמפּלעקסירטן פּעריאָד פֿיל איך: בעת דער איבערריס־אָפּפּעראַציע איז ערגעץ אין מײַן נפֿש געבליבן אַ גײַסטיקער קנופּ מיטן אידעיִשן קיבוץ. ס׳איז געווען ווי אַ מאַגנעטישער שטעמפּל אויף מײַן נשמה. איך האָב אים ניט געקענט אויפֿקניפּן, לויז מאַכן, פֿאַרגעסן. ווי קען איינער פֿאַרגעסן זײַן עצם זײַן, ווען אַלע זכרון־קעמערלעך זענען געבליבן אָנגעפֿילט מיטן פֿישוף־זאַפֿט פֿון אַ יונגער צײַט.

איך באַטראַכט עס הײַנט ווי אַ ברכה, וואָס האָט גענערט און געשפּײַזט מײַן כּוח אויסצוהאַלטן אין אַלע תּנאים פֿון לעבן. דער פֿונדאַמענטאַל־וויטאַלער רצון האָט מיך ניט אָפּגעלאָזן, ווען די לעצטע האָפֿענונג האָט געמומען צאַנקען. דעמאָלט האָט אויפֿגעטויבט אין מײַן צעבראָכן האַרץ די אומבאַגרײַפֿיקע גבֿורה פֿון איינשטעל: איך האָב צום צינישן טויט־מלאך אַרויסגעשטעקט אַ צונג, ער צו מיר — אויך. ס׳איז ניט געווען געראַנגל, נאָר אַן אומוועלטיש ביזאַרע שפּיל: ער האָט געקוקט אויף מײַן מאָנטשינק צאַפּלדיק לעבן מיט טויזנט גיריקע אויגן, איך אויף אים — מיט צוויי פֿינקלדיקע פֿרעגצייכנס: ווער וועמען וועט גיכער אָפּנאַרן? איך האָב אָנגעצונדן דאָס סאַמע לעצטע קערנדל לעבן און ווי אַ פֿליענדיקער שטערן דורכגעשניטן זײַן שוואַרצן הימל. און כ׳האָב אַרײַנגעקראַכט אין יענער זײַט טויט־און־לעבן: דאָרטן איז געווען אַ נײַ ליכט אויפֿגעגאַנגען. אויב ס׳איז ניט געווען משיח, איז עס אָבער געווען אַ תּחית־הגוף.

די נשמה איז געבליבן צעבוצקעט פֿון צוזאַמענשטויס מיטן מלאך און זײַנע

טויזנט אויגן, און שוין מער קיין מאָל ניט געווען נאָרמאַל ווי בײַ אַלע צוויי־פּיסיקע. זאָל מיר פֿאַרגעבן ווערן אַז כ׳בין אויף אַ ווײַלע אַראָפּ פֿון טראַקט... דאָס טרעפּט און וועט נאָך טרעפֿן, ווען די מעדיטאַציעס און עמאָציעס טוען מיך אַ טראָג אויף די זײַטווענג פֿון מײַן אומקום־דור...

איך האָב געווּסט אַז פּנינה האָט פֿאַר מיר אַ היפּשע דאָזע ליבע. זי איז געווען איבערגעגעבן און האַרציק. מיר זענען געווען געבונדן איינער צו אַנדערן מיט צוטרוי, אָן אַ וועלכן ניט איז באַלדיקן חשבון צי קאָנטראַקט. אונדזער קרײַז פֿון געווּזענע קיבוצניקעס האָט זיך ניט פֿאַרנומען מיט קאָנספּיראַציע.

איך צווייפֿל, צי אַפֿילו איינער זאָל האָבן געווען אַ חבֿר פֿון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, אָבער די שרעק פֿון געשטעמפּלטע מיט חשד האָבן מיר יאָ געפֿילט, בפֿרט איך, וואָס האָט זיך אומדירעקט אַרײַנגעקנוילט אין דער אומסימפּאַטישער גרופּקע מיטשלעפּערס. מײַן אומדעצידירטקייט האָבן די פֿונקציאָנערן און שטריקל־ציִערס אויסגענוצט און מיך אַרײַנגעצויגן אין אַקטיוויטעטן, וואָס זענען פֿאַקטיש געווען מיר פֿרעמד. מײַן ווייכע נאַטור האָט נאָכגעגעבן און איך בין אַלץ מער אַרײַנגעפֿאַנטערט געוואָרן אין דער געהיימער שפּיל. קיינער האָט מיר קיין מאָל ניט געפֿרעגט, צי איך וויל צי כ׳וויל ניט.

איך האָב געווּסט, אַז מײַן מיטשלעפּן זיך איז אַרויסגעוואַקסן פֿון מײַן נאָענטער חבֿרשאַפֿט מיט מײַן מיידל אין די ערשטע חדשים אין קיבוץ. אָבער איצט איז עס שוין געווען אַן עפּיזאָד פֿון נעבטן. זי האָט שוין געלעבט מיט איר חבֿר און קינד אַין שטאָט. די קאָנספּעקטוענצן פֿאַר מיר זענען שוין געווען פֿון אָט דעם טאָג ניט צו בײַטן, ווי שריפֿט אויף דער וואַנט. די גאַנצע פּרשה איז אפֿשר אַ חרפּהדיקער אמת, נאָר אַזוי איז דאָס געווען און אַזוי איז עס פֿאַרבליבן אויפֿן גאַנצן לעבן. צי ס׳איז געווען מײַן חטא, צי מײַן טעות, אָבער ס׳איז אַוודאי געווען מײַן אַחריות.

אַ מיטזומעדיקער פֿרײַטיק. די היץ אין תּל־אָבֿיבֿ האָט פֿאַרוואַנדלט מײַן צימער אין אַ קאַלכאויוון. אין שטוב זענען אַלע פֿענצטער געווען אָפֿן און דאָס ים־ווינטל האָט אַ ביסל אָפּגעקילט די לופֿט. אין דרויסן, אין שאָטן פֿון די ווײַסע וועגן, האָבן איך זיך אויסגעצויגן אויף אַ ליגשטול. דער כאַמסין האָט מיט זײַנע זאַמדיקע ליפּן מיר געבלאָזן אין פּנים. ס׳איז געווען דאָס בעסטע אָרט פֿון וווּ צו אָבסערווירן די גאַסן, וואָס פֿירן פֿון שטאָט צום ים. אַ געלבלעכער טומאַן האָט אַלץ פֿאַרצויגן און ס׳איז מער ניט מעגלעך געווען צו זען די שטוב דערבײַ. איך האָב אַראָפּגעטרייסלט דעם זאַמד פֿון זיך און געטראַכט, אַז אויב פּנינה וועט קומען וועט זי געפֿינען דעם וועג. דער באָדן אין דרויסן איז געווען ווי אָנגעהייצט, נאָר די באַלאַטן אין צימער — קילבלעך.

כ׳האָב געפֿילט, אַז אין אַזאַ וועטער וועט פּנינה ניט קומען, חוץ דעם האָב איך געדענקט ווי זי האָט געזאָגט, אַז דעם פֿרײַטיק האָבן זיי אַ סך אַרבעט אין די

גערטנער. פֿלוצלינג האָט דער נעפּל בײַם ים־האַריזאָנט זיך אַ פֿליק געטאָן און דורך דער לאָך האָט אַ גלאַנציק־רויט אויג אַרײַנגעקוקט צו מיר אין פֿענצטער. גיך־גיך, ווי אין אײַלעניש לכּבֿוד שבת, האָט זיך דער הימל גענומען אויסקלאָרן. פֿאַרמאַטערט פֿון דער היץ האָב איך זיך צוגעשפּאַרט צום וועלט פֿון בעט און אײַנגעדרעמלט. אַז כ׳האָב די אויגן געעפֿנט האָט די נאַכט שוין געהאַט פֿאַרדעקט דעם פֿענצטער. איך האָב אָנגעצונדן דאָס עלעקטריש ליכט און אין צימער האָט זיך אַלץ צעבלינצלט. מײַנע הויז־בעלי־בתים פֿלעגן עסן דעם פֿרײַטיק צונאַכטיקן מאָלצײַט ווי מעגלעך פֿרי און גלײַך גיין שלאָפֿן. אין די שפּעטע שעהען פֿלעגן מיר, פּנינה און איך, זיך מאַכן אַ שוימיק־שמעקעדיקע שותפֿישע וואַנע. הײַנט האָב איך בלויז אַ טוש זיך פֿאַרגונען, כדי וואָס גיכער אַראָפּשוועבן דעם קלעפּיקן זאַמד פֿון די האָר און לײַב. כ׳האָב אָנגעטאָן די פֿרישע פּיזשאַמע און זיך אויסגעצויגן אַן אָפּגעקילטער אין בעט. אַ ים־ווינטל האָט אַרײַנגעבלאָזן אין צימער. פֿלוצלינג האָט אַ סיגנאַל פֿון קאָרידאָר אָפּגעקלונגען מיט איין קורצער נאָטע. די האַנט פֿון דרויסן האָט קענטיק גאָר לײַכט אָנגערירט דאָס קנעפּל, כּדי ניט צו שטערן די רו. קוים וואָס דער זשום האָט אַ טשעפּע געטאָן מײַן אויער, בין איך שוין געווען בײַ דער אַרײַנגאַנג־טיר. אַזוי שפּעט! האָב איך נערוועז געטראַכט און שטיל אויפֿגעשלאָסן די טיר.

פֿאַר מיר איז געשטאַנען מײַן חבֿר פֿון דער פֿאַרבינדלער־גרופּע: ״אַנטשולדיק, ניט געווען קיין אַנדער עצה...״ און ער האָט אַ וווּנק געטאָן צו די שוואַרצע פֿענצטער פֿון דעם משפּחה־שלאָפֿצימער: ״זיי שלאָפֿן שוין?..״ — האָט ער שטיל געמורמלט. ״יע, וואָס ווילסטו?״ — האָב איך בייז געפֿרעגט. ער האָט מיר געסודעט פּאַזע אויער אָפּגעהאַקטע פֿראַזעס: ״איך וויל ברענגען אַ חבֿרטע... ערשט אַרויס פֿון טורמע... שטרענג קאָנספּיראַטיוו... זי וועט בײַ דיר איבערשלאָפֿן...״

זײַן געוויספער האָט אָנגעיאָגט אין מײַן לײַב אַ היצבוואַליע, ווי דער כאַמסין בײַ טאָג. ״גוט״, — האָב איך צוגעשטימט, ניט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה. ״וואַרט דאָ, ס׳וועט ניט לאַנג דויערן״, — און ער איז פֿאַרשוווּנדן אין שאָטן פֿון די הײַזער.

די ״טראַנספּאָרטאַציע״ האָט געמוזט אויסגעפֿירט ווערן שטיל־שטיל, כּדי נישט צו וועקן ניט די מענטשן, ניט זייער חשד. איך בין געבליבן אויף שמירה בײַ דער טיר. די סעקונדן זענען געקראָכן פֿאַמעלעך. דער הימל איז געווען אויסגע־שפּרינקלט מיט זילבער, און די גאַס געוויקלט אין בלוילעכע שאָטנס. ווי פֿון דער ערד אַרויס האָבן אויפֿגעטויכט קעגן מיר צוויי סילועטן. ״איך מוז אויסרינען״, — האָט ער אַ שעפּטשע געטאָן און ניט געווארן.

מײַן האַנט האָט אינסטינקטיוו זיך אַ צי געטאָן און כ׳האָב דערפֿילט אירע פֿינגער — דינע, סענסועלע, צארטע. זיי האָבן זיך לײַכט צוזאַמענגעדריקט, ווי אַ צייכן פֿון צוטרוי. אַ געפֿיל פֿון וואַרעמקייט האָט מיר אַ צאַפּל געטאָן אין האַרצן.

אין דעם מאָמענט האָב איך פֿאַרגעסן אַלע מײַנע "לערעס און מאָראַלן". די איין־טראַפֿיקע פֿאַרבעטונג "קום", האָט קוים אַ זשום געטאָן, און מיר זענען אין ליכט־פֿאַרפֿלייצטן צימער ביידע געשטאַנען זײַט בײַ זײַט.

איידער כ׳האָב נאָך באַוויזן זי ריכטיק אָנצוקוקן, איז זי שוין געזעסן אויף דער ברייטער סאָפֿע וואָס כ׳האָב אויסגעבעט טאָמער פּנינה קומט אומפֿאַרהאָפֿט. זי האָט אַ גלעט געטאָן דעם ווײַס ציכטיקן קישן און געשמייכלט. זי איז געווען אָפּגעצערט און די מידע שטריכן אירע האָבן זי עלטער געמאַכט. זי האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון עסן, טרינקען: "ערשט געווען אַ זאַטער מאָלצײַט מיט אַ גוט גלעזעלע לכבֿוד מיר." כ׳האָב זיך אָנגעבויגן צו איר: "איז אפֿשר עפּעס אַנדערש..." אירע אויגן האָבן קונדסיש אַ גלימער געטאָן: "אפֿשר", און אַ רגע שפּעטער איז זי שוין געזעסן אַ נאַקעטע אין בעט. אירע בריסט פֿײַן געשניצט. איר לײַב — מיט אַ ברוין־גאָלדיקן שימער. אַ פֿאַרשיבורטער האָב איך געאָטעמט איר לײַב, און זי, אַ פֿאַרהונגערטע האָט געריסן פֿון מיר שטיקער...

דאָס לעבן האָט זיך געצויגן וויַטער, לויטן קאַלענדאַרישן גאַנג. קיין זאַך האָט זיך ניט געביטן: די זעלביקע חבֿרים פֿון ליטוואַקישן קיבוץ. די זעלביקע אַרבעטס־לאָזע נודנע טעג. גריבלענישן. זוכענישן. קיינער פֿון אונדז האָט ניט אָנגעצייכנט אַן אידעע, אַ ציל, אַ פּראָגראַם פֿאַרן מאָרגן, ווי מיר וואָלטן פֿון דער ווירקלעכקייט אַרויסגעריסן געוואָרן און געוואָרט אין אַ וואָקזאַל אויף אַן אומבאַשטימטן צוג. די ליניעס, צי די רעלסן זענען געלאָפֿן אין דער וויַט צו אומבאַקאַנטע האָריזאָנטן. ניט קיין מאַפּעס, ניט קיין וועגווײַזער. און אויב יאָ — זענען זיי געווען פּאָליטישע, פֿאַרפֿירערישע, צו מאָל צינישע. די אידעאַלן זענען געוואָרן פֿאַרשוואַרצט. די וועלט־באַפֿרײַערישע פּאָסטולאַטן האָבן געקראַקעט ווי וואַראָנעס, און אונדז האָט זיך געדאַכט, אַז מיר הערן דאָס הימלישע געזאַנג פֿון נבֿיאישן באַהרית־הימים. דאָס איז געווען די צײַט פֿון מײַנע כאַראַקטעריסטישע פֿלירטענישן און צוזאַמענטרעפֿן. איך בין געווען ניט ערגער פֿון אַנדערע, אפֿשר בעסער.

נאָך יענער פֿרײַטיק־שבת־נאַכט־אַרגיע מיטן קאָמוניסטישן מיידל האָב איך זיך אַ לאַנגע צײַט ניט געקאָנט באַרויקן. איך האָב זיך אַליין כאַראַקטעריזירט, צעשרויפֿט מײַנע געדאַנקען און טוונגען, זיך פּסיכאָאַנאַליזירט, געפֿאָרשט די נשמה אונטער אַ מיקראָסקאָפּ, און מײַן סאָמע אינטימסטער "איך" האָט מיר אײַנגערוימט אַז — "ביסט ווי אַלע מענערי!" האָב איך דאָך פּנינהן קיין שבֿועה ניט געגעבן חתונה צו האָבן מיט איר, און אויב אַזוי, האָב איך זי ניט פֿאַרראַטן. דאָס איז ניט מער ווי אַ זײַטנשפּרונג. פֿאַרגעס עס! איך האָב עס אָבער ניט געקענט פֿאַרגעסן. דערמאָנט האָט טאָקע יעדעס מאָל פּנינהס אַ טעלעפֿאָן, אַ באַזוך. איר לייגן זיך אין דער זעלביקער בעט. כאָטש זי און קיינער האָט פֿון דער אַפֿערע זיך קיין מאָל ניט דערוווּסט, דאָך איז מײַן געוויסן געווען ניט רויק, מיט אַ פֿלעק.

ווי אַ צוגאָב צו מײַן געזונקען געמיט, פֿאַלט איין טאָג אַרײַן מײַן בעל־הבית מיט געוואַלדן און טענות: הלמאי כ׳לאָז אַראָפּ מיטן טואַלעט־וואַסער די ענעוצטע קאָנדאָנען — ״עס האָט פֿאַרשטאָפּט די סאַניטאַציע־רערן. ווער וויל עס רייניקן יענעמס שמוץ?!״ — האָט ער געשריען. איך האָב ניט געהאַט ווו זיך צו באַגראָבן פֿאַר חרפה. כ׳האָב אים לסוף פֿאַרזיכערט, אַז מער וועט עס ניט פּאַסירן.

גראָד דעמאָלט האָט זיך רעאַליזירט דער פּלאַן פֿון דינגען אַ גרויסע עלעגאַנטע דירה פֿאַר אונדזער קריזיז: יעדעס פּאָרל זאָל קריגן אַ צימער און זיך טיילן מיט די מאָדערנע באָקוועמלעכקייטן אויף אַ שותפֿות־באַזיס. מע האָט זיך באַזונדער אײַנגעקויפֿט, באַזונדער געקאָכט, און געפֿירט אַ באַזונדערן בודזשעט. יעדעס פּאָרל האָט פּראָפּאָרציאָנעל געצאָלט דירה־געלט, אָבער אַרבעט האָט יעדער געזוכט פֿאַר זיך.

די טעג פֿון אַרבעטן אויף בנין זענען געווען צוגעציילטע און צופֿעליקע. מײַנע קאַרגע פֿאַרדינסטן און די פּאָר פֿונט, וואָס מײַן ברודער האָט מיר אַרײַנגעשיקט צו מאָל פֿון דרום־אָפֿריקע, האָבן קאַרג געקלעקט אַפֿילו אויף אַ שפּאָרעוודיק דורכקומעניש. פּנינה האָט געאַרבעט צײַטווײַליק אין אַ הויזווירטשאַפֿט מיט אַ מינימאַל פֿאַרדינסט.

צפֿון־תּל־אָבֿיבֿ האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ שם פֿון אַ רײַכער געגנט, אָבער מיר זענען געווען אַ כאָפּטע יוגנטלעכע וואָס האָט געלעבט מיטן טאָג. מיר זענען געווען אין בעסטן און שענסטן עלטער, אָנהייב, צי מיט צוואַנציקער, אָבער געלעבט האָבן מיר אין אַ דעפּרעסיע. אין אַזאַ קלימאַט קען מען ניט בויען אַ לעבן.

מײַן צוקונפֿט איז געווען וואַקלדיק, מוטנע, און דער שאָטן פֿון מײַן אָקערשטיקן דורכפֿאַל האָט נאָך געהויערט איבער מיר. און אָט אַ נײַער דורכפֿאַל: ער, דער זעלביקער פֿונקציאָנער איז ווידער דאָ, און מיט גלאַטע רעידעלעך קריגט ער פֿון מיר אַרויס דעם צוזאָג, אַז שבת אין אָוונט וועל איך זיך אָנשליסן אָן דער פּראָטעסט־דעמאָנסטראַציע פֿון סאָלידאַריטעט מיט די הונגער־שטרײַקנדיקע פּאָליטישע אַרעסטירטע אין ירושלימער טורמע, וואָס וועט זיך צוזאַמענשטעלן אויף אַלענבי־גאַס אין תּל־אָבֿיבֿ, ניט ווײַט פֿון מוגראַבי־פּלאַץ. זאָל דאָ פֿאַרצייכנט ווערן דער אמת, אַז די יידישע באַפֿעלקערונג איז געווען פֿײַנדלעך געשטימט צו די יידישע קאָמוניסטן, אַפֿילו איזאָלירט זיי און בויקאָטירט געווארן פֿון די יידישע אַרבעטער און הסתּדרותישע פּראָפֿעסיאָנעלע פֿאַראיינען. קלאָר איז געווען צו זען, אַז דער קאָמוניזם איז אַ פּאָליטישער אימפּאָרט־אַרטיקל וואָס עס ליווערט מיזרח־אייראָפּע. זײַנע ״מיסיאָנערן״ זענען געווען אַ גאָרווינציקע צאָל יוגנטלעכע, אַנטוישטע אין די אידעאַלן פֿון חלוציזם ציוניזם. פֿאַר דעם אַראָבישן אַרבעטער אין פּרדסים און בכלל איז קאָמוניזם געבליבן אַ פֿרעמדע זאַך. דאָס האָט שטאַרק באַזאָרגט דעם קרעמלישן אינטערנאַציאָנאַל. האָבן זיי מיט אַלע מיטלען, אַפֿילו

מיט ייִדיש בלוט, געזוכט צו געווינען דעם אַראַבישן רעוואָלוציאָנערן פּראָ־לעטאַריאַט, וואָס האָט פֿאַקטיש עקסיסטירט בלויז אין די פֿלוגבלעטלער.

די דעמאָנסטראַנטן האָבן קוים באַוויזן צו מאַכן עטלעכע טריט, ווי עס זענען באַלד אָנגעלאָפֿן אַ צאָל ייִדישע געהיים־פּאָליציסטן, און דער עולם שפּאַצירער האָט זיך אויך אַ לאָז געטאָן מקיים־פּסק זײַן איבער די חוצפּהדיקע קאָמוניסטלער. ס׳איז געווען אַ בהלה. איך האָב געפרוווט אַנטלויפֿן. אָבער ווי נאָר כ׳האָב אַרויפֿגעשטעלט אַ פֿוס אויפֿן טראָטואַר, בין איך שוין געווען אַרומגערינגלט און פֿינגער האָבן אויף מיר געטײַטלט: ער איז אויך מיטגעאַנגעגן מיט זיי. בייזע קולות האָבן מיר געשריִען אין פּנים אַרײַן, און אויגן האָבן געפֿײַערט צאָרנדיקע בליקן צו מיר, ווי כ׳וואָלט ערשט באַגאַנגען אַ מאָרד. איך האָב געפֿילט האַס און עקל, און שרעק... דאָס בילד געדענק איך אַ גאַנץ לעבן.

עטלעכע מינוט שפּעטער איז כּמעט די גאַנצע דעמאָנסטראַנטן־גרופּע געווען אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי. דערנאָך איז אָנגעפֿאָרן אַן אַרעסטאַנטן־אויטאָ. מע האָט אונדז אַלע גיך פֿאַרפּאַקט און אָפּגעפֿירט. מײַנע לאַנדסלײַט, די פּאָליציי־ברידער שבולת, בערע־מענדקע און שימקע, ווי מיר פֿלעגן זיי רופֿן אין שטעטל, האָבן זיך ניט באַוויזן. אין די לינקע קרײַזן האָט מען בכלל פֿײַנט געהאַט פּאָליציי־שפּיצלעך און ניט געוואָלט האָבן מיט זיי קיין נאָענטן באַריר.

פֿון מײַן פּאָליציי־אויספֿאָרשער בין איך אָפּגעקומען מיט מער סטראַשונקעס ווי מיט פּעטש און קלעפּ. געוואָלט האָט ער וויסן מײַן פּאַרטיי־פּאַספּאָרט און די טאַקטיק פֿון קאָנספּיראַציע. כ׳האָב באַשלאָסן צו גיין מיטן אמת, וואָס שטעלט קיינעם ניט אין סכנה און ניט דערמאָנט קיין נעמען. כ׳האָב אים געזאָגט, אַז איך בין ניט קיין מיטגליד פֿון פּאַרטיי און וועגן די אָרגאַניזאַציע־ענינים ווייס איך אַבסאָלוט גאָרנישט. קיין חבֿרים פֿון פּאַרטיי קען איך ניט. ווי קום איך צו דער דעמאָנסטראַציע? עס איז מיר אָנגעקומען אַ פֿאַרבעטונג זיך צו סאָלידאַריזירן מיטן הונגערשטרײַק, האָב איך עס געטאָן ווי אַ הומאַנעם חובֿ פֿון סאָלידאַריטעט.

כאָטש כ׳האָב זיך אָנגעשטרענגט צו רעדן איבערצײַגנדיק, מיט אינטאָנירטער נאַיִוויטעט און שטיל, האָט ער ניט געטרויט מײַנע רייד. מײַן סימפּאַטיע צו די פֿאַררעטעריש־צעשטערנדיקע עלעמענטן האָט אים ניט געשמעקט און ער האָט מיר אָפֿן חושד געווען, אַז כ׳וויל זיך אַרויסדרייען פֿון אַחריות פֿאַר מײַנע פּאָליטישע מעשׂים. רעזומירט האָט ער די רייד מיטן פֿאָרויסזאָג, אַז איצט וועל איך שוין פֿאַרזוכן אין דער ירושלימער טורמע דעם טעם פֿון אַ מאָפּסל (אַ שאַנדשטעמפּל: מאָפּס ר״ת: מפֿלגת פּועלי שׂמאל).

די נאַכט, וואָס כ׳האָב פֿאַרבראַכט אויף אַ האַרטער באַנק אין אַ פּאָליציי־צירקל אין תּל־אָבֿיבֿ, איז געווען ווי צוזאַמענגעקלעפּט פֿון שטיקלעך טראַוומאַטישן דרעמל. אויף מאָרגן האָט קיינער זיך ניט נאָכגעפֿרעגט אויף מיר,

און איך האָב זיך אויף קיינעם ניט געריכט. איך בין געבליבן אין אַ האַלב טונקעלן פֿאַרשלאָסענעם קאַמער, ווי מע וואָלט אין מיר פֿאַרגעסן. מײַן מחשבֿה איז איצט געווען קאָנצענטרירט אויף פּנינהן: ווי אַזוי וועט זי זיך אַן עצה געבן אַליין אין דעם פֿלוצלינג אָנגעלאָפֿענעם "קריזיס", צו וועלכן כ'האָב דערפֿירט מיט מײַן אַפֿאַטיש געמיט. איך בין געווען פֿאַרצווייפֿלט און זיך אַליין באַשולדיקט אין אַלץ. ווי שטאַרק וואָלט איך געוואָלט זײַן פֿרײַ.

מיט צוויי צי דרײַ טעג שפּעטער האָט מען אונדז אַרײַנגעפֿאַקט אין אַרעסטאַנטן־אויטאָ און אָפּגעפֿירט צום געריכט אין יפֿו. דער שופֿט איז געווען אַ מוסטער פֿון קאָלאָניאַלן רעזשים, אַ פֿאַרהעלטענישמעסיק יונגער מענטש, מיט אַ האַרטלעך בלויען בליק און שטרענגער שטים. אַרום אים האָבן זיך געדרייט פֿאָליציי־מענער. מיר זענען געזעסן אויף הילצערנע בענק אין אַ דיק־שטיינערנעם בנין, אָדער פֿעסטונג נאָך פֿון די מיטלעלטערלעבע צײַטן. אונדזער אַדוואָקאַט — דעמאָלט דער איין־און־איינציקער פֿאַרטיידיקער פֿון קאָמוניסטן, דאַכט מיר, שטיין צי שטערן האָט ער געהייסן, — איז געווען אַ מיטליעריקער מאַן, מיט אַ שוואַרץ שפּיציק בערדל. יידן, בפֿרט אין תּל־אָבֿיבֿ, ווו ער האָט געווווינט און פּראַקטיצירט, האָבן אים בפֿירוש פֿײַנט געהאַט און זיך געהאַלטן פֿון אים וואָס וויַיטער. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ ניט רעגולער מאָגער בלעטל.

אין דער דעמאָלטיקער פּאָליטישער אַטמאָספֿער איז זײַן פֿאַרטיידיקונג ניט גענומען געווָארן ערנסט, ווײַל דער פּסק־דין איז שוין פֿון פֿריִער געווען אָנגעשריבן אויף דער וואַנט. זינד צי ניט זינד, קיינער האָט זיך דאָ ניט געקענט אַרויסדרייען פֿון שטראָף, וואָס איז תּמיד געווען אַ האַרבע, אין מאַקסימאַלע טערמינען.

צום מזל, בין איך אָפּגעקומען מיט אַ מינימאַלער שטראָף — עטלעכע חדשים טורמע און דערנאָך דעפּאָרטאַציע.

"גירוש" פֿון לאַנד איז פֿאַר מיר געווען אַ מין פּערזענלעכע באַלײַדיקונג, אַ כּבֿוד־דעגראַדאַציע, וואָס האָט זיך אויסגעווירקט אין מײַן פּסיכיק ווי אַ קאָמפּלעקס. כ'בין אַפֿילו איין מאָל אַקומען אין אָפּיס, צום יידישן שוטר, נאָך דעם ווי מע האָט אונדז טראַנספּאָרטירט אין תּפֿיסה פֿון יפֿו, און אים געזאָגט אַז כ'וויל פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד מיטן אייגענעם ווילן און אויף אייגענע מיטלען. איך ווייס אָבער ניט צי ער האָט מײַן ידיעה איבערגעגעבן וויַיטער.

איין מאָל, אין אַ זומערטאָג, האָט מען מיך אַרויסגערופֿן אין ביורא. אַ יידישער שוטר מיר דערקלערט, אַז איך ווער אַריבערגעפֿירט אין דער צענטראַלער טורמע אין ירושלים. "דאַרפֿסטו נאָך עפּעס מיטנעמען?" — האָט ער סאַרקאַסטיש געפֿרעגט. "מסתּמא בלויז זיך אַליין", — האָב איך געפּרוווט מיטשפּאַסן. ער האָט געזאָגט דעם ענגלישן פּאָליציאַנט, וואָס האָט שוין געוואַרט, אַז איך בין שוין גרייט.

נאָך דעם האָט אַ יונגער ציווילער באַאַמטער אָנגעהויבן אויספּילן אַ גרויסן פּרעגבויגן אויף דער שרײַבמאַשין. ס׳איז געווען קלאָר, אַז דאָס איז וועגן אַחריות פֿאַר מײַן "קאָפּ", וואָס דאַרף איבערגעגעבן ווערן אין ירושלימער טורמע. דאָס נאָכקוקן יעדעס מאָל אין מײַן געריכט־טעקע און דאָס אומגעניטע קלאַפּן אויף די שרײַבמאַשין־קלאַוויש האָט געדויערט לאַנג. מיך האָט שטאַרק פֿאַרדראָסן, וואָס כ׳האָב זיך ניט געזעגנט מיט די חבֿרים פֿון קאַמער. ס׳איז געווען די צווייטע, צי אפֿשר די דריטע וואָך פֿון אונדזער הונגערשטרײַק. עס האָבן זיך גענומען ווײַזן די ערשטע סימפּטאָמען: אַלגעמיינע אָפּגעשוואַכטקייט, קאָפּווייטיק, שווינדל פֿאַר די אויגן, פּלוצעם אַוועקחלשן, און ערגער פֿון אַלץ – נערוון־אָנפֿאַל און שלאָפֿלאָזיקייט.

איך בין געווען איינער פֿון די וויניקע וואָס זענען שוין געווען אימון קעגן הונגער, אפֿשר ווי אַ פֿאַרהיט־איבערבליק פֿון די הונגער־יאָרן בעת דער מלחמה. בין איך מיט די מחשבֿות געווען אין קאַמער און געזען ווי אַלע ליגן אויף די קילע באַלאַטעס. אַ קלאַנג האָט מיך אויפֿגעוועקט און כ׳האָב דערזען פֿאַר זיך שטיין דעם דינעם ענגלישן פּאָליציאַנט. ווי איך וואָלט געווען אַ ראָבאָט, האָט ער געזומען מײַנע הענט און אײַנגעשלאָסן אין גלאַנציקע קייטלעך. איך האָב אינסטינקטיוו זיך אַ טרייסל געטאָן, און ער האָט זיך צעשמייכלט. איך בין געווען געשמידט ווי אַ פֿאַרברעכער. דאָס איז געווען די איין־און־אײַנציקע סעקונדע, וועלכע כ׳האָב דערפֿילט צו זיך אַליין אַ רחמנות... "קאָם", – האָט ער געזאָגט שטיל און מענטשלעך. דאָס איז געווען דאָס אײַנציקע וואָרט פֿאַרן גאַנצן וועג. ער האָט מיך פֿאַרשפּאַרט אין אַ פֿאַרקראַטעטן קליינעם טורמע־פֿורגאָן, אַליין זיך געזעצט לעבן שאָפֿער און דער אויטאָ האָט זיך אַ יאָג געטאָן דורך גאַסן און געסלעך.

די לויפֿנדיקע פּאַנאָראַמע האָט געשווינדלט פֿאַר די אויגן און איידער וואָס־וועלכע זענען מיר שוין געווען אויף דער באַנסטאַנציע. אין וואָקזאַל, פֿאַרשטינקט פֿון טאַבאַקרויך און שווייס, איז ווי פֿון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן נאָך אַן ענגלישער פּאָליציאַנט. ער האָט זיך באַגריסט מיט מײַן שומר און ביידע האָבן זיי אויסגעזען ווי אַ צווילינג; ביידע אָנגעטאָן אין קורצע כאַקי־הייזלעך, פֿון וועלכע ס׳האָבן אַרויסגעקוקט וויַסע נאַקעטע קני און אויף דער זײַט רעוואָלווערן אין די בריטע לעדער־רימענס. אַ פֿאַרביטערטער און פֿאַרהונגערטער האָב איך געטראַכט: "די בריטישע אימפּעריע גיט אַכטונג אויף מיר. אַזאַ כּבֿוד, גאַנצע צוויי באַגלייטערס..." די אַראָבער זענען אָפּגעטראָטן פֿאַר זיי און געלאָזן אַן אָפּענעם דורכגאַנג. איך האָב געשפּאַנט פֿאָרויס, און וויפֿל כ׳האָב זיך ניט געסטאַרעט צו באַהאַלטן מײַנע קייטלעך פֿאַר פֿרעמדע בליקן, האָט מען באַלד באַמערקט, אַז איך בין אַן אַרעסטאַנט. אַן אייראָפּעיש־געקליידט פּאָרל האָט מיר אַרײַנגעקוקט אין די אויגן און אַוודאי זיך געווונדערט אויפֿן קליינעם, שווערן פֿאַרברעכער...

נאָך דעם האָב איך געטראַכט, ווי נאַריש איז זיך צו שעמען, זײַענדיק אומשולדיק. איך בין אַרײַן צווישן צוויי וועגטלעך, פֿאַראַלעל איינס צום אַנדערן און זיך אײַנגענוּרעט בײַם פֿאַרמאַכטן פֿענצטער. די צוויי פּאָליציאַנטן האָבן זיך אײַנגעפֿלאַנצט אויף ביידע בענק, ווי צוויי מחותנים אויף אַ שׂימחה, זיך אָנגעקוקט און געשוויגן. קענטיק, אַז איך האָב זיי ניט געמאַכט קיין זאָרג, וויַיל נאָך דעם זענען זיי אַרויס אין קאָרידאָר און געשמועסט בײַם אַקעגנדיקן פֿענצטער.

בײַ די סטאַנציעס פֿון גרעסערע דערפֿער פֿלעגט דער צוג בלײַבן לענגער שטיין. אַראָבער, מיט ווײַבער און קינדער, מיט זעק און פּעק האָבן זיך אויפֿגעהויבן מיט טומלדיקע קולות. עס זענען אויך געקומען פֿרויען מיט שוואַרצע שלייערן; זיי האָבן זיך געהאַלטן באַזונדער. אַ קליינע גרופּקע מיט רויטע טאַרבושן — באַזונדער, און נאָך ווײַטער עטלעכע אייראָפּעיש־געקלײדטע מענער און פֿרויען. ס׳איז געווען אַ באַרגיקע געגנט און די באַן האָט זיך געשלעפּט פּאַמעלעך. גרויסע שטייניקע און מאָנאָטאָנע בילדער, און זעלטן ווו אַ קליין דערפֿל. די בריקע היץ אין וואַגאָן און די מאָנאָטאָניע פֿון דרויסן האָבן זיך שווער געלייגט אויף מײַן געמיט. דעם הונגער האָב איך שוין מער ניט געפֿילט, נאָר אַ שלעפֿעריקער טומאַן האָט אָנגעהויבן אַרומוויקלען מײַן מוח. צי איך האָב אײַנגעדרעמלט, צי ניט, כ׳האָב נאָר געזען ווי אַן אַראָבער מיט גרויסע וואָנצעס קײַקלט צווישן די פֿינגער בלויע קרעלן אויף אַ שנור...

די לופֿט האָט דורכגעשניטן אַ לאַנג צעצויגענער פֿײַף, נאָך דעם אַ קירצערער און די באַן האָט אָנגעהויבן גיין פּאַמעלעכער. די אַראָבישע פּאַסאַזשירן האָבן געפּאַקט זייערע בעבעכעס אין טאָרבעס און זעק. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף דער שטאָטישער סטאַנציע ירושלים. די צוויי שמאָלע טירלעך האָבן זיך געעפֿנט, און צוויישן דעם קולות־געזשום האָב איך צום צווייטן מאָל דערהערט דעם שטילן "קאַם" פֿון מײַן שומר.

איך בין אַרויס דער ערשטער, נאָך מיר די צוויי פּאָליציסטן. זיי האָבן מיך געפֿירט דורך אַלט־פֿאַרצײַטיקע געסעלעך, שמאָלינקע, מיט שוואַרץ־פֿאַרסאַזשעטע שטיינערנע קאַסטנס איבער די קעפּ. נאָך העכער האָט זיך געצויגן אַ בלוילעך צעקרימט הימל־פּאַסיקל. ווי אויפֿגעוועקט פֿון שלאָף האָבן מײַנע פֿיזיש־פֿאַרהונגערטע געדאַנקען זיך געגנומען באַוועגן. איך האָב צום ערשטן מאָל דערפֿילט, אַז איך טרעט אויף דער הייליקער ערד פֿון מײַן פֿאָלק, וואָס מיר האָבן וועגן דעם געלערנט און געחלומט נאָך אין חדר. די אייזעלעך האָבן זיך פֿאַרבײַגעשלעפּט מיט קעסטלעך אויבס, מיט קאָנען וואַסער און פֿאַרביקע טרינקעבצן. די אָנטרײַבערס האָבן אויסגערופֿן זייער סחורה מיט אַ מאָנאָטאָן־געזאַנג, געשריען יאַלאַ־יאַלאַ און געשטורכעט די אייזעלעך אין די הינטנס מיט אַ דרענגל.

סוף־כּל־סוף זענען מיר אַרויס צו בריִיטערע גאַסן, געקומען צו אַ גרויסן ליכטיקן סקווער וווּ אַנטקעגן איז געווען אַ מאַסיוועך שטיינערנער אַלטער בנין — די טורמע. ווי נאָר איך בין דורכגעגאַנגען דעם שווערן אײַזערנעם טויער, האָט מען מיך אַרײַנגעפֿירט אין אַ זײַטיקן צימער דערבײַ. דאָ איז געווען די ביוראָ, וווּ ס׳איז דורכגעפֿירט געוואָרן מײַן ״קאָפּ־טראַנזאַקציע״. פֿאַרצייכנט האָט מען בלויז מײַן איינציק שטיקל אינוועניטאַר, דאָס האַנטזייגערל, וואָס איז געבראַכט געוואָרן דורכן ענגלישן פֿאָליציסט פֿון יפֿו. כ׳האָב נאָך געטראָגן די זעלבע זומערדיקע קליידונג, אין וועלכע איך בין אַרעסטירט געוואָרן אין תּל־אָבֿיבֿ.

מע האָט מיך געפֿירט דורך דעם לאַנגן האַלב־פֿאַרטונקלטן תּפֿיסה־קאָרידאָר. פֿון ביידע זײַטן זענען געווען גרעסערע און קלענערע אײַזערנע טירן, אײַנגעמויערטע אין דער וואַנט. כּמעט בײַם סוף האָט זיך דער קאָרידאָר אַ קער געטאָן צו דער רעכטער זײַט און עטלעכע מעטער ווײַטער זענען מיר געבליבן שטיין פֿאַר אַ פֿאַרקראַטעטן טויער מיט אַ טירל, וואָס האָט מיך אַרײַנגעבראַכט אין אַ גרויסער ליכטיקער קאַמער.

דאָ איז געווען די אַלגעמיינע קאַמער פֿון די קאָמוניסטישע אַרעסטאַנטן, וואָס האָבן גענאָסן פֿון אַ פּריווילעגירטן סטאַטוס. און דאָס איז טאַקע געווען די עצם סיבה פֿונעם הונגערשטרײַק: די בריטישע מאַכט האָט געוואָלט מיט איין מאָל ליקווידירן דעם ספּעציעלן פֿאָליטישן מצבֿ. דער הונגערשטרײַק האָט זיך נאָך פֿאָרגעזעצט, און כ׳בין געווען איצט צוזאַמען מיט אַ סך נײַע פּנימער וואָס נאָר זייערע נעמען האָב איך געהערט פֿון פֿריִער. כּמעט אַלע זענען געלעגן אָפּגעשוואַכט אויפֿן האַרט־שטיינערנעם דיל. מיט מוטנע בליקן האָבן זיי געקוקט אויף דער שטאָלענער טיר, ווי פֿון דאָרטן וואָלטן זיי דערוואַרט אַ ישועה. בײַ מײַן פֿלוצעמדיקן אָנקום האָבן אַ פֿינקל געטאָן זייערע בליקן און זיך אויסגעלאָשן אָן האָפֿענונג, ווײַל קיין גוטע בשׂורה, קיין גרוס, וואָס קען דערמוטיקן, האָב איך ניט געבראַכט. און ווידער זענען זיי געלעגן אין אַ מין טראַנס פֿון הונגער. ניט קיין איבעריקע רייד, ניט קיין טענות. ס׳לעצט קאָפּל ענערגיע אָוועקגעגעבן אין דעם אומגלײַכן קאַמף מיט די רויבערישע אימפּעריאַליסטן און אַלע אַנדערע שׂינאה־טערמינען, ווי ס׳איז באַקאַנט פֿון דער רויטער פֿאָליטגראַמאָטע. דערבײַ טאַקע האָט דאָ אויך ניט געפֿעלט קיין פֿאָליטישער פּאַרטיי־קאָמיסאַר, וואָס האָט זיך געסטאַרעוועט צו זײַן אַ מוסטער: האַלטן אַ פֿינגער אויף זײַן צינגל אין מויל, און פֿון צײַט צו צײַט אויסשיסן אַ פֿײַערדיקן לאָזונג, וואָס זאָל פֿאַרברענען דעם מערדערישן קאַפּיטאַליזם. ס׳האָט ניט געברענט!

דערשטוינענדיק איז דער פּאַקט, וואָס מיר אַליין האָבן ניט אויפֿגעבאַפּט די ביטערע איראָניע פֿון דעם פֿאַלש־ממזרישן ״אינטערנאַציאָנאַלן פּראָלעטאַריאַט״. די אינטערנאַציאָנאַלע קאָמוניסטישע פּאַרטיי אין ארץ־ישׂראל, ווי אויך אין גאָר

ניט וויניק אימיגראַציע־לענדער אויפֿן קאָנטינענט און אַפֿילו אין אַמעריקע, איז אין תוך באַשטאַנען פֿון יידישע אימיגראַנטן. אָט, למשל, אין דעם הונגער־קאַמער דאָ, אין ירושלים, איז איצט געווען אַ ריין יידישער "אינטערנאַציאָנאַל" פֿון יאַטן, וואָס זענען געקומען פֿון מיזרח־אייראָפּע, געווען חלוצימלער מיט אַ היימיש יידיש־לשון אויף די ליפּן, און קיין איין אַראַבער ניט אויף אַ רפֿואה. אַן אילוזיאָרישער נעפּל, געטשקע־אימאַזשן, חלום־שפּיל האָבן פֿאַרשטעלט דעם אמת. מיר, און אַלע מיליאָנען רויט־פֿאַרפישופֿטע פֿאַנאַטיקער האָבן פּשוט ניט געוווּסט, אַז דער שלאָס פֿון צוגעזאָגטן גן־עדן איז שוין לאַנג מכולה און קיין איינער פֿון אונדזערע שליסלען וועלן אים ניט עפֿענען. דאָ האָט די לאָגיק פֿאַרזאָגט. מיר האָבן ניט געקענט געווינען די מלחמה פֿון געראַבטע אין פֿאַרבלוטיקטן גן־עדן.

די באַזונדערע קאַמער און די כּמו אויטאָנאָמע רעכט פֿון די קאָמוניסטן, האָבן זיך בולט געמאַכט ווי אַ מין קאָנטראָווערסיע צו דער האַרטער טורמע־דיסציפּלין פֿון שווערער אַרבעט, טעראָר און שטראָף. אפֿשר איז אין דער באַציונג געווען אַ פּאָליטישער זשעסט צו די דעמאָלט פֿייַער־שפּייַענדיקע אַטאַקעס פֿון די סאָוועטן קעגן אימפּעריאַליזם, קעגן ענגלישן קאָלאָניאַליזם און ממשלה־סיסטעם.

דאָס זענען געווען די אָנהייב־יאָרן פֿון די דייַטשישע נאַצישע מאַרשן איבער אייראָפּע. די "קאָמיסאַרן" פֿון קאַמער האָבן נאָך מיט די לעצטע חלשות־טראָפּנס מיך געמוטיקט, געמונטערט, אָבער זיי אַליין זענען געווען דיסאָריענטירט. די טורמע־אַדמיניסטראַציע האָט מודיע געווען, אַז זי גייט אַנולירן אַלע קאָמוניסטישע רעכט און זיי וועלן האָבן דעם זעלבן סטאַטוס ווי די אַנדערע קרימינעלע פֿאַרברעכער. ביז איצט האָבן די קאָמוניסטישע אַרעסטירטע געלעבט אויף אַן אייגענער "טעריטאָריע", דיספּאָנירט מיט דער אייגענער צייַט, געלייענט, געשריבן און געווען פֿאַרנומען מיט אַנדערע זאַכן. אָט, למשל, איז געווען אין מיטן דעם צימער, אויף אַ גרויסער פּירקאַנטיקער באַלאַטע אייַנגעקאַרבט אין פּרעציזע דינע ליניעס און שטריכן אַן עמבלעם פֿונעם גלאָבוס פֿון פֿעלקער־פֿרייַנדשאַפֿט, וואָס האָט מסתּם געמוטמען אַ סך חדשים זי אויסצופֿאַרטיקן. דער צוואַנגרעזשים האָט זיך געגרייט דעם באַזונדערס היסטאָרישן ווינקל אויסצומעקן פֿון זיין מאַפּע.

עס זענען שוין אַוועק וער ווייסט וויפֿל הונגערשטרייַק־וואָכן. די חבֿרה, אָפּגעשוואַכט און אָן ווילן, האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אויפֿן דיל. עטלעכע מיט אָנגעוואַקסענע דינע בערדלעך און וואָנצעלעך, ווי יונגע נזירים. אין דרויסן איז דער עכּאָ פֿון פּראָטעסט געוווען פֿאַרשטילט. נאָר אַ פּאָר אַרעסטירטע זענען צוגעקומען — אַ סימן פֿון אויסגייענדיקער אַקטיוויטעט. אייניער פֿון זיי איז געווען ניט קיין ייִד, אָבער אויך ניט קיין אַראַבער; מיט אַ שוואַרצער טשופּרינע און אין וויַסע מלבושים, ערגעץ פֿון אַ באַרגיקן שבֿט. ער איז געווען אַ סטודענט. געריידט האָט ער בלויז אַראַביש און ענגליש, און אַ פּאָר וועלטער העברעיש. זיַינע

אומרויִקע בליקן האָבן געוואַנדערט איבער אונדזערע אָפּגעצערט־בלאַסע פּנימער און קענטיק, אַז ער איז געווען צעטומלט, ווי איינער, וואָס איז פּלוצעם אַרײַנגעפֿאַלן צווישן פֿרעמדע און וויל זיך ראַטעווען...

איך האָב אַליין זיך ניט אָריענטירט, אַז אָפּיציעל בין איך שוין מײַן מישפּט־שטראָף אָפּגעקומען. איצט האָב איך פֿיגורירט ווי אַ "פֿאַרהאַלטענער". פֿאָרגעקומען איז עס אַזוי: איין טאָג האָט מען מיך אַרויסגערופֿן פֿון דעם קאָמונאַלן קאַמער און אַריבערגעפֿירט אין אַ גרויסן אַלגעמיינעם טורמע־קאַמער. דאָ בין איך געזעסן און געוואַרט, אַליין ניט וויסנדיק אויף וואָס און אויף וועמען. כ׳האָב געמיינט, אַז מע וועט מיך קומען רופֿן, אינפֿאָרמירן, אָבער קיינער האָט זיך צו מיר ניט געיאַוועט. איך בין געוואָרן שטאַרק אומרויִק און זיך קוים דערוואַרט די אַרעסטאַנטן זאָלן זיך אָנהייבן אומקערן פֿון דער אַרבעט. צו לעצט זענען אָנגעקומען אַ פּאָר פֿון יענער קאַמער, וווּ כ׳האָב זיך פֿריִער געפֿונען. פֿון זייערע פּנימער בליקן און פֿון קוים שלעפֿן די פֿיס, האָב איך גלײַך געפֿילט, אַז עפּעס האָט פּאַסירט. מיר האָבן זיך אײַנגעמאָסטעט אויף אַ נאָך ניט אָקופּירטע ראָגאָזשע, ווי אַן אינדזעלע אין ים פֿון אַרעסטאַנטן, און פֿון זייערע מײַלער האָב איך זיך דערוווּסט וועגן דעם טראַגישן פֿינאַל פֿונעם הונגערשטרײַק.

גלײַך נאָך מײַן אַרויסגענומען ווערן פֿון דער טורמע־קאַמער, זענען אַהין אַרײַנגעקומען אַ טוץ וואַך־טרענירטע סאַדיסטישע שלעגערס און באַפֿוילן די אַרעסטאַנטן זיך איבערטאָן אין טורמע־אוניפֿאָרמען, וואָס זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט. אַלע פּאָליטישע פּריוויילעגיעס ווערן פֿון איצט בטל און אויב די אַרעסטאַנטן וועלן זיך ניט איבערטאָן פֿרײַוויליק, וועלן זיי עס מוזן טאָן מיט גוואַלד. קיינער האָט אַוודאי ניט אויסגעפֿירט דעם באַפֿעל, און צו די צוואַנגפּרווון איז געקומען אַ ווידערשטאַנד מיט די לעצטע כּוחות.

דער טומל און די קולות האָבן זיך געטראָגן פֿון איין עק טורמע צום אַנדערן. איז ניט וועלנדיק מאַכן אַ פּראָבלעם־ספּעקטאַקל, אַז די איבעריקע אַרעסטאַנטן זאָלן ניט זען אין די שטרײַקערס הונגעריקע מאַרטירערס, האָט מען זיי צוזאַמענגעפּאַקט אין די לאַסטאוויטאָס און אַוועקגעפֿירט צו אַ שטיינהאַקערײַ ערגעץ אויף אַ באַרג אין ירושלים. דאָרטן האָט מען די מורדישע קאָמוניסטן דיסציפּלינירט מיט גוטע קלעפּ, געממיתט זיי ביז בלוט. די פּאָר סאַמע אַגרעסיווע קרעפּטיקערע האָט מען איבערגעטאָן מיט כּוח און אַרײַנגעווארפֿן אין קאַרצער.

נאָך דעם האָט מען פֿאַרטיילט אין די אַלומינענע טורמע־טעלער אַ הייסן זופּ. די שפּיל איז שוין סײַ ווי געווען אַ פֿאַרשפּילטע, האָבן די רעזיגנירטע געזומען די לעפֿל צום מויל. אַלע זענען געוואָרן צעשפּרייט צווישן די אַראָבער אין פֿאַרשיידענע קאַמערן. צום סוף, האָט איינער מיר געזאָגט: גוט וואָס דו ביסט שוין געווען נאָכן שטראָפֿטערמין, האָבן זיי דיך ניט געקענט לעגאַל נעמען צו דער

אַרבעט. דו וואָלסט עס אַוודאי ניט אויסגעהאַלטן... לאַנג־לאַנג האָב איך נאָך דעם געטראַכט: ווי וואָלט עס טאַקע געווען, און ווי וואָלט איך אויסגעזען?

געווי געדענק איך שוין ניט, נאָר ס׳האָט געמוזט זײַן אַרום סוף סעפּטעמבער. צו די דרויסנדיקע שוועריקייטן האָט מען מיך שוין ניט געשיקט, פֿלעג איך זיך גאַנצע טעג אַרומדרייען אין דעם ריזיקן צימער, וואָס זײַנע אײַנווינער זענען אַוועק אויף קאַטאָרזשנער אַרבעט. איך און נאָך אַ פּאָר געבליבענע האָבן יעדן פֿרימאָרגן געריניקט די קאַמער. דאָס האָט געדויערט ביז נאָענט פֿאַר מיטאָג. מיר האָבן צונויפֿגעקלײַבט די שלאַף־ראָבאָזשעס, די דינע דעקעס און אויסגעלייגט זיי איינע אויף די אַנדערע בײַ אַ לאַנגער וואַנט. די איבערגעפֿולטע שטינקענדיקע גרויסע עמערס מיט שמוץ האָבן מיר אַרויסגעטראָגן אין דרויסן און אויסגעלייַדיקט אין אַ ספּעציעלער גרוב; נאָך דעם — אויסגעווישט דעם שטיינערנעם דיל מיט פֿײַכטע טיכער, געטונקט אין דיזענפֿעקציע־וואַסער. שווער איז געווען אין די נעכט. די געדיכטקייט איז געווען צוזאַמענגעפּרעסט און אַ גאַנצע נאַכט האָבן איבער דיר געוואַנדערט טריט, הין און צוריק צו די שטינקענדיקע עמערס.

ווי אַ יאָגנדיקע כוואַליע זענען די אַרעסטאַנטן אָנגעלאָפֿן פֿון דער אַרבעט און אין אַ רגע צעכאַפּט די ראָבאָזשעס. ווו נאָר אַ ליידיק שטיקל אָרט, האָט מען זיך אויף דעם מיד אַראָפּגעלאָזט, אין אַ כאַאָס, אַ צעמישענישׂ, אָן אַן אינטערעס וועט דײַן שכן איז. אין דער סומאַטאָכע איז מיר קיין מאָל ניט געלונגען צו כאַפּן די ראָבאָזשעס, וואָס כ׳האָב ספּעציעל געריניקט און צוגעגרייט פֿאַר זיך. שיטערלעך פֿלעגט תמיד בלײַבן אַ היפּשער שטח, אַרויפֿצו אין צימער. דאָרט, אונטער דעם שטיקל שטח, איז געשטאַנען דער בעקערײַ־אויוון פֿון דער טורמעקיך, דעריבער פֿלעגט די טעמפּעראַטור פֿון די שטיינער דערגיין ביז קוים־אויסהאַלטעוודיקע גראַדן. פּונקט איך בין אָפּט אַרײַנגעפֿאַלן אין אָט דעם היצצענטער. כ׳פֿלעג אָנשטרענגען מײַן גאַנצן ווילן, כדי דאָרט אַנטשלאָפֿן צו ווערן — די פּשוטע לאָגיק האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז ס׳איז נאָך אַלץ בעסער, ווי צו בלײַבן אין גבֿול פֿון די שטינקענדיקע פּישעמערס און צו מאָל ווערן פֿאַרנעצט פֿון שמוץ. אַז כ׳האָב שוין מער ניט געקענט אָטעמען, האָב איך זיך אויפֿגעהויבן און צוגענוירעט צום מינדסטן ווינקל. פֿון דאָרט פֿלעג איך זען די שאָטנס פֿון די אַראַבער, וואָס האָבן זיך פֿלוצעם שאַרף צעהוסט, דערנאָך אויפֿגעהויבן אַ ברעג פֿון דער ראָבאָזשע בײַם קאָפּ, אַרויסשפּיגן אַ פֿול מויל מיט לייכטע און עס פֿאַרדעקט מיטן ברעג ראָבאָזשע.

נאָכן משתּין זײַן פֿלעגן די פֿרומע זיך דערקלײַבן צו דער וואַנט, וווּ זיי זענען געשטאַנען אין אַ ריי און מיט אַ געוויסן הרגל אויסגעדריקט פֿון דעם אבֿר יעדן טראָפֿן, אַז דער גוף זאָל ניט בלײַבן אומריין. זייערע סילועטן, אין טונקעלן ליכט פֿון דער הויכער סטעליע, האָבן אויסגעזען אויסטערליש. אַז כ׳האָב איין מאָל ווועגן דעם געריבט מיט מײַן יידישן קאַמער־חבֿר, אַ בחור, אַ געבוירענער אין ירושלים,

וואָס האָט געריידט פֿליסיק אַראַביש, האָט ער אַ שמייכל געטאָן: אויב מע זאָל אַוועקשטעלן בײַ יעדערן צו קאָפּנס אַ שפּײַקעסטל, וועלן זיי אויף מאָרגן אַלע פֿול זײַן מיט השתּנה. דאָס איז זייער שטייגער.

די קאַמערס אין דער ירושלימער צענטראַל־תּפֿיסה, זענען געווען אָנגעפֿאָפּט מיט הונדערטער קרימינעלע פֿאַרברעכערס פֿון אַלע קאַליבערס, ווי סאַרדין־שאַכטלעך. קיין סך יידישע קרימינעלער זענען צווישן זיי ניט געווען, און שווערע פֿאַרברעכער – אַ זעלטנהייט. אָזאַ איינער איז געזעסן אין אונדזער אַלגעמיינעם קאַמער און געוואַרט אויף זײַן מישפּט. זײַן אויסזען איז געווען ווי בײַ אַן אומנאָרמאַלן: אַן אָפּגעמאָגערטן פּנים מיט אַ פּאָר ביסטרע אויגן, וואָס פֿלעגן אַרומשפּרינגען, ווי משוגענע שוואַרצע מײַזלעך; אַ קאָלטענעוואַטע באָרד, ענלעך צו עפּעס אַ ווילד געוויקס. ער האָט געמוזט זײַן אין זײַנע מיט פֿערציקער. מ׳האָט געזאָגט, אַז ער האָט זײַן אַראַבישע ווײַב דערהרגעט מיט אַ האַק. אינעם טאָג ווען די פּאָליציי האָט אים אַוועקגענומען צום בית־המישפּט, האָט אַ פֿינצטערער לץ אָנגעצייכנט אויף דער וואַנט וווּ יענער איז תּמיד געזעסן, אַ קאָפּ מיט אַ באָרד און אַ שלייף פֿון אַ תּליה אַרום זײַן האַלדז. ווען דער ייִד איז צוריק געקומען האָט ער עס גלײַך באַמערקט, און האָט אָנגעהויבן וואָיען און ריטשען ווי אַ פֿאַרוווּנדעטע חיה. די אַרעסטאַנטן אַרום האָבן זיך אַמוזירט פֿון דעם שוידערלעכן ספּעקטאַקל און דערצו נאָך צוגעווואָרפֿן שרעקווערטער אין אַראַביש... ער האָט זיך געזעצט מיט די קולאַקעס אין ברוסט און געריבן. מיט אַ מאָל איז ער געבליבן שטיל און מיט שטאַרע בליקן געקוקט אין דער לופֿט, ווי איינער וואָס זעט גאָרניט. אַ פּאָר שעה שפּעטער זענען נאָך אים געקומען די טורמע־וועכטער און אים אַוועקגענומען. אויף מאָרגן איז די גאַנצע טורמע־באַפֿעלקערונג אויפֿגערודערט געוואָרן פֿון דער נײַעס, אַז דער ייִד האָט זיך אויפֿגעהאַנגען...

דער פֿאַקט פֿון ״נעמען דאָס געזעץ אין די אייגענע הענט״ האָט ווי אַ שאָק־כוואַליע צעריבן די מוחות פֿון די פּרימיטיוון מענטשן, און מ׳האָט וועגן דעם פֿאַל אַ לאַנגע צײַט ניט געקאָנט פֿאַרגעסן.

דער איינציקער און לעצטער פֿון מײַנע ייִדישע טורמע־חבֿרים איז אויך אין איינעם אַ טאָג נעלם געוואָרן. איצט בין איך געבליבן אַליין צווישן דעם הונדערטער־קעפּיקן געזעמל פֿון קליינע און גרויסע פֿאַרברעכער. די אײַנגעשטעלטע רו איז פֿאַרביטן געוואָרן מיט אַ פּעציק־פֿאַרשאָלטענעם לאַנגווײַל, ווי דער באַוועג פֿון אַ טשערעפּאַכע. די בענקשאַפֿט צו פֿרײַהייט האָט אָבער געליווערט דעם כּוח אויסצוהאַלטן. אין איין פֿאַרמיטאָג, בעתן ראַמען די קאַמער, בין איך געוואָרן אין אָפּיס. דאָ האָב איך געדאַרפֿט חתמענען פּאַפּירן, אַז בײַ דער נאָענטסטער מעגלעכקייט וועל איך פֿאַרלאָזן די מאַנדאַט־טעריטאָריע. ס׳איז מיר אויסגעצאָלט געוואָרן עטלעכע פּיאַסטער, מסתּמא פֿאַר ״דיינסט״ אין טורמע. אַ

קאָנווערט מיט מײַן ביסל מזומנים, וואָס מע האָט צוגענומען בײַ מיר בעת דעם אַרעסט צוזאַמען מיט מײַן זייגערל, איז מיר אָפּגעגעבן געוואָרן, און דער באַאַמטער האָט מיר אָנגעוויזן אויף דעם שמאָלן טירל, וואָס האָט געמיינט: דו ביסט פֿרײַ! קיין ברכה, קיין שמייכל, נאָר איך האָב דערפֿילט אין מײַנע יונגע פֿיס אַזאַ שיפֿורע לײַבטקייט, אַז כ׳האָב גיך אַרויסגעטאַנצט אין דרויסן.

איך בין שוין געווען הינטער דער טורמעשוועל און הינטער די דיקע שטיינערנע וועגט. כ׳ האָב געוואָלט שרײַען און דערפֿילט אויף מײַן באַק מײַן אייגענע טרער. עטלעכע מעטער פֿון טורמע בין איך געבליבן שטיין פֿאַרשטאַרט און געפֿילט, ווי די עטלעכע חדשים וואָס כ׳האָב דאָ פֿאַרבראַכט צאַפּלען אין מײַן האַרצן, ווי גלידער וואָס מע האָט אָפּגעשניטן פֿון מײַן יונג לעבן. צום ערשטן מאָל האָט זיך דער געדאַנק אַ קער געטאָן אין אַן אַנדער ריכטונג, ווי אַ פֿויגל וואָס צעברעכט אַ פֿליגל און בלײַבט געליימט. אַ נײַער און אַ פֿרעמדער האָט אין מיר און צו מיר געערדט, געוואָלט וויסן: פֿאַר וואָס און פֿאַר וועמען האָב איך מײַן גלויבן און געטרײַשאַפֿט צוגעטראָגן, אַזוי ווי אַ סוווניר. עמעץ, צי איך, האָט אַרויסגעפֿויקט אַ לאָזונג: פֿאַר דעם אינטערנאַציאָנאַל פֿון אַ באַפֿרײַטער מענטשהייט! אַ ליגן! אַ ליגן! דאָס איז נאָר אַ גערץ.

איך בין פֿאַמעלעך געגאַנגען און ניט געווּסט ווּהין. מענטשן זענען געגאַנגען פֿאַרבײַ מיר, אָבער ניט איינער האָט זיך אומגעקוקט אויף מיר. מיט יעדן טריט האָט אַ מוטנער טרויער אַלץ טיפֿער זיך אַראָפּגעזעצט אין מײַן האַרצן. יעדער קאָנטאַקט מיט דער וועלט, מיט זיך, מיט מײַנע מחשבֿות איז מיט אַ מאָל אָפּגעשניטן געוואָרן. אַ האַנט, ווי אַ באַריער, האָט זיך פֿלוצלינג אַריבערגעלייגט איבער מײַן ברוסט, און אַ קול האָט געזאָגט, אויף ייִדיש: ״איר גייט ווי אַ בלינדער. וועמען זוכט איר?״ אַ צעטומלטער האָב איך געענטפֿערט: ״זײַט טאַקע אַזוי גוט און ווײַזט מיר דעם וועג קיין תּל־אָבֿיבֿ...״ ער האָט אויסגערופֿן: ״איר זײַט דאָך אין ירושלים עיר־הקודשׁ!״ און ער האָט צוגעגעבן מיט אַ שטיל קול: ״איר בלאָנדזשעט, יונגער־מאַן...״ ״יע״, האָב איך באַשטעטיקט. און אַלץ האָט אויסגעזען מיסטעריעז, פֿרעמד.

אין דער רגע האָבן זיך מײַנע חושים ווידער געמומען באַווּסט. מײַן בליק האָט זיך אויסגעלײַטערט. אַנטקעגן מיר איז געשטאַנען אַ ייִד אין שוואַרצע בגדים, מיט שוואַרצע באָרד־און־פּאות. מיט גלײַק־שוואַרצע אויגן האָט ער געפֿאָרשט מײַן פּנים און געשעפּטשעט צו זיך: ״יע, תּועי־דרך...״ און מיט אַ מאָל האָב איך זיך געכאַפּט אויף מײַן פֿאַרפֿלאָנטערטן טעות. האָב איך געזאָגט: ״זײַט מוחל, רבי, אַ מאָדנע רגע איז מיך באַפֿאַלן...״ ער האָט אַ שמייכל געטאָן: ״איך בין ניט קיין רבי, אָבער איך פֿאַרשטיי״. און ער האָט אַרויפֿגעלייגט זײַן דינע האַנט אויף מײַן אָרעם: ״איר זעט, דאָרטן, אַריבער דער גאַס איז אַ כשרע קאַפֿע־קרעמל. איינס אַזייגער גייט פֿון דאָרטן אַוועק אַן אויטאָבוס קיין תּל־אָבֿיבֿ. ביליק. איר האָט נאָך אַ פּאָר שעה

צײַט". און גלײַך דערויף האָט ער גיך אַוועקגעשפּרײַזט, ווי ער וואָלט זיך געאײַלט.

איך האָב מיט אַ מאָל אַלץ אָנגעהויבן פֿאַרשטיין, קלאָר זען. איך בין אַ פּנים געווען פֿאַרפֿלאָנטערט אין אַ קאָמפּלעקס פֿון געדאַנקען, וואָס האָבן זיך מיר נאָכגעשלעפּט מיטן שטעלן די ערשטע טריט אויף דער פֿרײַ. ס׳איז געווען דער אָנהייב פֿון אַ זוכענישׂ, וואָס דויערט נאָך ביזן הײַנטיקן טאָג; כ׳האָב געזוכט דעם זינדיקן און שולדיקן אין דער גאַנצער טראַגישער שפּיל. אויב אַ שולדיקער, איז עס מער קיינער ניט געווען חוץ מיך אַליין. האָב איך געוואָלט זיך רעהאַביליטירן? ריין וואַשן? איך האָב תּמיד געהאַט אילוזיעס, חלומות, טראַנסן, אמונה און כּפֿירה אין איין האַרץ. דער עיקר האָב איך געוואָלט אַז אַלץ, אויך די סתּירהדיקע עלעמענטן, זאָלן זײַן ריין, ערלעך, אָן די מינדסטע פֿלעקן פֿון בגידה און שקר. ווי נאָר עס פֿלעגט זיך טרעפֿן אַ פֿאַלשער טראָט, האָבן באַלד אָנגעשטורעמט מײַנע חשבון־הנפֿש־גריבלענישן, וואָס כ׳האָב געפֿירט אַ גאַנץ לעבן.

איצט, אין אויטאָבוס פֿון ירושלים קיין תּל־אָבֿיבֿ, בין איך אַריַינגעטאָן געווען אין אַזאַ חשבון־הנפֿש, אין טאָג פֿון מײַן מתּיר אַסורים. ס׳איז געווען אַ ברוטאַלער־שוועריע "שינדן זיך אַליין די הויט". דאָס קול פֿונעם שאָפֿער האָט איבערגעהאַקט מײַנע מחשבֿות: רחובֿ אַלנבי. אַ שטופּ דורך דער געפֿענטער טיר — און כ׳בין ווידער געווען אויפֿן זעלביקן אָרט פֿון דער גורלדיקער דעמאָנסטראַציע...

אַלענבי־גאַס! מיט חדשים צוריק בין איך דאָ פֿלוצלינג פֿאַרהאַלטן געוואָרן אין אַ דעמאָנסטראַציע. ווי אַ חיה, וואָס קומט צוריק צו אַ סכּנה־אָרט, האָב איך אַ שמעק געטאָן די לופֿט, אָבער קיינער האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט אויף מיר. כ׳האָב זיך ניט געקענט אַריַינפֿלעכטן אין דעם אײַלנדיקן וואָכיקן ריטעם פֿון די פֿאַרבײַגייערס, האָב איך זיך פּאַמעלעך געשאַרט פּאַזע וואַנט, אַריַינגעקוקט אין די פֿאַרשטויבטע וויטרינעס און געטראַכט וועגן זיך, וועגן מײַן אָנקום צוריק: קיינער האָט מיך דאָ ניט דערוואַרט. וווּ איז פּנינה איצט? די זון האָט דאָ פֿאַרפֿלייצט די גאַס מיט אַ שטראָם גאָלד. מײַן יונגע וועלט איז אי גליקלעך, אי אומעטיק.

איך פֿאַרקערעוט זיך אויף בוגראַשאָוו־גאַס און גיי אין דער ריכטונג פֿון דער שותּפֿישער דירה, פֿון וועלכער כ׳בין דעמאָלט אַרויס אויף דער "רעוואָלוציאָנערער" אַוואַנטורע. און אָט, זעט זיך שוין פֿון דער נאָענט די באַקאַנטע וויַסע וואַנט, וואָס באָדט זיך אין זונשטראַלן. מײַן האַרץ פֿאַרגיכערט זײַן ריטעם. פֿאַר וואָס איז עס אַזוי מעלאַנכאָליש? איך בליַיב שטיין און פֿיל אַ פּײַכטקייט אין די אויגן. איך טראַכט: פֿון דאָ פֿירט אַ נײַער וועג. ווער ווייס וווהין? וווהין?! איך בליַיב שטיין פֿאַר דער טיר. אַ דריק אויפֿן קנעפּל, און ס׳גלעקל קלינגט אָפּ מיר אין האַרצן. אַ חבֿרטע עפֿנט מיר די טיר. פֿרייד־אויסרופֿן.

מיר כאַפּן זיך אַרום. פּנינה איז צײַטוויַליק אין איר געוועזענעם קיבוץ. אָט שוין

גייט זי איר טעלעפֿאָנירן. דערווײַל דרייט זי אָן אַ פֿלעמל אין קיך און זאָגט: "וועסט כאַפּן אַ ביס, ס'וועט דויערן אַ רגע". אַז כ'זאָג איר, אַז איך האָב שוין געגעסן אין ירושלים, לאַכט זי: "דער נציבֿ העליון האָט דיר מסתמא פֿאַרבעטן אויף אַן אָפּשייד."

נאָכן דערלאַנגען מיר דעם צוביס האָט זי טעלעפֿאָנירט אין קיבוץ. פּנינה האָט דערהערט אַז איך בין געקומען פֿון ירושלים, האָט זי אַרײַנגעשריען אין טרײַבל: "לאָז מיך רעדן מיט אים". דערהערט מײַן קול, האָט זי זיך באַלד צעווויינט: "גוט אַז ביסט געקומען! ס'איז מיר געווען אַזוי אומעטיק..." האָב איך איר איבערגעריסן: "איך ווייס נאָך ניט ווו איך אַליין וועל זיך אַהינטאָן". די חבֿרטע האָט זיך געכאַפּט וועגן וואָס מיר רעדן, און מיר געמאַכט אַ צייכן אויף "ניין". גלײַך האָב איך עס פֿאַרטײַטשט אין טעלעפֿאָן: "ניין, פּנינה, דאָ איז אויך אַלץ פֿאַרנומען. כ'וועל פֿרוון זוכן... מאַכן אַ פֿלאַן". "דאָך וועל איך קומען, מיר וועלן זיך שוין ווי ניט איז אַן עצה געבן", – און זי האָט צוגעגעבן: "דער מזכיר דאַרף דעם טעלעפֿאָן, להתראות!"

אין אָוונט, ווען אַלע פֿאָרלעך זענען שוין געווען אין דער היים, איז מען געזעסן אַרום טיש און גערעדט ווי אַזוי אָפּצוצייכענען מײַן צוריקקום. לכתחילה האָט מען געטראַכט וועגן אַרויסגיין אין אַ מסעדה צי אַ קאַפֿע ביים שפֿת־הים און דאָרטן פֿראַווען אַ סימבאָליש־באַשיידענעם קבלת־פּנים. אַ חבֿר האָט געזאָגט, אַז ס'איז אַ סכנה אַרויסצוגיין אין אַן עפֿנטלעכן פלאַץ ווי אַ גרופּע. דאָרטן זענען פֿאַראַן גענוג שפּיזיקע אויגן פֿון שפּיצלעך. דער פֿלאַן איז בטל געוואָרן. אַנשטאָט דעם האָט מען גלײַך צוזאַמענגעפֿראַווען די פֿאַרטיקע וועטשערע פֿאַר אַ קאַלעקטיוון "קומזיץ". אויפֿן טיש האָבן הענט אָנגעשאָטן אַ בערגל מטבעות און 2 חבֿרים זענען געגאַנגען קויפֿן ווּרשטלעך און ביר. ס'איז געווען טומלדיק און פֿרײַלעך, און "בין כּוס לכוס" האָב איך געמוזט דערציילן די "הגדה" פֿון מײַנע פֿאַסירענישן. די עפּיזאָדן זענען געווען פֿרישׂ־צאַפֿלדיקע.

ס'איז שוין געווען שפּעט, ווען אַ לײַכטע שיכּרות האָט אַרײַנגערוישט אין קאָפּ. איצט האָט זיך דער שמועס איבערגעטראָגן אויף אַן אַנדער פּראָבלעם, וואָס האָט אונדז געמאַטערט: דער אומקלאָר פֿאַרנעפּלטער מאָרגן... פֿאַר יעדן פֿון אונדז איז געשטאַנען זײַן אייגענער גרויסער פֿרעגצייכן, מיט אַ געדיכטן שאָטן פֿון אומקלאָרקייט. מיר אַלע זענען געזעסן אין וואַרטנדיקן גורל־וואָגן, וואָס האָט זיך אויסגעדרייט מיטן דישל צו ליטע, וועלכע מיר האָבן מיט עטלעכע יאָר צוריק פֿאַרלאָזן. זי איז הײַנט געווען אַ פֿאַרנעפּלטע צוקונפֿט און האָט אונדז געשראָקן. כ'וויל דאָ זאָגן מײַן עדות, פֿאַר זיך און פֿאַר מײַנע חבֿרים, אַז אין גאַנצן פֿאָליטישן מעכאַניזם, וואָס האָט געטריבן צוריק, איז געווען מער פֿאַטאַליזם, אפֿשר ריכטיקער, צופֿאַל, איידער אַן איבערצײַגונג און אַ באַשלוס. אינטויִטיוו האָבן מיר געפֿילט דעם טעות פֿון לאָזן אין גאַנג די פֿאַלשע ספֿרוזשינע, אָבער ס'האָט שוין ניט

געקלעקט ניט קיין כּוח און ניט קיין שטאָלץ זי צו פֿאַרהאַלטן. די גאַנצע פּסיכאָ־סטרוקטור האָט זיך באַוועגט צוריק, מיט ווייטיק און חרטה: דער בומעראַנגישער גולם האָט שוין אונדז געהאַט אַרויסגעשאָסן פֿון סטאַבילן קרײַז, און יעדער פֿון אונדז איז אַוועק מיט זײַן גאַנג צום אומבאַוווסטן מאָרגן. און דאָ האָט מען מער ניט געשאַנעוועט קיין הייליקייטן, קיין לעבן, קיין מענטשן, קיין פֿעלקער, בפֿרט יידן. מיר האָבן געצאַפּלט אין פֿינצטערן טויטשאָטן פֿון נאַצי־דײַטשלאַנד...

אין דער שפּעט־נאַכטיקער שעה האָט דאָס גלעקל אַ צאַפּל געטאָן מיט אַ קורצן קלונג. מײַן האַרץ האָט אַ נאָג געטאָן – פּנינה. אויף דער שוועל האָבן מיר זיך אַרומגעכאַפּט און לאַנג געקושט. זי האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ הייסן בליק און אַ פֿײַכטקייט האָט געפֿינקלט אין אירע אויגן. איך האָב אויך דערפֿילט, אַז מײַנע אויגן קוועלן אָן און כ׳האָב אַ דריי געטאָן דעם קאָפּ פֿון די אַרומיקע בליקן, ווי אַ פֿאַרשעמט יינגל. אַן איבערגענומענער מיט עמאָציע, האָב איך אַרויס־געפֿליסטערט: ״אַנטשולדיקט...״ די אויגן אַרום האָבן צופֿרידן געשמייכלט.

אַן איפֿראָווויזירטער געלעגער איז אונדז אויסגעבעט געוואָרן אין דעם קליינעם אַרײַנגאַנג אויף דער פּאָדלאָגע, אונטערן שפּיגל. אַ ווײַלע שפּעטער זענען מיר שוין געלעגן פֿעסט צוזאַמענגעפּלאָכטן אין אונדזער נאַקעטקייט...

פּנינה איז געשלאָפֿן מיד און צופֿרידן. איך בין אַרײַנגעפֿאַלן ווי אין אַ הינערפּלעט. צעפּליקטע חלומות און האַלב וואַכע טראַכטענישן האָבן אַ גאַנצע נאַכט ניט אויפֿגעהערט זיך מיר פּלאָנטערן אין קאָפּ. עס איז געווען מײַן ערשטער מעת־לעת אויף דער פֿרײַ. אַז דורך דער גלאָזטיר האָט זיך אָנגעהויבן אַרײַנזיפֿן דאָס מילכיקע טאָגליכט, האָב איך זיך אָנגעטאָן און אַרויס אין דרויסן.

פֿון אונטערן מיזרח־האָריזאָנט האָט זיך אַרויסגעהויבן די צעשטראַלטע זון. דאָס שטילע ווינטל האָט מיך געגלעט און אָנגעזאָגט אַ הייסן טאָג. אַ ווײַלע שפּעטער איז פּנינה געבליבן שטיין לעבן מיר, מיט אַ פֿאַרזאָרגט פּנים: ״וואָס וועט איצט זײַן?״ האָט זי אַרויסגעפּליסטערט די פּאָר וועכערטער, וואָס האָבן זיך שוין לאַנג געדרייט אין מײַן מוח. כ׳האָב געזאָגט: ״דו וועסט צוריקפֿאָרן אין קיבוץ, ביז כ׳וועל ערגעץ געפֿינען פֿאַר אונדז אַ קאַנורע וווּ צו פֿאַרקריכן. צוליב זיכערקייט און צוליב געווינען צײַט מוזן מיר בליבן אין שאָטן. דערווײַל וועל איך זיך פֿאַרבינדן מיט מײַנע ברידער אין יאָהאַנעסבורג. אפֿשר וועל איך קענען פֿון דאָ עמיגרירן״. ס׳האָט געדויערט חדשים, אפֿשר אַ יאָר, ביז ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז דאָס איז אַ פֿאַרלוירענע שפּיל.

דער קאָנקרעטער מצב איצט האָט אָבער פֿאַרלאַנגט צו געפֿינען אַ פּלאַץ פֿאַר אונדז. ניט פֿאַלן צו לאַסט אויף די חבֿרים, וואָס האָבן געהאַט גענוג אייגענע זאָרגן. האָבן מיר אָפּגערעדט אַז אונדזער טרעפֿפונקט בליבט בלית־ברירה אין דעם הויז, אָבער ניט מער אויף צו נעבטיקן. אויפֿן וועג, באַגלייטנדיק פּנינהן צו איר

אויטאָבוס, האָבן מיר זיך נאָך אַרײַנגעכאַפּט אין אַ תּנובֿה־רעסטאָראַנדל פֿאַר אַ זאַטן מילכיקן פֿרישטיק מיט ירקות. מיר האָבן זיך געזאגט מיט ביידנס ברכה, אַז מיַין זוכעניש זאָל מיר זײַן מזלדיק. און ווי נאָר פּנינהס אויטאָבוס האָט זיך אַ יאָג געטאָן, האָב איך תּיכף אָנגעהויבן מײַן "דירה־יאַגד".

איך בין געגאַנגען פֿון שטוב צו שטוב און אויפֿגעזוכט די נאָטיצן און צעטלעך, ווו ס'איז פֿאַראַן אַ דירה צי אַ צימער פֿאַר צוויי. כ'האָב אויסגעקוקט אויף די באַשיידענע, וויַיט־פֿאַררוקטע הײַזער, ווי באַהעלטענישן, אָבער מײַנע אינפֿאָרמאַציעס האָבן זיך פֿאַרענדיקט מיט אַנטוישונג. מע האָט מיך געפֿרעגט שאלות: פֿון ווו קומען מיר? וואָס טוען מיר? נאָך שעהען אַרומוואַנדערן, האָב איך זיך אַ דאָרשטיקער און אַ מידער אַראָפּגעפֿלאָזט ערגעץ אויף אַ באַנק. כ'האָב שוין געהאַט פֿאַרלוירן דעם חשק וויַיטער צו גיין. און זיצנדיק אַזוי האָב איך זיך מיט אַ מאָל דערמאָנט, אַז עטלעכע חבֿרים אונדזערע ווויינען אין אַ מין קאָמונע אין שכונת "התּקווה". איך וועל אויסטרינקען דאָ דערבײַ אַ גלאָז זעלצער־וואַסער און זיך אַראָפּכאַפּן מיט אַ ביקור צו זיי. אפֿשר איז דער מזל דאָרטן. אָבער זוכנדיק די אויטאָבוסן־סטאַנציע אַהין, האָט מיר מײַן מזל געבראַכט צו אַ גאַס פֿון מרכז־מסחרי. און דאָ, פֿלוצלינג, איז מיר פּנים־אל־פּנים אָנגעקומען אַ חבֿר פֿון מיט אַ 2–3 יאָר צוריק. ער איז געווען אַ חבֿר אין פּוילישן קיבוץ, וועלכן ער האָט דעמאָלט פֿאַרלאָזן. אַ גאַליציאַנער געזונטער, קרעפֿטיקער בחור, וואָס האָט געזוכט אין לעבן אַ פּראַקטישן ציל. כ'האָב דעמאָלט געהאַט אין פּתח־תּקווה אַזאַ לאַנג־ענג צימער און ער פֿלעגט מיך אָפֿט באַזוכן, זענען מיר געזעסן בײַ אַ גלעזל טיי, צו מאָל מיט עפּעס אַ צוביס, און געפּטרט די שעהען פֿון אַרבעטסלאָזע טעג אין שמועסן. איך האָב אים ליב געקראָגן פֿאַר זײַן אָפֿנקייט, און ער איז געווען ממש גליקלעך פֿון אַזאַ וואַרעמע פֿרײַנדשאַפֿט צווישן אַזעלכע עקסטרעמען — אַ סאַמעראָדנער גאַליציאַנער און אַ ליטוואַק־צלם־קאָפּ. ער האָט קלאָר פּראָקלאַמירט, אַז ער גלייבט ניט אין די אַלע פּראָלעטאַרישע און סאָציאַליסטישע אידעאָלאָגיעס, און עס אַרט אים ניט, אויב ער וועט זײַן אַ קאַפּיטאַליסט...

און איצט האָבן מיר זיך אַרומגעכאַפּט. בײַם צערעדן זיך האָט ער מיר אויסגעשאָסן די גוטע נײַעס זײַנע: שוין אַ פּאָר יאָר, אַז ער איז אין תּל־אָבֿיבֿ און ס'גייט אים אויף אַ דרך, ער ווערט אַ קאַפּיטאַליסט. און דער גאַליציאַנער וויַיזט מיר אָן אויפֿן גרוי צוויישטאָקיקן מויערל דערבײַ: "דאָס איז שוין כּמעט מײַנס", — זאָגט ער צופֿרידן. און מײַן מזל! — כ'האָב געקראָגן בײַ אים אַ קאַמער אויפֿן דאַך. ער האָט מיך באַלד אַרויפֿגעפֿירט אויפֿן דאַך און אין אַ שפּאַס אַ זאָג געטאָן, אַז אויב די "דירה" געפֿעלט מיר, וועט ער זי מיר פֿאַרדינגען. כ'האָב אים שוין געהאַט פֿאַרטרויט דעם אמת, אַז כ'דאַרף נייטיק, ווי דאָס לעבן, אַ לאָך, כּדי זיך צו פֿאַרשטעקן דאָרט צוזאַמען מיט מײַן מיידל. האָט ער מיר געזאָגט, אַז ערשט נעכטן

איז די קאַמער אָפּגעלייַדיקט געוואָרן. עס האָט געווויינט דאָ אַן אַרבעטסלאָזער יונגער־מאַן. כ׳האָב אים געזאָגט אַז איך בין אויך אַרבעטסלאָז, נאָר כ׳וועל אים צאָלן יעדן חודש אין פּאָרויס. ער האָט מיר דערציילט, אַז בעלנים האָט ער אַ סך, נאָר איך בין בײַ אים בילכער. צאָלן וועל איך דאַרפֿן נאָר די הוצאות: וואַסער, עלעקטריע און נאָך דינסט־קלייניקייטן. ס׳וועט אויסמאַכן אַ פֿונט מיט אַ האַלב. איך האָב צוגעקלאַפּט מיט אַ האַנט אין אַ האַנט, ווי ס׳וואָלט טאַקע געווען אַ וואַזשנע טראַנזאַקציע. ער האָט אויפֿגעשלאָסן די טיר און מיר דערלאַנגט דעם שליסל.

פֿון דרויסן האָט עס אויסגעזען ווי אַ פּאָר גראָע ניט געטינקעוועטע וועגט, צוגעבויט צו די שוצווענט פֿון דעם בנין אין אַ ווינקל פֿון דעם פֿלאַכן דאַך. די קאַמער אַליין איז אָבער געווען וויַיס געפֿאַרבן, מיט אַ היפּשן פֿענצטער כּמעט ביז דער סטעליע. בײַ דער וואַנט אַ פֿאַרבעט בעט און אין מיטן — אַ טישל מיט אַ שטול. דאָס בילד האָט מיר פֿאַרהאַקט דעם אָטעם. כ׳האָב געפֿילט טרערן אין האַלדז. ער האָט באַמערקט מײַן איבערגענומענקייט. אַ מורמל געטאָן "שלום" האָט ער זיך אַרויסגעשאַרט.

ווי נאָר איך בין געבליבן אַליין, האָב איך זיך אַ שלײַדער געטאָן אויפֿן בעט ווי כ׳וואָלט פֿלוצעם אַראָפּגעזונקען אין אַ תּהום. איך האָב זיך מער ניט געקענט באַהערשן און כ׳האָב זיך צעקוויטשעט מיט אַ ווילד־משוגענער היסטעריע. די טרערן זענען גערונען פֿון די אויגן ווי פֿון אַ זיפֿ. איך האָב געוויינט, געוויינט, געוואָלט אַרויסוויינען אַלע באַלייַדיקונגען, דערנידעריקונגען, דריקענישן און שווערקייטן פֿון מײַן יונגן לעבן. קיין מאָל בין איך ניט געווען אַזוי טרויעריק און פֿאַרצוויפֿלט ווי אין דער רגע. געוויינלעך איז תּמיד אונטערגעקומען אַן איבערבײַט, אָדער אַן אילוזיע פֿון האָפֿענונג וואָס האָט מיך גערעטעוועט.

דאָ בין איך מיט אַ מאָל געבליבן אויג אויף אויג מיטן אייגענעם נאַקעטן איך, קאָנפֿראָנטירט מיטן אמת פֿון לעבן, מיט די אינטימסטע פֿילונגען פֿון מײַן נשמה, איר פּײַן און איר צער. איך האָב מיט אַן אומוועלטישן פּחד געקוקט אין תּהום פֿון מײַן נפֿש און אַן אײַזערנע פֿויסט האָט מיך געשלאָגן איבערן מוח: אָנטלויף! אָבער ווו לויפֿן, אַז אַלע וועגן זענען שוין געווען אָפּגעשלאָסן מיט מינעס, פֿול מיט סכּנה.

אין די שפּעטערדיקע גורל־און־גרויל־יאָרן, ווען דער צירקל פֿון חושך־אָפּאָקאַליפּט האָט זיך אַלץ ענגער צוזאַמענגעשלאָסן אַרום מיר, זענען אַזעלכע אויפֿשוידערנדיקע פּסיכישע צוזאַמענבראָכן געקומען אַלץ מער אָפֿט און אַלץ שווערער. איך האָב אָבער קיין מאָל און קיין מענטשן, אַפֿילו די נאָענטסטע, וועגן דעם ניט דערציילט. דאָס איז שוין געבליבן אויפֿן גאַנצן לעבן, ביז אין אָט דער רגע, ווען איך שרײַב די דאָזיקע שורות.

מײַן סוד איז אין די בלוטיקע קנוילן פֿון געטאָ און קאַצעט־רעזשים, מײַן גוף און נשמה איז אין אַזעלכע מאָמענטן דורכגעקנעטן געוואָרן אי פֿון גאָט, אי פֿונעם

טײַוול. ביידע זענען געווען שותפֿים אין מײַן לעבן, אין קליינע פֿריידן און אין גאָר גרויסע יסורים, און איך בין געווען אין זייערע הענט דער עקספּערימענט־מאַטעריאַל... אַלע יאָרן האָבן זיי מיך פֿאַרקלעמט אין פּײַן־נסיונות.

אין מײַן נײַער ווינונג אַרום מיר איז איצט געווען שטיל און כ׳האָב געפֿילט מײַן אייגענעם אָטעם. די פֿאַרקראַמפּטקייט האָט געגומען לויזער ווערן, זיך אויסליבטיקן, ווי זונשטראַלן, וואָס בויערן זיך אַדורך דורך אַ כמאַרע. כ׳האָב געפֿילט, אַז דאָס מזל שײַנט נאָך פֿאַר מיר. בין איך אויפֿגעשפּרונגען פֿון דער בעט, שנעל אַרײַן אין טוש־צימערל אויפֿן אַנטקעגנדיקן ווינקל פֿונעם דאַך, זיך אָפּגעוואַשן דאָס פּנים, פֿאַרשלאָסן די טיר און כ׳בין אַנטלאָפֿן.

ניין, דאָס איז ניט געווען קיין לויפֿן, נאָר אַ טאַנץ. כ׳האָב געהאַלטן אין דער האַנט פֿאַרדריקט דעם שליסל צו אַ ברעקעלע היים און געווען דערפֿון גלילקלעך. כ׳האָב אַפֿילו פֿאַרגעסן, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַן אויטאָבוס און דעם גאַנצן מהלך צו מײַנע חבֿרים האָב איך זיך געיאָגט צו פֿוס. פֿון זיי האָב איך טעלעפֿאָנירט צו פּנינהן. אויף מאָרגן האָב איך זי באַגעגנט בײַם אויטאָבוס. זי האָט געבראַכט מיט זיך איר טשעמאָדאַנטשיק און דאָס אָרעמע פּעקל זאַכן. מיט אַ קאַרעטקע זענען מיר אָנגעקומען צום אָרט און, ווי נאָר מיר זענען אַרײַן אין קאַמער, איז פּנינה מיך באַפֿאַלן מיט אירע דאַנקען און קושן. איך האָב אָבער אין האַרצן געפֿילט אַ טיפֿן פֿאַרדראָס פֿאַר אונדזער ביידנס עלנטקייט. איך בין דאָך דער גורם, וואָס האָט דערפֿירט צו דעם בידנעם מצבֿ.

דער טיש איז שוין געווען אָנגעשטעלט מיט דעליקאַטעסן, ווורשטלעך, צובײַסן און ס׳האָבן ניט אויסגעפֿעלט אויך גלעזעלעך משקה לכּבֿוד פּנינהן — מײַן קבלת־פּנים פֿאַר איר. מיר האָבן מיט הנאה געגעסן דעם זאַטן "חתונה־מאָלצײַט". נאָכן אויסגעטרונקענעם לחיים איז די שטימונג געוואָרן העל, זאַרגלאָז, מונטער.

הײַנט דאַכט מיר, אַז די גרעסטע מעלה פֿון יונגשאַפֿט איז קענען אַנטרינען פֿון דער שלעכטער וואָר און זיך פֿאַרשטעקן ערגעץ אין אַ וועלטל, אַ באַשמירטס מיט האָניק פֿון חלום. און ס׳האָט זיך מיר אײַנגעגעבן די שטימונג מײַנע פֿון פֿרייד איבערצוטראָגן אויף פּנינהן.

אין דרויסן איז שוין געווען טונקל. דאָס עלעקטרישע לעמפּל האָט געשפּרייט אַ גאָלדענע ליכטנעץ. איך האָב פֿאַרשלאָסן די אָפֿענע טיר און כ׳האָב אַרײַנגעלאַכט אין פּנינהס אויער: "פֿאַק אויס דײַן אויסשטײַער, מיר דאַרפֿן זיך אָנטאָן הויל..." און מיר האָבן פֿונאַנדערגעשפּילעט אונדזערע כאַלאַטן. מיר האָבן געפּראָווט אַ פֿריילעכן חתונה־ספּעקטאַקל, מיט וויץ און מימיק. דער כאַמסין האָט נאָך מער דערוואַרעמט אונדזערע ליבֿער. נאָך אַ קורצן צובײַס זענען מיר ווידער געלעגן צונויפֿגעקלאַמערט און פֿאַרשיכורט זיך געקושט.

אויף מאָרגן איז פּנינה אַרויסגעגאַנגען זוכן אַרבעט, אַ וועלכע ניט איז מינימאַל

באַצאָלטע באַשעפֿטיקונג אין אַ געשעפֿט צי אין אַ הויזווירטשאַפֿט. אַזאַ "גיין איבער די הײַזער" איז געווען אַ ביטער־פּסיכישע פּראַקטיק, בפֿרט פֿאַר אַ יונג מיידל נאָך ניט גענוג אין לעבן. אין דעם כאַראַקטער־אויספֿאָרש, האָט זיך אַ ליאַדע פֿאַרשוינדל אין אַ פֿאָזיציע פֿון אַ באַלעבאָס אָדער אַ דירעקטאָר, אַרײַנגעגריבלט אין דײַנע אינטימע מאָראַלישע פֿירונגען און מעשׂים, ווי אַ פּראָקוראָר, וואָס פֿאָרשט אַ פֿאַרברעכער. אין אַזאַ מצבֿ האָט איינע, אָדער איינער, געפֿילט דעם מענטשלעכן בזיון און שפּיכת־דמים.

פּנינהן איז באַשערט געווען אַלץ פֿון דעם מין אויסצומײַדן. גלײַך אין דער פֿרי, ווען זי איז שטיין געבליבן פֿאַר אַ שטיבל אַרײַנגערוקט אין אַ ווינקל פֿון אַ הויף, האָט זי אויפֿגעהויבן די האַנט און "אָנגעקלאַפּט אין דער טיר פֿון איר מזל", ווי זי האָט מיר שפּעטער דערציילט. אַ יונגע, עלעגאַנטע דאַמע האָט זי פֿאַרבעטן אַרײַנצוגיין. פּנינה האָט זיך פֿאָרגעשטעלט, און בקיצור אַרויסגעלייגט איר בקשה: זי זוכט אַ שטעלע, און איז גרייט צו טאָן יעדע סאָרט אַרבעט אָן אַן איבערקלײַב. "און איך וועל אויך ניט איבערקלײַבן", — האָט די פֿרוי זיך אָנגעכאַפּט, — "איר געפֿעלט מיר און איך געטרוי אײַך".

די אַרבעט איז באַשטאַנען פֿון נאָכקוקן נאָך איר דרײַיאָריק יינגעלע פֿולע זעקס טעג אין דער וואָך, ווי אויך אַכטונג געבן אויף דער זויבערקייט און אָרדענונג אין שטוב. דער לוין איז געווען אַ סך מער ווי פּנינה האָט דערוואַרט. און פֿלוצעם איז איר אײַנגעפֿאַלן צו פֿרעגן: "און ווען איז די צײַט צו שפּאַצירן מיטן קינד?.." די פֿרוי האָט זי באַלד איבערגעריסן: "ניין, ניין... דאָס פֿאַרשפּאָרט איר זיך. אַ גאַנצן טאָג מוזט איר ביידע זײַן אײַנגעשלאָסן אין דער גאָלדענער שטיבל, אָבער מיינט ניט, אַז ס׳איז אַ קראַנק קינד, חלילה. איך האָב גאָר וויכטיקע סיבות דערפֿאַר. אויך קיין פֿרעמדע פּערזאָן טאָר צו אײַך ניט אַרײַנקומען. אָבער איך פֿאַרזיכער אײַך, אַז קיין שום קרימינעלער עלעמענט איז דערבײַ ניטאָ. ס׳איז אויסשליסלעך מײַן אייגענע פּראָבלעם".

פּנינהן האָט די מיסטעריע פֿון דער פֿרוי ניט גערייצט, און ס׳האָט איר ניט געאַרט, אַז זי וועט ניט וויסן דעם סוד. דערווײַל האָט זיך דאָס יינגעלע אויפֿגעוועקט, אַרויסגעקראָכן פֿונעם בעטל און געגלאָצט אויף דער אומבאַקאַנטער, וואָס טרינקט מיט זײַן מוטער טיי. די פֿרוי האָט אים אין אירע אָרעמס אײַנגעקלאַמערט, אים צאַרט געקושט און געזאָגט: "זעסט, בוביקל, דאָס איז דײַן נײַע טאַנטע, פּנינה. מאָרגן וועט זי קומען און אַ גאַנצן טאָג בלײַבן מיט דיר, ביז די אמא וועט קומען. איז גיב די דודה פּנינה דײַן האַנט און זאָג, אַז דו וועסט זײַן אַ גוט קינד". ער האָט אויסגעשטרעקט זײַן העענטלע: "איך וועל זײַן גוט".

קיין פּראָבלעם מיט אַרבעט האָב איך ניט געהאַט. דערווײַל האָט מיך די פּאָליציי געלאָזט צו רו, ווי זי וואָלט אָן מיר אין גאַנצן פֿאַרגעסן. פּנינה פֿלעגט

קומען פֿרי פֿון דער אַרבעט און אין די לאַנגע פֿאַרנאַכטן און אָוונטן האָבן מיר כסדר געהאַט. ניט געווען קיין טעמע וואָס מיר האָבן ניט דיסקוטירט, אָבער מער ווי אַלץ – וועגן אונדזערע אייגענע ענינים און וועגן דער צוקונפֿט וואָס דערוואַרט אונדז. מיר פֿלעגן זיך קוויקן מיט אילוזיעס, צעבלאָזן די האָפֿענונגען איבער דער מאָס, אָבער אַלע חלומות אונדזערע האָבן אויף דער וואָר געפלאַצט מיט ווייטיק.

דאָס אומקערן זיך צוריק קיין ליטע און פֿאַרכאַפּט וועלן אויף אַ פּאָר יאָר דינסט אין דער אַרמיי, איז מיר גאָר ניט געווען צום האַרצן. איז געבליבן דרום־אַפֿריקע. אין יאָהאַנעסבורג האָב איך געהאַט צוויי ברידער. דער עלטסטער, איציק, איז געווען גוט אײַנגעאָרדנט עקאָנאָמיש: אַ "סעלף מייד מען", דער בעל־הבית פֿון אַ גרויסער קליידער־פֿאַבריק און פֿון אַ סך אַנדערע געשעפֿטן. כ׳האָב געזונג סיבות געהאַט אויף צו ספֿקן אין פּאָזיטיוו רעזולטאַטן. עס איז אויפֿגעקומען אַ פֿאַמיליע־קאָמפּלעקס, וואָס כ׳האָב דערטאַפּט זײַנע אָנהייב־וואָרצעלער נאָך אין די פֿרייַקע יאָרן אין ליטע. ניט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, האָב איך די ברידער געשריבן אַ בריוו. זיי אויסגעמאָלט דעם מצבֿ און געפֿרעגט וועגן העלפֿן צו קריגן אַן אַרײַנפֿאָר־דערלויבעניש. הגם די בריוו זענען שוין געגאַנגען מיט דער לופֿטפּאָסט, האָבן די ענטפֿערס געדויערט. צו ערשט איז געקומען אַ ביסל אינטערעס און אַ וואַרעמער אָפּרוף, וואָס האָט אויפֿגעוועקט אַ פֿונק האָפֿענונג. אָבער נאָך דעם האָבן אָנגעהויבן דערגיין צעפֿלאָנטערטע ענטפֿערס מיט פֿאַרענטפֿערנישן און תּירוצים, ביז כ׳האָב געפֿילט אַז יענער בייזער משפּחה־עלעמענט האָט צעבויטשעט די קאָרעטע. ס׳איז געווען אַ מוטנער שפּיגל...

מײַנע שפּעטערדיקע בריוו, ווי פֿאַרוואָרפֿענע וועלטקעס האָבן זיך מער ניט אָנגעפּיקט מיט אַ גוטן ווילן. די צײַט איז געווארן אַלץ קירצער. די פּאָליציי האָט במילא ניט געווּסט ווו איך געפֿין זיך, ווי איך וואָלט בכלל ניט עקסיסטירט. נאָר איך האָב סײַ ווי סײַ געוואָלט אויסמײַדן אַ מעגלעכע קאָנפֿראָנטאַציע מיט דער שפּירהינטישער אינסטיטוציע און מיט מײַנע אומסימפּאַטישע בני־עיר. די שטאַמלדיקע בריוו פֿון יאָהאַנעסבורג האָבן מיך ניט דערמונטערט, און דאָס וואַרטן דאָ אויף אַ דעפֿיניטיוו תּשובֿה וואָלט געדויערט צו לאַנג.

דאָס ליגן כּמו אַ גנבֿ אויפֿן דאַך, האָט אָנגעהויבן וועלן איבערדריסיק. צום לעבן האָבן מיר געהאַט אַ ביסל אָפּגעשפּאָרט געלט, און ווען פּנינה וואָלט אַפֿילו ניט געאַרבעט וואָלט עס אונדז אויך געסטײַעט אויף גאַנץ לאַנג. די הוצאות אונדזערע זענען געווען מינימאַלע, דערצו איז אַלץ געווען ביליק אין יענע מיטן 30ער יאָרן. דער קריזיס אין לאַנד האָט שטאַרק באַשוועדערט דאָס קריגן וועלכע ניט איז אַרבעט, בפֿרט אין מײַן מצבֿ. עס האָט ניט געהאַט קיין זינען לענגער צו צײַען די גורלדיקע חדשים פֿון זיך וואַלגערן אין דעם דאַך־אַלקערל אין תּל־אָבֿיבֿ.

גראָד דאָ האָט זיך געשאַפֿן אַן אַבסורדאַלער מצבֿ פֿון רויקייט, וואָס איז כסדר

באָמבאַרדירט געוואָרן פֿון וואַקסנדיקע אומרו און זאָרג פֿאַר דער צוקונפֿט. כ׳האָב ניט געהאַט קיין ענטפֿערס אויף דעם ״ווּהין גיין?..״ דער אומבאַקאַנטער מאָרגן איז געווען ווי אַ מין טומאַן אין מוח. מיט כּוח האָב איך אַראָפּגעטריסלט פֿון די פֿלייצעס די פֿאַטאַליסטישע נאָכגעביקייט פֿון ״ווי ס׳וועט זײַן, זאָל זײַן״, וואָס האָט מיך אויף אַ וויַילע פֿאַרכאַפּט.

איך האָב געזוכט אַן ענטפֿער אויף דער פֿראַגע פֿון פּנינהן: ״וואָס וועט זײַן?״ וויַטער אָפּקומען מיטן פֿאַסיוון אַרויסדרייַ: ״איך קען עס נאָך ניט וויסן, ביז כ׳וועל ניט האָבן נאָך אַ בריוו פֿון די ברידער״. און דאָ זענען שוין אַריבער וואָכן אָן אַ ידיעה. איך האָב געפֿילט, אַז פֿאַר איר אינטימקייט און חבֿרישן צוטרוי דאַרף קומען מײַן קלאָרער באַשלוס. כ׳בין עס איר מאָראַליש שולדיק. און כ׳האָב אַרויסגעשאָסן: ״איך וועל גיין צוריק קיין ליטע. נאָר אויף אַ לעצטער פּראָבע צו פֿאַרקערעווען קיין דרום־אַפֿריקע, וועל איך זיך אָפּשטעלן אין ריגע. אפֿשר וועט מיר דאָרטן צושפּילן דאָס מזל״.

בלית־ברירה האָב איך געווּסט, אַז כ׳וועל זיך דאַרפֿן אומקערן אין מײַן געבוירן־לאַנד, כּדי טראָגן די קאָנסעקווענצן פֿון מײַן אָפּגעלאָפֿענעם טערמין פֿון מיליטער־דינסט. אין אַזאַ מצבֿ, האָב איך איר דערקלערט, וועט זי צו מיר ניט קענען אַריבערקומען. און נאָך די געפּטרטע יאָרן אין דער אַרמיי, וואָס כ׳האָב איצט געגומען אויף זיך ווי אַ שטראָף, וועלן מיר מאַכן אַ פּלאַן פֿאַר אַ נײַעם מאָרגן.

״קיינער פֿון אונדז האָט ניט דעם שליסל פֿאַר אַזאַ דערווײַטערטן מאָרגן... נאָר לאָמיר האָפֿן״, — האָט זי זיך ווי נבֿיאותדיק אַרויסגערעדט, און אין אירע אויגן זענען אָנגעלאָפֿן טערערן. ״דו פֿאָר און זאָל דײַן וועג באַגליקט זײַן!״ — האָט זי מיר צוגעוווּנטשן, געבנדיק אַ קוש, און כ׳האָב דערפֿילט אירע ווּאַרעמע טערערן אויף מײַן באַק. ״וואָס ווייַנסטו, פּנינהלע?״ — האָב איך זי אַרײַנגענומען אין מײַנע אָרעמס. ״דאָס זענען סוד־טערערן פֿון אונדזער ליבע...״ — האָט זי שטיל געמורמלט. מײַן האַרץ האָט אַ צאַפּל געטאָן: ״וואָס האָט פּאַסירט?״ — האָב איך קוים אַרויסגעבראַכט די דרײַ ווערטער. זי האָט זיך צוגעטוליעט נאָענט צו מיר און מיר אײַנגערוימט נאָר דרײַ ווערטער: ״איך בין שוואַנגער...״ ס׳האָט מיך צעטרייסלט. איך האָב זי אַרומגעבאַפּט און צוגעדריקט צום האַרצן: ״דאָס האָט ניט געטאָרט פּאַסירן. ס׳איז אין גאַנצן מײַן שולד. גראָד אין אַזאַ צײַט! טאָרסטו ניט בלײַבן אַליין מיט אַ נײַ־געבוירן בעבעלע. מיר מוזן עפּעס טאָן״.

אונדזער שמועס האָט געדויערט ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן. פֿאַר בײַדן איז עס געווען אַ טיף־עמאָציאָנעלע איבערלעבונג. די צײַט האָט געפֿרעסט און דער באַשלוס האָט ניט געטאָרט אָפּגעלייגט ווערן. זי האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַ וואַרעמען בליק פֿון דערוואַרטונג, ווי איך וואָלט געהאַלטן דעם שליסל פֿון איר גורל. כ׳האָב צום וויפֿלטן מאָל זיך געקלאַפּט על־חטא, אַז איך בין דער שולדיקער,

אָבער זי מוז אויך זײַן אַ גליִכער שותף צו אַ באַלדיקן באַשלוס, אין וועלכן זי איז אפֿשר מער פֿאַרוויקלט ווי איך.

די לאַגע האָט זיך געמאָלן פֿאַר ביידן אין קלאָרע ליניעס: פֿון דאָ מוז איך באַלד אָפּפֿאָרן. זי וועט בלײַבן אָן מיטלען, אפֿשר אויך אָן אַרבעט. אויך אָן אַן אייגןווינקל. אין אַ פּאָר חדשים אַרום וועט זי דאַרפֿן בײַ אַזאַ געזונקענעם מצבֿ זיך ניאַנטשען מיט אַ נײַ־געבוירן עופֿעלע. איך וועל זײַן וויַט און אפֿשר ניט קענען העלפֿן. ס׳איז אַן עקסטרעמע פֿאָרעם פֿון ליידן און פּײַן...

פֿאַר אַ וויַלע איז זי פֿאַרזונקען אין טראַכטענישן און צום סוף אַרויסגעשעפּטשעט: ״איך פֿאַרשטיי, אַז קיין אַנדער אויסוועג איז ניטאָ, אַחוץ אַבאָרט״. און ס׳לעצטע וואָרט איז איר שטעקן געבליבן ווי אַ ביינדל אין האַלדז.

ס׳איז געווען דער זומער 1936. גראָד דעמאָלט זענען אָנגעלאָפֿן די מאורעות־טעג אין יפֿו–תל־אָבֿיבֿ. די אַראַבישע אַטאַקעס און מאָרד־איבערפֿאַלן אויף יידן האָבן זיך אַלץ מער אויסגעשפּרייט. פֿון אונדזער דאַך־פֿענצטער אין דער געגנט מרכז־מיסחרי האָבן מיר געקענט הערן די ווילדע געשרייען און שיסעריַען פֿון יפֿו־גרענעץ. די באַנדעס פֿלעגן אין די נעבט כּמעט צוקריכן ביז צו אונדזערע גאַסן און מיר האָבן געהערט זייערע בלוט־גיריקע צעיושעטע קולות: ״איטבח אל יהוד!״. אַ ווײַלע שפּעטער פֿלעגן זיי זיך צוריקציִען אין אַ האָגל פֿון בליַי־און־פּײַער, וואָס די הגנה־חבֿרה האָט אויף זיי אַ שאָט געטאָן.

אין די רגעס פֿלעגן מיר ציטערן און טראַכטן פֿון אונדזערע בלאָנדזשענישן. אין די טעג פֿלעגט זיך אַלץ אײַנשטילן. די זון האָט וואַרעם־מחיהדיק געשײַנט, ווי קיין מאָל ניט. אין אַזאַ טאָג, נאָך אונדזער באַשלוס, בין איך אַוועק צו אײינעם פֿון מײַנע נאָענטסטע חבֿרים, נאָך פֿון קיידאַן, וואָס צוזאַמען זענען מיר אויפֿגעוואַקסן, געלערנט, געווען און אַרויס פֿון קיבוץ.

ער האָט געווויינט אין אַ דירה פֿון 1/2–1 צימערלעך מיט אַ קיך אין אַ נײַ הויז אין דער זעלביקער אומרויִקער געגנט וואָס איך. ער, ברוך אופֿק (דאַן נאָך אופּניצקי), איז אַרויס פֿון קיבוץ מיט זײַן חבֿרטע אסתר. זיי האָבן געהאַט אַ נײַ־געבוירן יינגעלע, און מחמת אונדזער שטענדיקע אינטימקייט האָב איך געדענקט, אַז זיי האָבן געהאַט פּראָבלעמען פֿון דעם מין: אפֿשר בײַ אים וועל איך קריגן אַן אַדרעס פֿון אַ דאָקטער.

אויפֿן וועג האָב איך געקויפֿט אַ מתּנה פֿאַרן עופֿעלע און פֿאַר דער יונגער פּאָר אָן אָנגעשריבן אַ מזל־טובֿ־קאַרטע. נאָך די באַגריסונגען און דאָס באַוווּנדערן דעם פֿון שלאָף אויפֿגעוועקטן בעבעלע, האָב איך זיי דערציילט וועגן מײַן סוד וואָס האָט מיך אַהער געבראַכט. זיי האָבן מיך געטרייסט, אַז ניט ווייניק אַזעלכע קאַטאַסטראָפֿעס פּאַסירן איצט בײַ יונגע מענטשן. זיי האָבן טאַקע אַ פֿאַרלאָזיקן אַדרעס, אָבער גוט איז וואָס כ׳בין געקומען. דער דאָקטער טוט עס ניט אָן אַ

המלצה. ער, ברוך, קאָן עס תּיכּף דערליידיקן פֿאַר מיר. און ער טעלעפֿאָנירט טאַקע גלײַך אָן און באַשטעלט אַ ביקור אויף דאָנערשטיק אין דער פֿרי.

"דער מאַן, וואָס אָנערקענט אַז ס'איז זײַן בייבי, מוז מיטקומען... אין דעם זעלבן טאָג נאָך מיטאָג וועט עס קענען דורכגעפֿירט ווערן" — איז געווען דעם דאָקטערס ענטפֿער. דרײַ מעת־לעת זענען פֿולקום גענוג צוריק געזונט ווערן ווי געווען. דעם דאָקטערס האָנאָראַר דאַרף באַצאָלט ווערן פֿון פֿאָרויס. אין מײַנע אויגן האָט די סומע פֿון עטלעכע פֿונט אויסגעזען זייער צוגענגלעך...

בײַם געזעגענען זיך מיט מײַנע פֿרײַנד איז אָנגעקומען צו זיי אַ גאַסט, מיט וועלכן זיי האָבן מיך באַקענט. ער איז געווען אַ פֿאַבריקאַנט פֿון ריגע, ווו איך קלײַב זיך צו מאַכן אַ סטאַנציע. ער האָט מיר געגעבן עטלעכע אַדרעסן — פֿון זײַן מוטער און משפּחה־מענטשן, ווי אויך אַ קורצע אינפֿאָרמאַציע.

דאָנערשטיק נאָכן פֿרישטיק זענען מיר צוגעפֿאָרן צום דאָקטער מיט אַ קאַרעטע. אָפּגעשטעלט זיך בײַ אַ גרויסן בנין אויף אַלענבי־גאַס, זענען מיר דורכגעגאַנגען דורך עטלעכע מאַסיווע קאָרידאָרן צום שיטער באַלויכטענעם ליפֿט, וואָס האָט אונדז אַרויפֿגעבראַכט אויפֿן דריטן שטאָק. דער דאָקטער האָט אונדז העפֿלעך אויפֿגענומען און מיט אַ שמייכל געפֿרעגט, אויב פּנינה האָט מיטגענומען די נייטיקע זאַכן. יאָ, זי האָט אַ וויסן ריינעם לײַלעך, פֿרישׂ־ריינע אונטערוועש... "גוט, גוט. דאָס איז שוין געזונ", — האָט ער געזאָגט.

איך בין דורכגעגאַנגען אַ פּראָצעדור פֿון פֿראָגעס. באַצאָלט דעם האָנאָראַר. פּנינה איז אונטערזוכט געוואָרן. "איך וועל אַלץ צוגרייטן אַליין", — האָט געזאָגט דער דאָקטער, — "זי קען דאָ בלײַבן. זי וועט נאָך דעם זיך אָפּרוען אַ שעה. נאָך דרײַ אַ זייגער קענט איר קומען זי אָפּנעמען".

איך בין געווען אין דעם פֿולן צוגרייט צו מײַן נסיעה. און כאָטש כ'האָב געווּסט דעם קאָנקרעטן ציל, איז עס מיר פֿאַרגעקומען ווי אַ וועג אין אומבאַוווּסטקייט. כ'האָב ניט געפֿילט דעם אַזוי באַקאַנטן רײַזע־פֿיבער, וואָס פֿאַרכאַפּט אַ יונגן מענטשן בײַם אַרויספֿאָר ערגעץ אין דער וועלט אַרײַן. איצט, אין די פֿרײַע טעג, ווען די געשעפֿטן זענען געשלאָסן און מײַנע חבֿרים זיצן אין דער היים, פֿלעג איך זיך אָפּט אַרײַנכאַפּן צו זיי. דאָ האָב איך כּמעט יעדעס מאָל געטראָפֿן דעם יונגן־מאַן פֿון ריגע, וואָס האָט געאַרבעט מיט מײַן חבֿר. מיר זענען געוואָרן באַפֿרײַנדט און ער האָט מיר אַפֿילו דערציילט די סודות פֿון דעם גרויסן באַנקראָט פֿון זייער פֿאַמיליע, וועמען ס'האָבן געהערט די באַרימטע שאָקאָלאַד־פֿאַבריקן. ניט וועלנדיק זיך פֿאַרוויקלען אין אַ לאַנגן פֿינאַנציעלן פּראָצעס, האָט מײַן נייַער פֿרײַנד זיך געראַטעוועט קיין ארץ־ישׂראל. ער האָט אָנגעשריבן אַ בריוו צו זײַן מוטער אין ריגע, אַז איך וועל איר ברענגען אַ לעבעדיקן גרוס פֿון אים. צו דער שוועסטער אין

דער "רויטע דינע" (אַזוי, דאַכט מיר, האָט דער קוואַרטאַל געהייסן) האָט ער מיר מיטגעגעבן אַ וואַרעמען רעקאָמענדאַציע־בריוו.

איך בין געווען צופֿרידן פֿון דעם צופֿעליקן קאָנטאַקט, אַניט וואָלט איך געבליבן שטיין אין דער גרויסער שטאָט אומבאַהאָלפֿן און פֿרעמד. אויך פּנינהן האָט אָפּגעגליקט: די מוטער פֿון דעם קינד, בייַ וועמען זי האָט געאַרבעט, האָט איר אַרײַנגענומען צו זיך און געזאָגט, זי זאָל זיך פֿילן ווי אין דער היים. מיר זענען ביידע געווען צופֿרידן, וואָס אַלץ גייט אַזוי גלאַטיק. פּנינה האָט מיר אויפֿן וועג מיטגעגעבן זיסוואַרג, אויף אָפּצוכאַפּן דאָס האַרץ, און אַ בלעכענע פּושקע מיט נאַשערײַען פֿאַר איר משפּחה, וואָס האָט געווינט אין אַ שטעטל ניט ווײַט פֿון וואַרשע. איך האָב איר צוגעזאָגט, אויב ס'וועט זיך לאָזן, זיי צו באַזוכן. און אַלץ איז געווען באַנעצט מיט די וואַרעמע טערערן פֿון צעשייד.

אין מײַן טשעמאָדאַן איז געלעגן אויסגעשפּרייט אַ דיקער שיבט מיט בלעטלעך, נאָטיץ־ביכלעך, מאַנוסקריפּטן און גאָר אַ סך סתּם פּרווון פֿון שרײַבענישן פֿאַר עטלעכע יאָרן. אין 1941, אין אויפֿקום פֿון דער שפּעטערדיקער געטאָ האָב איך דאָס אַלץ פֿאַרברענט מיט מײַנע אייגענע הענט...

עטלעכע טעג פֿאַר ראָש־השנה תרצ"ו, בין איך אָפּגעשוווּמען מיט אַ שיף פֿון חיפֿה, דער האַוון צו וועלכן כ'בין אָנגעקומען מיט בערך זעקס יאָר צוריק. די ליניע איז געווען אויף בוקאַרעשט, פֿון וואַנען כ'האָב געזאָלט וויַיטער פֿאָרן מיט דער באַן. דער ים איז געווען צעפֿינקלט אין זוניקן ליכט און שטיל. אָבער אין האַרצן האָבן געפּויקט מוטנע כוואַליעס און אָנגעיאָגט אויף מיר אַ טרויער. די נשמה האָט געצאַפּלט אין געדענקשאַפֿט פֿון פּנינהס וואַרעמען פֿינגער־באַריר, פֿון אירע הייסע ציטעריקע ליפּן, פֿון איר שטום געשעפּטש: "שרײַב... שרײַב... אפֿשר..." מער האָב איך זי ניט געהערט. קיין מאָל ניט מער!

אַן אומפֿאַשטענדלעכע שפּירעוודיקע אָנונג האָט זיך דעמאָלט אַריבערגעצויגן ווי אַ שוואַרצע כמאַרע. עפּעס האָט פֿאַרקלעמט מײַן האַלדז און מיט שוואַרצע פֿליגל צוגעדעקט מײַן קאָפּ. אין שרעק בין איך אויפֿגעשפּרונגען און אַראָפּגעלאָפֿן אין דער קאַיוטע. קיינער איז דאָרט ניט געווען, און איך האָב אויף אַ קול זיך פֿונאַנדערגעיאָמערט. האָב איך פֿונעם טשעמאָדאַן אַרויסגענומען אַ העפֿט און אויף די ניט באַשריבענע זײַטלעך פֿאַרצייכנט ווערטער, אַ סך ווערטער, ניט מיט טינט, נאָר מיט טערערן...

אויף מאָרגן בין איך שוין געלעגן אויפֿן דעק, אין אַ שאָטנדיקן ווינקל, און געדרעמלט. דער בלוי־זוניקער הימל איבער מײַן קאָפּ האָט זיך לײַכט געשאָקלט צום ריטעם פֿון די כוואַליעס. אַ חלום האָט מיך פֿאַרווויגט. איך האָב זיך דערמאָנט אין דער נעכטיקער היים, אין די עלנטע טאָג־מאָמע. דער נאָכטיקער קאָשמאַר איז פֿאַרשוווּנדן. עס האָבן זיך איצט דאָ געשפּילט מונטער־פֿרייַלעכע קינדערלעך.

אונטער די זאָרגעוודיקע צופֿרידענע בליקן פֿון יונגע טאַטעס און מאַמעס. מע האָט זיך האַלבנאַקעט געברענט אויף דער זון, געלייענט אילוסטרירטע זשורנאַלן, פּרעסע, אין אַלערליי שפּראַכן. יעדער איז דאָ געווען פֿאַרטאָן אין פֿאַרברענגען.

מיך האָט קיין זאַך דאָ ניט אינטערעסירט. איך בין געווען אַליין פֿאַר זיך, אָפּגעזונדערט פֿון דעם מישמאַש פֿון די מענטשן, וואָס אַחורן דעם שווימענדיקן קאַסטן זענען זייערע וועלטן ווײַט איינער פֿון אַנדערן. פֿאַר מײַן אייגציקייט איז געווען גענוג שטח אויפֿן ליגשטול אונטן, און דער הימלרוים פֿאַר די אויגן — אויבן. דאָס ערשטע מאָל האָב איך אַזוי שאַרף דערשפּירט מײַן אײַנגעשלאָסנקייט און אָפּגעשלאָסנקייט. דאָס איז ניט געווען די באַרימערישע באַשיידנקייט, ייִדיש־אָרנטלעכע ענווות, צי תּמימותדיקע שעמעוודיקייט, נאָר אַ ווײַטער ירושה־קאָמפּלעקס פֿון התּבודדות: בלײַבן מיט זיך אַליין, צי אַנטלויפֿן פֿון זיך, אַ געיאָגטער.

אפֿשר בין איך דער טיפּ פּערזאָן, וואָס זײַן כעמיע לאָזט זיך ניט אַזוי גרינג מישן מיט דער געזעלשאַפֿט. אָבער פֿון מײַן פֿרייִקסטער יוגנט האָב איך ליב געהאַט דעם כלל־מענטשן, געהערט צו אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע, צו אַ קיבוץ און געהאַט אַ סך חבֿרים. אומעטום בין איך געווען אַקטיוו, דער איניציאַטאָר פֿון רייד און שפּיל. דאָך האָב איך די אַליינקייט און די אינזיכיקייט געקענט אויסהאַלטן לאַנג.

דאָס פֿאַרלאָזן דעם קיבוץ האָט מיך איצט, און שפּעטער אַ סך יאָרן, באַגלייט ווי אַ פֿאַטום, וואָס האָט אויסגעליידיקט שטיקער פֿון מײַן לעבן. איך האָב געוואָלט אָפּשאָקלען די טראָפּנס טרויער פֿון מײַן יונג געמיט און באַשאַפֿן פֿאַר זיך אַ נײַעם חלום, אָבער תּמיד האָט עס מיך געבראַכט צום ראַנד פֿון עלנטע מחשבֿות. איך האָב געמוזט צוריקלויפֿן זוכן אין זיך אַ ראַטוניק.

איצט, אויף דער שוף קיין בוקאַרעשט, האָב איך צו קיינעם ניט געריעדט און קיינער האָט צו מיר ניט געריעדט. ווען כ׳וואָלט אויסגעפֿונען, אַז כ׳בין אַליין אויף דער שיף, וואָלט עס מיך ניט געווונדערט. אין דרעמל האָב איך מיט אַ מאָל דערפֿילט אַן אויפֿגערודער און צו מײַן אויער האָט זיך דערקלײַקלט אַ פֿראַזע: ״מיר שווימען אַרײַן אין שוואַרצן ים״. די ליגשטולן האָבן זיך אָנגעהויבן פֿונאַנדערשאַרן, און אַז כ׳האָב די אויגן געעפֿנט זענען שוין די שיף־פּאַרענטשן געווען געדיכט באַלאָגערט מיט פּאַסאַזשירן, וואָס האָבן אַראָפּגעקוקט צו די טונקעלע רוישיקע כוואַליעס מיט אַ ווײַס־מילכיקן שוים.

כ׳האָב זיך דערמאָנט אין דער יונגער צײַט מיט געאָגראַפֿיע־לעקציעס און באַשרײַבונגען, וווּ דער נאָמען ״שוואַרצער ים״ האָט געהאַט זײַן כישוף. אין מײַן אויג האָט זיך עס איצט אַרײַנגעפֿלאָכטן ווי אַן אומבאַדײַטנדיק שוואַרץ שנירל, אין מײַן גאַנג צו זיך, צו מײַן אומקערנדיקן נעבטן: אָט וועט קומען די ערד און צוזאַמען מיט איר — די האַרטע וואָר. און דערווײַל האָט מיך דער חלום געוויגט.

די שיף האָט געאַנקערט. די מענטשן האָבן געשלעפט זייער באַגאַזש. איך האָב געזומען מײַן טשעמאָדאַן מיט די פּאָר פּעקלעך. אַז כ׳האָב דעמאָלט אויסגעזען ניט ווי אַן אַטראַקטיוואר טוריסט, איז קיין ווונדער ניט. האָבן, פֿאַרשטייט זיך, די יונגע פּיפּיקע טרעגער מיך ניט באַמערקט. ווי אַ שטומער וואַנדערער האָב איך זיך מיט מאַטערניש דערקליבן צום אונטערשטן טרעפּל און געבליבן שטיין אויף דער פּלאַטפֿאָרמע, אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם.

אַן עלטערער מאַן מיט אַ קאָפּ גראָע קודלעס און ווײַסע וואָנצעס האָט מיך אָפּגעמאָסטן מיטן בליק. אויף זײַן היטל איז געווען אַ בלעכל מיט אַ נומער. ער איז צוגעגאַנגען צו מיר און שטיל אַ פֿרעג געטאָן: ״עבֿרי, האַ?״ מיר איז מיט אַ מאָל היימלעך געווארן: ״יע, אַ ייִד״. — ״צו וועלכן האָטעל דאַרפֿט אירי?״ כ׳האָב אים געוויזן דעם נאָמען, אויף אַ פּאַפּירל וואָס כ׳האָב געהאַלטן אין דער האַנט. ״גוט, כ׳האָב שוין איין פּאַסאַזשיר צום זעלבן האָטעל. ער וואַרט אין דראָזשקע״. געזומען מײַן טשעמאָדאַן, ווי מע הייבט אויף אַ לײַכט פּעקל, האָט ער צוגעגעבן: ״קומט!״.

זײַן פֿערדל האָט זיך ניט צו שטאַרק געיאָגט און איך האָב געקענט באַטראַכטן די גאַסן און די סאָלידע מויערן, מיט די ליכטיקע און פֿולע וויטרינעס. ברייטע גאַסן און בולוואַרן. מיר זענען קענטיק געווען אין צענטער פֿון בוקאַרעשט. אַ שעה שפּעטער האָב איך שוין געמאָסטן די גאַסן אַרום מײַן האָטעל, וואָס איז געווען אין אַ פּאָרשטאָט. איך, געטראָגן פֿון נײַגער, בין אַוועק אין די ווײַטע גאַסן און שפּעטער ניט געקענט געפֿינען דעם וועג צוריק. אַ פּאַרמאַטערטער בין איך פֿלוצלינג שטיין געבליבן פֿאַר מײַן האָטעל. ס׳איז פונקט געווען צו וועטשערע.

איך בין צוגעקומען צו אַ טיר, וואָס איז געווען אָפֿן. בײַם אַרײַנגאַנג איז געשטאַנען אַ יונגער־מאַן מיט אַ צעטל. ער האָט עפּעס אַ פֿרעג געטאָן און כ׳האָב פּאַרשטאַנען אַז ער פֿרעגט מײַן נאָמען. ער האָט מיט אַ פֿינגער אַ טײַטל געטאָן אינעווייניק אַרײַן און געזאָגט: ״דער דריטער טיש דאָרטן, ווו עס זיצן די פּאָר עלטערע מענטשן״. איך האָב שוין געזען, אַז כ׳בין אין אַ יידישן האָטעל. צוקומענדיק צום טיש, האָב איך זיך באַגריסט. די צוויי עלטערע לײַט, אַרײַנגעטאָן אין אַ געשפּטלעכן צי משפּחה־שמועס, האָבן מיך כּמעט ווי ניט באַמערקט. כ׳האָב זיך אַרומגעקוקט און דערזען, אַז אַלע קעפּ זענען באַדעקט אָדער מיט היטלען, אָדער מיט היימישע שוואַרצע יאַרמלקעס. צום גליק, האָב איך אַנטדעקט אַרום אַ לאַנגן טיש בײַ דער וואַנט אַ היפּשע חבֿרה פֿון יונגע מענער. זיי האָבן טומלדיק געערעדט, דיסקוטירט און אַלע — מיט אָפּגעדעקטע קעפּ.

נאָכן עסן, וואָס האָט מיר דערמאָנט אַ היימישן אָוונטבראָויט, איז צו מיר צוגעקומען דער זעלבער מאַן מיט דער ליסטע אין דער האַנט און געפֿרעגט, צי כ׳וואָלט אַ בעלן געווען מאָרגן נאָך פֿרישטיק, זיך אָנשליסן אין אַן עקסקורסיע איבער בוקאַרעשט, כּדי זען די היסטאָרישע און די היַנטיקע שטאָט. דער

וועגווײַזער וועט רעדן אויף דײַטש. האָב איך באַצאָלט פֿאַר דעם טור וויפֿל מע דאַרף און אַ מידער זיך געלאָזט צום לייגן זיך שלאָפֿן.

אינדערפֿרי. ווי נאָר כ׳האָב אַרויסגעשטעלט אַ פֿוס פֿונעם שלאָפֿצימער צו גיין צו פֿרישטיק, איז אויף מיר אָנגעלאָפֿן דער יונגער־מאַן מיטן צעטל: ״אַ גוט־מאָרגן אײַך! בליַבט איר דאָ אויף ראָש־השנה״, — האָט ער געזאָגט אין אײַלעניש. ״וואַרט אַ רגע, מאָרגן, ערבֿ ראָש־השנה...״ ער האָט מיר איבערגעריסן: ״איר צעמישט דעם לוח, הײַנט איז ערבֿ ראָש־השנה!״ איך בין געבליבן פֿריטשמעליעט: ״וואָס טוט זיך דאָ?״ האָב איך אויסגעשריען. ״איר מאַכט אַ טעות, מײַן הער, לאָמיר זען אײַער באַנבילעט, ביטע״. כ׳האָב אַרויסגענומען דעם בילעט און — ס׳איז געווען בפֿירוש די דאַטע פֿונעם הײַנט פֿאַרנאַכטיקן אינטערנאַציאָנאַלן עקספֿרעס. ״דער טעות איז שוין אַ פֿאַרפֿאַלענער, מײַן הער, — האָט ער שטיל געזאָגט, — איז בליַבט דאָ נאָך אַ פּאָר טעג״. אין מיר האָט אויפֿגעריסן אַ וווּלקאַן און כ׳האָב אַ געשריי געטאָן: ״ניין, איך פֿאָר נאָך הײַנט!״

האַלב־פֿאַרשלאָפֿענע פּנימער האָבן מיט נײַגער אַרויסגעקוקט דורך די טירן. איצט האָב איך קיינעם מער ניט געזען. צום פֿרישטיק בין איך שוין ניט געגאַנגען, און צו דער באַצאָלטער עקסקורסיע איבער דער שטאָט זיך ניט געמאָלדן. כ׳האָב געווּסט, אַז מײַן שנעלצוג־בילעט ״וואַרשע — ריגע״ איז מיט אַ דאַטע וואָס כ׳מוז אָפּהיטן. מיטן בליַבן נאָך אויף אַ טאָג וואָלט איך זיך פֿאַרזאַמט.

מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער איז מײַן פֿאַרדראָס און מײַן צאָרן געווען אויסגעלאָשן. איצט האָט דער הונגער אין מיר אַ גריזשע געטאָן און כ׳האָב זיך באַשטעלט אַ זאַטן מיטאָג. אַ לאַנגע ווײַלע נאָכן עסן בין איך געזעסן אין דעם ליידיקן עסזאַל. אין דער שעה איז דאָ קיין נפֿש ניט געווען. עס האָבן מיך געגנומען פֿאַרוועבן טרויעריקע היים־פֿאַרבענקטע, צאַרט־קינדישע דערמאָנונגען פֿון יום־טובֿים, פֿון ציטעריקע ראָש־השנה־טעג. כ׳האָב דערפֿילט, אַז דער יונגער־מאַן מיטן צעטל אין דער האַנט, האָט זיך צוגעשאַרט צו מיר ווי אַ פֿאַרשולדיקטער. נאָך פֿריִער האָט מיך געפּינטלט אַ חרטה־געפֿיל, וואָס איך האָב זיך פֿלוצעם צעשריִען אויף אים, און ער איז גראָד געווען באַרויִקנדיק, טרייסטנדיק. איז ער ניט אַ מאָל ווי איך? זובט, נעבעך, צו פֿאַרדינען אַן אָרעמען גראָשן.

״אַנטשולדיקט, וואָס איך שטער, — האָט ער שטיל געזאָגט, — איר האָט געבעטן אַ חשבון, איז דאָ האָט איר אים. איר ווילט דאָך שפּעטער פֿאָרן צום פֿאַרנאַכטיקן עקספֿרעס״. ״ניט שפּעטער, איך וויל גלײַך פֿאָרן. קענט איר פֿאַר מיר באַשטעלן אַ דראָזשקע?״ ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער זעלבער דראָזשקאָזש פֿון נעכטן וועט דאָ באַלד ברענגען אַ פֿאַרשפּעטיקטן יידישן אורח, וועט ער מיך שוין נעמען צום הויפּטוואָקזאַל. האָב איך אָפּגעצאָלט מײַן חובֿ און געוואַרט.

דאָס איז געווען ערבֿ ראָש־השנה תרצ״ו. מיטוואָך, דעם 16טן סעפּטעמבער

1936. וועו דער צוג האָט מיט אַ גרילציק־לאַנגן פֿײַף אַוועקגעגליטשט זיך פֿון בוקאַרעשט, איז נאָך ליכטיק געווען אין דרויסן. וואָס אַ רגע האָט ער זיך אַלץ פֿלינקער פֿונאַנדערגעיאָגט, ווי ער וואָלט פֿאַרשלונגען אין זיך די זילבער־צעבלאַנקטע שינעס. אין אַ ווילדן וויכער האָבן געשווינדלט בערגלעך, הײַזער, לאָנקעס אויף דעם בלוי און רויט צעפֿינקלטן הימל.

אַז ס׳איז געווארן נאַכט אין דרויסן, בין איך געלעגן אָנגעלענט אָן ווייכן אויסבעט פֿון באַנק און געשלאָפֿן. איך האָב אַפֿילו פֿאַרשלאָפֿן דעם גרענעץ־אָפּשטעל און מײַן באַגאַזש און בילעט איז שוין קאָנטראָלירט געוואָרן אויף דער פּוילישער זײַט. אין דער פֿרימאָרגן־שעה האָבן מיר שוין געזען די פּאַנאָראַמע פֿון פּוילישן פֿלאַכלאַנד מיט פֿאַרדאַרטע האַרבסטפֿעלדער און אויף זיי צעשאָטן מאָגערע בהמהלעך, ווײַס־רויטע קי און ברוינע פֿערד און הילצערנע כאַטעס מיט שטרויענע דעכער.

וואַרשע. פֿון וואָקזאַל האָב איך געזומען אַ דראָשקע. געגעבן דעם איזוואָשטשיק דעם געשריבענעם אַדרעס, ער האָט אים איבערגעלייענט און אַ זשמורע געטאָן מיט די אויגן אויף מיר, ווי כ׳וואָלט געווען אַ געקומענער פֿון אַן אַנדער פּלאַנעט. כ׳האָב אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ און ער האָט פֿאַרשטאַנען אַז ער האָט ניט וואָס צו פֿרעגן. מיר זענען געפֿאָרן דורך ליידיקלעכע גאַסן, אָבער ווען מיר זענען אַרײַנגעפֿאָרן אין דער ייִדישער געגנט האָט אַ ווײַ געטאָן די פּוסטקייט: די גאַסן זענען געווען פֿולקום דעזערטירט פֿון גייערס און אַ באַקאַנט קול פֿון ייִדישע תּפֿילות האָט זיך געוויגט און געווײַנט אין דער לופֿט.

מיר זענען פֿאַרפֿאָרן צו מײַן סטאַנציע, וואָס די בעלי־בתים זענען געווען ניט פֿרומע יונגע ייִדן. כ׳האָב בײַ זיי געמאַכט אַ הלוואה און זיי האָבן באַצאָלט דעם פּוילישן איזוואָשטשיק, ביז כ׳וועל אויסבײַטן מײַנע פֿונטן אויף פּויליש געלט. דאָ איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז נאָך מאָרגן מוז איך ווײַטער אָפּפֿאָרן קיין ריגע, אַזוי אַז צו פּנינהס משפּחה וועל איך שוין ניט קענען קומען.

אויף מאָרגן, דעם צווייטן טאָג ראָש־השנה, האָבן מיר מײַנע יונגע פֿרײַנד פֿון דער ״סטאַנציע״ געפֿירט איבער וואַרשע און געוויזן איר אַלטע און נײַע היסטאָריע, אויך די ייִדישע. די מוזעומס זענען געווען אָפֿן און ליידיק, און מיר האָבן דאָרטן פֿאַרברענגט לאַנגע שעהען. אויף דער ״סטאַנציע״ האָבן מיך די יונגע מענטשן אויפֿגענומען מיט האַרציקייט, ווי אַן אַלטן חבֿר. איך האָב זיי גלײַך דערקלערט, אַז כ׳וויל אַרויסגיין אויף אַ שפּאַציר אין די גאַסן און געסעלער פֿון דער ייִדישער וואַרשע. ס׳איז פֿאַר מיר אַ זעלטענע געלעגנהייט און כ׳וויל זי אויסנוצן: אָנזעטיקן די אויגן מיטן ראָש־השנה־טאָג אין דער גרעסטער ייִדישער שטאָט אויף דער וועלט. מיר האָבן נאָך דעמאָלט ניט געפֿילט, אַז מיט דרײַ יאָר שפּעטער וועט דער נאַצישער מלאך־המוות אָנהייבן זײַן גרויליקע שחיטה פֿון

פּוילישן יִידנטום און גאַנץ מיזרח־אייראָפּע און וואַרשע וועט זײַן דער בלוטיקסטער יִידישער מזבח.

זיי האָבן מיר געלייגן אַן אַלטע הוט, כדי ניט צו גיין מיט אַן אָפּגעדעקטן קאָפּ. איך האָב געבלאָנדזשעט איבער די גאַסן, געלייענט אויף דיווינקלען די פּוילישע נעמען, וואָס כ׳האָב זיי געקענט איבערזעצן אויף יִידיש, אַ דאַנק זייער פּאָפּולערקייט אין די יִידישע צײַטונג־אַרטיקלען און ביכער. אין מײַן הילוך האָב איך ניט געווואַגט אַרײַנצושטעלן אַ פֿוס אין די בתי־תּפֿילה. כ׳האָב נאָר אַרײַנגעבליקט זײַטיק דורך דער שפּאַלט פֿון אַ טיר אין אַ פּאָר ערטער, און געזען די מיר באַקאַנטע יִידישע וועלט, ענלעך צו אַ וויסן וואָלקן וואָס שפּרייט זיך פֿון ווינקל צו ווינקל און קלאָגט אויס אַלטע תּפֿילות און תּחנונים.

אויף מײַן צוריקוועג איז שוין געווען נאָך מוסף און די יִידן, מיט טליתים איבער די קעפּ, האָבן זיך באַוויזן אין די שולהויפֿן. די קינדער האָבן אַרומגעשטיפּט, זיך געיאָגט. מיט אַ שעה שפּעטער זענען שוין די גאַסן פֿאַרפּלייצט געווען מיט יִידן מיט טליתים־זעקלעך, וואָס האָבן געאײַלט צו דער יום־טובֿ־סעודה. די פֿאַרפּוצטע וויַבער מיט שייטלעך און שוואַרצע שאַלן זענען געגאַנגען באַזונדער. די קינדער האָבן זייערע טאַטעס געפֿירט בײַ די הענטלעך. אַ געזשום פֿון רייד האָט זיך געהאַלטן אין דער לופֿט. אויך איך בין געזעסן מיט די יונגע מענטשן בײַ אַ יום־טובֿדיקן טיש, הגם זיי זענען ניט געגאַנגען אין שול.

אויף מאָרגן, דעם צווייטן טאָג ראָש־השנה, נאָכן צוריקקומען פֿון אַלטע היסטאָרישע ערטער, האָבן די גאַסטגעבער מײַנע מיך אַרויסגעפֿירט צו אַ דערבײַיִק הינטער־געסל, געבראַכט אַהין מײַן טשעמאָדאַן מיט די פּעקלעך און דאָ באַשטעלט דעם איזוואָשטשיק, ווי כ׳וואָלט זיך אַרויסגענבֿעט פֿון וואַרשע. בעסער ניט אויפֿרייצן די יִידישע שׂונאים, האָבן זיי געזאָגט. מיר האָבן זיך אויסגערעכנט, אַז כ׳זאָל האָבן די עטלעכע נייטיקע גולדן, צי זלאָטעס פֿאַרן איזוואָשטשיק.

אַ צוויי־דרײַ שעה שפּעטער האָט שוין מײַן שנעלצוג זיך געיאָגט אויף דער ליניע קיין ריגע. בעת דעם דאָזיקן באַנגעלויף האָב איך פֿלוצלינג דערפֿילט ווי אַ שוואַרצער טרויער גיסט זיך אויס פֿון מײַן נשמה ביז איבער די ברעגן. איך בין שוין געווען אין פּערימעטער פֿון דער אַלטער היים, אָבער קיין זאַך האָט מיך מער ניט אינטערעסירט. איך בין געזעסן אַ פֿאַרזונקענער אין זיך מיט פֿאַרמאַכטע אויגן.

אויף אַ סטאַנציע איז דער צוג שטיין געבליבן אַ פּאָר מינוט, און דרײַ מענער, אין די נאַצישע מיליטער־אוניפֿאָרמען, מיט האַקנקרייץ־בענדער אויף די אָרעמס, זענען אײַנגעשטיגן אין וואַגאָן. דער קאָנדוקטאָר האָט זיי סאַלוטירט און אָפּגעפֿירט צו אַ זײַטיקע פֿאַרשלאָסענע קאַבינע. אַן אימה האָט מיך פֿאַרקלעמט, ווי כ׳וואָלט דערזען אומנאַטירלעכע גרוילמאָנסטערס. אַ זינלאָזע הילפֿלאָזיקייט האָט מיך געפּײַניקט, ווי עמעצער וואָלט מײַן קאָפּ אַרײַנגעשטעקט אין אַ תּליה־שלייף. אָט־

אָט וועט ער זיך פֿאַרצײַען. איך בין געזעסן מיט פֿאַרהאַקטע אויגן און אין מײַן געמיט האָט געקנאַקט אַ שטורעם. וואָלט איך געקענט אַרויסשפּרינגען פֿונעם לויפֿנדיקן צוג, אָבער אויף דעם האָט בײַ מיר ניט געקלעקט קיין גבֿורה, ניט קיין טרויער. די יונגע בלוטן האָבן געפֿאָדערט: לעב!

דאָס דאָזיקע שרעקבילד, ווי אַנדערע פֿון דעם מין, האָט זיך בלוטיק אַרײַנגעשניטן אין מײַן זכרון. יאָרן שפּעטער, וועלן כ׳פֿלעג מיט ביטערניש און חרטה טראַכטן וועגן דעם יינגלשן כמו־בראַוואַדאָ־שפּרונג פֿון תּל־אָבֿיבֿ קיין ריגע, האָבן זיך ראַפּטעם צעפּאָכט די קרומע האַקנקרייץ־בענדער ווי פֿרעגצייכנס צו גאָט, צו זיך, צו דעם גיא־צלמוות וואָס איך האָב פֿיזיש דורכגעטראָגן אויף זיך... מער קיין קיידאַן בין איך ניט געפֿאָרן נאָך דעם איבערגעלעבטן חורבן.

אין אַ קילבלעכן זוניקן טאָג פֿון חודש סעפּטעמבער בין איך אַרײַנגעפֿאָרן אין דער הויפּטשטאָט פֿון לעטלאַנד, ריגע. אויפֿן האַרצן איז מיר געווען שוווער. קיינער האָט מיך דאָ ניט געדאַרפֿט און קיינער האָט מיך דאָ ניט דערוואַרט. עלנט און צעבראָכן בין איך געשטאַנען מיטן טשעמאָדאַן און פּעקלעך אויפֿן וואָקזאַל. אַ טרעגער האָט געפֿרעגט: "אַ טאַקסי?". און מיט דער טאַקסי בין איך פֿאַרפֿאָרן צו דער בלאַומאַנאַ יעלאַ, צו דער פֿרוי, וואָס איר זון אין תּל־אָבֿיבֿ האָט מיר געגעבן איר אַדרעס. יענער אַרײַנפֿאָרטאָג קיין ריגע, אויף מאָרגן נאָך ראָש־השנה 1936, איז געווען מײַן יום־הדין. האָט אַ האַנט אין הימל אָנגעצייכנט מײַן וועג?..

טייל דריי (1936–1940)

ריגע. צו דער דירה אויפֿן צווייטן גאָרן פֿירן בריייטע טרעפּ. דער טיפֿער רוים, בײַ דער טרעפּנוואַנט, איז ביז אַרויף מיט גרויסע, ליכטיקע פֿענצטער. די אַרײַנגאַנג־טיר איז אַ דעמבענע, טונקל־ברוין. די צימערן גראָמאַדנע, מיט הויבע סופֿיטן, און די זון איז דאָ כּמעט אַ גאַנצן טאָג אַ גאַסט, בפֿרט אין דעם גרויסן זאַל, מיט די פֿענצטער צו דער לעבעדיקער גאַס. די שײַן רעפֿלעקטירט אין דעם קריסטאַל־קאַנדעלאַבער אונטערן ווײַסן סופֿיט, אין דעם ווייכן טײַערן רויטן טעפּעך, אין דעם סאַמעטענעם מעבל און דיוואַנען, וואָס פֿאַרמאָגן אַ שלל מיט קאָלירן.

דאָ שלאָפֿט די באַלעבאָסטע, פֿרוי קויפֿמאַן, אַן אַלמנה וואָס פֿאַרנעמט אַליין די גאַנצע ווינונג. אַלץ איז דאָ אַן עדות פֿון געוועזענער עלעגאַנץ און עשירות. סימנים פֿון איר אומגעדולד און נאָכלאָזיקייט לאָזן זיך שוין מערקן. די מאָגערע, שלאַנקע זקנה גייט געהיט, מיט געמאָסטענע טריטעלעך. זי איז אין גאַנצן אַסימילירט און ווייס אַפֿילו ניט אַז בײַ יידן איז געווען ראָש־השנה. מיט מײַן אָנקום האָט זי זיך דערפֿרייט, און ווי נאָר כ׳האָב אַראָפּגעשטעלט מײַן טשעמאָדאַן בײַ דער טיר, האָט זי מיך פֿאַרבעטן אויף אַ גלעזל טיי מיט כּיבוד בײַ זיך אין זאַל.

צו מיר רעדט זי אויף דײַטש אויפֿן ריגער אַקצענט. פֿלוצעם האָט זי מיט איין מאָל אויסגעשאָטן פֿאַר מיר אירע אַלע געדענקענישן פֿון די יונגע יאָרן: איר שיינקייט, דערפֿאָלגן און ליבעס, איר רײַכקייט און די פֿאַבריקן, וואָס זיי האָבן פֿאַרמאָגט. נאָך דעם האָט זי מיר געוויזן די אַלבאָמען מיט בילדער אין גאָלדענע רעמלעך פֿון זיך און פֿון איר מאַן. אויך די דימענט־רינגען אויף אירע דאַרע פֿינגער און אַ היפּשן אוצר אין אַ שקאַטולקע. איך האָב עס אַלץ באַוווּנדערט, געלויבט און געשאַצט אין מיליאָנען. איין זאַך האָט דאָ געפֿעלט — די פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון קינדער. אַן אויסגעהונגערטע אויף קאָמפּלימענטן, איז זי וואָלט אָפּגעשפּילט אַ מאַגישן אַקט. זי איז ווידער געבליבן אַליין מיט אַלע אירע טעג, אָפּגעשלאָסן אין איר ליכטיקן רוים. שלאָפֿן פֿלעגט זי ביז שפּעט פֿאַר מיטאָג, ווען די אויפֿראַמערין פֿלעגט קומען, פֿאַרבעטן איר בעט און מאַכן אַ שפּעטן פֿרישטיק, און אין געוויסע טעג אין דער וואָך אויך אָפּגעקאָכט אַ מיטאָג. איך האָב מער ניט עקסיסטירט פֿאַר איר. מיך האָט זי אַרײַנגעקוועטשט אין אַ שמאָלן פֿאָדער־צימער, אַנטקעגן דער הינטערשטער וואַנט, וואָס איז געווען אָפּגעצוימט מיט קאָלאָסאַלע אַלטע שאַפֿעס. די טירן פֿון די שאַפֿעס האָבן זיך געעפֿנט צום אינעווייניק פֿון מײַן

"קוואַרטיר", ווי זי האָט עס גערופֿן. אַנשטאָט אַריינהענגען מיינע אָרעמע בעבעכעס אין שאַפֿע, האָב איך אַהין אַריינגעשטעלט מײַן טשעמאָדאַן. ווען כ׳פֿלעג עפֿעס דאַרפֿן, האָב איך אים געעפֿנט — דאָס צימער איז געווען מײַן גאַרדעראָב, מײַן ביוראָ, מײַן שפּײַזשטעלע און דערבײַ — מײַן קיך... כ׳האָב נאָך דאָ געהאַט אַ קליין טישל, אַ שטול. געקויפֿט האָב איך אַן עלעקטריש טישלעמפּל, כדי בײַ נאַכט ניט אָנצינדן דעם עלעקטרישן סופֿיט־קאַנדעלאַבער, וואָס האָט אויך געשײַנט מיט מאַטן ליכט אַריבער די שאַפֿעס.

אויף מאָרגן נאָך מײַן אָנקום האָב איך געמאַכט אַ ביסל אָרדענונג אין מײַן קוואַרטיר. אָנגעוואָרפֿענע פּעק מיט אַלטן בעטגעוואַנט און וועששטיקער האָב איך געדיכט אויפֿגעשטאַפּלט בײַ דער וואַנט, זיי זאָלן צו פֿיל אָרט ניט פֿאַרנעמען. דאָס איז געווען בערך אַ דריטל פֿונעם אריינגאַנג־צימער, וואָס בײַ זײַן רעכטער זײַט איז געווען די טיר פֿון דער באַלעבאָסטעס זאַל. כ׳האָב זיך שוין געגרייט אַרויסצוגיין, בעת זי האָט גיך געעפֿנט אַ שפּעלטל פֿון איר טיר און עפּעס אַ שעפּטשע געטאָן. כ׳האָב זיך באַגריסט מיט איר און זי האָט מיך מיט אַ דין פֿינגערל אַריינגעווונקען. אַזוי־אָ שטייענדיק האָט זי מיר געזאָגט: "איך וויל אײַך ניט פֿאַרהאַלטן, בלויז אַגן וויי פֿיל ס׳וועט אײַך קאָסטן די קוואַרטיר, בלויז אַ בעט צום שלאָפֿן, מיט ריינע בעטוועש, אָן פּענסיאָן". אין האַלדז האָט מיך אַ קיצל געטאָן אַ געלעבטער. זי האָט מיר אָנגערופֿן דעם פּרײַז מיט אַ פֿראָגע: "איז עס אײַך ניט צו טײַער?" איך האָב אויסגערופֿן: "ניין, מאַדאָם קויפֿמאַן, אַבסאָלוט ניט! און כ׳וועל אײַך טאַקע גלײַך באַצאָלן פֿאַרן ערשטן חודש. מײַן וואַליוטע איז בריטישע פֿונטן. כ׳האָב נאָך ניט געהאַט די געלעגנהייט זיי אויסצובײַטן". כ׳האָב אַרויסגעצויגן פֿון בוזעמטאַש אַן איינציקן פֿונט. "דאָס איז אַ פֿונט. אויב ס׳וועט זײַן וויניק, וועל איך אײַך הײַנט אין אָוונט דערלייגן וויפֿל איר וועט זאָגן". זי האָט אַ צי געטאָן מיט צוויי שפּיציקע פֿינגער דעם באַנקנאָט, ווי זי וואָלט אים אַרויסגעפּיקט מיט אַ שנאָבל, און צופֿרידן אַ כיכיקע געטאָן: "אוי, זאָלט איר געזונט זײַן! ס׳איז גוט, גענוג, איך ווייס עס..."

די בעט, וואָס איז געשטאַנען בײַ די אָפֿענע שאַפֿעס, האָט מיר געדינט אי צום זיצן, אי זיך צוצושפּאַרן ווען כ׳קום פֿון גאַס אַ מידער. כ׳האָב באַמערקט, אַז יעדן טאָג ווערט זי זייער זאַרגפֿול צוגעבעטן. מיך וואָלט ניט געאַרט ווען איר אַרויסהעלפֿערין, וואָס יאָגט זיך תּמיד, וועט עס ניט טאָן. כ׳האָב עס געזאָגט דער באַלעבאָסטע: "די מי פֿון מאַכן מײַן בעט קענט איר זיך אײַנשפּאָרן" — און אַזוי איז געווען. כ׳האָב געהאַט ווילן און גענוג צײַט צו טאָן מײַן אייגענע "הויזאַרבעט".

די ערשטע טעג האָט מיך מײַן נײַגעריקייט געטריבן אין דרויסן. כ׳בין געווען פֿאַרנומען מיט אָבסערווירן פּנימער, מיט אויסשפּירן די סבֿיבֿה, און מער פֿון אַלץ האָב איך געזוכט ביליקע עספּלעצער און היימישע רעסטאָראַנען. איך האָב זיי געדענקט פֿון מײַנע וויזיטן אין דער אַמאָליקער קאָוונע, און דאָ זענען זיי געווען ניט

אַנדערש, אין די הייף און אין די גרויסע זאַלן פֿון הײַזער. איך האָב זיי אַנטדעקט אין די גאַסן פֿון יידישע קוואַרטאַלן. די מאָלצײַטן זענען געווען פֿון די באַקאַנטע יידישע פּאָטראַווע. ס׳רובֿ בעלי־בתּים זענען געווען אויך מיסחר־מענטשן, וואָס מ׳האָט מיט זיי געקענט דורכקומען אויף הנחות, וועראַנדיק אַ מין קונד־אַבאָנענט...

מיך האָט די פּראָבלעם זייער אינטערעסירט, וויַיל מײַן ״פֿאָנד״ וואָלט זיך גיך אויסגעשעפּט, ווען כ׳וואָלט אַרײַן אין אַ האָטעל אויף אַ פֿולן פּענסיאָן. דאָס איינציקע וואָס איך האָב נאָך געקענט דערוואַרטן איז אַ פּאָר פֿונט פֿון מײַנע ברידער אין דרום־אַפֿריקע, אויב זיי וועלן זיך אַ מאָל דערמאָנען אין מיר. איך האָב שוין אויסגעפּרוּווט צו האָבן אַ פּאָר פֿרישטיקן און אַ פּאָר מיטאָגן און ס׳איז מיר געפֿעלן. די פּרײַז זענען געווען ביליקע, ווי אַלץ אין יענע יאָרן.

כ׳האָב באַשלאָסן, אַז ס׳איז געווג זיך אומצודרייען אין די גאַסן. איצט וועל איך פֿאָרן זען די ״רויטע דווינע״, ווי מע האָט עס גערופֿן, און טרעפֿן זיך דאָרט מיט דער טאָכטער און איר משפּחה. דעם ערשטן פֿרײַטיק אין ריגע, נאָך פֿרישטיק, האָב איך זיך פֿאַרקליבן צום טראַמווײַ וואָס פֿירט אַהין. אַ לאַנגע צײַט האָט געדויערט דאָס פֿאָרן איבער בריקן און וואַסערן, ווי ס׳וואָלט געווען עק וועלט, ביז כ׳בין דערפֿאָרן צו אַ לאַנגער גאַס מיט שיטערע הײַזער פֿון איין זײַט און אַ שמאָל קאַנאַלכל פֿון דער אַנדער זײַט.

דער אַרײַנגאַנג צו זייער ווינונג האָט געפֿירט דורך דער באַקאַליי־קראָם, פֿון וועלכער זיי האָבן געצויגן זייער חיונה. זי האָט אויסגעזען ווי אַ לאַנגער, ענוג ברייטיקער קאָרידאָר מיט טאָמבענק, און אויס לענג דער גאַנצער וואַנט, פֿון רעכטס, זענען געשטאַנען פּאָליצעס מיט סחורה, ביז צום סופֿיט. די ליידיקע זײַט, פֿון לינקס, איז געווען פֿאַר אַלעמען: קונים, סתּם באַזוכערס און שטאַם־קליענטן. קענטיק, אַז די קראָם מיט אירע אַרטיקלען פֿון ברייטן הויזגעברויך איז געווען תּמיד פֿאַרנומען. דאָ האָט מען כסדר געווויגן, געמאָסטן, געפּאַקט, געצאָלט און דער טאָמבאַנק איז געווען אָנגעוואָרפֿן מיט פֿאַרשיידענע אַרטיקלען. דאָ האָט מען אַפֿילו איבערגעביסן אין איילענישׂ, בין קונד לקונד. קענטיק, אַז דאָס געשעפֿט האָט געגעבן אַ גוטע הכנסה אויף צו פֿירן אַ פֿאַרמעגלעך לעבן.

די פֿרוי איז געווען דער פּולסירנדיקער באַוועגער פֿון דעם קליינעם צענטער. זי האָט געמוזט זײַן אין אירע סוף דרײַסיקער, מיט אַ באַוועגלעך־דיקלעכער פֿיגור און אַ פֿרײַנדלעך צעשמייכלטן בליק. די צווייטע געשטאַלט הינטערן טאָמבאַנק איז געווען אַ מיטלוווקסיקער ספּריטנער מאַן מיט אַ קאָפּ גרוי־ווײַסלעבע האָר, ווי אויפֿגעשטעלטע צעפּלאַטערטע שטעכלקעס, וואָס האָבן דערמאָנט אַ צעספּוזשעטן פֿויגל. איך האָב שוין פֿון פֿריִער געהאַט געווּסט דעם ״ראָמאַן״ פֿון דעם דאָזיקן פּאָרל, וואָס איז געווען זעלטן טשיקאַווע פֿאַר יענעם פּעריאָד: ער איז געווען אַ פֿולבלוטיקער אַריער, אַ דײַטש וואָס האָט זיך פֿאַרליבט אין דער

אַטראַקטיוואר יידישער דאַמע. זי האָט שוין געהאַט צוויי קינדער פֿון איר ערשטן מאַן, וואָס האָט אָפּגעטאָן אַ קרימינעלן אַקט און איז דורך נאַכט נעלם געוואָרן. זי האָט זיך דערוווּסט אַז ער איז שוין אין אַמעריקע, אָבער ער האָט איבערגעריסן אַלע קאָנטאַקטן מיט דער משפּחה און ניט מער געוואָלט וויסן פֿון זיי. דעמאָלט איז פֿלוצלינג געקומען דער דייַטש און האָט זי מיט די קינדער גענומען אונטער זײַן מענערישן שוץ. קיין אייגענע קינדער האָט ער מיט איר ניט געהאַט, אָבער די צוויי – אַ בחור פֿון אַכצן־נײַנצן יאָר, וואָס האָט שטודירט מעדיצין אינעם אוניווערסיטעט, און אַ מיידל פֿון אַ פּאָר יאָר יינגער, – זענען געוואַקסן ווי זיי וואָלטן געווען זייערע ביידנס קינדער.

דער דייַטש האָט געהערט צום פּאָליטיש אומפּאָפּולערן לינקן לאַגער פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי. די פּאָלקסדייַטשן אין ריגע, און אין לעטלאַנד בכלל, זענען שוין געווען מיטגעריסן מיט דער נאַצישער פּראָפּאָגאַנדע און די "פּיפּטע קאָלאָנע" איז שוין געווען אונטערערדיש אַקטיוו. דעמאָלט איז ער מיט אַ היפּש אַנטשלאָסענע אַנטינאַצי־קעמפּערס אַרויסגעטראָטן קעגן דעם "מיסט־פּירער" פֿון דריטן רַיִיך, ווי ער האָט אים אָנגערופֿן.

די נײַע נאַציס האָבן אים געשטעמפּלט ווי "דעם פּאָלקס־פֿאַררעטער", וואָס האָט זיך פֿאַרקויפֿט דער "ייִדיש־קאָמוניסטישער זונה". גאָר אַ סך פֿון די דאָזיקע פּאָליטישע קליענטן האָבן אויפֿגעהערט אַריבערטרעטן די שוועל פֿון דער קראָם. ער האָט געקראָגן פֿאַרהעצטע סטראַשונקעס, אַז זײַן סוף וועט זײַן ווי פֿון אַלע ייִדן.

יעדן זונטיק, צי חגא, צי סתם אין אַ פֿרײַען טאָג, ווען די קראָמען זענען פֿאַרמאַכט, פֿלעג איך אין דער פֿרי אַרויספֿאָרן צו דער משפּחה. מײַן וועג האָט דירעקט געפֿירט צו זײַן שטודיע־צימער, וואָס האָט געהאַט אַ באַזונדערן אַרײַנגאַנג דורכן הויף. צו מײַן קומען פֿלעגן שוין דאָרטן זיצן עטלעכע געטרײַע וועטעראַנען פֿון דער באַוועגונג מיט דייַטשישע זשורנאַלן און צײַטונגען אויסגעשפּרייט אויפֿן טיש. קורט, ווי ער האָט געהייסן, פֿלעגט אַנאַליזירן און קאָמענטירן די פּאָליטישע געשעענישן פֿון דער וואָך. דייַטשלאַנד איז שוין געווען אַ צענטראַלע טעמע אין דער וועלט־פּאָליטיק. און הגם קורט איז געווען אייניער פֿון די יינגערע חבֿרים, איז זײַן טיפּע אינטערפֿרעטאַציע תמיד געווען מעטאָדיש, שאַרף און פּאָפּולער. ער האָט געהאַט אַ גאָר קלאָרע מיינונג וועגן דעם נאַצישן רעזשים, מיטן אויספֿיר, אַז עס פֿירט צו אַ צווייטער וועלט־מלחמה, וואָס דער משוגענער יעפֿרייטאָר אַדאָלף וועט אָנצינדן. די צוואַנג־אַנטקסיעס און די פֿאַרכאַפּענישן פֿון פֿרעמדע טעריטאָריעס, האָט ער געזען ווי טרויעריקע סימנים פֿונעם בלוטיקן מאָרגן.

נאָך זײַנע גרונט־אַנאַליזן אין ליכט פֿון די לויפֿיקע געשעענישן, איז שוין ניט געבליבן קיין איין פּונקט צו אַרגומענטירן. אין זײַן קליינעם קרײַז האָט ער

געפֿערדיקט די פּראָגרעסיוועַ פֿרײַע אידעען פֿון גײַסטמענטשן אין אייראָפּע אין יענע קריזיס־יאָרן. פֿאַר מיר איז ער ווי אַ דײַטש און אַ מענטש געווען אַ מוסטער פֿון אַ קעמפֿערישער נאַטור, און ווי אַזאַ האָב איך אים ליב געהאַט און געשעצט.

אין מײַנער אַ דערצײַלונג, וואָס איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן אָנגעשריבן געוואָרן, שוין אין יאָהאַנעסבורג, האָב איך געזוכט אין צוויי פֿיגורן — דעם מאַן און די פֿרוי — ווי פּראָטאָטיפּן פֿון אַנטינאַצישן ווידערשטאַנד. די אַקציע איז אַ געמיש פֿון פֿאַקט און פֿיקציע, אַרײַנפֿלעכטנדיק די אַקטיוויטעטן פֿון אַנדערע קעמפֿער.

מיט פֿרייד פֿלעג איך לויפֿן צו זייער הויז, אָפֿילו מיטגעהאַלטן פֿון צײַט צו צײַט אין אַ היימישן מיטאָג, ווי אַ מאָל אין דער ליטע. ער האָט אויך הנאה געהאַט פֿון זײַן ווײַב יידישע גערײַכטן. איך האָב אָבער באַמערקט, אַז דורך די טעג זענען זיי זייער פֿאַרנומען מיט דער פּרנסה און אַנדערע משפּחה־אינטערעסן, און ניט געקוקט אויף זייערע האַרציקע פֿאַרבעטונגען, האָב איך אָנגעהויבן קומען זעלטענער. דאָס האָט באַשוועָרט מײַן געמיט אין די לאַנגע און נודנע טעג, ווען ס׳איז ניטאָ מיט ווען אַ וואָרט אויסצורעדן. חוץ ברײוו שרײַבן צו טאַטע־מאַמע אין דער נאָענטער היים, אָדער צו די ברידער אין דרום־אַפֿריקע און וואַרטן דערנאָך אויף אַן ענטפֿער, האָב איך קיין זאַך ניט געטאָן. צו פֿנינהן האָב איך אויפֿגעהערט שרײַבן, על־פּי איר בקשה, ווײַל זי האָט געמיינט, אַז מײַנע בריוו וועלן אפֿשר צענזורירט ווערן און ס׳וועט איר פֿאַרשאַפֿן צרות. זי האָט געדאַרפֿט בלײַבן קאָנספּיראַטיוו.

מײַן אַלטע בעל־הביתטע איז געזעסן גאַנצע טעג פֿאַרנורעט אין אירע קישנס און ניט געווּסט ווען איך קום, ווען איך גיי. אין די פֿרימאָרגנס פֿלעג איך אַרומבלאָנקען איבער די צענטראַלע גאַסן פֿון ריגע. כ׳האָב שוין די געגנט געקענט אויסווייניק. אין יענע זוניקע האַרבסט־באַגינענס פֿלעגט שוין בלאָזן אַ קיל ווינטל און די פֿרישע לופֿט האָט זיך מחיהדיק געאָטעמט.

פֿון איינזאַמקייט דערדריקט, פֿלעג איך זיך אַרײַנכאַפֿן אין מײַן קאַפּע, ווו כ׳האָב זיך אַליין פֿאַררעכנט צו די שטאַמגעסט. געווײַנטלעך פֿלעגט עס זײַן אין אַ שטילער שעה, ווען ס׳איז ווייניק מענטשן. דער ראַדיאָ פֿלעגט שפּילן אַלטע וואַלסן און איך האָב געשוועבט אויף די מילדע פֿליגל פֿון זכרונות און בעת־מעשׂה איז מיר געווען גוט. שפּעטער, ווען כ׳בין געבליבן אַליין, פֿלעגט עס ווערן אַ סך שווערער. איך האָב זיך געטראָגן צו מײַן קוואַרטיר, אין די גאַסן, ווי אין אַ פֿאַרכישופֿטן קרײַז...

איין מאָל אַ וואָך, בדרך־כלל פֿרײַטיק פֿאַר נאַכט, צו דער שבת־סעודה, פֿלעג איך מיך אָנטאָן אַ כּבֿוד, און זיך אַליין פֿאַרבעטן אין אַ יידישן רעסטאָראַן. דאָרטן האָט מען געריידט יידיש, זיך באַקענט מיט נײַע מענטשן. ס׳איז מיר געוואָרן לײַכטער, ווי נאָך אַ מין טעראַפּיע. אָבער פֿון די אַלע טרעפֿנישן און גוטע רייד האָט זיך ניט אָנגעקניפּט מיט קיינעם אַ מער אינטימע נאָענטשאַפֿט. די מענטשן

זענען געווען פֿאַרנומען מיט אייגענע ענינים, אַחוץ אַ באַגריסווּאָרט און אַ קאָמפּלימענט איז מען ניט געגאַנגען וויַיטער. אַלץ איז געווען ניט מער ווי אַ נודנע סאָציאַלע שפּיל. האָב איך באַשלאָסן: כ׳וועל פֿרוּווּן מיַין מזל אין אַ שכנותדיקן רעסטאָראַן, וואָס האָט אַ גוטן שם געהאַט, נאָר די פּריַיזן זענען געווען טיַיערער.

אַ יינגל אין אַ קיַילעביק רויט היטעלע האָט מיר געעפֿנט די גלאָזטיר. דאָ האָט אויסגעקוקט אַלץ ריַיכער, יום־טובֿדיק: די טעפּעכער אין גאָלד און רויט, די געראַמטע גרויסע בילדער אויף די וועגנט; אַנטקעגן, אַ ביסל וויַיטער פֿון דער טיר, האָט געשטיַינט אַ וויַיס בלאַנקער טיש, אָנגעשטעלט מיט אַפּעטיטלעכן כּל־טובֿ.

אויף די טישן גלאָזלַיכטער מיט אָנגעצונדענע ליכט. אויף דעם לאַנגן אַלעמיינעם טיש, טיפֿער אין זאַל, איז געשטאַנען אַ גרויסער זילבערנער קאַנדעלאַבער מיט זעקס ליכט. דאָס עלעקטרישע ליכט פֿון דער סטעליע האָט שימערירט איבער די שניי־וויַיסע טישן און דעם בלאַנקן געשיר. ס׳איז שבת!

ביַים ערשטן טיש, וווּ כ׳בין געבליבן שטיין, האָט אַ סימפּאַטיש מיידל אויפֿגעהויבן די אויגן און לייַכט אַ שמייכל געטאָן. כ׳האָב אַ שאָקל געטאָן צו איר מיטן קאָפּ, עלעהיי אַ באַגריסונג, און געפֿרעגט: "קען איך דאָ פֿאַרנעמען אַן אָרט?" זי האָט אַ לאַך געטאָן: "אַלע ערטער זענען דאָ דערווייַל פֿרַיי, ביטע". איר פֿריַינדשאַפֿט האָט מיך פֿאַרטשעפּעט און כ׳האָב זיך אַראָפּגעלאָזן אויפֿן שטול בייַ איר זייַט: "אַ דאַנק", — האָב איך געזאָגט און בייַ זיך געטראַכט: ביסט אַריַין מיטן רעכטן פֿוס.

אין געצייַלטע מינוטן זענען אַלע טישן געווען באַזעצט. אַ גערודער פֿון קולות איז געהאַנגען אין דער לופֿט. "לאָמיר זיַין באַקאַנט", — האָב איך געזאָגט דעם מיידל און איר אויסגעשטרעקט די האַנט, זי האָט מיר דערלאַנגט איר קליין הענטל און אָנגערופֿן דעם נאָמען. אייַדער דער סאַרווּער האָט נאָך באַווּיזן צו ברענגען די פֿאַרשפּיַזן, האָבן מיר שוין געווּוסט די ביאָגראַפֿישע פֿאַרמאַליטעטן איינער פֿון אַנדערן. מיר זענען פֿאַרפֿלאָכטן געווּאָרן אין אַ היימישן שמועס, וואָס איר וואַרעמקייט און די יום־טובֿדיקע אַטמאָספֿער אַרום, האָבן אים געמאַכט נאָך אינטימער, און אָפֿענער.

אַ מאַן מיט אַ שווּאַרץ צוגעקאַמט בערדל האָט ביַים הויפּטטיש געמאַכט קידוש און מע האָט אויסגעטרונקען די כּוסות. די שבת־סעודה האָט געהאַט טויזנט יידישע טעמען און מיר האָבן געגעסן מיט הנאה. כ׳האָב שוין געווּוסט אַז זי איז פֿון אַ באַקאַנטער הויפּטפֿראָווינץ־שטאָט און זי אַרבעט אין איינע פֿון די גרעסטע האַנדלס־פֿירמעס אין ריגע. אויף מיַין קאָמפּלימענט פֿאַרן אויסנעמיקן מאָלצייַט דאָ, האָט זי זיך געוויצלט: "וויַיל דאָס איז מיַין רעסטאָראַן". האָב איך געזאָגט: "אמת, און דערפֿאַר וועל איך דאָ שוין קומען עסן". זי האָט געלאַכט: "ניט צוליב מיר, נאָר צוליבן עסן". כ׳האָב זיך האַסטיק קאָרעגירט: "טאַקע עסן, אָבער נאָר אין אייַער

אָנגענעמער געזעלשאַפֿט". זי האָט אַ שמייכל געטאָן: "איר זײַט פֿלינק אין געפֿינען אַ תירוץ".

איר צוגעלאָזטקייט האָט מיר געגעבן אַ געפֿיל פֿון זיבערקייט און מונטערקייט, ווי די איינזאַמע טעג אין דער גרויסער שטאָט וואָלטן מיט אַ מאָל אָפּגעווישט געווארן. מײַן האַרץ האָט געריטעמט מיט אַ נײַעם ניגון, עלעהיי מײַנע אומעטיקע מחשבֿות און אומהיימלעכע פּראָגנאָזן וואָלטן פֿלוצלינג פֿאַרשווונדן געווארן. צופֿעליק האָב איך אָנגעטאַפּט אין מײַן קעשענע אַ פּעקעלע און זיך דערמאָנט: הײַנט, שפּעט נאָך פֿרישטיק, האָב איך אָן אַ ווילן און אַ ציל געשליאָנדערט איבער די גאַסן פֿון דער שטאָט און פֿאַרקראָכן צום עלעגאַנטן געשעפֿט־צענטער. אין די וויטרינעס זענען אויסגעשטעלט די טײַערסטע צירונג, קליידער, שוכווארג, און איך ווייס אַליין ניט וואָס איך וויל דאָ און וואָס איך טו דאָ. און פֿלוצלינג האָב איך, ווי מיט אַ פֿרעמדער האַנט, אַן עפֿן געטאָן אַ טיר און ס'האָט אויף מיר אַ ווייע געטאָן אַזאַ קאָקטייל־לופֿט פֿון מעדיצין, פּאַרפֿום און קאַרבאָל. דער ריח האָט מיך אַ רגע ווי פֿאַרשיכורט. איך בין געשטאַנען אַנטקעגן אַ יונגער אַפּטייק־אַסיסטענטין, וואָס האָט פֿאַרדעכטיקט מיך אָנגעקוקט: "וואָס ווינטשט דער הער?" איר פֿראַגע האָט מיך ווי פֿאַרהלושעט. און פּשוט, ווי איינער וואָס זוכט זיך צו ראַטעוועט מחמת העפֿלעכקייט, האָב איך אַרויסגעשטאַמלט: "ביטע, אַ האַלבן טוץ קאָנדאָמס. בעסטע קוואַליטעט". זי האָט זאָרגפֿול פֿאַרוויקלט דאָס קליין פּעקעלע, ווי אַ ניט כּשר אַרטיקל און, ווען זי האָט עס מיר דערלאַנגט, האָט זיך באַהאַלטן אין איר אויג אַ דיסקרעט שמייכעלע.

איצט, האַלטנדיק דאָס פּעקעלע אין קעשענע מיט די פֿינגער, האָב איך געטראַכט: ס'איז אַ גוטער סימן... אַז מיר זענען אַרויס אויף דער גאַס, איז די שטאָט געווען לעבעדיק־פֿרייליך, די באַוועגונג אויף די טראָטוּאַרן – שיטערלעך. מיר זענען געגאַנגען פּאַמעלעך און שטיל געריידט. זי האָט מיר דערציילט דעם לעצטן וויץ פֿון איר קאַנטאָר, און איך האָב, ווי אַ רעשט, צוריקדערציילט אַ פּאָר פֿעפֿערדיקע וויצן. זי האָט האַרציק געלאַכט. מיר זענען געווען אויף אַ זײַטיק געסל. כ'האָב זי מעשׂה־קאָווואַליר גענומען אונטערן אָרעם און געפֿרעגט: "וווהין גייען מיר איצט?" פֿלוצלינג האָט זי מיך איבערראַשט מיט אַ "דו": "וווּ דו ווילסט, מיר איז עס עגאַל", – האָט זי זיך פֿרײַוויליק איבערגעגעבן אין מײַן רשות. כ'האָב איר דערמאָנט: "כ'האָב דיר שוין דערציילט, אַז מײַן קוואַרטיר איז הינטער די שאַפּעס. ניט צו ראָמאַנטיש..." זי האָט מיך אַ צי געטאָן: "טאָ קום צו מיר, אַ קוואַרטירעלע מיט אַ באַזונדערן אַרײַנגאַנג".

זי האָט געווויינט אין אַ דירות־בלאָק, אין אַ גרויסן שיין צוגעקליבענעם צימער מיט אַ קיך. מיר האָבן געטרונקען קאַווע. "אַ דאַנקקוש פֿאַר דעם ליבע־אַראָמאַטישן קאַווע", – האָב איך זי אַרומגענומען און לאַנג האָבן מיר זיך

געקושט. מיר האָבן זיך שוין געוואַלגערט אָנגעטאָנענערהייט אין גרויסן בעט, זיך געקיצלט און געלאַכט. איך בין געווען צעפלאַטערט, אויפגעריצט. פֿאַרגעסן אַלע מיינע זאָרגן. איך האָב אַ קוק געטאָן אויפֿן זייגער און געפֿרווט דערמאָנען: "שוין גוט שפּעט. און מאָרגן אַרבעטן". זי האָט געזאָגט: "שבת און זונטיק איז אונדזער ביורא, ווו איך אַרבעט, געשלאָסן. נאָר אויב דו ווילסט, קענסטו דאָ שלאָפֿן". איך האָב אויסגערופֿן: "אַוודאי ווייל איך..." און אַ ביסל שפּעטער זענען מיר נאַקעטע און מיט יונגע גלידער געווען אײַנגעשלאָסן איינער אין אַנדערן, שלאַנגיק צוזאַמענגעוויקלט. דאָס ליכט איבער אונדז האָט געפֿינקלט...

אויף מאָרגן זענען מיר געגאַנגען עסן צוזאַמען. און אויך די נאַכט פֿון זונטיק אויף מאָנטיק האָבן מיר פֿאַרבראַכט צוזאַמען. מאָנטיק האָב איך זיך געמוזט אַרויסשאַרן אין דרויסן גאָר פֿרי, ווי נאָר דער טאָג האָט אָנגעהויבן גרויען. זי האָט ניט געוואָלט, אַז עמעץ פֿון די שכנים זאָל באַמערקן, אַז אַ מאַן גייט אַרויס פֿון איר וווינונג מיטן פֿרימאָרגן. מע וועט אָנהייבן פֿאַרשפּרייטן קלאַנגען און מע וועט איר אָפּזאָגן די דירה, וואָס זי קריגט פֿאַר אַ בילקין פּרײַז פֿון איר פֿירמע. מיר ביידע זענען געווען אויסגעהונגערט סעקסועל און מיט ווילדן חשק געזעטיקט אײַנער דעם אַנדערן. ס׳פּעקל וואָס כ׳האָב צופֿעליק אײַנגעהאַנדלט האָט קוים געקלעקט...

אין די קומענדיקע טעג און אָוונטן פֿלעג איך זי באַזוכן רעגולער און שוין בלײַבן נעכטיקן. אין די קילע פֿרימאָרגנס האָב איך אומגעזען אַרויסגעשלײַכט אין דער נאָך ליידיקער גאַס און פֿאַמעלעך שפּאַצירט צו מײַן קוואַרטיר. אויפֿן וועג פֿלעג איך פֿאַרשאַרן די אויסגענוצטע קאָנדאָמס אין אַ קופּע מיסט, אָדער זיי סתּם אַרײַנוואַרפֿן אין אַ רינשטאָק. איך בין אַרויסגעשלאָגן געווארן פֿון מײַנע געווויינטע נאָרמעס און געווארן פֿאַרנומען מיט סעקס־חלומות און פֿאַנטאַזיעס. עס האָט דאָ קיינער מיט מיר זיך ניט אינטערעסירט, ניט געפֿרעגט ווי איך פֿאַרברענג די צײַט. פֿלעג איך זיך אין דעם גרויס־טונקעלן באַגינען אַרײַנוואַרפֿן אין בעט און שלאָפֿן ביז אַ שטיק אין טאָג אַרײַן. נאָך דעם ווידער ווארטן אויפֿן אָוונט.

מײַנע פֿלעגער זענען מיט אַ מאָל צעפֿאָנטערט געווארן, אַזוי אויך די ליבענעכט — אָן אַ חשבון. ס׳איז געווען פּשוט, פֿרײַ, ניט אויפֿגעצווונגען. מיר האָבן איינער פֿון אַנדערן גאָרנישט פֿאַרלאַנגט און גאָרנישט ניט צוגעזאָגט. ס׳איז געווען אַזאַ מין אויפֿבריוז פֿון יונגשאַפֿט, וואָס האָט אונדז ביידן געטראָגן ווי אויף אַ זוניקן שטראָם. אפֿשר איז פֿאַר מיר דער דאָזיקער צופֿעליקער ראָמאַן געווען אַזאַ סאָרט היילונג, ווו אַלע מײַנע זאָרגן און פֿרעסנדיקע פּראָבלעמען זענען אויף דערווײַל אָוועק אין פֿאַרגעסעניש. כ׳האָב אָבער נאָך אַלץ געענטפֿערט אויף די בריוו און געווארט אויף אַ גוטער ידיעה. ס׳איז געווען אַ רעדוצירטע פּראָגראַם פֿון נעכטיקע טעג. איך האָב זיך פֿאַרשפּילט, נאַריש און קינדיש מיט מײַן אייגענער צופֿרידנקייט. און דאָ זענען פֿלוצעם אָנגעקומען צוויי בריוו.

דער בריוו פֿון אַפֿריקע איז געווען אין גאַנצן נעגאַטיוו — קיין האָפֿענונג איז מער ניטאָ! און צוליב עפּעס האָט פֿון אים געבלאָזן מיט אומפֿאַר־אינטערעסירטקייט, כּמעט מיט קעלט... דעם אַנדער בריוו, פֿון דער היים, האָט געשריבן, ווי דער שטייגער איז, דער טאַטע. ער האָט זיך ניט באַקלאָגט, אָבער אינטויִטיוו האָב איך דערהערט די טענער פֿון הילפֿלאָזיקייט און פֿון דעם זיך אָנרוקנדיקן עלטער, וואָס דערדריקט זײַן געמיט. פֿאַר מיר האָט עס די גוטסקייט פֿון זײַן שמייכל און די אָנגעשטרענגטע רויִקייט ניט געקענט פֿאַרדעקן. איך האָב זיך מיט אַ מאָל דערפֿילט זינדיק און טרויעריק. כ׳האָב איצט באַשײַמפֿערלעך דערפֿילט, אַז מיט מײַנע אומבאַטראַכטע און ניט אַחריותדיקע מעשׂים האָב איך אָנגעטאָן מײַנע עלטערן אַ סך האַרצווויי און צער. מיט טערערן אין די אויגן און מיט אַן אײַנגעהאַלטענעם גיעאָמער פֿון חרטה בין איך אַרויס אין דרויסן. דער וועטער איז געווען ווי אויפֿן האַרצן: ווינטיק און קאַלט. ס׳האָט געמוזט זײַן אַרום סוף נאָוועמבער. דעם הימל האָט האַרבסטיק פֿאַרקאָוועט אַ בלײַענע כמאַרע און ס׳האָט גערעגנט כּסדר. דער טאַטע האָט געשריבן: "אויב ס׳איז מער קיין ברירה ניטאָ, טאָ קום צו פֿאָרן אַהיים. קיין מענטש ווייסט ניט ווו די ברכה וואַרט אויף אים." אפֿשר האָט ער דעמאָלט שוין פֿאָרויסגעזען, אַז פֿון דער ליטע־היים וועל איך אַרויסקומען מיט אַ גראַטעווועט לעבן. וועט קען מעסטן די ליבשאַפֿט פֿון טאַטע־מאַמע און די סודותדיקע מיסטיק פֿון לעבן!

דאָס מאָל האָט די מאַמע אויך געשריבן, וואַרעם און צאַרט, איבערגענומען מיט בענקשאַפֿטלעכע עמאָציעס, ווי צו אַ קינד, וואָס איז איבערגעלאָזט געוואָרן ערגעץ אין אַ פֿרעמדער וועלט איינער אַליין. דער מאַמעס בריוו זענען געווען אויסנעמיקע. זיסע און ליבע, האָבן זיי מיך צוגעשמידט ווי אַ דורות־רינג צו דער היים...

מיט אַרום פֿופֿצן יאָר שפּעטער, ווען כ׳בין אָנגעקומען אין יאָהאַנעסבורג, האָט מיר דער פֿרק משפּחה־בריוו פֿאַרשאַפֿט אַ סך האַרצווייטיק, זיך אײַנגעגעסן אין מיר ווי אַ טראַגישער קאָמפּלעקס. דאָס איז געווען דער שאַנדצייכן און דער שוואַרצער פֿלעק אויפֿן געוויסן און אויף די הענט פֿון דער שלעכטער פֿרוי, מיט וועמען מײַן עלטסטער ברודער האָט חתונה געהאַט. זי האָט באַוווּסטזיניק פֿאַרניכט אויף אַ באַרבאַרישן, און מע מעג אַפֿילו זאָגן, מערדערישן אופֿן יעדן שפּור פֿון דעם מאַנס אַרויסקום און אָפּשטאַם. זי האָט עס געטאָן מיט אַלע זאַכן: מיט בילדער, פֿאָטאָס, מיט די בריוו, וואָס אין זיי איז געווען דאָקומענטאַריש אײַנגעקריצט די גרויסע ליבע און מסירות פֿון טאַטע־מאַמע ערב דעם גרויסן חורבן; זייערע שטילע זיפֿצן, דער געשריי און תּחנונים פֿון אַ ברודער — חוץ מיר — און אַן עלטערער שוועסטער און משפּחה צו ווערן געהאָלפֿן. אין די זעלבע יאָרן זענען א י ר ע טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער אָנגעקומען קיין דרום־אַפֿריקע.

דער עלטסטער ברודער מײַנער, איר מאַן, איז געווען אַ דאָמינירנדיקע פּערזאָן מיט אַ גאָר קאָמפּליצירט־שוועכן כאַראַקטער, אָבער זי האָט געוווסט ווי מיט אים מאַניפּולירן, האָט ער זיך שטום צוגעקוקט צו אירע ניט שיינע מעשׂים און, נאָך מער, געגעבן זײַן הסכמה און חתימה צו העלפֿן זיי, בעת אונדזער, און טאַקע זײַן אייגענע משפּחה האָט ער איגנאָרירט. איר איז געראָטן צו פֿאַרגיפֿטן מיט ווייטריאָלישער שׂינאה אַלע הערצער פֿון איר אייגענער פֿאַמיליע, אַפֿילו די קליינע קינדער, צו אונדזער משפּחה. דער האַס האָט זיך איבערגעטראָגן אויף מײַן יינגערן ברודער, ישׂראל־סאָלי, וואָס האָט געאַרבעט אין זייער קליידער־פֿאַבריק, ווי אַ מין עקספּעדיטאָר: ער האָט מיט דער הילף פֿון אַ "שוואַרצן" געפּאַקט די באַשטעלונגען און זיי פֿונאַנדערגעשיקט צו די געשעפֿטן. מע איז אים דערגאַנגען די יאָרן!

ברייטער וועגן דעם, האָף איך צו שרײַבן, וועל כ'וועל קומען אי"ה צום קאָפּיטל דרום־אַפֿריקע. אָט די קאָמפּליצירטע משפּחה־דראַמע וואָלט מען געדאַרפֿט פּסיכאָלאָגיש אַנאַליזירן פֿון איר סאַמע גרונט. הײַנט זעט עס מיר אויס צו זײַן צו פֿיל שפּעט, בפֿרט נאָך דעם ווי כ'בין געבליבן איינער און אַ לעצטער פֿון דער גרויסער אָריגינעלער משפּחה פֿון קיידאַן – וואָלפע.

די אַלע אָנונגען און פֿילונגען האָב איך אין יענע פֿאַרמלחמה־יאָרן אַראָפּ־געשלונגען ווי ביטערע פּילן. נאָך די צוויי כּמעט היסטאָרישע בריוו האָב איך באַשלאָסן: איך פֿאָר צוריק קיין ליטע. מיט דער אומעטיקער נײַעס פֿון פֿאַרלאָזן ריגע און פֿאָרן צו דער אַלטער היים, האָב איך זיך געוואָלט טיילן מיט אַ נאָענטן מענטשן. די איינציקע דאָ איז בײַ מיר געווען מײַן מיידל פֿון רעסטאָראַן: איך וועל איר אַלץ דערצײלן.

בין איך אין אָוונט געגאַנגען צו דער וועטשערע און אויפֿן וועג האָב איך נאָך געקויפֿט אַ בינטל פֿעלדבלומען, כּדי צו באַשײַנען די ידיעה. איר אָרט בײַם טיש איז געווען לײדיק. "וואָס האָט פֿאַסירט?" – האָב איך געפֿרעגט די סאַרווערקע. "וואַר ווייס?" – האָט זי אַ קוועטש געטאָן מיט די פּלייצעס. וועלן דער זאָל האָט זיך גענומען אָפּלײדיקן, בין איך צוגעגאַנגען צו דער פֿרײַנדלעכער באַלעבאָסטע. דער ענטפֿער איז געווען נעגאַטיוו: "כ'ווייס ניט, מײַן הער. זי איז אונדזער שטאַמגאַסט שוין אַ פּאָר יאָר, און ס'ערשטע מאָל אַז זי איז ניט געקומען". איך האָב איר דערלאַנגט דאָס בינטל בלימלעך: "אויב זי קומט, ביטע, גיט עס איר אין מײַן נאָמען". "אַ ווויל שטילע מיידל", – האָט די באַלעבאָסטע געזאָגט.

איך בין אַוועק פֿאַרצווייפֿלט. ביז גאָר שפּעט האָב איך געוואַנדערט אַרום איר דירות־בלאָק כ'האָב זיך איינגעהאַלטן אויסצופֿירן איר בקשה, אַז כ'זאָל צו קיינעם ניט גיין זיך נאָכפֿרעגן וועגן איר, טאָמער פֿאַסירט און זי קומט ניט. איך האָב געהאַט אַ שלאָפֿלאָזע נאַכט. אויף מאָרגן האָב איך קוים זיך דערוואַרט די מיטאָג־שעה:

זי איז ווידער ניט געקומען. אַ פֿאַרדראָס האָט מיך אַ טאָטשע געטאָן אין האַרצן, ווי אַ ווּאָרעם. מיט האַסטיקע טריט האָב איך געשפּרײַזט צו מײַן קוואַרטיר. אַרײַנגעשלײַכט זיך שטיל און זיך אויסגעצויגן אויף דער ווײַס־פֿאַרבעטער בעט. דער ציניקער אין מיר האָט געשפּאַסט: לײַכט געפֿונען, לײַכט פֿאַרלוירן.

מיך האָט עס ווי געטאָן. כ׳האָב ווידער דערפֿילט מײַן איינזאַמקייט און אַלײנקייט. ניט וויסנדיק ווי אַזוי, בין איך אויף אַ רגע אַנטדרעמלט געוואָרן און כ׳האָב דערהערט אַ ווילד געשריי: פֿאָרעטער! פֿאָר... פֿאָר!.. דײַן היים שטייט סײַ ווי אין פֿלאַמען... כ׳האָב זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון אַ מאָמענטאַלן חלום און געווען טיף צעטרייסלט. פֿאַרגעס... פֿאַרגעס... האָב איך געפּרעפּלט צו זיך אַליין, ווי ס׳וואָלט געווען אַ שפּראָך צום שאָק. פֿלוצלינג איז מיר שטיין געבליבן פֿאַר די אויגן דאָס פּנים פֿון מײַן חבֿר, וואָס האָט מיך געזען ווי אַ ניט סטאַבילן טיפּ, און ער פֿלעגט זיך וויצלען אויף מײַן חשבון: ״דו, פֿאַרצער, ביסט פֿעיק אויף אַלץ, אַפֿילו צו פֿאַרראַטן!״ באַלד האָט זיך דאָס פּנים געביטן — פּנינה. זי מעג שרײַען פֿאַררעטער. כ׳האָב זי אין גאַנצן פֿאַרגעסן...

אין יענער לופֿט־סיטואַציע איז אַבסאָלוט אוממעגלעך געווען צו בויען אַ נאָרמאַל לעבן. כ׳האָב ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי קומען צוריק אין ליטע און זיך מעלדן צו מיליטער־דינסט. דער קאָנטאַקט צווישן אונדז איז איבערגעריסן, ווײַל מיר ביידע האָבן באַשלאָסן בעתן אָפּשייד, אַז איך וועל צו איר ניט שרײַבן, ס׳קען ווערן אַ שטער פֿאַר איר זיכערקייט. מיט ווייניק יאָרן שפּעטער, ווען נאַצי־דײַטשלאַנד האָט אָקופּירט פֿרײַער פּוילן, דערנאָך ליטע, איז עס אפֿשר אַרויסגעקומען לטובֿת איר ניצול ווערן פֿון אומקום. דער פּירוש איז אַוודאי אמת און לאָגיש, אָבער אין האַרצן פֿלעגט מיך אָפּט אַ פּיק טאָן דער שוואַרצער שנאָבל: פֿאַררעטער!..

אויף מאָרגן נאָכן פֿאַררעטער־חלום, וואָס האָט מיך פֿאַר שעהען געהאַלטן אומרויק־וואַך, בין איך אַוועק צו דער יידישער קהילה. זי האָט עקסיסטירט זינט דער אולמאַניס־איבערקערעניש, ווי אַן אינסטיטוציע פֿאַר יידישע ענינים און סאָציאַלער הילף, אונטער דער כשרער פּאָליטישער השגחה פֿונעם ריגער הויפּט־רבֿ ד״ר מרדכי נוראָק, וואָס איז אויך געווען דער דעפּוטאַט פֿון ״מזרחי״־פֿאַרטיי אין לעטלענדישן סיים. איך האָב טאַקע געטראַכט פֿון אַן ״אוידיענץ״ מיט אים, כדי אים צו בעטן זיך משתּדל זײַן פֿאַר מיר, כ׳זאָל נאָך עטלעכע חדשים קענען לעגאַל בלײַבן אין לאַנד, ווײַל מײַן וויזע האָט שוין געהאַלטן בײַם אויסגיין.

דער גרויסער וואַרטצימער איז געווען פֿול מיט טומלדיקע יידן, וואָס פֿון זייערע אויגן האָט אַרויסגעקוקט אָרעמקייט און הילפֿלאָזיקייט. דאָס האָט מיך שטאַרק דערדריקט. דער העכערער באַאַמטער, וואָס האָט מיך אויפֿגענומען, האָט מיר גלײַך פֿאַרענטפֿערט ביידע שאלות: הרב ד״ר נוראָק נעמט ניט אויף קיין פּריוואַטע

מענטשן וועגן פּערזענלעכע ענינים; די פּראָלאָנגאַציע פֿון אויפֿהאַלט האָט קיין שאַנס ניט אויף אַ פּאָזיטיווער לייזונג.

ס׳איז געווען אָנהייב דעצעמבער 1935. כ׳האָב נאָך געהאַט מער ווי אַ חודש ווינערעכט. די טעג זענען געווען כמורנע. צו מאָל האָט גערעגנט אָן אויפֿהער גאַנצע מעת־לעתן. אויפֿן האַרצן איז געווען אָנגעזאָליעט. כ׳האָב זיך גענייטיקט אין אַ חבֿר, אין אַ מענטשן פֿאַר וועמען כ׳וואָלט געקאָנט זיך אַראָפּרעדן פֿון האַרצן. ס׳איז מיר געווען טרויעריק. מיט אַ געמיט ווי דער וועטער אין דרויסן, האָב איך זיך אַרײַנגעזעצט אין אַ נאָכמיטאָג־שעה אין אַ טראַמווײַ און געפֿאָרן צו דער משפּחה אין דער ״רויטער דווינע״.

אין קראָם האָט דאָס ליכט געברענט העלער. כ׳האָב זיך דורכגעשטופּט דורך די קונים און אַרײַן אין שטוב. דער זון האָט זיך מיט מיר אַרומגעכאַפּט. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער וואַרט שוין אויף מיר עטלעכע טעג, אַפֿילו געפֿאָרן אַ פּאָר מאָל צו דער ״גראָסמוטער״, נאָר איך בין ניט געווען. אויף מײַן פֿראַגע ״וואָס האָט פּאַסירט?״ האָט ער מיר דערקלערט, אַזוי ווי ער וויסט פֿון זײַן מוטער, אַז איך פֿאָר נאָך נײַיאָר צוריק קיין ליטע, פֿאַרבעט ער מיך צו אַן אָפּשייד־מאָלצײַט אין אַ רעסטאָראַן. ס׳וועלן זײַן נאָך חבֿרים וואָס כ׳קען זיי שוין פֿון די פֿריִערדיקע צוזאַמענטרעפֿן. כ׳האָב זיך מיט אַ מאָל דערפֿילט דערמוטיקט און דערפֿרייט, כ׳האָב אים אָבער געזאָגט, אַז ס׳איז איבעריק אַזאַ פּאָרמעלער אַקט. מע קען זיך טרעפֿן בײַ אים. צי בײַ אַן אַנדער חבֿרה־מאַן אין הויז און אויסמײַדן דעם גאַנצן טאַראַראַם. ער האָט געזאָגט: ״שפּאַר זיך ניט. ס׳איז פֿאַר דײַן כּבֿוד וועגן, און טו אונדז אויך אָן דעם כּבֿוד!״ כ׳האָב אים אַ פּעטשל געטאָן אין פּלייצע: ״גוט, מיר וועלן פֿראַווען דעם צירק־ספּעקטאַקל...״ ער האָט אָנגעטאַפּט מײַן אָפּגעריבן רעקל און געזאָגט, אַז אַזוי קען מען ניט גיין אין די וועטערן. כ׳האָב אים דערקלערט, אַז אויך צוליב דעם בין איך הײַנט געקומען: קויפֿן אַ רעגן־מאַנטל און אַנדערע נייטיקע קליידער פֿאַר מײַן אָפּפֿאָר. ער האָט זיך פֿונאַנדערגעלאַכט: ״בײַ אונדז קריגסטו בלויז בילעקע שמאָכטעס. קום, כ׳וועל דיך נעמען צו אַן עלעגאַנטן קליידער־געשעפֿט״.

כ׳האָב נאָך דעם זעלבן טאָג אײַנגעקויפֿט אַ ביסל ״שמאָכטעס״ בײַ זיי אין קראָם, און אויף מאָרגן האָט ער מיר גענומען אין אַ קליידער־מאַגאַזין, וווּ כ׳האָב אײַנגעהאַנדלט אַ היפּש פּעקל מאָדערנע קליידער און שוין אַרויסגעשפּאַצירט אין רעגנדיקן דרויסן אין מײַן נײַעם רעגן־מאַנטל, וואָס האָט פֿאַרכאַפּט אַן אויג.

דעם קומענדיקן שבת צו נאַכט האָב איך זיך אויסגעפּוצט אין אַ מאָדערנעם גאַרניטער, אָנגעטשעפּעט אַ קאָליריק געמוסטערטן קראַוואַט און אומגעדולדיק געוואַרט ער זאָל מיך קומען נעמען אין רעסטאָראַן. בײַ אַ באַזונדער טישל האָבן שוין געוואַרט די פֿאָר סטודענטן, אין דער מיט אַ יונג־בליִענדיק וויִבספֿאַרשוין,

מיט אַ געשניצט ליכטיק פנימל. פֿונעם ערשטן בליק האָט זי מיך פֿאַרכישופֿט. ס׳ערשטע מאָל האָב איך זי געזען, און מיט געוואַלד האָב איך קוים אַוועקגעריסן די אויגן פֿון איר, כדי צו מאַסקירן זיך...

דער זאַל האָט זיך אָנגעהויבן אָנפֿילן. צווישן די געסט זענען שוין געווען פּאָרלעך, אָנגעטאָן אין ספּעציעל פֿאַרביקע היט און קליידער פֿאַר נײַיאָר. הגם ס׳איז נאָך געווען צו דעם עטלעכע טעג, האָט מען עס שוין דאָ געפּראַווט מיטן גאַנצן קנאַק. מײַנע יונגע טיש־חבֿרים זענען געווען פֿאַרנומען מיט אַ דיספּוט וועגן מאָראַלישן פֿאַרבלאַסן דעם סטודענטישן פּראָפֿיל, אַז זיי זענען אַלע אָרעם און נעבעכדיק, און קענען זיך ניט אויסהאַלטן.

אין דער אַטמאָספֿער האָט זיך מיר פֿאַרגלוסט מאַכן אַ זשעסט וואָס זאָל איבערראַשן. האָב איך פֿאַרהאַלטן דעם קעלנער און באַשטעלט בײַ אים אַ פֿלאַש שאַמפּאַניער וויַין. דער שמועס בײַם טיש איז געווען אַזוי אָנגעהיצט, אַז זיי האָבן אַפֿילו ניט באַמערקט, וואָס ס׳איז געשען אין דער רגע. נאָר דעמלט, ווען דער קעלנער אין די ווײַסע הענטשקעס האָט אַוועקגעשטעלט אין אַ זײַט פֿון טיש דאָס גלאַנציק עמערל האַלב פֿול מיט אײַז־קניידעלעך, פֿון וועלכע ס׳האָט אַרויסגעקוקט די באַקאַנטע גרינע פֿלאַש. האָבן די אויגן פֿון מײַנע מיטזיצערס זיך געטאָן אַ קער צו מיר מיט אַבטונג און באַוווּנדער. קיינער פֿון זיי האָט ניט געקענט אָפּפֿרעגן מײַן פֿריווילעגיע צו טראַקטירן די געסט און זיך. ווען דער קעלנער האָט מיט אַ קנאַק אַרויסגעשאָסן דעם קאָריק, האָבן זיך קעפּ אַ קער געטאָן צו אונדזער טישל. הגם דער סורפּריז האָט שווער געווויגן אויף מײַן קעשענע, האָב איך עס האַלב באַוווּסטזיניק געטאָן, כדי זיך אויספֿײַנען פֿאַר דעם מיידל אין אונדזער קאָמפּאַניע. ווען דער קעלנער האָט צעגאָסן אין די דין־געשליפֿענע בעכערס דאָס בלעזלדיקע גאָלדוואַסער, האָבן אַלעמענס אויגן געשמייכלט. איצט האָבן מיר געטרונקען פֿאַר אַ גליקלעכן נײַעם יאָר — פֿאַר אונדז אַלע און פֿאַר מיר צום געדענקען. דאָ האָט טאַקע מײַן חבֿר אַרויסגענומען פֿון טאַש אַ קליין ביכעלע מיט גאָלדיקע ראַנדן, אַז יעדער זאָל אַרײַנשרײַבן פֿאַר מיר אַ ווינטשעוואָניע אויף מײַן נײַעם וועג און אין דער צוקונפֿט. דאָס האָט געשאַפֿן אַ שטימונג פֿון אַ מין צערעמאָניאַלן קולט. אונטער אונדזערע נעזער זענען אויסגעוואַקסן פֿאַרעדיקע פֿולע טעלער, וואָס האָבן גערייצט דעם אַפּעטיט מיט באַטעמט־געווירציקע ריחות. צום קײַען האָט מען ניט געדאַרפֿט קיין רעגולאַמין.

דער שמועס איז געווען מיט געלעכטער און וויץ. גיך איז מען געשפּרונגען פֿון איין טעמע צו דער אַנדערער, וועגן ביכער, קינסטלער און שרײַבער און אויך פּאָליטיק. אַ מונטערקייט און שפּאַס האָט אויפֿגעוועקט דער אָקערשט פֿאַרגעקומענער אַבדיקאַציע־אַקט פֿון יונגן בריטישן קעניג, וואָס האָט געוואָלט אַוועקזעצן מיט זיך אויפֿן טראָן אַן אומדעפֿינירטע געשטאַלט פֿון אַן אַמעריקאַנער

אַלמנה. איצט, אַז די גרינע פֿלאַש האָט שוין געמאַכט דעם לעצטן קורס ביז צום דעק זענען די צינגער געוואָרן פֿרײַ און די רייד ניט צענזורירט. מע האָט שפּאַסיק און ציניש געשאַצט די ווערט פֿון דער אימפּעריע, דעם קעניג, די אַלמנה...

אונדזער מיידל־גאַסט, וואָס האָט די גאַנצע צײַט געשוויגן, האָט פֿלוצלינג געזאָגט: "אַזוי זענען אַלע מענער. אַפֿילו אַ קייסער קען אַוועקגעבן זײַן גאַנצע מלוכה פֿאַר..." און עמעץ האָט זי איבערגעריסן מיט אַ שיבֿורלעכן געלעכטער: "פֿאַר אַ דורכגעפֿאָרענעם שליטוועג..." ס'איז צוגעפֿאַלן אַן אומאָנגענעמע שטיל־קייט. ס'האָט אויסגעזען באַדויערלעך. איך האָב זיך צוגעבויגן צו מײַן פֿרײַנד און אים אַרײַנגעסודעט אין אויער: "אפֿשר וואָלט גלײַכער געווען מיט דעם דעם אָוונט צו פֿאַרענדיקן?" ער האָט ספּאָנטאַן רעאַגירט: "ניין, ניין, ניט בײַ דער שטימונג".

איך האָב געטראַכט, אַז מע קען ראַטעווען דעם מצבֿ מיט פּאָליטיק, האָב איך אַרויסגערוקט די פּראָבלעם פֿון נאַצישן זטן רײַך און זייער העצע קעגן דער ייִדישער ראַסע, וואָס איז דעמאָלט געווען פּאָפּולער. אָבער עס האָט זיך שוין מער ניט געקלעפּט. דאָס מיידל איז געזעסן מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. כ'האָב ווידער געפֿרעגט מײַן חבֿר, צי זי האָט אַן "אוכאַזשאָר". דער ענטפֿער: "ניין, קיינעם ניט". און כ'האָב ווידער געפֿרעגט: "ווייל זי גאָרנישט?" — און ניט ווילנדיק האָט זיך בײַ מיר אַרויסגעכאַפּט: "מעג איך פּרובירן?" ער האָט געלאַכט: "דו דאַרפֿסט קיינעמס דערלויבעניש ניט. און וואָלסט געווען אַן טשעמפּיאָן", און אַ רגע שפּעטער: "אָבער מאַך זיך קיין אילוזיעס ניט".

אויף אונדזער סודען זיך וואָלט זי זיך ניט געכאַפּט, אַז מיר מיינען איר. זי איז געזעסן טיף פֿאַרקלערט אין זיך, ווי אַלץ אַרום וואָלט ניט געהאַט קיין חלק אין איר זײַן דאָ. כ'האָב זיך קאָנצענטרירט צו געפֿינען אַ פּאַסיקן מאָמענט פֿדי צו פֿאַרטשעפּען זי.

אַרום אונדזער טישל האָט זיך אויסגעלייגט אַ נערוועזע שטילקייט. די זעקס יונגע מענטשן האָבן געשוויגן, ווי ס'וואָלט מיט אַ מאָל אויסגעטריקנט דער קוואַל פֿון רייד. נאָר אין מיר האָט געקלאַפּט אַן אָדער פֿון לוסט. איך האָב נאָר אַרויסגעקוקט אויף דעם פּאַסיקן מאָמענט זי צו פֿאַרטשעפּען, און אין קאָפּ האָבן זיך מיר אויסגעשטעלט עלעגאַנטע פֿראַזעס, כדי צו מאַכן אַן אײַנדרוק. כ'האָב דערפֿילט, אַז עפּעס באַקאַנטס פּולסירט אין מיר, צעגליט מײַן האַרץ און פֿאַנטאַזיע. דאָ האָב איך געמוזט צוימען דעם פֿאָרשפּיל פֿון אַ סעקסטראַנס, ווי איך האָב עס לעצטנס איבערלעבט. כ'האָב ניט געוואָלט זײַן אַנדערש פֿון זיי, אַ חבֿר מיט גלײַכע רעכטן. דער אייניציקער אונטערשייד איז געווען, וואָס מיט מיר האָבן זיי זיך געפֿלייסט צו רעדן דעם פֿאַרדײַטשמעריש־טן ייִדיש; דעם ייִדיש פֿון דער אַסימילירטער אינטעליגענץ אין ריגע. אין דער היים און צווישן זיך האָט מען גערעדט אַ פּערפֿעקטן דײַטש.

פֿלוצלינג האָט זי אויפֿגעהויבן איר שיין קעפּל צו מיר און געפֿרעגט, ווי מיר וואָלטן געהאַלטן אין מיטן אַ שמועס: "איז וועט פֿאָרסטו?" אירע פּאָר וווערטער האָבן צעריסן די אָנגעצויגענע שטילקייט און ווידער האָט זיך אַ רודער געטאָן מיט רייד. דאָס האָט מיר געגעבן אַ שאַנס צו זאָגן, אַז איך וועל מסתמא פֿאָרן אין חודש אַרום, אָבער כ׳וואָלט געווען צופֿרידן זי צו טרעפֿן אונטער דער צײַט. "איז דאָך הײַנט אונדזער טרעפֿעניש", האָט זי געלאַכט. "ניין, כ׳מיין, בלויז מיר ביידע", האָב איך עס געמאַכט קלאָר. איבערראַשט בין איך געווען, וועט זי האָט געפֿרעגט: "אין אַ קאַפֿע, מיט מוזיק?.." "ניין, מער אינטים... פּריוואַט..." האָב איך געשטאַמלט. "ווילסט איך זאָל קומען צו דיר?" און אין איר פֿראַגע האָט אָפּגעקלונגען אַ נאָטע פֿון סאַרקאַזם. ווי כ׳וואָלט עס ניט געפֿילט, האָב איך געזאָגט: "ניט צו מיר, איך לעב אין אַ תּפֿיסהלע, הינטער שאַפֿעס..." — "וועל איך וואַרטן ביז דו וועסט האָבן אַ פֿאַלאַץ..." איר שפּאַסיקע שטימונג האָט מיך דרייסטער געמאַכט: "לאָמיר זאָגן, אַז כ׳זאָל זיך פֿאַרבעטן צו דיר אויף אַ טעפּעלע קאַווע, און מיר וועלן זאַלבעצווייט אָפּנודיענען דעם אָוונט". זי האָט אַ ביקיקע געטאָן: "פֿון אַ נודניק איז שווער פּטור צו ווערן". — "דײַן וואָרט איז באַפֿעל"...

די גוטמוטיקע אונטערהאַלטונג האָט נאָך אַ ביסל געדויערט, און צום סוף האָב איך געהאַט אין קעשענע איר טעלעפֿאָן־נומער און אַדרעס. נאָר אַ תּנאַי האָט זי מיט מיר אויסגענומען, אַז איך טאָר ניט קלינגען צו איר איידער זי טעלעפֿאָנירט מיר, אַז די ליניע איז פֿרײַ. איך בין געווען גליקלעך מיט אָט דעם לעצטן אָפּשייד. מאָרגן, איבערמאָרגן וועט זי מיר טעלעפֿאָנירן. ס׳איז אָבער געווען אַן אומזיסט וואַרטענישן. האָט זי פֿאַרגעסן? און אפֿשר האָט זי מיט מיר אָפּגעשפּילט אַ שפּאַס? ס׳האָט זי, אַ פּנים, אַמוזירט מײַן צודרינגלעבקייט. איך האָב זיך געפּלאָנטערט אין טראַבטענישן. און ס׳האָט מיך פֿאַרדראָסן וואָס איך פּטר די ווייניק געבליבענע צײַט. איך האָב צו זיך געזאָגט: פֿאַרגעס! נעם מאַכן די נייטיקע הכנות צום אָפּפֿאָר. און נאָך אַ לאַנגן לעצטן שפּאַציר, טאָקע אַרום איר גאַס, קום איך אַ פֿאַרמאַטערטער אין מײַן קווארטיר און אויף מײַן טישל געפֿין איך אַ צעטעלע, אין דײַטש, אַז איך זאָל דרינגלעך טעלעפֿאָנירן — ס׳איז געווען איר נומער.

מיט פֿרייד האָט זי מיך באַגריסט און זיך אַנטשולדיקט. זי האָט מיר דערציילט אַ גאַנצע היסטאָריע פֿון די שווערקייטן און שטערונגען פֿון איר קאָ־קוואַרטיראַנטקע. אין דער פֿרי איז זי אָפּגעפֿאָרן. אויב איך וויל קען איך קומען הײַנט אין אָוונט, צווישן זעקס און זיבן אַ זייגער. זי וועט מיך אויפֿנעמען מיט קאַפֿע... איך האָב אַ טאַנץ געטאָן פֿון שׂימחה. איך בין ווידער געלאָפֿן אין דרויסן, און אײַנגעהאַנדלט אַ פּלאַש מיט רויטן ווײַן און אַ שאָקאָלאַד־קוכן.

די צײַט האָט זיך געצויגן לאַנג, יעדע סעקונדע אַן אייביקייט. איר צימער איז געווען אויף אַ גאַס ווײַטער. כ׳האָב באַשלאָסן צו גיין צו פֿוס. אָבער ווען כ׳בין שוין

געווען אויף דער גאַס האָט אָנגעהויבן זיפן אַ דינער שניי. יום־טובֿדיק... מיר האָבן זיך אַרומגעבאַפט און צעקושט. זי איז געווען איבערראַשט פֿון מײַן מתּנה און געדאַנקט; געווען אין אַ פֿריילעכע שטימונג. אויפֿן טיש איז געווען אָנגעשטעלט געבעקס און זיסוואַרג, און אין מיטן האָט געדאַמפֿט אַ שמעקעדיקער קאַווע־ריח.

מיר האָבן געטרונקען מיט הנאה און פֿאַרביסן מיט די נאַשערײַען. איר איז געפֿעלן מײַן שאָקאָלאַד־קוכן, און איך האָב איר געגעבן אַ קאָמפּלימענט פֿאַר דער אַזוי מײַסטעריש פֿאַרבריטער קאַווע, וואָס צעגייט אין אַלע גלידער. מיר זענען אַ ווײַלע געזעסן בײַ די פֿוסטע טעפּעלעך און זיך אונטערגעהאַלטן מיט אַ פֿלירטיק־שפֿאַסיקן מוט. ערשט איצט האָב איך באַמערקט, אַז זי איז אַ מאדים אין דעם סאָרט שמועס. כ׳האָב עס אָבער לענגער ניט געקענט אויסהאַלטן, האָב איך זי איידל אָנגענומען בײַם אָרעם און האַלב שעפּטשענדיק געזאָגט: ״קום, לאָמיר זיך זעצן אויף אַ באַקוועמערן אָרט...״ זי האָט אַ לאַך געטאָן: ״אויב דו מיינסט מיט זעצן זיך לייגן, איז מיר דאָ גאַנץ באַקוועם. כ׳האָב קיין אַנדערע אַספּיראַציעס ניט.״

צווישן אונדז איז צוגעפֿאַלן אַ שטילקייט, וואָס האָט זיך געצויגן אַ לענגערע ווײַלע. אין מײַן מוח האָבן געבושעוועט אומלאָגישע טראַכטעניסן און פֿאַנטאַזיעס. דאָס געווען פֿון געמיטלעכער שטימונג איז געווען צעריסן. איך האָב געטראַכט ווי ראַטעוועט מען זיך פֿון דער אומגינציקער סיטואַציע, אַז כ׳זאָל ניט דאַרפֿן זיך געזעגענען און אַרויסשאַרן זיך ווי אַ שולדיקער.

כ׳ווייס ניט צי זי האָט אויך געטראַכט וועגן דעם, נאָר זי האָט עס געטאָן: זיך אַ דריי געטאָן גראַציעז אויפֿן שטול און שמייכלענדיק געזאָגט: ״קום, יינגל, לאָמיר זיך זעצן אויפֿן בעט. אַזוי ווילסטו דאָך, ניין?״ זי האָט מיך אָנגענומען פֿאַר אַ האַנט און צוקומענדיק די פּאָר טריט צום בעט, האָט זי מיט אַ פֿלינקן שוווּנג אָפּגעדעקט דעם אייבערצוג. אפֿשר, טאַקע, כדי מיך צו רייצן.

זי האָט מיך אָפּגעמאָסטן מיט אַ ניכטערן בליק און געזאָגט: ״אויב דו האָסט עפּעס אין געדאַנק, טאָ קלאַפּ זיך עס שוין אַרויס פֿון קאָפּ״, — און זי האָט צוגעגעבן: ״זעץ זיך״. אַ פֿראַזע האָט זיך אָפֿן אַראָפּגעגליטשט פֿון מײַנע ליפּן: ״ביסט דאָך אַ געזונטער מענטש...״ איר קול האָט אָפּגעקלונגען: ״אָט טאַקע דערפֿאַר, ווײַל איך בין געזונט, פֿיר איך זיך ווי אַ געזונטער מענטש.״ איך האָב אַרגומענטירט: ״איך בין אויך אַבסאָלוט געזונט, און דאָס איז אין אונדז דער געזינטסטער פֿיזישער דראַנג״. זי האָט זיך צוגעזעצט נענטער צו מיר און געזאָגט: ״די צרה אָבער הייבט זיך אָן ווען דער דראַנג דרינגט אַרײַן אין מוח און מ׳וועט באַזעסן פֿון אַ ווילן צו עפּעס...״ איך האָב געפֿרעגט: ״זיצן אויף אַ בעט, מיינט זײַן באַזעסן?״ זי האָט געלאַכט: ״אַ בעט איז בלויז אַ שלאָף־אינסטרומענט, האָסט עס ניט געווּסט?״

איך האָב ניט געענטפֿערט, נאָר געפֿילט, אַז וואָס מער זי רעדט, אַלץ

פֿיבערדיקער שפּרייט זיך אַ צעברענטער חשק אין מײַן ליבֿ. איר דינע באַטיסט בלוזקע האָט געשׂרפֿעט מײַן פֿלייצע מיט זיס פֿײַער. כ׳האָב זיך אַ טוליע געטאָן צו איר, און זי האָט געזאָגט: ״דאָס איז בלויז אַ זיץ־עקספּערימענט, ווי אַ פֿרײַנדשאַפֿט־זשעסט צו דײַן אָפּפֿאָר״. איך האָב געפֿרעגט: ״און ניט מער?״ זי האָט אויך ניט געענטפֿערט, נאָר אירע אויגן האָבן אויף מיר גרין־קעציש אַ פֿינקל געטאָן. אַ רגע שפּעטער האָבן אירע אויגן געשמייכלט צווײדײַטיק, מיט ווּאָרענונג און מיט צוזאָג. איך בין אַרײַנגעשלײַדערט געוואָרן ווי אין אַן עלעקטרישער שפּאַנונג און כ׳האָב זיך שטאַרק אָנגעשטרענגט, כּדי זיך צוימען, אַראָפּזעצן די טעמפּעראַטור.

פּאַמעלעך איז מיר גערעטן צו רעגולירן מײַנע אויפֿגעהעצטע נערוון. מײַן האַרץ איז באַהערשט געוואָרן פֿון שטילקייט. אַלץ האָט מיר אויסגעזען צו ווערן אידיליש. דער סטראַטעגישער צענטער איז אָבער נאָך אַלץ געבליבן דאָס מיידל בײַ מײַן זײַט. זי איז געווען דער ציל, און איך בין גרייט געווען צו אַ פֿאַרשטילטן פֿאַרמעסט. אפֿשר איז עס געווען אַ קעגנזײַטיקער פֿאַרמעסט פֿון צוויי — ווער וועט געווינען? ס׳האָט זיך געפֿאָדערט אויסדויער, אויסהאַלטן ביז צום עקסטאַז.

מיר האָבן גערעדט, זיך דערציילט, זיך געוויצלט, און פֿלוצלינג, ווי פֿאַרמאַטערט, זענען מיר אַנטשוויגן געוואָרן. ס׳איז געווען אַן איידעלע שפּיל פֿון אינטויִציע און פֿרעציזקייט. זי איז געווען וואַך צו מײַן יעדן באַוועג, ווי אַ קאַפּריזיק קינד. ס׳האָט געמומען מינוטן פֿון צערטלעניש, ביז אונדזער זיץ־פּאָזיציע האָט זיך געביטן: מיר זענען שוין געלעגן מיט די פֿיס אַראָפּהענגענדיק צום טעפּעך.

איך האָב זיך אויסגעדרייט אויף אַ זײַט, מיטן פּנים צו איר, און לײַכט געגלעט אירע נאַקעטע אַרעמס, אָבער ווען מײַן האַנט האָט זיך געלייגט אויף איר ברוסט, האָט זי איר אָפּגעשטופּט. דאָך האָט זיך מיר אײַנגעגעבן אויפֿצושפּיליען אַ קנעפּל אויף איר בלוזקע, ווען כ׳האָב אָבער זיך געמומען צום צווייטן קנעפּל און עס אויפֿגעשפּיליעט, האָט זי מיר אַ פּעטשל געטאָן אויף די פֿינגער. און דאָך האָב איך עס שוין באַטראַכט ווי אַן אָנהייב פֿון זיג.

איך האָב זי געקושט אין די באַקן, אין די ליפּן, אויך זי האָט באַוויליקט מיך אַ קוש צו טאָן. מײַן האַנט האָט אַוועקגעוואַנדערט אונטער איר בלוזקע. זי האָט געמומען מײַן האַנט און געזאָגט: ״דײַן האַנט זוכט דעם נעבטיקן טאָג...״ אַ ווײַלע שפּעטער, אַז זי האָט פֿרײַ געלאָזן מײַן האַנט, האָב איך שוין געהאַט איר בלוזקע אין גאַנצן אָפֿן. כ׳האָב איר געקושט דעם האַלדז ביז אַראָפּ צו די שטײַפּע בריסטלעך, וואָס האָבן געאָטעמט פֿרײַ און שפּיגלדיק־ליכטיק...

איך בין געלעגן פֿאַרשטילט. כ׳האָב געפֿילט ווי מײַן גוף ריטעמט האַסטיקער און עפּעס גיסט זיך אויס פֿון מיר: ס׳איז געווען דער אַקט פֿון פּאָלוציע, וואָס כ׳האָב אַזוי שטאַרק געהיט און געוואָלט, אַז עס זאָל ניט פּאַסירן! דאָס אויפֿגעוועקטע שיפֿרות האָט גיך געמומען אויסוועפּן, און דער געדאַנק פֿון אַ ניט פֿול־דערפֿילטן

באַגער האָט וויי געטאָן. כ׳האָב אַוועקגענומען פֿון איר ליַיב מײַנע הענט און ביידע זענען מיר געלעגן שוויַיגעוודיק. מיך האָט עס מאָדנע פֿאַרדראָסן און פֿאַרשעמט, און מיטן גאַנצן כּוח פֿון מײַן פֿאַנטאַזיע האָב איך זיך געזומען אַרײַנוועבן אין אַ פֿרישער אַוואַנטורע: עס מוז געשען אויף אַן אמתן!...

און ווי אין אַ כּישוף האָט אין מיר פּלוצעם אַ גלי געטאָן אַ גלימערדיקער פֿונק און אָנגעהויבן צינדן אין מיר די פֿאַרלאָשענע קעמערלעך. איך האָב דערפֿילט ווידער דעם מאַגנעטישן בראַנד אין די שפּיץ פֿינגער. כ׳האָב ווידער געצערטלט אירע בריסטלעך, וואָס זענען נאָך געלעגן אָפֿן, און מײַן האַנט האָט זיך אַ שטרעק געטאָן צו דעם גומיראַנד אַרום אירע דינע לענדן. זי האָט אָנגענומען מײַן האַנט און פֿאַרקראַמפּט אירע פֿיס... מע האָט געדאַרפֿט זײַן אַ מײַסטער פֿון עראָטישער אינזשענעריע. וואָס מער אָבער כ׳האָב זיי געגלעט, אַלץ שטאַרקער האָט אין מיר זיך צעגליט דאָס בלוט און קענטיק, אַז די היץ האָט זיך איבערגעטראָגן צו אירע גלידער אויך און געווירקט ווי אַ וווּנדער: אַלץ איז מיט אַ מאָל געוואָרן לויז און וויליק, ווי באַפֿרײַט פֿון פּענטעס. און דאָ האָט איר זוניק־ליכטיקע נאַקעטקייט מיר אַרײַנגעשאָסן אין מוח און כ׳האָב צום צווייטן מאָל דערפֿילט ווי די זרע פֿליסט פֿון מיר אַרויס...

עפּעס האָט אין מיר געפּלאַצט, ווי ס׳וואָלט מיך צעשמעטערט. די דאָזיקע ״טראַגעדיע״ האָט מיך אַרויסגעשטויסן פֿון אַ ראַציאָנעלן באַלאַנס. אָן עמאָציע, אַפֿילו מיט אַ שמייכל, האָט זי געזאָגט: ״דיר איז ניט באַשערט דורכצוברעכן די פֿעסטונג פֿון אַ יונגפֿרוי, נאָר מיר ביידע וועלן תּמיד געדענקען די קלעפּיקע זינד...״ איך האָב שוואַך געשעפּטשעט: ״ס׳איז מײַן זינד... מײַנע, נאָר מײַנע...״. זי האָט אָנגערירט מיטן שפּיץ פֿון איר דינעם פֿינגער איר ליַיב און געזאָגט: ״זע, עס קלעפּט אויך צו מיר״. זי האָט אַ גלעט געטאָן מײַן צעפּודלטן האָרשויבער און געזאָגט שטיל: ״אויב דו ווילסט, קענסטו נאָך אַלץ אַרויפֿקומען. כ׳וועל יעדן טאָג אין אָוונט זײַן אין דער היים. נאָך דאָ צייַט״.

שפּעט, נאָך האַלבער נאַכט בין איך געגאַנגען צו מײַן קוואַרטיר. די גאַסן זענען געווען ליידיק. כ׳האָב געטראַכט וועגן מײַנע הײַנטיקע געשעענישן. אין קאָפּ האָבן זיך געדרייט אירע לעצטע ווערטער: ״נאָך דאָ צייַט...״

מיט מײַנע פֿאַרנעמענישן בין איך קוים פֿאַרטיק געוואָרן. ס׳איז מיר געבליבן אַ פּאָר טעג און כ׳האָב שנעל געפּאַקט מײַנע וויניקע בעבעכעס אין וועג אַרײַן. די נאַכט פֿאַר דעם האָב איך זיך געזעגנט מיטן מיידל. ביידע זענען מיר געווען צופֿרידן, גליקלעך און מיד. אַלץ האָט אויסגעזען ווי אַ קורצער קינדישער חלום. נאָר דאָס פּאַקן זיך אין וועג אַרײַן האָט מיך דערמאָנט, אַז איך פֿאָר צוריק קיין ליטע און געמאַכט מײַן האָרץ שוואַרץ. מיט דער סימפּאַטישער דײַטשישער משפּחה און זייער זון האָב איך זיך געזעגנט אויפֿן טעלעפֿאָן. אין מײַן פּעקל זענען געווען אַ

ביסל אָנגעטענטלטע שמות, און אין האַרצן – אויסגערונענע חלומות און פּנימער...

אין אַ יאַנואַר־אָוונט האָב איך אין אַן אייראָפּעיִשן עקספּרעס אַרויסגעראָלט פֿון ריגע. פֿון טראַכטן וווּהין ער יאָגט זיך, איז מיר אַלץ טרויעריקער געוואָרן. אין מיטן דער נאַכט זענען מיר געפֿאָרן איבער דער דײַטשיש־נאַצישער טעריטאָריע, און אין דער פֿרי – צווישן די פֿעלדער און פּויערישע כאַטעס פֿון דער באַקאַנטער גרויער ליטע. די אַטמאָספֿער דאָ, די האָריזאָנטן, נאַטור איז מיר געווען גוט באַקאַנט. אין עטלעכע יאָר אַרום, מיט דער דײַטשישער אינוואַזיע וועט זיך מיר אַנטפּלעקן אַן אַנדער מין ליטע־מענטש און אינטעליגענט...

ווי אין אַ שוין געלייענטן בוך האָט זיך אַלץ איבערגעחזרט, בילד נאָך בילד. אָט פֿלִיען מיר שוין פֿאַרבײַ די לעצטע באַנסטאַנציעס. אין האַרצן באַראַבאַנעווען פֿראַגעס: איז דאָ מײַן צוקונפֿט? וואָס וועט ווערן פֿון מיר און פֿון מײַנע אידעאַלן און חלומות? אָט שווינדלט פֿאַרבײַ די אײַזערנע בריק, קעלקיס פֿעלדער. שטיבער, פּוסטקייטן... אַ שטים רופֿט אויס אין ליטוויש: קעדאַנײַאי!

דער לאָקאָמאָטיוו האָט דעם פּעראָן פֿאַרצויגן מיט רויכיקן דאַמף. איך שטיי בײַם וואַגאָן מיט מײַנע פּעקלעך און קוק אין דעם גרויען נעפּל. דאָס האַרץ קלאַפּט. טרערן און פֿרײַד: אָט וועל איך דערזען אַ פּנים פֿון דער משפּחה.

ריגע – קיידאַן. דער מהלך האָט מיר געדויערט לענגער ווי אין נאָרמאַלע צײַטן. ווידער בין איך געשטאַנען אויף דער באַקאַנטער באַנסטאַנציע און זיך געווונדערט, ווי פֿאַר די לעצטע עטלעכע יאָר האָט זיך דאָ גאָרנישט ניט געביטן. מיט דערשטוינטע אויגן האָב איך געקוקט ווי אויף אַן אַלטן בילד וואָס איך געדענק. די לופֿט האָט זיך אויסגעקלאָרט פֿון דעם ווײַס־שווימענדיקן דאַמף, וואָס דער לאָקאָמאָטיוו האָט אויסגעשפּיגן. איבער די קעפּ אַ גראָער הימל און די ווינטערקעלט גריזשעט זיך שוין אין די ביינער. אויפֿן פּעראָן אַ פּאָר באָפּעלצטע מענטשן, אַ פֿרוי איַנגענורעט אין אַ פֿוטערנעם קאָלנער. קיין פּנים פֿון אַ משפּחה־מענטש האָב איך ניט געדאַרפֿט דערוואַרטן. אַזוי איז שוין געווען דער שטייגער פֿון די פֿאַרהאָרעוועטע און פֿאַרשמײַעטע יידן, אַז אַ חורבן אַ חתן צי אַ כּלה גייט מען ניט מקבל־פּנים זײַן אַן אייגענעם, סײַדן אין אַ ספּעציעלן פֿאַל. צו טאַטע־מאַמע האָב איך נאָר געשריבן, אַז איך קום צו פֿאָרן, אָבער ניט קיין דאַטע און צײַט.

איצט האָב איך זיך געפֿונען אויף אַ פֿונקט, וואָס מאַכט קלאַפֿן דאָס האַרץ מיט אַן אויפֿגעוועקטן ניגון פֿון היים און יונגשאַפֿט. מיט אַ מאָל האָט עס געזונגען אין די ביינער מיטן אַלט־באַקאַנטן אומעט, מיט דער דאָ אָנגעפֿלויגענער ווינטערדיקער מעלאַנכאָליע. כ׳בין געווען איבערגענומען מיטן געפֿיל פֿון אומבײַט. שטייענדיק אַזוי פֿאַרטראַכט האָב איך מיט אַ מאָל דערשפּירט אַ האָנט אויף מײַן פּלייצע און אַ באַקאַנט קול, מיט דער ספּעציפֿישער קיידאַנער ריידמוזיק. עס האָט מיר אַ קלונג

געטאָן אין אויער: "זעט נאָר, וואָס פֿאַר אַ גרויסן גאַסט מיר האָבן הײַנט: משה דעם קירזשנערס זון!" – און גלײַך האָט ער זיך אַליין אויסגעבעסערט, אויף אַ מער בכּבֿודיקן אופֿן: "ר' משה וואָלפֿעס בן־יקירו!".

כ'האָב אים אויסגעשטרעקט אַ האַנט צו אַ שלום־עליכם, און אַ קאַפּעטשקע געריטן פֿון דער פֿלוצעמדיקייט האָב איך געזאָגט: "איך שעם זיך ניט, חלילה, מיט מײַן ייִחוס: אַן אָרנטלעכער קירזשנער". ער האָט גיך אונטערגעכאַפּט: "און אַ שיינער בעל־הבית! אַ חכם!"

דער בחור איז געווען אייגער פֿון מײַן דור, אַן אייניקל פֿון מאיר גאָלדבערג. די משפּחה איז אין שטעטל געווען אַ מין "קלאַן", באַקאַנט אונטערן צונאָמען "די זאַווערוכעס". אַלע זענען זיי געווען בעל־עגלות, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה, אויפֿטוערס, אײַנרײַסערס, טומלערס, מיט טונקעלע פֿאַרדינסטן און מאַכינאַציעס. קיינער האָט ניט געזוכט זייער קירבֿה, אָבער זינט זיי האָבן אַראָפּגעבראַכט דעם ערשטן אויטאָ, אַ גלאַנציק־שוואַרצן פֿאָרד, האָט מען אָנגעהויבן קוקן אויף זיי מיט כּבֿוד. זיי זענען אין אַ קורצער צײַט אויסגעוואַקסן און דאַרפֿן היסטאָריש'פֿאַרצייכנט ווערן ווי די פּיאָנירן פֿון מעכאַניזירטן טראַנספּאָרט אין שטעטל און אין דער גאַנצער געגנט אַרום. אַנשטאָט בעל־עגלות זענען זיי איצט געווען אַ סאָרט טאַקסי־שאָפֿערן. זייערע קינדער האָבן שוין שטודירט אין אוניווערסיטעט.

איצט איז ער געשטאַנען פֿאַר מיר, מײַן חבֿר פֿון די בלאָטיקע געסלעך, מונטער און אַ שמייכלענדיקער. פֿון זײַן שוואַרצער לעדערנער קורטקע האָט געבלישטשעט אַ ווײַסער פּעלצראַנד און צוגעגעבן אַ באַזונדערן סטאַטוס צו זײַן פּראָפֿעסיע. "איך וועל דיר ברענגען ווי אַ גרויסן גאַסט צו טאַטע־מאַמע. קום, חלום ניט!" און ער האָט פֿעסט אַ נעם געטאָן מײַן טשעמאָדאַן און דאָס רענצל.

מיר זענען אַרויס אין דרויסן. אין מײַן אויג האָט אויפֿגעקוואָלן אַ טרער. זײַן אויטאָ האָט געגלאַנצט ווי אַ שוואַרצער שפּיגל און רעפֿלעקטירט אַ רגע מײַן פֿאַרצאָגט פּנים. מיר האָבן זיך געגליטשט איבערן גלאַטן וועג, און מײַן שאָפֿער האָט ניט אויפֿגעהערט צו רעדן וועגן "אונדזער קיידאַן". ס'איז איצט ניט געווען מײַן קיידאַן. איך בין געווען פֿאַרטראָגן ווײַט פֿון דאַנען, און די צײַט האָט צוריק־געראָלט צו אַ ווײַטן ערגעץ... מײַן לאַנד... מײַן חלום... ווען איז דאָס געווען?!

איך בין ווידער אין דער היים. די היים פֿון קינדהייט. דאָ בין איך אויס־געוואַקסן. אַלע ווינקעלעך שמעקן מיט אומעט און בענקשאַפֿט. דער טאַטע און די מאַמע זענען ניט אויס מער אַזוי פֿאַרהאָרעוועט ווי אַ מאָל, אָבער די הערצער זייערע זענען פֿול מיט זאָרג און איבערטראַכטנישן וועגן די קינדער. אויף ביידן לייגט זיך די אַלטקייט, בפֿרט אויף דער גוטער מאַמען. דער טאַטע שטעלט נאָך אַ פֿעסטן טראָט, וויל ניט נאָכגעבן, קוויקט זיך מיט זײַן הומאָר און ראַנגלט זיך. ער

האָט פֿײַנט אַרויסצוטראָגן אין דרויסן זײַן פֿאַרביטערט געמיט – פֿרעמדע אויערן דאַרפֿן ניט הערן. איז די מאַמע דער איינציקער מענטש מיט וועמען ער רעדט. דאָך פֿאַרשווײַגן זיי אַ סך דריקענישן, סודות, ניט וויי צו טאָן איינער דעם אַנדערן. ניט די מאַטעריעלע לאַגע נאָר אַ פֿינצטערער אומרו טאָטשעט זייערע הערצער וויי אַ וואָרעם: וואָס וועט זײַן? וואָס ברענגט דער מאָרגן?..

אויך אין מיר גריזשעט דער וואָרעם. אָט, אַ ווײַלע פֿריער האָב איך זיי אַרומגעכאַפּט, זיך געקושט, געפֿילט די דין־קרוכלע שוואַבע מאַמען און אין האַרצן זענען גערונען טרערן. איצט זיץ איך אַ פֿאַרפֿלאָנטערטער אין געדאַנקען און אַ פֿלאַמיקער שפּיז שרײַבט אין מײַן מוח די שאלה: וואָס וועט זײַן? ערשט דאָ האָב איך דערפֿילט, אַז מײַן אָנקום אַהער איז ניט קיין אויפֿריכטונג. די פֿאַרהוילענע אינטויִציע האָט געפֿאָכעט אין גוף און נשמה מיט שוואַרצע פֿליגל. אין יענעם גילוי־מאָמענט האָב איך פֿאָרויסגעפֿילט די צײַט וואָס קומט. דער דאָזיקער אינסטינקט פֿון סכנה האָט, ווי בײַ אַ חיה, מיך געפּײַניקט ווען כ׳האָב זיך געזעצט צום גלעזל טיי מיט כיבוד. איך האָב זיך געמאַטערט ניט אָנצושטעקן מיט מײַן שטימונג די משפּחה, און איבער הויפּט ניט אַרויספֿלאַצן מיט רייד פֿון נבֿיאות. ווי אַ יאָזש, וואָס קײַקלט זיך צוזאַמען אין זײַן נאָדל־פֿאַנצער, כדי זיך צו שיצן, איז מײַן לײַב געוואָרן אימון קעגן יעדן מינדסטן באַריר, וואָס וואָלט אין דעם עמאָציאָנעלן מצבֿ עקספֿלאָדירט ווי אַ באָמבע.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָב איך די דאָזיקע איבערלעבונג פֿון קאָנפֿראָנטאַציע מיט דער משפּחה און צײַט זיך דערקלערט, ווי אַ מין נסיון פֿון גערעכנט פֿאַרן לעבן. קוקנדיק פֿון הײַנט אויף צוריק, צו יענע איבערנאַטירלעכע נסיונות, פֿיל איך אַז די גײַסטיקע יידישע און די געזעטישע וואָרצלען האָבן מיטגעהאָלפֿן צום נצחון פֿון בלײַבן לעבן. איך רעד דאָ, פֿאַרשטייט זיך, נאָר וועגן זיך, ווײַל דער כלל אין יידישן אומקום איז דאָך טראַגיש פֿונקט דער היפֿוך. דאָס איז מײַן אמת. מײַן עקספּיריענץ. מײַן לעבן. כ׳וויל בלויז צוגעבן, אַז פֿאַר מיר, ווי אפֿשר פֿאַר ניט ווייניק לעבן געבליבענע, איז דער עלעמענט פֿון רצון־החיים, דער כוח פֿון לעבן, געבליבן וויטאַל און אַריבערגעוואַקסן מיט אַלע יידישע שורשים אין אַ באַנײַטן קיום, אַ בלינד־מיסטישע ירושה־עקשנות פֿון אַן אייביק פֿאָלק.

איך בין געבליבן אין דער היים אָן אַ פֿלאַן און אָן אַ ציל. כ׳האָב באַשלאָסן זיך מער ניט עוסקן מיט פּאָליטיק. איך האָב ניט געזוכט קיין געזעלשאַפֿט, ניט קיין מענטשן; כ׳בין פֿאַרקראָכן ווי אין אַ מושל מיט מײַנע חלומות און מײַנע מחשבֿות און זיך אין זיי אויסגעלעבט. כ׳האָב זיך געסטאַרעוועט צו זײַן בײַהילפֿיק דעם טאַטן אָדער דער מאַמען אין קליינע אַרבעטן, ווי וויַט מײַן יכולת און קענטשאַפֿט האָבן געקלעקט. יעדן פֿאַרנאַכט האָב איך ווי אַ שטוביקער כּלב באַשמעקט די נאָענטע און געזוכט אויף די פּנימער אַ סימן פֿון ליכט, אַ שמייכל, אַ נס...

נסים פֿאַסירן נאָר אין דער מגילה, נאָר איך האָב הנאה געהאַט פֿון קליינע פֿריידן, פֿונעם גוטן וועטער און פֿון אַ ביסל פֿאַרבערענגען מיטן קליינוואַרג פֿון מײַן שוועסטער און שוואָגער: אסתּר און זוסמאַן. נאָך דעם פֿלעג איך שעהען שטיין אין מײַן שלאָפֿצימער און קוקן דורכן פֿאַרטונקלטן פֿענצטער אויף דער גאַס. עטלעכע יאָר שפּעטער האָב איך פֿאַרבײַ אָט די שטובפֿענצטער דורכגעריטן צום מאַנעוורע־לאַגער־פּאָליגאָן.

צו מאָל פֿלעג איך אַ גאַנצן אָוונט זיך באַשעפֿטיקן מיטן דעשיפֿרירן די בריוו פֿון דרום־אַפֿריקע, וואָס איציק, דער עלטערער ברודער, פֿלעגט דיקטירן דעם יינגערן, סאָלין. אין די בריוו האָט מען בפֿירוש געפֿילט די מאַניפּולאַציע פֿון אַ בייזער האַנט. דעם גאַנצן פּראָצעס פֿון איבערקליגלען, צעפּלאָנטערן דעם אמת און דורכפֿירן די רישעותדיקע סטראַטעגיע, איז געווען לייַכט צו אַנאַליזירן. און דאָס, בעצם, אַרויסברענגען דעם אמת וועגן דער שׂינאת־חינם פֿון אַ משפּחה־מענטשן, מאַכט מיר כּסדר איבערחזרן די וויי־שורות וועגן דעם ענין: די בלינדע ליבע פֿון מײַן ברודער, וואָס האָט זיך געלאָזט באַווירקן אויסצופֿירן דעם ווילן פֿון שלעכטס, וועמען זײַן הילף צו דער אייגענער משפּחה האָט פֿאַרשפּעטיקט אין דער קריזיס־שעה פֿון דער גרעסטער סכּנה. ניט געקוקט אויף דער טיילוויזיע פֿאַרבעסערטער לאַגע, האָט נאָך אַ טרויער אַרויסגעקוקט פֿון אַלעווינקלען. געפֿעלט האָט דער בליאָסק פֿון אַ שטראַל, וואָס זאָל אָנזאָגן די בשׂורה פֿון אַ ליכטיקן מאָרגן. שאָטנדיק האָט זיך די עלטער פֿון טאַטע־מאַמע געפּלאָנטערט אין די טעג און נעכט, און פֿאַרנעפּלט אַלע דערוואַרטונגען און האָפֿענונגען אין אַ געוועב פֿון ייאוש. אין דעם ווייגעוועב האָט מײַן האַרץ געצאַפּלט.

דער הינטערגרונט פֿון מײַן פֿאַראָרעמטער היימשטאָט האָט מיך אַריַינ־געטריבן אין אַן עצבֿותדיקער שטימונג. פֿאַר לאַנגע שעהען האָב איך אַרומגעבלאָנדזשעט אויף סמילגער־גאַס און אויף די געסעלעך אַרום, כ׳האָב געפֿילט, ווי אַ צוגאָב צו דער ענגשאַפֿט און שמוץ, דאָס בידנע דחקות, הונגער, פֿעלן פֿון אַ ביסן ברויט. אויף געדימינאָ־גאַס (לאַנגער־גאַס) האָבן געווויינט באַלעבאַטישע יידן, דער אַ״ג מיטלקלאַס, און אַ דינער שיכט פֿון גבֿירים און סוחרים. זיי זענען געווען אַקטיוו אין קאָמערציעלן לעבן ביז די לעצטע יאָרן, וועמען די ווירטשאַפֿטלעכע פּאָליטיק פֿון דער ליטווישער נאַציאָנאַלער עקספּאַנסיע און גזירות האָט זיי פֿאַראָרעמט און כּמעט רוינירט.

איך בין פֿון דער שטעטלשער פּאָרש־עקסקורסיע צוריקגעקומען אַ דערדריקטער. פֿאַר מיר איז דאָ קיין צוקונפֿט ניט געווען. אַ גראָע ליניע האָט דורכגעשטרײַפֿט מײַנע אַלע דערוואַרטונגען. איך בין געבליבן אָן אַ בשׂורה! אָבער דראָענדיקער און פֿילוודיקער איז געווען דער מלחמה־צייכן, וואָס איז געהאַנגען איבער אונדזערע יידישע קעפּ. הינטער די צעפֿלאַקערטע האָריזאָנטן פֿון פּוילן האָט

זײַך שוין דער גרעסטער ייִדישער ייִשובֿ אין מיזרח־אייראָפּע געוואָרגן אין די רויכן פֿון אומקום. אין די נײַעס, רעפּאָרטאַזשן, פֿאָטאָס איז עס צו אונדז דערגאַנגען. אויך על־פּי־נס געראַטעוועטע פּליטים האָבן דערציילט און געמאָלן גרויליבילדער.

ערשט אַריבערגעטראָטן די שוועל פֿון מײַן נעכטיקער היים, בין איך שוין געווען אַרומגענומען מיט שאָטנס, התראה־עכאָס האָבן אָן אויפֿהער געצירקלט אין מוח: זײַן היטן, זײַן וואַך, זוכן אַ וועג פֿאַר זײַך, אפֿשר אַנטלויפֿן. דער אַנטלויף־קאָמפּלעקס איז געקומען ווידער און אָבער, באַזונדערס בעת די גײַסטיקע דעפּרעסיעס, אָבער תּמיד איז עס געווען אַ פֿאַנטאַזיע־אַנטלויף פֿון דער וואָר. וווּ צו לויפֿן איז ניט געווען.

גאַנצע טעג, זינט מײַן אָנקום, בין איך געזעסן ווי צוגענאָגלט צום ראַדיאָ־קעסטל און געשפּרונגען איבער די סטאַנציעס, כּדי צו כאַפּן אַ גוט שטיקל נײַעס. אייפֿערדיק האָב איך געוואָרט אויף אַ ידיעה, אַז אַ האַנט האָט אַרײַנגעקאַקט אַ קויל אין פֿירערס משוגענעם מוח. אָבער אַזאַ דײַטשישע האַנט האָט זײַך אין ערגעץ ניט אָפּגעפֿונען. אַפֿילו ניט קיין קלענסטער ווידערשטאַנד מיט אַ פּראָטעסטווארט. דאָס גאַנצע דײַטשישע פֿאָלק האָט געוואָרט פֿון די ראַדיאָ־כוואַליעס מיט איין קול: היילי! בערלין האָט געפּויקט מיט מיליטעריש מאַרשן, בלוטיקע שטיוול — אויפֿן ברוק. אין די אייראָפּעיש הויפּטשטעט האָט מען נאָך אין די סאַלאָנען געטאַנצט, געלאַכט, געשפּאַסט. און דער ברוינער מלאך־המוות איז געגאַנגען פֿאָרויס און אײַנגעשלונגען מענטשן, פֿעלקער, טעריטאָריעס, די פֿרײַהייט.

שפּעט נאָך מיטאָג בין איך צום ערשטן מאָל אַראָפּ מיט די הילצערנע טרעפּ צו דער גאַס. בײַם האָריזאָנט האָט זיך די זון געזעצט. כ׳בין געגאַנגען צו אונדזער קראָם, אַריבער דער גאַס. הגם ס׳האָט שוין געטונקלט, האָבן נאָך די פֿאָר מאַשינען געשטעפּט. ווי שטאַרק וואָלט איך איצט געוואָלט דערפֿרייען דאָס געמיט פֿון די אַרומיקע! איך האָב דערפֿילט טרערן אין מײַן האַלדז. אַ שיינע מתּנה האָב איך זיי געבראַכט נאָך די לעצטע זעקס יאָר: מײַן אומעט אין אַ נײַער אויפֿלאַגע...

דער צער פֿון יאָרן האָט זיך פֿון מיר געריסן, ווי פֿון אַן איבערגעפֿולטער דאַמבע. מײַנע יונגע בייניער האָבן זיך געבראָכן, ווי פֿון אַ באַלאַגערטער פֿעסטונג. גוט וואָס דאָ איז קיין ליכט ניט געווען. געשיצט אין שאָטן האָב איך אויסגעווישט אַ טרער. איך האָב אַ מורמל געטאָן ווי פֿון יוצא וועגן: "אַלץ ווי אַ מאָל", — און כ׳האָב באַשײַמפּערלעך געווויסט, אַז ס׳איז ווײַט ניט ווי אַ מאָל. און פּלוצעם האָב איך זיך דאָ דערפֿילט פֿאַרקלעמט. כ׳וואָלט זיך איצט געוואָלט אויפֿלייזן, ניט ווערן... פֿאַר וואָס? אין קיבוץ האָב איך עס ניט געוואָלט. אין ארץ־ישׂראל — ניט, אַפֿילו ניט נאָבן נאַרישן אַקט מיט די קאָמוניסטן און נאָך דער ירושלימער פֿעסטונג, בין איך ניט געקומען אויף דעם געדאַנק פֿון ווערן אויס... אין דעם זינען איז מײַן גײַסט תּמיד געווען שטאַרק, דער סצענאַר פֿון מײַן נשמה איז געווען: לעבן!

"זאָל זײַן געזונג אויף הײַנטן!" – האָט געזאָגט מײַן שוועסטער, אסתר, און געזומען די שליסלען צו פֿאַרשליסן די קראָם. בײַ דער זײַט איז געשטאַנען איר זונעלע אַרעלע, דאָס בר־מיצווה־בחורל, און אַרויפֿגעקוקט מיט קלוגע אייגעלעך צום אָנקל וואָס איז אַהער געקומען פֿון אַ ווײַטער וועלט.

ווי אויפֿציטערנדיק איז די מחשבֿה, אַז אין יענעם טאָג בין איך צוריקגעקומען צו אַ פֿאָלק, אַ היים, אַ משפּחה פֿון קדושים. און דאָרט, מיט זיי און צווישן זיי, האָב איך שפּעטער דורכגענבֿעט דורך גיהנום־שפֿאַלטן מײַנע גערַאַטעוועטע יאָרן. אָט איצט האָב איך געזען די אַ מאָל זשוואַווע, יונגע מאַמען אין איר געבורטקייט. איר דעוויז איז געווען טרייסט און ליבע. איר כאַראַקטער – אַ פּאַנצער פֿון שוץ פֿאַר די קינדער קעגן הונגער און שלעכטס. תּמיד איז זי געווען אויפֿן שלאַכטפֿעלד פֿון לעבן, אויפֿן פֿראָנט פֿון קיום. איצט – אָפּגעווען אַ גראָע שוואַבע טויב. נאָר די אויגן האָבן נאָך אויפֿגעהיט דעם מילדן הימלבלאָ־גלאַנץ פֿון יונגשאַפֿט. אָ, הייליקע מאַמע!

אָפּיציעל און פֿאַקטיש בין איך נאָך געווען אַ ליטווישער בירגער. כ׳האָב זיך רעגיסטרירט אין דער פּאָליציי און ציווילע אַמטן, אויך ניט פֿאַרגעסן זיך צו מעלדן צום פּריזיוו. צום טערמין, וואָס איז אויסגעפֿאַלן מיט אָנהייב פֿרילינג, בין איך אויפֿגעפֿאָדערט געווארן זיך צוצושטעלן צו דער פּריזיוו־קאָמיסיע. ביז צו דער דאַטע בין איך געווען פֿרײַ און אין די עטלעכע חדשים קיין ריכטיקן פּלאַץ אין דער היים ניט געפֿונען. די היטל־מלאכה און קירזשנערײַ האָב איך תּמיד פֿײַנט געהאַט און כ׳וואָלט זיך געפֿילט דעגראַדירט אין אַזאַ שפּעטער שעה זיך צו דעם נעמען.

פֿון מײַנע חבֿרים און פֿרײַנד זענען שוין קיינער ניט פֿאַרבליבן. קיין מענטש מיט וועמען צו זײַן אינטים, זיך צוטוליען, פֿאַרברענגען און שמועסן איז ניט געווען מער. אַפֿילו קיין איין מיידל צו וועמען צו קומען, זיך באַגריסן מיט ציטער, איז מער ניט געווען. וויסט און אויסגעליידיקט די היים און מײַן דור.

פֿון פּנינהן איז שוין לאַנג געלעגן אַ בריוו, מיט נאָכפֿרעגענישן וועגן מיר און גרוסן פֿאַר מיר. די מאַמע האָט מיר דערלאַנגט דעם אָפּגעהיטן בריוו מיט איר ליבן שמייכל. אויפֿן קאָנווערט אַ שטעמפּל פֿון תּל־אָבֿיבֿ. כ׳האָב אים געלייענט ביחידות, בײַם פֿענצטער פֿון מײַן שלאָפֿצימער. וווערטער וואַרעמע, ליבע, צאַרטע, ציטעריקע. מיט טרערן און קושן האָב איך באַנעצט די פּאָר בלעטלעך. אָפּגעריסענע דערמאָנונגען, זכרונות. די עמאָציעס האָבן געיאָגט אין מוח, ווי אויף אַ פֿילם־עקראַן. כ׳האָב זיך געפֿילט אומזיכער, ווי אַ שיפֿל מיט אַ צעבראָכענעם רודער אין מיטן אַ שטורמישן ים: נאָך וואָס וועט זי דאָ קומען און צו וועמען? ביז

שפּעט אין דער נאַכט האָב איך געטראַכט וועגן איר גורל. בין איך געווען אַ היפּאָקריט? אַ ליבע־גנבֿ? דער שפּעטערדיקער חשבון וואָלט אפֿשר זיך באַשטעטיקט מיט איר אומקום, ווי שולמית, עטעלע און אַנדערע. איך בין געווען פֿאַרצווייפֿלט. באַשלאָסן ניט ענטפֿערן. כ׳האָב ניט געהאַט קיין בשׂורה, קיין טרייסטוואָרט. און די טעג זענען וויַטער געקראָכן ווי קלעפּיקע זשאַבעס...

איך האָב פֿרובירט מאַסקירן מײַן צערודערטקייט, אַז קיין שום אויג זאָל ניט מערקן ווי די אַנטוישונג וואַקסט, ווי מײַן לעבן ברעכט זיך, ווערט צעשפּליטערט, ווי די פֿאַרשאָלטענע מעלאַנכאָליע קריכט אָן. ניט נאָכגעבן! כ׳האָב אָנגעשטרענגט מײַן פּסיכישע און פֿיזישע קראַפֿט איבערצוקומען דעם קריזיס. און דאָ האָט מיר מײַן אויסלייזנדיקער חוש אונטערגעזאָגט אַ תּרופֿה ווי אין די פֿריִערדיקע פֿאַלן: משנה מקום... און טאַקע באותו יום האָב איך אײַנגעפּאַקט אַ רענצל און שוין — קאָוונע.

קיין זאַך האָט זיך טאַקע ניט געביטן, אָבער כ׳האָב שוין געהאַט די פּאָר חבֿרים, מיט ווועמען כ׳בין צוריק געקומען פֿון ארץ־ישׂראל, ובפֿרט מײַן אינטים־געטרײַע חבֿרטע יהודית. זי האָט געווינט מיט איר מאַן, מאָטקע (בערעלאָוויטש) בײַ אירע עלטערן. דאָ האָב איך געלייענט צײַטונגען, ביכער, אָבער דער עיקר: פֿאַרבראַכט אין שמועסן און שפּילן זיך מיט זייער קליין טעבטערל... איצט בין איך אָפֿט געפֿאָרן מיט דער ליניע קאָוונע־קיידאַן און צוריק, ווי אַ מין רײַזע־אַגענט. אָט די באַן און אָפֿרו־מאַנעוורעס האָבן אַ סך געהאָלפֿן צו הייבן מײַן גײַסטיקע ירידה און ס׳איז אויך געווארן אַ פּראָפֿילאַקטיש מיטל אויף שפּעטער. אין די חדשים האָב איך אומגעדולדיק געוואַרט אויף דעם קומען פֿון פּריזיווטאָג. עטלעכע חדשים נאָך מײַן צוריקקום פֿון ריגע, אין אַ כמאַרנע וועסנעטאָג פֿון 1937, בין איך אָפּגעגעבן געוואָרן פֿאַר אַ סאָלדאַט. איך האָב זיך קוים דערוואַרט אויף דעם דאָזיקן טאָג. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער, האָב איך געטראַכט, וועט עס אויך זײַן הינטער מיר. דעמאָלט וועל איך קענען מאַכן מײַנע פֿלענער פֿאַר אַ נײַ לעבן.

מײַן האָפֿענונג האָט די נאָענטסטע צײַט צעטראַמפּלט אינעם בלוט פֿון ייִדישן חורבן. אָבער איצט בין איך געשטאַנען אין אַ ריי מיט די שׂאַרף־רישיקע פּויערישע זינדלעך. די געל־שטרויענע גזשיוועס ביז צום גרונט אָפּגעקאָסעט... אָבער די אויגן! רבונו־של־עולם, די גלײַק־מעסערדיקע אויגן האָבן מיך תּמיד געשאָכטן און נאָכגעאָנגען. אין געטאָ זענען זיי געקומען, אויגן ווי חלפֿים, מיט רציחה־לוסט און רויבגיר, און אַ גאַנץ לעבן גייען זיי מיר ווידער נאָך. איך בין געווען חדשים לאַנג מיט זיי, אין זייער מיט, נאָר אַנדערש פֿון זיי — **אַ ייִד אין דער ליטווישער אַרמיי** — דאָס איז דער טיטל פֿון מײַנע מעמואַרן־קאָפּיטלען פֿון יענער תּקופֿה. זיי זענען געשריבן אַ סך יאָרן פֿריִער פֿון די היַינטיקע ביאָגראַפֿישע בלעטער, אין זייער תּוך אָבער זענען זיי אויטענטיש. על־כן גיב איך אַרײַן דעם גאַנצן פּעריאָד אין דעם

אָרט, וווּ ער געהערט און ווי ס׳איז אָריגינעל געדרוקט: (**היימען — חלומות — קאָשמאַרן**. יאָהאַנעסבורג, תשמ״ז—1987. זז׳ 159–207).

קיין מינדסטער ספֿק איז ניטאָ בײַ מיר, אַז דער וויטאַלער מאַטעריאַל־חלק איז אַן אַרײַנשניט און אַן אַרויסשניט פֿון מײַן עצם לעבן, ווי די המוציא פֿון איין און דעם זעלביקן קערנדיקן ברויט. פֿאַר מיר איז עס ווי אַ לעצט טרעפֿל פֿאַרן אויפֿפֿעענען די ברייטע, פֿינצטערע טויערן פֿון שלעכטס צו דער וועלט פֿון גיהנום, וווּהין איך בין אָנגעקומען: דאָס איז געווען די נאַכט פֿון 22סטן יוני 1941.

אָט די צוויי קורצע עפּיזאָדן — קוים אַ פּאָר יאָר אַ ליטווישער סאָלדאַט און אַ יאָר אונטערן סאָוועטישן רעזשים — זענען פֿאַרקריצט אין מײַן נשמה, ווי די סימבאָלישע שוועל על פּתחו של חורבן: דער אומקום און רצח־נורא פֿון ליטווישן יידנטום. די נאָך לעבעדיקע וועלט, בעת מײַן דינסט אין דער אַרמיי, איז געמאָלט אמתדיק און רעאַליסטיש־לעבעדיק. די דראַמאַטישע געשטאַלט, בודרייקאַ, איז ניט קיין פֿיקציע־פֿיגור, הגם ערטערוויז איז ער געצייכנט אין פֿאָרעם פֿון אַ ליטעראַרישן זשאַנער, ווי אויך אַנדערע פֿון דעם סאָרט אין די מעמואַרן־קאַפּיטלען. איך האָב עס אַלץ געשריבן ניט בלויז מיט טינט און פֿעדער, נאָר מיט די אויגן, פֿאַרקוקט אין שפּיגל פֿון מײַן בלוטיק לעבן און פֿון דער אוניקאַלער דראַמאַטישער און טראַגישער היסטאָרישער צײַט פֿון קריטישן יאָרהונדערט.

און אַזוי דערציילט זיך עס אין מײַנע איבערלעבונגען:

אַ ייִד אין דער ליטווישער אַרמיי

אין מײַ 1938 — מײַן באַליבטער חודש, האָב איך זיך געיאָוועט אין קאַזאַרמע, מיט אַ הילצערן קעסטל. איך בין געשטאַנען פֿאַרלוירן אין פֿילדערנדיקן המון פֿון פֿוירישע געזונטע כלאָפּעס, וואָס האָבן מיך אַריבערגעטורעמט מיט זייער גרייס און הייך. כ׳האָב זיך געפֿרעגט: אָנדערטהאַלב יאָר זײַן צוזאַמען מיט זיי? ווי אַזוי?!

באַצײַטנס איז שוין געווען אויסגעאַרבעט דער פּלאַן פֿון מײַן פֿאַרבליבן אין פּאָלק, וואָס סטאַנציאָנירט אין שטעטל. מיט באַקאַנטשאַפֿט און אַ ביסל ״שמירעכץ״, האָט זיך אַלץ גלאַטיק און גליטשיק באַוועגט. דער בעסטער שנײַדער פֿון שטעטל, וואָס האָט געגייט מיליטער־אוניפֿאָרמען, האָט גראָד געהאַט אין דער אַרבעט אַ נײַע באַשטעלונג פֿאַר אַ יונגן לייטענאַנט, וואָס איז ערשט געקומען פֿון דער מיליטעריישער שול אין קאָוונע, און זײַן פֿאַמיליע־נאָמען איז טאַקע געווען קאַוונאַס (קאָוונע, אויף ליטווויש). חוץ דעם וואָס ער איז געווען אַ סימפּאַטישער ווויילער שייגעץ, איז ער געווען צופֿרידן צו האָבן זײַן מיליטערישן אויסשטײַער

בחינם, און איך – צו בליבן דינען אין דער היים. אַ פּראַקטישע טובֿה פֿאַר ביידן. מײַן טאַטע האָט עס אַלץ אַראַנזשירט, און ווי די "קרוינונג" פֿון געשעפֿט, האָט ער אים נאָך אויסגעפּוצט אין אַן אָפּיצירסקע היטל, אַ מאָדעל ווי פֿאַר אַ ענעראַל. און פֿון סאַמע דעם טאָג האָט זיך אָנגעהויבן מײַן מיליטערישע "עפּאָפּעע" – פֿון אַ ייִד אין דער ליטווישער אַרמיי.

לפֿי האמת, איז קיין מאָל ניט אויפֿגעקומען אַ ספּעציפֿיש ייִדישע פּראָבלעם אין דער ליטווישער אַרמיי. הגם אין די מיליטערישע איינהייטן איז געווען אַ פֿאַרהעלטענישמעסיק היפּשע צאָל ייִדן, איז אָבער דער אַנטיסעמיטיזם ניט געווען קיין אַלגעמיינע דערשיינונג, חוץ פּערזענלעכע רייַבונגען און דיסקרימינאַציעס אויפֿן נאַציאָנאַל־שאָוויניסטישן באָדן, וואָס האָבן זיך צעוואַקסן און שאַרפֿער געוואָרן מיטן אויפֿקום פֿון דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער מאַכט אין דייַטשלאַנד. אָבער אויך דעמאָלט זענען אַזעלכע אינצידענטן דערלייַדיקט געוואָרן דיסציפּלינאַריש, צווישן די וועגט פֿון קאַזאַרמע. אין די גאָר ערנצטע פֿאַלן, מיטן וויסן פֿון די אָפּיציעלע ייִדישע אינסטאַנצן און צו זייער צופֿרידנקייט. מ׳קאָן זאָגן, אַז דער מצבֿ אין שייכות מיטן באַהאַנדלען די ייִדישע סאָלדאַטן און זייערע פּראָבלעמען, איבער הויפּט אין רעליגיעזן זין (אורלויב אויף יום־טובֿ, כשר עסן א״א), איז געווען אַ פֿאָזיטיווער און אַ קאָרעקטער.

איז עס נאַטירלעך, אַז איך בין געווען איינער פֿון אַלע, און ווי אַלע אין מײַן "קוואָפּאַ" (ראָטע). איר שעף איז שפּעטער געווען דער אויבן דערמאָנטער לייטענאַנט קאַונאַס, וואָס האָט זיך גיך דערדינט צום קאַפּיטאַן־ראַנג. ער פֿלעגט בלויז אינסטרוקטירן און נאָך די מיטאָג־שעהען געבן איינע צי צוויי לעקציעס וועגן מיליטערישער טעאָריע. זײַן פֿאָטער איז געווען אַ פֿאָלקאָווניק.

דער מיליטערישער פֿערסאָנאַל, וואָס פֿלעגט אונדז טרענירן, יאָגן, לערנען "גיין" און – באַשטראָפֿן, איז באַשטאַנען פֿון אַן עלטערן און יינגערן אונטעראָפֿיציר, אַ צווייבענדלדיקער און אַ ווירשילאַ (פֿעלדפֿעבל). דער ווירשילאַ איז געווען דער מיליטערישער אינטענדאַנט פֿון דער ראָטע. ער פֿלעגט אַבטונג געבן אויף דער דיסציפּלין אין קאַזאַרמע, אַז אַלץ אין דעם ריזיקן זאַל זאָל זײַן אין דער פּינקטלעכסטער אָרדענונג: די בעטן פֿאַרבעט, אָן אַ קנייטשעלע אויף דער דעקע, און די ריינקייט אויפֿן בעטאָנענעם דיל – אָן אַ שטויבעלע. אין די אָוונטן, פֿאַרן שלאָפֿן גיין, פֿלעגט ער מאַכן די אָפּעלן. ער איז זעלטן אַרויס מיט דער ראָטע אין פֿעלד אויף מיליטערישע אויפֿגאַבעס, אָבער אין אַלע זײַנע פֿונקציעס איז ער געווען זייער שטרענג. מ׳פֿלעגט זיך שטאַרק היטן, כדי ניט ווערן באַשטראָפֿט פֿון אים, ווײַל ער פֿלעגט אַליין אויפֿפּאַסן, אַז די שטראָף זאָל דורכגעפֿירט ווערן מיטן גאַנצן רעגולאָמין, אָן חסד, און פֿלעגט בעת־מעשׂה זיצן און שמייכלען מיט הנאה. געווען איז ער פֿעט און קורץ, מיט אַ פּאָר שפּיציקע שאַרפֿע בלויז־וואַסערדיקע

אייגעלעך, וואָס האָבן מאָמענטאַל באַמערקט דיינע אָפּענע און מאַסקירטע פּעלערן. שוין בייַם אָנהייב האָט ער מיך געוואָלט פֿאַרטשעפּען...

ער האָט גלייַך געזומען אייַנקנעלן מיט אונדז דעם מיליטעריישן שולחן־ערוך. ראשית האָבן מיר געמוזט זיך אויסלערנען אויף אויסנווייניק, דעם לאַנגן נאָמען־רעגיסטער פֿון אונדזערע שׂררות און זייער שלשלת היוחסין, פֿון אויבן אויף אַראָפּ, פֿון פּרעזידענט פֿון דער ליטווישער רעפּובליק און דעם שעף פֿון גענעראַל־שטאַב ביז צו אים, דעם ווירשילאַ, בכּבֿודו ועצמו. און געדאַרפֿט האָט מען ענטפֿערן אויף די פֿראַגעס "ווער איז ווער", פֿלינק און אָן וואַקלענישׁ. איך האָב זיך געמאַכט אַ "שליסל" צו דער נאָמענשפּיל, אָבער די "יורגיסעס" האָבן זיך לאַנג געמאַטערט און כסדר פֿאַרביטן די נעמען אויף זייערע ראַנגען און פֿאַרקערט.

די צווייטע סדרה איז געווען דער מיליטערישער קאָדעקס, די טערמינאָלאָגיע פֿון מיליטער־איינהייטן און די מינים וואָפֿן, וואָס זיי נוצן. געווען אַפֿילו אַזעלכע, וואָס האָבן מיט מאַטערניש, קוים זיך אויסגעלערנט דעם נאָמען פֿון אונדזער אייגענעם פּאָלק: דריטער אינפֿאַנטעריע פּאָלק פֿון וויטאָווט דעם גרויסן. אַזאַ איינער האָט שוין געמעגט פֿאַרגעסן וועגן קריגן אַ פּריַיען אַרויסגאַנג אין אַ זונטיק. דער ווירשילאַ האָט געמאַכט אַ צלמל בייַ זיין נאָמען.

צו מיר פֿלעגט דער ווירשילאַ אַרויסווייַזן דרך־ארץ, צי צוליב מיין עלטער, צי מחמת ער האָט געווּסט אַז כ׳בין פּראָטעזשירט פֿון די ממונים איבער אים. ווען ער האָט זיך איין מאָל צעקאָכט אויף מיר, האָט ער זיך ניט געקאָנט אויסהיטן פֿון אַן אָנצוהערענישׁ אויפֿן חשבון פֿון ייִדן. אַ צווייט מאָל האָט ער מיר אָפּגעטאָן אַן אַנדער שטוקע: ווען כ׳בין אַריַין אין קאַזאַרמע פֿון קאַנצעלאַריע, מיטן אויסגעשריבענעם צעטל אויף מיין ערשטן אורלויב (וואָס כ׳דערמאָן שפּעטער), האָט ער מיך אַ כאַפּ געטאָן אויף דער וועגטקע: "האָסט געקראָגן, זע איך, אורלויב, בין איך טשיקאַווע, צי דו קענסט דעם הימען פֿון ליטע?"

איך טראַכט, אַז כ׳האָב ניט וואָס צו פֿאַרלירן, וויַיל ער קאָן סייַ ווי ניט בטל מאַכן מיין אורלויב, און איך זאָג: "אַוודאי קען איך, פּאַנאַס ווירשילאַ!"

פֿוילט ער זיך ניט און טוט אַ זאָג: "בין איך אַ בעלן צו הערן".

כ׳האָב געווּסט, אַז כ׳קען דעם ליטווישן הימען מיטזינגען מיט אַ קאָמפּאַניע, אָבער אַליין, און נאָך דערצו רעציטירן די פֿרעמדע ווערטער, איז מיר געפֿאַלן שווער. און גלייַך בייַם סוף פֿון דער ערשטער סטראָפֿע – סטאָפּ! ס׳האָט זיך מיר פֿאַרהאַקט. איך קען זיך אַ וואָרט ניט דערמאָנען. ער וואַרט אַ ווייַלע און זאָגט: "איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז דו קענסט ניט אונדזער הימען..." און ס׳קומט בייַ אים אַרויס אַ ספּעציעל אַקצענטירטער "אונדזער", כדי איך זאָל פֿילן מיין אַנדערשקייט. כ׳קוק אים אָן און שוויַיג. ער זאָגט: "איך וויל אַז ביז מאָרגן נאָך מיטאָג, פֿאַר דיין אַוועקגיין, זאָלסטו דעם גאַנצן הימען קענען אויף אויסנווייניק".

כ׳האָב געמיינט, אַז ער וועט פֿאַרגעסן, צי אפֿשר זיך ניט מאַכן וויסנדיק, אָבער ער האָט שוין געטשאַטעוועט אויף מיר. גלײַך ווי כ׳בין אַרויפֿגעקומען פֿון די פֿאַר מיטאָג־אויפֿגאַבעס, אַהאַ, ער איז שוין דאָ, און טוט זיך אַ זאָג: ״איידער דו שפּאַצירסט זיך אַרויס צו דײַן אורלויב, לאָמיר הערן אונדזער ליטוויישן הימען...״ ווידער אַ שטאָך, וואָס פֿאַרדריסט מיך, און איך ענטפֿער מיט חוצפּה: ״אונדזער הימען מיינט דאָך מסתמא אויך מײַן הימען, ניט אַזוי, פּאָנאָס ווירשילאַ?..״

ס׳מאַכט אים אַ ביסל אומזיכער: ״יע, יע, אונדזער אַלעמענס הימען״, — זאָגט ער, — ״זיך נאָך ניט אויסגעלערנט?״ — וויל ער פֿאַרווישן דעם אינצידענט...

און כ׳פֿיל, אַז ער וויל אויפֿגעבן דעם פֿאַרמעסט, אײַל איך זיך צו זאָגן: ״יע, ניט געדאַרפֿט זיך לערנען צו פֿיל, הערו!״ און איך קנאַק אים אָפּ דעם גאַנצן הימען ווי אַ מיזמור. איך פֿיל זיך ווי אַ זיגער...

ער שטאַרט אויף מיר מיט די וואַסערדיקע אייגעלעך און זאָגט: ״איצט האָב אַ גוטן אורלויב״. פֿון דעמאָלט אָן האָט ער מיך מער ניט פֿאַרטשעפּעט.

דער עלטערער אונטעראָפֿיציר איז געווען אַ גוטער לערער און פֿלעגט אונדז ניט מאַטערן. ער איז געווען שטאַלטיק און סימפּאַטיש, און אַרום מיטן פֿון זײַנע דרײַסיקער. ער האָט זעלטן געשריען, און נאָך ווייניקער געשטראָפֿט. דערפֿאַר האָבן מיר אים ליב געהאַט און פֿלעגן אויספֿאָלגן אַלע זײַנע באַפֿעלן. צו זײַנע אויפֿגאַבעס פֿלעגן מיר גיין מיט חשק און זיך סטאַרעווען, אַז אַלץ זאָל קלאַפּן ווי געהעריק. ער האָט אויך הנאה געהאַט, וואָס אַלץ לויפֿט אָפּ געהאָרכיק און שטיל. ער האָט געמאַכט אַן אײַנדרוק פֿון אַן אינטעליגענט. תּמיד פֿלעגט ער האָבן מיט זיך ביכער און אין אַ פּרײַער מינוט אַרײַנקוקן אין זיי.

דערפֿאַר איז דער יינגערער אונטעראָפֿיציר, וואָס האָט זיך דערדינט צו דעם ״טשין״ קורץ נאָך אונדזער אָנקום, געווען פונקט דער היפּוך. ער איז געווען אַן אינטערעסאַנטער כאַראַקטער: אַ סינטעז פֿון כיטרע דאָרפֿישער פּרימיטיווקייט און שטאָטישער ניט דערבאַקנקייט. ער פֿלעגט כסדר פּרווון אימיטירן די רייד און מאַנירן פֿון די העכערע אָפּיצירן, אָבער ס׳פֿלעגט אַרויסקומען גראָטעסק און קאָמיש. זײַן געטרײַשאַפֿט צום מיליטער־דינסט און זײַן אומגעזעטיקטער אייפֿער זיך אַרויסצוהייבן אין די אויגן פֿון די אָפּיצירן, האָט ניט געהאָט קיין גרענעץ. זיי האָבן שוין געווּסט, אַז זיי קאָנען זיך אויף אים פֿאַרלאָזן: ער וועט די סאָלדאַטסקע תּורה אַרײַנקלאַפּן אין קאָפּ פֿון די אים פֿאַרטרויטע רעקרוטן, ווי ס׳באַדאַרף צו זײַן, און ער האָט עס געטאָן מיט האַרטע מיטלען...

ער האָט אונדז צו ערשט טרענירט מיט גיין און שטיין, רעכטס און לינקס, פֿאַלן און אויפֿשטיין. דאָס פֿלעגט דויערן און זיך צויען, ביז ער פֿלעגט הייזעריק ווערן פֿון שרײַען. פֿון אַזאַ מושטירן, פֿלעגן מיר נאָענט צו דער מיטאָג־שעה אַרײַנפֿאַלן אין קאַזאַרמע דורכגעווייקט פֿון שווייס און אין גאַנצן אויסגעשעפּט. ער פֿלעגט

אַרויסקוועטשן פֿון אונדז דעם לעצטן טראָפֿן כּוח. מיר האָבן געפֿילט ווי ער יאָגט אונדז, אָבער צו דער זעלבער צייַט האָט ער זיך אַליין אויך געיאָגט — וואָס גיכער צו קריגן דאָס דריטע בענדל.

ער איז געווען דין און קליין, אָבער שלאַנק און זשוואַווע, ווי קוועקזילבער. אַז ער האָט געגעבן אַ קאָמאַנדע, האָט ער אונטערגעטאָנצלט, און געהערט האָט מען זי אַ מייַל אַרום. ער האָט געזידלט אויפֿן ערגסטן סאָלדאַטישן שטייגער און געהאַט טענות, וואָס מיר קענען ניט מאַרשירן אַזוי ווי ער... אָט, עס איז דאָך אַזוי גרינג... זעט... איבער הויפּט האָט ער זיך געריסן דעם האַלדז, וועט אַ העכערער אָפּיציר האָט זיך געפֿונען אין דיאַמעטער, ווו זײַן קול קען דערגיין. אין די זעלטענע פֿאַלן, וועט דער פּאָלקאָוועניק פֿלעגט אָנפֿאָרן אויף דעם פּאַראַלעלן וועג צום טרענירפֿעלד, אָדער גאָר קומען צוריַטן, אין מיטן פֿעלד, אין דער זעלבער רגע פֿלעגט ער אָנהייבן טומלען, שריַען און יאָגן, מיט דער האָפֿענונג טאָמער וועט דער פּאָלקאָוועניק אַ פֿרעג טאָן זײַן אַדיוטאַנט: וועט איז דער "בראָווער מאַן"? אָבער דאָס וואָס ס׳האָט געמוזט פּאַסירן, איז במילא געקומען: ער האָט געקראָגן דאָס דריטע בענדל. גלײַך דערויף איז ער געלאָפֿן צו דער פּאָלק־שניַידעריַ און זיך געלאָזט אָנגייען אויף די אַרבל און אויף די עפּאָלעטן אַ דריטן גאָלדענעם גאַלון, און וועט ווייסט, צי דער פּאָלקאָוועניק אַליין איז אין יענעם טאָג געווען גליקלעכער פֿון אים. ער האָט פּאַראַדירט אַלע זאָלן זען...

אין קאָזאַרמע־רוים פֿון אונדזער ראָטע האָט ער אַ צעשטראַלטער אָפּגענומען די גראָטולאַציעס פֿון די סאָלדאַטן צו זײַן דערהייבן ווערן. ער האָט זיך געפֿרייט צו הערן זײַן נייַעם טיטל: הער אונטעראָפּיציר, און זען, ווי די סאָלדאַטן באַווונדערן דאָס נייַע בענדל. ער האָט זיך ניט געכאַפּט, אַז דעם ספּעקטאַקל און די ווינטשעוואָניעס האָבן מיר אויסגערעזשיסירט פֿון פֿריִער נאָך און ס׳איז אַ צונויפֿגערעדטע זאַך. ער האָט אויך ניט באַמערקט די חוזק־שמייכלען.

מיר האָבן געמיינט, אַז פֿון איצט אָן, מיטן זעטיקן זײַן אַמביציע, וועט ער ווערן געלאַסענער און זײַן דרוק וועט נאָכלאָזן. אָבער גראָד אויף מאָרגן נאָך זײַן "קרוינונג" איז ער געווען נאָך מער ווילד און משוגע. אַ פּנים, אַז ער האָט געוואָלט באַווייַזן, אַז ער האָט דעם העכערן ראַנג כשר פֿאַרדינט.

מיר זענען שוין געווען אויסגעמאַטערט פֿון לויפֿן איבערן פֿעלד הין און צוריק, ווען ער האָט באַמערקט, אַז אַ גרויסער טייל סימולירט און פֿירט ניט אויס זײַן קאָמאַנדע. ער האָט באַפֿוילן אָנטאָן די שווערע אַמוניציע — די פֿולע רוקזעק מיט דער ביקס אויף דער פּלייצע און מיט דעם באַגאַזש אונדז אָנגעהויבן טרייַבן פֿון איין ברעג פֿון ריזיקן פֿירקאַנטיקן פּלאַץ צום אַנדערן און צוריק. די זון האָט געפּולווערט און די מיליטעררישע רובאַשקעס זענען געווען צוגעקלעפּט צום הייסן לייַב, ווי מיט קאָביקער פּערך. און פּלוצעם איז איינער אַ פֿאַל געטאָן, ווי

אײַנגעבראָכן, און אויף די ליפּן האָט אים אויפֿגעשוימט אַ ווײַס־ראָזלעכע סלינע. מע האָט אים מיט אַן אַמבולאַנס אַוועקגעפֿירט אין שפּיטאָל.

אָבער די־אַ לעקציע האָט אויך ניט געמינערט פֿון זײַן זשעדנעקייט־קאָמפּלעקס צו מאַכט. ער האָט זיך נאָך אַלץ געריסן צו באַפֿעלן, אויסצייכענען זיך, שטײַגן, און געווינען, אַז מ׳זאָל אים סאַלוטירן.

פֿאַר מיר האָט ער געהאַט גרויס רעספּעקט. כ׳בין פֿאַר אים געווען ווי אַ שטאָטישער, ווי אַזאַ וואָס איז שוין געווען אין דער גרויסער וועלט. ער האָט מסתמא באַמערקט, אַז אויך זײַנע אָפּיצירן באַציען זיך צו מיר מיט כּבֿוד. אָבער אַ גרויסע אַטראַקציע זענען געווען די פּעקלעך שפּײַז, וואָס מע ברענגט צו מיר אין די אָוונטן, בפֿרט אין די פֿרײַטיק־צונאַכטן. אין אַזעלכע אָוונטן פֿלעג איך שוין ניט גיין צום קעסל־אָוונטבראָויט. כ׳האָב ניט איין מאָל באַמערקט, ווי ער דרייט זיך אַרום און וואַרפֿט הונגעריקע בליקן צו מײַן ווינקל, בײַם פֿענצטער, בעת איך עס.

און אָט האָב איך איין מאָל פֿונאַנדערגעטיילט מײַן פּעקל אויף העלפֿט און אים צוגעטראָגן אַ האַלבן, ער זאָל פֿאַרזוכן... ער האָט זיך כלומרשט געקוועטשט, אָבער לסוף עס אָנגענומען און זיך מיט דעם פֿאַרקליבן אין זײַן אָפּגעזונדערטן חדרל, אין ווינקל פֿון קאַזאַרמע. די יידישע מאכלים האָבן זיך, קענטיק, געקלעפּט ווויל־טעמיק צו זײַן גומען, און ער איז געווארן מײַן מיטעסער. אַז מ׳פֿלעגט מיר ברענגען אַ פּעקל פֿון דער היים, פֿלעגט עס תּמיד זײַן באַגלייט מיטן ווערטל: ״ס׳וועט קלעקן אויך פֿאַר דײַן שייגעץ אויף קעסט...״ פֿון דעמאָלט אָן האָב איך געגעסן פֿון זײַן ספּעציעלער באַצײַונג צו מיר. תּמיד האָט ער געפֿונען פֿאַר מיר אַ בעסערע און אַ גרינגערע אַרבעט. ער האָט מיך אַפֿילו געוואָלט מאַכן פֿאַר אַ ״קאָמאַנדיר״ איבער עטלעכע הינטערשטעליקע סאָלדאַטן, נאָר איך האָב אים באַדאַנקט פֿאַר דעם גרויסן כּבֿוד: ״איך טראַכט ניט וועגן אַ מיליטערישע קאַריערע, סײַדן אַ גענעראַל...״. ער האָט געלאַכט.

דער חודש מײַ, וואָס כ׳האָב ליב געהאַט אַרײַנוועבן אין זײַנע טעג מײַנע חלומות, און אויך די זומער־חדשים, יוני און יולי, זענען מיר אָפּגעגאַנגען אין שווייס. דאָס זענען געווען די ערשטע חדשים פֿון סאָלדאַטישער אינקוויזיציע... סוף מײַ האָט זיך אײַנגעשטילט מיט אונדזערע רוקזעק־מאַרשן. מיר האָבן געקראָגן ביקסן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע טרענירונג־פּראָגראַם: ווי די ביקס צו טראָגן, ווי צו סאַלוטירן מיט איר, ווי זי צו רייניקן און, לסוף, ווי צו שיסן.

די סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט פּראַקטיש און טעאָרעטיש, מיט דער ביקס־תּורה, — צווישן וועלכע איך בין אויך אַרײַנגעפֿאַלן, — האָט מען אַוועקגעפֿירט ווײַט פֿון שטאָט, אויף אַ פֿעלד וואָס איז געווען באַשטימט בלויז פֿאַר לערנען שיסן, און מיר האָבן אָנגעהויבן מיט דער שיס־מלאכה. יעדער איינער האָט געקראָגן די זעלבע צאָל קוילן און מ׳האָט געשאָסן אין שוואַרץ־ווײַס רינגען

אויף פּאַפּיר, שפּעטער – אין פֿיגורן, אַזוי אַ וואָך צײַט. אונדזער עלטערער אונטערשרײַבער האָט יעדן טאָג פֿאַרשריבן די פּונקטן, צו סוף־וואָך האָב איך געהאַט די מערסטע פּונקטן. וועלן דער ראַפּאָרט איז אַוועק צו דער פּאָלק־קאַנצעלאַרייַ, זאָגט צו מיר דער אונטערשרײַבער: "פֿאַראַן אַ באַפֿעל, אַז אַלע גוטע שיסערס זאָל מען געבן 2–3 טעג אורלויב, און בײַ יידן קומט דאָך איצט אַ יום־טובֿ, טאָ גיי אַרײַן צום עלטערן לייטענאַנט, קאַונאַס, ראַפּאָרטיר און בעט, ער זאָל דיר געבן דײַן אורלויב."

ס'איז געווען יוני, 1938. איך האָב געקראָגן דרײַ טעג אורלויב. צום ערשטן מאָל האָב איך שפּאַצירט איבער די שטעטלשע גאַסן אין אַ נײַער אוניפֿאָרם פֿון אַ ליטווישן סאָלדאַט. פֿלוצלינג האָב איך דערפֿילט, ווי כ'וואָלט אין די קוים צוויי חדשים פֿאַרלוירן מײַן וועלט, מײַן פֿריידיקן חלום. כ'בין גיך אַוועקגעלאָפֿן אַהיים און אויסגעטאָן פֿון מײַן גוף די "פֿרעמדשאַפֿט".

די זון האָט זיך געזעצט אין מערבֿ, אַ קיל ווינטל האָט געבלאָזט דורכן פֿענצטער, פֿון היימישן טײַך. איך האָב מיט טרערן אין האַרצן דערפֿילט ווי דער ווינט ברענגט מיר דערמאָנונגען. עס האָבן אָנגעהויבן אויפֿקומען פּנימער פֿון חבֿרים, וואָס ערשט ניט לאַנג צוריק בין איך געווען מיט זיי, און אין עטלעכע חדשים זענען זיי געווארן אין גאַנצן אָפּגעמעקט. די חלומות זענען געלעגן צעפּאַלמעסטע און עס האָט ווײַ געטאָן. ס'איז געווען אַן אורלויב פֿון דערמאָנונגען...

איך בין ווידער אין קאַזאַרמע. די טעג זענען אומעטיק און לאַנג, אויסגעפֿילט מיט שיסלעקציעס און וואַרפֿן גראַנאַטן – פֿאַר מיטאָג, און טעאָריע וועגן די זעלבע מינים געווער – נאָך מיטאָג. איך בין געווען דערשלאָגן און פֿול מיט בענקשאַפֿט צום נעבטן. כ'וואָלט איצט צוריק געלאָפֿן פֿון וווּ כ'בין געקומען. אין איינעם אַ טאָג האָט קאַונאַס, וואָס איז שוין דערהייבן געווארן צום ראַנג פֿון קאַפּיטאַן און געווארן שעף פֿון אונדזער ראָטע, מיך מיטגענומען אויף אַ שיסערקורס פֿאַר העכערע אָפֿיצירן. ער האָט מיך אויך מכבד געווען מיט פּרווון שיסן פֿון אַ מאַוזער. און ווידער האָב איך זיך אויסגעצייכנט.

אָבער אַן אומעט און אַ לאַנגווײַל האָבן זיך וואָס אַ טאָג אַלץ שווערער געלייגט אויף מײַן געמיט. כ'האָב אַפֿילו געטראַכט פֿון אַנטלויפֿן קיין אויסלאַנד, בעת אומדערוואַרט זענען אונטערגעקומען די יערלעכע מאַנעווערס פֿון פּאָלק. די אָפֿיצירן האָבן אונדז צוגעגרייט צום "אָנגריף" און "פֿאַרטיידיקונג". מיך האָט ניט געאַרט, אַז דער "שׂונא" וועט "דורכברעכן" אונדזער "דעפֿענסיוו־ליניע" און "געווינען די שלאַכט". איך האָב נאָכגעטאָן די אַנדערע, ווי אַ ראָבאָט: געלאָפֿן, געפֿאַלן, געשאָסן מיט די פּוסטע קוילן, געהערט די קאָמאַנדע־אויסרופֿן און זיי ניט

פֿאַרשטאַנען, זיך געוואָלגערט אין פֿרײַען פֿעלד. בײַ נאַכט איז געווען קאַלט. שפּעט נאָך מיטאָג פֿון דריטן טאָג, האָט דער קאַפּיטאַן פֿון ראָטע גועלייענט דעם טאָגבאַפֿעל: דער שעף פֿון פּאָלק האָט באַדאַנקט די סאָלדאַטן און די קאָמאַנדירן פֿאַר די געראָטענע מאַנעווערס. מ׳האָט מאַרשירט צוריק.

סוף־אויגוסט איז עפּעס געשען, וואָס האָט געבראַכט אַן אומבײַט אין דער מאָנאָטאָניע און איז געווען ווי אַן אַרויסרוף צו מיר. ס׳איז געווען קורץ פֿאַר ראָש־השנה, ווען ס׳איז געקומען פֿון פּאָלק־קאַנצעלאַריע אַ באַפֿעל, אַז ״איילינים (רוסיש:ריאַדאָוואי) דאַווידאַס וואָלפּע ווערט באַשטימט ווי דער געהילף פֿון ציווילן באַאַמטן אַנטאַנאַס בודרייקאַ אין די מאַגאַזינען פֿון פּראָוויאַנט, קליידונג און געווער״. פֿאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע פּראָטעזשירטע פּאָזיציע איז, ווי מײַן פֿרײַערדיק בלײַבן אין פּאָלק, דורכגעפֿירט געוואָרן פֿון מײַנע עלטערן, אָבער איצט ווי אַ סורפּריז פֿאַר מיר...

און איך בין געוואָרן אַ בעל־הבית פֿאַר זיך, מיט דער אַפּראָבירונג פֿון מײַן שעף בודרייקאַ. אָן שהיות האָט ער מיך אַרײַנגעפֿירט אין די סודותדיקע מאַכינאַציעס און פּראָבלעמען פֿון מײַן נײַער טועכן. אין אַ קורצער צײַט האָב איך געווויסט דעם ״שליסל״ צו דער קאָמפּליצירטער קאָמבינאַציע־שפּיל. מײַן פֿונקציע איז צו ערשט געווען דאָס פֿאַרטיילן די קוואָטעס פּראָדוקטן צו דער קיך פֿאַרן פּאָלק, און פֿאַר אַנדערע גרופּעס און יחידים. פֿון בודרייקאָן פֿלעג איך קריגן ליסטעס מיט ציפֿערן. בײַם אויסוועגן און אויסטיילן די גרעסערע און קלענערע חלקים פֿלעגט, ביודעים צי ניט־ביודעים, אָנוואַקסן אַ קאָלאָסאַלער קוואַנטום פֿון אַלע מינים סחורות: אייער, זייף, פּוטער, קאַרטאָפֿל און וואָס אַ מויל קען אָנרופֿן. די דאָזיקע אילעגאַלע בערג און בערגלעך האָבן געמוזט רעאַליזירט ווערן אין מזומן.

די טראַנזאַקציעס, וואָס איך בין צו זיי קיין שותף ניט געווען, זענען געמאַכט געוואָרן אויף דעם פּשוטסטן ״קאָמערציעלן״ אופֿן: בודרייקאַ האָט געקראָגן פֿון זײַנע פֿאַרטרויטע סוחרים, בײַ וועמען ער פֿלעגט קויפֿן, פּיקטיווע פֿאַקטורן פֿאַר דער סחורה – וואָס ליגט שוין אויף די פּאָליצעס פֿון מאַגאַזין – און צוזאַמען מיט דעם אויסגעצאָלט פֿאַר די ניט געליווערטע אַרטיקלען. איך בין געווען אַן ״עדות״ מיט אַ צוגעשלאָסן מויל, אָבער דערפֿאַר בין איך געוואָרן אַ פֿרײַער פֿויגל. כ׳פֿלעג מער ניט דאַרפֿן קומען צו די אָוונט־אַפּעלן, ניט מורא האָבן פֿאַר אַ שטראָף, און די מערסטע צײַט בלויז קומען אויף אַרויסגעבן די פּראָדוקטן פֿאַר דער קיך, ווי אויך כדי האָבן וויכטיקע טרעפֿונגען מיט בודרייקאַן.

ער האָט מיך געהיט פֿון בייזע אויגן, און איך האָב געהיט זײַנע סודות פֿאַר וועלבע כ׳בין געווען, אומדירעקט פֿאַראַנטוואָרטלעך. אַז בודרייקאַ האָט מיך עקסטרע געדאַרפֿט און ניט געקאָנט געפֿינען אין ערגעץ, פֿלעגט ער שיקן אַ סאָלדאַט, זײַנעם אַ ספּעציעלן שטאַפּעט, צו מיר אין שטוב. מיט דער צײַט האָב איך

זיך אין גאַנצן איבערגעקליבן אין הויז צו מײַנע עלטערן, ווי כ׳וואָלט בלויז געווען אַ פֿרײַוויליקער אָנגעשטעלטער אין דער אַרמיי, ווי בודרייקאַ.

די יידישע יום־טובֿים זענען גיך אַריבער. דער האַרבסט און ווינטער האָבן זיך לאַנג און נודנע געצויגן. ווידער איז געקומען דער פֿרילינג מיט זײַנע ריחות. ס׳איז געווען מײַ 1939. כ׳בין שוין געווען אַדורך צוויי דריטל וועג. איצט איז מיר באמת געוואָרן אומעטיק, וויַיל די מײַסטע האָבן געוועקט נײַע בענקשאַפֿטן. איך האָב זיך געמאַכט אַ חשבון פֿון מײַנע מעשׂים, וואָס כ׳האָב אָפּגעטאָן, און געטראָגן אַ טיפּע חרטה אין האַרצן. מיט אומגעדולד האָב איך געוואַרט אויפֿן סוף פֿון מײַן מיליטער־דינסט. כ׳האָב געצײלט די וואָכן און די טעג צום קומענדיקן סעפּטעמבער, מײַנע אָנדערטהאַלבן יאָר, וועַן כ׳וועל אַרויסקריכן פֿון דער צוגעגעסענער גרינער אוניפֿאָרם. און די חדשים האָבן זיך דערשלעפּט ביז אויגוסט.

פֿלוצלינג, ווי אַ דונער פֿון קלאָרן הימל, איז אָנגעקומען אַ באַפֿעל: אונדזער יאָרגאַנג ווערט פֿאַרהאַלטן. די פּאָליטישע און מיליטעריש סיטואַציע אין אייראָפּע איז געוואָרן אַזוי אָנגעשפּאַנט, אַז אויב מ׳וואָלט זיך אַפֿילו דעציידירט צו אַנטלויפֿן, איז שוין ניט געווען ווּהין. איבער דער קליינער ליטווישער רעפּובליק האָט געשאָטנט דער אײַזערנער פֿויסט פֿון סאָוועט־רוסלאַנד, וועַזט אויס, אַז דאָס איז אויך געווען די סיבה פֿון פֿאַרהאַלטן אונדז. ס׳איז געווען נאָריש צו גלייבן, אַז אַ לילי־פוט־מדינה איז אין דער לאַגע זיך צו פֿאַרטיידיקן קעגן דעם איוואַנישן בער אויף איר גרענעץ, וואָס קאָן זי צעקלאַפּן מיט איין לאַפּע... אַזוי איז ווידער מײַן באַליבטער חודש מײַ און די פּאָר זומער־חדשים נאָך אים פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ זוניק־צעצויגענעם לאַנגוויַיל.

1טער סעפּטעמבער 1939, דער טאָג ווען די צווייטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן, איז געווען אַ רײַפֿער סוף־זומערטאָג, איבערגעפֿולט מיט זון. אַזוי זענען אויס די שענסטע טעג אין מײַן ליטעהיים, וועַן דאָס אומעטיק פּויערישע פֿלאַכלאַנד צירט זיך אויס, אויפֿן גרענעץ פֿון ליכטיק־וואַרעמען זומער צום כמורנע־פֿײַכטן האַרבסט, אין זוניקן גאָלד.

די דאָזיקע טעג, ווי געשליפֿענער קרישטאָל, האָב איך באַזונדערש ליב געהאַט, ניט ווייניקער ווי די מײַסטע. נאָר יענעם טאָג פֿון מלחמה־אָנהייב האָב איך באַגעגנט מיט ווידערווילן, מיט אַ צערודערט געמיט. די זון האָט מיר געבלענדט אומהיימלעך, ווי אַ שוואַרץ־פֿײַערדיקער קנויל, און די לופֿט איז געווען אָנגעזאַפּט מיטן שווערן ציטער פֿון טרויעריקס וואָס איז ערשט געשען. איך האָב עפּעס ווי געאָנט אַז דער טאָג איז אַ גורלדיקער.

שוין פֿון סאַמע באַגינען בין איך געזעסן בײַם ראַדיאָ אין אַ געשפּאַנטן אומרו; געהערט די נײַעס, די פּאָליטישע באַריכטן און קאָמענטאַרן פֿון ענגלאַנד,

פֿראַנקרײַך, און זייער אַנטשלאָסנקייט צו שטעלן זיך אין שוץ פֿון דאַנציק. פּוילן האָט געריבן מיט פּאַטריאָטישע מליצות, געמונטערט אירע סאָלדאַטן, געמעלדעט מאָביליזאַציע־באַפֿעלן און געזידלט די באַרבאַרישע איבערפֿאַלער. דער קריגס־מיניסטער בעק אַליין, אָדער אַ רעדע פֿון אים, איז טראַנסמיטירט געוואָרן צום וויפֿלטן מאָל. די דײַטשישע ראַדיאָ־סטאַנציעס האָבן געקלאַפּט מיט פֿרייליעך צעפּויקטע סאָלדאַטסקע מאַרשן און דער נצחון־יובל האָט פֿרעך געגוואַלדעוועט. דער וואַנזיניקער "פֿירער", צי עפּעס אַן אַנדער דײַטש, האָט היסטעריש געריטשעט: ערע... בלוט... בלוט... איך האָב געדרייט פֿון איין סטאַנציע צו דער צווייטער: דזששש... אַלע רודערן, ווי פּראָפּעלערס פֿון עראָפּלאַן־מאָטאָרן. די סאָלדאַטסקע שטיוול קלאַפּן אויפֿן ברוק. "אוווואַגאַ, אוווואַגאַ.. אַבטונג, דויטשעס פֿאָלק..." צום סוף, האָב איך אָפּגעשטעלט דעם ליאַרעמדיקן קאַסטן און ס'איז שטיל געוואָרן. מאָדנע שטיל. דער טאָג האָט געזוניקט, זיך געגאָסן דורך אַלע שויבן, ווי אַ ליכטיקער ים, עס איז געווען אַ פֿרײַע שעה פֿאַר מיטאָג. אַן אומעט האָט גענאָגט אין האַרצן.

איך האָב זיך אויפֿגעשטעלט און אויסגעגלײַכט מײַן צעקנייטשטע מיליטערישע אוניפֿאָרם. עס איז מיר נאָך פֿאַרבליבן כּמעט אַ גאַנצער טאָג ביז צום גיין צוריק אין קאַזאַרמע. אין די אויערן האָבן געפֿײַפֿט גרילציקע קולות.

פֿלוצלינג האָט פֿאַרבײַ דעם פֿענצטער אַ שווינדל געטאָן מיט דעם באַקאַנטן מיליטערישן כאַקי־קאָליר.

ווי קומט דאָ איצט אַ סאָלדאַט, אין מיטן פֿרײַטיק? איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז צו מיר. כ'האָב אָבער איצט קיינעם ניט דערוואַרט.

איך האָב פֿאַרשפּיליעט מײַן מונדיר, זיך אין אָרדענונג געמאַכט און געוואַרט. דער סאָלדאַט איז אַרויפֿגעקומען, און איך האָב געהערט פֿונעם פֿאָרצימער ווי ער פֿרעגט זיך אויף מיר. עפּעס האָט פּאַסירט...

איך בין אים אַרויס אַנטקעגן. מיר האָבן זיך באַגריסט און ער האָט מיר איבערגעגעבן אַ דרינגנדיקן באַפֿעל פֿון מײַן שעף בודרייקאָ, אַז איך זאָל תּיכף קומען. אין דעם הײַנטיקן טאָג האָט עס מיך ניט איבערראַשט. דער "תּיכף" האָט געהאַט זײַן פֿילפֿאַביקן באַטײַט: וויכטיק! שנעלער גיין! עפּעס האָט פּאַסירט! נײַעס... דער סאָלדאַט איז אַוועק. איך האָב זיך געזעגנט. אַ פּאָר מינוט שפּעטער בין איך אַרונטער די טרעפּ. מײַן געמיט איז געווען אָנגעדרודלט.

דער דרויסן האָט מיך דערפֿרישט. אין קאָפּ אָבער האָבן זיך נאָך געמישט נײַעס, רעדעס, מאַרשמוזיק, דאָס רעווען פֿון פּראָפּעלערס און געפּויק פֿון שטיוול...

איך בין געגאַנגען גיך, כּמעט געלאָפֿן. מיט אַ מאָל האָב איך באַמערקט אַ פּאָר

אומעטיקע יידישע אויגן. דער בליק פֿון פֿאַרבייגייענדיקן יידן האָט צו מיר אַ פֿליסטער געטאָן: שוועדע צייטן קומען, אַיאָ?...

מײַן בליק, צעפֿלויגן און פֿאַרלוירן, האָט געענטפֿערט: יאָ, און אפֿשר ניט...

איך האָב האַסטיק זיך אַ דריי געטאָן פֿון ווינקל פֿון דער הויפּטגאַס צו אַ שמאָל און קורץ געסעלע וואָס האָט דירעקט געפֿירט צום הויף פֿון קאַזאַרמע.

"סטאָקי!" (האַלט!), האָט אַ שטערנגע מיליטערישע קאָמאַנדע מיך שאַרף אַ שניט געטאָן אין אויער. אויטאָמאַטיש בין איך שטיין געבליבן.

איך האָב אַ צאַפּל געטאָן און באַמערקט, אַז אַ פּאָר שריט פֿון מיר שטייט מײַן פּאָלקאָווניק מיט די הויכע ראַנג־אָפּצייכענונגען אויף די עפּאָלעטן. איך האָב מיך צוזאַמענגענומען, אַ צי אויס געטאָן אין מײַן גאַנצער קורצער לענג און אָפּגעראַפּאָרטירט אין אײַן אָטעם מײַן נאָמען און צו וועלכן אָפּטייל איך געהער. גליַיך דערויף האָב איך, לויט דער מיליטערישער פֿאָרשריפֿט, זיך אַנטשולדיקט פֿאַר מײַן ניט סאַלוטירן, וויַיל — איך האָב אים ניט באַמערקט.

געווויינטלעך, האָט מען פֿאַר אַזאַ "אומפּאָרזיכטיקייט", אין די בעסטע צייַטן, געקראָגן אַ פּאָר טעג קאַרצער, און פֿאַר דעם פֿוילן תּירוץ — נאָך אַ פּאָר טעג מאַגאַריטש. איך האָב עס גאַנץ גוט געווואָסט און טאַקע דערפֿאַר איז מיר פֿאָרגעקומען אומפֿאַרשטענדיק זײַן קוים מערקעוודיק שמייכעלע.

"ווי קומסטו אויסער דער קאַזאַרמע אין **אַזאַ טאָג?**" איז געפֿאַלן זײַן פֿראַגע.

די אַקצענטירונג פֿון "אַזאַ טאָג" האָט מיך באַרויקט. איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז ער גיט צו אַן ערנצטן באַטייט דעם דאָזיקן מאָמענט.

און איידער איך האָב געפֿרוווט זיך פֿאַרענטפֿערן, האָט ער קורץ אָפּגעשניטן, ווי ער וואָלט שוין איבערגעכאַפּט די מאַס פֿון דיסטאַנץ צו אַ סאָלדאַט פֿון דער ריי. "נאָך אַ מאָל נעם די אויגן אין די הענט...", — האָט ער געזאָגט, און צוגעגעבן מיט אַ פֿרײַנדלעך בלינקל: "גיב אַבטונג!"

"איך וועל אַבטונג געבן, הער פּאָלקאָווניק!" האָב איך איבערגעחזרט, זיך שנעל אומגעדרייט און אַוועק, אַפֿילו פֿאַרגעסן צוקלאַפּן די אָפּצאַסן...

איך בין איצט געלאָפֿן... צופֿרידן פֿון דעם גליקלעכן אויסגאַנג, האָבן מײַנע געדאַנקען געיאָגט נאָך גיכער. דער טאָג האָט געשווינדלט מיט זוניקע שטרײַפֿן. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז מע האָט מיר איין מאָל אָנגעוויזן אויפֿן פּאָלקאָווניק, אויף זײַן בילד שיינער פֿרוי און זייערע צוויי חנעוודיקע יינגעלעך און דערציילט בסוד (אַ סוד וואָס אַלע האָבן געווואָסט): זײַן פֿרוי איז אַ יידישע. איז עס געווען מײַן מזלדיקע "קרובֿישאַפֿט"?..

אַ ליטווישער פּאָלקאָווניק האָט אַ יידיש וויַיב! דאָס איז געווען אַ גאָר זעלטענע זאַך, כּמעט אַ וווּנדער. און אַז איך בין אַ יוד, האָט ער דאָך דערקענט. צוליב דעם,

האָב איך איצט אָנגעהויבן דרינגען, איז ער געווען אַזוי מילד, כּמעט פֿרײַנדלעך, און איך האָב אָפּגעשניטן טרוקן, אַ דאַנק זײַן ווײַב...

איבערן גרויסן קאָזאַרמע־הויף האָבן זיך אַרומגעדרייט סאָלדאַטן מיט פֿולע קעסטלעך זופּ, וואָס פֿון זיי האָט געיאָגט אַ פּאַרע און פֿאַרשמעקט מיט פֿעטע ריחות פֿון קאָפּוסטע און חזיר־פֿלייש. זייערע פנימער טעמפּ און רויק.

עס איז נאָך געווען פֿאַרבליבן אַ האַלבע שעה ביז צום סוף פֿון מיטאָג. איצט, האָב איך געוווּסט, וועל איך בודרייקאַן טרעפֿן אין קיך. מיינסטנס קומט ער אַהין אַרײַן אין דער מיטאָג־שעה, כּדי כּלומרשט אַכטונג צו געבן אויפֿן אויסטיילן מיט יושר די פּאָרציעס עסן. אין דער אמתן האָט ער געהאַט זײַנע טעמים פֿאַר די דאָזיקע טעגלעכע באַזוכן. ראשית, איז ער געפֿגרט פֿאַר דער סאָלדאַטסקער קאָפּוסטע, וואָס פֿלעגט אַראָפּגעשעפּט ווערן פֿון סאַמע אויבן פֿון קעסל און ספּעציעל פֿאַר אים צוגעריכט ווערן. צווייטנס, פֿלעגט ער וועלן דעמאָנסטרירן, אַז ער פֿילט אויס מיט אַחריות זײַנע פֿליכטן. דריטנס, און דאָס איז געווען זײַן הויפּט־אינטערעס, האָט ער מיט זײַן קומען געהאַלטן אַ וואַך אויג אויף די קוכערס און אויף דעם קיך־פּערסאָנאַל. ער האָט געלעבט מיט זיי אי גוט־ברודעריש, אי שטרענג, און פֿאַרשטאַנען ווי צו לאָווירן צווישן די צוויי פֿאָלוסן.

ער האָט אויסגעצייכנט געקענט די מענטאַליטעט פֿון דעם פּרימיטיוון ליטווישן שייגעץ אין יוונישע בגדים. פֿלעגט ער פֿלינק און דורכדרינגענדיק אַלץ אָבסערווירן, כּדי צו מאַכן זײַנע קאַלקולאַציעס אין שפּאָרן פּראָדוקטן, מיט ניט אַרויסגעבן די פֿולע נאָרמעס, הגם אויבנאויפֿיק האָט עס תּמיד געמאַכט דעם אײַנדרוק, אַז עס איז אין דער בעסטער אָרדענונג. בײַ "טראַנזאַקציעס" פֿון אַ גרעסערן פֿאַרנעם, פֿלעגט ער אַליין אָנפֿירן מיט דער "רעזשי": שרײַען און פֿאַרטומלען די אָפּנעמערס פֿון די פּראָדוקטן. נאָך דעם האָט ער איבערגענומען די אויפֿזיכט און געזאָרגט דערפֿאַר, אַז די אַרויסגעגעבענע פּראָדוקטן זאָלן ווערן פֿאַרוואַנדלט וואָס גיכער אין אַן אומקאָנטראָלירטקער מאַסע, גרייט צום קאָכן. וואַסער איז געווען ענגוג, אַזוי אַז עס איז דורך די קוכערס "רעגולירט געווארן" ווי ס׳באַדאַרף צו זײַן. ביליקע אַרטיקלען, ווי קרויט, זענען געווען לרוב.

זעלטן האָט עמעצער, אַ זײַטיקער, באַמערקט די דאָזיקע אומגעווויינטלעכע, אָבער כּסדרדיקע "אַקטן" פֿון בודרייקאַן. אויב ער האָט געהאַט דעם מינדסטן חשד, אַז עפּעס איז ניט כּשורה אין זײַן פֿאַרזאָרגונג־מלוכה, האָט ער שוין באַצײַטנס אָנגענומען מיטלען צו פֿאַרווישן אַלע שפּורן. ער פֿלעגט דאָס דורכפֿירן קונציק און מיט וויניק הוצאות. כ׳האָב אויך ניט איין מאָל געדאַרפֿט האַנדלען פֿלינק און מיט שכל, כּדי צו דעקן דעם בעל־הבית. און תּמיד איז דערבײַ געווען אַ גרויסע ריזיקע, אַפֿילו ביז צו אַ מיליטער־געריכט...

די דאָזיקע קיך־מאַכינאַציעס האָבן אים אַרײַנגעטראָגן גוואַלדיקע סומעס. אַן אַנדערן וואָלטן זיי רײַך געמאַכט, אָבער בודרייקאַ האָט דאָס געלט פֿאַרשיבורט.

איצט בין איך געגאַנגען זיך מעלדן בײַ בודרייקאַן. איך האָב נאָך ניט געווּסט וועגן וואָס ער האָט מיך אַזוי דרינגלעך אַרויסגערופֿן, אַזש דורך אַ קוריער, נאָר איך האָב פֿאָרויסגעפֿילט, אַז עס האָט אַ שײַכות צו דער אַלגעמיינער לאַגע.

איך האָב אויך פֿאַרשטאַנען, אַז קיין אויסערגעווײַנטלעבע זאַכן קאָנען ניט געשען, ווײַל די קליינע ליטווישע אַרמיי קאָן קיין גרויסע אָפּעראַציעס ניט אונטערנעמען. ליטע איז געווען אַ חסד־מלוכהלע אין דער מיט פֿון צוויי מעבטיקע ריזן, די ברוין־פֿאַשיסטישע דײַטשלאַנד און די רויט־קאָמוניסטישע רוסלאַנד. וועג ס׳וואָלט זיך דעמאָלט געווענדט אָן די פֿאַשיסטישע מאַכטהאָבערס פֿון ליטווישן פֿאָלק, וואָלטן זיי זיך אַנטשיידן פֿאַר אַן "אָנשלוס" צום דריטן רײַך, אָן באַדינגונגען. זיי וואָלטן זייערע יידן אויסגעליווערט צום טויט, ווי זיי האָבן עס שפּעטער געטאָן מיט די אייגענע הענט. אָבער צו יענער צײַט האָבן זיי ניט געקאָנט דעצידירן, ניט מיליטעריש, ניט פּאָליטיש. זיי אַליין האָבן געווּאַרט, מיט געמישטע געפֿילן און וווּנטשן, אויף דער אַנטוויקלונג פֿון דער מילימעריש־ער לאַגע. אין ערשטן טאָג פֿון דער מלחמה האָט די דײַטשישע שטורעמדיקע איבערוואָג געמאַכט אויף דער וועלט אַ קאָלאָסאַלן רושם. בײַ די ליטווינער, וואָס זענען געווען אײַנגעשטעלט פֿרײַנדלעך און סימפּאַטיש צו דײַטשלאַנד און צו איר ראַסיסטישער פּאָליטיק, האָט זיך געשאַפֿן דער פּסיכאָז, אַז דער בליצקריג וועט ניט דויערן און די דײַטשן וועלן זײַן די זיגערס.

בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג בכלל, און בײַ יעדן יידן באַזונדער, איז געווען אַ שטימונג פֿון ייאוש און דעפּרעסיע. די אומסטאַבילקייט פֿון דער פּוילישער אַרמיי, דער פֿונאַנדערפֿאַל פֿון פֿראַנט און דער פֿאָרויסמאַרש פֿון דער דײַטשישער ווערמאַכט האָט פֿאַראומערט די גמיטער. אויך די פּאָליטישע קאָמענטאַטאָרס האָבן געמאַכט דעם אײַנדרוק פֿון זײַן איבערראַשט. אין די סאַמע ערשטע שעהען שוין, האָבן יידן געמאַכט זייער אייגענעם חשבון, וואָס האָט ניט אָנגעזאָגט קיין גוטס: דער דײַטשישער פֿיצטערער באַרבאַריזם האָט אַרײַנגעשפּרײַזט קיין פּוילן. נירנבערג האָט געאָטעמט מיט בלוטגיר אַנטקעגן דער יידישער וואַרשע. דרײַ מיט אַ האַלב מיליאָן פּוילישע יידן, און מיט זיי גאַנצע יידישע מיזרח־אייראָפּע, און ליטע אין דער מיט, האָבן פֿאַרציטערט געאָנט דעם שוידער פֿון דער דײַטשישער אינוואַזיע. מע האָט מיט אומגעדולד דערוואַרט בעסערע נײַעס: אָט וועלן ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך א״א דעמאָקראַטישע מלוכות אַרײַן אין קריג מיט דײַטשלאַנד. אָבער דאָס האָט ניט פֿאַסירט.

מיט אָט דעם געקנויל אומעטיקע געדאַנקען בין איך אָנגעקומען צו מײַן שוף בודרייקאַ.

אַנטאַנאַס בודרייקאַ איז געווען אַ ציווילער אָנגעשטעלטער בײַם שטאַב פֿון פּאָלק. ער איז געווען דער שעף פֿון באַשפּײַזונג־ און באַקליידונג־פֿאַרזאָרגונג. אונטער זײַן האַנט האָבן זיך געפֿונען מערערע באַקליידט־מאַגאַזינען און פֿולע שפּײַכלערס מיט פּראָוויאַנט. געווען איז ער העבער פֿון מיטלוווּקס, פֿעסט, ברייט־ביינערדיק און היפּש פֿעט. זײַנע באַקן האָבן תּמיד געשפּיגלט, ווי פּאָלירט, מיט אַ געזונטער רויטקייט. די בלוי־וואַסערדיקע אויגן, טיף אַרײַנגעזעצטע און ווי פֿאַרגאָסן מיט שמאַלץ, האָבן געהאַט אַ פֿרישן גלאַנץ און געווען פֿאַרזשמורעט מיט אַ קלוג שמייכעלע.

ער האָט געמוזט זײַן צום סוף פֿון זײַנע דרײַסיקער. כּמעט תּמיד איז ער געווען האַלב אָדער גאַנץ שיכור, און אַפֿילו מער ווי דאָס. פֿון כּאַראַקטער איז ער געווען גוטמוטיק און צוגעלאָזט. האָט ער אָבער דערפֿילט, אַז צוליב עמעצנס אַ טעות קאָן ער האָבן שאָדן, דעמאָלט האָט ער געשריען און געגוואַלדעוועט אָן רחמנות אויף דעם "שולדיקן" און געמאַכט אים נאָכגעבן.

זײַן לוין איז געווען פֿון אַ מיליטער־באַאַמטן פֿון גאָר אַ הויכן ראַנג, אָבער כּפֿל־כּפֿלים האָט ער פֿאַרדינט פֿון די זײַטיקע מיסחר־קאָמבינאַציעס, בײַם אויפֿקויף פֿון פּראָדוקטן און מיטן אויסשטעלן פֿיקטיווע רעכענונגען. ער איז געווען אַ דורכגעטריבענער פּראַקטישער מענטש און אַ גרויסער ריזיקאַנט. שוין אַ סך יאָרן האָט ער געאַרבעט אויף זײַן פּאָסטן און זיך געריכטן פֿאַר אַ וויכטיקן מומחה. דער עיקר, וואָס ער איז געווען געקניפּט און געבונדן מיט אַלע הויכע אָפֿיצירן אין פּאָלק. וועמען זיי פֿלעגן דאַרפֿן פֿון צײַט צו צײַט אָנקומען צו אים, פֿלעגט ער זיי באַהאַנדלען פֿײַן און צוויאַרפֿן מער ווי זיי קומט. דעם פּאָלקאָווניק און באַטאַליאָן־שעף, וואָס זענען געווען זײַנע דירעקטע בעלי־בתּים, האָט ער געשיקט אַ סך מתּנות און אַ סבֿרא, אַז זיי האָבן נאָך באַקומען אַ חלק אויך...

בודרייקאַ און זײַן פֿרוי האָבן געלעבט אין אַ גרויס הויז מיט אַ ברייטן, זויבערן הויף. זי איז געווען זײַן צווייטע פֿרוי און קיין קינדער זענען בײַ זיי ניט געווען. אויך זי האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפֿן, אָבער בײַ איר איז עס געווען אַזוי נאָרמאַל, אַז אַ זײַטיקער מענטש פֿלעגט קומען אויף איר עפּעס באַמערקן. צווישן זיך האָבן זיי גערעדט רוסיש, ווי ס'וואָלט געווען ביידנס מוטערשפּראַך. לויט זײַן נאָמען און פֿאַמיליע־נאָמען — אַנטאַנאַס בודרייקאַ — האָט ער געדאַרפֿט זײַן אַ פֿולבלוטיקער ליטווינער, אָבער כ'האָב תּמיד געהאַט דאָס געפֿיל, אַז קיין גרויסע סימפּאַטיע צו זײַן לשון האָט ער ניט. ניט איין מאָל האָט מען געקאָנט באַמערקן אויף זײַנע דיקע פּעטע ליפּן אַ חוזק־שמייכעלע, וועמען די דאָרפֿישע שקצים האָבן באַלעמוטשעט צו אים אין אַ כלומרשט אינטעליגענטן ליטוויש. ער האָט זיך אָבער ניט אויסגעגעבן מיט אַ וואָרט, אַדרבא, ער האָט פֿיגורירט אַלס ריין־ראַסיקער ליטווינער און געמאַכט דעם אָנשטעל פֿון אַ פּאַטריאָט.

ער האָט זיך געדאַרפֿט גוט אָנשיכורן, כּדי ער זאָל — און נאָר פֿאַר זיכערע מענטשן — פֿאַרראַטן מיט אַ וואָרט זײַן קוק אויף די פֿירערס פֿון זײַן מדינה. ער פֿלעגט דעריבער, ווען ער איז געווען שטאַרק שיכור, בליבן אין דער היים און שלאָפֿן. אַז ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט, פֿלעגט ער ווידער טרינקען, אַ מאָל אין אַ קאָמפּאַניע מיטן ווײַב. מיט זײַנע פֿרײַנד און חבֿרים פֿלעגט ער טרינקען נאָר אין באַר. שיכורערהייט איז אים באַפֿאַלן אַ חשק צו שיסן. ער פֿלעגט אַרויסלויפֿן בײַ נאַכט אין הויף און שיסן צום הימל. איין מאָל האָט ער, זיך וואַלגערנדיק אויפֿן דיל, געצילט אין די זײַדענע אויסגענייטע קישעלעך אויף דער קושעטקע און זיי צעלעכערט ווי אַ זיפּ. עס איז געווען אין מיטן דער נאַכט און די שכנים האָבן אַרויסגערופֿן די פּאָליציי. דאָס שיסן האָט טאַקע אויפֿגעהערט, נאָר אים האָט גאָר ניט פּאַסירט, ווײַל ער איז געווען אַ גאַנצער ר׳ שמעלקע מיט אַלע פּאָליציסטן און מיט זייערע נאַטשאַלניקעס. און כּסדר פֿלעגט זיך עס איבערחזרן.

וועגן יידן האָט בודרייקאַ געהאַט אַ געהייבענע מיינונג. ער האָט זיי געהאַלטן פֿאַר קלוגע, פֿליַסיקע און גוטע סוחרים. ער האָט זיך געחבֿרט מיט יידישע פּאָדריאַטשיקעס, וואָס זענען חשובֿ בײַ מלכות. דורך זיי פֿלעגט ער אַרײַנקריגן פּראָדוקטן א״א סחורות פֿאַר זײַנע מאַגאַזינען. ער האָט צו זיי געהאַט אַ צוטרוי און ניט מורא געהאַט, אַז עמעצער וועט אים פֿאַרראַטן. לויטן באַפֿעל פֿון שטאַב, בין איך באַשטימט געווארן פֿאַר זײַן געהילף, און דאָס איז געווען פֿאַר אַ סאָלדאַט אַ כּבֿוד און אַ פֿאַראַנטוואָרטלעכער פּאָסטן.

צו מיר איז בודרייקאַ געווען גוט און פֿרײַנדלעך. בײַם אָנהייב האָט ער מיך געפּרוּווט אַ פּאָר מאָל אויסשייגעצן צוליב עפּעס, כּדי צו האַלטן וואַך מײַן דיסציפּלין און מיך אויסצוהיטן פֿון פֿעלערן. איך האָב זיך תּיכף געכאַפּט אויף זײַן שפּיצל, האָט ער עס אויפֿגעגעבן און געווארן מיט מיר מער אינטים. איך האָב געווּוסט וועגן זײַנע געשעפֿטן און, ווי אַ סאָלדאַט, אַפֿילו אויסגעפֿילט זײַנע שליחותן, וואָס זענען ניט תּמיד געווען כּשר...

איין מאָל אַ יום־טובֿ, בעת איך בין געווען אין אורלויב, האָב איך זיך געלאָזט איבערריידן פֿון אים און ער האָט מיך מיטגענומען מיט זיך אין אַ האָטעל, וווּ ער האָט געלאָזט גרייטן אין אַ ספּעציעלן צימער אַ טיש כּיד־המלך. משקה איז געווען לרובֿ און איך האָב געוואָלט וויַזן קוראַזש און אים נאָכהאַלטן אין טרינקען. קענטיק, אַז ער האָט באַמערקט מײַן אומגעניטקייט, האָט עס אים אַמוזירט און ער האָט מיר כּסדר אונטערגערוקט ניַע גלעזלעך. ווען איך בין שוין געווען צו וויַט פֿאַראָרן, האָט ער גוטבֿרודערליש אַ פֿרעג געטאָן:

״ווילסט איך זאָל דיך נעמען אַהיים?״ — ער האָט ממזרישׁ געשמייכלט.

״ניין״, — האָב איך געענטפֿערט און זיך געפֿלייַסט צו זײַן בראָוו, — ״איך וועל אַליין גיין״. כ׳האָב אָבער דערפֿילט, אַז איך וועל ניט דערגיין...

ווי ס׳וויזט אויס האָט ער קיין גרויסן צוטרוי צו מײַן זיכערקייט ניט געהאַט, וויַיל ער האָט מיך געווארנט. ער האָט אַפֿילו געדראָט מיט אַ פֿינגער:

״געדענק, קאָן זײַן, אַז אין גאַס וועט דיר באַגעגענען אַ פֿאַטרול, אָדער אַן אָפּיציר, וועסטו זיך אָנמאַכן צרות...״

״כ׳וועל זיך ספּראָווען. אַ דאַנק פֿאַר אַלץ, פּאָנאַס בודרייקאַ!״

איך האָב זיך אויפֿגעהויבן פֿון טיש און זיך געפֿילט שטאַרק ניט זיכער אויף מײַנע שטאָלצעס, אָבער אויפֿן שכל האָב איך נאָך געהאַט אַ ביסל קאָנטראָל. איך האָב פֿאַרשפּיליעט מײַן מונדיר, אויסגעגלײַכט די קנייטשן און געפֿרוווט מאַכן אַ פּאָר טריט. כ׳האָב אים אַ רוף געטאָן צו אים:

״מיט גאָט!״ — און איך בין אַוועק.

אין גאַס האָט אַ קיל האַרבסטיק ווינטל מיר אַ ווייַ געטאָן אינעם צעהיצטן פּנים. עס האָט מיך דערפֿרישט. אַ פּאָר גאַסן ווײַטער האָב איך באַגעגנט אַן אָפּיציר און אים באַגריסט, לויט אַלע כּללים, הגם פֿאַר די אויגן איז ער מיר געווען האַלב פֿאַרטושט. כ׳האָב אים געזען דורך אַ נעפּל, אָבער עס איז אַראָפּ גלאַט.

איך האָב זיך דעם דאָזיקן עפּיזאָד איצטער דערמאָנט, ווען איך האָב געשניטן אין דער קוואַר דעם גרויסן פּירקאַנטיקן קאָזאַרמע־הויף צו דער קיך. איך האָב געהאַלטן אַראָפּגעבויגן דעם קאָפּ, כּדי זיך ניט צו באַגעגענען מיט די בליקן פֿון די סאָלדאַטן, וואָס כמעט אַלע האָבן מיך געקענט, אַ דאַנק מײַן פּאָסטן. ניט איין מאָל, בעתן אויספֿירן מײַנע פֿונקציעס, אָדער סתּם אין דער וועלט אַרײַן, פֿלעג איך אויפֿכאַפּן די אומצופֿרידנקייט זייערע, צי אַ שטילן ברוגז און דאָס דורכוואַרפֿן זיך מיט באַלייַדיקנדיקע ווערטער אויף מײַן חשבון. עס פֿלעגט אויך פּאַסירן, אַז עמעצער פֿון די סאָלדאַטן פֿלעגט מיך פֿאַרטשעפּען, אַפֿילו דראָען. עטלעכע אַנטיסעמיטישע שקצים פֿלעגן מיך האַלטן אין איין פּראָוואָצירן, און רײַדן אין מײַן בײַזײַן אויף ייִדן כּל מיני בייז. אַרויפֿגייענדיק די פּאָר שטיגן צו דער קיך, האָב איך זיך דערמאָנט די דאָזיקע אינצידענטן, מיט פֿאַרדראָס, און אַ שרעקגעפֿיל האָט זיך פֿאַרגנבֿעט אין מײַן האַרץ: יאָ, אין אַזאַ טאָג הייבט זיך עס אָן אויף אַן אמת... אַזאַ טאָג, האָב איך זיך דערמאָנט...

בודרייקאַ, ווי זײַן שטייגער איז, האָט אַרויסגעקוקט דורכן פֿענצטער אין הויף אַרײַן. פֿאַר אים, אויפֿן ברייטן פֿענצטערברעט, איז געשטאַנען אַ טעלער מיט געדיכטע קאַפּוסטע־זופּ, באַגאָסן מיט חזיר־שמאַלץ און גריוון, פֿון וועלכן ער האָט געשעפּט גרויסע לעפֿל. זײַנע ליפּן זענען געווען רויט און פֿעט. ער האָט זיך באַלעקט און אַ זשמורע געטאָן אויף מיר מיט זײַנע פֿאַרשמאַלצעוועטע אייגעלעך. כ׳האָב אים אַפֿילו פֿאַרגעסן צו באַגריסן.

״לאַבאַדיענאַ, בראָליוקאַס (אַ גוטן טאָג, ברודערל), זיך גוט אויסגעשלאָפֿן?״

״ניין, פּאָנאַס בודרייקאַ, ניט געשלאָפֿן הײַנט. שלאָפֿן אין אַזאַ טאָג?״ האָב איך

ניט ווילנדיק איבערגעחזרט, מיט דער זעלבער אַקצענטירונג, די פֿראַגע פֿון פּאָלקאָווניק צו מיר מיט אַ קורצע שעה צוריק.

מײַן קול האָט געמאַכט בודרייקאַן אַוועקלייגן דאָס לעפֿל און זײַן בלוי־פֿאַרשיכורטער בליק האָט זיך פֿאַרקוקט אין מײַן פּנים.

"יאָ", — האָט אויך ער איבערגעחזרט די פֿראַזע, — "אין אַזאַ טאָג..."

קענטיק אַז ער האָט זיך געבאַפּט אויף מײַן שטימונג.

"אָבער ניט געזאָרגט", — האָט ער אַ מינוט שפּעטער געפֿרוווט מיך טרייסטן, — "די מלחמה האָט זיך שוין במילא אָנגעהויבן, מוזן מיר אויך געבן אונדזער חלק. איצט הער: בײַ אונדז איז אַלץ גרייט פֿאַר אַ מאָביליזאַציע. מיר גייען גלײַך נאָך מיטאָג אויסטיילן די טרוקענע נויט־פּראָדוקטן פֿאַר די ראָטעס. דער גאַנצער פּאָלק איז גרייט אין וועג אַרײַן, הײַנט אָוונט".

ער האָט זיך אַ רגע פֿאַרקלערט און שאַרף אַ זאָג געטאָן:

"צו וואָס פֿאַראַ טײַוולאָנים דאַרף מען זי האָבן, די מלחמה?"

"פֿאַראַן אַזעלכע וואָס דאַרפֿן זי, און מיר וועלן צאָלן פֿאַר דעם", — האָב איך אונטערגעשטראָבן דעם "מיר". איך האָב אים געקוקט אין די אויגן.

"יע", — האָט ער באַשטעטיקט, — "איך פֿאַרשטיי — איר, די יידן..."

ער האָט שוין מער ניט געגעסן. דער טעלער פֿעטע קרויטזופּ האָט געגליווערט מיט גרויסע, געלבלעך־פֿאַרקילטע שמאַלץ־טראָפּנס, אין וועלכע די זון האָט דורכן פֿענצטער זיך געשפּיגלט ווי אין אַ טויטן פּנים...

ביים גרויסן בנין פֿון שפּײַזלאַגער פֿון פּאָלק, וואָס איז געווען קעגנאיבער דער קיך, האָט הין און צוריק געשפּרײַזט אַ פּאַטרול מיט אַ ביקס אין דער האַנט. ביז הײַנט פֿלעגט די וואַך בײַ די לאַגערן שטיין בלויז פֿון זעקס פֿאַר נאַכט ביז אויף מאָרגן פֿרי. אַ פּאָסטן אין דער איצטיקער פֿריער נאָך מיטאָג־שעה האָט באַטײַט אויסנאַם־צושטאַנד, און פֿאַר מיר — געדענק, ס׳איז מלחמה!

בודרייקאַ און איך זענען פֿאַרבײַ דעם פּאָסטן. דער סאָלדאַט האָט, לויטן מיליטעריש רעגולאַמין, צוגעשטעלט דעם ביקס בײַ דער רעכטער פֿוס און צוגעקלאַפּט מיט די אָפּצאַסן פֿון די שטיוול: דאָס האָט ער אונדז באַגריסט. בודרייקאַ איז געווען שלעכט אויפֿגעלייגט און האָט צום סאָלדאַט אַ ברום געטאָן אַ זידלוואָרט. דער פּאָסטן האָט עס, אַ פּנים, ניט דערהערט.

ווי זײַן געווויינהייט איז, האָט בודרייקאַ אַ נעם געטאָן די פּלאָמבע פֿון שלאָס און עס אַ צי געטאָן, אויב זי איז ניט געעפֿנט דורך עמעצן. אַזוי פֿלעגט ער אויך טאָן אין אָוונט, ווען ער פֿלעגט אביערגעבן די בלײַ־פֿאַרחתמעטע שלעסער צום פֿאַטרול שעף. געפֿינענדיק אַלץ אין אָרדענונג האָט ער מיט זײַנע קורצע פֿעטע פֿינגער אַ ריס געטאָן די פּלאָמבע און דאָס שטריקל האָט געפּלאַצט.

איך האָב געעפֿנט די צוויי ברייטע טירן און דאָס ליכט פֿון טאָג האָט אַ פֿלייץ־

אַרײַן געטאָן און זיך צעלייגט אויף די גרויע קאַלטע בעטאָן־דילן. פֿונעם שפּײַכלער האָט געווייעט מיט דעם שטויביקן געוועב פֿון פֿאַרלעגערטע מעל־פּראָדוקטן. אינעווייניק איז געווען קיל און זויבער.

בודרייקאַס אויגן האָבן צופֿרידן זיך צעבלינצלט. איך האָב געווווסט, אַז ס׳טוט אים הנאה די מוסטערדיקע אָרדענונג. ווען בײַ בודרייקאַן פֿלעגט זיך אָנהייבן אַ סעריע שיכּור־טעג, האָט עס אָנגעהאַלטן וואָכן. ער פֿלעגט נאָכלאָזן זײַנע פֿליכטן און צו פֿיל זיך ניט קימערן וואָס עס קומט פֿאָר אין זײַנע שפּײַז־געווועלבן און באַקלייד־מאַגאַזינען. איך אַליין פֿלעג אין דער פֿרי עפֿענען און פֿאַר נאַכט פֿאַרפֿלאָמבירן די לאַגערן און זיך היטן, אַז אַ פֿרעמד אויג זאָל עס ניט באַמערקן, וווײַל בלויז ער אַליין האָט געהאַט רעכט צו דעם. די צען אָדער מער סאָלדאַטן, וואָס פֿלעגן געשיקט ווערן יעדן טאָג צו דער אַרבעט אין די לאַגערן, פֿלעג איך לאָזן טאָן די נייטיקסטע און אויבנאויפֿיקע אַרבעטן. די איבעריקע צײַט פֿלעגן זיי אַרומזיצן, רייבערן, דערציילן זיך מעשׂיות אָדער שפּילן אין קאָרטן. איין סאָלדאַט פֿלעגט תמיד שטיין אויף דער וואַך, טאָמער קומט אונטער אַן אָפּיציר, אָדער טאַקע בודרייקאַ אַליין.

עס איז געווען אין גאַנצן עטלעכע טעג ווי מיר האָבן אויפֿגעראַמט דעם לאַגער. עס האָט געזאָלט זײַן אַ מיליטעריש אינספּעקציע און בודרייקאַ, ווי אַלע מאָל, האָט עס באַצײַטנס געווווסט. בודרייקאַ איז עטלעכע טעג פֿאַר דעם געווען טויט־שיכּור און האָט אַלץ געפֿונען אין אַן אָפּגעלאָזענעם מצבֿ. ער איז געווען אויסער זיך. אומעטום האָבן מיר געפֿונען גאַנצע משפּחות פֿון יונגע מײַזעלעך. איבער הויפּט איז די מגפֿה געווען גרויס אין פֿאַראַנטוואָרטלעכסטן אָפּטייל, אין די געהיימע, מיט איניציאַלן באַצייכנטע פּראָדוקטן־פֿאָליצעס פֿאַר דער צײַט פֿון אַ מאָביליזאַציע. הײַנט האָבן מיר געדאַרפֿט אַרויסגעבן די דאָזיקע פּראָדוקטן פֿאַר די ראָטעס, וואָס גרייטן זיך צום נאַכטמאַרשרוט. איז טאַקע איצט בודרייקאַ געווען צופֿרידן, אַז די זעקלעך און קעסטלעך זענען געווען זויבער, און די פּראָדוקטן — פֿריש. ״ביסט ווערט אַ מעדאַל״, — האָט ער מיך געלויבט.

אויפֿן קאָזאַרמע־הויף איז געווען אַ גרויסע באַוועגונג. סאָלדאַטן מיט רוקזעק, שינעלן, דעקעס, רימענס א״אַ זאַכן האָבן זיך געאײַלט צו זייערע אָפּטיילן. אין די ווינקלען האָט מען אויסגעשטעלט די פֿעלדקיכן און אָנגעשטאָפּט האָלץ אונטער די קעסלען, גרייט אונטערצוהייצן.

אין אונדזער לאַגער האָבן אָנגעהויבן אָנקומען ווירשילאַס מיט גרופּעס סאָלדאַטן אויף אָפּצונעמען די נויט־פּראָדוקטן. בודרייקאַ האָט קאָמאַנדעוועט, געוויזן, אַז ער איז דאָ בעל־הבית און געהייסן די ווירשילאַס אַכטונג געבן אויף זייערע סאָלדאַטן, אין דער ריי. ער האָט צוזאַמענגעקליבן זייערע ״באַפֿעלן״ אויף די נויט־פּראָדוקטן און אָנגעהויבן צו מיר אויסרופֿן די נומערן: B.T.9;S.R.12;K.L.3

און אַזוי כסדר. איך האָב גוט געדענקט די ברעטלעך מיט די שיפֿרירטע אותיות איבער די פּאָליצעס, און אָן מי עס געקאָנט גיך דערליידיקן.

מיר האָבן זיי שנעל אָפּגעפֿאַרטיקט. יעדער ווירשילאַ האָט געחתמעט אויף אַ קבלה און בודרייקאַ האָט צוזאַמענגעקליבן אַלע פּאַפּירלעך אין זיין שוואַרצער טעקע, וועלכע ער פֿלעגט מיטנעמען בײַ ספּעציעלע פֿאַלן. פֿון דער טעקע פֿלעגן אַלע דאָקומענטן אַריבערוואַנדערן אין פּאָלק־קאַנצעלאַריע, ווו זיי פֿלעגן רעגיסטרירט ווערן אין די ביכער. אָבער ער האָט אויך געהאַט זײַנע חשבונות, וואָס נאָר ער אַליין האָט זיי געווווסט...

"זאָג", — טוט ער מיך אַ פֿרעג ווען מיר זענען געבליבן אַליין, — "ווי וואָלט מיר פּאַסן אַ מיליטעריש אוניפֿאָרם?"

"כ'מיין, אַז אויסגעצייכנט, יעדערן קליידט אַ מיליטעריש אוניפֿאָרם".

"אַזוי גאָר", — פֿאַרטראַכט ער זיך אַ ווײַלע, — "און איך קאָן עס ניט פֿאַרלײַדן".

איך שוויג, ווײַל כ'פֿאַרשטיי ניט, וואָס איז אים פֿלוצלינג אײַנגעפֿאַלן.

"קאָן זײַן, אַז איך וועל נאָך הײַנט דאַרפֿן אָנטאָן אַ פּאָר סאָלדאַטסקע תּחתּו־נים", — זאָגט ער פֿאַרדראָסיק, — "דאָס מיינט שוין באמת מלחמה — פֿאַר מיר".

בודרייקאַ איז שטענדיק געגאַנגען אָנגעטאָן אין שוואַרצע צי טונקעלע קליידער. אָפּט פֿלעגט ער גיין אין שוואַרצע רײַטהויזן, שטיוול און ביז אַרויפֿצו אַ פֿאַרשפּיליעטן רעקל. אין זײַן אָנטוועכץ האָט ער אויסגעזען מער פּויעריש אײדער שטאָטיש. "איך וועל איצט זיך צוכאַפּן אַהיים. דו קאָנסט דערווײַל אַרויסגעבן פּראָדוקטן פֿאַר דער קיך, נאָך דעם וועסטו זײַן פֿרײַ ביז איך וועל צוריקקומען. גיי אָבער אין ערגעץ ניט אַוועק, איך וויל דיך דאָ טרעפֿן".

"גוט, פּאָנאַס בודרייקאַ, אַלץ וועט זײַן געמאַכט".

בודרייקאַ פֿאַרפּלאָמבירט ווידער די טירן. ער טוט אַ צי די פּלאָמבע. אַ נײַער סאָלדאַט שטייט איצט אויף דער וואַך. ער סאַלוטירט בודרייקאַן.

"זע, הינטישער זון", — גיט צו אים בודרייקאַ אַ זאָג, — "אַז דער ברוינער טײַוול זאָל דיך בײַ נאַכט ניט זאַדישען... ווייסט אַז ס'איז מלחמה?"

דער סאָלדאַט קוקט אויף אים מיט פֿאַרגולמטע אויגן.

"ער איז שוין באַלד אין וואַרשע, דער סוקין סין..." — זידלט בודרייקאַ אויף רוסיש און דעם סאָלדאַט איז ניט קלאָר וועמען ער מיינט עס.

דער סאָלדאַט טוט אַ שמייכל מיט שיטערע געלע ציינער און גיט אַ כיכיקע נאַרישעוואַטע. מ'קאָן ניט וויסן צי ער האָט אויפֿגעכאַפּט דעם מיין פֿון בודרייקאַס וויץ. ער וויל אָבער וויזן, אַז ער האָט פֿאַרשטאַנען:

"זאָל ער נאָר פֿרוון..." — גיט דער סאָלדאַט אַ פֿאָך מיט דער ביקס.

אָפּגייענדיק עטלעכע טריט גיט בודרייקאַ אַ זאָג צו מיר, מיט אַ געלעכטער: "אָט אַן אידיאָט, ער וויסט אַפֿילו ניט וואָס איז אַ מלחמה".

לויט זײַן אויפֿגעהײַטערטער שטימונג פֿאַרשטיי איך, אַז איצט גייט ער אַהיים מאַכן אַ כוסה. ער קוקט מיך אָן לענגער ווי תמיד.

"זאָרג זיך ניט", — טרייסט ער מיך בײַם אַוועקגיין, — "עס איז טאַקע אַ טאָג פֿון אָנהייב־מלחמה, אָבער יידן וועלן אויסהאַלטן, זיי האָבן תמיד אויסגעהאַלטן!"

ס׳קומט מיר אויפֿן געדאַנק, אַז פֿון בודרייקאַן האָב איך קיין מאָל אַזעלכע וואַרעמע ווערטער ניט געהערט. ס׳וויל זיך אים דריקן די האַנט און דאַנקען. ער גייט אַוועק. איך בליַיב שטיין בײַם אַרויסגאַנג פֿון קאַזאַרמע־הויף. אין מיר שוימט אַן אומעט. אויף דער גאַס גייען הײַנט ווייניקער מענטשן און עפּעס אײַלן זיי זיך. איך כאַפּ אַ קוק אויף דער בילדער־וויטרינע פֿון מיליטעריש קינאָ. אַ גרויסער פּלאַקאַט פֿון אַ קינאָ־רעקלאַמע: אַ יונגע פֿרוי, מיט אַ שטאַרן בליק, אָנגעטאָן אין אַ ראָזעווען כאַלאַט, ווי די פֿאַרב פֿון פּריקרע־זיסע צוקערלעך, זיצט אויף אַ סאָפֿע. פֿאַר איר קניט אַ גאַלאַנטער הער מיט אַ נאַרישעווואַטן פּנים. ער דערמאָנט מיך אָן פֿאַטרול בײַם טויער. איך לויף צוריק אין קאַזאַרמע־הויף. איך ווייס זיך ניט וווּ אַהינצוטאָן...

דער הויף איז פֿול מיט סאָלדאַטן. פֿון עטלעכע פֿעלדקעסלען שפּאַרט שוין געדיכטער רויך. די זון האָט זיך צוגערוקט צום ראַנד פֿון דאַך, איבערן שפּײַז־מאַגאַזין. עס איז מײַן סימן פֿון דער צײַט: נאָענט צו פֿיר אַזייגער. איך אײַל פֿאַרבײַ דעם וואַכמאַן בײַ אונדזער לאַגער און באַמערק אַ שמייכל אויף זײַנע געלע ציינער. ס׳ווערט מיר עקלדיק און איך דריי אַוועק מײַן בליק.

ווען די סאָלדאַטן גיט מען נאָר אַ וווּנק צו שלאָגן יידן, טראַכט איך, אַפֿילו די־אָ אידיאָטן, וואָלטן זיי זיך אויף אונדז געווארפֿן, איך דערפֿיל אַ קעלט איבערן לײַב.

מיט אַן אָנגעלאָדן האַרץ פֿאַל איך אַרײַן אין קיך.

ניט איין מאָל האָב איך שוין אין קיך געהערט שמועסן, וואָס זענען איצט אַקטועל: דײַטשן, פֿירער, יידן, נירנבערג־געזעצן, קריסטאַל־נאַכט. מע דערציילט די נײַעס פֿון די צײַטונגען מיט סלינע אויף די ליפּן און מיט סאַטיספֿאַקציע. ניט איינער שטעלט זיך אײַן מיט אַ גוט וואָרט. איך ווייס,אַז צווישן די סאָלדאַטן ווערט געפֿירט אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע און אַ העצע קעגן יידן. דאָ זענען פֿאַראַן די סם־עלעמענטן, וואָס גרייטן זיך אויפֿצונעמען די דײַטשן מיט יידיש בלוט. די שׂינאה־רייד פֿלעגן אויף מיר שלעכט ווירקן.

אין קיך איז געווען אַ ניט געווײַנלעכער גערודער פֿון סאָלדאַטן. דער הויפּט־קוכער האָט פֿרײַנדלעך געשמייכלט צו מיר, כלומרשט מײַן פֿרײַנד...

איך האָב זיך צוגעאײַלט און אין עטלעכע מינוט זענען די פּראָדוקטן געווען באַזאָרגט אין קיך אַרײַן. אין מיטן צימער איז געלעגן אָנגעשאָטן אַ גרויסע קופּע קאַרטאָפֿל, אַרום וועלכער עס זענען געזעסן און געשטאַנען אַ פּאָר צענדליק סאָלדאַטן, מיט מעסערס אין די הענט, גרייט צו טאָן זייער אַרבעט.

דאָס שיילן קאַרטאָפּל איז געווען אַן אָפּקומעניש פֿאַר די סאָלדאַטן. זיי פֿלעגן זיך דערפֿון אויסבאַהאַלטן, אַרויסדרייען ווי נאָר מעגלעך, אָבער די וואָס פֿלעגן עס מוזן טאָן, האָבן עס געטאָן אָן ווילן, ווי געצוווּנגען. בדרך־כלל פֿלעג איך אויסמיידן צו בליבן אין קיך בעת דאָס קאַרטאָפּל־שיילעניש, ווייל דעמאָלט פֿלעגן די סאָלדאַטן זיין צעהיצט, אין כעס. פֿלעגן זיי אין מיין בײַזײַן, אַרום דעם באַרג קאַרטאָפּל, פֿירן פּראָוואָקאַטיוו שמועסן וועגן ייִדן און שאָפֿן אַן אומדערטרעגלעכע אַטמאָספֿער. די פּאָר ייִדישע סאָלדאַטן, וואָס פֿלעגן זיין בײַם שיילן, האָבן געמוזט זיך אָנהערן די שוידערלעכסטע פּאָגראָם־העצעס. ניט איין מאָל זענען אויסגעבראָכן אינצידענטן, אַפֿילו געשלעגן. די ייִדישע סאָלדאַטן האָבן זיך באַקלאָגט, אָבער ס׳האָט ניט געהאָלפֿן.

דער הויפּט האָט זיך אויסגעצייכנט אויף דעם דאָזיקן קאַרטאָפּל־פּאָרום אַ יונגער שייגעץ, פּאָווילִיוס גודרעוויטשיוס. ער פֿלעגט זייער אָפֿט אַהער קומען, שטיין צווישן די קאַרטאָפּל־שיילערס, אָדער סתּם אין אַ געזעמל און תּמיד אַרויפֿפֿירן דאָס גערייד אויף ייִדן. ער פֿלעגט עס טאָן אויסגערעכנט, און מיט פֿינצטערן פֿאַנאַטיזם. ער איז געווען באַזעסן פֿון אַ רציחה־קאָמפּלעקס קעגן ייִדן און אַ ווילדער סאַדיזם האָט געגליט אין זײַנע ריידן. ס׳איז געווען די רויע, זאָלאָגישע שׂינאה וואָס איז אַזוי פֿאָפּולער געווואָרן פֿון דער שטרײַכערישער שונד־און מאָרד־ליטעראַטור אין יענע פֿינצטערע טעג.

פּאָווילִיוס גודרעוויטשיוס האָט געהאַט אַ טעמפּן שמאָלן שטערן מיט אַ שפּיזיקן שאַרפֿן קוק אין די שוואַרצע אויגן. כ׳האָב אים פֿײַנט געקראָגן פֿון ערשטן מאָמענט, וועט איך האָב אים באַגעגנט. אַ פּחד פֿאַר אים האָט מיך כּסדר פֿאַרפֿאָלגט. מיט שוידער האָב איך זיך ניט איין מאָל פֿאָרגעשטעלט, אַז אַזוי האָט געמוזט אויסזען דער ברוינער מטורף־פֿירער פֿון דריטן רײַך, וועט ער איז געווען אין דעם זעלבן עלטער. גודרעוויטשיוס איז געווען פֿון דעם סאָרט קאַלטבלוטיקע אַנטיסעמיטן, וואָס וועלן מאָרדן ייִדן בײַ יעדער געלעגנהייט. ער האָט געהערט צום אַרטילעריע־אָפּטייל, וואָס איז געווען סטאַנציאָנירט בײַם פּאָלק. פֿון דער אַרטילעריע האָב איך כּמעט קיינעם נענטער ניט געקענט.

איצט, בײַ מיין וועלן פֿאַרלאָזן די קיך, האָט דער פּאָווילִיוס זיך אַ רוק אַרויס געטאָן פֿון צווישן די קאַרטאָפּל־שיילערס, ווי ער וואָלט שוין לאַנג אויף מיר געטשאַטעוועט, און זיך געשטעלט מיר אין וועג. ער האָט אַ וואָרף געטאָן אין דער לופֿט אַ פֿראַזע, וואָס האָט געמאַכט גליווערן מיין בלוט:

״לאָמיר בעסער אָפּשיילן די הויט פֿון דעם זשידאַס...״

זײַן אויסרוף איז געבליבן הענגען איבער מיין קאָפּ מיט דער שארפֿקייט פֿון אַ האַק, וואָס אָט־אָט וועט עס אַ פֿאַל טאָן. אין זײַן האַנט האָט געבלאַנקט דאָס מעסער אויף קאַרטאָפּל־שיילן. אין מײַנע אויגן איז די קיך מיט אַ מאָל שאָטנדיק

געווָארן און איך האָב זיך דאָ, צום ערשטן מאָל, דערפֿילט אַזוי פֿרעמד און אין אַ סכנה. ער איז געשטאַנען מיט זײַן נידעריקן, פֿעסט־געבויטן קערפּער, ווי אײַנגעקלאַמערט אין דיל און מיך געבריט מיט זײַנע בלוטיקע בליקן. איך האָב ניט רעאַגירט אויף זײַנע רייד און ניט געמאַכט קיין סימן פֿון גרייטקייט זיך צו פֿאַרטיידיקן. כ׳האָב פּשוט ניט געזען קיין שום אויסגאַנג און ניט געווּסט ווי דרייט מען זיך אַרויס מיט גאַנצע ביינער. ער האָט אָנגעהויבן שיטן מיט גיפֿטיקע האַס־און זידל־ווערטער קעגן יידן: אויסוואָרפֿן, גנבֿים, רויבער, קאַפּיטאַליסטן, פּראָסטיטוטן. די אַלע גאַליקע עפּיטעטן זענען געשלײַדערט געווָארן פֿון זײַן שמוציקן פּיסק מיט גאַוואַרדיקער הנאה. בלויז סאָלדאַטן זענען דאָ איצט געווען, און ער איז אַרײַנגעפֿאַלן אין טראַנס פֿון אַנטיסעמיטישער פּראָפּאָגאַנדע:

״מיר דאַרפֿן הײַנט גליקלעך זײַן, ווײַל הײַנטיקן טאָג האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה, ניט קעגן אונדז, נאָר קעגן די זשידעס, קעגן זייער וועלטמאַכט פֿון מיליאָנערן און באָלשעוויקעס״.

די רייד האָט ער ווי אַרויסגעלייענט פֿון אַן אַנטיסעמיטישער בראָשור. זײַנע אויגן זענען געווען טיפֿער פֿאַרזונקן אין שטערן, און זײַן קאָפּ, אַ ביסל אָנגעבויגן, ווי בײַ אַן אָקס וואָס גרייט זיך צו אַטאַקירן.

הײַנטיקן טאָג — די צוויי וועלטער זענען געבליבן שטעקן אין מײַנע אויערן. פֿאַר מײַנע אויגן האָט זיך אַ וויג געטאָן זײַן שוועלעבע פֿיגור און זײַן ברוין־טונקעלער פּרצוף האָט פֿאַר מיר אַ שווינדל געטאָן. ער איז צוגעשפּרונגען צו מיר און געמאַכט אַ קריז מיטן מעסער אַרום מײַן פּנים. לײַכט עס באַרירנדיק. ״לאָמיר אים אָפּשינדן — איך דער ערשטער...״

מיטן שפּיץ מעסער האָט ער אָנגעריבן מײַן באַק, וואָס איז אַוודאי געווען וויַיס ווי קאַלך. ער איז געשטאַנען איבער מיר מיטן קאַרטאָפֿל־חלף...

דאָס האַרץ איז מיר אַנטפֿאַלן. אַ כוואַליע היץ האָט אַ יאָג געטאָן אין מײַן גוף און אים באַדעקט מיט אַ קאַלטן שווייס. אַזוי מוז פֿילן אַ מענטש, וואָס ווערט באַפֿאַלן פֿון אַ סטאַדע הונגעריקע וועלף, ווען ער דערשפּירט דעם באַריר פֿון זייערע שאַרפֿע ציין. אָט־אָט און עס קומט דער סוף...

פֿונקט ווי דאָס מעסער האָט זיך זײַן נידעריקער בליק אַרײַנגעשטאָכן אין מײַן פּנים. אַרום איז געווען אויפֿלעב און געלעכטער. די סאָלדאַטן האָבן דערוואַרט דעם ספּעקטאַקל. איין זאַך איז מיר קלאָר געווען: עס וועט זיך פֿאַר מיר ענדיקן ניט גוט. אין קאָפּ האָט מיר גערוישט: סוף...

ער איז געשטאַנען איבער מיר מיט דער שפּאַנונג פֿון אַ קאַץ איבער אַ מויז. עס האָט אים, און אַלעמען אַרום, אַמוזירט מײַן פּחד און מײַן אומבאַהאָלפֿנקייט, וואָס ס׳איז ניט מעגלעך געווען צו באַהאַלטן. ער האָט אַרויסרופֿעריש און פּראָווָאָקאַטיוו נאָך אַ מאָל אַ קיצל געטאָן מײַן באַק מיטן מעסער.

"וועז יודענבלוט פֿון מעסער שפּריצט..." האָב איך מיט שוידער זיך דערמאָנט די פּאָפּולערע האָרסט וועסל מאָרד־פּאָעזיע, וואָס האָט ניט לאַנג צוריק, אין דער קריסטאַל־נאַכט, אָפּגעהילכט אין דער הויפּטשטאָט פֿון האַס און ראַסן־שיגעון. איך וואָלט איצט גערן זיך באַגראָבן פֿאַר חרפּה און איינגעגאַנגען אויף וועג ווייסט וואָס, נאָר פּטור צו ווערן פֿון דעם כוליגאַנישן פּיין־ספּעקטאַקל.

"זשידאַס־זאַלטיס!" (ייִד־שלאַנג) האָט ער מיר אַ געשריי געטאָן אין פּנים, אַז כ׳האָב ממש דערפֿילט זייַן אָטעם. ס׳איז געווען מײַן נערוון־נסיון!

פֿון זייַן רציחה־בליק איז מיר קלאָר געווען, אַז קיין אויסוועג וועט ער מיר ניט געבן, אָבער ווי וויַיט די זאַך וועט גיין איז שווער געווען צו וויסן. איך האָב ענדלעך אַרויסגעפֿלאַצט, ווי ס׳וואָלט מיר פֿלוצלינג איינגעפֿאַלן:

"לייג אַוועק דאָס מעסער!" — איך האָב געפרוווט צוגעבן מײַנע ווערטער אַ באַפֿעלעריש אַקצענט, כדי צו וויַיזן אויסהאַלטעוודיקייט און גרייטקייט.

"נאָר מיט מעסערס קאָן מען אײַך אומשעדלעך מאַכן — ווען אײַער בלוט רינט פֿון מעסער!" האָט ער פֿאַרטײַטשט אויף ליטוויש דעם דײַטשישן נוסח.

"לייג טאַקע אַוועק דאָס מעסער, האָסט דען מורא?" — האָט זיך אַרײַנגעמישט אַ זײַטיקער סאָלדאַט פֿון צווישן די קאָרטאָפֿל־שיילערס.

איך האָב ניט געזען ווער דאָס איז געווען, נאָר מיר איז מיט אַ מאָל לײַכטער געוואָרן, ווי ער וואָלט געווען אַ שליח פֿון הימל...

"גוט", — האָט ער אַ זאָג געטאָן מיט צושטימונג און אַ וואָרף געטאָן דאָס מעסער אויף דער קופּע קאָרטאָפֿל, — "איצט וועלן מיר זען..."

ער האָט זיך צוגערוקט נענטער צו מיר און געאָטעמט שווער, פֿון אויפֿרעגונג: "זשידאַס, גיי אין פּאַלעסטינע!" — האָט ער מיט שוים אויף די ליפּן מיר אַרײַנגעשריען אין פּנים. ס׳איז געווען זייַן מלחמה־דערקלערונג...

איך קען ניט צו גוט די קונסט פֿון געשלעג, נאָר גראָד דער זאַץ האָט מיך אַזאַ ברי געטאָן, ווי אַ רוח וואָלט אין מיר אַרײַן, האָב איך ראַפּטעם אַ הייב געטאָן אַ האַנט און מיט דער גאַנצער קראַפֿט בין איך אים פֿאַרפֿאָרן אין פּיסק, אַז ער האָט זיך אַ וואַקל געטאָן. כ׳בין אַליין געווען איבערראַשט.

צי דאָס איז געווען אַ גבֿורה־אַקט פֿון אַ שוואַכערן, צי אפֿשר זײַן נאָכגעבן מיטן מעסער, אָבער מײַן אומפֿאָרויסגעזעענער זעץ האָט אײַנגעשלאָגן ווי אַ בליץ. די שטילקייט איז אין איין סעקונדע, מיט אַ טויבן קרעכץ פֿון דערשטוינונג, פֿאַרגליווערט געוואָרן. פֿון מײַן קעגנערס נאָז האָט אַ קאַפּע געטאָן אַ טראָפּן בלוט.

איך האָב מאָמענטאַל באַגריפֿן מײַן קריטישע לאַגע און געפרוווט מאַכן אַ טריט צו דער טיר. נאָר אין דער זעלביקער רגע איז ער געקומען צו זיך, אַ שפּרונג געטאָן, מיך אַוועקגעשלײַדערט אויף דער ערד און אָנגעהויבן באַראַבאַנעווען

איבער מײַן פּנים מיט זײַנע האַרטע פֿויסטן. אויף מײַנע ליפּן האָב איך דערפֿילט אַ קלעפּיקע פּליסקייט: בלוט. אין מײַן צאָרן און אויפֿגעריייצטקייט איז מיר געלונגען אַרײַנצוכאַפּן צווישן מײַנע ציין זײַן באַק. איך האָב זיך אײַנגעביסן אין זײַן טרייפֿענעם פּלייש און ער האָט אַ קוויטש געטאָן.

אין דעם מאָמענט האָט ער מיך אַ רגע אָפּגעלאָזן. איך האָב זיך אַ ריס געטאָן פֿון זײַנע צוואַנגיקע לאַפּעס און מיט די לעצטע כּוחות, וועלן ער האָט מיך געוואָלט צוריקהאַלטן, אים אַ צווייטן מאָל פֿאַרפֿאָרן אין מאָרדע.

כ׳האָב דערפֿילט אַן עקל פֿון דאָס בלוט — מײַנס און זײַנס — אויף מײַנע ליפּן. ער האָט זיך אַ וואָרף געטאָן צו דער קופּע קאַרטאָפּל, כאַפּן דאָס מעסער, אָבער עמעצער האָט עס שוין פֿון דאָרטן געהאַט אַוועקגענומען.

אין דער זעלבער רגע איז שטיל געוואָרן. אין טיר איז געשטאַנען בודרייקאַ אין מיליטעריישן אוניפֿאָרם, כ׳האָב געוואָלט אַ שפּרונג טאָן, אים אַרומכאַפּן, אָבער פּאָוויליוס האָט זיך נאָך ניט געהאַט באַרוּיקט.

״זשידאַס, געזעגן זיך מיט דײַן לעבן!״ האָט ער זיך געריסן פֿון די אָרעמס פֿון זײַנע חבֿרים, וואָס האָבן אים געהאַלטן פֿאַרקלאַמערט.

הגם איך בין געווען אַ סך מער צעמזיקט ווי ער, איז אָבער מײַן פּרעסטיזש אין די אויגן פֿון די סאָלדאַטן געווען רעהאַביליטירט.

בודרייקאַ איז צו מיר צוגעגאַנגען, אַ קוק געטאָן אויף די בלוטצייכנס אויף מײַן פּנים, נאָך דעם אויפֿגעהויבן זײַנע פֿאַרשיכורטע־גוטמוטיקע אויגן צו מיר און אַ זאָג געטאָן, אַז אַלע זאָלן הערן:

״בראַוואָ, ברודערל, די מלחמה קעגן יידן וועלן זיי ניט געווינען״, און ער האָט צוגעגעבן שטיל, אין רוסיש: ״הינטישער זון, אַ רוח אין זײַן זונהשער מאַמען!״

בודרייקאַ איז אַרויס מיט מיר פֿון קיך. ער האָט אַפֿילו געלאָזן שטיין דעם טעלער מיט ספּעציעל־צוגעשמאָלצענע געדיבטע זופּ, וואָס דער הויפּטקוכער האָט פֿאַר אים צוגעגרייט, אויפֿן פֿענצטערברעט. מיט זײַן שווערן טראָט איז ער פֿאָרזיכטיק אַראָפּ די עטלעכע שטיגן. ער האָט נאָך אַלץ געשאָלטן אויף רוסיש.

איך בין געבליבן קוים אַ טריט הינטער אים, כדי צו אָבסערווירן זײַן גאַנג. ער איז תּמיד געגאַנגען אַ ביסל זיך וויגנדיק, נאָר ווען ער האָט געטרונקען אַ פּאָר איבעריקע גלעזלעך ספּירט, איז זײַן גאַנג געוואָרן היפּש וואַקלדיק. אין די אויגן פֿון אַ פֿרעמדן האָט זײַן וואַקלדיקייט ניט דערוועקט קיין חשד, אָבער איך האָב שוין געקענט ״מעסטן״, לויט זײַן גאַנג, צי ער האָט אַ שטאַרקן צי אַ שוואַכן זופּ געטאָן. נאָך אַ סימן האָב איך געהאַט: פֿלעגט ער שפּײַען, זידלען און שילטן איז ער געווען גוט שיכּור, אָבער אין אַן אויפֿגעלייגטער שטימונג; פֿלעגט ער זײַן ערנצט און פֿאַרטראַכט — איז ער געווען שלעכט געלוינט.

איך האָב געהאַט צו בודרייקאַן מזל. בעת אַנדערע האָבן זיך ניט געטאָרט ווײַזן אויף זײַנע אויגן ווען ער איז געווען אין אַ בייזן מוט, פֿלעגט ער גראָד מיך אויפֿזוכן און פֿאַרבעטן מיט אים פֿאַרבערענגען. בײַ אַזעלכע באַגעגענישן האָט ער דיסקוטירט און פֿילאָסאָפֿירט וועגן אַלץ אין דער וועלט – וועגן לעבן און טויט, וועגן גאָט און אַטעיִזם, וועגן דער "הייליקער בתולה" און פֿרויען, ווי זי... ער פֿלעגט ריידן פֿון פּאָליטיק און ליטעראַטור און נאָך צענדליקער טעמעס. ער האָט געהאַט אינטעליגענטע, צו מאָל אַפֿילו אָריגינעלע מיינונגען און, שיכּורערהייט, אַ ניכטערן קוק אויפֿן לעבן. און ער האָט עס אַזוי פֿאָרמולירט:

"דעם גוף דאַרף מען פֿאַרשיכורן, אָבער דעם מוח האַלטן קלאָר. פֿאַרשיכורט מען די געדאַנקען, איז מען אַ פֿאַרטיקער אַלקאָהאָליקער".

דעריבער האָט ער זיך ניט געהאַלטן פֿאַר קיין שיכּור, נאָר זיך באַטראַכט ווי אַ קולטורמענטש, און דאָס טרינקען – ניט מער ווי אַ מין עקסטראַוואַגאַנטיזם. ער האָט אַ סך געלייענט, איבער הויפּט די רוסישע קלאַסיקער, אָבער אויך די נײַע רוסישע ליטעראַטור האָט ער גוט געקענט. אין מײַנע אויגן האָט ער זיך דערהויבן, ווײַל ער האָט ניט מ֫ווהר געווען אויף זײַנע אידעען און מיינונגען, און דעריבער האָב איך געפֿילט צו אים סימפּאַטיע און צוטרוי. אין זײַן שיכּורן מצבֿ פֿלעגט ער זיך אַנטפּלעקן אין זײַן סאַמע עכטקייט.

איצט בין איך געגאַנגען קוים אַ טריט הינטער אים און זײַטיק אָבסערווירט זײַן גאַנג. ער האָט זיך שטאַרק געווואַקלט און זײַן ברייטער הינטן אין די מיליטעריש־אויסגעפּאַסטע הויזן, האָט זיך ווי אויף ספּרוזשינעס געוויגט אַרויף און אַראָפּ, כ׳בין געגאַנגען און געווישט דאָס בלוט פֿון מײַנע באַקן.

ער האָט געשפּריזט מיט ברייטע שווערע טריט אין דעם אָפּענעם פֿעלדוועג. צווישן דער קיך־געבײַדע און די מאַגאַזינען, איז ער געבליבן שטיין. ער האָט פֿונאַנדערגעשפּרייט זײַנע ווויליונגעריש פֿעסטע פֿיס, אַ שפּײַ געטאָן אין אַ זײַט און האַסטיק אַרויסגענומען פֿון זײַן זילבערנעם פּאָרטציגאַר אַ סיגאַרעט, ווי ער וואָלט זיך וועלן דורך דעם ראַטעוועט פֿון עפּעס. ער האָט געריכטערט נערוועז און געשוויגן. איך בין געשטאַנען בײַ זײַן זײַט און מיט אַ פֿײַכט טיכל געפּרוווט אַראָפּקראַצן דאָס פֿרישׂ פֿאַרטריקנטע בלוט פֿון מײַן פּנים.

קעגנאיבער אונדז איז געלעגן דער לוידיקער פֿלאַץ מיט אויסגעלינירטע וויסע קוואַדראַטן און מיט מכשירים פֿאַר גימנאַסטיק – דאָס איז געווען אַ מיליטעריש פֿעלד פֿאַר ספּאָרט. וויַיטער הינטער דעם שטח, איז געפֿלאָסן אַ שמאָל טײַכל, סמילגע, מיט נידעריקע גרינע קוסטעס אויף זײַנע ברעגן. אויס לענג פֿון טײַכל האָט זיך אַראָפּגעלאָזן דער האָריזאָנט, צו מערבֿ.

בודרייקאַ האָט פֿאַרטראַכט געקוקט צום האָריזאָנט, וואָס איז געווען פֿאַרגאָסן מיט פֿלאַמען פֿײַער. די שפּיצן פֿון די שיטערע ביימלער האָבן געטריפֿט מיט

געדיכטן, גלײַקן רויט. די שויבן אין די הײַזער אויפֿן האָריזאָנט־הינטערגרונט האָבן געשפּילט מיט זודיק בלוט, וואָס גיסט זיך ניט אויס. עס איז געווען אַן אימפּאָזאַנט בילד, וואָס האָט אים אַזוי היפּנאָטיזיריט, אַז ער האָט אַפֿילו פֿאַרגעסן צו שפּײַען, ווי זײַן געווויינהייט אין אַ שיכּרות־צושטאַנד איז.

איך בין געשטאַנען לעבן אים און פֿאַרגליכן די שקיעה צו אַ ים מיט בלוט. דער אויפֿגלי פֿון הימל האָט גראָד איצט אָנגעווארפֿן אויף מיר אַן אימה. ווידער איז מיר געווארן אומעטיק. איך וואָלט איצטער פֿון דאַנען אַנטלאָפֿן, ערגעץ זיך באַהאַלטן און געבליבן אַליין, בין איך אָבער געווען אַ סאָלדאַט, און געמוזט שטיין שטיל, געהאָרכיק, כאָטש בודרייקאַ האָט עס פֿאַר זיך ניט פֿאַרלאַנגט.

פֿלוצלינג האָט זיך בודרייקאַ געטאָן אַ קער צו מיר. אויף זײַן גלאַנציק־פֿעטן פּנים האָט אַ שימער געטאָן אַ רעפֿלעקס פֿון דער שקיעה.

"וויפֿל בלוט דאַרף גאָט האָבן אָפּצופֿאַרבן אַזאַ שטיק הימל?" — האָט ער אַ וואַרף געטאָן זײַן פֿראַגע צוזאַמען מיט אַ הילכיקן שפּיי.

איך האָב געשווויגן. זײַן פֿראַגע איז מיר איצטער גאָר ניט געווען צום מוט.

ער האָט אַ שמייכל געטאָן. פֿאַרזשמורעט די פֿעטע אויגן, האָט ער ניט נאָכגעלאָזן: "נו, רייד אַ וואָרט, וויפֿל בלוט דאַרף גאָט האָבן זיך אויסצופּרצן מיט אַזאַ שפּיל... כ'גדענק ניט ווו איך האָב עס געלייענט..."

"אַ מיליאָן..." האָב איך אומגעדולדיק געענטפֿערט.

"מיינסט, בלוט פֿון אַ מיליאָן מענטשן — טאָ ווו נעמט ער עס?"

מיר איז נאָך מער אויפֿן האַרצן קאָלעמוטנע געווארן פֿון זײַן "פּאָעטישן" פֿאַרגליַיך און איך האָב אויף זײַן פֿראַגע ווידער ניט געענטפֿערט.

ער האָט אַרויסגעשפּיגן דעם ניט דערריַיכערטן סיגאַרעט און געזאָגט:

"אַ שלעכטער גאָט, אָט דער פֿון הימל!"...

ער האָט זיך שנעל אויסגעדרייט מיטן רוקן צום האָריזאָנט און אַ ברום געטאָן: "קום, מיט גאָט וועלן מיר קיין געשעפֿטן ניט מאַכן..."

ער איז געגאַנגען צום לאַגער פֿון פּאָלק. איך נאָך אים.

איצט איז ווידער געשטאַנען אויפֿן פּאָסטן דער סאָלדאַט מיט די שיטערע געלע ציין. ער האָט אַ קלאַפּ געטאָן מיט די שטיוול־אָפּצאַסן און געשטשירעט מיט די ציין צו בודרייקאַן. בודרייקאַ האָט אַ שפּיי געטאָן צו זײַן זײַט, זיך ניט אומקוקנדיק אויף אים, און דאָס שפּיי איז געפֿאַלן אויפֿן שפּיץ פֿון זײַן שטיוול. איך האָב באַמערקט, אַז דעם סאָלדאַטס פּנים איז געווארן באַדעקט מיט אַ רויטקייט און די ליפּן זײַנען האָבן זיך פֿאַרקראַמפּט אין אַ גרימאַסע פֿון צאָרן. איצט האָט דער געלער סאָלדאַט ניט אויסגעזען נאַרישעוואַטע, איצט האָט ער אויסגעזען שרעקלעך. בודרייקאַ האָט עס ניט באַמערקט. איך האָב שנעל אָפּגעקערט מײַן בליק, ווי ס'וואָלט מיך געשראָקן.

בודרייקאַ האָט, ווי תמיד, דורכגעפֿירט פּינקטלעך די פּראָצעדור פֿון אַראָפּרייַסן די פּלאָמבע, בורטשענדיק און שילטנדיק מיט רוסישע קללות.

"ער האָט דיך צעקיַילט ווי אַן עפּל, — האָט בודרייקאַ געזאָגט, ווען איך האָב פֿונאַנדערגעעפֿנט די גרויסע טירן, — אָבער האָסט זיך ניט געלאָזט שפּיַען אין קאַשע... אַזאַ הינטישער זון... כ׳בין אָנגעקומען צו דער רעכטער צייַט..."

אין די קילע, גרויסע רוימען פֿון שפּיַזלאַגער האָט שוין געדעמערט. דינע ציטעריקע שאָטנס האָבן זיך געצויגן איבער די גרוי־בעטאָנענע פֿלאַכן, פֿון איין פּאָליצע צו דער אַנדערער. ס׳איז דאָ געווען טונקל און אומעטיק.

בודרייקאַס טריט האָבן שטומפּיק אָפּגעהילכט אין דער שטילקייט, ווי דער עכאָ וואָלט זיך אָפּגעריסן פֿון די ווייַסע וועגנ. ער איז צוגעקומען צו זיַן ביוראָ־טישל און מיט דער גאַנצער שווערקייט פֿון זיַן געוויכט זיך אַראָפּגעזעצט אין שטול. ער האָט אָנגעשפּאַרט זיַן קיַילעבדיק־גרויסן קאָפּ אויף די הענט און געבליבן אַזוי זיצן. ער האָט אויסגעזען ווי אַ מאַסיוו־פֿאַרגליווערטער מאָנומענט.

ס׳איז מיר געוווען קלאָר, אַז ער טראַכט וועגן עפּעס וויכטיקס. זיַן אַרייַנגיין איצט אין מאַגאַזין איז, אַ פּנים, געווען מיט אַ ציל, וויַל אַנדערש האָט ער דאָ גאָר ניט געהאַט וואָס צו טאָן. זיַן קאָפּ איז טיפֿער אין זיַנע אָרעמס און שאָטנס האָבן זיך אויסגעלייגט אויפֿן ברייטן רוקן.

איך בין געשטאַנען שטיל. דער אומעט אין מיר האָט ניט אויפֿגעהערט צו גריזשען. עס איז אַריבער אַ לאַנגע צייַט, אָבער בודרייקאַ האָט זיך ניט באַוועגט. ער האָט אויף מיַן בייַזיַן קיין אַכט ניט געלייגט, ווי ער וואָלט אָן מיר פֿאַרגעסן. די שאָטנס זענען געוואָרן געדיכטער, טונקלער און די שטילקייט טיפֿער, ס׳האָט זיך מיר געדאַכט ווי כ׳וואָלט פֿילן זיַן אָטעם. ס׳איז מיר געוואָרן אומהיימלעך, ווי כ׳וואָלט אַריַין אין אַ מיסטעריעזן אָרט. אַזעלכע אומגעווויינלעכע שטימונגען פֿון שיכרות, ווי כ׳פֿלעג עס אָנרופֿן, זענען געווען פֿון די זעלטענע פֿאַלן בייַ בודרייקאַן. איך האָב זיך איצט געפֿילט מיד און מאַט, זיך דערמאָנט אָן די וווּנדן און זיי אַרומגעטאַפּט. כ׳האָב געשפּירט, אַז אונטער די אויגן זענען מיר אָנגעלאָפֿן בייַטעלעך, מסתּמא אַזעלכע שוואַרצע קישעלעך, וואָס מ׳רופֿט אונטערגעקלאַפּטע אויגן... ס׳האָט זיך מיר געגלוסט אַ בליק צו טאָן אויף מיַן צעפּאַלמעסטן פּרצוף אין אַ שפּיגל.

בודרייקאַ האָט זיך פֿלוצלינג אויסגעטשובעט, ווי ער וואָלט זיך אויפֿגעבאַפּט פֿון שלאָף. ער האָט אויסגעצויגן די הענט, זיך אויפֿגעשטעלט און הילכיק אויסגעשפּיגן. ער האָט אַ טרייסל געטאָן מיט זיַן שווערן גוף, ווי ער וואָלט אָפּגעשאָקלט פֿון זיך עפּעס אומאַיַנגענעמס.

"וואָס שטייסטו עפּעס אין דער פּינצטער?" — האָט זיַן הייזעריקע שטים אַ שניט

געטאָן די שטילקייט און אַ ווידערקול האָט אָפּגעענטפֿערט פֿון די ווײַטעווינקלען. איך בין צוגעגאַנגען צו דער וואַנט און אַ דריק געטאָן אויפֿן עלעקטרישן קנעפּל. דאָס ליכט האָט אויפֿגעצאַפּלט, זיך שפּיזיק אײַנגעגעסן אין די אויגן און פֿאַרפֿלייצט דעם גאַנצן רוים, נאָר די ווינקלען זענען געבליבן טונקל.

בודרייקאַ האָט אַ רעכטע וויַילע געהאַלטן פֿאַרזשמורעט זײַנע פֿעטע, קליינע אייגעלעך, זײַן פּנים איז אָבער נאָך אַלץ געווען פֿאַרצויגן מיט אַ שאָטן. ער האָט זיך אַרומגעקוקט און אַ שמייכל האָט זיך צעלייגט אויף זײַנע פֿעטע ליפּן, ווי ער וואָלט געלייזט אַ פּראָבלעם. ער האָט אַ נעם געטאָן זײַן שווערן בונט שליסלען און צוגעגאַנגען צום אײַזערנעם גרויסן שראַנק. ער האָט אָנגעהויבן נערוועז זוכן דעם פּאַסיקן שליסל און ס׳האָט אים דענערווירט, וואָס ער קאָן אים אַזוי גיך ניט געפֿינען. ער האָט אַ וואַרף געטאָן עטלעכע שאַרפֿע קללות אין דער לופֿטן און זייערע עכאָס האָבן זיך צוריקגעקײַקלט.

צו דעם דאָזיקן שראַנק האָט נאָר בודרייקאַ אַליין געהאַט דעם צוטריט. זײַן אינהאַלט איז געווען אַ טאַבו פֿאַר אַ פֿרעמד אויג און איבער הויפּט פֿאַר פֿרעמדע הענט. ער אַליין פֿלעגט דאָ בעל־הבתעווען. דאָ האָט ער געהאַט אַ מין געהיימע פּריוואַטע קאַנצעלאַריע, און דאָ זענען געווען פֿאַרשלאָסן די מער ווערטיקע זאַכן, וואָס האָבן געהאַט אַ צוצי־כּוח פֿאַר סאָלדאַטן: מיליטערישע אָפּצייכענונגען און אויסצייכענונגען, גוטע אונטערוועש, לײַלעכער א״א, אָבער די הויפּט־אַטראַקציע פֿון דאָזיקן אוצר איז געווען אַ קוואַנטום פֿון לײַכטע געווער פֿאַר העכערע אָפֿיצירן, וואָס ער פֿלעגט אַרויסגעבן לויט אַ געהתמעטן באַפֿעל.

ער האָט ברייט פֿונאַנדערגעעפֿנט די טיר פֿון שראַנק און אַ נישטער געטאָן אויף דער פּאָליצע, ווו עס זענען געלעגן אין אַ מוסטערדיקער אומאָרדענונג אַלערליי מאָדעלן און קאַליבערס פֿון רעוואָלווערן – עטלעכע טוץ אַוודאי. אויף זייערע בליציקע מעטאַלענע הויטן האָט דאָס ליכט געשימערט מיט קאַלטע, זילבערנע און גאָלדענע שטערנדלעך. ס׳איז געווען ווי אַ שפּיל פֿון קאָלירן.

אַ מאָמענט בין איך געבליבן צעטומלט און געטראַכט, וואָס גייט ער דאָ איצט טאָן? הגם איך האָב שוין געקענט בודרייקאַן און זײַן שטאַרקן כאַראַקטער, און אַז ער איז ווײַט פֿון ווילדע געדאַנקען, נאָר גיי ווייס, וואָס אַ שיכורן קען אײַנפֿאַלן? ער האָט געקוקט אויף דעם שטויס געווער און לסוף אַרויסגענומען אַ ניַעם פּאַראַבעלאָ רעוואָלווער, אַ בעלגישן מאָדעל, וואָס מ׳האָט ענעוצט אין דער ליטוויישער אַרמיי. דער רעוואָלווער האָט געפֿינקלט מיט אַ בלוילעך־טונקעלן גלאַנץ. ער האָט זיך מיט אים אַ שפּיל געטאָן צווישן זײַנע פֿעטע פֿינגער און זײַן פּנים האָט אויפֿגעשײַנט. ער האָט געהאַט אַ מאָדנע אומדערקלערלעכע תּאווה צום שיסן. פֿלעגט ער, ווי אַ קינד מיט שפּילצײַג, זיך שפּילן מיט רעוואָלווערן און דאָס פֿלעגט אים מאַכן גוט געלוינט.

בודרייקאַ האָט פֿון אַלע זײַטן באַקוקט דעם רעוואָלוואַר:

„אַ פֿײַנע כּלי, האַ?" — האָט ער ווי צו זיך געזאָגט.

אַז ער האָט אָנגעפֿילט דעם מאַגאַזין מיט גאָלדיק־קופֿערנע קוילן, האָט ער אײַנגעשטעלט דעם זיכערונג־צינגל און אָנגעשטעלט דעם רעוואָלוואַר אויף מיר.

„ווילסט פֿאַרזוכן אַ שטיקל הייס בליי?" — האָט ער זיך געוויצלט.

„דערוויַל נאָך ניט, פּאָנאַס בודרייקאַ", — האָט איך געענטפֿערט.

„דאַרף מען ניט... אָבער האַלט אים בײַ זיך, ער קאָן נוציק זײַן. אַ מענטש דאַרף האָבן אַ רעוואָלוואַר אין קעשענע. ווייסט קיין מאָל ניט וואָס אַזוינס ס׳קאָן מיט דיר פּאַסירן. אָט איך — איך רירן זיך ניט פֿון אָרט אָן אַ רעוואָלוואַר. אַ רעוואָלוואַר מיינט: זיכער מיטן לעבן".

„אָדער מיטן טויט...", האָב איך צוגעגעבן אין אַ שפּאַס.

„מיטן טויט זענען מיר אַלע זיכער, אָבער שטאַרבן דאַרף מען אויך מיט כּבֿוד, ווי אַ מאַן און ניט ווי אַ באַבע".

איך האָב גענומען פֿון זײַן האַנט דעם רעוואָלוואַר.

„ווייסט ווי מ׳נוצט אים? נאָר אין אַ נויטפֿאַל, און דעצידירט, שיס אָן זיך צו איבערלייגן, אויב ניט, קען עס דיר קאָסטן דײַן לעבן..."

„יאָ, איך ווייס עס, אפֿשר וואָלט עס מיר הײַנט צו ניץ געקומען..."

„ס׳איז מלחמה. און דו קענסט קיין מאָל ניט וויסן ווער ס׳קומט דיר אונטער הינטער דײַן רוקן. אָט טאַקע הײַנט — דער מערזאַוויעץ..."

„ריכטיק, פּאָנאַס בודרייקאַ, אַ דאַנק פֿאַר דער פּראַקטישער מתּנה..."

ער אַליין האָט מיר געהאָלפֿן אַרײַנלייגן דעם רעוואָלוואַר אין מײַן מונדיר־קעשענע. איך האָב זיך געפֿילט געהויבן, ווי אַ יינגל וואָס ווערט אויסגעצייכנט דורך זײַן לערער. ס׳איז מיר געווען גרינגער אויפֿן האַרצן.

די קאָנטורן פֿון דעם גרויסן רעוואָלוואַר האָבן זיך אויסגעשניטן דורך דער קעשענע. בודרייקאַ האָט באַמערקט מײַן זאָרג וועגן דעם.

„זאָרג זיך ניט", — האָט מיך בודרייקאַ געטרייסט, — „וועסט שפּעטער געפֿינען אַ באַקוועמערן אָרט, דער עיקר — ביסט אַ מאַן מיט אַ רעוואָלוואַר אין קעשענע". מיט אַ פֿאַראַבעלאַ־רעוואָלוואַר האָב איך שוין געהאַט געשאָסן עטלעכע מאָל בעת די מיליטערישע מאַנעווערעס. איין מאָל אַפֿילו געקראָגן פֿון קאַפּיטאַן קאָונאַס אַ פּאָר טעג „אַטאָסטאָגו" (אורלויב) פֿאַר די גרעסטע צאָל פֿונקטן. בודרייקאַס אײַנפֿאַל האָט מיך אַמוזירט און איך האָב ניט געקענט געפֿינען אויפֿן מאָמענט דעם ריכטיקן וואָרט, וואָס זאָל אויסדריקן מײַנע געפֿילן.

„אַ מלחמה איז ניט קיין געלעבטער, עס שמעקט מיט בלוט און מיט בראָנפֿן", — האָט בודרייקאַ געזאָגט ווי צו זיך, אַ שפּײַ געטאָן אויפֿן דיל און „באַווירצט" זײַנע רייד מיט אַ פֿעטער רוסישער קללה.

פֿון זײַן ביוראָ־טישל האָט ער אַרויסגענומען "דאָס געהיימע פֿלעשל", ווי איך פֿלעג עס רופֿן. מיט איין שלוק איז דאָס פֿלעשל געוואָרן מער ווי האַלב ליידיק. בודרייקאַס באַקן האָבן זיך אָנגעבלאָזן ווי פּענכערס, די אויגן זענען אים געוואָרן רויטלעך און פֿאַרלאָפֿן מיט פֿײַכטקייט, ווי פֿון טרערן, און ער האָט אין איין מאָל אַראָפּגעשלונגען דעם גרויסן זופּ בראָנפֿן. ער האָט מיר אויסגעשטרעקט דאָס פֿלעשל: "פֿאַרענדיק! אין שוועדיש מוז אַ מענטש טרינקען... טראַכט ניט..."

איך האָב געזען דאָס פֿלעשל און מיט כוונה אָנגעהויבן טרינקען. די שאַרפֿקייט האָט מיך אַ שטיק געטאָן, אָבער איך האָב מיט אַלע כּוחות זיך אָנגעשטרענגט, ניט צו לאָזן פֿילן מײַן שוואַכקייט, און אַראָפּגעזופּט ביז צום דנאָ. "בראַוואָ!" — איז ער געווען צופֿרידן, — "איצט קום".

אַז מיר זענען אַרויס פֿון מאַגאַזין, איז דער קאָזאַרמע־הויף געווען אײַנגעוויקלט אין דעמערונג, ווי אין אַ לײַכט גרוילעכן נעפּל. דער פֿרײַערדיקער געלער פּאָסטן איז אָנגעקומען לענג אויס דער וואַנט, אָבער דערזעענדיק אונדז האָט ער זיך אומגעדרייט און אַוועקגעמאַרשירט צוריק. ער האָט קענטיק געוואָלט אויסמײַדן צו באַגריסן בודרייקאַן. בודרייקאַס שאַרף אויג האָט עס אָבער באַמערקט. ער האָט תּמיד אַלץ פֿאַרגלעט אַזוי, אַז קיינער פֿון די סאָלדאַטן זאָל ניט טראָגן אויף אים קיין כּעס, איבער הויפּט אָבער די יעניקע, וואָס זענען געווען אין אַ וועלכן ניט איז קאָנטאַקט מיט זײַנע פּאָלק־מאַגאַזינען. ער האָט שנעל אַרויפֿגעטאָן די פּלאָמבע און אַ רוף געטאָן דעם פּאָסטן, מיט אַ כּלומרשטן געבייזער:

"היי פּאָסטן, וואָס לויפֿסטו פֿון מיר, ווי אַ גלח פֿאַרן טײַוול? טו אַ צי די פּלאָמבע מיט דײַנע פֿינגער... וווּ ביסטו דאָרט אײַנגעזונקען?"

דער פּאָסטן איז מיט אײַלנדיקע טריט אָנגעקומען פֿון צווייטןווינקל.

בודרייקאָ האָט אים מקבל־פּנים געווען מיט אַ יוונישן שפּאַס.

"אומעטיק, האַ? האָסט פֿאַרביטן מיט דײַן כּלה די מײַטקעס אין דער פֿינצטער?"

אַ צופֿרידענער פֿון בודרייקאַס גוטברודערישקייט, האָט דער סאָלדאַט געשטשירעט זײַנע געלע ציין און אַרײַנגעלאַכט בודרייקאָן אין פּנים:

"פּאָנאָס בודרייקאָ, מײַן כּלה פֿאַרמאָגט ניט אַזאַ זאַך..." ער האָט אַ פּנים געוואָלט אויסמײַדן איבערצוחזרן דעם אומפּאַסיקן וואָרט מײַטקעס. ער האָט אַ שטאָמל געטאָן און באַגאָסן געוואָרן מיט אַ רויטקייט ביז אונטער די וואָרצלען פֿון די געלע האָר: "יע, זי האָט עס ניט... אַזאַ זאַך..."

"אַזאַ זאַך... אַזאַ זאַך..." — האָט בודרייקאַ עס אים נאָכגעזאָגט מיט דעם זעלבן אומגעלומפּערטן געשטאָמל, און ס'איז אים באַפֿאַלן אַזאַ ווילד געלעכטער,

אַז ער האָט זיך געהאַלטן בײַ די זײַטן. אויך דער סאָלדאַט איז אָנגעשטעקט געוואָרן מיט זײַן געלעבטער. און מיר איז געוואָרן אומעטיק.

די אויגן בײַ בודרייקאַן זענען פֿון אָנשטרענג פֿאַרלאָפֿן געוואָרן מיט טרערן: "אַזאַ זאַך... אַזאַ זאַך..." — האָט ער איבערגעחזרט און אַ פּאָטש געטאָן דעם געלן סאָלדאַט אין דער פּלייצע. מיר איז עס אויסגעקומען טראַגי־קאָמיש. אָבער דער סאָלדאַט איז געווען גליקלעך. ער האָט עפּעס אין אַן אויפֿרעגונג ווידער געשטאַמלט, און ביידע, ער און בודרייקאַ, האָבן ווילד געלאַכט.

אין דער רגע איז געקומען אין אײַלעניש דער קוריער פֿון דעם פּאָלקאָוווניקס קאַנצעלאַריע. ער האָט נאָכלאָזיק באַגריסט בודרייקאַן, ווי אייגנער, וואָס איז שוין געווויגט מיט נאַטשאַלסטוווע, און האָט אים געמעלדעט:

"פּאָנאַס בודרייקאַ, דער פּולקאָ־וואַדאַס (שעף פֿון פּאָלק) האָט דיך געבעטן תּיכף אַרויפֿקומען. ער וואַרט אין זײַן פּריוואַט־ביורא".

"איך קום גלײַך", — איז בודרייקאַן מיט אַ מאָל פֿאַרגאַנגען דאָס געלעבטער.

בודרייקאַ איז געוואָרן ערנצט ווי תּמיד אין די פֿאַלן, וועלן ער האָט געמוזט גיין אַ שיפֿורער צום פּאָלקאָווניק. איצט האָט עס אים אויסגעזען פֿאַרדעכטיק.

דער קוריער איז אַוועק. דער געלער סאָלדאַט איז געשטאַנען בײַ דער טיר פֿונעם מאַגאַזין מיט דער ביקס אין דער האַנט. מיט אויסגעלופּעטע אויגן האָט ער געקוקט אויף בודרייקאַן, וועלכער האָט אים איצט מער ניט געדענקט.

"צום טײַוול, וואָס דאַרף ער מיר דאָרטן פֿלוצלינג?" — האָט ער צוגעוואָרפֿן אַ פֿראַגע, סתּם אין דער וועלט אַרײַן. ער האָט פֿאַרזאָרגט צוגעגעבן: "אפֿשר האָט שוין עפּעס פּאַסירט... ס׳איז דאָך אַ טאָג פֿון מלחמה, ניט אַזוי?"

זײַן לעצטע פֿראַגע האָט מען געקאָנט פֿאַרשטיין צווייטײַטיק: פּערזענלעך און אויך אין אַלגעמיין, אַלעמענס מלחמה, און ספּעציעל זײַנע...

איך האָב אים באַגלייט ביז אַווינקל פֿון הויף און דאָרטן געבליבן וואַרטן אויף זײַן צוריק קומען: "וואַרט ביז כ׳וועל זײַן צוריק", — האָט ער געזאָגט.

דער קאָזאַרמע־הויף האָט זיך געהאַלטן אין אָפּפֿיידיקן: די לעצטע פֿעלדקיכן זענען אַרויסגעפֿאָרן, נאָך זיי אַ פּאָר וועגענער, מיט קליינע גרופּעס סאָלדאַטן און עטלעכע אָפּיצירן און אונטער־אָפּיצירן. הינט איז אַלץ צוגעגאַנגען שטיל. ס׳האָבן זיך ניט געהערט די געווויגטע געשריי־קאָמאַנדעס פֿון די נידעריקע מיליטער־ראַנגען, וואָס האָבן זיך תּמיד געפֿלײַסט אויסצוצייכענען אין די אויגן פֿון די עלטערע אָפּיצירן. אַ דינער געזשום פֿון רייד האָט אָנגעפֿילט דעם הויף.

דער אָוונט איז צוגעפֿאַלן אַ פֿאַרשטילטער און געטונקלט אונטער די הויכע רויט־ציגלדיקע מויערן. אַ שיטערע ליכט האָט זיך אַרײַנגעזיפּט אין מיטן הויף. אַ באַקאַנטער סאָלדאַט איז פֿאַרבײַגעגאַנגען און מיך באַגריסט. זײַן בליק האָט מיט נײַגער זיך אײַנגעשטאָכן אין מײַן פּנים און איך האָב אינסטינקטיוו אַ פֿיר געטאָן מיט

דער האַנט איבער די באַקן. איך האָב געפֿילט דאָס געשווילעכץ, און אונטער די אויגן האָבן זיך נאָך מער אָנגעבלאָזן די אָנגעדראָלענע קישעלעך.

דער אינצידענט פֿאַר נאַכט, אין קיך, האָט ווידער באַהערשט מײַנע געדאַנקען. עס איז מיר געווען קאַלעמוטנע. מיט אַ דערשלאָגן געמיט האָב איך ווידער אַ מאָל אַרומגעטאַפּט מײַן פנים. נאַכער האָב איך אַריַינגעלייגט מײַן האַנט אין קעשענע און געפֿילט די צאַרטע, אָנגענעם־מעטאַלענע קילקייט פֿון רעוואָלוואר אויף מײַנע פֿינגער. כ׳בין צופֿרידן געווען אים צו האָבן.

הינטער מײַן רוקן האָב איך דערקענט בודרייקאַס שווערן וואַקלדיקן גאַנג. איך האָב זיך אַ דריי אויס געטאָן צו אים און געפֿרוווט שנעל אַראָפּלייענען פֿון זײַן פנים די נײַעס. זײַנע אויגן האָבן גאָר ניט אויסגעזאָגט.

ער האָט מיך אָבער ניט געלאָזט לאַנג וואַרטן. אָן שהיות האָט ער מיר קורץ דערקלערט די זאַך, וואָס האָט געקלונגען ווי אַ באַפֿעל:

״ביסט געווארן פֿאַרטרויט מיט אַ וויכטיקער קאָמאַנדירונג. דאַרפֿסט באַלד צושטעלן צום פֿעלדשטאַב צוויי פֿערד — פֿאַר דעם פולקאָ־וואַדאַס (פּאָלקאָוויניק) און זײַן געהילף. זיי פֿאָרן אַהין מיט זייערע אויטאָמאָבילן״.

״איך?!״ — האָב איך פֿאַרוווּנדערט אויסגערופֿן, — ״דאָ איז מסתמא אַ טעות, פּאָנאַס בודרייקאַ. כ׳קען אַפֿילו ניט רײַטן, בפֿרט מיליטעריש פֿערד...״

״ניין, ניין, ניט קיין טעות. דער פּאָלקאָוויניק האָט געוואָלט, אַז איך זאָל רײַטן מיט דיר, ס׳איז אָבער רעכט געווארן, אַז דו אַליין זאָלסט עס טאָן. דער פּאָלקאָוויניק האָט באַמערקט, אַז בײַ מײַן איצטיקן ״איבערגעבאַפּטן צושטאַנד״ וועט עס מיר פֿאַלן אַ ביסל צו שווער, פֿאַרשטייסט? אַ גוטער מענטש דער פּאָלקאָוויניק. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט דיך הײַנט באַגעגנט אין גאַס און דו האָסט אים ניט באַגריסט. אַז איך האָב אים פֿאַרגעלייגט, דו זאָלסט אַליין רײַטן, האָט ער געזאָגט: גוט, זאָל ער רײַטן, אויב ער קען?.. געוויס קען ער רײַטן, האָב איך אים געזאָגט...״. בודרייקאַ האָט פֿאַרזשמורעט זײַנע פֿעטע אייגלעך און כיטרע געשמייכלט. ס׳איז שוין ניט געווען ווי זיך אַרויסצודרייען...

אַז בודרייקאַ איז אַוועק זיך צוגרייטן צו דער הײַנט־נאַכטיקער נסיעה בין איך געבליבן וואַרטן אויף די פֿערד. איצט האָב איך זיך קלאָר דערמאָנט מײַנע אַלע דערפֿאַרונגען אין רײַטן. ווי איך האָב, אַלס יינגל, געאַרבעט אויף הכשרה, אויף אַ גרויסער פֿאַרם, בײַ אַ יידישן גוטבאַזיצער. דאָרטן האָב איך פֿאַר אַ שטיק זומער געפּאַשעט פֿערד, און פֿון אָוונט פֿלעג איך אויף איינעם רײַטן אַהיים — אַ רעכטן מהלך. עטלעכע מאָל בין איך אַראָפּגעפֿאַלן און אָפּגעשניטן כמעט טרוקן, אָבער איין מאָל האָט מיך אַ פֿערד צעטראָגן, אַז הימל און ערד האָבן זיך געדרייט אין אַ קאַראַהאַד. כ׳בין געשפּרונגען אויף זײַן נאַקעטן רוקן אַרויף און אַראָפּ, ביז ער האָט זיך דערלאַנגט אַ דריי און איך בין אַראָפּגעפֿלויגן עטלעכע מעטער ווײַטער פֿון

פֿערד און קוים צוזאַמענגעקליבן מײַנע ביינדלעך. דאָס פֿערד איז געקומען צו לויפֿן אין הויף אָן דעם רײַטער, און איך בין קוים דערקראָכן אַ הינקעדיקער צום הויף מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער. מײַנע חבֿרים האָבן מיך מקבל־פּנים געווען מיט אַ געלעכטער און איך האָב זיך געשעמט.

בודרייקאַ האָט מיך טאַקע געוואָרנט ביים געזעגענען זיך:

"אַ פּאָר פּרימאַ פֿערד, נאָר זײַ פֿאָרזיכטיק!"

דער קאָזאַרמע־הויף איז איצט געווען באַלויכטן מיט עטלעכע טונקל־מוטנע עלעקטרישע לעמפּלעך, אין די ווינקלען. ס'האָט אויסגעזען ווי דאָס ליכט וואָלט געפֿאַלן דורך אַ שטויב. פֿון די קיך־פֿענצטער האָט אָבער געשפּאַרט מיט פּאַסמעס גרעלן ליכט און זילבערנע קוואַדראַטלעך האָבן געצאַפּלט אויפֿן פֿינצטערן באָדן. אין טונקלען שאָטן האָט אַרומגעשפּאַנירט, הין און צוריק, אַ פּאָסטן בײַ די אַנטקעגנאיבערדיקע ווענט פֿון פּאָלק־מאַגאַזין. דאָ און דאָרט האָט מען געזען האַלב־באַלויכטענע פֿענצטער פֿון קאָזאַרמע־בנין. דער קאָזאַרמע־הויף איז געווען אָפּגעליידיקט, און צו די ווענט האָט זיך געטוליעט אַ געדיכטער חושך. אַ טיפֿע שטילקייט האָט זיך געלייגט אַרום. פֿון צײַט צו צײַט האָט זיך די קיך־טיר מיט אַ דינעם סקריפּ געעפֿנט און אַרויסגעשטופּט אַ סאָלדאַט אין דעם טונקל. אומגעדולדיק האָב איך זיך אַרומגעדרייט אין הויף. כ'בין אַ פּאָר מאָל אַרײַן אין קיך. געריעדט מיטן קוכער, וואָס האָט מיר יעדעס מאָל אונטערגעטראָגן אַ טעפּעלע פֿאַרעדיקע קאַוווע מיט אַ פּאָר לויבווערטער פֿאַר מײַן הײַנטיקער "מלחמה" מיט גודרעוויטשיסן. זײַן צוגעלאָזענער, הגם חניפֿהדיקער טאָן האָט מיך פֿאַרשאַפֿט הנאה, איבער הויפּט מײַן נתעלה ווערן אין די אויגן פֿון די סאָלדאַטן, וועלכע האָבן נאָך געאַרבעט אין קיך.

איך בין געשטאַנען אין הויף און פֿאַרשטאָכן מײַן בליק אין דער געדיכטער פֿינצטערניש, דאָרט ווו מיר האָבן מיט אַ פּאָר שעה צוריק געזען די הערלעך־בלוטיקע שקיעה. איך האָב געפֿרווט אין מײַן מחשבֿה אויפֿלעבן דאָס בילד, אָבער דער חושך האָט זיך גלייַג אויף מײַן געמיט, און דער אומעט איז צוריקגעקומען, ווי אַ שוואַרצער פֿויגל אין זײַן נעסט. עס בושעווט שוין אַ מלחמה אין דער וועלט, האָט עס אין מיר אַרײַנגערעדט, אָט פֿאַלן שוין באָמבעס אויף דער פּוילישער ערד... און די יידן דאָרטן?... און די יידן דאָ... ווי לאַנג וועט דויערן דעם אַשמדאַיס מאַרש ביז צו אונדז?... איך האָב אים שוין געפֿילט...

איך האָב ווידער אַ מאָל געטאַפּט די אָנגעלאָפֿענע טאָרבעלעך אונטער מײַנע אויגן. שוין געווען באַלד צײַט, אַז די פֿערד זאָלן געבראַכט ווערן. אַ וויַלע שפּעטער האָב איך טאַקע געהערט פֿערדישע פּאָטקעווען קלינגען אויפֿן ברוק. דער אָרדענאַנס איז אַרויסגעקומען פֿון שאָטנדיקן טונקל, פֿירנדיק צוויי פֿערד.

מײַן בליק איז געפֿאַלן אויף די צוויי שיינע ברוינע פֿערד און מײַן האַרץ האָט אָנגעקוואָלן פֿון נחת: איך וועל אויף זיי רײַטן. אַזעלכע פֿערד! זיי זענען געווען ווי אויסגעגאָסן פֿון רויט־ברוינעם בראָנדז, מיט הויכע שלאַנקע פֿיס און דינע גראַציעזע העלדזער. די טונקל־ברוינע זאָטלען זענען געלעגן ווי צוגעשמידט, אויף אַ דיקן ברוינעם פֿילץ־אונטערלייג, די רוקנס האָבן אויסגעזען ווי אויסגעטאָקט. שפּיגלדיק־זילבערנע צוימגעביסן זענען געווען פֿאַרלייגט אין זייערע מײַלער. זיי האָבן נערוועז געגריזשעט די צוימרינגען און זיי באַדעקט מיט שוימיקער סלינע, ווי ביר. איינער האָט געטופּעט מיט אַ פֿוס אין באָדן.

צום שטאַרקסטן האָט פֿאַרכאַפּט דאָס אויג זייער פֿאַרב, וואָס האָט געבליאַסקעט ווי אַ רויט־ברוינער פּליוש, ביידע פֿון זעלבן קאָליר. דער קאָליר האָט מיך מיט עפּעס געשראָקן און געמאַכט אומרויק און כ׳האָב זיך ניט געקאָנט כאַפּן, אָן וואָס עפּעס דערמאָנט מיר דער קאָליר. כ׳בין געוואָרן נערוועז און געפֿילט, אַז אָט דער עפּעס האָט אַ שייכות צו די קאָלירן פֿון די פֿערד. איין פֿערד האָט מיט דער פּאָטקעווע אַרויסגעקלאַפּט אַ זײַלכל שטויב פֿון דער ערד; דער צווייטער האָט זיך בייגעוודיקן האַלדז אַ צי אויס געטאָן צו מיר. די ברוינע רויטקייט פֿון לאַנגן האַלדז האָט זיך אַ קנייטש געטאָן אין סימעטרישע פֿאַלדן, ווי אַ גוטער געוואַנט, און מיט אַ מאָל איז אַרויסגעשפּרונגען דאָס רעטעניש פֿון דעם עפּעס: ס׳איז אַקוראַט דער זעלבער קאָליר ווי די ברוינע העמדלעך וואָס איך האָב געזען אַנוסטן אין מיליטערישן קינאָ, אין דער כראָניק פֿון אַ נאַצישן פּאַראַד אין בערלין. דאָרטן האָבן מאַרשירט גאַנצע מחנות ברוינע באַשטיוולטע יונגען אונטער אַ מענגע פֿלאַטערנדיקע רויטע פֿאָנעס מיט שוואַרצע האַקנקרייצן.

מיר איז ווי פֿריילעכער געוואָרן פֿון דעם פֿלוצלינגדיקן אַנטדעקן די סיבה פֿון קאָליר, וואָס האָט מיך געמאַטערט. קאַפּיטאַן קאָונאַס איז אָנגעקומען פֿון דער זײַטיקער אַלעע, וואָס פֿירט פֿון פּאָלקאָוויניקס הויז. איך האָב אים סאַלוטירט.

״איך קום דיר געבן די אינסטרוקציעס. די פֿערד זענען שוין אַ פּאָר מאָל פֿרעמירט געוואָרן״, — האָט ער געריעדט צו מיר ווי צו זײַנס אַ גלײַכן.

״ס׳איז פֿאַר מיר אַ כּבֿוד צו רײַטן אויף זיי״, — האָב איך געזאָגט.

״געוויס, זע ווי זיי שיינען, ווי אַ פּאָר אויסגעפּאַשעטע בתולות, וועסט הנאה האָבן פֿון זיי...״ — האָט ער געזאָגט צווייטײַטיק און געלאַכט. — ״רײַט בעסער אויף דעם״, — האָט ער מיר אָנגעוויזן אויפֿן פֿערד, וואָס האָט פֿריער געהאַט אויסגעשטרעקט זײַן האַלדז צו מיר, — ״ער שוועבט, וועסט אַפֿילו ניט פֿילן אַז דו רײַטסט... קאָנסט גיין!״ — האָט ער געזאָגט צום סאָלדאַט, וואָס האָט די פֿערד געבראַכט. דער סאָלדאַט האָט סאַלוטירט און אַוועק.

ער האָט מיר געגעבן די לעצטע אָנווײַזונגען: ווי צו רײַטן, ווו די מיליטערישע זאָלנע הייבט זיך אָן, אַז איך וועל באַגעגענען ליכטצייכנס און וואַכפּאָסטנס אויס

לענג דעם גאַנצן וועג, און כ׳זאָל געדענקען דעם פּאַראָל, כדי אָן שטערונגען דורכגעלאָזן צו ווערן. און ניט יאָגן זיך...

״אַ דאַנק הער קאַפּיטאַן, איך וועל אויספּירן מײַן אויפֿגאַבע אויפֿן בעסטן אופֿן״.

״אַזוי מוז עס יעדער סאָלדאַט. און געדענק: דאָ, אין די לעדערנע טאָרבעס, בײַ די זאָטלען, זענען פֿאַראַן מאַפּעס און אַנדערע פּאַפּירן, וואָס טאָרן ניט געפֿונט ווערן. דאָס איז שטרענג געהיים! נו, אַ שפּרונג אַרויף!״ האָט ער געזאָגט.

איך האָב זיך אַ דריי געטאָן און ער האָט באַמערקט מײַן געשוואָלן פּנים.

״וואָרט נאָר אַ רגע״, — האָט ער אַרויפֿגעלייגט זײַן דינע ווײַסע האַנט אויף מײַן פּלייצע, — ״וער האָט עס דיר אַזוי צעמזיקט? זיך אפֿשר געשלאָגן איבער אַ מיידל. עס לוינט ניט, גלייב מיר, אַלע די זעלבע נקבֿות...״

״ניין, הער קאַפּיטאַן, ניט צוליב אַ מיידל״.

״איז גוט, און איצט — פּאַשאָלי!״ — האָט ער געזאָגט אויף רוסיש.

״צום באַפֿעל, הער קאַפּיטאַן!״ האָב איך סאַלוטירט.

כ׳האָב אַרײַנגעשטעקט די לינקע פֿוס אין זאָטלרינג און מיט ביידע הענט אַ נעם געטאָן די אַרויסגעהיבענע שפּיצן פֿון זאָטל. איך בין פֿלינק אַרויף אויפֿן פֿערד, האַלטנדיק די לייצעס פֿון צווייטן פֿערד אין מײַן רעכטער האַנט.

שוין זיצנדיק אויבן האָט ער מיר געזאָגט: ״ס׳איז פֿינצטער, רײַט ניט צו שנעל, זיי קאָנען זיך נאָך צעקלאַפּן אַ פֿוס, זײַ פֿאָרזיכטיק״.

״איך וועל זײַן פֿאָרזיכטיק, הער קאַפּיטאַן״.

די שלאַנקע פֿיגור פֿון קאַפּיטאַן קאָונאַס איז אײַנגעשלונגען געוואָרן פֿון חושך. איך האָב נאָך אויפֿגעכאַפּט בײַ זײַן אַוועקגיין אַ שמייכל, פֿאַרפֿרעסט צווישן זײַנע דינע ליפּן. האָט ער ניט אַ מאָל געלאַכט פֿון מיר?..

דורכרײַטנדיק דעם ברייטן טויער, וועלכן דער וואַך־סאָלדאַט האָט שנעל געעפֿנט, האָט ער מיר סאַלוטירט אויפֿן מיליטעריש שטייגער. אָבער ער האָט תּיכף באַמערקט זײַן טעות — עפּעס בין איך גאָר קיין אָפֿיציר ניט, און ער האָט מיך באַגלייט מיט אויגן־גלאָצענישן פֿאַרוווּנדער.

איך בין געריטן דורך דער הויפּטגאַס. דאָס שטעטל איז געלעגן אײַנגענומען אין שטילקייט, מײַן יידיש שטעטל! ווי עס וואָלט מורא געהאַט צו אָטעמען אין דעם אָ טאָג, דעם ערשטן טאָג פֿון מלחמה. קיין לעבעדיקן מענטש האָט מען ניט געטראָפֿן אין דער האַלב־באַלויכטענער גאַס. אין ווייניק פֿענצטער האָבן געשימערט ליכט־פֿלעמלעך. יידישע היימען...

ס׳איז געווען פֿרײַטיק צו נאַכט, די שאָטנס פֿון די צאַנקענדיקע שבת־ליכט האָבן זיך געזען דאָ און דאָרט, געשפּרונגען אין משונהדיקע פֿיגורן אויף די ווענט,

דורך ניט פֿאַרהאַנגענע פֿענצטער. וויַיט אַרום האָט אָפּגעהילכט דאָס ריטמישע קלאַפּן פֿון די פֿערדישע פּאָטקעוועס אויפֿן ברוק.

פֿון ביידע זײַטן גאַס יידישע הײַזער, יידישע קראָמען, און אָט רײַט אַ יידישער סאָלדאַט מיט צוויי ברוינע פֿערד אין נאַבט אַרײַן, אין דער ערשטער מלחמה־נאַכט אויף דער וועלט. דאָס יידיש־ליטווישע שטעטל שלאָפֿט נאָך הײַנט רויק, הגם באַזאָרגט, אָבער וואָס ברענגט דער מאָרגן? און וווהין פֿירט מײַן וועג? וווהין גייסטו, וווהין רײַטסטו, יידישער צעמזיקטער סאָלדאַט פֿון דער ליטווישער אַרמיי? ס׳האָט געשריִען אין מיר מיט אַזאַ שטילקייט, וואָס זי האָט פֿאַרטויבט מײַן געמיט. ס׳האָט געווויינט אין מיר דאָס פֿרעמדקייט און דער אומעט. מײַן האַרץ האָט געצאַפּלט מיט דער מורא פֿון אומבאַוווסטן. איך בין גרייט געווען אַראָפּצושפּרינגען פֿון די פֿערד, זיי לאָזן גיין אויף גאָטס באַראָט, און אַליין אַנטלויפֿן, אנטלויפֿן פֿון דאַנען, ווען ס׳וואָלט נאָך געווען וווהין צו לויפֿן...

איך בין אָנגעקומען צום אָרט, ווו די גאַס האָט ווינקלדיק זיך אַ בייג געטאָן און געפֿירט צו דער בריק: אָט איז די קראָם, דאָס קליינע צוויי־טיריקע קרעמל מיטן גרויסן שילד מיטן באַקאַנטן אייגענעם נאָמען. אַנטקעגן, אַ ביסל ווײַטער, זיפּט זיך דורך אַ פֿענצטער אַזאַ זיסע וואַרעמע ליכטיקייט. דאָרטן איז איצט די גאַנצע משפּחה. און איך? וווהין גיי איך איצט? וועלן זיי מיך נאָך זען? איך האָב זיך אויסגעגליַיכט מיטן פֿענצטער אין איין ריי און בלויז פֿאַר אַ סעקונדע פֿאַרהאַלטן די פֿערד, ווי אַ מין סאַלוט צו מײַן טאַטע־מאַמע. אויף דער וואַנט האָט זיך אַ צאַפּל געטאָן אַ שאָטן, אַ שאָטן פֿון אַ מענטשן, לעבעדיק און נאָענט און טײַער... כ׳האָב מיט רוגזה אַ צי געטאָן דאָס צוימל בײַם פֿערד. בלויז איין סעקונדע, וואָס האָט געדויערט ווי אַן אייביקייט. אין אויג איז אָנגעלאָפֿן אַ וואַרעמקייט. איך האָב אַ שפּיץ פֿינגער צוגעדריקט צום אויגווינקל. און געפֿילט אַ פֿײַכטקייט אויף מײַן געשוואָלענער באַק. אין האַרצן האָט עפּעס געקלעמט און כ׳האָב מיט כּוח געדריקט דעם רעוואָלווער אין מײַן קעשענע.

אַז איך בין אַריבער די בריק, בין איך פֿאַרזונקען געוואָרן אין אַ געדיכטן חושך. די אייגענע האַנט האָט מען ניט געקאָנט זען. די פֿערד זענען פֿאַרגאָסן געוואָרן ווי טינט־פֿלעקן אויף שוואַרצן פּאַפּיר, נאָר פֿון צייַט צו צייַט האָט אַ פֿאָספֿאָרפֿונק זיך אַרויסגעריבן פֿון זייערע וואַרעמע פֿעלן. כ׳האָב זיך געמוזט אין גאַנצן פֿאַרלאָזן אויפֿן נאַטירלעכן חוש פֿון די פֿערד.

די פֿערד האָבן אָנגעהויבן לײַכט לויפֿן איבערן וועג. עס איז פֿאַר מיר אַ סימן געווען, אַז זיי פֿילן אַ זיכערקייט אין זייער געלויף.

די נעוויאַזשע האָט געשטראָמט פֿאַראַלעל צום וועג. וועלן דער וועג האָט זיך אויסגעבויגן און גענטער פֿאַזע טײַך, האָבן די פֿינרד, פֿילנדיק דעם

קילן גערוך פֿון וואַסער, געדרייט אַהין די פּעסטע, עלאַסטישע העלדזער און אָנגעשפּיצט די אויערן, ווי זיי וואָלטן זיך אײַנגעהערט צום געזשום פֿון טײַך.

די נאַכט איז געווען וואַרעם און מילד. די פֿערדישע פּאָטקעווועס האָבן געקלאַפּט אין לויפֿטאַקט אויפֿן שאָסיי. ס׳איז אָנגענעם געווען זיך אײַנצוויגן אין זייער ריטעם. די וואַרעמע נאַכט און דאָס רײַטן האָבן געווירקט באַרויִקנדיק. פֿלוצלינג האָט אַ קנאַל, ווי פֿון אַ ביקס, דורכגעלעבערט די טויטע שטילקייט. דאָס האָט אַרויסגערופֿן אין מיר די דערמאָנונג פֿון דער הײַנטיקער גרויסער פּאַסירונג: די מלחמה! מײַנע רעיונות האָבן זיך קנויליק געפֿלאָנטערט. די ברוינע רויב־חיה ווען מאָרגן זײַן אין פּוילן... מיליאָנען יידן וועלן ווערן שקלאַפֿן... און ליטע?... די ליטווינער אַליין ווילן דאָך זייער לאַנד אַוועקשענקען דעם ״פֿירער״... איך האָב געהאַלטן מײַן האַנט אין קעשענע און באַטאַפּט דעם רעוואָלווער. די זיבערקייט פֿון אַן ענדערונג צום שלעכטן האָט מיך ניט אָפּגעלאָזן. שרעק און שוואַרצע פֿאָרויסזעונגען... מיט אַ מאָל האָט אין דער פֿינצטערניש אויפֿגעלויכטן אַ בילד: האָרדעס, האָרדעס... באַשטיוולטע ברוינע יונגען האָבן מאַרשירט אין בריייטע לאַנגע קאָלאָנעס. זיי זענען געקומען פֿון חושך אַרויס מיט האַקנקרייצן, ווי שוואַרצע צונויפֿגעקנוילטע שלאַנגען אויף זייערע אָרעמס. זיי האָבן מאַרשירט, ווי אַ פֿינצטערע מאַסע, מיט האַרטע טעמפּע פנימער, מיט טויבע טריט... דער מאַסיוו פֿון לעבעדיקע קוואַדראַטן האָט זיך געוואָלקט אויף מיר, אויף מיר ... כ׳האָב געוואָלט שרײַען, אָבער דאָס קול איז געבליבן שטעקן אין מײַן קעל. די פֿערד שטייען, ווי זיי וואָלטן געשפּירט די סכּנה.

איך האָב אָנגעהויבן יאָגן די פֿערד אויף דער ברוינער פּראָצעסיע... מיט אַ מאָל האָט עפּעס מיך אַ ריס געטאָן און שיער ניט אַראָפּגעשלעפּט פֿון זאָטל. כ׳האָב ווידער געעפֿנט דאָס מויל, נאָר שרײַען האָב איך ניט געקאָנט. פֿון מײַן אויפֿצאַפּל איז די האַלוצינאַציע מיט איין מאָל פֿאַרשוווונדן, נאָר תּיכף האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס פֿערד אָן אַ רײַטער, האָט אַרויסגעריסן די לייצעס פֿון מײַן האַנט. ס׳האָרץ איז מיר אַנטפֿאַלן: וואָס וועט איצטער זײַן?!

מאָמענטאַל האָב איך דערפֿילט, אַז מײַן פֿערד שטייט אויף אַן אָרט. כ׳האָב זיך אָנגעבויגן איבער דער לענג פֿון זײַן שטײַפֿן קאַרק. טערערן האָבן מיך געשטיקט. כ׳האָב אים אַ גלעט געטאָן. מײַן האַנט האָט עפּעס אָנגעטאַפּט – ביידע פֿערד זענען געשטאַנען צוגעטוליעט קאָפּ צו קאָפּ. כ׳האָב אויפֿגעשריִען פֿון שׂימחה. די טערערן האָבן פֿון זיך אַליין אָנגעהויבן רינען אויף מײַנע געשוואָלענע באַקן. זוכנדיק די לייצעס, האָב איך דערטאַפּט דעם פֿערדס שאַרף־אָנגעשפּיצטע אויערן, ווי אַ צייכן פֿון סכּנה. איך האָב זיך איבערגעגעבן צום גורל...

איצט זענען די פֿערד געגאַנגען פּאַמעלעך, נערוועז געצוקט מיט די פֿעלן און זיך אָן אויפֿהער געדריקט איינס צום אַנדערן. אין מיר איז די שרעק זיך צעוואַקסן

שוואַרצער ווי די נאַכט. עפּעס איז דאָס אַ שלעכטער סימן, האָב איך געטראַכט, און געוואָלט וואָס גיכער זײַן צווישן מענטשן. ניט ווילנדיק, זענען מיר געקומען אויפֿן זכרון די פֿערזן פֿון געטעס באַלאַדע "ערל־קעניג".

די פֿערד זענען ווידער לײַכט גענאָפֿן און איך האָב, לויט זייערע ריטמישע באַוועגונגען, רעציטירט אין דער שטיל די אומעטיקע שורות: "וועג רײַטעט זאָ שפּעט דורך נאַכט און ווינד, דאָס איז דער פֿאַטער מיט זײַנעם קינד."

כ׳האָב עטלעכע מאָל איבערגעחזרט די סטראָפֿעס, וואָס כ׳האָב נאָך געדענקט פֿון מײַנע שוליאָרן. דאָס האָט מיך אַ ביסל באַרויִקט.

פֿון ווײַטן האָבן אָנגעהויבן ווינקען פֿאַראיינצלטע פֿונקען, ווי גליווערעם אין אַ זומערנאַכט. באַלד מסתּמא הייבט זיך אָן די מיליטעריש זאָנע, האָב איך זיך געטרייסט. ס׳איז מיר פֿריילעכער געווארן. די ווײַס־גאָלדיקע פֿונקען האָבן זיך איצט אָפּגעטער געלאָשן און געצונדן, סיגנאַליזירנדיק דעם וועג צום מיליטערישן לאַגער. ס׳איז מיר געווארן מונטערער אויפֿן האַרצן.

די פֿערד זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג פֿון די ליכט־סיגנאַלן. פֿון דאָרטן האָט זיך דורך דער שטילקייט, ווי דורך אַ געדיכטן שלייער, דערטראָגן אַ גערוש. אַן עלעקטריש לעמפּל האָט מיר פֿלוצלינג אַ לויכט געטאָן אין פּנים. עמעץ האָט באַפֿוילן בלײַבן שטיין. איך האָב אויפֿגעציטערט און אַ צי געטאָן בײַם צוימל. ביידע פֿערד זענען געבליבן שטיין, ווי צוגעקאָוועט צו דער ערד. ס׳איז געווען דער ערשטער פֿאַטרול: צוויי סאָלדאַטן אויף פֿערד.

"פֿאַרבאָטענע מיליטעריש זאָנע!" — האָט איינער געמעלדעט אין מילי־טערישן נוסח. כ׳האָב געזאָגט דעם פֿאַראָל און זיי האָבן מיך תּיכף דורכגעלאָזן און אַפֿילו סאַלוטירט — אַ פּנים צוליב די פֿערד...

בײַ דער שײַן פֿון זייער עלעקטריש לעמפּל, וואָס האָט דורכגעשטרײַפֿט דעם וועג איז ווידער געפֿאַלן אין מײַן אויג דער שימער פֿון די ברוינע פֿעלן פֿון די צוויי פֿערד. און ווידער האָט עס מיך אַרויפֿגעבראַכט אויף דער אַסאָציאַציע פֿון יענער ברוינקייט, וואָס איך האָב געזען מיט עטלעכע טעג צוריק אין דער קינאָ־כראָניק: בערלין טונקט זיך אין אַ ים מיט האַקנקרייץ־פֿאָנען און אונטער זיי מאַרשירן ברוינע מחנות יונגען. יענער פֿאַראַד מיט זײַנע ברוינע קאָלאָנעס האָט אויף מיר אָנגעווארפֿן אַן אימה, ווי אַ שטורעם וואָס גייט חרובֿ מאַכן די וועלט. פֿון דעמאָלט אָן האָב איך גאָר אַ סך יאָרן געטראָגן אין מײַן האַרצן אַ מין שרעק־קאָמפּלעקס, וועג איך האָב געזען דעם ברוינעם קאָליר פֿון יענעם דײַטשלאַנד. די אומשולדיקע פֿאַרב איז געווארן דער סינאָנים פֿון רישעות.

איצט האָבן מיר די ברוינע פֿערד ווידער דערמאָנט אָן די ברוינע באַנדיטן, וואָס האָבן זיך פֿאַרלייגט אויף דער וועלט, איבער הויפּט אויף ייִדן. אַן אומרו האָט זיך אין מיר אַרײַנגעבאָפּט און די פֿערד האָבן מיט אַ מאָל אָנגעהייבן ברײַען מײַן לײַב

מיט זייער פֿינצטערער ברוינקייט. עס האָט זיך מיר געוואָלט וואָס גיכער פּטור ווערן פֿון זיי. ס׳האָט זיך מיר געדאַבט, אַז זיי זענען מײַן אומגליק. ווּהין טראָגט איר מיך? ווּהין? האָב איך געפֿליסטערט, ווּהין, ברוינע, פֿינצטערע שדים? אָבער די פֿערד האָבן עס ניט געפֿילט...

פֿלוצלינג זענען צוויי נעמען, צוויי שוואַרצע טומאה־נעמען, וואָס איך האָב תּמיד אויסגעמיטן זיי צו דערמאָנען, פֿונקט ווי מע דערמאָנט ניט דעם טײַוול אין אַ מקום־קדוש, אויפֿגעקומען אין מײַן זכּרון. אומפֿאַרשטענדלעך פֿאַר זיך אַליין איז מיר אײַנגעפֿאַלן דער משונהדיקער געדאַנק, אַז דאָס רײַט איך גאָר אויף צוויי ברוינע נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישע גילגולים בצורת ברוינע פֿערד, און איך האָב, אין מײַן פֿאַנטאַזיע־שפּיל, געגומען צוויי נעמען פֿון זייערע סאַמע גדולים און זיי אָפּגעקירצט פֿאַר מײַנע צוויי פֿערד: "היט" און "הים".

און כ׳האָב זיי מיט הנאה אָנגעהויבן יאָגן, ווי זיי וואָלטן טאַקע געווען יענע:

"אַ רוח אין אײַער לײַב און לעבן, ברוינע ממזרים, רירט אײַך! אַלע יידישע קלאָגן און בראָכן אויף אײַערע קעפּ!... — האָב איך זיי געשאָלטן. — היט, אַ מכּה אין דײַן טרייפֿענעם געביין! האָב איך עזידלט דאָס פֿערד, אויף וועלכן איך בין געזעסן. פּגרן וועסטו בײַ מיר! שוין לאַנג האָסטו געמעגט אַ מיתה־משונה אײַננעמען, ברוינע כאָליערע דו!... און דו, הים, האָב איך לײַכט אַ קיצל געטאָן מיטן שפּיץ שטיוול דאָס פֿערד בײַ מײַן רעכטער זײַט, אַ שלאָק זאָל דיך טרעפֿן צוזאַמען מיט דײַן קאָלעגע!..."

איך האָב איצט אויסגענוצט מײַן גאַנצן קללות־רעגיסטער און הנאה געהאַט פֿון דעם דאָזיקן שפּיל מיט די ברוינע, אומשולדיקע פֿערד, כאָטש זיי האָט עס ניט געקימערט. ווי פֿריִער זענען זיי זיך געלאָפֿן לײַכט, גראַציעז, אין ריטמישן טראָט. די ברוינע פֿערד זענען אַפֿילו ניט באַלייִדיקט געווען.

די דאָזיקע משונהדיקע שפּיל איז מיר געבליבן אײַנגעקריצט אין זכּרון און כ׳האָב אַ סך יאָרן עס ניט געקענט פֿאַרגעסן, אָבער כ׳האָב זיך שפּעטער געשעמט עס צו דערציילן. די געשיכטע האָט מיר אויסגעזען קינדיש און נאַריש.

פֿון וויַיטן האָבן זיך שוין באַוויזן געדיכטערע ליכטפֿלעקן. זיי האָבן אָנגעצייכנט אַ קוואַדראַטיק־לאַנגן שטח אין דער פֿינצטערניש, ווי גאָלדיק גלייַקע בינעלער אויף שוואַרצן סאַמעט האָבן זיי געפֿינקלט. אַנטקעגן אויפֿן וועג, איז אָנגעפֿאָרן מיט געוריש אַ מיליטערישע לאַסטמאַשין מיט אויסגעלאָשענע לאָמפּן, נאָר איר געלער דרייַעק האָט איר "לעגיטימירט". די פֿערד האָבן זיך פֿאַרנומען רעכטס, כּדי אויסצומײַדן די מאַשין, נאָר מיט אַ מאָל האָט דער אויטאָ־פּראָשעקטאָר געוואָרפֿן אַ סנאָפּ ליכט אויף די פֿערד. דאָס ליכט איז בלענדיק געפֿאַלן אויף זיי, אַ בלאָנדזשע

געטאָן צום הימל, אַ פֿאַל געטאָן צו דער ערד און זיך אויסגעלאָשן. דער מאָטאָר איז שטיל געוואָרן אַ ווײַלע.

די פֿערד זענען פֿאַרבײַ פֿאָרזיכטיק דעם אויטאָ און וויַטער געלאָפֿן. מיר זענען דורכגעגאַנגען דורך עטלעכע פֿאַטרולן, און קיינער האָט מיך ניט פֿאַרהאַלטן. נאָך אַ קורצער צײַט איז פֿון דער פֿינצטער, בײַ דער זײַט פֿון וועג, אויסגעוואַקסן אַ פֿאַטרול פֿון צוויי סאָלדאַטן אויף פֿערד. איינער פֿון זיי האָט מיר אָפּגעשניטן דעם וועג. איך האָב עס אויפֿגענומען ווי אַ געווײַנלעכן קאָנטראָל.

דער סאָלדאַט האָט מיך באַלויכטן מיט זײַן עלעקטריש לעמפּל, אַ רגע איז ער געווען שטיל און מיט אַ מאָל אַרויסגעברומט מיט אַ געלעכטער:

„דיך פֿאָרט געפֿאַקט, געזעגן זיך מיטן לעבן...“

איך האָב אויפֿגעציטערט. טראָפנס קאַלטער שווייס האָבן מיר אַרויסגעזעצט אויפֿן שטערן. גודרעוויטשיוס... האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין מײַן מוח. אָבער צוליב דעם קורצן זאַץ, אָן דעם צוגאָב פֿון „זשידאַס“, בין איך ניט געווען זיכער צי דאָס שפּילט ניט אָפּ עמעצער מיט מיר אַ שפּאַס.

„איך בין אין אַ שליחות פֿון פולקאָ וואַדאַס (פּאָלק־שעף)!“ — האָב איך געמאָלדן און אַקצענטירט די צוויי לעצטע ווערטער.

איצט איז באַשטעטיקט געוואָרן מײַן חשד:

„דו, זשידאַס!..“ — און ער האָט נאָך אַ מאָל אַרײַנגעשניטן זיך מיט זײַן העל ליכט אין מײַן פּנים, — „דער פּולקאָ־וואַדאַס וועט דיר שוין ניט העלפֿן...“

איצט איז מיר אַלץ קלאָר געוואָרן. אויף אַזאַ באַגעגעניש האָב איך זיך ניט גערייכט. דער אומגליקלעכער צופֿאַל האָט אים גראָד איצט געדאַרפֿט אָנטראָגן.

זאָג ווידוי, האָב איך געטראַכט מיט רעזיגנאַציע און שוין געווען גרייט אויף אַלץ. „זשידאַס, זע!“ — האָט ער אַ צינד געטאָן זײַן עלעקטריש לעמפּל און אים אויסגעדרייט צו זיך אויף דער ברוסט, — „אין נאָמען פֿון דעם דאָזיקן הייליקן צייכן וועל איך דיר איצט דערשיסן, שמוציקער ייִד!..“

ער האָט אויפֿגעהויבן די קלאַפּע פֿון זײַן אייבערשטער לינקער מונדיר־קעשענע, און — דאָרטן איז געווען צוגעשפּיליעט אַ האַנקרייץ.

איך האָב לאַנג ניט געטראַכט, אַ צי אַרויס געטאָן דעם רעוואָלווער פֿון קעשענע און אָנגעשטעלט צו גודרעוויטשיוסן.

דער סאָלדאַט אויפֿן צווייטן פֿערד האָט אין שרעק אַ געשריי געטאָן צו מיר: „הער אויף, ס׳איז נאָר אַ שפּאַס!“ — און ער האָט זיך אַ וואָרף געטאָן צו זײַן חבֿר: „גודרעוויטשיוס, ביסט משוגע געוואָרן? איך שלאָג דיך אַרײַן אין דער ערד גלײַך אויף אַן אָרט, קום!“ — האָט יענער אים אַ שלעפּ געטאָן.

„איך מיין, אַז דאָס וועט זײַן זײַן לעצטער שפּאַס“, — האָב איך געזאָגט, נאָך

אַלץ האַלטנדיק דעם רעוואָלוואר אָנגעשטעלט אויף גודרעוויטשיוסן. — "רירסטו אָן דײַן ביקס — שיס אירן!" — האָב איך אים געוואָרנט.

"איך וועל דיר נאָך קריגן!" — האָט גודרעוויטשיוס זיך שנעל אויסגעדרייט און אַוועק אין גאַלאָפּ. כ׳בין געווען צערודערט און צעשראָקן.

זײַן חבֿר איז שנעל נאָכגעריטן, באַגלייטנדיק אים מיט זידלערײַען.

ווידער האָב איך געפֿילט ווי טרערן שטיקן מיך. די פֿינצטערע געדיכטע נאַכט האָט צוגעדעקט מיך מיט מײַנע טרערן...

מײַנע צוויי ברוינע אומשולדיקע פֿערד, "היט" און "הים" זענען געשטאַנען ווי צוגעשמידט צום אָרט. און איך — פֿאַרלאָזן און טרויעריק־איינזאַם אין מיטן פֿעלד...

געשלאָפֿן בין איך אין אַ גרויסן צימער מיט נאָך עטלעכע אונטער־אָפֿיצירן און שרײַבער פֿון שטאַב־קאַנצעלאַריע, וועמען איך האָב ניט געקענט פֿון פֿריִער. געווען איז עס אַ לאַנגע הילצערנע זומער־געבײַדע מיט פֿײַן־געשניצטע קאַרניזן. אין צימער איז בײַ נאַכט שוין אַ ביסל קאַלטלעך געווען און איך האָב זיך אײַנגעוויקלט אין אַ פּאָר סאָלדאַטסקע דעקעס. אין דער פֿרי, ווען אַלע זענען אַרויס צו די פֿרימאָרגן־מאַנעווערעס און צו אַרבעט, בין איך געבליבן שלאָפֿן אַ ביסל לענגער, וויַיל בודרייקאַ האָט מיר דעם אָוונט פֿריִער, וועו איך בין אָנגעקומען אַ פֿאַרמאַטערטער מיט ביידע פֿערד, ניט געזאָגט וועו כ׳דאַרף זיך מעלדן צו אים. בודרייקאַ אַליין איז מיך געקומען רופֿן צו דער אַרבעט. איך האָב זיך שנעל אָנגעטאָן און דערפֿילט די שווערקייט פֿון רעוואָלוואר אין קעשענע. בודרייקאַ איז געווען ניכטער און אין אַ גוטער שטימונג. מיר זענען צוזאַמען אַרויס. דער שבתדיקער פֿרימאָרגן, דער צווייטער טאָג פֿון דער 2טער וועלט־מלחמה, איז אויפֿגעקומען קיל און שמעקעדיק מיט פֿעלד־ריחות, און אין מיר איז אויפֿגעקומען דער בלינדער פּחד פֿון דער נאַכט. כ׳האָב נאָך געפֿילט דעם חושך אויף מײַן ברעם און דאָס ליכט פֿון אויפֿגייענדיקן טאָג האָט געשטאָכן. ווי אַ רוח האָט זיך אין מײַן געדאַנק אַרײַנגעריסן די געוויסהייט פֿון מלחמה־אומגליק. די מלחמה וואָס פֿלאַקערט בײַ אונדזערע גרענעצן און מיר שטייען גרייט אַרײַנצופֿאַלן אין אירע פֿײַערדיקע אָרעמס. דעם טאָג האָט מיך דער מלחמה־קאָמפּלעקס כסדר פֿאַרפֿאָלגט און געזויגן פֿון מיר דאָס חיות. דאָס פֿאָרגעפֿיל פֿון אַ גרויסער קאַטאַסטראָפֿע האָט זיך אַרויפֿגעוואָליעט אויף מיר. איבער הויפּט האָבן געווירקט דעפּרימירנדיק די ברעקלעך נײַעס וועגן די זיגן און פֿאָרויסמאַרש פֿון די דײַטשן אין פּוילן, וואָס וועט באַלד פֿאַרוואָנדלט זײַן אין אַ גיהנום. איך בין געגאַנגען מיט בודרייקאָן אין גאַנצן באַצוווּנגען פֿון די דאָזיקע מחשבֿות. איך האָב געוואָלט פֿאַרהוילן מײַן שטימונג פֿון ייאוש און געשוויגן. ער האָט אויך געשוויגן ניט ווי זײַן שטייגער.

דער נעכטיקער טאָג מיט די אויסטערלישע פֿאַסירונגען, האָט מיך נאָך אַלץ ניט אָפּגעלאָזט. דער נצחון איבער גודרעוויטשיוסן האָט מיר אויסגעזען נישטיק און נאַריש און אומוויכטיק לגבי דעם, וואָס עס גייט אָן עטלעכע הונדערט קילאָמעטער פֿון אונדזער גרענעץ: דאָס יידישע פּוילן אין די ברוינע לאַפּעס.

די זון האָט געפֿלייצט מיט שפּעט־זומערדיק גאָלד איבערן לאַגער. דער העל־בלויער הימל, פֿאַרגאָסן מיט ליכטכוואַליעס, האָט אויף איין מאָל געבראַכט אַן אומבײַט — עס איז מיר פֿריילעכער געווען אויפֿן האַרצן. אַזוי איז שוין בײַ מיר פֿון תּמיד, אין די שווערסטע און גורלדיקסטע טעג, אין אַ מאָמענט פֿון צונויפֿטרעף מיט דער צעשטראַלטער זון, פֿלעגט אויפֿלויכטן אין מיר האָפֿענונג און גלויבן, ווי אַ סימן, אַז דאָס לעבן וועט זיגן. ניט איין מאָל האָט די דאָזיקע כּמעט רעליגיעזע עקזאַלטאַציע פֿון ליכט געראַטעוועט מײַן לעבן. כּל־זמן די זון באַגלעגנט מיך מיט שײַן און וואַרעמקייט, גלייב איך אין לעבן.

מײַן בליק האָט קענטיק אויפֿגעשמייכלט, ווײַל בודרייקאַ האָט פֿלוצלינג אַ זאָג געטאָן צו מיר, ווי ער וואָלט געלייענט מײַנע געדאַנקען:

"כּל־זמן די זון שײַנט וועט דער ברוינער שד אײַך ניט באַזיגן. צי קען דען דער טײַוול פֿאַרפֿינצטערן די זון אויף אייביק און אויסלעשן איר שײַן? ניין!"

צום צווייטן מאָל פֿאַר די לעצטע שעהען הער איך פֿון בודרייקאַן אַזעלכע רייד, ווי די נחמה־וועריטער פֿון נבֿיא. און וויפֿל דאַרף אַ מענטש וואַרעמע וועריטער? איך האָב געוואָלט דאַנקען בודרייקאַן פֿאַר זײַנע פֿריַנדלעכע וועריטער און עס ווידער ניט געטאָן. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז דורך בלויז דאַנקען וועל איך פֿאַרשוועכן די פֿרייד, וואָס גלאַנצט אין זײַנע פֿעטע אויגן־שפּעלטעלעך.

מיר זענען אַדורכגעגאַנגען דעם גרויסן פּלאַץ און צוגעקומען צום אַנדערן עק, וווּ עס זענען געשטאַנען עטלעכע וועגענער, באַצויגן מיט גרויע ברעזענטן.

"מיר וועלן די אַלע פּראָדוקטן דאַרפֿן אויסלאָדן פֿון די פֿורן אין איינעם פֿון די צימערן פֿונעם גרינעם באַראַק", — האָט בודרייקאַ צו מיר געזאָגט.

בודרייקאַ איז אַוועק און אַ ווײַלע שפּעטער געקומען מיט עטלעכע סאָלדאַטן. ער האָט אָפּגעריסן די פּלאָמבעס און מיר האָבן זיך געמוסמען צו דער אַרבעט. די סחורה איז געווען גרינג צו קאָנטראָלירן און די אַרבעט איז גיך געגאַנגען. ביז מיטאָג האָבן מיר אַלץ געהאַט פֿאַרענדיקט.

"קענסט גיין זיך אָפּרוען", — האָט בודרייקאַ צו מיר געזאָגט, — "מאָרגן איז זונטיק". "אַ דאַנק, פּאַנאַס בודרייקאַ. מיר האָבן עס גיך געמאַכט". איך האָב זיך אויסגעפֿלײַסט, וועלנדיק אים פֿאַרגיטיקן מיט אַ פּאָר וועריטער.

"איר אַלע האָט גוט געאַרבעט, און איך בין דערפֿאַר וועריט אַ שנאַפּס..."

כ'בין געווען מיד און פֿאַרשוויצט, געגאַנגען צו זיך אין צימער מיט אַ געדאַנק זיך אַרומוואַשן. איצט איז דאָרטן מסתּמא קיינער ניטאָ.

די פּענצטער פֿון צימער זענען געווען אָפֿן און ס׳האָט אַהין אַרײַנגעשטראָמט פֿרישע און וואַרעמע לופֿט. אינעווייניק האָב איך געפֿונען צוויי קאַנצעלאַריע־שרײַבערס פֿון אַ נידעריקן ראַנג. איינער פֿון זיי איז געזעסן אויפֿן דיל און מיט אַלע כּוחות געפּרוווט אַרונטערציען דעם גלאַנציקן און ענגען שטיוול פֿון זײַן רעכטן פֿוס. ער האָט זיך געמאַטערט און געזידלט די גאָרע וועלט מיט די געמיינסטע וועגן, אָבער עס האָט ניט געהאָלפֿן. אויף זײַן רויטן פּנים זענען אַרויסגעשפּרונגען טראָפּנס שווייס. פֿאַר בייזקייט האָט ער אַ קלאַפּ געטאָן מיטן קנאַפּל:

״איך וועל זיי באַלד צעשנײַדן אויף פּיצלער, כאָלערע...״

דער צווייטער סאָלדאַט, אין אַ העמד מיט פֿאַרקאַטשעטע אַרבל, איז געשטאַנען מיט שוים־באַזייפֿטע באַקן קעגן אַ קליין שפּיגעלע, וואָס ער האָט אויף אַ קונציקן אופֿן אָנגעהאַנגען אויף דער וואַנט. אין דער רעכטער האַנט האָט ער געהאַלטן אַ ראַזיר־מעסער, אויפֿגעהויבן צום פּנים. ער האָט צוגעווארפֿן אַ פּאָר פֿראַזעס:

״אַז דו ווילסט פֿראַנטעווען, אַ רוח זאָל דיך צעטרייסלען, טאָ מאַטער זיך...״

״גיב, וועל אין דיר העלפֿן אַראָפּקריגן די וויַבערשע שטיוועלעך...״

ער האָט אויף מיר אַ ניט זיכערן בליק געווארפֿן:

״אַזאַ ממזר, דער רעכטער, ווי צוגענאָגלט צום פֿוס, וויל בשום־אופֿן ניט אַראָפּ״. איך האָב זיך אויסגעדרייט מיטן רוקן צו אים און געמומען זײַן באַשטיוולטן פֿוס פֿעסט אין מײַנע ביידע הענט, צווישן די פֿיס. ער האָט מיט זײַן פֿרײַען פֿוס זיך אײַנגעשפּאַרט אין מײַן הינטערחלק און מיך אָנגעהויבן שטופּן. דער שטיוול האָט אָנגעהויבן ביסלעכווײַז נאָכגעבן, געווארן לויז און איז פֿאַרבליבן אין מײַן האַנט. איך האָב אים דערלאַנגט דעם סאָלדאַט:

״דאָ האָסטו אים, אָבער אויב דו ווילסט אים אָנטאָן, שניַד אויף די כאָליעווע״.

״אַ דאַנק, ברודערל. האָסט מיך געראַטעוועט״, — האָט ער אַ צופֿרידענער געזאָגט.

״האָסט זיך אַ פּנים געקליבן גיין צו דײַן כּלה...״ — בין איך געווארן חבֿריש.

״ריכטיק, ברודער, איך האָב טאַקע געהאַט אָפּגערעדט מיט מײַן כּלה הײַנט בײַ נאַכט זיך צו טרעפֿן. זעסטו דאָך, די ממזרישע פּרײַסן, אַ ניכפּה זאָל זיי אײַנלייגן, האָט זיך זיי גאָר פֿאַרגלוסט אַ מלחמהלע... שלעכט, ברודער, וואָס וועל איך טאָן אָן אַ ווײַב אויף קאַלייד?״ — האָט ער געשפּאַסט.

״די פּרײַסן זענען גוט — זאָלן זיי געבן פֿײַער אין הינטן די פּוילישע חזירים...״ — האָט גערעדט דער צווייטער סאָלדאַט, קוקנדיק אין שפּיגל אַרײַן. ״ווען ניט די דײַטשן, וועלן די רויטע בענקאַרטעס אונדז דערשטיקן״.

״און מיינסט, אַז די פֿאַרשאָלטענע פּרײַסן זענען בעסער? זיי וועלן זײַן אונדזערע פֿרײַנד? מאַכסט אַ טעות אין חשבון, ברודערקע, יעדער איז פֿאַר זיך״.

״געוויס איז יעדער פֿאַר זיך, אָבער די דײַטשישע פּאָליטיק שאַנעוועט קיינעם ניט, אָט האָבן דאָרטן יידן געהאַט אַ צו גרויסע דעה, איז...״ — און ער האָט אַ פֿיר געטאָן מיטן גאָלמעסער איבערן האַלדז, ווי ער וואָלט מאַכן אַ כיק זיך אַליין, כּדי צו ווײַזן ווי דאָס וועט זײַן פֿאַר די יידן...

איך האָב זיך אַ קער געטאָן און געזען ווי דאָס גאָלמעסער האָט אַ שימער געטאָן אין זײַן האַנט. ער האָט זיך געסקראָבעט אונטער דער מאָרדע. עפּעס אַ פֿאַרדראָס האָט מיך אַ פּרעס געטאָן און אַ קנויל טרערן איז אָנגעלאָפֿן אין האַרצן. איך בין האַסטיק אַרויס און פֿאַרגעסן אַפֿילו זיך אָפּצוווישן...

אַ מאָדנער אומפֿאַרשטענדלעכער אומרו, געמישט מיט שרעק, האָט מיך געטראָגן. איך האָב זיך מיט אַ מאָל דערפֿילט דערשלאָגן און אומבאַהאָלפֿן קעגן דעם קאָלאָס פֿון פּינצטערן האַס, וואָס איז דאָ אויסגעבויט געוואָרן קעגן יידן.

דער אַרום האָט נאָך אַלץ געבלענדט פֿון זוניקן ליכט, אָבער אין מיר איז אויפֿגעקומען אַ פּינצטערניש. מחשבֿות האָבן געבושעוועט אין מוח, זיי האָבן אויפֿגעטויבט און פֿאַרשוווּנדן, ווי קערנער וואָס פֿאַלן אויף שוועכן מילשטיינער און ווערן צעריבן... אין אונטערבאַווּסטזײַן האָט געשימערט דאָס קאַרטאָפֿל־מעסער פֿון נעכטן און דאָס גאָלמעסער פֿון הײַנט, צוזאַמענגעלייגט ווי אַ קרייץ.

״דודקע!״ — איך בין אויפֿגעשפּרונגען, דערהערנדיק הינטער מײַן רוקן דעם היימישן נאָמען. עטלעכע מינוט שפּעטער בין איך שוין געזעסן מיט מײַן אַלטן חבֿר, יאָסקען, און זיך פֿאַר אים אַראָפּגערעדט פֿון האַרצן. מיר זענען געזעסן אין קאַנטין, בײַ אַ גלעזל העל־גאָלדיקן ביר און איך האָב אַרויסגעווייניט מײַן גאַנצן צער פֿון לעצטן מעת־לעת. נאָך דעם האָט ער מיר דערצײלט וועגן זיך און זײַן מיליטער־דינסט. צו לעצט האָט ער געזאָגט: ״ס׳וועט שוין ניט לאַנג נעמען און מיר וועלן גיין אַהיים, און די דײַטשן פֿאַרנעמען נאָך ניט אַזוי גיך אַפֿילו פּוילן. די וועלט וועט ניט צולאָזן, און די סאָוועטן וועלן אויך ניט סתּם אַזוי זיך צוקוקן צום שפּיל... זיי וועלן גיכער איינעמען אַ מיתה־משונה״.

מיר איז איצט געווען ליכטער. כ׳בין געגאַנגען צו מײַן שלאָפֿפּלאַץ. שוין געווען היפּש שפּעט און די סאָלדאַטן האָבן שוין ניט געטאָרט אַרומגיין אין לאַגער. בײַם אַרײַנגאַנג האָב איך געטראָפֿן בודרייקאָן. איך האָב אים באַגריסט.

״לאַבאַס ווּאַקאַראַס, פּאָנאַס בודרייקאָ״ (אַ גוטן אָוונט, הער בודרייקאַ).

״איך האָב געווארט אויף דיר״, — זאָגט בודרייקאַ, — ״דאָ זענען דאָך קיין נקבֿות ניטאָ, אַז דו שלעפּסט זיך אַרום ביז האַלבע נאַכט...״ און ער לאַכט.

״איך האָב זיך פֿאַרשמועסט מיט אַ חבֿר בײַ אַ גלעזל ביר״, דערקלער איך אים.

״אַ גלעזל ביר מיט אַ פֿרײַנד, דאָס איז פֿײַן, ווען ס׳וואָלט ניט געווען אַזוי

שפּעט, וואָלט איך דיך געגומען אויף אַ גלעזעלע וואָדקאַ". — ער טוט אַ שמייכל און זאָגט: "הער, מאָרגן 8 פֿרי קום איך דיך נעמען, זיי גרייט!"

"8 פֿרי? און זונטיק?" — פֿרעג איך איבערראַשט.

"פֿרעג קיין קשיות ניט. האָסט דעם רעוואָלווער?"

"געוויס!" — גיב איך זיך אַ טאַפּ בייַ דער קעשענע.

"איז גוט, מיר פֿאָרן מאָרגן פֿרי שיסן עמעצן..."

"שיסן פֿייגל?" — דערקונדיק איך זיך אין אַ שפּאַס.

"דעם אמתן פֿויגל — גודרעוויטשיוסן!" — לאַכט ער, שיכור־הייזעריקלעך. "וואָס?!!!"

און בודרייקאַ איז שוין אַוועק מיט זייַן וואַקלדיקן גאַנג.

איך בין געבליבן שטיין צעהושט, ניט פֿאַרשטייענדיק וואָס דאָ איז ערשט פֿאָרגעקומען. איז עס געווען אַ וויץ, אָדער ס׳איז דערביי געווען עפּעס ערנצט? וואר קען וויסן בודרייקאַס אייַנפֿאַלן, וואן ער איז שיכור.

איך בין אַ גאַנצע נאַכט אומרויק געשלאָפֿן. אויפֿגעכאַפּט זיך. געקוקט אויפֿן זייגער און ווידער אייַנגעשלאָפֿן. די נאַכט איז געווען אַ לאַנגע.

וואן דער פֿרימאָרגן האָט אָנגעהויבן אַריַינבלויען דורך די גרויסע פֿענצטער בין איך אַ מידער אייַנגעדרעמלט. אין שלאָף האָבן זיך מיר געפֿלאָנטערט שטיקלעך און ברעקלעך פֿאַסירונגען, וואָס האָבן ניט צוזאַמענגעשטעלט קיין גאַנץ בילד. ווי אָפּגעריסענע פֿעדעם האָבן אין האַלב־חלום, האַלב־וואַך, זיך אַרומגעבאָמבלט אין מיַין מוח פּיצלעך פֿון די פֿרישׂ־נעכטיקע געשעענישן. דער האַרטער שטרוי־מאַטראַץ האָט ענדלעך זיך אונטערגעגעבן מיַין מידקייט, און איך האָב אים מער ניט געפֿילט, אָבער אין דעם אָנגערעגטן אונטערבאַווּסטזיַין האָט, ווי אַ נאָדל, געעגבערט דער געדאַנק, אַז צוליב עפּעס־וואָס גאָר ניט אָנגענעמס דאַרף איך באַלד אויפֿשטיין. מיט אַ מאָל האָט פֿון ערגעץ אַ בליץ געטאָן אַ מעסער און כ׳האָב דערפֿילט אויף זיך דעם טעמפּן בליק פֿון חיה־צערייצטע אויגן. איך האָב מיט שרעק זיך אַ כאַפּ געטאָן פֿאַר דער קעשענע, צום רעוואָלווער, און אָנגעטאַפּט מיַין נאַקעט־פֿאַרשוויצט לייַב...

איך בין געבליבן זיצן אין בעט מיט אויסגעלופּעטע אויגן. די ערשטע זאַך האָב איך אַ נעם געטאָן פֿון בענקל דעם מונדיר און מיט באַרויקונג דערפֿילט די שוווערקייט פֿון רעוואָלווער אין קעשענע. אויף די שויבן האָבן געטאַנצט גאָלדיקע שפּיזלעך פֿון דער אויפֿגייענדיקער זון. ס׳איז נאָך געווען פֿרי, אָבער איך האָב שוין מער שלאָפֿן ניט געקאָנט. ווידער און ווידער האָב איך איבערגעטראַכט וואָס פֿאַר אַ סורפּריז בודרייקאַ האָט פֿאַר הייַנט צוגעגרייט. איך האָב איבערגעקלערט פֿאַרשיידענע מיגלעכע אַוואַנטוריסטישע המצאות פֿון מיַין בעל־הבית און

באַשלאָסן מיטצומאַכן מיט אים דאָס ערגסטע, וואָס נאָר ער וועט פֿאַרלאַנגען. פֿאַר מײַנע אויגן איז ווידער געשטאַנען דאָס בילד פֿון גודרעוויטשיוסן מיט זײַן טעמפּ, פֿאַרשטיינערט געזיכט און די ווילדע, שטעכיקע בליקן. איך האָב מיט געשפּאַנטקייט געוואַרט אויף בודרייקאַן.

אַז איך בין אַרויס אין דרויסן איז דער זייגער געווען 5. אויף דעם אָפּענעם האָריזאָנט האָבן געברענט רויטע פֿלאַמען פֿון דער אויפֿגייענדיקער זון. די לופֿט האָט געשמעקט מיט דעם זיס־וואַרעמלעכן ריח פֿון צײַטיקע פּירות. סאָלדאַטן זענען פֿאַרבײַגעגאַנגען מיט זייערע ביקסן בײַטן די פּאָסטנס אַרום לאַגער. מיר האָבן זיך באַגריסט. אין מיטן לאַגערהויף האָבן אַנדערע סאָלדאַטן געטראָגן אַ גרויסן קופּערנעם קעסל מיט פֿאַרעדיקן טיי.

דער וואַרעמער פֿרימאָרגן, דאָס לײַכטעווינטעלע און די זאַפֿטיק־ווײַניקע לופֿט האָבן געווען אין האַרצן אַ תּפֿילה צום טאָג. איך האָב זיך צוגעזעצט אויף דער לאַנגער באַנק אונטער די פֿענצטער און געפֿילט דאָס געזאַנג פֿון טאָג, וואָס גייט אויף מיט דער זון צוגלײַך. די שפּאַנונג האָט נאָכגעלאָזן, עס איז מיר געווארן גרינגער נאָך דער לאַנגער נאַכט. איך האָב אויף אַ ווײַלע פֿאַרגעסן אָן אַלץ. ס׳איז געווען זוניק און גוט אויף דער וועלט.

פֿון רגע צו רגע איז דער לאַגערהויף געווארן באַוועגלעכער. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווײַזן סאָלדאַטן און אָפֿיצירן. ס׳האָט זיך צעטראָגן אַ טומל פֿון שטימען און אַ געבראַזג פֿון אײַזערנע רעדער. ס׳איז שוין געווען נאָך 8 אַזייגער און בודרייקאַ האָט זיך ניט געוויזן. איך האָב אָנגעהויבן צווייפֿלען, צי ער וועט שוין בכלל קומען. קענטיק, אַז ער האָט אין אַ שיכורן צושטאַנד געשפּילט מיט מיר איינעם פֿון זײַנע שפּאַסן. כ׳בין ניט געווען להוט צו זײַן קומען.

האַלב נײַן איז בודרייקאַ אָנגעפֿאָרן אויף אַ מיליטעריש־פֿור. עס איז געווען די גרין־געפֿאָרבענע בויד פֿון "אוקיאָ קואָפּאַ" (ווירטשאַפֿט־ראָטע), הינטן צוגעשלאָסן און פֿאַרנט, אויף אַ געזעס מיט ווייבע דעקעס אויסגעבעט, איז געזעסן בודרייקאַ מיטן פֿורמאַן. בודרייקאַ פֿלעגט, חוץ אין אויסנעמיקע פֿאַלן, תּמיד פֿאָרן מיט דער זעלבער פֿור און דעם זעלבן סאָלדאַט, וועמען ער האָט אָנגעהאָדעוועט מיט כּל־טובֿ. כ׳האָב עס געפֿונען: בודרייקאַס עגלה און בעל־עגלה.

בודרייקאַס פֿורמאַן איז געווען באַזאָרגט מיט די שענסטע מיליטעריש קלײדער און ער האָט געגעסן און געטרונקען פֿון דאָס בעסטע. ער האָט דעם פֿורמאַן אויפֿגעפֿאַסט און געניאַנטשעט, ווײַל ער האָט געטאָן פֿאַר אים אַלע געפֿערלעכע אַרבעטן. דער סאָלדאַט האָט געלעבט ווי אין אַ גן־עדן און האָט ניט געוואָלט צוריקגיין צו זײַן דאָרף. ער איז געווען בודרייקאַס בעל־סוד און געווּסט וויפֿל זעקלעך צוקער, רײַז, זײַטלעך חזיר־פֿלייש, קעסטלעך מאַרמעלאַד און

אַנדערע פּראָדוקטן בודרייקאַ פֿירט אַרויס פֿון פּאָלק־מאַגאַזין און וווהין זיי קומען אָן. ער איז געווען איבערגעגעבן בודרייקאַן מיט ליב און לעבן און וואָלט זיך געלאָזן פֿאַר אים פּאַסן שנידן. פֿאַר זיין איבערגעגעבנקייט האָט זיין בעל־הבית געווווסט ווי אים צו באַלוינען. אויף טרייפֿענע יאָזדעס פֿלעגט ער מיט אים מיטפֿאָרן, וויל בודרייקאַן האָבן אַלע געקענט און קיין פּאַטרול האָט אים ניט פֿאַרהאַלטן ביים טויער, און טאָמער יאָ — האָט ער זיך ניט פֿאַרלאָזן אויף נסים און געהאַט תּמיד צוגעגרייט אַ הכשר־קוויטל אָדער אַ גוטן תּירוץ.

געבליבן שטיין מיט דער מיליטערישער בויד אין דער נאָענט, האָט ער אַ קוק געטאָן אויף מײַן אומצופֿרידן, זוייער פּנים און געזאָגט:

"כאַפּ זיך אַרויף, מיר וועלן פֿאָרן אָפּריכטן די מאָרגן־תּפֿילה..."

איך בין אַרויפֿגעשפּרונגען אויפֿן געזעס ביי דער זײַט פֿון בודרייקאַן.

"מיר וועלן זיך אָפּטראָגן פֿון דאָ אויף עטלעכע וויאָרסטלער, קיינער זאָל אונדז ניט זען און ניט הערן". — ער האָט זײַטיק אַ קוק געטאָן אויף מיר און צוגעגעבן סודותדיק: "כ'האָב אים דאָ אין בויד. איז מאַך אַ ליכטיק פּנים..."

כ'בין ניט געווען גרייט אויף אַזאַ ווילדן סורפּריז און ס'איז מיר געווען אומהיימלעך. אין דמיון האָב איך זיך שוין געזען פֿאַרוויקלט אין אַ קרימינעלער אַוואַנטורע, ווי ס'איז באַשריבן אין דער שרעקלעכסטער פֿאַרברעכן־געשיכטע. ס'איז קיין שפּאַס ניט, האָב איך געטראַכט. בודרייקאַ איז משוגע. און מײַן פֿאַנטאַזיע האָט מיר אָנגעהויבן אויסמאָלן די משונהדיקסטע מעגלעכקייטן פֿון אַזאַ סיטואַציע: אָט ברענגען מיר אין אַ וועלדל אַ געבונדענעם סאָלדאַט, זײַן מויל איז פֿאַרשטאָפּט מיט אַ שמאַטע, ער זאָל ניט קאָנען שרײַען, זײַנע אויגן פֿאַרבונדן — ער זאָל ניט זען ווו מען האָט אים פֿאַרשלעפּט. ער ווייסט, אַז איצט איז זײַן סוף. ער בעט זיך רחמים, מע זאָל אים לאָזן לעבן, ער וועט זײַן גוט און פֿרום. ער ציטערט פֿאַרן טויט און זאָגט צו, אַז ער וועט ליב האָבן ייִדן, ער האָט ביז הײַנט געלעבט אין אַ טעות. ייִדן זענען די בעסטע און די פֿײַנסטע מענטשן אויף דער וועלט. ער פֿאַלט אַפֿילו פֿאַר מיר אויף די קני...

איך נעם אַרויס דעם רעוואָלווער...

בודרייקאַ זיצט און שוויגט. מיר זענען שוין אָפּגעפֿאָרן אַ היפּשן מהלך. אויס לענג דעם גלאַטן שאָסייוועג שלענגלט זיך דער טײַך, ווי אַ פּאַס פֿון ריירעוודיק־באַווגלעבן קוועקזילבער, אין אַ זוניקן האַרבסטטאָג.

"ווילסט אים פֿרײַער דערשיסן, נאָך דעם אַרײַנוואַרפֿן אין טײַך, אָדער?.." — פֿרעגט מיר בודרייקאַ, האַקט אָפּ און לאַבט מיט זײַן הייזעריקלעך־שיכורער שטים. דער פֿורמאַן לאַבט אויך. ס'וועט מיר נאָך מער קשהדיק, ווי אַזוי בודרייקאַ קען זיך פֿאַרטרויען מיט אַזאַ מאָרד־אַוואַנטורע פֿאַר דעם פֿורמאַן, מעג ער אַפֿילו זײַן זײַן בעסטער פֿרײַנד. און ווי האָט ער אים אַרײַנבאַקומען?

״מסתמא מיטגענומען אַ פּאָר פּײַנע זײַטלעך חזיר־פֿלייש?״ — פֿרעג איך, כּדי אָפּצוּוועגדן דעם שמועס און אויך צו פֿאַררייַדן דעם פֿורמאַן.

״יאָ״, — קומט בודרייקאַ אַרויס מיט לשון, — ״פֿון אַ לעבעדיקן חזיר אויף צוויי פֿיס״. דער פֿורמאַן לאַכט, איך פֿיל ווי מײַן בלוט ווערט אָנגעצונדן פֿון שרעק און נײַגער: איז דער פֿורמאַן אויך אַ מיטפֿאַרטרויטער אין דעם בלוטיקן שפּאַס?

בודרייקאַ באַמערקט מײַן צעשראָקנקייט און טוט מיר אויף צו להכעיס אַ ריַיץ: ״עס ציטערט בײַ דיר דער פּופּיק, העלדישער קאַקער״.

״ניין!״ — שניַיד איך אָפּ, דעטערמינירט, — ״איך בין גרייט אויף אַלץ און וועל עס טאָן אָן מורא. אָבער מיר דאַכט, אַז דאָס איז אַ טראַגישער וויץ...״

בודרייקאַ זאָגט ערנצט אָן גוטמוטיק: ״ניין, ס׳איז ניט קיין ויץ! און מיר וועלן זיך טאָן אַ שפּיל מיט אים אַפֿריַער, ווי מיינסטו!?״

״יאָ, אים פֿאַרשפּילן צום טויט...״ ענטפֿער איך, זעענדיק אַז בודרייקאַ רעדט אַזוי פּראָסט און ניט פֿאַרשטעלט.

״ריכטיק, אָבער מיר וועלן אים פֿרײַ מאַכן און זען וער ס׳איז שטאַרקער?״

ס׳לאָזט זיך מיר ניט גלייבן, אַז בודרייקאַ מיינט עס אויף אַן אמת:

״נישקשה פֿון אַ שפּיל מיט אַזאַ כוליגאַן — מיינסטו טאַקע, אַז איך קאָן זיך פֿאַרמעסטן מיט אים?״ — פֿרעג איך כלומרשט אין חוזק.

״געוויס״, — זאָגט בודרייקאַ, — ״דו האָסט דאָך אַ רעוואָלווער״.

איך וואַרף אַ זײַטיקן קוק אויף בודרייקאַן און פֿרוי אויפֿכאַפֿן זײַן מינע. עס גלייבט זיך מיר נאָך אַלץ ניט, אַז עס איז ווי ער זאָגט, און אפֿשר איז עס טאַקע אמת? עפּעס איז מיר הײַנט גאָר שווער צו ענטפֿערן: שיכור אָדער ניט שיכור? אָבער אין מײַן האַרץ צאַפּלט אַ ספֿק וועגן דער גאַנצער גודרעוויטשיוס־מיסטעריע, צוליב דער רויקייט פֿון בודרייקאַן און זײַנע אָפּענע רייד פֿאַר דעם פֿורמאַן. און כ׳דערמאָן זיך, אַז ווען ער דערוואַרט אַ הויכראַנגיקן מיליטעריישן אינספּעקטאָר, ווי דער פֿאַל דאָ ניט לאַנג, ווען עס איז געקומען דער ענערגאַל־אינספּעקטאָר פֿון דער ליטווישער אַרמיי, דעמאָלט איז ער נערוועז און אויפֿגערעגט, ער שרײַט און לייַערעמט און אַלע לאָגערן גייען וואָכן פֿרײַער אויף רעדלעך. טאָ פֿאַר וואָס איז ער הײַנט אין אַזאַ גוטער שטימונג? אויף דער פֿראַגע געפֿין איך ניט קיין אָנטײַט אַפֿילו, אָבער מיך באַרויקט עס סײַ ווי סײַ.

אַ שעה שפּעטער האָבן מיר זיך פֿאַרנומען מיטן פֿעלד צו דער זײַט פֿון טײַך, דאָרטן וווּ ס׳וואַקסט אַ שיטער וועלדל. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט צווישן די עטלעכע צענדליק דינע און שלאַנקע סאָסנע־ביימלעך, וואָס האָבן געזילבערט אין דער זון. פֿאַזע ברעג טײַך זענען געווען געשאָטן אַלטע, קאָלטענעוואַטע וועלבעס. די גרין־טונקעלע צוויַיגן האָבן געשאָטנט אין וואַסער אַרײַן.

„אַ שיינער טאָג און ס׳איז וואַרעם", — זאָגט בודרייקאַ, אַראָפּשפּרינגענדיק פֿון וואָגן, — „מען וועט זיך קאָנען באָדן...קום!" — גיט ער מיר אַ צי, — „לאָמיר גיין זען צי דאָס וואַסער איז וואַרעם?" — ער שלעפּט מיך פֿאַר אַ האַנט צום טײַך.

צום פֿורמאַן זאָגט ער, מיט אַ קלוגיטשק אויגבלינקל:

„קאַזיס, וועסט דאָ אָפּלאָדן צווישן די ביימלער דעם גאַנצן כלאַם און פֿאַרדעקן מיטן ברעזענט. מײַן קעסטל שטעל אַוועק בײַ דער זײַט, נאָך דעם קאָנסטו צוריקפֿאָרן. וועסט נאָך אָנקומען צום זונטיקדיקן מיטאָג, און קום אונדז אָפּנעמען פֿיר אַזייגער. פֿאַרגעס ניט און טרינק ניט!"

מיר גייען צום טײַך. עס איז אַ פֿלאַכער אַראָפּהאַנג, באַדעקט מיט אַ זײַדיק־גלאַט גראָז. מיר זענען שוין אָפּגעגאַנגען אַ רעכט שטיקל וועג, אָבער איך מאַך זיך האָרץ און קוק ניט הינטערווײַלעכטס. איך שטרענג אָן מײַן געהער, אָבער קיין פֿאַרדעכטיק געוויש קאָן איך ניט אויפֿכאַפּן. איך טו עס אַזוי, אַז בודרייקאַ זאָל ניט באַמערקן מײַן נײַגער, אָבער אויך ניט מײַן ספֿק אין זײַן קרימינעלן וויץ. כ׳פֿיל שוין, אַז ער טרײַבט מיט מיר קאַטאָוועס.

מיר זעצן זיך בײַם טײַך אויפֿן גראָז און בודרייקאַ פֿרעגט:

„וואָלסטו טאַקע געהאַט אַ האָרץ אים צו דערשיסן און ניט מורא געהאַט פֿאַר דײַן לעבן?" — און זײַנע אויגן קוקן מיך אָן מיט אַ שטיפֿערישן שמייכל.

„שווער צו זאָגן, פּאָנאַס בודרייקאַ", — פֿרוי איך זיך אַרויסדרייען פֿון אַ דירעקטן ענטפֿער, — „אָבער עס זענען פֿאַראַן מאָמענטן, וועלן מע איבערלייגט זיך ניט, דעמאָלט איז ניטאָ קיין פֿראַגע פֿון לעבן און טויט, מע האַנדלט אימפּולסיוו..."

„מע־מע־מע..." — קרימט בודרייקאַ נאָך מײַן ריידן, — „איך פֿרעג דאָך דיר: וואָלסטו קאַלט און רויק דערשאָסן גודרעוויטשיוסן?"

„גענוויס", — זאָג איך דעצידירט, — „און כ׳וואָלט אויך געטראָגן די אַחריות פֿאַר דעם".

„גענדענקסט", — דערמאָנט זיך בודרייקאַ, — „אײַערער איינער האָט דער־שאָסן מיט אַ פּאָר יאָר צוריק אַ דײַטשישן אַמבאַסאַדאָר אין דער שווייץ; ווי האָט ער געהייסן, דער בחור? ס׳איז געווען אַ העלדישער אַקט! ווי איז דער נאָמען?"

„הערשל גרינשפּאַן. דאָס איז געווען, דאַכט מיר, אין דאַוואָס".

„אַ מאָדנער נאָמען", — פֿאַרטראַכט זיך בודרייקאַ. — „און ווי האָט געהייסן יענער ייִד וואָס האָט ד׳ערשאָסן פּעטליורען?"

„שלום שוואַרצבאָרד. דאָס איז געווען אין פּאַריז".

„געווען אַ מוטיקער מאַן. כ׳דערמאָן זיך דעם פּראָצעס". ער טראַכט ווידער אַ ווײַלע און גיט צו מיר אַ זאָג: „און איצט, לאָמיר גיין זען ווי דאַווידאַס וואָלפּע קען עס טאָן מיט פּאָווילִיוס גודרעוויטשיוס?.."

עפּעס האָט מיט אַ מאָל די גאַנצע מורא אין מיר אויסגעוועפּט און כ׳האָב מער ניט געהאַט קיין צוטרוי צו זײַנע רייד.

דער וואָגן איז שוין געווען אַוועקגעפֿאָרן. אויף דער ערד בײַ אַ בוים, ליגט עפּעס בערגלדיקס, צוגעדעקט מיט אַ מיליטערישן ברעזענט. עס איז אָבער צו שטיל, אַז אונטער דעם זאָל זײַן אַ לעבעדיק וועזן.

בודרייקאַ עפֿנט דאָס ברוינע קעסטל, וואָס שטייט בײַ דער זײַט. צו ערשט נעמט ער פֿון דאָרט אַרויס אַ גראָז־גרינע שטיק לײַוונט, וואָס אין מיליטער נוצט מען עס ווי אַ שוצמיטל. ער שפּרייט עס אויס אויפֿן גראָז און לייגט אויף דעם אַרויס פֿון קעסטל, מעסער־גאָפּל, אַ פּאָר גלעזער, עטלעכע פּושקעס פֿאַרשיידענע קאָנסערוון און אַ האַלבן טוץ פֿלעשער שנאַפּס און ביר.

איך זע, אַז בודרייקאַ קלײַבט זיך דאָ מאַכן אַ פּיקניק, ווי גאָט האָט געבאָטן. און איך, ווי זײַן גאַסט, וועל דאַרפֿן מיטהאַלטן. אַזאַ שפּיל האָב איך ניט געקאָנט פֿאָרויסזען, און מיר איז געווען היפּש קאַלעמוטנע. כ׳וועל ניט אויסהאַלטן.

די זון איז שוין געווען הויך אין הימל. דאָס וואַסער האָט געגלימערט מיט זילבערנע רינגעלעך, וואָס האָבן זיך געמיניעט אין אַלע קאָליר. מיר וואָלט איצט ליבער געווען, ווען ער לאָזט זיך רויִק צוקוקן צו דעם שפּיל פֿון וואַסער און זון. בודרייקאַ האָט אָבער אַנדערש געטראַכט: ער האָט אָנגעגאָסן צוויי גלעזלעך בראָנפֿן, איינס מיר דערלאַנגט, צוגעקוועטשט אַן אייגל און אַ זאָג געטאָן צו מיר דאָס איינציקע וואָרט, וואָס ער האָט געקענט אויף ייִדיש ־״לחיים!״ און מיט איין שלוק עס אַרײַנגעגאָרגלט אין האַלדז.

איידער איך האָב נאָך באַוויזן אָפּצואָטעמען פֿון דער־אָ איבערראַשונג, האָט ער שוין אָנגעגאָסן פֿאַר זיך אַ צווייט גלעזל.

״אַראָפּ מיט דעם!״ — האָט ער געגעבן אַ קאָמאַנדע, — ״ס׳איז ניט קיין ריצנאייל, פֿערדישער קאָפּ... ס׳איז ריינער ספּירט, נײַנציקער...״

ער האָט געטרונקען און פֿאַרביסן. ס׳איז בײַ אים געווען אַ שעת־חסד און איך האָב זיך אָפּגעבעטן אויף ביר. ער האָט מיך אויסגעלאַכט.

אָבער אַפֿילו מיט ביר האָב איך אים ניט געקאָנט נאָכהאַלטן. ער האָט מיך כּסדר געמונטערט, חוזק געמאַכט פֿון מײַן טרינקען און מיך געראָפֿן וויִבערשער טייטאָפּ. כ׳האָב בײַ זיך אָפּגעמאַכט אים ניט נאָכצוגעבן.

אַז זײַן בליק האָט זיך פֿאַרצויגן מיט אַ פֿײַכט־פֿאַרטשאַדעטן בלינקל, האָט ער מיך אָנגעקוקט מיט שיכורלעכע אויגן און געזאָגט:

״איצט, דאַוואַי, לאָמיר זיך נעמען צו אים... מיר וועלן אים צעלעכערן זײַן הינטישע שקורע, דעם הורנזון...״ — און באַזאַלצט עס מיט אַ רוסישער קללה.

ער האָט זיך אויפֿגעשטעלט, אָפּגעדעקט דעם ברעזענט און פֿון אונטן

אַרויסגענומען אַ געצייכנטע צוגעשניטענע קאַרטאָן־פּיגור, אין דער נאַטירלעכער גרייס פֿון אַ לעבעדיקן מענטשן, וועלכע מ׳האָט ענוצט אויף מיליטעריש מאַנעווערס. אונטן איז געווען מיט גרויסע שוואַרצע בלאָק־אותיות אָנגעשריבן: ״גודרעוויטשיוס״, און אויף זײַן בויך צוגעקלעפּט אַ בילד פֿון היטלערן מיט אַ לאָק אויפֿן שטערן, אַן אויסגעשניטנס פֿון אַ צײַטונג.

״זעסט, איך האָב דיך ניט אָפּגענאַרט...״ — האָט בודרייקאַ צופֿרידן געזאָגט מיט זײַן הייזעריק שיכורן קול, — ״דאָס האָב איך צוגעגרייט עקסטראַ פֿאַר דיר, אַ פֿאַרווײַלונג, ווײַל דו ביסט מיר געטרײַ, ווי אַ גוטער ברודער...״

די דאָזיקע אויסטערלישע פֿרײַנדשאַפֿט האָט מיך געירט, ווי ס׳וואָלט געווען אַ פֿאַרגיטיקונג פֿאַר מײַן באַליידיקונג. דאָך איז עס מיר פֿאָרגעקומען צו טראַגיש, אַז עס זאָל זײַן אַמוזאַנט. אונטער דעם דרוק פֿון די לעצטע שוועריע טעג האָב איך געפֿילט, אַז אויב בודרייקאַ וועט נאָך מער ריידן, וועל איך אויסברעכן מיט אַ געוויין. דאָס גאַנצע ביר איז מיט אַ מאָל אויסגעוועפּט געוואָרן פֿון מײַן קאָפּ און אין מײַנע אויגן זענען אָנגעלאָפֿן טרערן. איך האָב אָפּגעוועדט מײַן בליק ניט צו קוקן בודרייקאַן אין זײַנע שמייכלענדיקע אויגן.

״נעם אים!״ — האָט ער צו מיר אַ זאָג געטאָן.

איך האָב אַ נעם געטאָן די פֿיגור און זי אָנגעשפּאַרט צו אַ דין סאָסנע־ביימל, אַקעגנאיבער אַ בערגל. כ׳האָב זיך אַרומגעקוקט. טאָמער זענען פֿאַראַן הײַזער. אָבער קיין שטיבער האָבן זיך ניט געזען ביז צום האָריזאָנט. דער וועג פֿון וויַטן איז געווען דין, ווי אַ גרויער פֿאָדעם. דער טײַך האָט שטיל געמורמלט און זיך געשפּילט מיט זוניקע רינגעלעך. ״שטייט ער גוט?״ — האָב איך געפֿרעגט.

״אויסגעצייכנט״, — האָט בודרייקאַ באַשטעטיקט מײַן פּאָזיציע פֿאַר דער פֿיגור. — ״דו פֿײַער דער ערשטער. פֿײַער אים אַרײַן אין הינטן אַ פּאָר קײַלעכלעך הייסן בלײַ, אַז עס זאָל אים אַ ברען טאָן פֿון פֿאָרנט...״

איך בין אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר הונדערט טריט פֿון דער פֿיגור, אַרויסגענומען דעם רעוואָלוואַר און אָנגעצילט אויף דעם ״מענטש״. צוליב דעם ביר, וואָס איך האָב געטרונקען, איז מיר די פֿיגור פֿאַרגעקומען אַ ביסל מטושטש, ווי מיט אַ לײַכט־נעפּל פֿאַרצויגן. נאָר דאָס ווײַסע פּאַפּירל אויפֿן בויך האָט געשײַנט קעגן זון און מיר אַ ביסל געהאָלפֿן געפֿינען מײַן ציל. איך האָב אַ צי געטאָן בײַם צינגל און אין דער אַרומיקער שטילקייט האָט אָפּגעהילכט אַ קנאַק.

אַז מיר זענען צוגעקומען צו דער פֿיגור, זען ווו די קויל האָט געטראָפֿן, האָט זיך בודרייקאַ פֿונאַנדערגעלאַבט און אָנגעוויזן מיטן פֿינגער:

״מאָלאָדיץ, אין ריכטיקן אָרט געטראָפֿן. אַ צענטימעטער נידעריקער פֿון בויך... איצט בלײַבט ער אַ וויסטער קאַליקע, נקבֿות וועלן לויפֿן פֿון אים 10 וויאָרסט אַרום...״, — האָט ער זיך געקאַטשעט פֿון לאַכן.

דערנאָך האָט בודרייקאַ געשאָסן. ער האָט געטראָפֿן אין צענטער, אין האַרצן. דאָס האָט אים אַזוי צעוואַרעמט, אַז ער האָט מיט איין מאָל אויסגעליידיקט אויף דער פֿיגור דעם גאַנצן מאַגאַזין. זײַנע קוילן האָבן געטראָפֿן אומעטום: אין קאָפּ, אין אַן אויג, אין פּנים פֿון היטלערן. בודרייקאַ איז אַרײַן אין אַזאַרט און האָט אָן אויפֿהער געשאָסן. איך האָב אַרויסגענומען די ליידיקע מאַגאַזינען און אַרײַנ־געשטעלט פֿולע. איבערן פֿלאַך פֿון טײַך האָבן זיך געקײַקלט די עכאָס פֿון זײַן שיסערײַ. אין אַ האַלבע שעה איז די פֿיגור געווען צעלעכערט ווי אַ זיפּ. איך האָב געהאַט גענאָסן בלויז אין מאָל.

״מיר גייען זיך באָדן. קיינער איז דאָ ניטאָ, קענסט זיך אויסטאָן״, — האָט בודרייקאַ געזאָגט. איך האָב קיין חשק ניט און דריי זיך אַוועק.

ער האָט שנעל אַראָפּגעווארפֿן פֿון זיך די מיליטעריש־שווערע קליידער און געבליבן שטיין נאַקעט. ער איז געווען בריײט, פֿעסט געבויט. אַלץ וואָס האָט אויסגעזען אין די קליידער צו זײַן פֿעטלײַביקייט, האָט אויף דעם נאַקעטן קערפּער זיך אָנגענומען מוסקולירט. ״און דו? ביסט דאָך ניט קיין בתולה...״, — שרײַט ער. איך פֿרוּוו זיך פֿאַרענטפֿערן, אַז פֿון ביר שווינדלט מיר דער קאָפּ און איך קאָן ניט שווימען. דער טײַך איז פֿאַר מיר צו טיף...

״וואַר בעט דיר שווימען״, — שרײַט בודרייקאַ גוטמוטיק, — ״וועסט שטיין ביזן פּופּיק אין וואַסער און זיך צוקוקן ווי איך שווים״.

וועו איך האָב אָנגעהויבן אַראָפּציען מײַנע סאָלדאַטסקע מלבושים זאָגט בודרייקאַ: ״וועו דער טײַך איז לויטער בראָנפֿן, וואָלט איך זיך גערן אין אים דערטרונקען... נאָכן טויט דאַרף זײַן גוט צו ליגן אין ריינעם ספּירט, ווי די גיפֿטיקע שלענגלער אין די פֿלעשלער — מען ווערט ניט פֿאַרשטונקען...״

בודרייקאַ שוויגט אַ ווײַלע און פֿרעגט מיך:

״זאָג נאָר, גלייבסטו, אַז עס איז דאָ אַ גן־עדן, און ווי זעט ער אויס?״

״איך בין נאָך דאָרטן קיין מאָל ניט געווען, נאָר אויב יאָ, מוז דאָרטן זײַן ליכטיק ווי אויף דער זון, און מסתמא הייס און ווי האָניק...״

״איך האָב געלייענט״, — זאָגט בודרייקאַ, — ״אַז אין אײַער גן־עדן זיצן אַלטע לײַט און אייביק לערנען זיי תורה. דאָס מוז זײַן רעכט לאַנגוויליק און נודנע. מיר געפֿעלט שוין בעסער דער גן־עדן פֿון די מוסולמענער, ווו יעדער מאָן האָט זיך זײַן פֿריוואַט־האַרעם מיט די שענסטע נקבֿות. נאָר איין זאַך איז מיר ניט צום האַרצן — דאָרטן איז צו טרוקן און ניכטער...״

די דאָזיקע באַריידעוודיקייט פֿון בודרייקאַן וואַרפֿט אָן אַ פּחד. איך טראַכט, אַז ער איז איצט שיכור און אין וואַסער קאָן נאָך עפּעס פֿאַסירן מיט אים, אָבער כ׳זע ניט ווי מ׳קאָן אים אָפּהאַלטן פֿון גיין אין טײַך.

איך בליַיב שטיין, גרייט זיך צו לאָזן אין וואַסער.

ער מעסט מיך אָפּ מיט אַ פּאַרקוועטשט אייגל און זאָגט:

"זשידאַס (יידן)..." — ער מאַכט אַ קליינע הפּסקה און גיט צו, — "אָבער דאָס מאַכט קיין אונטערשייד ניט, אַלע מענטשן זענען גלייך!"

ער גיט זיך אַ שטעל אויף און לויפֿט מיט זײַן וואַקלדיקן גאַנג צום טײַך. איצט באַוועגט זיך זײַן מוסקולירטער קערפּער אין אַ שפּילעוודיקן ריטעם.

די זון שטייט אין מיטן הימל. ווי פּלאַכטעס בלויער זײַדנס קנייטשט זיך דער הימל אין סימעטרישע פּאַלדן אין שפּיגל פֿון טײַך. ס'איז וואַרעם און שטיל. אַרום איז קיין לעבעדיק באַשעפֿענישּ ניטאָ. דאָס וואַסער ביים ברעג איז פּלאַך און צעשפּריצט זיך אַרום אונדז מיט מיליאָנען פֿינקלדיקע בריליאַנטעלעך, זון־טראָפּעלעך אין וואַסער, רינגען און רינגעלעך אַרום אונדז.

בודרייקאַ רײַבט זיך מיט די פּײַכטע דלאָניעס דעם שטאַרקן קערפּער און ברומט אַ צופֿרידענער. פּלוצלינג טוט ער זיך אַ צי אויס און פּאַרשווינדט אונטערן וואַסער ער באַווײַזט זיך אויפֿן אויבערפּלאַך שוין אַ שטיק וויַטער פֿון ברעג. זײַנע ברוינע בריַיטע פּלייצעס שימערן בראָנדזיק אין זילבער־צעזונטן וואַסער.

ער שרײַט צו מיר פֿון וויַטן און זײַן קול צעשיט זיך אין וויידערקלאַנגען איבער די כוואַליעס פֿון טײַך:

"געדענק, אַז איך וועל זיך דערטרינקען, וועל איך אין דרײַ טעג אַרום דיר קומען צו חלום..." — און ער טונקט זיך אַרונטער אונטערן וואַסער.

מיך ווערט קאַלט. איך קער אָפּ מײַן בליק. איך דערמאָן זיך, אַז ס'איז הײַנט דער דריטער טאָג פֿון דער מלחמה — אַ מלחמה אויף יידישע קעפּ אין פּוילן.

בודרייקאַ קומט צוריק צום ברעג. אויף זײַן קערפּער מיניען זיך די וואַסער טראָפּנס אין אַלע רעגנבויגן־קאָלירן. ער גייט צו די פּלעשער.

"איצט וועט זײַן גוט אַ גלעזל ביר, קום אַהער, האַלט מיט!"

ווידער טרינקען מיר ביר. בודרייקאַ עסט מיט אַ טאָפּלטן אַפּעטיט.

ער גיט אַ זאָג מיט אַ פֿול מויל קאָלבאַס: "וווּ נעמט מען אַ שטיקל גן־עדן?"

"אַ גן־עדן פֿון שנאַפּס?" — פֿרעג איך.

"פֿאַר וואָס ניט, אויך פֿון שנאַפּס", — ענטפֿערט ער ערנצט, — "אָבער איך מיין איצט אויף אַן אמת — אַ גן־עדן פֿון מענטשן, פֿון גוטע מענטשן, דאָס אַלץ!"

מיטן דער נאַקעטן פֿוס טוט ער אַ בריק די פֿיגור. זי פֿאַלט אַנידער ביים בוים.

"נעם אַרויס פֿון מײַן הויזן־קעשענע אַ פּאַפּיראָס", — בעט ער מיך.

איך זוך אין זײַן הויזן־קעשענע און דערהער הינטער מײַן רוקן אַ דומפּיק מאָנאָטאָנעם קלאַנג. כ'טו זיך שנעל אַ קער מיטן פּעקל פּאַפּיראָסן אין האַנט און זע מיט דערשטוינונג: בודרייקאַ שטייט איבער דער פֿיגור און פֿון אים גיסט זיך אויפֿן בילד אַ דין שטראָמעלע, וואָס זעט אויס אויף דער זון ווי אַ העל שנירל פֿון דורכזיכטיקן בורשטין... כ'האָב געמאַכט אַ באַוועגונג אַוועקצודרייען מײַן בליק.

בודרייקאַ האָט אַווילדן ברום געטאָן, און ווי ער וואָלט מיט אַ מאָל מײַן נאָמען פֿאַרגעסן, האָט ער מיט כּעס צו מיר אַ געשריי געטאָן: "היי, דו!..."

אַז איך האָב זיך מיט שרעק צו אים אַ דריי געטאָן, האָב איך געזען, אַז זײַן פּנים איז געווען רויט און בלוי פֿון צאָרן. זײַן קערפּער האָט זיך געטרייסלט און אַלע מוסקולן זענען געווען אָנגעצויגן אַ שפּרונג צו טאָן.

מײַן האַרץ איז מיר אַנטפֿאַלן. איך האָב אַפֿילו ניט באַוויזן אַ קלער צו טאָן וואָס האָט פֿלוצעם פּאַסירט, כ׳האָב נאָר אַרויסגעשטאַמלט: "פּאָנאַס בודרייקאַ..."

ער האָט מיך אָפּגעמאָסטן מיט אַן אומפּרײַנטלעכן בליק. צום ערשטן מאָל, פֿאַר מער ווי אַ יאָר וואָס איך האָב אים געקענט, האָט ער מיט אַ הייזעריק־באַפֿעלערישער שטים צו מיר צוגעשריען:

"וווּיצענע לעבל, ס׳פֿאַסט דיר ניט מיט מיר צו שטיין דאָ? קום אַהער, צוזאַמען! לאָמיר עס טאָן ביידע!.."

מיר זענען געפֿאָרן צוריק. דער האָריזאָנט האָט געברענט ווי אַ רויטער ים. בודרייקאַ איז געזעסן שווײַגעוודיק, פֿאַרטראַכט. די פֿערד זענען געלאָפֿן אַנטקעגן די רויטע פֿלאַמען, וואָס האָבן זיך געשפּיגלט אויף אונדזערע פּנימער.

בודרייקאַ האָט אײַנגעגראָבן זײַן פּײַכט־שיפֿורן בליק אין דעם פֿלאַמיקן האָריזאָנט, און האָט אַ זאָג געטאָן: "בראָליוקײַ (בריידערלעך), גאָט איז משוגע געוואָרן... גאָט איז משוגע געוואָרן אויף אַן אמת!.."

1940. מײַן גרויסער חודש מײַ. שוין אַכט חדשים ווי "גאָט איז משוגע געוואָרן". און איך האָב די גאַנצע ציַט געזען בלויז די סאָלדאַטישע פּנימער, זייערע כאַקי־אוניפֿאָרמען, די הײַזער פֿון מײַן שטעטל, מײַן היים און די נאָענטע אין אַן ענג־געשלאָסענעם פּערימעטער — ווי האָב איך עס אויסגעהאַלטן?! הײַנט בין איך פֿרײַ! נאָר די וועלט אַרום ברענט. זי איז געשלאָסן. כאָטש ערגעץ אַרויסקומען... דער ערשטער אַרויספֿאָר: קאָוונער באַנסטאַנציע. זי טונקט זיך אין בלומען און ליכט. אויפֿן פּעראָן ליטווישע גענעראַלן. אונדזער צוג ווערט אָפּגעשלאָסן פֿון פּאַטרולן. אַ צוג פֿון מאָסקווע — אויף אַ צווייטער ליניע. אַ מיליטעריש דעלעגאַציע בראָש מיטן מאַרשאַל טוכאַטשעווסקי, אין גלאַנץ פֿון זײַן גלאָריע. מ׳שפּילט הימענס. — ציַטן שפּעטער אַ ידיעה: טוכאַטשעווסקי דערשאָסן... אַ וויַטער עכאָ דריבלט מײַן זכרון.... איז טאַקע גאָט דעמאָלט משוגע געווען?

דער פּרק אַרמיי איז געווען פֿאַר מיר געענדיקט. אַנשטאָט זיך צו פֿרייען, בין איך מיט אַ מאָל געבליבן שטיין הילפֿלאָז און צעטומלט און מיט אַ פֿראָגע אין אויג: וואָס וועט איצטער זײַן? כ׳האָב דאָ קיין שום קאָנטאַקטן ניט געהאַט, ניט קיין געזעלשאַפֿטלעך־סאָציאַלע, ניט קיין פּערזענלעכע. און כאָטש די היים וואָלט

רעזערווירט אַ וואַרעםווינקעלע פֿאַר מיר, האָב איך ניט געווואָלט זיצן אויפֿן לחם־חסד פֿון דער משפּחה. די שוועסטער פֿראָבלעם איז געווען צו קריגן אַ פּאָסטן און ווערן אַ בעל־הבית אויף זיך און פֿאַר זיך. אַרבעטן. שאַפֿן. אָבער גלײַך נאָך מײַן אַרויסגיין פֿון קאַזאַרמע איז שוין די פּאָליטישע לאַגע געווארן מער קאָמפּליצירט. פּוילן איז שוין געווען באַזעצט פֿון דער דײַטשישער ווערמאַכט. די ייִדישע באַפֿעלקערונג איז דורך נאַצי אַוועקגעשטעלט געווארן מחוצן געזעץ און גענומען אָפּגיין אין בלוט.

די צוויי וועלטרויבער האָבן אויף גיך געמאַכט די חלוקה. די ברוינע יונקערס האָבן צוגעטראָגן דעם סאָוועטישן־רויטן וואַסאַל אַ מתּנה: דעם באַלטיק. ליטע, מיט איר צוריקגעקראָגענער הויפּטשטאָט ווילנע, איז געווען אַ מין ווילדע מציאה, וואָס איז כיטרע־פֿאַלש אויף אַ ווײַלע צוריקגעגעבן געווארן צו אַ סאָוועטיזירטער ליטע. אַ פּנים, יאָסיף סטאַלין אַליין איז פֿאַרפֿירט געווארן פֿון דער נאַצי־ליבע און אַ יאָר שפּעטער געצאָלט דעם פּרײַז מיט בלוט.

מײַ 1940, ווען מיר זענען באַפֿרײַט געווארן פֿון דער אַרמיי, זענען שוין אַ צאָל לענדער אין אייראָפּע — בעלגיע, דענמאַרק, האָלאַנד און נאָרוועגיע — געווען באַזעצט פֿון דײַטשישן מיליטערישן מאָנסטער. פֿראַנקרײַך האָט קאַפּיטולירט. און ביי אונדז אין קאָוונע האָבן שוין דעם זוניקן שבת פֿאַר מיטאָג, דעם 15טן יוני, אַרײַנגעמאַרשירט איינהייטן פֿון דער רויטער אַרמיי, און שפּעטער האָבן שוין געראָלט די טאַנקען.

איך בין אויך דעמאָלט געווען צווישן די מענגעס מענטשן, וואָס האָבן געדיכט באַלאַגערט די גאַסן. איז קיין וווּנדער ניט, אַז נאָך די ערשטע ידיעות פֿון די דײַטשישע מאַסן־רציחות איבער ייִדן אין פּוילן, האָט קאָוונע, בפֿרט די ייִדישע באַפֿעלקערונג, אויפֿגענומען מיט שׂימחה די רויטאַרמייער. דעמאָלט האָבן מיר נאָך געמיינט, אַז אונטער דעם סאָוועטישן רעזשים איז דאָס ייִדישע לעבן געזיכערט. מע האָט זיי באַוואָרפֿן מיט בלומען, אַפּלאָדירט, געטאַנצט. אין ליכט פֿון דעמאָלטיקן טראַגיש־ייִדישן מצבֿ איז עס געווען לאָגיש און נאָרמאַל. און אויך זיי, מאַסן ליטווינער, — די שפּעטער מיטשולדיקע אין כּמעט טאָטאַלן אויסמאָרד פֿון די ייִדן אין ליטע, האָבן מקבל־פּנים געווען די סאָוועטישע געסט.

איך בין געווען דער אויגן־עדות וואָס האָט עס אַלץ צוגעזען! נאַריש און ציניש איז דאָס פֿרוון זיך רייִנוואַשן פֿון זייער בלוטשולד. הײַנט פֿראָדוצירן זיי דעם גרויסן היסטאָרישן ליגן, אַז די ייִדן, די ייִדישע קאָמוניסטן, זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן געשיקט די ליטווינער קיין סיביר. דאָס איז אַ פֿינצטערער געשיכטלעכער בילבול, ווי אַ סך אַנדערע בילבולים, וואָס דאַרפֿן און מוזן אַוועקגעשטעלט ווערן אין דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו. דער רייִנער אמת איז נאָך פֿאַראַן אין די דאָקומענטן, אויף וויפֿל זיי זענען פֿאַרהיט געווארן אין די ייִדישע

און ליטווישע אַרכיוון; עדות־דערקלערונגען פֿון די, וואָס האָבן די שוידער־עקספּיריענצן אַליין מיטגעמאַכט.

מיר מוזן אָט דעם היסטאָרישן אמת אַרויסראַטעווען פֿון הינטער דער שוואַרצער שטאָלענער וואַנט פֿון שקר, וואָס די נײַ־אויפֿגעקומענע ליטע־רעגירונג פֿרוווט פֿאַרבאַהאַלטן פֿון די אויגן פֿון די נײַע וועלטהערשער אַשר לא ידעו...

מיר זענען ערבֿ פֿאַר דער קדושה און כּבֿוד פֿון אונדזערע קרבנות, וואָרעם מיר זענען געבליבן זייערע אייניקע פֿירשפּרעכערס און רעפּרעזענטאַנטן. זאָלן די קומענדיקע דורות ניט קענען טײַטלען מיט אַ פֿינגער אויף אונדז, אַז מיר האָבן זיך מיט לײַכטע הערצער געמאַכט ניט הערנדיק און ניט וויסנדיק און דאָס רציחה־פֿאַרברעכן פֿון דעם ליטווישן פֿאָלק איז דורכגעשמוגלט געוואָרן ווי אַ היסטאָרישער קאָנצעפּט פֿון אַ שמוציקן ליגן, כדי צו פֿאַרטײַטן דעם אמת.

לדעתי, וואָלט עס אויך געקענט ווערן אַ פּאָזיטיווער דערציִונג־פֿאַקטאָר פֿאַר די יונגע דורות פֿון מײַן געווען ליטעלאַנד, אַז זיי זאָלן קענען אַרויפֿקוקן מיט ווירדע און שטאָלץ צו זייערע נײַע פֿירערס, וואָס האָבן אַנטפּלעקט אין זיך דעם בירגערלעכן און מאָראַלישן מוט, זיך מודה צו זײַן אין דעם גרויסן, גוואַלדיק גרויסן חלק פֿון די ליטווישע פֿאָלקסשיכטן אינעם מאָרדן די יידישע באַפֿעלקערונג...

טייל פֿיר (1940–1944)

דער אָנפֿאַל פֿון דײַטשלאַנד אויף פּוילן, דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939, איז געוואָרן איינע פֿון די גורלדיקע היסטאָריש־פּאָליטישע געשעענישן, וואָס האָט אַרײַנגעשלײַדערט אין דער בלוטיקסטער מלחמה און געמאָציד דעם אייראָפּעישן קאָנטינענט. צוויי יאָר שפּעטער האָט שוין דער ראַטן־פֿאַרבאַנד, געקעמפֿט אויף דער צעשניטענער אייראָפּעישער שלאַכט־אַרענע קעגן דער נאַצישער רײַכסווער. ס׳איז געווען נאָכן אײַנשלינגען אַ צאָל דעמאָקראַטישע מלוכות אין צענטראַל־אייראָפּע, וועו די דײַטשישע אַרמייען האָבן ווי אַ ווילדער סאַמום זיך אַרײַנגעיאָגט אין די באַלטישע לענדער און אַרײַנגעשניטן קלינעס ביז טיף אין דער רוסישער טעריטאָריע, אַזש ביז דער פֿאַרטיידיקונג־ליניע פֿון מאָסקווע. אָבער מיר האַלטן נאָך ערשט ביים יאָר 1939, נאָכן נצחון איבער פּוילן. די דײַטשן האָבן דאָרטן גלײַך אײַנגעשטעלט זייער באַרבאַרישע אויסראָט־פּאָליטיק קעגן יידן.

די רציחה־נײַעס האָט זיך דערטראָגן צו די יידישע אויערן אין ליטע. ליטע איז שוין געווען ווי אומאָפּיציעל אַנעקסירט דורכן ראַטן־פֿאַרבאַנד – מיליטעריש איינהייטן האָבן סטאַנציאָנירט אין ליטע. זיי האָבן געשאַפֿן די אילוזיע פֿון זיכע־קייט. עס איז מיר געווען גרינג צו באַשליסן זיך איבערצוקלײַבן אין קאָוונע. אין קיידאַן האָב איך קיין חשק ניט געהאַט צו בלײַבן. פֿאַר מיר איז זי געווען צו פֿאַרשלאָפֿן. און די אויסגעדוכטע זיכערקייט איז געווען ווי אַן אַרויסרוף: גיי. דינג אַ צימער. זוך אַרבעט. אין גאַנץ ליטע האָט זיך גערודערט מיט אַקטיוויטעטן און דער מילדער פּאָליטישער קלימאַט האָט פֿאַרהיפּנאָטיזירט ביז ניט צו געדענקען, אַז אַזוי געשעט פֿאַר אַ שטורעם.

מײַן אייגענע געבענטשטע אינטויִציע האָט מיר דיקטירט אַ נײַעם זיכערהייט־פֿאַראָל: היט זיך. ניט וואַרפֿן זיך צו פֿיל אין די אויגן. בעסער אַ קלענערער פּאָסטן, מיט וויניקער פֿאַרדינסט, ווי ווערן אַ מין פּאָליטישער גבאי. אין קאָוונע האָב איך זיך געוואָלגערט, פֿאַרוואָרפֿן אין דער פֿרעמד, איבערגעשלאָפֿן אַ נאַכט ביי מײַן ברודער און משפּחה, אַ נאַכט ביי אַ חבֿר, אָבער ניט ווי אַ ישיבֿה־בחור ״געגעסן טעג״. כ׳האָב געהאַט מײַן ביסל אָפּגעשפּאָרט געלט. אויף לענגערע טערמיניקע פּאָפּראַווקעס פֿלעג איך זיך נאָך צוכאַפּן קיין קיידאַן, וואָס איז געוואָרן מײַן לוקסוס־קוראָרט. נאָך דעם פֿלעג איך מיט מער אַפּעטיט זיך אַרומיאָגן גאַנצע טעג אין מײַנע זוכענישן פֿון אַ צימער און אַ שטעלע.

מײַן ברודער, אַבֿרהם, האָט געהאַט אַ קליינעם קירזשנער־וואַרשטאַט, ווו ער

פֿלעגט, צוזאַמען מיט אַ געהילף, אויספֿאַרטיקן פּעלץ־און־פֿוטער־אַרטיקלען פֿאַר געשעפֿטן. דער וואַרשטאַט איז געווען צוזאַמען מיט דער ווינונג, אין צענטער שטאָט, אויף לײַסווע־אַלעע, און צו ענג אַפֿילו פֿאַר מײַן ברודערס משפּחה — ער מיט זײַן ווײַב און זייערע קינדער. פֿלעג איך נאָר אַרײַנשפּרינגען אויף אַ שעהלע זיך אָפּרועון אַ ביסל, כאַפּן אַ גיכן שמועס און אַ מיש טאָן די צײַטונג.

אויף אַ לענגערן באַזוך פֿלעג איך קומען צו מײַן חבֿרטע פֿון קיבוץ, יהודית, וואָס האָט געווויינט בײַ די עלטערן מיט איר טעכטערל, דליה, אַ געבוירענע אין ארץ־ישׂראל. דער טאַטע פֿונעם קינד מרדכי בערעלאָוויטש, איז "פֿאַרלוירן" געוואָרן, אַוודאי דערהרגעט געוואָרן אויפֿן וועג, בעתן יאָגן זיך פֿון קאָוונע צו דער גרענעץ, וועו די ליטווישע פֿאַרטיזאַנער האָבן שוין געמאָרדט, נאָך אײדער די דײַטשן האָבן אָקופּירט קאָוונע און די פּראָווינץ. דאָס איז שוין געווען נאָך דער מפּלה פֿון דער סאָוועטישער אַרמיי אין ליטע.

1940. איך בין נאָך אַלץ געווען אין מײַן זוכענישׂ־געיעג. געעפֿנט טירן פֿון ביוראָען, צו נײַ־באַשטימטע נאַטשאַלניקעס, וואָס האָבן איצט געהאַט די גאַנצע דעה. מיט זאָרג האָב איך געזען ווי אין מײַן קאַסע טאָגט שוין. כ׳האָב געווּסט אַז טאַטע־מאַמע וועלן מיר גערן העלפֿן מיט אַ הײַפֿל געלט, נאָר איך האָב געוואָלט אַליין טאָן און שטיין אויף אייגענע פֿיס. דער מלוכה־שׂכר פֿאַר אַן אָנגעשטעלטן, און נאָך ערגער פֿאַר אַ פּועל, איז געווען צו מאָגער, כּדי לײַטיש צו לעבן. די סיבה האָט געשטעקט אין דער זייער אָנווערטיקער שוואַכער וואַליוטע. האָט טאַקע גלײַך, אונטער דער גרעסטער ספּנה, זיך צעבליט דער שוואַרצער מאַרק. בײַטן דאָלאַרן צי פֿונטן אויפֿן באַנקקורס האָט געמיינט, אַוועקשענקען עס ווי אַ נדבֿה צו דער מאַכט. וועט עס האָט געמוזט האָבן טשערוואָנצעס אויף אויסקומעניש און געהאַט וואַליוטע, האָט ריזיקירט און אויסגעמיטן די מלוכה־קאַסע. ואת חטאי אני מזכיר — איך האָב אויסגעביטן די וואַליוטע־טשעקן פֿון טאַטע־מאַמע אויפֿן שוואַרצן מאַרק און אָנגעפֿילט זייער קאַסע מיט שטויסן סאָוועטישע טשערוואָנצעס... אָבער כ׳האָב דערפון קיין הנאה ניט געהאַט. אין די נעכט, בליַבנדיק אַליין, האָט מײַן איינזאַמקייט אָנגעהויבן מיך דערקוטשען. איך האָב זיך געשטאַרקט ניט נאָכצוגעבן מײַנע גלוסטענישן, איידער איך דערגרייך מײַן ציל. די נײַע סאָוועטישע מאַכט האָט געטרומייטערט וועגן איבערבויען און בויען.

איין פֿרימאָרגן האָב איך באַמערקט אין דער צײַטונג אַ מעלדונג, אַז אין ווילימאָפּאָלע, אָדער סלאַבאָדקע, לויטן אַלטן ייִדישן נוסח, האָט די רעגירונג אָנגעהויבן בויען דרײַ גרויסע בלאָקהײַזער, דירות פֿאַר באַאַמטע און אַרבעטער. אַרבעטער און ווירטשאַפֿטלער מיט פֿאַסיקע רעפֿערענצן קענען זיך מעלדן. די "פֿאַסיקע רעפֿערענצן" האָט אָנגעטײַט: אַ ריינעם רעקאָרד מיט די נײַע בעלי־בתים. כ׳האָב זיך דערוווּסט, אַז די אינזשענירן און טעכניקער זענען כּמעט אַלע ייִדן. איך

בין גיך אַוועק צום אָנגעגעבענעם אַדרעס פֿון "סטאַטיבאָס טרעסטאַס" ("אויפֿבוי־טרעסט"). כ׳האָב אָנגעגעבן אין ביוראָ מײַן נאָמען, פֿאָר אַן "אוידיענץ וועגן אַ שטעלע". לאַנג האָב איך געוואַרט. מענטשן זענען אַרײַן און אַרויס. צום דריטן מאָל האָט מיר דאָס ביוראָ־מיידל געזאָגט, אַז איך וואַרט אומזיסט. דער דירעקטאָר איז שטאַרק פֿאַרנומען, און באַלד גייט ער צו אַ פֿאַרזאַמלונג.

איך בין געווען אויסער זיך פֿאַר כּעס. מיט האַלב־חוצפּה און האַלב־טריק האָב איך זיך אַרײַנגעריסן צו אים און געבליבן שטיין פֿאַר זײַן שרײַבטיש. ער איז געשטאַנען מיטן אינזשעניר איבער אַ צייכענונג און געווען דערשטוינט. דער אינזשעניר איז גלײַך אַרויסגעגאַנגען. מײַנע אויגן האָבן קענטיק געערעדט בעסער ווי כ׳וואָלט עס געקענט זאָגן מיט ווערטער. ער האָט מיך נאָכפֿאַרשעריש אָנגעקוקט, און איידער ער האָט באַווײַזן עפּעס צו פֿרעגן, האָב איך אַן אויפֿגע־רעגטער אַרויסגעפּלאַצט: "איך מוז אײַך דערקלערן..." ער האָט אַרויפֿגעלייגט אַ פֿינגער אויף די ליפּן, אַ סימן איך זאָל ניט שרײַען, און מיך ממש פֿריטשמעליעט: "איך ווייס, איר זײַט אַ יידישער פּאָעט". נאָר איך האָב ניט געקענט אַרויסדרינגען, צי ער זאָגט עס סתּם אָדער לזכותי.

אין דער רגע פֿון שוואַכקייט האָב איך אַ גלאַנץ געטאָן מיט מײַן ספֿקדיקן פֿאַרדינסט, וואָס אַלע שפּעטערדיקע יאָרן האָב איך זיך מיט דעם געשעמט: "איר ווייסט, ס׳איז געווען מײַנס אַ ליד וועגן..." ער האָט מיר אויף גיך איבערגעהאַקט: "מיט לידער קענען מיר ניט בויען הײַזער..." ווי אַ שטיין האָט די פֿראַזע אַ דריק געטאָן אויף מײַן האַרץ. כ׳האָב בפּירוש געפֿילט, אַז מײַנער אַן ענטוזיאַסט איז ער ניט, אפֿשר אויך ניט פֿון נײַעם רעזשים און כ׳האָב אין הילפֿלאָזיקייט אויסגערופֿן: "אָבער כ׳וויל קריגן אַרבעט!" קענטיק, אַז מײַן אָפּנקייט האָט געמאַכט אויף אים דעם געהעריקן אימפּאַקט. ער האָט אַ מיש געטאָן אַ טעקע און אַרײַנגעקוקט דערין, בעת־מעשׂה ציילנדיק די ווערטער: "גוט, כ׳וועל זען צו קריגן פֿאַר אײַך אַ פּאָזיטיוון באַשלוס וועגן אַ ווירטשאַפֿטלעכן־פּאָסטן אין די נײַע בלאָקהײַזער. קומט אַרײַן צו מיר מאָרגן. אין אַ וואָך אַרום הייבט מען אָן אַרבעטן רעגולער". איך האָב אים אַ גערירטער באַדאַנקט. ער האָט זיך אויפֿגעשטעלט און מיך באַגלייט צו דער טיר, צוגעבנדיק: "אַ גאָר פֿאַראַנטוואָרטלעכער פּאָסטן", ווי כ׳וואָלט אים שוין געהאַט. ס׳איז געווען פֿאַר מיר אַ גוטער סימן.

גייענדיק צוריק האָט מיר מיט אַ מאָל אויפֿגעבליצט, ווי אַזוי דער דירעקטאָר ווייסט דאָס אַלץ. און די מעשׂה איז, אַז בעת מײַנע זוכענישן, האָב איך פֿריער פֿאַרבלאָנדזשעט טאַקע צום זעלביקן אָפּיס פֿון "סטאַטיבאָס־טרעסטאַס". די אינסטיטוציע איז שוין געווען נאַציאָנאַליזירט. אָפּרוענדיק זיך דאָרטן, האָב איך געפֿרעגט די סעקרעטאַרשע, צי כ׳קען זען דעם דירעקטאָר. זי האָט זיך דערפֿרייט ווי מיט אַן אייגענעם גאַסט. דאָ איז געווען לאַנגוויליק און פּוסט און מע האָט, אַ

פּנים, אויסגעקוקט אויף אַ וויזיט. "איך וועל אײַך אָנמעלדן", האָט זי געזאָגט און פֿאַרשריבן מײַן נאָמען. וואָס האָב איך צו פֿאַרלירן, האָב איך געטראַכט. איך בין גלײַך אַרײַנגעבעטן געוואָרן. אויף מײַן בקשה האָט דער דירעקטאָר מיר געענטפֿערט, אַז די אַרבעט־ליסטע איז נאָך ניט פֿול אײַנגעשטעלט. אָבער זײַן עצה איז, איך זאָל שוין אויפֿן אָרט מאַכן מײַן אַפּליקאַציע, וועל איך זײַן פֿון די ערשטע קאַנדידאַטן. ער האָט פֿון טישקעסל אַרויסגענומען אַ פּאָרעם און מיר אונטערגעטראָגן צוזאַמען מיט זײַן פּען. לײַכט איז מיר געווען אויספֿילן די אַנקעטע, ווײַל כ׳האָב ניט געהאַט וואָס איבערצוטראַכטן צי אויסבאַהאַלטן. אַזוי אויך די קורצע ביאָגראַפֿיע ביז 1940. טאַקע די "מציאה" האָט אַרײַנגעקראָגן דער נײַער דירעקטאָר, וואָס איז יאָ געווען פֿאַרנומען. איצט האָב איך זיך אָן דעם דערמאָנט.

אָבער אויך ער האָט זיך אויף מאָרגן דערפֿרייט מיט מיר און גלײַך מיר אָנגעזאָגט די בשׂורה: "באַשטעטיקט!" פֿאַר מיר איז עס אין יענעם טאָג געווען דאָס גרעסטע און שענצטע וואָרט אין מײַן וואָקאַבולאַר. מײַן האַרץ איז געווען פֿאַרפֿלייצט פֿון פֿרייד און כ׳האָב זיך געפֿילט ווי אַ גיבור, וואָס האָט דורכגעבראָכן אַ פֿינצטערע וואַנט. מײַן לעבן ביז דעמאָלט איז געווען אַ מין באַשפֿרינקלטע מאַפּע מיט פֿלעקן פֿון אָפּזאָגענישן, אַרויסדרייענישן און תּירוצים ניט צו טאָן אַ טובֿה. אפֿשר ווײַל כ׳בין תּמיד געווען מער שטאָלץ ווי בעטלעריש־אונטערטעניק. נאָך איינע אַזאַ מפּלה, גלײַך נאָך דער באַפֿרײַונג אין דײַטשלאַנד, האָט אַ חבֿר צו מיר געזאָגט: "ביסט אַ פֿאַררישענער קבצן, מיט אַ צילינדער־הוט..." איצט האָט מיר דער אומבאַקאַנטער אינזשעניר אויפֿגענומען מיט רעספּעקט און מיר אַנטקעגן געטראָגן אַ וואַרעמען שמייכל.

איך בין געווען גלילקלעך. פֿרײַ פֿון דרוק. פֿרייַלעך. אויף מאָרגן האָב איך כּמו זאָרגלאָז געדרייט זיך איבער די גאַסן און געסלעך פֿון סלאַבאָדקע, און דאָס געפֿיל פֿון מזל האָט מיך באַגלייט. כ׳האָב געדונגען אַ צימער אויף לינקעוו־גאַס, מיט אַ גרויסן פֿענצטער, וואָס האָט אַרויסגעקוקט צו אַ פּוסטן פּלאַץ מיט האָלץ־סקלאַדן, און וויַיטער ביז צום האָריזאָנט, וואָס פֿאַלט אַרונטער הינטער די בערג פֿון די גאַסן אַרויף. איך האָב דעמאָלט ניט געקענט האָבן די מינדסטע אָנונג, אַז צוויי יאָר שפּעטער וועל איך דורך דעם פֿענצטער אָבסערווירן די גרויליקסטע און אפֿשר הייליקסטע יידישע דראַמע אין דער יידישער געשיכטע בכלל און אין דער געשיכטע פֿון קאָוונער געטאָ בפֿרט.

דאָס טרײַבן מיט בעסטיאָלישער אַכזריות די צען טויזנט יידישע נפֿשות — עופֿעלעך, קינדער, יונגע און זקנים, פֿרויען און מענער, וואָס זענען מיט אַ טאָג פֿריער ניגזר געוואָרן דורכן טײַוולשן פֿאַרשאָלטענעם פּינגער פֿון אַ דײַטשישן עס־עס־מאַן צום טויט — צום פּטן פֿאָרט אין קאָוונע. ווער עס האָט געזען אָט דעם

גרויליקן טויטנמאַרש, האָט זיך אים דאָס בילד אַרײַנגעשטעמפלט אין זײַן מוח און ער האָט שוין אַ גאַנץ לעבן מער ניט געקענט רויק שלאָפֿן...

אין דער דאָזיקער קאָמפּאַקטער מענטשן־מאַסע, ווי אַן אומנאַטירלעכע שוואַרצע לאַווע, וואָס ווערט געיאָגט צו די אַרויף־באַרגיקע גאַסן, איז דאָך געווען מײַן יידישע באַלעבאָסטע, פֿרוי שאַרפֿינאָוויץ, מיט איר מאַן און דרײַ־יאָריק זונעלע. זיי האָבן מסתּמא מיט בלוטיקע טערער געקוקט צו זייער ווײַטן פֿענצטער, און איך צו זיי — און מיר האָבן זיך מער קיין מאָל ניט געזען...

אויף שבת בין איך געקומען אַהיים זיך געזעגענען מיט טאַטע־מאַמע, מיט דער משפּחה, מיט קיידאַן. זונטיק האָב איך זיך אומגעקערט צוריק און זיך אַרײַנגעקליבן אין מײַן נײַער רעזידענץ. ס׳איז, ווײַזט אויס, געווען דער סימבאָלישער טראָט אין מײַן גורל־גאַנג, אַז איך זאָל אים אַראָפּשטעלן אין אַ היסטאָרישן צענטער פֿון דער לומדישער גרויסקייט פֿון ליטע, מיט אירע באַרימטע ישיבֿות און רבנים, וואָס איז אַ יאָר שפּעטער פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין קאָוונער געטאָ און מיר פֿאַרשפּאָרט זיך אַריבערקלײַבן אַהער. אין וועמענס זכות? דעם אָוונט פֿאַרן אָנהייבן אָפּיציעל די בויאַרבעט, איז צוזאַמענגערופֿן געוואָרן אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון אַלע אַרבעטער, אָנגעשטעלטע און די עליטע: אינזשענירן און טעכניקער. איך בין אַוועקגעגאַנגען אַהין צום ערשטן מאָל, געטראַכט האָב איך, ווי אַזוי מע קלײַבט זיך צוזאַמען אויף אַ לײַדיקן פּלאַץ. פֿון מײַן צימער איז עס געווען אַ 10–12 מינוט גאַנג. און איבערראַשט בין איך געוואָרן, אַז אין אַלע ווינקלען פֿון דעם ריזיקן פּלאַץ זענען שוין אויפֿגעשטעלט אַ צאָל הילצערנע נײַע באַראַקן: דער גרעסטער, ווו די מענטשן האָבן זיך איצט געקליבן, איז געווען דער אַזוי גערופֿענער ״רויטער ווינקל״, מיט טישן, בענק און שטולן. ס׳איז שוין אויך געווען פֿאַרענדיקט אַ גרויסער הויכער באַראַק, צו לאַגערן בוי־אַרטיקלען, צעמענט, אַרבעט־כלים. דער פֿאָרזיצער, אַן אָרטיקער רוס, האָט געעפֿנט די זיצונג אין רוסיש מיט אַ פּאָר ווערטער אויף ליטוויש.

נאָך דעם האָט גערעדט אַ טעכניקער, אויך אויף רוסיש, ער איז אויך געווען דער פּאָליטרוק און געהאַמערט מיט באָמבאַסטישע פֿראַזעס פֿון דער פּאַרטיי־פֿראָגראַם, באַווירצט מיט די פּאָפּולערע פֿײַערלעכע לאָזונגען, און זיך פֿאַרזיכערט מיט אַ גרעסערן קרעדיט פֿון דערמאָנען דעם גרויסן פֿירערס נאָמען. צום סוף האָט גאָר ענטוזיאַסטיש געערעדט דער הויפּט־אינזשעניר און צוגעזאָגט אַ בויגעווען אויף צו דערגרייכן סטאַכאַנאָווישע־סאָציאַליסטישע נאָרמעס. נאָך דעם איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע: אָפּשיקן אַ פֿלאַמיקע באַגריסונג און דאַנק צום פֿאָטער און פֿירער פֿון די פֿעלקער, פֿאַר באַפֿרײַען ליטע און דעם ליטווישן פֿאָלק פֿון פֿאַשיסטישער הערשאַפֿט און זיי אײַנגלידערן אין דעם גליקלעך־סאָציאַליסטישן ראַטן־פֿאַרבאַנד. אויפֿן ידיעות־טאָוול זענען שוין געווען אָנגע־

קלעפט רשימות פֿון די בויִ־בריגאַדעס און זייערע בריגאַדירן. אויך די נעמען פֿון די אַמטן און באַאַמטע. מיין נאָמען האָט פֿיגורירט אונטערן טיטל "וויסנשאַפֿט־פֿאַרוואַלטער", וואָס איז געווען וויכטיק איבערגעטריבן צו די באַשיידענע פֿונקציעס וואָס איך האָב געזאָלט אויספֿירן. מסתמא נאָר אַ סגולה צו דער זשאַלאָוואַניע...

וועג דער הויפּט־אינזשעניר האָט מיר איבערגעגעבן די שליסלען פֿון מיינע נאָך לייִדיקע סקלאַדן, האָט ער מיר געזאָגט, אַז עס זענען שוין באַשטעלט געוואָרן גרויסע קוואַנטומס בויִ־מאַטעריאַלן און אַרבעט־מכשירים וואָס וועלן פֿון מאָרגן שוין געליווערט ווערן. ס׳וועט זיין אַ סך אַרבעט און אַ גרויסע אַחריות, האָט ער געוואָרנט מיט אַן ערנצט פּנים: "איר מוזט האַלטן אַ שטרענגן קאָנטראָל, און אין אָרדענונג אָפּהיטן אַלע קוויטאַנציעס פֿון אַריינגעקומענע און אַרויסגעגעבענע סחורות". אַזאַ לעקציע האָב איך ניט דערוואַרט. דאָך האָט ער מיר צום סוף געגעבן זיין ברכה: "זייַט מצליחן!" אַזוי צי אַנדערש האָב איך זיך סיי ווי געפֿילט יום־טובֿדיק אין מיין נייַער שטעלע, וואָס אין נאָרמאַלע צייַטן וואָלט זי אפֿשר קיין באַטייַט פֿאַר מיר ניט געהאַט, איצט איז זי געווען אַ נייטיקייט.

אין דער פֿרי, צו דער מינוט, האָב איך אין אַ געהייבענער שטימונג פֿונאַנדערגעפֿאַלט די בריטע טירן. בײַם אַריינגאַנג, רעכטס, איז געשטאַנען אַ שרייַבטיש מיט פּוסטע טישקעסטלעך. הינטער דעם, אַ ביוראָשאַנק מיט נייַע טעקעס אויף די פּאָליצעס. אויפֿן טיש איז געשטאַנען אַ קאַרטאָנענער קעסטל מיט ביוראָוואַרג. איך האָב זיך גלײַך געמומען אײַנסדרן "אַריין" און "אַרויס" די טעקעס און רעגיסטרירי־זשורנאַלן. אין די מעטאָדן פֿון דעם סאָרט אַרבעט בין איך געווען קאָמפּעטענט און פֿלײַסיק זיך געמומען אײַנשטעלן מיין סיסטעם. אָבער שוין בײַם אָנהייב האָבן אָנגעהויבן קומען די ערשטע ליווערונגען. אין אײַלעניש האָב איך געמוזט אַריינקוקן אין די פֿאַקטורן, אָפּשטימען, קאָנטראָלירן, ציילן און אין געדאַנק אויסאַרבעטן דעם פּלאַן, אין וועלכן טייל מאַגאַזין עס אויסצופֿאַקן, אויפֿן באָדן צי אויף פּאָליצעס. ס׳איז געווען אַ קאָלאָסאַלע אַרבעט פֿאַר מער ווי איין מענטש. נאָר איך האָב זיך געסטאַרעוועט אַליין עס צו טאָן, וועל איך וויסן וואָס און וווּ. כ׳האָב דאָ ניט געטרויט קיין פֿרעמדע הענט. שפּעטער האָבן אָנגעהויבן אָנגפֿאָרן שוין שוועריע משׂא־מאַשינעס מיט אויפֿגעשטאַפּלטע לאָדונגען פֿון דיקן דראָט, שטאַבעס אײַזן, זעקלעך צעמענט, זאַמד, זשוויר.

זיי האָבן געוואָרט אין אַ ריי, ביז אין דער דרויסנדיקער גאַס. איך בין געווען באַלאַגערט און געמוזט שנעל געבן דירעקטיוון, לויט דער ריי: צו ערשט די פֿאָדערשטע, זיי זאָלן קענען וויטער פֿאָרן אינעם צירקל, און דורכן אָפּענעם "אַרויס"־טויער צו דער גאַס. דאָס שוועריע אײַזנוואָרג, זאַמד און ציגל, איז אויסגעלאָדן געוואָרן אויף די גראָזיקע מאַרגינעס פֿון דער קוואַדראַטיקער אויסגראָבונג פֿאַר די פֿונדאַמענטן. די זעקלעך צעמענט, וואָס קענען באַשעדיקט

וועלן פֿון רעגן, זענען מײַסטעריש אויפֿגעשטאַפּלט געוואָרן אין דער טיפֿקייט פֿון סקלאַד, ווי הויבע מאַסיוועס טורעמס. אַרבעט־כלים, טשוועקעס, שלעסער אויף די פֿאָליצעס.

אַז דער לעצטער טראַנספֿאָרט איז אָפּגעפֿאָרן איז שוין געווען נאָך מיטאָג, און כ׳האָב לײַכטער אָפּגעאָטעמט. מײַנע געשמאַקע סענדוויטשעס וואָס שולמית (מיט איר וועל איך אײַך באַקענען וויַיטער) האָט מיר מיטגעגעבן, זענען איצט געווען נאָך מער באַטעמט.

נאָך מיטאָג האָב איך אָנגעהאַלטן דעם טעמפּ און אײַנגעסדרט אין די טעקעס אַלע לויזע דאָקומענטן; זיי פֿאַרצייכנט אין אַ זשורנאַל און אויפֿגעקלעפּט אויף די טאָוולען די געהעריקע טיטלען. ס׳איז נאָך פֿאַרבליבן אַ שעה צום פֿאַרענדיקן דעם אַרבעטסטאָג און כ׳האָב זיך געזונטן אויפֿשרײַבן אַן אַלפֿאַבעטישע ליסטע פֿון דער בנין־נאָמענקלאַטור אין דער ליטווישער טערמינאָלאָגיע. כ׳האָב אויפֿגעכאַפּט דעם שאָרף פֿון טריט און אויפֿגעהויבן די אויגן. בײַ מײַן טיש איז געשטאַנען דער הויפּט־אינזשעניר און געשמייכלט. כ׳האָב זיך גיך אַ שטעל אויף געטאָן, ווי פֿאַר אַן עלטערן טשינאָווניק. ער האָט אַרויפֿגעלייגט אַ האַנט אויף מײַן פּלייצע: ״דערלויבט מיר אײַך געבן מײַן קאָמפּלימענט צו אײַער אָנהייב דאָ. איך בין געשטאַנען אין אונדזער ביוראָ־פֿענצטער און באַוווּנדערט, ווי איר האָט ממש סטראַטעגיש זיך ספּראַווט מיט דער שווערער סיטואַציע פֿון די טראַנספּאָרטן.״ און קוים וואָס כ׳האָב באַווײַזן אים זאָגן מײַן דאַנק איז ער מיר נעלם געוואָרן.

ערשט מיט עטלעכע טעג פֿאַר מײַן אָנהייב־קאַריערע אין די בלאָק־בנינים, בין איך באַגליקט געוואָרן מיט אַ נײַער ליבע, וואָס מוז דאָ באַזונדער דערציילט ווערן. ס׳איז געווען איידער כ׳האָב נאָך באַמערקט די ידיעה וועגן די בלאָקהײַזער. איין טאָג, ווען מײַן אַלײַנקייט האָט מיך שטאַרק אָנגעהויבן פֿרעסן, האָב איך זיך דערמאָנט, אַז כ׳האָב אַ פּערזענלעכן גרוס פֿאַר אַ מיידל פֿון קיידאַן. זי האָט געהאַט אַ קוואַרטיר אין דער געגנט, גייענדיק פֿון סלאַבאָדקע גלײַך אַריבער דער וויליע ניט ווײַט פֿונעם מאַרק. אין אָוונט האָב איך אַהין אַוועקגעשפּאַצירט און זי געטראָפֿן מיט אַ חבֿרטע. זיי האָבן געהאַט דעם צימער אין שותפֿות; ביידע שטודירט דאַמען־קלייַדער־מאָדעלירונג אויף די ״אָרט״־קורסן. באַקענענדיק זיך מיט איר חבֿרטע, בין איך גלײַך פֿאַרכאַפּט געוואָרן פֿון דער שטויגענדיקער ציגײַנערשער חנעוודיקייט פֿונעם מיידל. איר צעלויכטן דין פּנימל פֿון אַ פֿריש־צאַפּלדיקן קאָמפּלעקס, ווי געשניצט פֿון טונקעלן העלפֿאַנדביין, האָט מיך ממש פֿאַרכישופֿט.

איך בין גראָד אַריַינגעטראָפֿן אין דעם מאָמענט, ווען מײַן שטעטלשע, פֿאַר וועמען כ׳האָב געהאַט דעם גרוס, איז שוין געשטאַנען אַן אויסגעפּוצטע אויפֿן שוועל מיט איר חבֿר, אַ יונגן סטודענט, ערגעץ ווו צו גיין. כ׳האָב אין אײַלעניש

"אויסגעפֿאַקט" מײַן גרוס און געבליבן שטיין אין פֿאַרלעגנהייט. "אַ דאַנק און אַנטשולדיק! מיר מוזן גיין, אַניט פֿאַרשפּעטיקן מיר. איך דערלויב דיר דאָ צו בלײַבן אויב דו ווילסט, נאָר טוט ניט קיין שלעכטע זאַכן..." – זי האָט געלאַכט. מיר זענען ביידע געבליבן ווי צוויי פֿלוצעם־צוזאַמענגעפֿלויגענע פֿייגל אויף אַ צווײַג... דער צווײַג האָט זיך לײַכט געשאָקלט, און מײַן האַרץ האָט שטאַרק געקלאַפּט.

און זי האָט מיך געראַטעוועט פֿון מײַן פֿאַרלעגנהייט. אָן צערעמאָניעס האָט זי מיר דערקלערט, אַז זי האָט נאָך ניט געגעסן קיין אָוונטברויט און מיר געבעטן מיטהאַלטן מיט איר. זי וועט גיך אין זייער קיכל עפּעס צוגרייטן. איר אָפּנקייט און דירעקטקייט האָט געווירקט מאַגנעטיש און, ניט פֿילנדיק אַפֿילו, האָב איך גלײַך אָנגעהויבן אויף "דו": "אויב דו האָסט רחמנות אויף זיך און אויף מיר, וועל איך דיר נעמען אין אַ רעסטאָראַן, אין שטאָט". זי איז מסכים געווען, נאָר מיט אַ תנאי, אַז מיר זאָלן צוזאַמען דאָ אויסטרינקען די ערשטע גלעזער טיי "עס העלפֿט..." – האָט זי קאָקעטיש צוגעגעבן. און ס׳האָט טאַקע געהאָלפֿן: נאָך דעם האָבן מיר זיך שוין הייס געקושט.

אירע ברוינע מאַנדל־פֿאָרמיקע אויגן, ווי פֿון אַ גאַזעל, האָבן זיך אויס־געבראַייטערט גרויס און אומעטיק. ס׳איז געווען אַזוי גוט צו קוקן אויף איר. זי האָט גיך־גיך געמאָלן ווערטער מיט איר קליין מײַלכל און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז מיר שפּילן אַ קינדערשן טעאַטער. כ׳האָב זיך אַראָפּגעלאָזן אויף די קני פֿאַר איר און דעקלאַמירט נאַריש־שטיפֿעריש: "הויך־ליבטיקע פּרינצעסין פֿון מײַן מלך דוד־שטאַם, דערלויבט מיר הײַנט אָוונט זײַן אײַער ערגעבנסטער שקלאַף און אײַך באַגלייטן..." זי האָט גלעקלדיק געלאַכט און געזאָגט: "אויב דיר וועט קלעקן חכמה אויסצופּירן מײַנע באַפֿעלן". דער ניט געשאַפֿענער סצענאַר יענע נאַכט, אויף דער אָנגעהיצטער שוועל פֿון דעם טראַגישן געטאָ־מאָרגן, האָט אַרײַנגעשריבן אַ לעצט־ברענענדיקן און גיך־פֿאַרלאָשענעם בלאַט אין מײַן לעבן: איך האָב זי געליבט.

אַ פּאָר שעה שפּעטער זענען מיר שוין געזעסן אין אַ רעסטאָראַן אין צענטער שטאָט און זיך געלאָזט ווויילגיין איבער אַ "סאָוועטיזירטער סעודה", וואָס האָט אַרויסגעפֿינקלט דורך די גרויסע ליכטיקע פֿענצטער, ווי אַ לאָזונג פֿון דער נײַער פּראָפּאַגאַנדע: נאַט, זעט! ווי פֿרײַ עס אָטעמט בײַ אונדז דער מענטש! אויבנאויפֿיק האָט מען נאָך ניט געפֿילט דעם פֿאַרשטיקטן אָטעם פֿון די "באַפֿרײַטע". אין דער ליטווישער לײַסווע־אַלעע, וואָס האָט איצט געהייסן סטאַלין־פּראָספּעקט, האָבן נאָך שפּאַצירט כאָפּטעס יונגווּאַרג; פּאָרלעך זענען געזעסן צוזאַמענגעטוליעט אויף די בענק אונטער די גרין־זומערדיקע ביימער. נאָר טיף, אין די שאָטנס פֿון הײַזער, איז שוין געלעגן פֿאַרטײַעט דער שרעק־פּסיכאָז: אָט־אָט וועט זיך צעהוליען די סטיכיע פֿון רויטן רעזשים. מיט מורא האָט מען זיך געסודעט וועגן דעם, וואָס עס קומט פֿאָר "דאָרטן בײַ זיי" – אַ גיהנום...

מיר האָבן געמאַכט אַ ראַנדעוווּ אויף שבת אָוונט. זונטיק איז פֿאַר אַלעמען אַ פֿרײַער טאָג און מע קען לענגער שלאָפֿן. שוין בײַם עסן האָב איך געפֿילט, אַז זי איז נײַגעריק צו וויסן וואָס פֿאַר אַ מין פֿויגל איך בין. כ׳האָב געווּסט, אַז זי וועט פֿרעגן איר חבֿרטע, אָבער יענע וועט ניט האָבן קיין שלעכט וואָרט צו זאָגן.

שבת־אָוונט איז געווען אַ קאַלטלעכער, און כ׳בין געקומען זי אָפּנעמען מיט אַ טאַקסי. זי האָט געטראָגן אַ ניַי־מאָדערנעם באַראַשקענעם מאַנטל. פֿון הויכן קאָלנער האָבן אַרויסגעגלאַנצט ווי בורשטין אירע ברוינע אויגן. מײַן טיש אין דעם קליינעם געמיטלעכן צימער איז געווען אָנגעשטעלט מיט כּל־טובֿ־דעליקאַטעסן. אין דער מיט — אַ וואַזע מיט לעבעדיקע בלומען. זי איז געבליבן שטיין מיט אַן אָפּן מויל אין דער טיר. ״קום אַרײַן״.

איך האָב איר געהאָלפֿן אויסטאָן דעם מאַנטל און מײַנע שפּיץ פֿינגער האָבן זיך אָפּגעבריט פֿון אַ מין עלעקטריש פֿאַרבאָרגן פֿײַער. מיר האָבן ביידע געציטערט אין דערוואַרטונג. איר טאַליע — אַ דין פֿידעלע. פֿינגער האָבן געשפּילט אויף אומזויקע סטרונעס. די וואַרעמקייט פֿון אונדזערע לײַבער איז געוואָרן וווַיניק, זיס, פֿאַרשיכורנדיק. די טעמפּעראַטור איז געשטיגן און כ׳האָב אָנגעהויבן פֿאַמעלעך זי אויסטאָן: פֿונאַנדערגעשפּיליעט די העקלעך, קנעפּלעך און זי האָט זיך לאַשטשענדיק נאָכגעגעבן מײַנע פֿינגער, ביז זי איז געלעגן אַ נאַקעטע. ווי אַ פֿלאַם, וואָס שלינגט אײַן אַ פֿלאַם, בין איך אַרײַן אין איר מיידלשן גוף און מיר האָבן זיך צוזאַמענגעשמאָלצן. ס׳איז געווען ווי אַ ווילקאַנישער אויסברוך. פֿון אַזאַ אַקט, מסתּמא, ווערט מען פֿאַרברענט פֿון ליבע... נאָך דעם האָבן מיר מיט הנאה געגעסן, געטרונקען און געריידט ביז האַלבע נאַכט.

אונדזער ראָמאַן האָט זיך צעיאָגט מיט ווילדער גיכקייט. זי האָט אײַנגעשטימט זיך איבערקלײַבן צו מיר. און שוין אויף מאָרגן נאָך מיטאָג זענען מיר אָנגעקומען אין קיידאַן: כ׳האָב זי געוואָלט פֿאָרשטעלן פֿאַר מײַן טאַטע־מאַמע. זיי האָבן געווּסט, אַז מיר האָבן נאָך ניט חתונה געהאַט, נאָר אין די אינטימע זאַכן זענען זיי געווען ליבעראַל. מע האָט אונדז אויסגעבעט אַ געלעגער אויף שטולן מיט אַ מאַטראַץ. זיי זענען געווען צופֿרידן. אין שטעטל איז מען געלאָפֿן אָנקוקן מײַן ״כּלה״ — אַן אייניקל פֿון דער מלכּה שבּא... און צום סוף: די זעלביקע וואָך טאַקע האָבן מיר נאָך באַוויזן זיך צוכאַפּן צום נײַעם סאָוועטישן חתונה־אַמט און זיך רעגיסטרירט. מע האָט עס גערופֿן ״זיך פֿאַרשרײַבן״ אָפּיציעל ווי מאַן און ווײַב.

איר נאָמען איז געווען שולמית. אין איר משפּחה האָט מען זי גערופֿן שולקע, פֿאַמיליע — איציקסאָן פֿון דעם שטעטל נעמאָקשט. ווען זי האָט זיך איבערגעקליבן צו מיר, האָט זי ערשט געהאַט פֿאַרענדיקט די מאָדעל־קורסן און נאָך ניט געהאַט אַ רעגולערע באַשעפֿטיקונג. איך האָב ערשט געהאַט געקראָגן מײַן ערשטע שטעלע און כּמעט אייניצייטיק, מײַן דירהלע. האָב איך איר געזאָגט, אַז מיר קענען

אויסקומען אָן איר אַרבעט. זאָל זי בעסער זיך פֿאַרנעמען מיט אײַנקויפֿן שפּײַז, קאָכן און במילא פֿילנעוועז אונדזער ליבע... זי האָט מיך אין די פֿרימאָרגנס אַרויסגעלאָזן מיט אַ קוש און מיט אַ זאַטן ביס אויפֿן טאָג. זי איז געבליבן לענגער שלאָפֿן. איר יונגשאַפֿט האָט געשמעקט מיט דער זיסקייט פֿון פֿרילינג, און כ׳האָב זי געהיט ווי אַן אוצר. כ׳האָב געפֿילט, אַז עמעצער קאָן אים אויסכאַפֿן.

אין אָט דער צײַט האָט מײַן חבֿר און חבֿרטע, מיט וועמען איך בין געווען אין קיבוץ און אים צוזאַמען פֿאַרלאָזן, געזוכט פֿאַר זיך אַ צימער. כ׳האָב זיך דערווּסט, אַז די פֿרוי שאַרפֿינאָוויץ וויל פֿאַרדינגען נאָך אַ צימער, וואָס איז טיר בײַ טיר מיט אונדזערן, און מיט דער ריינסטער כוונה האָב איך זיי עס געזאָגט. זיי האָבן אים געדונגען. זיך אַרײַנגעקליבן. און דאָ האָט מיך תּיכף דער מאַנצבילשער אינסטינקט סיגנאַליזירט: סכּנה! פֿון איבערגעאײַלטער חבֿרישער געטרײַשאַפֿט האָב איך פֿאַרגעסן דעם כאַראַקטעריסטישן סימפּטאָם פֿון מײַן פֿרײַנד, שמעון (זי האָט געהייסן שׂרהלע) — ער קריכט צו ווײַבער...

בלײַבן אין שכנות מיט אַזאַ איינעם, אין אַ ניט פֿאַרשלאָסענעם צימער, אַ פּאָר טריט איבערשפּרונג, האָט מיר געמאַכט פֿאַר גאַנצע טעג אומרויק. איך פֿלעג אָפֿט קלינגען אַהיים, אָבער קענסט דאָך ניט אַ גאַנצן טאָג טעלעפֿאָנירן. איך פֿלעג אין האַסט פֿאַרהאַקן די שלעסער פֿון מאַגאַזין און לויפֿן אַהיים. איך האָב דערוואַרט אַ בייזע בשׂורה, בפֿרט, אַז כ׳האָב זיך דערווּסט, אַז שמעון האָט אין מיטן וואָך פֿרײַע טעג פֿון דער פֿאַבריק, ווו ער אַרבעט. כ׳האָב אָנגעזאָגט שולמיתן זי זאָל זיך פֿאַרשליסן אין דער פֿרי. די צײַטן טאָר מען קיינעם ניט געטרויען. און איין טאָג האָט עס פּאַסירט.

מיר האָבן גראָד געהאַלטן בײַם קאָמפּלעטירן די קליינע שיינע דירהלעך אין די דרײַ בלאָקן. מיר האָבן די אַרבעט געוואָלט פֿאַרענדיקן צום יאָר פֿון סאָוועטישן אַרײַנמאַרש אין ליטע, יולי 1940. אונדזער הויפּט־אינזשעניר האָט געוואָלט נאָכטאָן דעם סאָוועטישן קונץ: איבעריאָגן די צײַט. דערפֿאַר האָט מען יעדן טאָג לענגער געאַרבעט. אין אַ שפּעטער שעה בין איך שוין געלאָפֿן אַהיים און דאָס האַרץ האָט מיר פֿאַרויסגעזאָגט שלעכטס.

אַרויפֿגעשפּרונגען די עטלעכע טרעפּ און געבליבן שטיין בײַ דער סאָפּע. זי איז געלעגן צוזאַמענגעראָלט אין אַ דינער דעקע. "שולמית!" האָב איך אַ געשריי געטאָן. זי האָט זיך שנעל אויסגעוויקלט און מיך אַרומגעקלאַמערט מיט אירע דינע הענט. זי האָט אָנגעהויבן פֿאַרשטיקט שלוכצן, ביז זי איז אויסגעבראָכן אין אַ היסטעריש געווײַן. איך האָב זי צאַרט געגלעט און זיך געבעטן: "באַרויק זיך, וואָס האָט פּאַסירט? זאָג".

איר לײַב האָט ספּאַזמאַטיש געציטערט און די אויגן האָבן שוואַרץ געגליט. לאַנג האָט געדויערט ביז זי האָט זיך באַרויקט און אָנגעהויבן דערציילן: "דײַן גוטער

חבֿר... ער האָט, ווײַזט אויס, אָפּגעהיט וועַן די טיר איז געווען ניט פֿאַרשלאָסן און האָט זיך שטילערהייט אַרײַנגעגליטשט. כ׳האָב געעפּנט די אויגן און מיט ציטערניש געפֿרעגט: וואָס טוט איר דאָ? ער האָט אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט: איך בין געקומען זאָגן גוט־מאָרגן. כ׳האָב אַ געשריי געטאָן: גוט־מאָרגן, און גייט, גיכער! ער האָט געזאָגט: וואָס האָסטו מורא פֿאַר מיר? מיר וועלן זיך בלויז אַ ביסעלע שפּילן... און ער האָט זיך אַ רוק געטאָן צום בעט, און איך האָב זיך גיך צוגערוקט צום ברעג, ער זאָל זיך ניט קענען זעצן. כ׳האָב געציטערט פֿאַר שרעק און זיך געבעטן ער זאָל מיך ניט טשעפּען... ער זאָל גיין... איך וועל דערציילן דודן... ער האָט געלאַכט: נאַרישע מויד, ניטאָ וואָס צו דערציילן, און ער וועט דיר סײַ ווי ניט גלייבן... און ער האָט זיך אָנגעבויגן צו מיר און עפּעס געווישן... כ׳האָב פֿאַרמאַכט די אויגן און ער האָט געזאָגט: דאָס איז גוט און געזונט... און ער האָט זיך ווי אַ בער אַ וואַרף געטאָן אויף מיר... כ׳האָב זיך אַ ריס געטאָן פֿון זײַן קלעם און געמומען גוואַלדעווען: ראַטעווועט! ראַטעווועט!! ערגעץ ווו האָט אַ שכנישע טיר אַ קלאַפּ געטאָן און ער האָט זיך שטיל אַרויסגעגליטשט, ווי אַ נעבעכל...״ און זי האָט צוגעגעבן: ״אַזעלכע שיינע חבֿרים וויל איך ניט האָבן.״

פֿאַר מײַן אויג האָט זיך אויסגעמאָלט די ביזאַרע קאַרטינע מיט אַלע קלײפּערלעך. שטאָלץ בין איך געווען אויף איר נסיון פֿון געטרײַשאַפֿט, אַרויסצוקומען ריין. איך האָב זי געלויבט פֿאַר איר מוט און פֿאַרזיכערט אַז ס׳וועט ניט בליבן פֿאַרשוויגן. איך האָב שוין נערוועז געלויערט און אָפּגעוואַרט זײַן קומען אַהיים. אָנגעקומען איז ער מיט זײַן מיידל צוזאַמען אַרום עלף אַ זייגער, און זיי האָבן זיך שטיל אַרײַנגעגנבֿעט דורך דער טיר פֿון זייער צימער. פֿאַר מיר איז עס געווען אַ סימן, אַז זי ווייסט שוין אַלץ אין זײַן ווערסיע. מעגלעך, אַז ער האָט ספּעקולירט אויך אויף דעם, אַז שולמית וועט עס פֿאַרשווײַגן, צי אפֿשר וועל איך ניט וועלן זיך קריגן וועגן אַזאַ ענין. נאָר וען זייער האַלבע גלאָזטיר האָט אויפֿגעליבטיקט, האָב איך זיך אַרײַנגעריסן אין זייער צימער און מיט צאָרן אים אָנגעהויבן דונערן פֿאַר זײַן שמוציק־מאַניאַקישן אַטאַק אויף שולמיתן. מיט אַזאַ אומפֿאַרשעמטן פֿאַרראַט צאָלט ער עס מיר אָפּ פֿאַר אים רעקאָמענדירן אַ צימער? — האָב איך געפֿרעגט. און דאָ, אומגעריכט און אומדערוואַרט, איז פֿלוצעם אַרויס מיט לשון זײַן קליין וויַבעלע. אירע חוצפּהדיקע רייד האָבן מיך ממש אַרײַנגעווארפֿן אין אַ ווילדן כּעס. הערט נאָר: ״זי וויל איצט פֿאַרגלעטן אירע זינדיקע מעשׂים, דײַן נײַע מאַדאָם. נאָר דעם אמת מעגסטו וויסן: זי אַליין איז געקראָכן צו מײַן מאַן, נאָר ער האָט זי ניט געוואָלט אָנקוקן...״ ס׳איז צו בולט געווען אַז דאָס איז אַ נאַרישער בילבול, אָבער מיך האָט שטאַרק פֿאַרדראָסן וואָס זי איז מיט אַ מאָל געוואָרן דער אַדוואָקאַט פֿון איר מאַן. כ׳האָב זיך באַהערשט און רויק געפֿרעגט: ״אַז דו ביסט אַ צדיקת וויסט איך שוין לאַנג, אָבער כ׳וויל עס דאָ ניט

דערמאָנען. נאָר דערקעלר מיר: נאָך וואָס איז דײַן צדיק געקראָכן אין איר שלאָפֿצימער, אַז ער האָט זי ניט געוואָלט אָנקוקן?״

שמעון איז געשטאַנען און צינגיש געשמייכלט. און ס׳האָט מיר אויסגעזען ווי אַ סצענע פֿון אַ ביליקן שונדראָמאַן. דאָ האָב איך באַמערקט, ווי שולמית האָט זיך אַרײַנגעשטעלט אין דער אָפֿענער טיר און כ׳האָב זיך דערפֿילט אַלאַרמירט: זי קען ווערן דאָס שוועלבעלע, וואָס וועט צעפֿלאַקערן די געמיטער און, וער ווייסט, וווהין דאָס קען דערפֿירן...

אַ רגע איז געווען שטיל. כ׳האָב זיך אויסגעדרייט צו שולמיתן און געזאָגט: ״קום, לאָמיר גיין און זיי איבערלאָזן, מיט דער חרפה אויף זייער געוויסן. כ׳שעם זיך מיט מײַנע געוועזענע חבֿרים״. כ׳האָב זי אַ צי געטאָן פֿאַר דער האַנט און מיר זענען אַרויס. אויף מאָרגן זענען די צוויי נישט געוואָרן. זייער צימער איז געבליבן צוגעשלאָסן. די בעל־הביתטע האָט מיר געפֿרעגט, צי כ׳האָב זייער טעלעפֿאָן: מע דאַרף אויסלופֿטערן, אויפֿראַמען.

שמעון איז געווען אַ קאָוונער און כ׳האָב געטראַכט, אַז מסתּמא איז ער אַוועק צו דער משפּחה, אָבער כ׳האָב זיך ניט געוואָלט מער מישן. ס׳איז געווען אָנהייב יוני און איך בין געווען שטאַרק פֿאַרנומען. מיר האָבן זיך געיאָגט ביז צום סוף חודש פֿאַרענדיקן די דרײַ בלאָקהײַזער. מיטגעריסן מיטן אײַלנדיקן טעמפּ, האָב איך פֿאַרהערט און פֿאַרזען, וואָס עס קומט פֿאָר אונטער דער נאָז. דאָך האָבן זיך דורכגעזיפּט דורך דער לופֿט אומעטיק־ציטעריקע נײַעסן: אין די נעבט ווערן פֿאַרשוווּנדן מענטשן, גאַנצע משפּחות, יידישע און אויך ליטווישע. בורזשויען, גבֿירים און פֿאַבריקאַנטן, פּריצים און קולאַקעס... מען טראַנספּאָרטירט זיי אָפּ ערגעץ קיין סיביר... און אַלץ ווערט געטאָן אין די נעבט. מאַסקירט...

מע האָט אַרעסטירט פּאָליטישע טוערס, מיט פֿלעקן, ליטווינער־נאַציאָנאַליסטן און יידן־ציוניסטן, לויט די רשימות, וואָס ס׳האָט צוגעגרייט די ענקאַוועדע. די פֿינצטערע אָבלאַוועס האָבן געדויערט גאַנצע נעבט, נאָר אין די טעג האָט שוין קיינער גאָרנישט ניט געמערקט. אַ סך האָבן בכלל ניט געווּסט וועגן דעם. קענטיק אַז בײַ די קרעמל־טשינאָווניקעס איז שוין געווען אַ געהעצטע־נערוועזע צעדרייענישן און זיי האָבן עס צוגעגיאָגט אָפּצוריינקן ליטע פֿון די אַזוי גערופֿענע קאָנטעררעוואָלוציאָנערע עלעמענטן. אָפֿילו אין ליטע, ווילנע און קאָוונע, האָבן שוין אויפֿגעציטערט די ערשטע קלאַנגען וועגן אַ גרויסער קאַטאַסטראָפֿע, וואָס קאָן אויפֿפֿלאַקערן יעדע מינוט. רעזאָלוציעס אויף די בויונגען און אין די פֿאַבריקן וועגן פֿאַרטיידיקן די סאָוועטישע רעפּובליק קעגן יעדן שׂונא, האָבן שוין אָנגעטיַיט, אַז עפּעס איז קאַליע אינעם ליגנערישן שידוך צווישן די נאַציס און קאָמוניסטן. אין האַרצן האָט זיך געמישט האָפֿענונג און פּחד, חלום און קאָשמאַרן.

22סטער יוני — אַ זיס־שמעקעדיקע זומערנאַכט. איך האָב געקראָגן מײַן שׂכר

– אַ פּעקל טשערוואָנצעס – און ווידער זענען מיר געגאַנגען אינעם זעלביקן רעסטאָראַן. עס שפּילט, גאָר לעצטנס, פּאָפּולערע סאָוועטישע מאַרשמוזיק. לוסטיק. שפּעט, נאָך האַלבער נאַכט, פּאַרן מיר אַהיים. זונטיק וועט מען שלאָפֿן לענגער. אַרום זעקס באַגינען האָט זיך דער טעלעפֿאָן צעקלונגען. מיט פּאַרמאַכטע אויגן שטרעק איך אויס די האַנט צום טרײַבל. אין מײַן פֿאַרדרעמלטן אויער רײַסט אויף אַ שרײַק קול: "שלאָפֿסט גאָר!" און אַ וואָרט דונערט אַרײַן אין מײַן מוח: "מלחמה... דײַטשישע באָמבעס זענען געפֿאַלן אויפֿן קאָוונער עראָדראָם, אויך אויף רוסלאַנד אין אַ סך שטעט – אומעטום!" איך האָב אויפֿגעריסן די אויגן. די שרעק־ידיעה האָט מיך אין גאַנצן אויסגעניכטערט. כ׳האָב לײַכט באַרירט שולמיתס באַק. זי איז געווען פֿאַרזונקען אין אַ האַרטן שלאָף. "שולמית, הער זיך צו", האָב איך איר אין אויער אַרײַנגעפֿלויסטערט. "וואָס?!" האָט זי געפֿרעגט. "שרעק זיך ניט, שולינקע... אַ מלחמה!" זי איז אויפֿגעשפּרונגען, מיך אַרומגעכאַפּט און אָנגעהויבן ווײַנען: "וואָס וועט איצטער זײַן?" איך האָב געענטפֿערט: "עס וועט זײַן גוט", און כ׳האָב אַליין ניט גענגליבט אין דעם וואָס איך זאָג. אין דער לופֿט האָבן זיך צעהאַנגען פֿאַר מײַן בליק גלײַק־שוואַרצע שורות, אָן אַ סוף: וואָס וועט זײַן?! וואָס וועט זײַן?!!

איך בין געשטאַנען אַ פֿאַרגליווערטער בײַם פֿענצטער און אַרויסגעקוקט אויף דער וווּנדיקער גאַס. ס׳האָט אויסגעזען ווי אַ ביזאַר בילד פֿון אַ שטיללעבן; אין מיטן גאַס אַ פֿערד מיט אַ לאַנגן האַלדז, און פֿון אונטער אים שטעקט אַרויס אַ צעפּליקטער גוף פֿון אַ רוסישן רײַטער. די גאַס אַרום איז אָנגעוואָרפֿן מיט בראָכווואַרג. פֿון דער ווײַט האָבן זיך נאָך דערטראָגן אײַנציקע שאָסן. די שכנים האָבן דערצײַלט: אין דער נאַכט האָט געראַגנט מיט בלײַ, די אַנטלויפֿנדיקע אין כאַאָס רויטאַרמייער, זענען צעפֿליישט געוואָרן אויף פּיצלעך. נאָך דעם האָבן גרופּעס צוזאַמענגעכאַפּטע רוסישע סאָלדאַטן זיי צוזאַמענגעוואָרפֿן אין לאַסטאויטאָס און ערגעץ אָפּגעפֿירט.

פֿון דעם סאַמע ערשטן מאָמענט האָט זיך אַקטיוו אַרײַנגעפֿלאָכטן אין דעם בעסטיאַלישן אויסמאָרד די שוין פֿון פֿריִער אָרגאַניזירטע ליטווישע פֿינפֿטע קאָלאָנע. פֿון איר אינגעווייד איז אַרויסגעוואַקסן דער אַנטמענטשטער מאָנסטער, וואָס האָט זיך געוروפֿן מיטן פֿאַלשן טיטל פּאַרטיזאַנער. בעצם האָבן זיי קיגן די סאָוועטן ניט געקעמפֿט, אַפֿילו ניט פּראָטעסטירט שטאָלץ, האָט זיי די נאַצישע רוצחים־כנופיה צוגעטראָגן אַ פּרײַען בילעט אין דעם שותפֿישן בלוט־טעאַטער פֿאַר די יידן פֿון ליטע. און זייערע גרויל־מעשׂים האָב איך שוין דערמאָנט.

קיין פּרישטיק האָבן מיר שוין ניט געגעסן. כ׳האָב זיך געוואָלט צוכאַפּן צו די בלאָקהײַזער, אָבער שולמית האָט מיר פֿאַרשטעלט דעם וועג: "וואַרט נאָך אַ טאָג, אפֿשר וועט זיך ביז מאָרגן דער מצב אויסקלאָרן..." האָב איר זיך צוגעזעצט צום

ראַדיאָ־קעסטל. די סטאַנציעס האָבן געטומלט, פֿאַרשריען דעם קאָפֿ. לאָנדאָן, די אַמעריקאַנער האָבן פֿאַראורטיילט בערלין און דעם אָנפֿאַל אויפֿן ראַטן־פֿאַרבאַנד. דייַטשלאַנד האָט צישיש און קאַלט געלאַבט פֿון דער וועלט. דער "פֿירער" האָט געראַוועט אויף די העבסטע היסטעריש קולות. פֿון דער נייַער אייראָפּע וועט דייַטשלאַנד אויסוואָרצלען דעם יידישן ראַסעפּעסט פֿון קאָמוניזם. נאָך דעם האָט ריבענטראָפּ געמאַבט אַ דיפּלאָמאַטיש־פּאָליטישן קאָמענטאַר. פֿון מאָסקווע איז געקומען אַ שאַרפֿער בולעטין. מיט בייזע און האַרטע וועדטער האָט מאָלאָטאָוו פֿאַרדאַמט די נאַצי־פֿאַשיסטן. דאָס גאַנצע רוסישע פֿאָלק און אַלע פֿעלקער פֿון ראַטן־פֿאַרבאַנד שטייען ווי איין מאַן, הינטער דעם גענייַאַלן פֿירער און וועגווייַזער, חבֿר סטאַלין! וועלן זיי ביז צום לעצטן טראָפּן בלוט פֿאַרטיידיקן דאָס סאָציאַליסטישע פֿאָטערלאַנד. לאָזונגען! זששש... זששש...

אַ דריי דאָס ראַדיאָ־קנעפּל און אַ ידיעה פֿון דייַטשלאַנד זאָגט אָן, אַז די רייַכסוועהר־אייניהייטן מאַרשירן שוין איבער די גרענעץ־ליניעס. די דייַטשישע ביטרע פֿאַרפֿיר־פּאָליטיק, וואָס איז שפּעטער פּראָקטיצירט געוואָרן אין די געטאָס, האָט פֿאַרשלעפּערט דעם שווער־לייַביקן רוסישן בער, און איידער ער האָט זיך איבערגעוועקט איז שוין געווען צו שפּעט. די רוסישע אַרמיי אין ליטע, ווי אַ פֿאַרפּאָסט, איז ניט געווען צוגעגרייט, און איז שוין אין די ערשטע פּאָר שעה אײַנגעשלאָסן געווען אין די רייַכסוועהר־רינגען. די אויף הפֿקר געלאָזענע אָפּטרעטנדיקע סאָוועטישע מיליטער־גרופּעס, מיט די ליטווישע פֿאַרטיזאַנער, וואָס זענען זיי נאָכגעגאַנגען טריט ביי טריט, האָבן געצאָלט דעם בלוטפּרייז.

אויף מאָרגן, גלייַך אין דער פֿרי, בין איך אַוועק צו די בלאָקהייַזער. די פֿענצטער זענען געשטאַנען אָפֿן, טאָמער פֿליט אָן אַ דייַטשישער משחית, זאָלן די שויבן בלייַבן גאַנץ. די פּוסט־ריינע צימערן האָבן איצט אומזיסט געוואַרט אויף באַווויינערס. איך בין אַרויף אויפֿן דאַך פֿון דעם איינציקן ניט פֿאַרענדיקטן בנין און פֿאַר מיַין בליק האָט זיך אויסגעשפּרייט קאָוונע, מיט אירע גרינע גאַסן און פֿאָרשטעט: אַלעקסאָט, פּאַנעמון, שאַנץ, און אין אַ קלאָרן וועטער האָט מען אַפֿילו געקענט זען דעם עראָדראָם. איך בין דאָ אויפֿן בעטאָנענעם דאַך געווען הייַנט איינער און דער לעצטער.

כ׳בין האַסטיק ארונטערגעגאַנגען און געמורמלט אַ געזעגן־וואָרט. נאָך ניט געאָנט פֿון אַ געטאָ. אין פֿראָנט פֿון אונדזער הויז האָבן זיך צונויפֿגעזאַמלט רעדלעך מענטשן. צעספּוזשעטע. יינגלעך, מיידלעך, אָנגעטאָן מיט פֿולע רוקזעק. מיט וועלאָסיפּעדן. מע דיסקוטירט די פּלענער פֿון מאַרשרוט. אַנטקעגן דעם הויז שטייט אַ היפּש אָנגעלאָדענער וואָגן מיט איין פֿערדל. ווי וויַיט קען מען דערפֿאָרן מיט אַזאַ געשפּאַן. נעבטן, דערציילט מען, זענען שוין אַלע הויכע פּאַרטיי־פֿונקציאָנערן און גרויסע קאָמאַנדירן אַנטלאָפֿן אין לייַכטע און שווערע אויטאָס. כ׳בין צוגעקומען

נענטער. אויבן, אויפֿן וויַיסן געפּעק בעטגעוואַנט, איז געזעסן אײַנגענוּרעט שׂרהלע, מײַן חבֿרס וויַיבל. איך בין געלאָפֿן שנעל צו שולמיתן. בײַ די טרעפּ האָט מיך אַ האַנט פֿאַרהאַלטן. אין השתוממות בין איך שטיין געבליבן פֿאַר מײַן חבֿרס פֿאַרזאָרגטן בליק. ער האָט האַסטיק געריבן: "איצט, מוזן מיר אַלץ פֿאַרגעסן. איך באַדויער נאָר, וואָס מיר קענען אײַך ניט מיטנעמען. מיר זענען אַליין אײַנגעבעטענע. און שׂרהלע איז שוואַנגער. זי מוז פֿאָרן". זײַן דערקלערונג האָט געקלונגען אויפֿריכטיק און ס'האָט מיך געריבן. כ'האָב קוים אַרויסגעכאָרכלט: "אַוודאי, איך פֿאַרשטיי. פֿאָרט מיט מזל" און כ'בין אַרויפֿגעשפּרונגען אויף די טרעפּ, צו שולמיתן.

קוים האָב איך געעפֿנט די טיר, איז שולמית אַרויפֿגעפֿאַלן מיט אַ שלוכצעריַי אויף מײַן ברוסט: "זיי זענען געקומען... געכאַפּט זייערע זאַכן... דעם חבֿר אין גאַנצן פֿאַרגעסן..." כ'האָב זיך אײַנגעהאַלטן צו זאָגן: ניט אין גאַנצן פֿאַרגעסן... אָבער די צײַט איז ניט געווען פּאַסיק פֿאַר סתּם ריידענישן. כ'ווייל נאָר צוגעבן, אַז שמעון און שׂרהלע זענען פֿאַרשוווּנדן אָן אַ שפּור. זינט יענעם מאָנטיק פֿאַר מיטאָג, האָט זיי מער קיינער ניט געטראָפֿן. אין די אָנהייב חורבן־טעג איז געווען קלאָר זייער גורל – פֿון הימל פֿאַלנדיקע באָמבעס, צי פֿון פּאַרטיזאַנער־קוילן...

די גאַס איז געווען פֿול פֿון מאַסן יידן. איך האָב טעלעפֿאָנירט צו מײַן ברודער אין קאָוונע, אָבער קיין ענטפֿער איז ניט געקומען. האָבן מיר באַשלאָסן אײַנצופּאַקן אין צוויי רוקזעק דאָס נייטיקסטע און זיך לאָזן אין וועג. שוין געווען אַ פּאָר וואָכן ווי פֿון דער היים אין נעמאָקשט זענען אָנגעקומען שולמית'ס טאַטע, לייבע, און איר יינגערע שוועסטער, עטעלע. געבליבן אין דער היים איז די מאַמע מיט אַ יינגערן ברודערל. גראָד אין לעצטן מאָמענט האָט זיך געעפֿנט די טיר און עטעלע איז אַרײַנגעפֿאַלן צו אונדז מיט איר גרייטן פּעקל. זי האָט פֿאַרשטאַנען, אַז מיר וועלן אויך לויפֿן, און זי האָט זיך קוים דורכגעשטופּט דורך די פֿול פֿאַרשטאָפּטע גאַסן. זי איז געווען צופֿרידן מיטן אָנקומען צו דער צײַט. דער טאַטע האָט ניט געוואָלט דאָס משוגענע לויפֿן. ווי דאָס מזל וועט געבן אַזוי זאָל זײַן.

איך האָב פֿאַרשלאָסן די טיר. באַהאַלטן דעם שליסל אין אַ זיכער אָרט. שוין אויף לינקעווע־גאַס, בײַ אונדזער הויז, האָבן מיר זיך, ווי דרײַ לעבעדיקע טראָפּנס, אַרײַנגעגאָסן אין אַ מענטשן־כוואַליעדיקן שטראָם. מיר זענען מיטגעריסן געוואָרן מיטן ווילדן ריטעם פֿון דער מאַסע. פֿלוצעם זענען מיט רעש אָנגעפֿלויגן עראָפּלאַנען און זיך אַראָפּגעלאָזן איבער אונדזערע קעפּ. מיר זענען זיך צעלאָפֿן אין די גראָבנס אויס לענג דעם וועג, און זיי האָבן אויסגעשטעפּט סעריעס קוילן, ווי פּײַער־שורות. ווי נאָר זיי זענען אָפּגעפֿלויגן, האָבן מיר זיך אויפֿגעהויבן און וויַיטער געיאָגט. געבליבן ליגן זענען צענדליקער בלוטיק־צעריסענע גופֿים, און אַ געיאָמער פֿון פֿאַרוווּנדטע האָט געשניטן די לופֿט.

צום ערשטן מאָל, נאָך שעהען לויפֿן אין דער מיטטאָגיקער היץ, האָב מיר זיך אָפּגעשטעלט אין אַ פֿאָלוואַרק, וואָס האָט ניט פֿאַרהאַקט דעם טויער ווי אַנדערע. פֿון דער טיפֿקייט פֿון ברונעם אין הויף האָבן מיר אַרויפֿגעצויגן אַ הילצערנעם עמער מיט קיל־מחיהדיקן וואַסער און געלאָשן דעם ברענענדיקן דאָרשט. אַ פֿרײַנדלעכע האַנט האָט געבראַכט אַ בלעכענע קוואָרט און צעטיילט די טרינקערס פּענעצן ברויט. די זעלבע פֿרומע האַנט האָט אונדז בעתן דאַנקען און אַוועקגיין איבערגעצלמט. אָבער דאָס זענען געווען אייניציקע הייליקע, ווי דער נבֿיא אין מידבר. ס׳רוב בעלי־בתים זענען געקומען מיט בייזע און לויזע הינט, וואָס האָבן אַפֿילו ניט צוגעלאָזן נאָענט צום צוים.

מיר זענען שוין געווען אויסגעמאַטערט פֿון לויפֿן און געגאַנגען מיט אַ מער געמאָסטענעם טראָט. פֿאַרשפּילט מיט דער אילוזיע, אַז מיר מוזן וואָס גיכער אַרויסגיין פֿון דער סכנה־זאָנע, האָבן מיר זיך אַפֿילו ניט פֿאַרגינט אַ פּאָר מינוטיקן אָפּרו. מיר האָבן אין דעם מצבֿ ניט באַגריפֿן ווי נאָריש עס איז דאָס וועלן איבערלויפֿן אַ ליניע, וווּ דער מעכאַניזירטער דיוויטשישער שד האָט שוין געהאַט געלאַנדט. די זון הָאָט זיך אָנגעבויגן צום מערבֿ־האָריזאָנט און ניט אַזוי שטאַרק געסמאַליעט. מיר האָבן זיך צוגעזעצט אויפֿן גראָז, איבערן וועג, כאָפּן אַ גיכן ביס, און שוין זענען מיר וויטער געגאַנגען. עס האָט אָנגעהויבן טונקלען. דער אָוונט אַ וואַרעמער. פֿון דער וויטן האָבן מיר געדיכטע וועלדער צו יאַנעווע. מיט אַ מאָל זענען אָנגעפֿלויגן אַ פּאָר שוואַרצע וואָראָנעס מיט גלייק־רויטע אויגן און אָפּגעשאָטן דעם וואַלד־שטח מיט צינדבאָמבעס. ווי פֿון אַ וווּלקאַן האָבן צו די טונקל־בלויע הימלען אַ שאָס געטאָן פֿלאַמיקע צינגער. זיי האָבן מיט אַפּעטיט געלעקט דעם שוואַרצן חושך, וווּ מיר זענען נענטער צוגעקומען. דער שאָסיי איז דאָ געווען ברייט און ס׳האָט זיך נאָר אויסגעוויזן נאָענט — אַ גאַנצע נאַכט האָט געדויערט צו קומען ביז יאַנעווע.

די שטאָט איז געווען טיילווײַז צעבאָמבט. דאָ זענען נעכטן געווען פֿאַר־ביטערטע שלאַכטן צווישן רוסישע אָפּטרעטנדיקע אייניהייטן און אַ דיוויטשישן דעסאַנט. אויף דיווינקלען גאַסן זענען געשטאַנען פֿאַרטרויערטע צעבראָכענע יידן און געוואַרט אויף זייערע משפּחה־מענטשן, וואָס זענען אין דער נאַכט אַרויסגעטריבן געוואָרן, כּדי מאַכן ריין די גאַסן און באַגראָבן די דערשאָסענע רוסן. די שטאָט האָט אויסגעזען ווי אַן אָפּגעליידיקט שלאַכטפֿעלד. די שטילקייט אויף די גאַסן האָט וויי געטאָן, געצופט ביים האַרצן. אַ טויט־פֿחד האָט אַרויסגעקוקט פֿון די יידישע אויגן. מיט שטילער גאַסטפֿרײַנדלעכקייט האָט מען אונדז פֿאַרבעטן אויף אַ גלעזל טיי, פֿאַרגעלייגט זיך אָפּצורואָן. מיר האָבן געפֿילט, אַז ס׳איז שוין צו שפּעט און גיכער געוואָלט אַרויסקומען פֿון דער שטאָט.

איך האָב געזאָגט צו ביידע שוועסטערס, אַז מיר טאָרן דאָ אַ רגע לענגער ניט

פֿאַרבליַבן. די סבֿנה איז גרויס וויַיל די פֿאַרטיזאַנער קענען אונדז פֿאַרהאַלטן. מיר זענען גראָד געווען אין דער דירה פֿון אַ משפּחה, וואָס איז אַהער געקומען פֿון קייִדאַן. דער מאַן איז אַ מאָל געווען אַ וויצע־דירעקטאָר אין אונדזער פֿאַלקסבאַנק און כ׳האָב אים געקענט. זיי האָבן אונדז געגעבן טעצעלעך זוייערמילך, וואָס האָט געהאָט אַ טעם גן־עדן. מיטגעגעבן קעז־סענדוויטשעס אויפֿן וועג, און מיר זענען זאַט אַרויס צום שאָסיי, וואָס פֿירט צום שטעטל ווילקאָמיר.

פֿאַר אונדזערע צעווייטיקטע פֿיס איז נאָך דער וועג געווען געזונ לאַנג, נאָר אַ פֿאַרעקשנטער ווילן האָט אונדז געטראָגן און מיר האָבן אַלץ געהאָפֿט, אַז אפֿשר וועט פֿאַסירן אַ נס און מיר וועלן באַגליקט ווערן מיט אַ יאָזדע. שיטערע גרופּקעס מענטשן האָבן זיך געשלעפּט ווי בלינדע ווערעם. גאָר זעלטן האָט פֿאַרבייגעיאָגט אַ פֿאַרשפּעטיקטע קליינע אויטאָ. איין מאָל אויך אַ לאַסטאויטאָ, פֿול אָנגעפּאַקט מיט מענטשן. די גוטע גייערס זענען שוין געווען וויַיט פֿאָרויס, די שוואַכערע — קילאָמעטערס הינטערשטעליק, און מיר, ווי אַ לויזער רינג, אין מיטן. שוין שעהען ווי מיר זענען געגאַנגען, ווי אויטאָמאַטן, אַפֿילו ניט אַרויסגערעדט אַ וואָרט.

פֿאַר נאַכט זענען מיר צוגעקומען צו עפּעס אַ הילצערן בייַדל, וואָס איז געשטאַנען אויפֿן פֿעלד, עטלעכע מעטער וויַיט פֿון שאָסיי־גראָבן. אויפֿן גראָזדיל זענען שוין געלעגן אַ פּאָר מענטשן און געשמאַק געכראָפּעט. כמעט אָן ווערטער האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיר מוזן דאָ כאַפּן אַ קורצן דרעמל. אַ פּאָר מינוט שפּעטער, מיט די רוקזעק אונטער די קעפּ, זענען מיר שוין געווען פֿאַרזונקען אין אַ טיפֿן שלאָף. קיינער האָט קיינעם ניט געווועקט, נאָר די זון האָט מיט אַ שטראַליק אייגל אַ פֿינקל געטאָן אין שייַבל פֿון דער בודע. דערשראָקן בין איך אויפֿגע־שפּרונגען און אויפֿגעוועקט די שוועסטערס. קיינער איז שוין אין דער בודע ניט געווען. אין אייַלעניש האָבן מיר געגעסן אונדזערע סענדוויטשעס. פֿאַרטרונקען מיט אַ זופ וואַסער.

מיר זענען ווידער געגאַנגען, אויסגערוטע און אומעטיקע. כ׳האָב געזאָגט: ״ווילקאָמיר איז שוין ניט צו וויַיט. ס׳וועט זיַין גוט צו טרעפֿן יידן...״ אָבער עס איז שוין ניט געווען גוט... דאָ האָבן מיר געהאַט דעם אומגליקלעכן ערשטן צוזאַמענטרעף מיט אַ רייַכסוועור פֿאַראַשוטיסטן־דעסאַנט, וואָס האָט דאָ אין מיטן נאַכט געלאַנדט. אָנקומעדיק דורכן וואַלד, זענען מיר פֿון דער ביימער־געדיכטעניש דירעקט אַרויף אויף זייַ. פֿאַרציטערט און צעטומלט האָבן מיר געזוכט דעם וועג אַרויסצוקומען פֿון דער פּאַסטקע. אַנטקעגן איז אונדז אָנגעקומען אַ פֿאַלקסוואַגען־אויטאָ מיט אַ האַקנקרייַץ־פֿאָן אָנגעשפּאַנט אויף זייַן דאַך. זיי האָבן ניט געלייגט קיין אַכט אויף אונדז. מיר זענען פֿאַרבייגעגאַנגען זייער לאַנגער און געקומען צו אַ קרייצוועג. אַ ברעטל, מיט אַן אויפֿשריפֿט אין ליטוויש: ״אוקמערגע״, און אַ פֿייַל האָט געוויזן די ריכטונג.

איצט האָבן מיר זיך געאײַלט צו קומען אין שטעטל. דאָ איז אָפּגעהאַקט געוואָרן אונדזער מאַרש: די דײַטשן האָבן אונדז באַזיגט. מיר זענען אַרײַן אין אַ ייִדישער שטוב פֿון אַ מיטל־יערִיק פּאָרפֿאָלק. זיי האָבן אין גאַנצן געצײַטערט, אויף טויט־דערשראָקן האָט דער מאַן אונדז דערציילט, אַז מיט אַ וויַלע צוריק האָבן די ליטווישע פּאַרטיזאַנער אַוועקגעפֿירט זייער איינציקן זון. דאָ האָבן שוין מער ניט געהאָלפֿן קיין טרייסטווערטער. כ׳האָב נאָר געטראַכט, ווען מיר קומען אָן פֿרִיער, וואָלטן מיר מסתּמא אויך פֿאַרכאַפּט געוואָרן. כ׳האָב זיך נאָכגעפֿרעגט אויף דער משפּחה פֿון מײַנעם אַ חבֿר. יאָ, זיי ווויינען דאָ ניט וויַט. כ׳האָב געפֿילט, אַז מיר מוזן פֿון דער דריקנדיקער אַטמאָספֿער דאָ אַרויסקומען, ״מיר מוזן אַהין אַריבערגיין״, האָב איך אויסגעטראַכט אַ תּירוץ. דער מאַן האָט מיר אויסגעמאָלן ווי מיר זאָלן גיין. מיר האָבן גענומען די פּעקלעך און פֿלוצעם האָט זיך די פֿרוי זײַנע צעהעשט: ״בליַיבט דאָ! בליַיבט מיט אונדז!״ מיר האָבן קוים באַוויזן צו פֿאַרמאַכן די טיר און געלאָפֿן...

מיר האָבן תּיכף געטראָפֿן צו דער כאַטע. דאָ איז אויך געווען אַ פּאָרפֿאָלק. זיי האָבן זיך דערפֿריִט, הערנדיק, אַז מיר קומען פֿון קאָוונע און אַז איך בין אַ חבֿר פֿון זייער זון. זיי האָבן פֿון אים געהאַט זונטיק פֿרי אַ ידיעה, אַז ער מיט זײַן באַלעבאָס, אַ הויכער טשינאָוניק, פֿאָרן באַלד אַרויס. ער איז שוין אַוודאי אין מאָסקווע.

די אַטמאָספֿער דאָ איז געווען מילדער. זייערע אַנדערע צוויי קינדער זענען שוין לאַנג אין מאָסקווע. גרויסע ״מאַכערס״. איצט זענען מיר געזעסן און צוזאַמען מיט זיי אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן וועגן אומקערן זיך צוריק קיין קאָוונע. אַרויסגיין וועלן מיר אין מיטן דער נאַכט, ווען ס׳איז טונקל און שטיל. מיר האָבן דורכן טאָג אַריַינגעבאַפּט אַ סך שלאָף־שעהען אין וווייכע ציכטיקע בעטן. אויפֿגעוועקט צום שפּעטן אָוונטברויט, האָבן מיר שוין אונדזערע רוקזעק געפֿונען אָנעשטאָפּט מיט גרויסע פּאָרציעס שפּײַז און מיט פֿלעשער קאַלטן טיי. מיר זענען געווען מיט זאַטע, פֿולע מאָגנס, און מיט נאָך מער פֿולערע הערצער טרויער. בײַ דער טיר האָבן מיר זיך צעקושט מיט טרערן אין די אויגן און — אַרויס אין דער אָפּענער גאַס...

איצט, אַז מיר האָבן שוין אַליין באַגעגנט און געזען דעם נאַצישן טײַוול האָבן מיר שוין געצײַטערט אַ טאָפּלטן אימת־מוות, סײַ פֿאַר די דײַטשן און סײַ פֿאַר די ליטווינער. דער טאָג האָט אויפֿגעשפּרָאָצט מיט זײַן אייביק הימלישן כישוף, אָבער פֿאַר אונדז איז די שײַן פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קללה. ניט געווען איז מער קיין באַהעלטעניש פֿונעם ליכט. מיר האָבן געזוכט אומבאַטראָטענע וועגן, שטעגן, סטעזשקעלעך. מיר זענען געגאַנגען אויף די ראַנדן פֿון וועלדער, פֿעלדער, אין די טיפֿע גראָבנס בײַ די זײַטן, כדי ניט באַמערקט צו ווערן פֿון די בייזע גײַסטער — די מאָדערנע גאָרגלשנײַדער. מיר האָבן זיך געאײַלט צו קומען וואָס גיכער צו דער פֿאַרלאָזענער היים, הגם אויך דאָרטן לויערן אויף אונדז די זעלביקע רויבער.

און דאָ איז אויפֿגעקומען אַ נײַע צרה: שולמיתן האָבן אירע שיך אָנגעריבן בלוטיקע וווּנדן און זי האָט מער ניט געקענט שטעלן אַ טראָט. טיכלעך האָבן ניט געהאָלפֿן. קיין מעדיצין האָבן מיר ניט געהאַט. מיר האָבן זיך צוגעזעצט בײַ אַ ברעג וועלדל מיט אַן אַראָפּהאַנג צום שטראָמיקן ניעמאַן. מיר האָבן אַפֿילו זיך פֿאַרגינט צו כאַפּן אַ פּאָר מינוטיקן דרעמל. נאָך דעם זענען מיר אַראָפּ צום ברעג טײַך. דאָ וועט שולמיתן גרינגער זײַן צו גיין באָרוועס. דאָס וואַסער האָט ווי תּמיד געמורמלט און אויסגעשליפֿן ביז סאַמעטענער גלאַטקייט די וויַסע קיַלעביקע שטיינדלעך. מיט אַ מאָל האָט אַ פֿעלדזיקער באַריער אָפּגעשניטן אונדזער וואַסערשטעג און דער טײַך איז געווארן אַ תּהומיקער קאַנאַל. מיר האָבן געמוזט אַרויפֿגיין אויבן.

שולמית האָט קוים אַרויפֿגעקלעטערט. אַרום איז געווען אַ שטומע ליידיקייט: ניט קיין לעבעדיק נפֿש! נאָר איידער מיר האָבן באַווײַזן אָפּצואָטעמען, איז ווי פֿון אונטער דער ערד אָנגעפֿלויגן אַ פֿיגור אויף אַ ראָד. מיט אַ קוויטשיקן גרילץ פֿון טאָרמאָז האָט ער זיך פֿאַרהאַלטן בײַ שולמית׳ס נאַקעטע פֿיס. אונדזערע הערצער האָבן זיך צעפּויקט אין שרעק. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ ליטווישער מיליטערישער אוניפֿאָרעם, און פֿון זײַן צוזאַמענגעקראַמפּטער מאַסקע האָבן געבליצט מיט מאָרדלוסט הימל־בלויע אויגן... ער האָט אַ זאָג געטאָן: ״אײַער גאָלד, געלט, זייגערס, אַלץ גיט גלײַך אָפּ, אַניט...״ און אַנשטאָט צו פֿאַרענדיקן האָט ער אַ פֿאָך געטאָן מיט אַ רעוואָלווער. קוקנדיק דעם מלאך־המוות אין פּנים, האָבן מיר אין זײַנע אָפּענע הענט אַרײַנגעלייגט אַלץ, ווי ער האָט באַפֿוילן. פּלוצלינג האָט ער זיך אַ קער געטאָן צו שולמיתן: ״און דײַן חתונה־רינגל? האָסט אים פֿאַרשטעקט אין די מײַטקעס...״ און ער האָט אַ שטשירע געטאָן די געלע ציין, וואָס האָט געזאָלט מיינען אַ שמייכל: ״וועסט ניט הנאה האָבן, באַרישניע, אַז איך וועל דאָרטן מוזן אַ זוך טאָן...״ ער האָט גראָד צוגעטראָפֿן מיט זײַן פּויערישער כיטרעקייט. שולמית האָט פֿלינק אַרויסגעשקראָבעט פֿון אונטער זיך ס׳רינגל און אים אַרײַנגעווארפֿן אין זײַן האַנט. אַ צופֿרידענער האָט ער אַ קלונג געטאָן מיט די צווויי פֿול גענפֿראָפּטע קעשענעס פֿון זײַן כאַקי־רובאַשקע און אויסגערופֿן: ״דעם טײַוולס גאָלד!״ און ווי אַ רוח האָט ער זיך אַוועקגעטראָגן אויף זײַן וועלאָסיפּעד.

מיר זענען געבליבן פֿאַרשטומט, ווי דאָס לשון וואָלט אונדז אָפּגענומען. און גלײַך האָבן מיר זיך אַרומגעכאַפּט און אויסגעבראָכן אין אַ ביטער געוויין. וואָס אַנדערש האָבן מיר דעמאָלט געקענט טאָן, ווי זיך אויסיאָמערן אויף אונדזער יונג לעבן, וואָס איז געווען הפֿקר פֿאַר די אָפּענע ליכטיקע הימלען און פֿאַרן פֿאַרשלאָסענעם אויג פֿון אונדזער גאָט. און דעמאָלט האָבן מיר זיך אויסגעווישט די פֿאַרווויינטע אויגן און באַשלאָסן, אַז חוץ דעם לעבן האָבן מיר מער גאָרנישט וואָס צו פֿאַרלירן, וועלן מיר אָן פֿאַרשטעלעניש, דירעקט גיין צו אונדזער היים.

הײַנט ווידער, ווי יעדן מאָל, האָט דאָס לעבן ניט געוואָלט נאָכגעבן. עס איז

געווען אַרײַנגעשמידט אין אונדזערע יונגע גופֿים מיט שטאָלענע האָקן, וואָס נאָר די פֿאַרטיזאַנישע קוילן האָבן עס געקענט צעריסן. מיר זענען געגאַנגען דורך דערפֿער, פֿאַרבײַ די ערשטע שטיבלעך פֿון קאָוונע. אין דרויסן האָט געטונקלט. אויף די סלופּעס אין די גאַסן האָבן אויפֿגעבליצט די עלעקטרישע לאָמפּן. אונדזער גאַנג איז געווארן פֿאַרגיכערט. די ווייניקע פֿאַרבײַגייערס האָבן סײַ ווי דערקענט ווער מיר זענען. שרעק האָט געפֿינצטערט אויף אונדזערע פּנימער. גאַסן. געסלעך. אָט־אָט איז עס: לינקעווע־גאַס! מיר ברענגען דאָס שווערע בלײַ פֿון דער לעצטער איבערלעבונג אין אונדזערע הערצער. מיר קומען אַהיים, ווי אַבֿלים פֿון אַ לוויה .

איך שליס אויף די טיר. אינעווייניק איז אַלץ, ווי מיר האָבן עס געלאָזן מיט אַ וואָך צוריק. די ערשטע זאַך האָט מיר אַ ברען געטאָן אין אויג — דאָס פֿאָטאָ־קאָרטל, וואָס איז געווען אָנגעקלעפּט בײַם שפּיגל — סטאַלין. כ׳האָב עס אַרונטערגעריסן און אַרײַנגעווארפֿן אין טשעמאָדאַן מיט מײַנע שרײַבענישן, וואָס איז געשטאַנען פֿאַררוקט אונטערן בעט. דאָס אַלץ איז געווען אומנוציק און טרייף, און כ׳האָב עס שוין אין מײַן האַרץ פֿאַרברענט...

אַז אונדזערע בעלי־בתים האָבן דערהערט, אַז מיר זענען געקומען צוריק, זענען זיי אונדז אַרײַן באַגריסן. אין אַזאַ צײַט האָט מען עס געזען ווי אַ נס, און ס׳איז אַלעמען היימלעכער געווארן. מיט אַ ציטעריק־שטיל קול האָט אונדז שאַרפֿינאָוויץ דערציילט וועגן דעם פֿאָגראָם אין סלאַבאָדקע די לעצטע וואָך. די בלוטאַרגיע האָבן געפֿראַווען ווילד־צעיושעטע פֿאַרטיזאַנער און ציווילע ליטווינער. זיי האָבן געשניטן העלדזער און אָפּגעהאַקט קעפּ, געשאָסן, געשטאָכן, צעיאָטקעווועט מענער, פֿרויען, קינדער. ס׳איז געווען אַ גיהנום־נאַכט פֿאַר יידן אין סלאַבאָדקע. אויך אין קאָוונע און אַנדערע פֿאַרשטעט זענען פֿאַרגעקומען אַזעלכע בלוט־ספּעקטאַקלען. פֿרוי שאַרפֿינאָוויץ האָט צוגעגעבן, אַז מיר האָבן געהאַט מזל, ווײַל דער גוי, וואָס ווויגט אין אונדזער הויף, האָט מיך געזוכט. געווען לוט־שיכור.

אַזוי בין איך, און שולמית, גערעטעווועט געווארן פֿון אַ זיכערן טויט. די שוידער־עפּיזאָדן האָבן מיך צעטרייסלט, ווי מע וואָלט מיר אָנגעשטאָכן מיט גיפֿטנאָדלען. שלאָפֿן האָב איך שוין ניט געקענט. איך האָב אָנגעהויבן זוכן דעם באַשייד פֿון מײַן ניצול ווערן. ס׳איז געווען די נאַכט פֿון שבת אויף זונטיק, אַ וואָך נאָכן איבערפֿאַל פֿון דריטן רײַך אויפֿן ראַטן־פֿאַרבאַנד. ליטע איז שוין געווען אָקופּירט פֿון דער נאַצישער מיליטער־מאַכט. אין דער בלוטווואָך האָב איך אָנגעהויבן מיטלעבן מיט גוף־און־נשמה דעם היסטאָריש־טראַגישן אומקום און פֿאַרלענד פֿון מײַן ליטווישן יידנטום און פֿון מײַן אייגענער היים.

איך שרײַב דאָ די כראָניק פֿון דער מאָדערנער אַפּאָקאַליפּסיע מיט אויפֿ־געציטערט־שאַרפֿע נשמה־שפּיצן, ספּאָנטאַן, צו מאָל מיט אַ סך פּרטים. און די שאלה אין מוח גליט נאָך אַלץ: פֿאַר וואָס? דער ערשטער פֿײַערבלאָט האָט זיך

געעפֿנט מיט טויזנטער הרוגים: פֿרויען, מענער, קינדער, אַלטע און יונגע, וואָס זענען מיט בעסטיאַלישן סאַדיזם אויסגעמאָרדט געוואָרן דורך די בלוטיקע הענט פֿון דיַיטשן און ליטווינער, אין די גאַסן, הײַזער, זאַמלפּלעצער, לעטוקיס, זיבעטער פֿאָרט. זיי האָבן זיך ווי מאָנסטערס געלאָזט גיין אין דירות און שטיבער אויף "יודעניאַגד", רויבן און שענדן. אַפֿילו די ליטווישע אינטעליגענץ האָט זיך אויסגעזוכט יידישע קרבנות אויף אויסצונאַרן גאָלד, געלט, צירונג, און אין ניט ווייניק פֿאַלן האָט מען זיי נאָך דעם אויסגעליווערט צו דער געסטאַפּאָ.

דאָס בילד איז געבליבן אײַנגעפּרעסט אין מײַן זכרון ווי אַ שוואַרצע מאַניפֿעסטאַציע פֿון אַ מאַסיוון חלק פֿון ליטווישן פֿאָלק, איבער הויפּט די יונגע. איך, ווי איינער וואָס איז געווען אינעם היצקעסל, האָב געזען די ווילדע רציחה איבער יידן, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט מיט לוסטיק געזאַנג און פֿרײַוויליק. אַפֿילו די קאַטוילישע קירך האָט, אין בעסטן פֿאַל, געשוויגן. כּמעט יעדער יידישער האָט דעמאָלט געמוזט זיך צוואייגענען אַ זיגזאַגישע אויסהיט־טאַקטיק ווי צו מאַנעווורירן מיטן לעבן צווישן די צוויי בעסטיעס – דײַטש און ליטווינער. איצט, וען איך שרײַב אָט די שורות, זוכן די ליטווישע פֿירערס צו פֿאַרטושן, אָדער פֿאַרמינערן אין די אויגן פֿון דער וועלט, זייער גוואַלדאָוונעם חלק אין די אויסמאָרד־אַקציעס. וואָלט זייער נאַציאָנאַלער שטאָלץ ניט אויפֿגעשטיגן ליכטיקער, ווען זיי ברענגען אויף דעם מוט זיך מודה צו זײַן על האמת? אָבער מיר האַלטן נאָך בײַם סאַמע אָנהייב...

גלײַך נאָכן אַרויסגיין פֿון אונדזערע בעלי־בתּים, האָב איך זיך פֿלוצלינג עפּעס דערמאָנט און מײַן האַרץ האָט אַ פּויק געטאָן, ווי אַ שוואַרצע בשׂורה וואָלט מיר אַ זשום געטאָן אין אויער, בין איך געבליבן זיצן פֿאַרשטיינערט. שולמית האָט עס באַמערקט און געפֿרעגט, צי איך פֿיל זיך ניט גוט. איך האָב מיט אַנגסטן אַרויסגעברענגט די צוויי ווערטער: "מײַן ברודער!!" כ׳האָב אים ווידער געוואָלט טעלעפֿאָנירן, ווי די לעצטע וואָך, האָט מיר שאַרפֿינאָוויץ געזאָגט, אַז די ליניעס פֿון אַלע יידישע טעלעפֿאָנען זענען אָפּגעשניטן. פֿרי בין איך געגאַנגען שלאָפֿן, נאָר געלעגן וואַך. קיין איין שטערן האָט פֿון הימל ניט געטאָן אַ פֿינקל. נאָר אַ געהיימע האַנט האָט אויפֿגעוויקלט אויבן אַ שוואַרצע מגילה. זי איז געווען געשריבן אין דײַטש. איך האָב געוואָלט לייענען און ניט געקענט געדענקען די גאָטישע אותיות... כ׳האָב זיך געווארפֿן אין בעט.... איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון שלאָף גאָר שפּעט. די זון האָט זיך שוין געהאַט אַרויפֿגעדראַפּעט אַ שטיק וועג צום אויבן. עטעלע האָט שוין געהאַט אָפּגעגעסן און זיך געקליבן גיין צום טאַטן. שולמית האָט פֿאַר אונדז ביידן צוגעגרייט אַ באַשיידענעם פֿרישטיק. דאָס האַרץ איז מיר פֿול געווען מיט טרויער און טרערן. כ׳האָב געטראַכט וועגן זיך "דורכשפּאַצירן" צו מײַן ברודער, אין קאָוונע, ניט געקוקט וואָס מע האָט דערציילט וועגן אַ טײַוולשן פֿאַנג

פֿון מענער אין די גאַסן, פֿלוצלינג – ממש אַ נס – האָט דער טעלעפֿאָן אָנגעהויבן קלינגען. איך האָב אַ כאַפּ געטאָן דאָס טרייבל. ס׳איז געווען ליבע, אַברהמס וויב: ״איך רייד ניט לעגאַל, פֿון שפּיטאָל. מוז עס מאַכן גיך. אַברהם איז מער ניטאָ. זיי האָבן אים דערשאָסן. לייזערל האָט זיך געראַטעוועט...״ – ״מער ניטאָ?!״ האָב איך אַ געשריי געטאָן, און אויף מײַנע באַקן האָבן זיך געקרײַקלט טרערן...

די ידיעה האָט פּײַנלעך געצופּט בײַם האַרצן, כ׳בין צוגעפֿאַלן צו דער סאָפֿע און אין אויער האָט געזשוזשעט אַ קול מיט אַ קדיש־ניגון: אַברהם איז שוין ניטאָ... ניטאָ... ברודער מײַנער! און אין האַלדז האָט געוואָרגן אַ האַרטער קנויל. שולמית האָט מיך לײַבט געגלעט און געווישט מײַנע טרערן. פֿלוצעם האָב איך זיך אַ ריס געטאָן און זיך אויפֿגעשטעלט. שולמית האָט ציטעריק געפֿרעגט: ״וואָס האָט פֿאַסירט?״ כ׳האָב מיט אַ פֿינגער אַ וויש געטאָן די באַק און געזאָגט: ״איך מוז גלײַך גיין אַהין. זיי זען. זײַן מיט זיי...״ שולמית האָט געזאָגט: ״אַלע גאַסן זענען פֿול מיט פֿאַרטיזאַנער. אַווילדע כאַפּענויש. בײַם אַריבערגיין די בריק, ווערט מען גלײַך אַרעסטירט. טאָרסט ניט ריזיקירן!״ און כ׳האָב געענטפֿערט: ״איך וועל עס נישט אויסהאַלטן. איך מוז זען זײַן ווײַב, די קינדער, זאָגן אַ וואָרט, וואָס עס וועט זײַן!..״

וועגן זיך האָט מיך איצט ניט געאָרט. אַ גוואַלדיקער כּוח האָט מיך געטריבן, געצויגן. ס׳איז געווען דער ערשטער קרבן פֿון אונדזער משפּחה. ערגעץ אין מיר איז די שרעק געלעגן אײַנגעפֿרוירן. כ׳בין גרייט געווען צו גיין, שולמית האָט מיך באַגלייט אַ שטיק וועג. געזאגט זיך מיט אַ קוש און מיט אַ ברכה: זיך ווידער זען. די גאַס האָט זיך געבאָדן אין זון. דער הימל האָט בלאָ שימערירט. נאָר אין מײַן האַרץ איז געווען אַ קבֿר. ווי אויסגעשלאָסן פֿון דער לעבעדיקער וועלט, האָב איך געשפּרײַזט מיט אײַלנדיקע טריט און אַפֿילו זיך ניט אומגעקוקט אויף די מענטשן וואָס קומען מיר אַנטקעגן. אַזוי בין איך אַריבער די בריק אויף דער ווילנע און ניט געטראַכט, אויב בייזע שאָטנס שפּירן נאָך מײַן גאַנג. מיטן זעלביקן טעמפּ בין איך געגאַנגען איבער די געסלער פֿון אַלטשטאָט, גראָד אין די ברייטע גאַסן פֿון שטאָט האָט מײַן האַרץ געשלאָגן האַסטיקער, פֿילנדיק די נאָענטקייט. כ׳האָב זיך פֿאַרנומען צו לײַסוועס־אַלעע, מיט פֿאַמעלעבערע טריט אַרײַן אין באַקאַנטן הויף.

כ׳בין געבליבן שטיין פֿאַר דער צוגעמאַכטער טיר, און אין האַרצן האָבן שוין געדריקט די טרערן. שטיל־שטיל האָב איך אָנגעקלאַפּט. אַ פֿאַרציטערט קול האָט געפֿרעגט: ״ווער?״ געהערט אַז איך בין עס, האָט ליבע שנעל געעפֿנט די טיר און מיר זענען זיך אַרײַנגעפֿאַלן מיט אַ געיאָמער אין די אָרעמס. אַז כ׳האָב זיך צוגעזעצט, האָב איך נאָך געפֿילט די בריייקע פֿײַבטקייט אויף די באַקן. מיר האָבן זיך אָנגעקוקט און ניט געקענט קיין וואָרט אַרויסברענגען. כ׳האָב זיך געווונטשן אָט אַזוי בליבן שטום, איך זאָל נאָר נישט דאַרפֿן פֿרעגן. אַלץ איז געווען אַוועק. דער שאָטן פֿון טויט האָט דאָ געשוועבט אין דער לופֿט. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז די

נשמה פֿון דערמאָרדטן ברודער און מאַן וויינט דאָ מיט אונדז אויף זײַן יונגן טויט; אַז אַלע טויזנטער בעסטיאַליש דערהרגעטע יידן זענען איצט דאָ מיט אונדז...

מיט אַלע חושים האָב איך דערפֿילט, אַז עס קלײַבט זיך אויף אַ נערוון־אויסבראָך, פֿונקט ווי עס קלײַבן זיך אויפֿן הימל פֿינצטערע וואָלקנס. רייד, לעבעדיקע רייד וועלן אפֿשר לײַכטער מאַכן, און כ׳האָב געפֿרעגט: ״וווּ זענען די קינדער, לייזערקע? דער מיזיניק?״ מיט שרעק־אויפֿגעריסענע אויגן האָט זי מיך אָנגעקוקט און אַרויסגעפֿלאַצט מיט אַ געווײַן. וועדטער האָבן זיך געברעקלט אויף איר צונג: ״דוד, ס׳איז ביטער און פֿינצטער איצט... שוין בעסער דער טויט...״ באַגיסנדיק זיך מיט טרערן, האָט זי מיר דערציילט, אַז לייזער האָט זיך געראַטעוועט דורך אַ נס. די רוצחים האָבן אים דורכגעשאָסן די האַנט און געמיינט ער איז טויט. ״איצט איז ער אַוועק צום יידישן דאָקטער וואָס באַהאַנדלט אים... דער קליינער מלאכל שלאָפֿט אין אַברהמס בעט. זינט דעם אומגליק האַלט ער אין איין שלאָפֿן. גייט ניט אַרויס פֿון בעט. זאָגט, אַז ער וואַרט דאָ אויף זײַן טאַטן...״

״וואָס וועט זײַן, דוד?״ אויף דער פֿראַגע האָט קיין מענטש איר ניט געקענט ענטפֿערן. ס׳איז געווען די טראַגישע פֿראַגע, וואָס האָט געצאַפֿלט אויף אַלע יידישע ליפֿן. זי האָט זיך אויפֿגעשטעלט, מיט אַ טיפֿן קרעכץ און געזאָגט, אַז זי וועט מיר מאַכן אַ גלעזל טיי: ״ביסט דאָך דאָרשטיק פֿון וועג, און פֿון די שרעקן...״ כ׳האָב זי פֿאַרהאַלטן: ״ניין, ניין, רייד בעסער. כ׳וויל הערן וואָס און ווי...״ אָבער ס׳איז געווען קלאָר אַז ניט נײַגעריקייט נאָר וויייטיק און צער האָבן מיך אַהער געבראַכט. זי איז געבליבן זיצן, פֿאַרווויקלט אין אַ געדיכטן טרויער, ווי אין אַ שוואַרצער שאַל. דעם טרויער האָט מען דאָ געקענט אָנטאַפֿן מיט בלויזע פֿינגער. זי האָט אַרויסגעבראָכן פֿון זיך די פֿראַזעס ווי צעשפֿליטערטן גלאָז. ס׳איז געווען אַ מין אַראָפּרעדן זיך פֿון האַרצן, מיט וועדטער און זיפֿצן. לייזער איז גראָד צוריקגעקומען און מיר האָבן זיך מיט אים דערפֿרייט. דער מאַמעס פּנים איז ליכטיקער געווארן. לייזער האָט אַ ווײַלע שפּעטער זיך געזעצט מיט מיר אין אַ ווינקל, בײַ דער פּעלץ־ניימאַשין אויף וועלכער דער טאַטע פֿלעגט אַרבעטן. איצט איז זי געווען פֿאַרדעקט מיט אַ טוך, ווי אַ שפּיגל אין אַן אבֿל־שטוב. דאָ האָט ער פֿאַר מיר רעסטאַווירירט דאָס גיהנום־בילד פֿון זײַן גרויל־איבערלעבונג.

אין דער נאַכט פֿון זונטיק אויף מאָנטיק, דעם 23סטן יוני, האָבן אָרגאַניזירטע באַנדעס יונגע ליטווינער, באַוואָפֿנטע און שיכּורע, וואָס האָבן זיך געקרוינט מיטן פֿאַלשן נאָמען פּאַרטיזאַנער, זיך אַ לאָז געטאָן אין די גאַסן פֿון קאָווונע אויף מאָרד און רויב. כּמעט אַלע גויִשע שטרוזן האָבן זיך מאָביליזירט אין צוגרייטן און דורכפֿירן די בלוטבעדער. ס׳איז געווען נאָך איידער די נאַצי־אַרמיי האָט באַזעצט די שטאָט קאָווונע. אין מיטן דער נאַכט האָט זיך אַ בלוט־דאָרשטיקע גרופּע אַרײַנגעריסן אין הויף אויף לײַסוועס־אַלעע 25, ווו מײַן ברודער האָט געהאַט זײַן

דירה און קירזשנער־וואַרשטאַט. ס׳איז געווען אַ דורכהויף, וואָס האָט געפֿירט צו אָזשעסקיענע־גאַס, אַנטקעגן דער כאָרשול.

זיי האָבן זיך צעשפּרייט איבער די יידישע ווויונונגען. אַ פּאָר זענען אַרײַן צום ברודער אין שלאָפֿצימער און באַפֿוילן אים מיטן 13־יעריקן לייזער זיך גלײַך אָנטאָן. זיי האָבן צוזאַמענגעטריבן אַרום 60 מענער אין אַ קעלער און גלײַך אויפֿן אָרט האָט זיך אַ שאָט געטאָן אויף די שוצלאָזע מענטשן אַ האָגל פֿון פֿײַער. אַברהם איז געפֿאַלן, אַ צעלעכערטער ווי אַ זיפֿ, אין פֿראָנט פֿון זון. ווי אַ מין שוצרעפֿלעקס האָט לייזער אַ הייב געטאָן זײַן רעכטע האַנט צום האַרצן. ער האָט געפֿילט ווי אַ קויל האָט זי צעטרייסלט, נאָר מיט יינגלשער כיטרעקייט האָט ער סימולירט זײַן טויט. ער האָט געהערט ווי די שיכור־צערעוועטע פֿאַרטיזאַנער פֿאַרלאָזן דעם קעלער. אַז אַרום איז שטיל געוואָרן האָט ער געעפֿנט פֿאַמעלעך אַ דין שפּעלטעלע פֿון אויג. אַן אויפֿגעציטערטער האָט ער באַמערקט, ווי פֿון זײַן האַנט טריפֿט בלוט. ער האָט זיך אויפֿגעהויבן, אַ ריס געטאָן מיט די ציינער דעם ראַנד פֿון זײַן העמד און פֿאַרוויקלט גאָר שטיַף די פֿאַרוווּנדטע האַנט, אַרום געלענק. אין זײַן פּחד־צעטומלטן מצבֿ האָט ער ראַציאָנעל און שנעל אויסגעפֿירט זײַן באַשלוס: ער האָט זיך אַוועקגעיאָגט צום געוועזענעם יידישן שפּיטאָל, וואָס איז געוואָרן אַ סאָוועטישער אַנשטאַלט.

דער יידישער דאָקטער, וואָס האָט אים איצט געדאַרפֿט די ווונד צוזאַמענקלאַמערן, האָט זיך געחידושט: ווו איז פֿאַרפֿאַלן געוואָרן דאָס ביקס־קײַלעכל. ער האָט אים אויסגעטאָן זײַן רעקל און — פֿון קעשענע אויף דער לינקער זײַט, צום האַרצן, האָבן זיך אַרויסגעשאָטן די דינע שפּליטערלעך פֿון לייזערס פֿילפֿעדער און צווישן זיי דאָס בלײַ־קײַלעכל. דער דאָקטער האָט לייזערן דערקלערט, אַז דאָס איז אַ צופֿאַל פֿון איינס אין אַ מיליאָן. זײַן פֿילפֿעדער און זײַן האַנט האָבן באַשיצט דאָס האַרץ און אים געראַטעוועט. דאָס איז אַן אויסטערלישער מעדיצינישער נס...

מיטן יינגערן ברודער האָבן שוין קיין נסים ניט פּאַסירט. ער איז געווען אַ געראָטן ליכטיק קינד, וואָס איז דעם זעלביקן זומער, נאָכן אויפֿשטעלן די קאָוונער געטאָ, פֿאַרברענט געוואָרן ווען די דײַטשן האָבן אונטערגעצונדן דעם געטאָ־שפּיטאָל, מיט נאָך קינדערלעך, ווי אויך אַ דאָקטער און די קראַנקן־שוועסטערס.

צוריק אַהיים בין איך געקומען פֿאַר נאַכט, און מיטגעבראַכט אין האַרצן אַ דערדריקנדיקן טרויער. איך האָב ניט געוואָלט דערציילן, ניט עסן, נאָר בלײַבן שטום. שולמית איז געווען אויסער זיך פֿון פֿאַרדראָס. אַז איך האָב זיך אַ ביסל אויסגעטשוכעט פֿון די שוועכע שעהען אין שטאָט, האָט זי מיך געפֿרעגט, צי איך מערק ניט, אַז אונדז פֿעלט עפּעס? יאָ, עטעלע! זי האָט געזאָגט, אַז דאָס מאַכט אירע גרויסע זאָרג. זי האָט שוין געדאַרפֿט דאָ זײַן. שפּעטער האָט מיר שולמית געזאָגט,

ווי אַ סוד, אַז אונדזערע נייטיקסטע שפּײַז־רעזערוון האַלטן זיך בײַם אויסלאָזן און אַז זי האָט באַשלאָסן מאָרגן פֿרי אַרויסצוגיין צום דאָרף. "איך האָב אָנגעגרייט אַ פּאָר טראַנטעס אויסצובײַטן..." איך האָב איר געפֿרוווט אָפּריידן פֿון טאָן עס. זי איז אָבער געווען פֿאַרעקשנט: "איך וועל דעם הונגער דאָ ניט צולאָזן. נאָר די זאַטע וועלן אַריבערלעבן." כ׳האָב געפֿילט, אַז כ׳מוז מיט איר רעדן אָפֿן: "כּל־זמן מיר האָבן נאָך אַ ביסן טאָרסטו ניט ריזיקירן. עס קען ווערן אַ גאַנג צום טויט." זי האָט געשוויגן און איך האָב צוגעגעבן: "געדענקסט, ערשט דאָ ניט לאַנג, האָט די געסטאַפּאָ צוזאַמענגעכאַפּט די יידן, אויפֿן וועג פֿון דאָרף, און מע האָט זיי דעם זעלבן טאָג דערשאָסן." זי האָט געפֿרעגט: "וואָס דען, שטאַרבן פֿון הונגער?!" צי האָט דעמאָלט עמעץ געקענט ענטפֿערן אויף דעם.

אויף מאָרגן נאָך פֿרישטיק איז שולמית אַרויס צו איר "ברויטמיסיע". כ׳האָב זי באַגלייט מיט אַ ברכה און אַליין געבליבן אין מײַן צימער. די טיר פֿלעג איך ניט פֿאַרשליסן און דער אַרײַנגאַנג איז געווען פֿאַר אַלעמען פֿרײַ. די בעלי־בתים האָבן געהאַט אַ געוווינהייט צו לאָזן די טרעפּנטיר צום הויז־קאָרידאָר אָפֿן, און ס׳איז קיינעם ניט אײַנגעפֿאַלן ווי אומפֿאָרזיבטיק און מסוכּנדיק דאָס איז. די שפּאַנונג פֿון נעבטן האָט נאָכגעלאָזן און דאָס לעבן האָט ווידער געטיקעט מיטן טאָג־טעגלעכן גאַנג. האָרץ און מוח זענען כּסדר געווען באַלאָדן מיט דאגות און שאלות פֿון זיך אויסהאַלטן, קיום, סטראַטעגישע פּלענער פֿון זיך ראַטעווען.

איך האָב בשום־אופֿן ניט געקענט פֿאַרטרײַבן די פֿינצטערע מחשבה: טאָמער פֿאַסירט עפּעס מיט שולמיתן. און פֿון איר איז זי אַריבערגעשפּרונגען צו טאַטע־מאַמע, צו דער שוועסטער און איר משפּחה אין קיידאַן. איך האָב זיך עס פֿאַרגעשטעלט אין טראַגיש־צעשמעטערנדיקע בילדער און זיך געפֿרעגט: ווי וועל איך אויסהאַלטן? ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט און פֿון די אייגענע איבערלעבונגען און נסיונות, האָב איך דערפֿילט אוֹן פֿאַרשטאַנען דעם גוואַלדיק־גײַסטיקן כּוח, וואָס טרײַבט מײַן ווילן צום לעבן, בײַם און איבער דעם תּהום. איך בין געזעסן אויף דער סאָפֿע. דער צימער פֿאַרפֿלייצט מיט זון, און מײַן מוח – מיט מחשבות. כ׳האָב געמאַכט אַ חשבון־הנפֿש. מעדיטירט. תּפֿילה געטאָן אויף מײַן שטייגער. ס׳איז מיר אַ ווײַלע גרינגער געווארן. מיט אַ מאָל עפֿנט זיך שטיל־שטיל די טיר, ווי אַ גײַסט וואָלט זי אויפֿגעבלאָזן, און פֿאַר מיר בליַבט שטיין אַ ליטווישער סאָלדאַט, אין אַן אוניפֿאָרעם און מיט אַ ביקס אין האַנט. איך בין געבליבן פֿריטשמעליעט און אים אָנגעקוקט מיט שרעק. אַז ער האָט געפֿרעגט "דאָ וווינסטו?" האָב איך דערקענט מײַן אורח: מיר האָבן צוזאַמען געדינט אין פּאָלק.

איצט זענען מיר געווען צוויי אַנדערע מענטשן: ער – מײַן שׂונא. איך – דער עוועניטועלער קרבן. ער – באַוואָפֿנט. איך – מיט בלויזע הענט. אַלע מחשבות זענען מיר פֿון מאַרך אָפּגעווישט געווארן. כ׳האָב זיך אויפֿגעשטעלט און געוואַרט.

ער האָט באַקוקט דעם כּמעט ליידיקן צימער מיט אַן אָנגעשאַרפּט־שניידנדיקן בליק. און איך וועל ספּעקולירן אויף מײַן לעבן, זיך דינגען מיטן פּויער־זון וועגן אַ זאַך וואָס געהערט בלויז מיר און ער וויל עס פֿון מיר צונעמען...

זײַן נאָמען האָב איך ניט געדענקט, האָב איך געדעט צו דעם טויט־אַנאָנים קעגן מיר: "יע, דאָ ווויז איך. וואָס ווילסטו דאָ?" ער האָט געענטפֿערט גלײַך, סוחריש, ווי ער וואָלט געמאַכט אַ באַשטעלונג, מיטן אײַנגעהזרטן פּיזמון, אַקוראַט ווי יענער רויבער אויפֿן צוריקוועג קיין קאָוונע: "גאָלד, געלט, צירונג..." מיט אַ האַסטיקן שוווּנג האָב איך אַן עפֿן געטאָן די טירן פֿון דעם ניט פֿאַרשלאָסענעם קליידערשאַנק און געזאָגט: "אָט דאָס איז אַלץ וואָס איך האָב, קענסט נעמען וואָס און ווּפֿל דו ווילסט." דאָ זענען געהאַנגען קאָסטיומען, אויף די פּאָליצעס — געלעגן אונטערוועש, העמדער, שוכוואַרג. — "איך האָב שוין בערג פֿון די טראַנטעס!" און ער האָט מיר אַ פֿאָך געטאָן אין פּנים מיטן ביקס — זײַן אַלטערנאַטיוו...

איך האָב ניט געדאַרפֿט קיין פּירוש, אַז איך שפּיל זיך דאָ מיטן סאָמע טויט און מוז אַלץ טאָן באַרעכנט, דעליקאַט. מיט סטאָישער רויקייט האָב איך אים דערקלערט, אַז בײַ אים איז די ברירה: "קענסט מיך שיסן אויב דו ווילסט, נאָר פֿון דאָ וועל איך מיט דיר ניט גיין." טו עס מיט חכמה און מיט גוטן, — האָט מיר אַ בליץ געטאָן אַ געדאַנק. און איידער נאָך ער האָט רעאַגירט, האָב איך געזאָגט: "גוט, איך וועל דיר דערציילן דעם אמת: מײַן וויב האָט ערגעץ באַהאַלטן אַלע ווערטזאַכן און קיין מענטש קען עס ניט געפֿינען. זי איז איצט בײַ דער אַרבעט אין שטאָט. אַז זי וועט צוריקקומען וועלן מיר פֿאָר דיר צוגרייטן אַ פּעקל. קענסט אין אָוונט קומען עס אָפּנעמען." כ'האָב געריידט מיט די איבערצײַגנדיקסטע ווערטער און כ'האָב געפֿילט, ווי כ'האָב אָנגעצונדן זײַן פֿאַנטאַזיע. און אויף מיר האָט געציטערט די הויט, טאָמער קומט פֿלוצעם אָן שולמית.

זײַן פּויערישע מענטאַליטעט האָט אים, אַ פּנים, אויסגעמאָלט אַן אוצר און זײַנע אויגן האָבן זיך צעפֿינקלט: "גוט, אָבער געדענק אַז דײַן לעבן שטעלסטו אין קאָן..." ער איז אַוועק. און איך האָב געמוזט אויפֿלייזן דעם דרוק אין מיר: כ'האָב אויסגעבראָכן אין אַ היסטעריש געווײַן. ס'איז געוועון אַ געווײַן וואָס דערלײַכטערט. אין קאָפּ האָב איך שוין געהאַט פֿאַרטיק דעם פּלאַן פֿון מײַן ווײַטערדיקער האַנדלונג, הגם דאָס האָט אויך געשמעקט מיט ספּנה.

אומעטום און אַלץ איז געוועון דעמאָלט אונטערן צייכן פֿון ספּנה. מיט אומגעדולד האָב איך שוין געוואַרט אויף שולמיתן. יעדע רגע איז איצט געוועון טײַער. כ'בין ווי משוגע אַרומגעלאָפֿן אין צימער, געטאָן תּפֿילה זי זאָל קומען גיכער, און דער פּחד האָט מיר געמאָלן גרויליבילדער: אַרעסטירט... דערשאָסן... און אין אָוונט קומט מײַן סוף... אָן כּוחות האָב איך זיך צוגעזעצט אויף דער סאָפֿע.

די דעפּרעסיע וועט מיך דאָ דערשלאָגן. פֿלוצלינג עפּנט זיך די טיר און שולמית איז דאָ — אַ מידע און פֿרײַלעכע מיט צוויי פּעק אין די הענט און אַ רוקזעקל אויף די פּלייצעס. זי זאָגט מיר אָן די בשׂורה: ״כ׳האָב אַלץ — בולבעס, ברויט, פּלייש...״ — ״גוט, אַ דאַנק... ניטאָ איצט קיין צײַט אויף רײדן!״ האַק איך איבער איר באַריכט. ״זעץ זיך צו, וועל איך דיר מאַכן אַ גלאָז טיי מיט עפּעס. גלײַך נאָך דעם מוזן מיר פֿון דאָ נעלם ווערן.״ זי שרײַט אויס: ״וואָס האָט פּאַסירט?״ זי וויל גלײַך וויסן וואָס איז דאָ געשען, זי וועט ניט אויסהאַלטן. בקיצור מאָל איך איר אויס די סיטואַציע. ״טאָ צוליב וואָס אַנטלויפֿן, אַז מיר האָבן סײַ ווי קיין זאַך ניט אים צו געבן״, האָט זי געפּרעגט נאַיִוו, ניט פֿונאַנדערקלײַבנדיק זיך אין דעם פּלאָנטער.

״אָט טאַקע דערפּאַר ווײַל מיר האָבן ניט — שטייט מײַן קאָפּ ווי אַ פּריזן...״ זי האָט עס ניט אויפֿגעכאַפּט און ווידער געפּרעגט: ״איז צו וואָס האָסטו אים צוגעזאָגט?״ כ׳האָב געלאַסן געזאָגט: ״איך האָב עס געמוזט טאָן, צוליב בליַבן לעבן... געווינען צײַט... קיין אַנדער וועג איז ניט געווען. און איצט מוזן מיר גלײַך אַנטלויפֿן... דאָס איז די לעצטע ברירה.״ זי האָט געפּרעגט: ״איז ווהין וועסטו לויפֿן?״

אירע פּראַגעס האָבן מיך שוין דענערווירט. איז זי אַזוי טעמפּ? ניין, ניט טעמפּ, נאָר אויסגעמאַטערט, און אפֿשר אויך זי האָט געהאַט גענוג שרעק הײַנט. איך האָב איר דערקלערט מײַן פּלאַן: ״מיר וועלן גיין צו דײַן טאַטן און עטעלען אויף אַ פּאָר טעג. הײַנט אין אָוונט וועט ער קומען, און אויב כ׳וועל אים גאָרנישט געבן, וועט ער עס אײַנקאַסירן מיט מײַן קאָפּ, מיט מײַן לעבן. איך טאָר דאָ הײַנט ניט בליַבן. באַטראַכט זיך: ווילסטו מיטקומען?״ — ״יע, כ׳וויל מיטקומען. די סכּנה איז פּאַר בײדן. איך וויל זײַן מיט דיר, אומעטום!״ איר געטרײַשאַפֿט האָט מיך גערירט. כ׳האָב געזאָגט: ״ער קען אויך דיך נעמען, אויב ער געפֿינט מיך ניט אין שטוב״.

מיר האָבן אויף גיך געהאַט אַ צובײַס, געטרונקען טיי. מיר האָבן זיך איבערגעטאָן אין פּאַסיקע בגדים, אַז אונדזער אויסזען זאָל אונדז ניט פּאַרמסרן. פּאַררוקט אַלע שפּײַז־אַרטיקלען אין אַ ווינקל און פּאַרדעקט מיט אַלטע צײַטונגען. און שולמית האָט נאָך אַרײַנגעשטעקט אין מײַן לאַץ אַ פּאָר פּרישע פּעלד־בלימלעך, וואָס זי האָט מיטגעבראַכט. אַ מינוט שפּעטער זענען מיר שוין געווען אין אָפּענעם דרויסן, פּנים־אל־פּנים מיט דער גרויסער סכּנה.

די סכּנה האָט אונדז באַגלייט פֿון הינטן, אָנגעקומען פֿון פֿאָרנט, געלויערט פֿון די זײַטן. שולמית האָט אַרײַנגעשטעקט איר הענטל אונטער מײַן אָרעם און זיך צוגעדריקט צו מיר, נאָר איך בין געווען אַ קנאַפּע שוץ. און זי? פֿון אַ מײַל האָט מען געקענט דערקענען איר יידישן שוואַרצן חן. מיר האָבן געשפּרײַזט אויף מזל, און אין די גופֿים האָט צירקולירט די שרעק פּאַר דער סבֿיבֿה: די גאַס, דער טראָטואַר, די אויגן פֿון מענטשן און דאָס זוניקע ליכט אויף אונדז...

פֿון אונדזער דירה אויף לינקעווער־גאַס זענען מיר אַריַין אויף פּאַנעריו־גאַס, און פֿון דער צווייטער זייט גאַס פֿאַרבייגעגאַנגען די נײַ־אויפֿגעבויטע סלאַבאָדקער ישיבֿה, וווּ ס׳האָט איצט סטאַנציאָנירט אַ דייַטשישע מיליטער־קאָמאַנדע. צו אונדז איז דערגאַנגען זייער געזאַנג. מיר האָבן אַריבערגעאײַלט צו יורבורגער־גאַס און וויַיטער, די בריק איבער דער וויליע. מיט פֿאַררייסענע קעפּ, אָבער מיט געמאָסטענע טריט, כּדי עס זאָל ניט פֿאַלן אויף אונדז קיין חשד, האָבן מיר אָנגעהויבן אַריבערגיין די בריק. די הערצער האָבן געציטערט, ווי מיר וואָלטן געגאַנגען איבער אַ פֿעלד פֿון מינעס... אַריבער...

מיר האָבן איצט געשפּרייזט אויף דער ברייטער גאַס פֿון אַלטשטאָט מיט קורצע לויפֿטריט, ווי מיר וואָלטן גיין אין אַ געוועט מיטן יאָגנדיקן שרעקריטעם פֿון אונדזערע הערצער. פֿון וויַיטן האָבן מיר באַמערקט אַ פּאָרמאַציע נאַצי־יונגען, וואָס קומט אָן אַנטקעגן אונדז מיט אַ סאָלדאַטישן געזאַנג. מיר ווייסן צו גוט ווער זיי זענען, און מיר זענען אַן איינציק פּאָרל אין מיטן גאַס. זיי וועלן אונדז גלייַך פֿאַרטיק מאַכן. אין אַ סעקונדע האָט אונדז דער אָפּענער טויער דערבייַ איינגעשלונגען. ווען זיי האָבן פֿאַרבייגעמאַרשירט, האָט שולמית דערלייַכטערט אַ שעפּטשע געטאָן: — "אונדז ניט באַמערקט". איך זאָג: "ביסט אַ חכמה."

אונדזער שטימונג ווערט מונטערער. מיר גייען דורכן ליידיקן מאַרק. אָט איז די גאַס... דער הויף מיט די הילצערנע שטיבער. מיר שפּרינגען, היפּען איבער טרעפּ און פֿאַלן אַריַין אָן אָטעם אין צימער. דער טאַטע זיצט בייַם טיש, מיט די הענט אויפֿן קאָפּ, פֿאַרזאָרגט. אַ דערשראָקענער שפּרינגט ער אויף און שמייכלט נאַריש. "טאַטע, פֿאַר וואָס פֿאַרשליסטו זיך ניט?" פֿרעגט אים שולמית. "אַלץ איינס, אָפֿן צי פֿאַרשלאָסן..." ער קוקט אונדז אָן ווי צעטומלט, און פֿרעגט: "וווּ איז עטעלע?" שולמית זאָגט: "מיר ווייסן ניט... מסתּמא האָט מען זי פֿאַרכאַפּט בייַם אַריבערגיין די בריק. ס׳איז געווען יענעם טאָג אַ גרויסע אָבלאַווע." אַלע שווייַגן...

איך האָב געמיינט, אַז דעם טאַטן ארט נאָרנישט ניט. אפֿשר דערפֿאַר איז ער אַזאַ ריזיקאַנט. איינער, אָן אַחריות פֿאַר קיינעם און קיין זאַך ניט. אין דער אמתן האָב איך פֿייַנט געהאַט זייַנע ענגע. ער האָט איבערגעלאָזן זיין וויַיב און דעם יונגן זונעלע אין אַזאַ צעשטורעמטער צייַט און זיך אַראָפּגעלאָזן אין קאָוונע. כ׳האָב געווויסט אַז ביידע מיידלעך האָבן געהאַט פֿאַראיבל אויפֿן טאַטן פֿאַר פֿאַרלאָזן די היים...

שולמית האָט עס מיר, נאָך זייַן יאָוועז זיך בייַ אונדז, אויסגעפּלאַפּלט, אָבער קיינער פֿון זיי האָט ווערן דער עוולה ניט אָנגעטייַט דעם טאַטן אַפֿילו מיט אַ פּיפּס. צי ס׳איז געווען מחמת כּיבוד־אַב, אָפּשייַ צו זיין אויטאָריטעט, ווייס איך ניט. קלאַנגען האָבן זיך דורכגעזיפּט צו מיר, אַז דער שלום־בית איז געווען ניט כּשורה און ס׳האָט שוין געהאַלטן בייַ אַ גט. איצט, אין זייַן ייִאושדיקער

באַזאָרגטקייט וועגן עטעלען האָב איך געטראַכט: צי קען איינער דערגרונטעווען אַ טאַטנס האַרץ.

לייבען ציט כּסדר אין גאַס אַרײַן, צווישן יידן, מענטשן, הערן נײַעס, גרויל־געשיכטעס, וואָס ער דערציילט זיי אונדז נאָך דעם איבער. אַז עטעלע איז ניט געקומען, איז ער געזעסן אין דער היים און זי דערוואַרט. ער איז צופֿרידן, וואָס מיר וועלן בליבן אַ פּאָר טעג מיט אים, איבער דער סוף וואָך. מײַן באַקאַנטער סאָלדאַט, וואָס דערוואַרט מיך, וועט שוין האָבן געווען און ס׳וועט זײַן פֿאַרגעסן, מונטער איך שולמיתן. אויף מאָרגן, אין דער פֿרי, האָט דער טאַטע שוין ניט געקענט מער אויסהאַלטן און איז אַרויס אין גאַס. אפֿשר וועט ער דערשנאַפּן ערגעץ אַ ידיעהלע וועגן עטעלען. עס איז דאָך געווען אַ ווילדע יידן־כאַפּעניש.

ווי נאָר מיר זענען געבליבן אַליין אין צימער און געגרייט זיך צו פֿאַרשליסן די טיר, זענען פֿלוצלינג אַרײַן צוויי דײַטשישע סאָלדאַטן מיט ביקסן. איינער האָט געפֿרעגט, צי מיר האָבן געווער, און דער אַנדערער האָט באַטאַפּט די בעטן און דורכגעזוכט דעם צימער. עס קען אויך זײַן, אַז זיי האָבן געזוכט גאָלד, געלט, אָבער אָן דער רויבערישער גיריקייט פֿון די ליטווינער — און זיי זענען אַוועק. נאָך דער מאָגערער וועטשערע, וואָס שולמית האָט אָפּגעקאָכט פֿאַר אונדז, האָב איך איר געזאָגט, אַז מאָרגן וויל איך נעמען אַן אָפּרו, געגנג מיט די רעוויזיעס: איך גיי אַרויף אויפֿן גאַנצן טאָג אויפֿן בוידעם. פֿאַר מײַנע נערוון איז עס בעסער. זי האָט מיך געפֿרעגט, ווי קען מען עס אַ גאַנצן טאָג אויסהאַלטן, אין זאַמד, שמוץ? סײַדן נאָר שלאָפֿן. כ׳האָב איר געזאָגט, אַז איך וועל לייענען. איך האָב שוין הײַנט אויסגעראַמט די שטוב פֿון אַלטע ביכלער, זשורנאַלן, צײַטונגען.

אין אַזאַ צײַט מוז מען פֿאַרגעסן וועגן לוקסוס פֿון לײַטיש שטודירן. כ׳האָב מיטגענומען אַ דעקע אויף אונטערצושפֿרייטן, און אַ קישעלע אויף צוקאָפּנס. מיך האָבן די פֿאַרעלטערטע ידיעות און די אַ ביסל פֿרישערע נײַעסן פֿאַראינ־טערעסירט. עס זענען געווען "ליבע־בריוועלעך" פֿון ליטווישע נאַציס מיט דאַנקען די דײַטשישע גלאָרריײַבע אַרמיי און דעם פֿירער, פֿאַר באַפֿרײַען ליטע פֿון דער סאָוועטישער שקלאַפֿערײַ, עפּיזאָדן, ווי אַזוי די פּאַטריאָטישע ליטווינער האָבן באַגלייט אויף אייביק די באָלשעוויקעס אַהיים. מיט אַ צוגאָב: קאַריקאַטורן פֿון "שטירמער". די זון האָט שוין אַרײַנגעשטופּט אַ בונט האָריזאָנטאַל שטראַלן אין פֿענצטערל אונטערן דאַך, ווען כ׳בין פֿון בוידעם אַרונטערגעקומען.

אויף מאָרגן — ווידער אויפֿן בוידעם. דעם טאָג האָב איך אַ סך געטראַכט וועגן קיידאַן, טאַטע־מאַמע. דערמאָנט זיך אין אַלטע חבֿרים און נעכטנס... און געהאַט חרטה אויף אַלע מײַנע שלעכטע מעשׂים. אין אָוונט האָט מײַן גרעָ־באַוואַקסענער שוועסטער, לייבע איציקסאָן, געבראַכט די נײַעס: דער ליטווישער קאָמענדאַנט אין קאָוונע גיט אַרויס ליודימאַסן די יידן, וואָס ווילן זיך אומקערן

אין זייערע היימשטעטלעך. הינטער דעם כלומרשט הומאַנעם זשעסט איז געווען באַהאַלטן אַ טיפֿוולשער צינישער טריק – פֿאַרנאַרן די יידן, איבער הויפּט דאָס יונגווואַרג, וואָס האָט געלערנט אין קאָוונע, אין די שטעט און שטעטלעך, וואָס אין די נאָענטסטע סוף־זומער־חדשים – פֿאַר און בעת די ימים־נוראים, – זענען זיי פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין די צעפֿלאַקערטע מזבחות פֿון דער גאַנצער ליטע־פּראָווינץ.

כ׳האָב שוין דעמאָלט בעסער געפֿילט דעם טויטשפּיל און פֿאָרויסגעזען די רעזולטאַטן. איך מעג זאָגן, אַז אויף דער דאָזיקער שפּילקאַרטע האָב איך דורך אַלע טעג און יאָרן פֿון געטאָ און קאַצעט זשאָנגלירט און מאַנעווורירט – אָן חבֿרים, אָן עצות, אָן פּראָטעקציעס. אָבער ווען לייבע האָט עס דערציילט, האָט אַ בלינד־פֿאַרפֿירערישער נשמה־פֿונק אַ גלי געטאָן, און אויף אַ רגע בין איך געווען ווי דער מאָסקיט, וואָס פֿליט אַרײַן דירעקט אין פֿלעמל און ווערט פֿאַרברענט... און געטראַכט האָב איך: מע דאַרף אפֿשר פרוביրן. ס׳האָט געמיינט: אומזיכערקייט. כ׳האָב געפֿרעגט: "און איר, לייבע, גייט צוריק?" די אומדערוואַרטע פֿראַגע האָט אים צעטומלט: "איך? איך ווייס נאָך ניט..." איך האָב יאָ געוווּסט: ער וועט ניט גיין. מיך האָבן שטאַרק געשראָקן די יידישע היימען אָפּגעריסענע פֿון צענטער, פֿון קאָוונע. אויך מײַן אייגענע היים אין קיידאַן האָב איך געזען אין פֿלאַמען. טאַטע־מאַמע און אַלע ווערן פֿאַרשלונגען אין דער גרויסער שריפֿה. איך האָב קיינעם מער ניט געטרויט, ניט די דײַטשן, ניט די ליטווינער ניט דעם ליטווישן קאָמענדאַנט און זײַן פֿאַלש־שוואַרצן שײַן. זאָל איך לויפֿן צוריק אין פֿײַער אַרײַן?

איך האָב ניט אויסגעהאַלטן דעם פּסיכישן דרוק פֿון מײַן בענקשאַפֿט, מײַן געוויסן, אָבער אויך ניט מײַן אומגלויבן און מײַן קאַלטן אַנאַליז, און נאָך אַ שלאָפֿלאָזער נאַכט, צעשערבלט פֿון קאָנשמאַריקע חלומות, בין איך אין דער פֿרי געווען גרייט צו גיין צו דער ליטווישער קאָמענדאַנטור, כדי קריגן דעם ליודימאַס. און כ׳האָב שוין באַצײַטנס געוווּסט, אַז איך דאַרף אים ניט. איך וויל אים ניט! איז עס געווען אַ פֿאַלשער זשעסט פֿאַר מײַן צערודערטן געוויסן? ניין, כ׳האָב באַשײַמפּערלעך געפֿילט, אַז איך מוז עס האָבן פֿאַר מײַן מענטאַלער רו – איך זאָל ניט אַראָפּ פֿון זינען. און אַ געהיימע האַנט האָט מיך אַהין געבראַכט...

דעם עפּיזאָד האָב איך עטלעכע יאָר שפּעטער רעקאָרדירט און אָפּגעדרוקט אין אַן עסיי: קריקווע (יאָהאַנעסבורג, 1991, זז׳ 36–64.) עס לייענט זיך אַזוי:

...איך שעם זיך הײַנט מיט יענעם פֿונק לעבן, מיט יענער אויסטערלישער פֿאָרויסזע־ און פֿאָרויספֿיל־אינטויִציע, וואָס האָט אין מיר אָפּגעליימט דעם כּוח צו לויפֿן צוריק צו מײַן קליינער שטאָט, זײַן מיט מײַן משפּחה און אויפֿברענגען די גבֿורה צו שטאַרבן מיט די אייגענע און אַרײַנגעאייביקט ווערן אין זייער קדושה.

און אפֿשר איז עס געווען די מיסטישע געטרײַשאַפֿט פֿון פּינטל געבוירן־ערד, וואָס האָט ניט באַווילּיקט מײַן קרבן...

פֿאַר מײַנע אויגן שטייט נאָך איצט דאָס בילד פֿון די דרײַ סטודענטן פֿון קאָוונער אוניווערסיטעט, — קיידאַנער טײַערע בחורים, — וועמען כ׳האָב געטראָפֿן יענעם זוניקן טאָג, יולי 1941, אַרויסגייענדיק פֿון דער ליטווישער קאָמענדאַנטור. ס׳איז געווען אַ פּאָר וואָכן נאָך דעם דײַטשישן איבערפֿאַל און אַרײַנמאַרש אין ליטע. מיר, זיי און איך, האָבן געהאַט פֿרישׂ־געשריבענע ״ליודימאַסן״ (שײַנען), אַז מיר מעגן גיין ״אַהיים״ צו די פֿאַמיליעס. דער גרויסער הויף פֿון ליטווישן מיליטעריישן קאָמענדאַנט איז געווען איבערגעפֿולט מיט פֿראָווינץ־ייִדן, איבער הויפּט יונגע, וואָס אײַלן זיך צו די משפּחות, אין די שטעטלעך. מע האָט זיך געזאַמלט גרופּעסווײַז, אַלע פֿון איין שטעטל. די אויגן — מיט אַ פֿײַכטן גלאַנץ, די הערצער — מיט אַ פּחד־ציטער, און די היים — אַזוי צאַפּלדיק־נאָענט. איבער אַלץ און אַלעמען איז שוין געהאַנגען דער גזר פֿון שווארצן גורל. דער הימל איז געווען זוניק צעבלויט, אָבער די אָנונגען — פֿינצטער־נאַכטיקע. איך וועל יענע שעה פֿון אומבאַשטימטקייט ניט פֿאַרגעסן ביז צום סוף פֿון מײַנע טעג!

מיר האָבן זיך, יענעם טאָג, אויסגעפּוצט אין גאָלע זעקס־שפּיציקע לאַטעס, וואָס האָבן בײַ אונדז גלײַך פֿון אָנהייב געהייסן מגן־דודס. דאָס איז געווען אַ מאָדערן־סטיליזירטער דײַטש־ראַסיסטישער גילגול, קאָפּירט פֿון דעם מיטל־עלטעריישן שאַנדצייכן. מיר זענען אָנגעקומען פֿון די שטאָטישע גאַסן, וווּ די גויים איז דערלויבט געווען צו גיין אויף די טראָטוּאַרן, אונדז — לויט די נײַע לאַטע־דעקרעטן — בלויז בײַ דער זײַט, אין רינשטאָק. זיי, די דרײַ, זענען געווען יונג און טרויעריק. זיך געגרייט אַוועקצושפּרײַזן צו קיידאַן, צו די משפּחות, איך — צוריק צו סלאַבאָדקע, וווּ איך האָב פֿון פֿרײַער נאָך געווויינט. מאָדנע בליציק האָבן זיך מיר אײַנגעקריצט אין אויג זייערע פּנימער, און אין זכרון — אונדזער שמועס. איך געדענק נאָך די צעריסענע זאַצן פֿון אַבֿרהם פֿאָדלאַס׳ס זון (זײַן ערשטן נאָמען קען איך זיך ניט דערמאָנען), וואָס איז געווען דער ״ספּיקער״. די אַנדערע האָבן אומעטיק געשוויגן. ער האָט שטיל געזאָגט: ״מיר גייען צו פֿוס... זײַן מיט טאַטע־מאַמע, מיט דער משפּחה... אין דער גורל־שעה ווילן מיר זיי ניט לאָזן אַליין...״ זײַנע רייד זענען געזאָגט געווארן מיט אַנטשלאָסנקייט און דער שטאַרקער ווילן פֿון די דרײַ היים־פֿאַטריאָטן האָט מיך אַ רגע באַהערשט. ס׳איז ניט לײַכט איבערצוגעבן הײַנט יענע שטימונג. מיר זענען געווען דרײַ און איינער, אויף אַ שיידווועג: זיי — מיטן פּנים צו דער אויפֿגעציטערטער היים, איך — מיטן רוקן. איך האָב זיך געפֿילט ווי אַ דעזערטיר.

די וואָך וועג די דײַטשישע אַרמיי מיט אירע עס־עס פֿאָרמאַציעס (סוף יוני

1941) איז אַרײַן אין ליטע, האָבן געפֿלאַצט אַלע יידישע האָפֿענונגען. פֿון סאַמע דעם מאָמענט האָבן אַלע יידישע וועגן געפֿירט צו איין ריכטונג – אומקום. אויף איין מאָל איז ניט געווען מער קיין שום באַהעלטעניש פֿון די טויטשלעגערס. זיי האָבן געבושעוועט אומעטום, און זייער שוואַרצער שאָטן האָט באַגלייט אונדזער יעדן טראָט.

און אין יענעם אומפֿאַרגעסיק־גורלדיקן טאָג, שטייענדיק פּנים־אל־פּנים מיט די דרײַ פֿלוצעם אָנגעקומענע קיידאַן־שליחים, האָט אין מײַן האַרץ אויפֿגעשוידערט די זעונג פֿון נאָענטן חורבן: אַ סיגנאַל פֿון סכנה האָט דורכגעפֿונקט מײַנע גלידער און אַ פֿאַרהוילענער חוש האָט אויסגעלאָשן די פֿונקציע פֿון מײַנע פֿיס – זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו פֿאָלגן. זיי וועלן מיך ניט דערטראָגן ביז צו דער היים! ניין!!

איך בין געווען צעטומלט, צעמישט, פֿאַרשטיינערט. זיי – די צופֿעליק באַגעגנטע אויך אַזוי. מיר זענען געשטאַנען אַ גאָר היפּשע ווײַלע און זיך אָנגעקוקט, ווי מיר וואָלטן זיך געזעגנט מיט די בליקן. מיר האָבן מער ניט געריידט, נאָר שטומע סטרונעס האָבן וויברירט אין דער לופֿט. איז עס געווען דער ריטעם פֿון היים? אויף וואָס האָבן מיר געוואַרט אין יענער "קורצער אייביקייט"? מין האָבן שוין דעמאָלט געווּסט: קיין נס וועט ניט פּאַסירן. פֿלוצלינג האָט איינער פֿון זיי צעשפּאָלטן די שטילקייט: "גייסטו ניט!" האָט ער געזאָגט ווי ער וואָלט געוואָלט באַשטעטיקן אַ פּאַקט. "אויב כ'וועל פֿילן, אַז איך דאַרף גיין אַהיים, וועל איך קומען שפּעטער. היינט פֿיל איך עס ניט." די שוואַרצע אויגן פֿונעם יונגן פּאָדלאַס האָבן מיך אָפּגעבריט. איך וועל יענעם בליק קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן. און זיי האָבן אַוועקגעמאַרשירט, די געטריַע און טרויעריקע משפּחה־פּאַטריאָטן, צום לעצטן טויטפֿראָנט. איך האָב זיי נאָכגעקוקט, מקנא געווען זייער מוט און געאָנט דעם פֿרײַז פֿון זייער קרבן – ס'איז געווען זייער לעצטער גאַנג. און איך בין צוריקגעלאָפֿן, מיט אַ ציטעריק האַרץ, צו שולמית און איר טאַטן, אין דער אַלשטאָט פֿאַר סלאַבאָדקע.

אויפֿן וועג בין איך פֿאַהאַלטן געוואָרן און איך האָב זיך לעגיטימירט מיטן שײַן, וואָס האָט געהאַט דעם שטעמפּל פֿון קאָמענדאַנטור, און די ליטווישע וואַכלײַט האָבן מיך געלאָזן וויַיטער גיין. אפֿשר איז עס יענעם טאָג געווען מײַן גורל־צייכן, וויַיל די זעלביקע פּאָסטנס האָבן פֿאַרהאַלטן צענדליקער יידן און זיי אָפּגעפֿירט, גרופּעסווײַז, צום זיבעטן פֿאָרט, אויף מער זיך ניט צוריקצוקערן. אַ לאַנגע צײַט נאָך דעם האָב איך ניט געפֿונען קיין רו. ס'האָט געמאַטערט מײַן געוויסן: פֿאַר וואָס האָב איך פֿאַרראַטן מײַן משפּחה, מײַן קיידאַן, מײַן יידישן גורל? פֿאַר וואָס בין איך אַזוי פֿחדניש אַנטלאָפֿן? און ביז היינט קלינגען מיר נאָך אין די אויערן די צוויי וועכטער: "גייסטו ניט!" ניין, איך בין צום זיכערן טויט ניט געגאַנגען! יענעם ליכטיק־פֿינצטערן זומערטאָג, אין יולי 1941, האָב איך זיך מיט

מײַן אומגעזעענער האַנט אָנגעשריבן אַ לעבנסקוויטל. און אפֿשר איז עס געווען אַן אַנדער האַנט?.. און אַז איך בין ניט געגאַנגען אַהיים, בין איך שוין אין ערגעץ ניט געגאַנגען. מיט קיינעם ניט. שוין סײַ ווי ניט געווען וווהין אַנדערש צו גיין. אויף אַלע וועגן און שטעגן פֿון מײַן פֿאַרראַטערישן ליטעלאַנד איז אָנגעפֿלויגן דער דײַטש־ליטווישער מלאך־המוות און געלויערט אויף ייִדישע לעבנס. —

קומענדיק צוריק פֿון דער ליטווישער קאָמענדאַנטור, מיטן דורכלאָזשײַן, בין איך געווען דערדריקט. שולמית און דער טאַטע זענען געווען פֿאַרטרויערט. עטעלע איז נאָך אַלץ ניט געווען צוריק. און דער טאַטע האָט געהערט וועגן די טויזנטער אין זיבעטן פֿאָרט, וואָס מע האָט פֿאַרפֿיניקט און צעשאָסן. נאָך מיטאָג זענען מיר אַוועק צוריק צו דער תּפֿיסה־הײַם אין סלאַבאָדקע. אויפֿן בריק האָט אונדז פֿאַרהאַלטן דער ליטווישער פּאָסטן, און דאָ איז ווידער דער ליודימאַס געוואָרן אונדזער ראַטוניק: מיר גייען אַהיים... דורכגייענדיק די פֿאָר קורצע גאַסן, האָבן מיר דערפֿילט די העלישע פֿאַניק וואָס האָט פֿאַרכאַפּט די ייִדן. ס׳איז אַרויס אַ דעקרעט אַז פֿון 15טן יולי ביז דעם 15טן אויגוסט מוזן אַלע קאָוונער ייִדן זיך איבערקלײַבן אויף דעם שטח פֿון סלאַבאָדקע, אָפּיציעל, וויליאַמפּאָלע,וואָס איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר אַ געטאָ.

און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די אמתע סומאַטאָכע: דער אָנגעלויף פֿון דירה־זוכערס אין גוואַלדיקע צאָלן, אָבער דירות זענען געווען צו ווייניק, ס׳רובֿ אַלטע הילצערנע כאַטעס. די רײַכע קאָוונער בעלי־בתים און סוחרים, האָבן געביטן זייערע לוקסוס־ווויינונגען אין קאָוונע אויף בעסערע, און אַפֿילו ערגערע הײַזער און ווילעס פֿון די ליטווינער. און אַז מע האָט שוין געהאַט עפּעס אַ דאַך איבערן קאָפּ, צי גאָר אַ לאָך האָבן זיך אָנגעהויבן די פּראָבלעמען מיטן טראַנספּאָרט. ייִדן האָבן ניט געטאָרט נוצן מעכאַניזירטע פֿאָרמיטלען. האָט מען געדונגען פּויערים מיט פֿערדלעך, און זיי האָבן געריסן אַ פּאַס.

מיר זענען געווען גליקלעך, וואָס מיר זענען שוין געווען אינעווייניק, און נאָך מער מזל, וואָס אונדזער הויז אין לינקעווע־גאַס איז אָפּגעשניטן געוואָרן פֿון זײַן המשך מחוץ דער געטאָ. די דאָזיקע טראַוומאַטישע "איבערזידלונג" אָפּעראַציע האָט געקאָסט ניט ווייניק לעבנס, בפֿרט פֿון משפּחות מיט קינדער און אַלטע לײַט. די שרעק־יאָגעניש האָט זיך אָנגעהויבן אין אָוונט: ניט פֿאַרזאַמען די "שפּערע", ביז אַבט, און קריגן אַ קויל אין קאָפּ.

און אָט, אין איינעם אַזאַ טאָג עפֿנט זיך בײַ אונדז די טיר און עטעלע קומט אַריַין, אַן אויסגעשעפּטע און טרויעריקע. זי קומט פֿון גיהנום, פֿון שאָטנלאַנד, אַ קוים־געראַטעוועטע, און די שׂימחה איז פֿאַרקוועטשט אין אונדזערע הערצער. זי דערציילט, אַז דער טאַטע האָט געקראָגן אַ ווינקל ערגעץ אין אַ בודע מיט נאָך מענטשן. זיי האָבן שוין אַריבערגעטראָגן אַהין די פֿאָר אָרעמע בעבעכעס. כאָטש

האָבן אַ דאַך איבערן קאָפּ... מיט טרערן אין די אויגן האָט זי אונדז דערציילט וועגן די עטלעכע טעג פֿון פּחד און פּיין. געלעגן דורך די טעג אויף דער שרפּהדיקער זון, אָן אַ טראָפּן וואַסער, אָן אַ ביסן ברויט. פֿינצטערע ריזן־קנוילן פֿון טויזנטער מענטשן. אַרום, אויף די בערגלעך, באַוואָפֿנטע פּאַטרולן פֿון פּאַרטיזאַנער. וועט עס האָט נאָר אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ, צי אַ האַנט, האָבן זיי גלײַך אין אים געשאָסן. זי און נאָך עטלעכע מיידלעך האָט מען אין דעם לעצטן טאָג אַרויסגעלאָזן. זיי האָבן אויך באַפֿרײַט די אַנדערע פֿרויען און קינדער.

די דאָזיקע ווילדע כאַפּענישן זענען פֿאָרגעקומען אָנהייב יולי. אין אַ וואָך האָט מען צונויפֿגעזאַמלט אַרום 10,000 מענטשן. די מענער פֿלעגט מען אַרויספֿירן אין גרופּעס פֿון 100, צו "אַרבעט", און אויסשיסן. צו לעצט האָט מען אין פֿאָרט אויסגעשאָסן מער ווי 6000 פֿאַרפֿײַניקטע ייִדן. דאָס איז געווען די שוואַרצע נײַעס און ציפֿער פֿון "טאַטנס בולעטין". אין די טעג האָבן די דײַטשן פֿאַרלאַנגט אַ רשימה פֿון אַ ייִדישן "עלטעסטנראַט" מיט אַ נאָמינירטן "אָבער־יודע", וואָס וועט דאַרפֿן באַשטעטיקט ווערן דורך דער מאַכט. די נאָך פֿונקציאָנירנדיקע מוסדות האָבן אויסגעקליבן אַ צאָל באַקאַנטע און פֿאַרטרויטע עסקנים, וואָס זענען פּאַסיק פֿאַר אַזאַ עת־פֿורענויות. צום סוף האָט מען אויך איבערצײַגט דעם באַקאַנטן מעדיקער און ציוניס־טישן טוער, ד״ר עלקעס, אַז ער איז דער יחיד בדורו, וואָס איז מסוגל איבערצו־נעמען די דעליקאַט־מסובֿנדיקע אַחריות כלפּי די בלוטיק־דײַטשישע בעסטיעס...

דעם טאָג פֿון אָפּשליסן די געטאָ, דעם 14טן אויגוסט, האָט דער קאָוונער דײַטשישער שטאָט־קאָמענדאַנט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל צום עלטעסטנראַט, אַז ער דאַרף ביז דעם 18טן רעקרוטירן 500 אינטעליגענטע יונגע מענער וואָס זאָלן זיך זיבן אַ זייגער אין דער פֿרי צושטעלן צו דער אַרבעט בײַם אַרויסגאַנג־טויער פֿון געטאָ. זיי וועלן געשיקט ווערן אויף ביוראָ־אַרבעט אין וויכטיקע אַנשטאַלטן. און אויפֿציטערנדיק איז געווען זיך צו דערוויסן נאָך דעם, ווי די ראַפּינירטע דײַטשישע מערדער און זייער ליטווישן מיטהעלפֿער איז געראָטן צו "פֿאַרקויפֿן" דעם בלוטיקן שקר צו די נאַיוו־ייִדישע מנהיגים. און ניט געקוקט אויף די פּראָוואָקאַטאָרישע פֿאַרשפּרייטע קלאַנגען, האָבן זיך צוגעשטעלט צו דער אַרבעט ניט מער ווי 300 מענער. די טרייפֿענע יובֿע פֿון דעמאָלטיקן געטאָ־קאָמיסאַר, ראַוקע, אַ סאַדיסטישער עס־עס־רוצח, האָט אויפֿגעקאָכט, און ער האָט באַפֿוילן זײַנע עס־עס־פּאָסטנס, זיך לאָזן אויף יאַגד אין געטאָ און צוזאַמענכאַפּן צו דער צאָל וואָס פֿעלט. אין אַ קורצער וויַילע זענען שוין געווען 534 מענער. די 34 האָט ער מיטגעשיקט מיט אַלעמען, ווי אַ שטראָף פֿאַר פֿאַשפֿעטיקן. אַז קיין איינער פֿון די אַלע מענטשן איז ניט צוריקגעקומען אין אָוונט פֿון דער אַרבעט, איז אויפֿגעקומען אַ פֿעסטער חשד, אַז צו די פֿיל אַנדערע הריגה־אַקטן האָבן די דײַטשן דורכגעפֿירט נאָך איינעם.

די טראַגיש־צעווייטיקטע משפּחות האָבן געשטורעמט דעם געטאָ־קאָמיטעט, אַפֿילו באַשעדיקט דאָס ביוראָ־מעבל. מע האָט טעלעפֿאָנירט דעם דײַטשישן געטאָמט, דעם ליטווישן טשינאָוויניק, וואָס האָט כיטרע געשפּילט די ראָלע פֿון אַ פֿרײַנד און אײַנגעקאַסירט פֿון די יידן געלט און ווערטפֿולע מתּנות. ביידע האָבן געזאָגט אַז ס׳איז איבעריק די זאָרג, די מענטשן זענען געשיקט געוואָרן אויף ערדאַרבעט אין ווײַטע ווירטשאַפֿטן. די פֿאַראָבלטע משפּחות האָבן ניט געוווּסט, ביז עס איז אויפֿגעדעקט געוואָרן דער גרויליקער אמת: זיי זענען צעשאָסן געוואָרן אין דעם זעלביקן טאָג . אָבער פֿאַר מיר איז דער דאָזיקער רציחה־אַקט, מער ווי בלויז ״איינער פֿון די עפּיזאָדן״. ער האָט איבערגעלאָזן אין מײַן נשמה אַ טיפֿן עמאָציאָנעלן שניט און דעם שטאַרקסטן אַקצענט אויף דעם פֿײַערדיקן פֿרעגצייכן, וואָס לאָזט מיך ניט רוען שוין יאָרן לאַנג: פֿאַר וואָס בין איך געבליבן לעבן?!

דעם זעלביקן טאָג, אין דער זעלביקער שעה, אפֿשר בלויז עטלעכע מינוט שפּעטער, בין איך צום ערשטן מאָל פֿאַרכאַפּט געוואָרן פֿון אַ יידישן פֿאָליציסט. פֿון זײַן מויל איז געקומען די אַזוי סטערעאָטיפּישע פֿראַזע: ״נאָר צו אַרבעט״, וואָס כמעט תּמיד איז עס געווען אַ צינישער ליגן. ער האָט מיך געבראַכט צו פֿירן צום הויף, קעגנאיבער דער פּאָליציי אויף לינקעווע־גאַס, וואָס איז געווען בלויז אַ 3–4 היַזער פֿון אונדזער דירה, און האָט מיך אַרײַנגעשטעלט אין איינער פֿון די שיטערע שורות, וואָס האָבן דאָ געוואַרט פֿון פֿריִער. מיר זענען געווען אַ קליינע גרופּע פֿון בערך 30 יונגע מענטשן, אונטער דער שמירה פֿון אַ יידישן פֿאָליציסט. ס׳איז נאָך געווען פֿאַר נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי. דער טאָג – אַ בלאָ־זוניקער. מיר האָבן געוואַרט צווישן זיך, אַפֿילו געשפּאַסט, און ניט חושד געווען, אַז פֿון געטאָ־טויער קען אָנשוועבן דער שאָטן פֿון טויט. די אָנונג פֿון עפּעס שרעקלעכס האָט דורכגעבליצט אין אונדזער באַווּסטזײַן. בלויז אַ סעקונדע...

פּלוצעם איז אָנגעלאָפֿן אַ שליח און האָט אונדז ״געראַטעוועט״. אונדז גערעטעוועט און די אַנדערע געפֿירט צום טויט... דער מלאך פֿון טויט און דער מלאך פֿון לעבן האָבן אויסגעשפּילט אַ טאָפּלאַקט אויף איין אַרענע, שותּפֿותדיק. דער שטאַפּעט האָט מודיע געווען: שוין פֿאַרפֿולט די נאָרמע. ראַוקע איז שוין אַוועק. לאָז זיי פֿרײַ! מיר זענען געווען פֿרײַ. פֿרײַ – אין דעם גרעסטן דײַטשישן טויטקאָמפּלעקס פֿון זינט דעם וועלטבאַשאַף. דאַטע: 18.8.1941!

ווי אַ משוגענער האָב איך אַוועקגעיאָגט. שולמית איז ניט געווען. איך בין אַ צעדולטער אַרומגעלאָפֿן אַרום די וועגט אין דעם ענגען צימער. איך האָב ניט געקענט באַגרײַפֿן דעם נס פֿון לעבן. אָקערשט איז עס דאָך געהאַנגען אויפֿן ראַנד פֿון טויט. און מאָרגן ווידער טויט! און איבערמאָרגן!! און נאָך אַ נס! נאָך איינער! און אַרום מיר דאָס בראָכוואַרג פֿון נסימלעך, ווי גלאָשפּליטערס פֿאַרשטאָכענע אין דער נשמה. און ווו נאָר איך שטעל אַראָפּ אַ פֿוס טרעט איך אויף אויגן.

גלאַנציק־טרעריקע יידישע אויגן. אָן שערבלעך אויף זיי. הייליקייט! וואָס הייליקייט? וועלכע הייליקייט? אַז מיין מיסטעריעז רעטעניש בליבט מיר ניט פֿאַרעכט־פֿערט: דער ביציקסטער־גאונישסטער שכל אין דער וועלט איז עס ניט ביכולת מפֿרש צו זיין און געבן דעם לאָגישן פּתר. פֿראַגעס אָן ענטפֿערס. און די דיטשן? די ליטווינער? און — איבערלעבערס. די מלחמה גייט ווייטער און יעדער קלאַמערט זיך אין זיין בלוטיקער קריע מיט נעגל און ציין: דערשווימען צו אַ רויקן ברעג!

און איך האָב ווייטער געלעבט. ס׳איז ערשט געווען, ערשט דער אָנהייב פֿונעם יסורים־וועג. דער צלם־מאַן אין גלגלתּא האָט עס געהאַט אַ סך לייכטער... מיר האָבן געטראָגן די צלמים פֿון אונדזערע תּליות פֿאַר פֿיל יאָרן. מיר און דעם גאָר ווייניקן רעשטל פֿון מיין שטאַם אין קאָוונער געטאָ און אין דאַכאַו־אַרבעטלאַגער, איז נאָך באַשערט געווען דורכצומאַכן דעם טעראָר און די פּיינען פֿון דער ברוינער אינקווויזיציע ביז צום סוף, ביז בליבן הענגען אויף אַ דין־לעצטן האָר.

אין קאָוונער געטאָ האָבן זיך אויך אַריינגעקליבן מיין ברודער אַבֿרהמס אַלמנה, ליבע, און זייער געראַטעוועטער זון, לייזער. חוץ אַ פּאָר צופֿעליקע צוזאַמענטרעפֿן, האָבן מיר זיך ניט געזען. מיר האָבן ניט געהאַט מיט וואָס און ווי אַזוי איינער דעם אַנדערן צו העלפֿן. דער טאַטע, לייבע, איז אַוועק מיט אַ גרופּע יידן קיין מינסק. זיי האָבן געטיילט דעם טראַגישן גורל פֿון דער דאָרטיקער געטאָ. שוין אין אָנהייב זענען אויפֿגעשטעלט געוואָרן אַרבעטס־בריגאַדעס, וואָס האָבן געאַרבעט אין שטאָט אויף אַ סך פּלעצער. זיי זענען גלייך באַקאַנט געוואָרן, ווי "גוטע" און "שלעכטע" בריגאַדעס. די ערשטע האָט געמיינט: ווו מע קען האָבן אַ קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער באַפֿעלקערונג. אויסבייטן די געראַטעוועטע אַרטיקלען און זאַכן אויף שפּייז, כּדי ניט צו הונגערן. די אַנדערע האָט געמיינט: שווער אַרבעטן. בייזע שומרים. און ניט קיין "פּעקל".

מיר איז געבליבן די מעגלעכקייט צו גיין מיט די עמך־יידן, מיט די מאַסן, צום פֿלוגפּלאַץ, וואָס איז פֿאַררעכנט געוואָרן ווי די ערגסטע אַרבעטס־קאָמאַנדע אין געטאָ. מיר האָבן געדאַרפֿט מאַרשירן צו פֿוס, אַהין און צוריק, אין רעגנס און בלאָטע. מידע און פֿאַרהונגערטע פֿלעגן מיר אין אָוונט זיך דערשלעפּן אַהיים. די אַרבעטס־אויפֿזערס זענען געווען טעמפּע רעקרוטן פֿון דער קאָמאַנדע "טאָדט". זיי האָבן ניט געזשאַלעווט קיין קלעפּ. די אַרבעט — אַ קאַטאָרזשנע און אָן אַן אָפֿרו: גראָבן ערד, מישן און גיסן בעטאָן, אויסלאָדן דורכן טאָג הונדערטער וואַגאָנעס בוי־מאַטעריאַלן, אייַזן, זאַמד, ציגל, צעמענט, שטאָל־רערן און נאָך פֿון דעם מין.

געאַרבעט האָבן טויזנטער יידן, אין גרופּעס פֿון פֿופֿציק, הונדערט און מער. אַ גאַנצן טאָג האָט מען נאָר געהערט דייטשישע זידלעריַען און דאָס אָנטריבן די שקלאַפֿן: "לאָס, לאָס, פֿאַולע באַנדע!.." איך בין געווען אַן "עראָדראָמשטשיק", ווי

די מינערווערטיקע באַצייכענונג פֿון איינעם און אַלע פֿון דעם זגאַל, וואָס פֿלעגט אַרויסגערעדט ווערן מיט מיטלײַד און גרינגשאַצונג. פֿאַר די יידן איז קיין סוד ניט געווען, אַז דער פֿלוגפֿלאַץ־בוי איז פֿאַר דער דײַטשישער קאָמאַנדע בלויז אַ קאָמופֿלאַזש צו בלײַבן הינטער דער פֿראָנטליניע. און פֿאַר די געבליבענע אין געטאָ – דער שאַנס פֿון לעבן. דערפֿאַר האָט דער פֿלוגפֿלאַץ געדאַרפֿט אַזוי שטרענג אָפּגעהיט ווערן.

אין איינעם פֿון די פֿאַרמאַטערנדיקע פֿלוגפֿלאַץ־טעג, ווען דער געטאָ אַרבעטסאָמט האָט באַוויליקט מײַן בקשה און מיר געגעבן אַ פּאָר טעג אין דער וואָך, אַ שאַנס מיטצופֿאָרן מיט דער "גוטער" בריגאַדע "טאַנקהאָלץ קאָמאַנדע", האָט מיך דערגרייכט די בשׂורה־רעה: אויסמאָרד פֿון די יידן אין קיידאַן און אין די שטעטלעך אַרום. ניטאָ מער טאַטע־מאַמע, די שוועסטער מיט איר מאַן און קינדער, אַלע קרובֿים, חבֿרים. אויס מיט היים!! דרוק איך דאָ איבער אַ פֿראַגמענט און פּרקים פֿון מײַן אויבן שוין דערמאָנטן עסיי, כּדי דאָס בילד זאָל פֿאַרפֿולן, אויב אַפֿילו איבערגעחזרט – דעם געטאָ־פּעריאָד, וואָס האָט דערגרייכט זײַן רצח־קלימאַקס דעם 28סטן אָקטאָבער 1941: **די גרויסע אַקציע.**

איך דאַרף זי, די טויטגרוב ניט אויסטראַכטן. די זעלביקע איז זי אין סלאַבאָדקער געטאָ. אין די שטעטלעך. אין די וועלדער, פֿעלדער, אין דער גאָרער ליטע. אומעטום די זעלביקע. זי שטייט אָפֿן. קוואַדראַטיק און ריין, לויט דער בעסטער דײַטשישער פּינקטלעכקייט. זי שטייט גרייט, אָט אַזוי ווי די זויבער־בלישטשעדיקע וואַנעס און פֿאַרפֿומירט־שמעקעדיקע זייפֿן פֿאַר די דײַטשישע קינדער. קינדער דאַרף מען באָדן און קעבלען, לויט דער דײַטשישער מעדיצינישער היגיענע. און – דער דײַטש האָט צעטיילט די קינדער אין ראַסן – קינדער פֿון געצן־דינערס, און גאָטס קינדער פֿאַר די גריבער... גאַנצע בערג מיט קינדער שלינגען זיי. זיי זענען שוין איבערגעפֿרעסן מיט די יונג־צאַרטע גופֿימלעך, מיטן בלוטיק־זיסן פֿלייש.

אין די וואַכע שעהען, אין די נעכט, טראַכט איך נאָך אַלץ וועגן קיידאַן, וועגן די יידן, זייערע אייניקלעך, קינדערלעך. און אינעם נאַכט־חושך, באַגלייט פֿון ביקסן־זאַלפּן הינטער מײַן פֿענצטער, קריכט אָן גאָט, דער יידישער גאָט, דער גאָט פֿון זײַנע אויסגעקוילעטע יידן; ער קריכט צו מיר אין מאָרך, אין מײַן בעט, און צוזאַמען צינדן מיר זיך יעדע נאַכט אָן מיט האַלוצינאַציעס און קאָשמאַרן. ס׳איז ניט קיין בעט, נאָר אַ מזבח פֿאַר אַ קרבן־פֿון־פּחד. ליגן מיר ביידע, איך און גאָט. ער – אַ באַהאַלטענער ביי מיר אין האַרצן און אין מורא, ווי איך פֿאַרן דײַטש. טאָמער טרעפֿט מיך אין אַזאַ רגע אַ דײַטשישע קויל, טרעפֿט זי אויך אין מײַן גאָט, און ביידע קומען מיר אום אַ קידוש־השם־טויט.

פֿיר איך מײַן מאַנאָלאָגישן דיאַלאָג מיט גאָט, כאָטש ער איז שוין דערבײַ ניטאָ – ער איז ניטאָ, נאָר ער הערט אפֿשר מײַנע קשיות וואָס איך פֿרעג זיך. און נאָך יענעם קיידאַן־רצח האָב איך אים געדענקט, מײַן יידישן גאָט, אַוודאי ניט מיט דער פֿולער סימפּאַטיע פֿון די יונגיטשקע טעג, וועלכע האָבן זיך געהאָדעוועט אין מיר, צוזאַמען מיט מיר, אין גאַס און אין חדר, און מיר געלערנט, חוץ חומש און רשי, אויך די מיצוות ווי אים צו פֿאָלגן און ליב האָבן. איך האָב ווידער געדענקט, ווי קינדיש־עקסטאַטיש און צעוואַרעמט איך האָב אײַנגעחזרט זײַן באַשאַף־לוח, זײַן וועלט־קאָנסטרוקציע פֿון זעקס וואָכעדיקע טעג, און דער שבת־קודש – די קרוין פֿון זײַן יצירה.

און דאָ רעד איך גאָר, ווי אין פֿאָלקישער רגילות, צום רבונו־של־עולם, מיט טענה און פֿראַגע, אַ איך־גאָט־דועל: "האָסטו, אונדזער יידישער אלוהים, באַשאַפֿן הימל און ערד און עס אַרײַנגעשריבן ווי דעם ערשטן פּסוק אין דײַן תורה, כדי דײַן הימל זאָל מיט ליכטיקע אויגן זיך צוקוקן, ווי דײַן ערד שלעפּט אַרײַן אין אירע גריבער־קבֿרים דײַן עם־ישׂראל?" קיין ענטפֿער קומט ניט. רעד איך וויײַטער: "פֿאַר וואָס איז פֿאַשטומט געוואָרן דײַן ויאמר אלהים יהי אור, וועלן דער תּהום פֿון חושך האָט זיך געעפֿנט פֿאַר דײַנע יידן? קען דײַן הייליקער גײַסט שוועבן איבער אַזאַ בלוטיקן תּהום? האָסטו געגעבן רשות דײַן דײַטשישן משחית צו מאַכן אַ ראַסן־קאָפּיע פֿון דײַן חומש־תּהום?"

די גאַנצע צײַט האָב איך געאַרבעט אויפֿן "פֿלוגפֿלאַץ", ווי מ'האָט גערופֿן אין געטאָ דעם גרעסטן "אַרבעט־געבער", און דעם שווערסטן אָרט פֿון פּראַצע. דאָ איז מען געווען אויסגעשטעלט אויג אויף אויג מיט הונגער, פּײַניקונגען, אָפּטע פֿאַרכאָפּענישן און פֿאַרשיקונגען צו אַנדערע אַרבעטסלאַגערן, און אַפֿילו צום טויט. די "טשינאָווניקעס" פֿון אַרבעטסאַמט בײַם געטאָ־קאָמיטעט האָבן זיך צום סוף מרחם געווען אויף מיר (נאָך דעם ווי כ'האָב צו זיי אָנגעשריבן אַ בקשה און אויסגעמאָלט מײַן באו מים עד נפֿש־מצב) און מיר צוגעטיילט צוויי מאָל אַ וואָך אַ "גוטע בריגאַדע". זי פֿלעגט פֿאָרן אין די וועלדער, אַרום ווילקאָמיר, כדי צו ברענגען פֿון דאָרט האָלץ. די בריגאַדע, אָדער קאָלאָנע, ווי די דײַטשן האָבן עס גערופֿן, האָט אָפּיציעל געהייסן "טאַנקהאָלץ קאָמאַנדאָ". די איבעריקע פֿיר טעג אַ וואָך פֿלעג איך שטיין מיט נאָך צענדליקער יידן, בײַ אַן עלעקטרישער זעגמאַשין און צעשנײַדן די קלעצער און שיטן אויף קורצע 20–30 סענטימעטערדיקע האָלצשטיקלעך, וואָס פֿלעגט גיין אויף צו הייצן די גענעראַטאָר־אייוועלעך פֿון די דײַטשישע לאַסטאָוויטאָס – אַן איבעריקער סימן פֿון בענזין־מאַנגל אין דריטן רײַך. און אָט, בעת אונדזער אַזוי בײַהילפֿיקער פּראָדוקציע פֿון "ערזאַצגאַז", האָט זיך אָנגעהויבן דער יאָרצײַט פֿון חורבן־קיידאַן.

24סטער אויגוסט, 1942. אין וואַלד, בײַ זײַן אָפּענעם ברעג, וואָס האָט

אַרויסגעקוקט צו אַ פּריַיער לאָנקע, האָבן מיר אַ גאַנצן פּאַרמיטאָג געלאָדן האָלץ אין די מיליטערישע לאַסטאוויטאָס. אינעם לעצטן אויטאָ האָבן מיר, ווי תמיד, בײַם ווענטל פֿון שאָפֿערס זיצפּלאַץ, אויסגעלייגט אַלע פּעק פֿון די אײַנגעהאַנדלטע פּראָדוקטן, וואָס האָט זיך אויסגעשפּרייט ביז צום האַלבן שטח פֿון משא־אויטאָ. ווי נאָר מיר האָבן עס אָנגעהויבן פֿאַרדעקן מיט די מעטער־לאַנגע גראָבע שײַטן, האָט זיך אויפֿן וואַלדוועג, בײַם ראַנד פֿון דער לאָנקע, אָפּגעשטעלט דער באַקאַנט־טרויעריקער, שוואַרצער פֿאָלקסוואָגען, און דורך די טירלעך זענען פֿון ביידע זײַטן אַרויסגעקראָכן צוויי מונדירטע געסטאַפּאָ־אָפּיצירן. זיי זענען געווען אַרום 60 מעטער פֿון אונדז, און געמיטלעך זיך דערנענטערט. אין דער לופֿט האָבן מיר דערפֿילט דעם פֿלאַטער פֿון טויט: אויב זיי געפֿינען דעם טרייפֿענעם באַגאַזש, וועט מען אונדז, גלײַך אויפֿן אָרט, דערליידיקן.

ווי אַן עלעקטרישער שאָק האָט דער שרעק־אַלאַרעם אַ זעץ געטאָן אין די הערצער. דער דײַטשישער וואַכפּאָסטן האָט אָנגעהויבן ליאַרעמען אויף קולי־קולות: "שנעלער! פֿאַולע באַנדע!! אַלעס אָופֿלאַדען, פֿערפֿלוכט נאָכמאַל. שנעלער! שנעלער!!" איך האָב נאָך ביז דעמאָלט קיין מאָל ניט געזען, אַז אונדזערע יידן זאָלן קענען וואַרפֿן אַזוי פֿלינק און לײַכט אַזעלכע שוועריע פּאָלענעס האָלץ אין דער לופֿטן. די קלעצער זענען געפֿלויגן ווי פֿעדערן, און נאָך איידער די צוויי געסטאַפּאָ־לײַט זענען זיך בנחתדיק צוגעשפּאַצירט צום אויטאָ, איז ער שוין געווען פֿול אויפֿגעלאָדן, און — פֿאַרדעקט דעם "אומגליק". אָבער אונדז האָט זיך נאָך געדאַכט, אַז זייער אויג וועט דעם פּגר באַמערקן.

אונדזער וואַכפּאָסטן האָט סאַלוטירט דעם "הײַל" און באַפֿעלט די "יודען" אַראָפּצוגיין פֿון אויטאָ. איינער פֿון די צוויי געסטאַפּיסטן איז לײַכט אַרויפֿ־געשפּרונגען אויפֿן ליידיקן און ענגען ברעג פֿונעם אויטאָ. אונדעזערע הערצער האָבן זיך צעפּויקט: טאָמער גיט ער אַ קוק אונטער די קלעצער, זענען מיר פֿאַרלוירענע. און אַ נס איז געשען — ער האָט נאָר געפֿרעגט דעם פּאָסטן, צי די "יודען" האָבן ניט באַהאַלטן קיין פּראָדוקטן אונטערן האָלץ. דער פּאָסטן, וואָס האָט אויך געזאָרגט פֿאַר זײַן אייגענער פּעל, האָט אים פֿאַרזיכערט אַז אַלץ איז כּשר. און ס׳וואָלט מסתּמא געווען ניט לויט דײַטש־אַרישער מיליטעריישער "עטיק", ניט צו נעמען מיט צוטרוי דאָס וואָרט פֿון אַ דינסט־קאַמעראַד — און דער געסטאַפּאָ־אָפּיציר איז אַראָפּגעשטיגן.

וועלן די צוויי האָבן אָנגעהויבן שפּאַצירן צוריק צו זייער שוואַרצן קאַסטן, האָבן זיך אונדזערע הערצער ממש צעטראַסקעט פֿון שימחה. און וועלן זיי זענען אָפּגע־פֿאָרן, האָבן מיר זיי באַגלייט מיט "ברעכט האַלדז־און־נאָקן" און אָנגעהויבן ממש טאַנצן פֿאַר פֿרייד. אַזוי ווי מיר האָבן זיך דעמאָלט געפֿילט, פֿילט זיך נאָר איינער, וועלן די תּליה־שלייף איז אים שוין אויפֿן האַלדז און פֿלוצעם קומט אַ באַגענעדיקונג.

מיט אַ מאָל זענען אויסגעוואַקסן פֿלעשלעך "סאַמאָגאָן" (היימיש געמאַכטער פּויערישער בראַנפֿן), דער פֿעלדפֿעבל איז, ווי תּמיד, אָנגעקומען דער לעצטער פֿון ערגעץ אַ דאָרף, שוין אַן אָנגעפֿרעסענער און באַזויפֿן. די פּאָסטנס מיטן אוקראַיִנישן שאָפֿער האָבן געריבן די אימפּראָוויזירטע סעודה אויף אַלע באַקצייינער. די צוויי גרויסע "סוחרים" פֿון דער בריגאַדע האָבן אַרויסגענומען פֿון זייערע "פּעק אויפֿן וועג", וואָס זענען נאָך, צו אונדזער מזל, געלעגן באַהאַלטן וויַט הינטער די ביימער אין וואַלד, פֿון כּל־טובֿ. זיי האָבן געטיילט "מתּנות" — ווורשטן און שינקען — און זיך אַפֿילו געקושט מיטן דײַטשישן וואַכפּאָסטן, וואָס אין זײַן וואָרט האָט זיך אונדזער לעבן געוואַקלט. צו לעצט, האָבן זיי נאָך אים אַרײַנגעשטופּט אין יד לא יחרץ־געלט, ווי אַן אויסצייכענונג פֿאַר זײַן מוט צו "באַשיצן זײַנע יודען". מיר האָבן אָפּגעשאַצט מיט כּבֿוד זײַן "ערנוואָרט", וואָס איז געגעבן געוואָרן די געסטאַפּאָ־אָפּיצירן, און איז בפּירוש געווען קעגן דער מיליטעררישער אַרישער מאָראַל און געזעץ. דעם וואַכפּאָסטנס פּנים האָט געלויכטן, אָבער ער האָט מיט קיין איין וואָרט ניט קאָמענטירט זײַן פֿאַררעטעררישן אײַנשטעל פֿאַר אונדז. צוליב וואָס האָט ער עס אייגנטלעך געטאָן? פֿאַר וואָס האָט ער ניט געהאַנדלט סאָליד־אַריש מיט זײַנע דײַטשן? ביז היַינט קען איך ניט ענטפֿערן מיט זיכערקייט אויף די פֿראַגעס.

די לאַסטאָוויטאָס האָבן זיך געריטן. דער וועג פֿירט צוריק, אין געטאָ אַרײַן. מיר ברענגען מיט אַכילה. איך בין געווען גליקלעך, וואָס כ׳האָב געמאַכט אַ גוט פּעקל. מאָרגן איז מײַן געבוירן־טאָג, מײַן טאָג פֿון יאָר, און איך וועל האָבן אַ זאַטן און פֿרײַען טאָג. ס׳וועט זײַן דער "באַל" פֿון די דריַי, וואָס ווינענן צוזאַמען אין אַ געטאָ־צימער.

מיט דעם מיר שמייכלדיקן געדאַנק האָב איך זיך אײַנגעקוואַרטירט אין דער הייך, אין אַ באַקוועמען אַרײַנזינק, צווישן די דיקע און לאַנגע האָלצשײַטן. די חבֿרה האָט מיט באַגײַסטערונג זיך צערעדט וועגן היַינטיקן ניצול־ווערן פֿון די געסטאַפּאָ־מערדער. נאָך דעם האָט איינער געטאָן אַ שפּרייט אויס אַ דײַטשישע צײַטונג, וואָס ער האָט געקראָגן פֿון פּאָסטן, און געלייענט די פֿראָנט־באַריכטן. די דײַטשן גיבן שוין אָנצוהערן וועגן זייערע מפּלות. ביַי אונדז וועקט עס פֿריַיד, האָפֿענונג. ס׳איז דער נײַעס־פֿרעלוד צו 3–4 חדשים שפּעטער, אַז די זיגערישע אַרמיי פֿון רײַבסוועור ווערט אויסגעפֿרוירן אין די שנייקע פֿראָסט־זאָוווערוכעס. דער אָנהייב פֿון נצחון!

דער שווערער לאַסטאָוויטאָ פֿאָרט שוין צו פּאַמעלעך. מע פֿילט בפּירוש, אַז דער אָנגעשיכורטער שאָפֿער קען ניט האַלטן זיכער דאָס רעדל. ער זיגזאַגעוועט און די מאַסיווע לאָדונג טרייסלט זיך. די סוף־זומערדיקע זון זעצט זיך. פֿון די איבערלעבונגען און דער אָנגעשטרענגטער אַרבעט בין איך מיד. דער

פֿאַוואָליעדיקער גאַנג פֿון שווערן אויטאָ און זײַן מאַנאָטאָן געהעצקע מאַכן מיך שלעפֿעריק, וואַרפֿן אַרײַן אין אַ דרעמל...

וועג איך האָב זיך אויפֿגעאַפּט, האָב איך ניט געווּסט וואָס ס׳האָט פֿאַסירט. איך בין געלעגן אויפֿן האַרטן דיל, אין אַ גרויסן צימער (ווי כ׳האָב זיך שפּעטער דערוווּסט, איז עס געווען אַ דאָרפֿישע שול), ווו אונטער דער סטעליע האָט געברענט אַ געלבלעך עלעקטריש לעמפּל. איך האָב אַרײַנגעקוקט צום טונקעלן ליכט און גלײַך דערפֿילט שרעקלעכע ווייטיקן. איך האָב געפֿרווט זיך אַ ריר טאָן און ניט געקענט. לעבן מיר איז געלעגן נאָך עמעצער, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ שאָטן, צוגעקלעפּט צום דיל. איך האָב קוים אַרויסגעבראַכט די פֿראַגע: ״וווּ בין איך?״ דער ״שאָטן״ האָט געענטפֿערט מיט אַ שוואַך קול ״בענטש גומל, אַז דו לעבסט נאָך.״ און צווישן איין קרעכץ און אַנדערן האָט ער מיך אינפֿאָרמירט: ״דער אויטאָ האָט זיך איבערגעקערט אין אַ גראָבן... דיך האָט מען אַרויסגענומען פֿון אונטער אַלע קלעצער... מע האָט געמיינט, אַז דו לעבסט ניט...״

דער בחור, בײַ מײַן זײַט, איז געווען לײַכט פֿאַרוווּנדיקט. איך האָב געפֿילט אַז בײַ מיר זענען אַלע אבֿרים צעבראָכן. כ׳האָב מער ניט געקענט אַרויסברענגען קיין וואָרט. די יסורים זענען געווען אומדערטרעגלעך, נאָר מײַן מוח איז געווען קלאָר. דורך אים האָבן זיך געזיפּט קאָשמאַרן, טויטאַנגסטן. מיך האָט געמאַטערט דער געדאַנק, אַז לאַנג וועל איך עס ניט אויסהאַלטן... צו מײַן ״גליק״ בין איך ווידער געוואָרן פֿאַרחלשט. אויפֿגעאַפּט האָב איך זיך, צום צווייטן מאָל, וועג מ׳האָט מיך אַרײַנגעלייגט אין אַ לאַסטאויטאָ, כּדי פֿירן צוריק אין געטאָ. דער גיהנום קען ניט זײַן ערגער, האָב איך געטראַכט, און זיך געווּנטשן דעם טויט. דער קאָמאַטאָזער מצבֿ, וואָס האָט אָנגעהאַלטן כּמעט דורך דער גאַנצער נאַכט, איז איצט געווען אויפֿגעטרייסלט און האַלבוואַך.

דער האַרטער לאַסטאויטאָ האָט נאָך מער צעריבט די ווייטיקן. אין מײַן האַלוצינירטער פֿאַנטאַזיע אַ געלויף פֿון מאַקאַבריש בילדער און פֿאַרשטעלונגען: מע צעשיסט מיך אויף שטיקלעך... מע צעשנײַדט מיך אויף אײַנציקע גלידער... אַ געסטאַפּאָ־אָפּיציר לאַכט מיט אַן אָפּן מויל, ווו עס סטאַרטשען אַרויס וועלפֿישע רײַסציין, און מיט די נעגלדיקע לאַפּעס רײַסט ער מיר שטיקער פֿלייש פֿון רוקן... און אָט יאָגט מיר אַ ליטווישער שאָוליסט, מיט אַ געשפּיזטן ביקס... אין אַ סעקונדע וועט ער מיך כאַפּן... איך פֿיל שוין דעם חלפֿדיקן באַגענעט... איך שרײַ... אין דעם מאָמענט לויכט מיר אויף דער מאָמעס איינגעפֿאַלן פּנים. זי זאָגט שטיל: ״דודל, האָב קיין מורא ניט. וועסט לעבן... וועסט לעבן, מײַן קינד...״ און ווי זי האָט אויפֿגעשײַנט, אַזוי פֿאַרשווינדט זי...

איך מוז דאָ פֿאַרשרײַבן מײַן עדותשאַפֿט, אַז זי זאָל געדענקט ווערן לעולם־ועד: דער דאָזיקער אויסטערליש גוטער מאַמע־חלום האָט זיך, ווי אַ נבֿיאישע

קאָפּיע, איבערגעחזרט פֿאַר מיר עטלעכע מאָל. דעם זעלביקן אָוונט נאָך, אין געטאָ־שפּיטאָל. שפּעטער — אין דאָבאָער אַרבעטסלאַגער איינס, ווען מיר האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז מײַן לעצטער אָטעם. און נאָך איין מאָל, אין זעלביקן אַרבעטסלאַגער, ווען כ׳בין שוין געלעגן אויף דער שוועל פֿון טויט. דאָס לעצטע מאָל איז עס שוין געווען נאָך דער באַפֿרײַונג דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי, אין די־פּי־שפּיטאָל, אין סאַנט־אָטיליען, אין בײַערן. די דאָזיקע חלום־אויטענטישקייט טראָג איך עד־היום אין מײַן האַרץ, ווי אַ קמיע. די מאַמע, אין איר צעלויכטנקייט, שטייט מיר נאָך הײַנט ווי אַ לעבעדיקע פֿאַר די אויגן. איך האָב דעם חלום־בילד אַלע יאָרן ניט פֿאַרגעסן. און ניט איין מאָל, אין די נעכט, און צו מאָל אַפֿילו אין מיטן העלן טאָג, בלײַבט די מאַמע־געשטאַלט שטיין קעגנאיבער מיר, און איך דערשפּיר ווי מײַן גוף און נשמה ווערן אָנגעפֿילט מיט וואַרעס־מחיהדיקע טרערן. און כ׳זע ווידער די מסובֿן־פֿאַטאַלע רגעס, און פֿון יענער זײַט טויט־מחיצה שטראַלט די בשׂורה פֿון לעבן.

דער משׂא־אויטאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט האַרט בײַם געטאָ־טויער. דאָ האָבן די דײַטשישע עס־עסניקעס און יידישע פּאָליציי — די אַ״ג ״אָרדנונגסדינסט״ — דורכגעפֿירט דעם קאָנטראָל. איך האָב זיך אָנגעהויבן ווײַטן פֿון מײַן סעמי־באַוווסטלאָזיקייט און געגומען קרעכצן. איצט האָב איך קלאָר געהערט ווי דער עס־עס־פּאָסטן זאָגט מיט אַ סאַרקאַסטיש געלעכטערל, אַז דער ״שײַסדרעק״ איז דאָך שוין סײַ ווי קאָפּוט און דאַרף זיך אומזיסט מאַטערן, דערבײַער וועט ער אים טאָן אַ מענטשלעכע טובֿה און געבן דעם ״גנאַדעשוס״. ווי כ׳האָב עס דערהערט, האָב איך שטאַרקער אָנגעהויבן קרעכצן, אויף צו באַשטעטיקן, אַז איך לעב נאָך, און גלײַך דערויף האָב איך מיט גוואַלד אויפֿגעריסן די אויגן. פֿאַר מײַן בליק האָט אַ שווינדל געטאָן דער שוואַרצער רעוואָלווער, דער ״טאָטענקאָפּף״, אויף דעם הויכן היטל פֿון עס־עסאָווץ און זײַן רויט פּנים.

״אַבער לאַסען זי, הער שאַרפֿירער, דער אַרמער קערל ווירד נאָך לעבן.״ האָט אַ יידישער פּאָליציסט זיך געפֿרוווט אָפּבעטן בײַם דײַטש. אין דעם מאָמענט טאַקע איז געקומען די קאָמאַנדע: ״לאָס״! און איך האָב זיך דערמאָנט דעם בײַנאַכטיקן חלום. דער אויטאָ האָט שנעל אַדורכגעשווינדלט דורכן טויער. איך בין געווען גערעטעוועט.

אַ פּאָר מינוט שפּעטער זענען מיר שוין געשטאַנען אויפֿן הויף פֿון געטאָ־שפּיטאָל. דאָס איז געווען אַ צוויי־עטאַזשיקער, הילצערנער שול־בנין, וואָס איז געווען אין דער געטאָ־זאָנע. מיך האָט מען געדאַרפֿט אַרויפֿטראָגן צום 2טן גאָרן. דער שעף־דאָקטער פֿון שפּיטאָל, זאַכאַרין — אַ פֿאַרמלחמהדיקער באַרימטער

קאָוונער כירורג – איז בכּבֿודו ועצמו אַראָפּגעגאַנגען און אַליין אָנגעפֿירט מיטן "פּאַראַד" פֿון אַרויפֿטראָגן מיך און אַרײַנלייגן אין בעט. וועמענס זכות איז עס געווען? קיין נאַרקאָטיקס האָט דער שפּיטאָל ניט געהאַט, האָט ער געזוכט ווו צו פֿאַרמינערן מײַנע יסורים. און ער האָט מיט מײַסטעררישער עלעגאַנץ אָנגעפֿירט מיטן טראַנספּאָרטיר־אַקט. דאָס אַליין איז שוין געווען אַ מין היפּנאָטישע רפֿואה, ווײַל האָט אַ ביסל געלינדערט מײַנע וויייטיקן. וועמ׳האָט מיך אַרײַנגעלייגט אין בעט, האָט זיך צעקלונגען אין מײַנע אויערן דאָס וואָרט "גנאַדעשוס". איך האָב לײַכט אַ גלעט געטאָן דעם דאָקטערס האַנט און אַרויסגעמורמלט: "איך לעב, דאָקטער!" ער האָט ניט געענטפֿערט, נאָר זײַנע אויגן האָבן אַ גלאַנץ געטאָן, ווי מיט אַ ביטער־שמייכלדיקע טרערן־פֿײַכקייט.

קיין רענטגען־מאַשין האָט דער שפּיטאָל ניט פֿאַרמאָגט, אָבער ד"ר זאַכאַרין האָט גלײַך פֿעסטגעשטעלט דעם דיאַגנאָז: אַ צעבראָכענער בעקן (פֿראַקטוראַ פּעלוויס), און ווי אַ צוגאָב, אַ געשפּאָלטענער האַלדזביין און אַנדערע קלענערע וווּנדן און ריסן. דער דאָקטער האָט מיך שטרענג פֿאַרזאָגט: "ליגן! זיך ניט אַ ריר טאָן". דער אָנזאָג איז במילא געווען איבעריק, ווײַל דער מינדסטער ריר און קער האָט מיר פֿאַרשאַפֿט גוואַלדיקע יסורים. "ווי לאַנג וועט עס דויערן?" האָב איך געפֿרעגט. און ד"ר זאַכאַרין האָט קאַלט געענטפֿערט: "ביז עס וועלן זיך צוזאַמענוואַקסן די צעבראָכענע גלידער. עס וועט געדויערן עטלעכע חדשים, אפֿשר מער..."

פֿון סאַמע יענעם טאָג איז מײַן קוראַציע באַשטאַנען פֿון פֿאַסיוון ליגן אויפֿן רוקן. דאָס זענען געווען לאַנגוויליקע און שווערע טעג־און־נעכט, וואָס האָבן זיך געצויגן ווי אַ מאָנאָטאָנע אייביקייט. קיין שום מעדיצינישע מיטלען זענען ניט געווען, די דיַטשן האָבן גלײַך בײַ זייער אַרײַנמאַרש אַלץ געהאַט קאָנפֿיסקירט, – און דער נאַטירלעכער פּראָצעס פֿון צוזאַמענוואַקס פֿון די ביינער איז געווען זייער אַ פּאַמעלעכער.

דרײַ חדשים שפּעטער האָב איך צום ערשטן מאָל אַראָפּגעשטעלט די פֿיס אויפֿן הילצערנעם דיל און זיך געמומען לערנען גיין אויף קוליעס. די ערשטע פּאָר טעג בין איך געגאַנגען צווישן די בעטן און האָב געשלעפּט די שוואַבע פֿיס, ווי פֿון אַ זומפּ. אָבער איך בין געווען דעטערמינירט, וואָס גיכער ווערן צוריק מאָביל, באַוועגפֿעיק, האָב איך גלײַך נאָך דער ערשטער וואָך אַוועקגעוואָרפֿן די קוליעס און געמומען אַ שפּאַציר־שטעקן.

גראָד צו יענער צײַט איז אַרויס אַ באַפֿעל וועגן אַ נײַער פֿאַרשמעלערונג פֿון געטאָ, מיט אַ רשימה פֿון גאַסן, פֿון וועלכע מע מוז זיך אַרויסקלײַבן. די טרויעריקע בשׂורה פֿון דער גאַסן־גזירה האָט מיר געבראַכט אין שפּיטאָל שולמית. זי איז געקומען צו לויפֿן אַ פֿאַרצווייפֿלטע, מיט פּאַניק אין אירע שוואַרץ־ציגײַנערישע

אויגן: "וווּ וועט מען זיך אַהינטאָן?" און נאָך עטלעכע ניַיעסן האָט זי געווּסט: "מע דערציילט, אַז דער עלטסטענראַט האָט צוגעגרייט רשימות פֿון מענטשן, וועמען אַרויסצופֿירן אין אַ לאַגער. ס'איז אַ סכנה צו בלַייבן אין דער היים..." ס'איז גראָד געווען אין סאַמע אָנהייב פֿון מיַין טעראַפּיע־פּראַקטיק, האָט עס מיך אין גאַנצן צעטומלט, כ'האָב ניט געווּסט וואָס מע הייבט אָן צו טאָן. איך האָב זי שטום אָנגעקוקט און געטראַכט: דאָס איז דער סוף אונדזערער, בפֿרט איצט, וועו איך בין אַ לא־יוצלחדיקער קאַליקע... זי האָט מיט אַ מאָל אַ זאָג געטאָן: "זאָרג זיך ניט, איך וועל גיין אַהיים און זען וואָס מע קען נאָך טאָן."

"וואָס פֿאַר אַ היים?" האָב איך זי געוואָלט אָפּהאַלטן. אָבער זי איז שוין געווען אַרונטערגעלאָפֿן די טרעפּ אויפֿן וועג צו דער חרובֿער היים.

אין משך פֿון די קרובֿ דריַי חדשים האָט שולמית ניט פֿאַרפֿעלט אַ טאָג מיך צו באַזוכן אין שפּיטאָל. זי פֿלעגט קיין מאָל ניט קומען לוידיק. און הגם אין שפּיטאָל האָבן מיר תמיד געקראָגן עפּעס, צו דערהאַלטן די נשמה, פֿלעגט שולמית מיטברענגען בריוֹט, וואַרעם געקעכטס, און צו מאָל אַ "גוטע זאַך", ציַ אַ נאַשערייַ, וואָס זי האָט אויסגעביטן בייַ דער אַרבעט. זי איז געווען אַ מאדים צו מאַכן אַ פּעקל און אַ ריזיקאַנטקע. קומען פֿלעגט זי וועו ס'האָט אָנגעהויבן טונקלען, נאָכן פֿאַרזיסן מיט סאַכאַרין די געטאָ־מטעמים זיך צו דערקווּיקן. אָפּט איז עס געווען נאָך אַ שווערן אַרבעטסטאָג, און וועו מע פֿלעגט הערן דעם סיגנאַל פֿון דער "נאַכטשפּערע" (פֿאַרבאָט צו גיין אין געטאָ), האָט זי שוין געמוזט בלַייבן און דורכשלאָפֿן די נאַכט, זיצנדיק בייַ מיַין בעט. אַז כ'האָב אָנגעהויבן זיך פֿילן בעסער און די וויַיטיקן האָבן זיך איַינגעשטילט, פֿלעגט זי שוין שלאָפֿן מיט מיר אין בעט.

אין אָקטאָבער, 1942, האָט מען צוזאַמענגעבאַפּט מענטשן פֿון די גאַסן, און אין די נעכט פֿון די היַזער — לויט די צוגעגרייטע רשימות. איין נאַכט האָט יידישע פּאָליציי אונדז דריַי אויך געזוכט. שוין וויסנדיק פֿון פֿריַער וועגן די אָבלאָווע, איז שולמית געבליבן מיט מיר אַ פּאָר טעג אין שפּיטאָל (פֿון שפּיטאָל האָט מען ניט גענומען), און עטעלע האָט זיך ערגעץ אויסבאַהאַלטן.

איך האָב דאָ אויבן דערמאָנט די דאַטע פֿון 28סטן אָקטאָבער 1941 — דער גזר־טאָג פֿון "די גרויסע אַקציע", ווי זי איז באַקאַנט אין דער חורבן־היסטאָריע פֿון קאָוונער געטאָ. פֿאַר דעם זענען אָבער אויסגעמאָרדט געוואָרן הונדערטער יחידים, משפּחות און צענדליקער גרעסערע גרופּעס, ווי כ'האָב שוין דערמאָנט: דער בעסטיאַלישער פּאָגראָם אין סלאַבאָדקע, אין גאַראַזש "לעטוקיס", אין 7טן פֿאָרט. אין זעלביקן פֿאָרט האָט מען דעם 26סטן סעפּטעמבער געבראַכט 1200 יידן פֿון אַ געטאָ־קוואַרטאַל און זיי דאָרטן דערשאָסן. פֿון "די קליינע געטאָ" האָט מען

דעם 4טן אָקטאָבער אַרויסגעפֿירט 1500 יידן צום 9טן פֿאָרט און זיי דאָרט דערשאָסן. אָבער דעם הויכפֿונקט פֿון דער ווילדסטער מאַסן־רציחה, וואָס אַ נאָרמאַל מענטשלעכער מוח איז עס קוים מסוגל צו באַנעמען, האָבן די מערדער דערגרייכט דעם 28סטן אָקטאָבער. און גאָר שוועער איז מיר, אין מײַן צעפֿײַניקט־פֿאַרטיליקט לשון, אויסמאָלן דאָס בילד און דעם קלימאַט פֿון יענער אַנטמענטשטער אייביקייט. קיינער און קיין מאָל וועט די מגילת־הדמים ניט קענען באַשרײַבן, סײַדן אַ קאָפּיע איז געבליבן אויף אַ הימלישן קלף. אין דעם טאָג, אַרום פֿינף אַ זייגער באַגינען, בין איך צוריקגעקומען פֿון עראָדראָם. מיר האָבן שוין אויפֿגעכאַפּט קלאַנגען, אַז אין געטאָ גרייט זיך עפּעס אומגעווײַנלעכס. דאָס פֿאַרהאַלטן אַלע פֿלוגפּלאַץ־בריגאַדעס אויף דער נאַכטשיכט, אַן אומבײַט איז ניט געקומען, איז געווען אַ שלעכטער סימן. קומענדיק צוריק, הונגעריק און מיד, האָבן מיר אויף אַ געטאָוואַנט דערזען אַ פּלאַקאַט מיט גרויסע אותיות, אויף דײַטש און ייִדיש. אַ באַפֿעל: אַלע געטאָ־אײַנווווינער מוזן זיך פֿאַרזאַמלען אויף דעמאָקראַטו־פּלאַץ ניט שפּעטער ווי 6 פֿרימאָרגן. שולמית און עטעלע האָבן שוין אויף מיר געווארט. אין אײַלעניש האָבן מיר געטרונקען טיי, צוגעביסן, און זיך איבערגעטאָן אין אונדזערע בעסטע בגדים. מיר זענען געגאַנגען צום יאָ־ניט־טויטנפונקט. הונדערטער און טויזנטער יידן האָבן געשטראָמט אַהין. די קאָוונער עדה פֿון בערך 30,000 מענטשן איז קוים רגעס שפּעטער שוין געשטאַנען אין געדיכטע רייען.

מיר האָבן זיך צוגעשטעלט צו איינער פֿון די קאָלאָנעס פֿון פֿלוגפּלאַץ־אַרבעטער. לויט דײַטשישער מוסטער־פּינקטלעכקייט, האָט זיך אָנגעהויבן די בלוט־סאָרטיראָווקע פֿון זייער מאָדערנער יידן־בוינע. איבער די קעפּ אַ בלײַיק־פֿאַרכמאַרעטער הימל, וואָס האָט געשאָטן מיט שיטערע און נאַסע שנייעלעך. איבער אַלעמען האָט געוועלטיקט דער אַרכי־תּליון פֿון געטאָ, אַ נאַצישער פּסיכאָ־פּאַט און מאַסן־מערדער. זײַן נאָמען איז געווען געקע. פֿאַרבײַ זײַן אָנגעשפּיצט־טײַוולשן פּינגער האָבן מאַרשירט צערודערטע מענטשן, און דער פּינגער האָט זיך געווארפֿן: רעכטס, לינקס. די ערשטע — צום טויט, די צווייטע — צום לעבן. ער האָט אויסגעפֿירט די פֿונקציע פֿון יידישן גאָט, על־פּי דער מסורה: "מי לחיים ומי למוות", מיט אַ דײַטשישער פּרעציזקייט, אָבער עס ניט רעקאָרדירט אין אַ ספֿר.

איך בין אין יענער רגע געווען פֿאַרהיפּנאָטיזירט, ווי אַ בהמה וואָס מע פֿירט צו דער שחיטה — אַ צעגלושעטער, מיט פֿאַרשטאַרטע בליקן, האָב איך געקוקט אויפֿן דאָזיקן געסטאַפּאָ־דײַטש, אויף זײַן ווײַסן הענטשקע־פּינגער. איך — אין מיטן, שולמית און עטעלע פֿון מײַנע ביידע זײַטן. ער טײַטלט מיטן פּינגער און איך לויף און ווייס ניט ווּהין. שולמית טוט מיך אַ צי ביים אַרבל: "לינקס, קום!" און כ'האָב אויפֿגעכאַפּט אַ שמייכל אויפֿן הענקערס ליפּן... און די אומגעטלעכע דראַמע האָט זיך ניט געענדיקט.

ס׳איז געווען נאָך 6 אַ זייגער אין אָוונט, נאָך 12 שעה שטיין אויף די פֿיס, ווען ס׳האָט זיך דורכגעטראָגן אין דער לופֿט דער רוף: אַלע מענן גיין צוריק אין זייערע היַזער. אין אַ ווילדער מהומה, געמישט מיט יאָמער און פֿרייד, האָבן זיך די מאַסן אַ שפּאַר געטאָן. און דערבײַ האָבן די דײַטשישע עס־עס און ליטווישע פּאַרטיזאַנער־פּאָסטנס אָפּגעפֿירט די אַנדערע 10,000 יידן — מענער, קינדער, פֿרויען — צו זייער לעצטער נאַכט פֿון לעבן, באַגלייט פֿון מכות־רצח און שיסערײַען. אויף מאָרגן האָט זיך אַ גאַנצן טאָג געצויגן די טויט־פּראָצעסיע באַרג אַרויף, מיט פּאַנעריו־גאַס, צום פּטן פֿאָרט. ווער עס האָט איבערגעלעבט יענעם פֿאַרשאָלטענעם טאָג און אויף מאָרגן געזען זייער מתים־גאַנג און צום אויער זענען אים דערגאַנגען זייערע הימל־שפּאַלטנדיקע יללות, דער האָט געזען דעם גיהנום אויף דער ערד. מיר איז באַשערט געווען, צו מײַן טיפֿן וויי, צו אָבסערווירן די טראַגעדיע פֿון מײַן פֿאָלק.

און מיר זענעןווידער אַרײַן אין געטאָ, אין אונדזער צימער. דער דײַטשישער אַלטערנאַטיוו איז אויף אַ רגע צי צוויי געווען אָפּגעלייגט. מיר, די נעכטיקע פֿינגער־קאַנדידאַטן, האָבן ניט אַנדערש ווי נאָר געוואָלט וועלכע לעבן; ווי מיר וואָלטן פֿאַרמאָגט אַ פֿאָרמל פֿאַר נאָך אַ תּחיית־המתים. וואָס פֿאַר אַ חוצפּה! איצט האָבן די דײַטשן געוואָלט אַרויספֿרעסן פֿון אונדז די לעצטע טראָפּנס ענערגיע דורך אוממענטשלעכער הָרעוואַניע, דורך הונגער און טעראָר. ס׳איז געווען נאָך אַלע כאַפּענישן צו טראַנספּאָרטן, וואָס מײַן ליגן אין שפּיטאָל האָט אונדז אומדירעקט פֿון זיי גערעטעוועט.

איצט נאָך פּרקים:

עטלעכע טעג שפּעטער, נאָך דעם ווי די צעבושעוועטע דעפּאָרטאַציע־כוואַליע האָט זיך פֿאַרצויגן מיט אַ היַטל פֿון כּמו־רויקייט, איז געקומען דער באַפֿעל וועגן זיך קלײַבן פֿון אונדזער גאַס אין משך פֿון 48 שעה. אין אַ מיטן פֿון מײַן טעראָפּיע־שפּאַציר האָב איך באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן דעם שפּיטאָל. עקספּראָמפּט, מיטן שטעקן אין דער האַנט, האָב איך אָנגעהויבן לויפֿן פֿון די טרעפּ, אינעם זאַמד פֿון די געסלעך. דער אימפּעט האָט מיך געטראָגן. כ׳האָב אַפֿילו ניט געטראַכט צי מײַן הינקעדיק געלויף האָט עפּעס אַ זינען. שולמית האָט מיך קוים נאָכגעהאַלטן. איך בין געקומען, ווי ס׳האָט געהייסן, אַהיים. אַז כ׳האָב זיך אַראָפּגעלאָזט, צום ערשטן מאָל נאָך דרײַ חדשים, אויפֿן אייגענעם בעט, זענען די ווייטיקן אין מײַן גוף געווען פֿונאַנדערגעריבן פֿון דאָס ניַי. איך בין געזעסן אַ פֿאַרמאַטערטער, אין יסורים, און אין קאָפּ אַ געמיש פֿון פֿינצטערע מחשבֿות, אַזוי ווי די פֿאַרכמאָרעטע האַרבסטהימלען. איך בין געווען זיכער, אַז אַלע נסים און סגולות האָבן זיך איצט

אויסגעלאָזט און אַזוי וועלן מיר בליבן זיצן אין מיטן גאַס און מ׳וועט אונדז ערגעץ ווו פֿאַרשלעפּן צום לעצטן סוף. די לאַגע איז געווען קלאָר: אין געטאָ האָבן מיר ניט קיין משפּחה, ניט קיין נאָענטע חבֿרים, און וויטאַמין ״פּע״ (פּראָטעקציע) — אַוודאי ניט. מײַן פֿאַטאַליסטישע אײַנשטעלונג האָט מיך דערפֿירט ביז אַהער. און פֿון דאָ וויַיטער — ווי ס׳וועט זײַן באַשערט.

מיר זענען געזעסן און געשוויגן. דער שטומער טרויער האָט געדריקט אָבער די וויטיקן האָב איך שוין מער ניט געפֿילט. מיט אַ מאָל איז מיר אײַנגעפֿאַלן: איך וועל אַרויסגיין אין גאַס. אפֿשר וועט עפּעס פּאַסירן... שולמית האָט געזאָגט, אַז זי וויל מיך באַגלייטן. איך גיי נאָך ניט זיכער, וועט זי אַבטונג געבן אויף מיר. אָבער איך האָב געוואָלט פּרווון מײַן כּוח.

״ניין, אַ דאַנק! לאָז מיר דאָס ערשטע מאָל פֿילן, אַז איך שטיי נאָך אויף די אייגענע פֿיס...״ האָב איך אין אַ שפּאַס צוריקגעוויזן איר געטרײַשאַפֿט. כ׳האָב אָנגעטאָן דעם וואַרעמען וועלור־מאַנטל און אַרויס אין גאַס. אַ קאַלטער נאָוועמבער־ווינט האָט מיר אַ בלאָז געטאָן אין פּנים און מיך אָפּגעפּרישט. ס׳האָט זיך אויסגעשיילט אַ בילד פֿון דעם געטאָ־כאַאָס אין דעם פּרי־האַרבסטיק־צופֿאַלנדיקן אָוונט: אַ געלויף פֿון יידן, יידענעס, קינדער, ווי צעדולטע מײַז אין פּאַסטקעס, און אַלע אײַלן זיך ערגעץ, טראָגן בענקלעך, טישלעך, זעקלעך און פּעקלעך, שטופּן האַנט־וועגעלעך, קינדער־וועגעלעך, אָנגעפּאַקט מיט שמאַטעס. די אַטמאָספֿער איז ציטעריק אײַנגעהאַלטן, ווי אין דער פֿאַרקראַמפֿטער שטילקייט וואָלטן זיך באַוועגט צוויי־פֿיסיקע גײַסטער. פֿלוצעם האָבן אָנגעהויבן שיטן פֿאַרפֿרוירענע שנייעלעך, ווי דינע שפּילקעלעך. זיי האָבן געשטאָכן אין די אויגן און נאָך מער פֿאַרטונקלט די ראיה. וווהין איך גיי דאָ, האָב איך אַליין ניט געווסט, אין פֿאַרנעפּלטן אונטערבאַוווסטזײַן האָט עפּעס אומקלאָר געבלינצלט, ווי ס׳וואָלט געזוכט אַן אָנהאַלט, אַ פּאָדעם. מיט אַ מאָל האָבן די געדאַנקען ערגעץ פֿאַרבלאָנדזשעט.

איך האָב זיך איצט דערמאָנט וועגן קיידאַן. געטראַבט וועגן מײַן היימשטאָט. זי געזען, ווי אַ מאָל. דערמאָנט די חבֿרים, משפּחה... איך בין געגאַנגען אָן אַ ציל, ווי געשלאָגן מיט בלינדשאַפֿט. אַן אומדערקלערלעכער אינסטינקט האָט מיך געפֿירט, ווי אַ פֿאַרוואָגלטן וואַנדערער אין דער נאַכט. דער געטאָ־מידבר איז געווען פֿאַרוויגט. פֿלוצעם האָב איך דערהערט: ״דוד!״

דער רוף האָט מיך עלעקטריזירט, זיך צעקלונגען אין מײַנע גלידער, ווי אַ ליבטיק־פֿריידיקער גלאָק. איך האָב תּיכף געווסט וועמען דאָס קול געהערט. כ׳האָב זיך אָנגעכאַפּט אָן שטעקן, אין דערוואַרטונג. אין מײַן האַרצן האָבן וויברירט עכאָס פֿון די פֿריע יאָרן פֿון מײַן לעבן: יוגנט... טעג... לאָטקעס אונטערן בריק, אויף דער זילבער־שטילער נעוויאַזשע... די זון... די לבֿנה איבער קיידאַן... און די

בילדער זענען געשווומען אין מײַן אויפֿגעצאָפלטן זכרון. און אַנטקעגן מיר איז געשטאַנען זי, אַ טרויעריק שמייכלענדיקע, אַ יונגע, שיינע פֿרוי, אין די בלײַענדיקסטע יאָרן פֿון איר לעבן. פֿון איבערראַשונג איז מײַן צונג געבליבן אַ רגע געליימט.

"ניוטקע!" האָב איך מיט שׂימחה אויסגערופֿן, ווי ס'וואָלט זיך מיר מיט אַ מאָל אַנטפלעקט דער ציל פֿון מײַן ציללאָזן גאַנג. עס איז געווען אַזאַ אומדערוואַרט גליקלעכער סורפּריז, אַז איך האָב פֿאַרגעסן ווו איך בין און וואָס איך זוך. און די צײַט האָט זיך אַ דריי געטאָן הינטערווײַלעכץ.

ניוטקע! דער נאָמען איז געווען כישוף און ליבע. אַ מין געהיימער ראָמאַן, וואָס האָט זיך געשפּינט אין די צענער־יאָרן, אין אונדזערע יונגע הערצער אין קיידאַן, אין אירע גאַסן, אין מועדון פֿון השומר־הצעיר, אין שול און גימנאַזיע־קלאַסן, מיטן קלינגענדיקן לשון, עבֿרית, געמישט מיטן היימיש־פֿאָלקסטימלעכן ייִדיש. די יוגנט אין קיידאַן, ווי אין אַלע אַנדערע ליטווישע שטעט און שטעטלעך, איז געווען אָנגעזאַפּט מיט כלערליי ליבע־ און פֿאַנטאַזיע־חלומות. און די צאַרטע ייִדישע "ניוטקעס" האָבן געדאַרפֿט זייערע וווּנטשן באַפֿרידיקן. ס'איז ניט געווען אַ מאָדערנער דאַטע־לוח, נאָר ממש לעבעדיקע ביכער, ווו מען מישט ליבע־בלעטער. און ניוטקע איז געווען, ווי אָפּגעמאַכט ביי אַלע וואָס האָבן זי געקענט, דאָס שענסטע מיידל אין דער שטאָט: בלויאויגיק, בלאָנד, ליבטיק און פֿלאַטערדיק, ווי אַ זיס צעזונעניקט בינעלע אין פֿרילינג. איז עס ניט קיין וווּנדער, אַז אַלע יינגלעך זענען געווען אין איר פֿאַרליבט. איצט האָבן זיך אין מײַנע געדאַנקען, ווי אויף אַ גאָלדיק שנירל, געמומען אָנסיליען די יינגלשע זכרונות.

"איך האָב דיך דערקענט פֿון הינטן", רײַסט זי איבער מײַנע געדאַנקען. "איך זע דו גייסט און הינקסט, מיט אַ שטעקן, איז מיר געווען גרינג דיך צו דעריאָגן. וואָס האָט פּאַסירט?" קלינגט איר וואַרעם קול.

"מיט אַ דרײַ חדשים צוריק האָב איך געהאַט אַ שווערן אומגליקפֿאַל. איך גיי הײַנט אַרויס צום ערשטן מאָל אין דרויסן. בלאָנדזשע אַרום ווי אין עולם התּהו און וועל שוין, ווײַזט אויס, קיין רו ניט געפֿינען."

"בלאָנדזשעסט ניט!" טוט זי אַ שנײַד אָפּ מײַנע וועכטער. "מסתּמא איז געווען באַשערט אַז מיר זאָלן זיך באַגעגענען. אַזוי פֿיל יאָרן זיך ניט געזען, מוז עס דווקא זײַן אין געטאָ... טאָ זאָל עס זײַן צום גוטן!" שמייכלט זי.

"אַז צוויי קיידאַנער טרעפֿן זיך דאָ איז עס אַ נס, אַ נס מן השמים!" זאָג איך אַן אויפֿגעמונטערטער פֿון דער אַזוי אומדערוואַרטער באַגעגעניש.

"איז קום אַריין אַ ווײַלע צו אונדז, וועלן מיר שוין זײַן דרײַ קיידאַנער, מיט אַ

סמיטשיקל — מאיר און ס׳טעכטערל אונדזערס. מאיר איז שוין אַוודאי אין דער היים פֿון דער אַרבעט, און דאָ־דערבײַ ווויינען מיר.״

״אַ דאַנק פֿאַר דײַן מזמין זײַן דעם אורחן! אָבער קודם־כל וויל איך דיר עפּעס פֿרעגן, אפֿשר קענסטו מיר העלפֿן, ס׳איז דרינגנדיק.״

״אַוודאי!״ אַקצענטירט זי חבֿריש. ״אויב נאָר כ׳וועל קענען העלפֿן, איז דאָך קיין פֿראַגע ניט, וואָס זוכסטו?״

״איך זוך וווּ דעם קאָפּ אַוועקצולייגן. ריכטיקער, דרײַ קעפּ. מיר מוזן זיך אַרויסקלײַבן ביז מאָרגן אָוונט פֿון די אָפּגעשניטענע געטאָ־גאַסן.״

״ביסטו טאַקע דער אמתער בר־מזל, דוד!״ רופֿט זי אויס מיט שׂימחה. ״זעסטו, אַ באַשערטע באַגעגענישו!״ און זי דערקלערט מיר: ״מיט אונדז, ווויינען די ראָזענצווײַגס. געדענקסט, אונדזער לערער צבֿי ראָזענצווײַג, זײַנער אַ ברודער און די משפּחה. האָבן מיר אָנגעגעבן די דירה אין ווויונונגסאַמט, איידער מ׳זאָל אונדז אַרײַנשיקן אַ פֿרעמדן, איז קלײַב זיך דו אַרײַן. מאיר וועט פֿאַר דיר אַלץ דערלײדיקן.״ די גאַנצע אינפֿאָרמאַציע האָט מיך שוין ניט אינטערעסירט. איך האָב געוואָלט שפּרינגען פֿאַר גליק.

כּדאַי צו דערמאָנען: מאיר לעווין איז געווען דער זון (זיי האָבן נאָך געהאַט אַ טאָכטער, איטע) פֿון אַ רײַכן קיידאַנער בעל־הבית און סוחר, שמשון לעווין. ער האָט ניט געהערט צו אַ וועלכער ניט איז יוגנט־אָרגאַניזאַציע, ווי ער וואָלט געווען אַ מין פֿרעמדער, וואָס וויל ניט וויסן פֿון געברויז און גערודער פֿון די יונגע מענטשן אַרום אים. אַ סך יאָרן האָט ער שטודירט אין פּאַריז, צי ערגעץ וווּ אַנדערש אין פֿראַנקרײַך, און נאָך זײַן צוריקקום האָט ער אויסגעכאַפּט דעם גרעסטן אוצר פֿון יונגן דור, ניוטקען. ס׳רובֿ יונגווארג איז שוין געווען, ווי איך, אין ארץ־ישׂראל, און די אַנדערע — צעשפּרייט איבער דער גאָרער וועלט. אָבער פֿאַר די נאָך וווייניק געבליבענע איז עס געווען ווי אַ מקח־טעות, צי האָט ער ווען געחלומט וועגן אירע? מע האָט פֿאַרשטאַנען, אַז דאָ האָבן זיך צוזאַמענגעלייגט געלט און וועלט, און מע האָט אין האַרצן מאירן מקנא געווען. און ניוטקע, אָדער ווי איר נאָמען איז געווען אין העברעיש, חיה, איז געוואָרן פֿון כּהן אַ לעווין.

אויף מאָרגן, נאָך אונדזער אַריבערקלײַבן זיך צו די לעווינס, איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן דער געטאָ־חלק וווּ מיר האָבן געווויינט. אַ טאָג שפּעטער איז דער הימל פֿון געטאָ פֿאַרדעקט געוואָרן מיט רויך־וואָלקנדלעך, וואָס האָבן געשפּאַרט פֿון די פֿלאַמען פֿון געטאָ־שפּיטאָל. דעם טאָג האָבן די דײַטשישע עס־עס־קאָמאַנדעס אַרומגערינגלט דעם שפּיטאָל־בנין און אים אונטערגעצונדן. אַלע קראַנקע, קראַנקן־שוועסטערס, ווי אויך אַ דאָקטער זענען פֿאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט. ווער ס׳האָט זיך געוואָלט אַרויסרײַסן, איז אויף אַן אָרט דערשאָסן געוואָרן. און עד־היום פֿאַרשטיי איך ניט דעם גורל, נס, צי צופֿאַל פֿון מײַן שטאַרקן ווילן אַרויסצוקומען

אויפֿן סאַמע ראַנד פֿון אומקום־און־שׂרפֿה און זײַן ווידער בײַ און מיט קיידאַנער. פֿאַקטיש איז עס געווען מיט 2 יאָר שפּעטער. די כראָניק איז צו מאָל "שפּרינגעריש".

בײַ מאיר און ניוטע לעווין איז ווי אומעטום, געווען דער שאַרפֿער געטאָ־קלימאַט. מיט יעדן אַרויסקום, און אַרײַנקום פֿון דרויסן, האָט מען עס געפֿילט. מיט מײַן אָנקומען צו זיי — מיר האָבן געהאַט צוויי בעטן, אין קיך, בײַם אַרײַנגאַנג — איז אויפֿגעשוווימען דער נאָך פֿרישער זכרון־קיידאַן. אויך זייערע משפּחות זענען אַוועק מיטן טויטנמאַרש פֿון דער עדה. אָבער איצט פֿלעגן די דערמאָנונגען אַרויס־קומען אײַנגעהאַלטענער, מיט אַ מין פֿאַרקלעמטער שטילקייט, ווי דער עכאָ פֿון אַ יונגן קרישׂ־יתום. כ׳פֿלעג בלײַבן אַ צעבראָכענער נאָך אַזעלכע דערמאָנונגען.

בײַ די לעווינס האָט אויך געווויינט אַ קורצע צײַט ניוטעס קוזין, משה אופּניצקי, אַ יינגערער ברודער פֿון מײַנע חבֿרים, ברוך און אַבֿיגדור (עולה געווען פֿון רוסלאַנד). משה איז נאָך דעם זעלביקן ווינטער געווען אַרויס מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער, אָבער דעם וואָלד האָבן זיי ניט דערגרייכט. נאָך אַ דײַטשישער אַטאַק איז משה צוריקגעקומען אין געטאָ מיט אַ דורכגעשאָסענער האַנט. נאָך דעם אַרבעטס־לאַגער דאַכאַו האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין ליטע. איצט איז ער מיט זײַן פֿרוי אין ישׂראל, אַ לעבעדיקער אינווואַליד.

פֿרילינג 1944. די רוסישע אָפּענסיווע אויף די מיזרח־פֿראָנטן באַווועגט זיך מיט אַ שנעלן פֿאָרויסטעמפּ, וואָס מאַכט די געטאָ צאַפּלדיק, מיט ציטערניש און האָפּענונג. מיר מעסטן דעם מרחק מיט אויפֿגעכאַפּטע ידיעות, אָבער מער נאָך מיטן ריטעם פֿון אייגענעם האַרץ און מיט די אַרטילעריע־סיגנאַלן, וואָס גרייכן אונדז שוין פֿון די שלאַכטליניעס. פֿאַראַן אָפּטימיסטן און פּעסימיסטן, אָבער קיינער קען ניט פֿאָרויסזען וואָס עס וועט פֿרײַער פּאַסירן: באַפֿרײַונג דורך דער רויטער אַרמיי, אָדער אומברענג דורך די עס־עס רוצחים. די געטאָ־אַטמאָספֿער איז אָנגעפּולוועט מיט דערוואַרטונג. סוף מײַ האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן קלאַנגען וועגן דער ליקווידאַציע פֿון געטאָ, אָבער אָנהייב יוני איז עס שוין געווען כּמעט ווי זיכער. מ׳האָט עס געקענט באַשײַמפּערלעך פֿילן אין דער לופֿט, אין געמיט, אין די שטימונגען.

יונגע ייִדן, און איך איינער פֿון זיי, האָבן אַרומגעוואַנדערט צווישן די צערודערטע מענטשן, וואָס פֿלעגן זיך קלײַבן אויף די גאַסן־ווינקלען, און אַגיטירט אַז מע זאָל זיך ניט לאָזן אַרויספֿירן. בעסער פֿאַלן אין געטאָ אײדער פֿאַרשלעפּט ווערן פֿון די דײַטשן צום טויט. די מאַסקירטע — און ס׳איז געווארן אַ מורא צו רעדן אָפֿן — ווידערשטאַנד־פֿראָפּאַגאַנדע איז געווען ווי אַ קול־קורא במידבר. ייִדן האָבן ניט געוואָלט אין אַזאַ נאָענט־צוזאָגעדיקער פּערספּעקטיוו אַרײַנפֿאַלן אין די

אָרעמס פֿון פֿאַרלענד מיטן אייגענעם ווילן. דער געזונטער פֿאָלקס־אינסטינקט האָט זיי מסתמא אונטערגעזאָגט: בעסער האָבן איין שאַנס פֿון הונדערט, איידער גאָרנישט. פֿון די הײַפֿלעך לעבנגעבליבענע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אָפּשאַץ פֿון אַ מינימום־שאַנס איז געווען ריכטיק — די שיטער אָפּגעראַטעוועטע יחידים און גרופּעס. און אָט, פֿיר טעג, וואָס יעדע רגע זייערע האָט זיך געצויגן ווי אַ טראַגישע אייביקייט, זענען מיר געלעגן אין דער ענגער, לופֿטלאָזער מאַלינע, אונטערן בית־הכסא, אין דער זײַט פֿון דער האָלצשטאַל. דאָ זענען געווען מאיר, ניוטע און זייער טעבטערל, שולמית מיט איר שוועסטער, עטעלע, און איך. משה אופּניצקי איז אַוועק אין אַן אַנדער מאַלינע, מיט די פּאַרטיזאַנער.

אין די נעכט, אין דער אָפּגעשטאָרבענער שטילקייט, איז אין געטאָ געווען ווייניקער שרעקעוודיק ווי אין דער טאָגיקער ליכט. דעמאָלט פֿלעגן מיר אָפּדעקן די "לעבעדיקע גרוב" און כאַפּן אַן אָטעם פֿרישע לופֿט. דאָס איז געווען דעם 12טן יולי 1944, אַרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי, ווען מע האָט אַנטדעקט אונדזער פֿרימיטיוון פֿירקאַנטיקע לאָך אין דער ערד. אַ רוצחישע האַנט האָט אַראָפּגעריסן דעם שמאָלן צודעק פֿון דער ערדישער לאָך, וואָס אַ דערוואַקסענער מענטש האָט קוים געקענט דורכקריכן דורך איר, און באַפֿעלט גלײַך אַרויסצוקומען, אַניט וואַרפֿן זיי אַרײַן אַן אויפֿרײַס־גראַנאַט.

עס האָבן אונדז מקבל־פּנים געווען אַ גאַנצע "ערנוואַך" פֿון דײַטשן, ליטווינער און אוקראַינער מיט באַשפּיזטע ביקסן און נאָך מער שפּיזיקע בליקן. דעם זעלביקן טאָג האָט מען אונדז געטריבן צו אַ זײַטיקן באַנקנופּ, ווו עס האָבן שוין געווארט משא־וואַגאָנעס. מ'האָט אונדז מיט כּוח צוזאַמענגעשטופּט צו הונדערט אין אַ וואַגאָן, אָן וואַסער און אָן כאַרטש. ס'איז געווען ממש דערשטיקט צו ווערן, און קוים אָרט צו זיצן צונויפֿגעקווועטשט.

און זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, ווי אַן איבערגעבליבענער ליכטפֿונקט פֿון יענעם שוואַרצן טאָג, דאָס וווּנדער־שיינע טעבטערל פֿון ניוטע און מאיר לעווין, וואָס איר לעבן איז קורץ נאָך דעם אויסגעלאָשן געוואָרן. זי איז געווען אַ מיניאַטור־קאָפּיע פֿון איר שיינער מאַמען, פֿיר יאָר אַלט, מיט אַן אָפּן־ליכטיק פּנימל פֿון אַ מלאכל. זי פֿלעגט לאַכן מיט אַ קלינגענדיק־קינדיש קול און עס פֿלעגן שימערירן אין איר מײַלכל די ווײַסע צײַנדלעך. נאָר די לעצטע טעג האָט זי אויפֿגעהערט לאַכן...

אין די הונגעריקע געטאָטעג האָט מען זי באַזאָרגט מיט דאָס מעגלעך בעסטע און צו זאַט. זי האָט אָבער מיט איר קינדעריש הערציש שוין עפּעס פֿאָרויסגעפֿילט. בעת די עס־עס האָט דורכגעפֿירט די קינדער־און־אַלטע־אַקציע אין געטאָ, דעם 27סטן־28סטן מאַרץ, 1944, איז געלונגען זי אויסצובאַהאַלטן. נאָך דעם, ווען די סכנה איז אויסגעוואַקסן צו איר העכסטער מאָס און מ'האָט די קינדער אַרויסגעטראָגן פֿון געטאָ אין רוקזעק, כּדי זיי צו פֿאַרשטעקן בײַ באַקאַנטע, צי גוט־

באַצאָלטע קריסטן, האָבן די לעווינס גאָרניט געטאָן. אַז כ׳האָב איין מאָל ניוטקען געזאָגט, עס ווערט צו שפּעט און זיי קענען חלילה אַלץ פֿאַרזאַמען... האָט זי מיר דעמאָלט געענטפֿערט מיט אַ מין גורלדיק־סטאָישער רויקייט: ״איך קען זיך מיט איר ניט שיידן. וואָס עס וועט פּאַסירן מיט מיר, וועט עס אויך מוזן זײַן איר גורל.״ און אַזוי איז געשען. זי איז אין קינד פֿאַרליבט געווען, אָבער דאָס איז אפֿשר געווען אַ משוגענע אייגן־ליבע, ניט גוט פֿאַרן קינד און ניט קלוג פֿאַר יענער צײַט. איך דערמאָן זיך — און זאָל מיר דערלויבט זײַן די קורצע דיגרעסיע: אין געטאָ האָט מיר ניוטע איין טאָג געוויזן די גרויסע, ברוין־פֿאַרביקע זײַט פֿון דעם ניו־יאָרקער ״פֿאָרווערטס״, וואָס זי האָט מיט פּיעטעט אָפּגעהיט. אונטער ניוטעס בילד, אויף אַ גאַנצער זײַט איז געווען אַ גרעסערע נאָטיץ וועגן איר, ווי דאָס שענסטע מיידל פֿון קיידאַן, און אויך וועגן איר משפּחה־ייִחוס.

״זי וועט זײַן ווי איר!״ האָט ניוטע זיך געשמאַקעוועט אין איר אייגן־ליכטיק־צעשמייכלטן פּנים. און ס׳האָט אין דעם קיין ספֿק ניט געקענט זײַן. יעדעס אויג איז פֿאַרכאַפּט געווארן מיט דער שיינקייט פֿון דעם וואַסקנדיקן לעווין־אָפּשפּראָץ. זי, די פֿרוי לעווין, האָט אָבער ניט געווּסט, אַז די שפּרינגערקע וועט ניט אַרײַנוואַקסן אין יונגפֿרויישער שיינקייט, ווי די מאַמע.

די דײַטשן האָבן ניט דער מאַמען און ניט דעם טעכטערל געלאָזט צו דערלעבן דעם נחת, וואָס איז געווען דער גליקלעכער מאַמע־חלום.

אויף דער באַנסטאַנציע שטוטהאָף, בײַ דאַנציג, האָט מען אָפּגעטיילט די פֿרויען פֿון די מענער. אין טויטאַנגסט האָבן מיר זיך געזעגנט, איידער מע האָט זיי אַרויסגעיאָגט פֿון די וואַגאָנען. שולמית און עטעלע זענען אַוועק צום קאַטאָרזשנעם אַרבעטסלאַגער פֿאַר פֿרויען, שטוטהאָף, ווו זיי זענען, איןווינטער 1945, אויסגעגאַנגען פֿון שווערער אַרבעט, הונגער און קעלט. ניוטען און איר טעכטערל האָט מען אָפּגעשיקט מיט אַ טראַנספּאָרט פֿרויען און קינדער צו דער קרעמאַטאָריע, ווו מע האָט זיי פֿאַרגאַזט און פֿאַרברענט. אין דאַכאַו־צוג זענען נאָך פֿאַרבליבן אַ ״וועלט״ מיט ליטווישע ייִדן, און איבער זייערע פֿאַרטרויערטע קעפּ דאָס לעצטע געכליפּ פֿון זייערע פֿרויען און קינדער, וואָס זענען אַוועקגעפֿאָרט גענוואָרן פֿון די מאָרד־וואַכפּאָסטנס אין מיטן זוניקן יולי־טאָג. די פֿאַריתומטע ייִדישע מענער האָבן איצט געפֿילט דעם קאַלטן אָטעם פֿון מלאך־המוות, וואָס פֿלאַטערט נאָך שרעקיק אין דער לופֿט און באַגלייט זיי וויַטער אויפֿן גזר־וועג.

מאיר און איך, צוויי קיידאַנער, האָבן נאָך געזשיפּעט אין דעם ייִדן־אָנגעפֿילטן וואַגאָן, וואָס איז איצטער פֿאַר אונדז געבליבן פּוסט, ווי אַ זאַמדיק־טרוקענער מידבר. (שפּעטער האָב איך געטראָפֿן אויך משה אופּניצקי).

דאָ וואָלט איך אַוודאי געדאַרפֿט באַשרײַבן דעם אַרבעטסלאַגער איינס, דאַכאַו, וווּ מיר זענען אַ פּאָר טעג שפּעטער "אײַנגעקוואַרטירט" געוואָרן. אָבער אויף דעם וועט מיר ניט קלעקן קיין כּוח. דאָס איז געווען נאָך אַן אַפּאָקאַליפּטישער פֿונקט אויף דער דײַטשישער לאַגער־מאַפּע, וואָס וועגן אים דאַרף מען דערציילן באַזונדער. אין דעם קאָנצענטראַציע־שקלאַפֿנלאַגער, וווּ מ׳האָט יעדע סעקונדע געקוקט דעם טויט אין די אויגן, זענען אין יולי 1944 אָנגעקומען מער ווי 2000 ליטווישע יידן פֿון קאָוונער און שאַוולער געטאָס. לעבן געבליבן זענען צוויי, אפֿשר, ביז דריי הונדערט נפֿשות.

טייל פֿינף (1944–1951)

און דאָ הייבט זיך אָן דער לעצטער עטאַפּ: איין גלײַכע ליניע פֿירט צו אונדזער אומפֿאַרמײַדלעכן סוף. דער טראַנספֿאָרט פֿון די לעצטע קאָוונער ייִדן, איז אַרויס דעם 12טן יולי 1944. אויף מאָרגן, דעם 13טן, איז ער שוין געווען אין די גרענעצן פֿון דרייטן רײַך, אויף דער טעריטאָריע פֿונעם אַנטמענטשטן נאַקעטן ראַסיזם.

וועלן דער משׂא־צוג איז שטיין געבליבן און הענט האָבן פֿונאַנדערגעפֿראַלט די ברייטע טירן, האָט אַ זוניק־ליכטיקער זומערטאָג אַ בלענד געטאָן אין די אויגן. אין אַזאַ טאָג, בעת די זון האָט געשײַנט אין איר גאַנצער פֿראַכט, האָבן אונדז די אָבערראַסע־לײַט געבראַכט צום פֿינאַל פֿון דער בלוטיקער דראַמע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין ליטע. די ערשטע גזירה איז אויסגעפֿירט געוואָרן. די מענער און פֿרויען זענען פֿונאַנדערגעטיילט געוואָרן. די קינדער אויך: יינגלעך — מיט די מענער, מיידלעך — מיט די פֿרויען. און פֿאַר נאַכט האָבן די משׂא־וואַגענען אָפּגעפֿירט די מענער צו בײַערן.

דער צוג איז שטיין געבליבן אויף דער סטאַנציע קאָופֿערינג, בײַ לאַנדסבערג. די טויטיאַזדע האָט געדויערט דרײַ טעג, דעם 16טן יולי זענען מיר אָנגעקומען צו אַ סאַדיסטישן קבלת־פּנים פֿון די דײַטשישע קרימינעלע קאַפּאָס. דאָ איז עס געמאַכט געוואָרן אויפֿן אַרישׂ־באַראַרישן קולטור־מאָדעל פֿון דעם דײַטשישן אָבערמענטש: אַ סצענאַר פֿון דער טיוולשער קאָמעדיע, וווּ די רשעים קאָטעוועט די צדיקים מיט שטאָלענע קנוטן.

די קאַפּאָס האָבן אונדז אַרײַנגעיאָגט אין די קאָנוס־פֿאָרמיקע בודעס, פֿראָדוצירט פֿון קאַרטאָן, וואָס זענען געשטאַנען אויף דער טרוקענער ערד און געווען ניט פּאַסיק אַפֿילו ווי שטײַגן פֿאַר הינער. פֿון הונגער, מאַטערנישן, קלעפּ, זענען די מענטשן פֿאַרפֿאַלן אין אַ טיפֿן שלאָף. איך האָב געפֿירט אַ מלחמה מיט מײַן מידקייט — כ׳מוז באַקלערן אַ שטיקל פּלאַן פֿאַר עפּעס, ווײַל מאָרגן קען זײַן צו שפּעט. וועגן מײַן גורל און לעבן האָט שוין דײַטשלאַנד באַשלאָסן, אָבער איך האָב געהאַט אַ האַרבע פֿראָבלעם מיט מײַן ״אינוועסטאָר״, וואָס כ׳האָב מיטגעשלעפּט אין מײַן ווינטערדיקן וועלור־מאַנטל: עפּעס אַ לידל, דאָקומענטן, אַ ביסל וואַליוטע און פּאָטאָגראַפֿיעס. צווישן זיי — די איינציקע פּאָטאָ פֿון שולמיתן. וועט מען עס געפֿינען, בין איך גלײַך אַ קאַנדידאַט צו דער תּליה. און איך וויל זיך סײַ ווי מיט דעם ניט שיידן. וווּ באַהאַלט מען עס דאָ? מיטן געדאַנק בין איך געווען אין גאַנצן אַבסאָרבירט אין זוכענישׂ. נאָך דעם האָב איך אָנגעהויבן מיט די פֿינגער באַטאַפּן

די וואַנט לעבן מײַן צוקאָפנס. אַלץ איז געווען גלאַט. אַ טויטאַנגסט האָט מיך אָפּגענאָסן. אויף איין פּאָטאָ בין איך ווי אַ סאָלדאַט אין דער ליטווישער אַרמיי, און דאָס אַליין וואָלט זיי געווען אַ ענוגנדיקער באַווײַז אַז איך בין אַ שפּיאָן. פּלוצלינג האָט מײַן פּינגער דערטאַפּט אַ שפּאַלט צווישן צוויי קאַרטאָנאַנדן, וואָס האָבן איבערגעדעקט איינער דעם אַנדערן. אונטן, נאָענט צום באָדן, האָב איך שטיל פּאַרשטעקט מײַן אוצר. צום גליק האָט זיך קיינער ניט אויפֿגעוועקט, און איך האָב געפּילט ווי כ׳וואָלט אַן איבעריק מאָל גערעטעוועט מײַן לעבן.

באַגינען האָב איך נאָך באַווײַז אויפֿשפּרינגען אַ ניט דערשלאָפֿענער, ווען די קאָפּאָס האָבן שוין מיט נאַזײַקעס געיאָגט צום אָפּעל. שפּעטערדיקע טעג פֿלעג איך אָפּט פֿאַרבײַגיין די בודע און מיט שטאָלץ טראַכטן וועגן מײַן קאָנספּיראַטיוון אַקט קעגן דריטן רײַך. אין אַ צײַט שפּעטער פֿלעג איך זיך דערמאָנען די פּעטע ריזיקע אותיות, וואָס האָבן אַראָפּגעשריבן פֿון אַלע וואָקזאַלן און גרויסע בנינים מיט דעם לאָזונג: אַלע רעדער ראָלן פֿאַר דעם זיג! די איינציקע וואָס זיי האָבן באַזיגט, זענען מיר געווען — ניט באַוואָפֿנט און ניט גרייט. איצט האָבן זיי אונדז, אין זייער דײַטשלאַנד, אָנגעהויבן טרענירן מיט מאַרש־איבונגען, מיט דער סטראַטעגיע פֿון ״מיטצען אַב״ און ״מיטצען אַוף״, בײַם אַרויסגיין און אַרײַנגיין פֿון און צום לאַגער. די קינדער זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ פֿאַרגאַזט צו ווערן.

און דאָ האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען אַלץ מער טראַנספּאָרטן. עס זענען שוין געווען 11 אַרבעטס־לאַגערן, וואָס זענען געווען אַפֿיליִירט צום צענטראַלן קאָנצעט דאַכאַו. די קאָסע פֿון טויט האָט געשניטן מיט אַלץ אַ גיכערן טעמפּ. די אַפּעלן פֿאַר און נאָך דער אַרבעטשיכט זענען געוואָרן אַ מוראַדיקע איבערלעבעניש. עס האָבן זיך געיאָוועט די ביַערישע קעלטן און פֿרעסט. מע האָט אויפֿגעשטעלט אין דער ערד פֿאַרגראָבענע בונקערס. נאָר די דעבער האָבן אַרויסגעשטעקט ווי שוואַרצע פּליאַמעס. אויך דאָ, ווי אין געטאָ, האָב איך געאַרבעט אין דער שווערסטער בריגאַדע: ״קאָמאַנדאָ מאָל״. דאָס איז געווען אַ דײַטשישע בויפֿירמע, וואָס האָט געבויט דאָס נײַע דײַטשלאַנד אויף אומצאָליקע יידישע לעבנס.

איך האָב צוגעטראַכט טריקס, ווי זיך צו פֿאַרהיטן פֿון הונגער און קעלט — מײַנע צוויי גרעסטע שׂונאים. ס׳האָט געמוזט זײַן מיטן דעצעמבער, ווען מ׳האָט געטיילט אַ זיסע מילכזופּ, מיט ראָזשינקעס, טעם גן־עדן, און כ׳האָב זיך צוגעגנבֿעט צו דער קיך־שורה אויף צו קריגן נאָך אַ פּאָרציע. פּלוצעם פֿיל איך אַ פֿײַערדיקן כמאַל איבערן רוקן. ס׳איז געווען דער פֿאַרשאָלטענער לאַגער־פֿירער, קירש. פֿון יענעם טאָג האָב איך שוין געפֿילט: איך גיי זיך ענדיקן...

די ווײַטערדיקע עפּיזאָדן זענען געווען פֿון מײַן עסיי: "קיידאַן – מײַן ווּעלט":

סטאַנציע קאַוּפּערינג! האַרבסט 1944. איך פֿיל שוין, אַז אָט־אָט גיי איך זיך "אויסקערן". די סימפּטאָמען – אַ רעזולטאַט פֿון קאָטאַרזשנער אַרבעט און פּערמאַנענטן הונגער – האָט יעדער איינער דערוואַרט. "מוזלמען" – דאָס איז געווען דער סימן־היכר – און ניטאָ פֿון אים קיין אַנטרינונג! איך האָב שוין געהאַט אַ סימן, אָבער צום גליק האָב איך אים פֿאַררוקט אין מײַן אונטערבאַווּסטזײַן. אין קאָפּ האָט אַלץ געלויכטן איין פֿונק: בטחון! ס׳איז אָבער געווען אַ וויסטע אילוזיע: די תּליה־שטריק האָט זיך געוויגט איבער מײַן קאָפּ. די אויגן טרוקן. די ליפּן אָן תּפֿילה.

אויף דער לעצטער סעלעקציע אין דאַכאַו־לאַגער איינס, האָט עס אויסגעזען ווי אויף אַ מאַקאַבּרישן מאַסקנבאַל פֿון צעוישעטע שדים. דורך איינעם אַזאַ, דעם אָבער־קאָפּאָ מיטן גרינעם קרימינאַל־צייכן, בין איך אַרײַנגעיאָגט געוואָרן אין קרײַז פֿון די מוזלמענער, וואָס דאַרפֿן שנעל אָפּגעשיקט ווערן קיין אוישוויץ, צי ערגעץ אַנדערש ווו, אויף אָפּצוואַקן. צו אַזאַ "הימלפֿאָרט" בין איך גײַסטיק נאָך ניט געווען גרייט. עס אויסדריקנדיק אין אַ מאָדערנעם טערמין: מײַן פּסיכיק איז ניט געווען פּראָגראַמירט צום גאַנג אין אויוון אַרײַן... איז גראָד דעמאָלט האָבן זיך צעבונטעוועט אַלע מײַנע אָפּגעחלשטע גלידער קעגן טויט. אַלע אימפּולסן פֿון לעבן האָבן זיך עקספּראָמט אויפֿגעוועקט מיט אַ וויטאַלן כּוח, מיט געפֿלאַם און געשריי, און פֿאַרלאַנג: לעבן! לעבן!! ווי אַלע מײַנע דורות וואָלטן זיך צוזאַמענגעקײַקלט אין מײַן גוף מיט איין הימל־אײַנרײַסנדיקן גוואַלד, מיט קולי־קולות: לעבן! ראַטעווע דײַן גוף, דײַנע יאָרן! די צײַט איז קורץ...

און מײַן אייגענער אימפּעט האָט מיך אַ טראָג געטאָן. אין איין רגע זענען מיר אָנגעוואַקסן מאַבטיקע פֿליגלען אין האַרצן, אין מוח, אין די הענט און פֿיס. עפּעס אומגעזעענס האָט מיך אַ יאָג געטאָן אין ענג־פֿאַרשלאָסענעם טויטרינג. און אַזוי, לויפֿנדיק, ווי אַ מײַזל אין אַ פּאַסטקע, האָב איך זיך מיט אַ מאָל דערמאָנט, אַז אין וואַגאָן צום "אַהער" איז צוויי מאָל מיר געקומען צו חלום מײַן מאַמע און געזאָגט: וועסט לעבן, דודל! מיסטיש האָט אַ בליץ געטאָן די האָפֿענונג, איך האָב זיך אָן דעם אָנגעבאַפּט. און אַ וווּנדער האָט פּאַסירט: אין דער זעלביקער רגע איז גראָד פֿאַרבײַגעגאַנגען דער מוזיקער און דיריגענט פֿון לאַגער־אָרקעסטער, וואָס איז אויך געווען דער קאַפּאָ פֿון דער כּלי־זמרים־גרופּע. איך בין צוגעפֿאַלן צו אים מיט געווײַן: "הער סטופּעל, ראַטעווועט! זעט ווו מע האָט מיך אַוועקגעשטעלט... דער אָבער־קאַפּאָ! צום טראַנספּאָרט... און איך וויל נאָך לעבן! ראַטעווועט!!" די וועטער מיט טרויער און געקלאָג זענען געקומען פֿון האַרצן אַרויס און האָבן אַוודאי שטאַרק אָפּגעהילכט אין זײַן יידישן האַרץ. ער האָט מיך אָנגעקוקט און אפֿשר ניט

געווּסט וועט איך בין. ער האָט נאָר געזאָגט, שטיל־רחמנותדיק: "זײַ רויִק, שרײַ ניט און מאַך זיך ניט צום נאַרן..." ער האָט מיך צוגעפּירט צום דײַטשישן אָבער־קאַפּאָ, וואָס האָט מיך פֿריִער אַ ווײַלע געממיתט און מיט זײַן בלײַענעם קאַנטשיק אַרײַנגעיאָגט אין "אוישוויץ־טראַנספּאָרט". סטופּעל האָט אָנגעוויזן אויף מיר: "דער אַרמער טויפֿל איז מײַן קאָלעגע. ער אַרבעט גוט!" דער אָבער־קאַפּאָ האָט אַפֿילו ניט געטאָן אַ בליק אין מײַן זײַט, צו פֿיל פֿאַרנומען איז ער געווען מיטן כּלל־טויט, אַז אַזאַ "קלייניקייט" זאָל אים אינטערעסירן. "נעם אים, דעם שײַסדרעקל!" האָט ער אויסגעשריִען אין אײַלעניש, און ווײַטער געלאָפֿן צו זײַנע סאַדיסטישע שלעגעריַען. און — איך בין געווען געראַטעוועט. געראַטעוועט! און זאָל דאָ פֿאַרצייכנט ווערן, לעולם און לשבח: נאָך דער באַפֿרײַונג האָט זיך אַבראַשע סטופּעל בשום־אופֿן ניט געקענט דערמאָנען די דאָזיקע אויסטערלישע פּאַסירונג — אַ סימן, אַז ער האָט עס געטאָן מיט גרויס כּוונה.

איך בין טאַקע גערַאַטעוועט געוואָרן יענעם טאָג, אָבער מיט יעדן טאָג נאָך דעם בין איך געוואָרן אַלץ שוואַכער און שוואַכער. דעם־אָ סוף־פֿעריאָד, אין דאַכאַו־קאַפּיטל מײַנעם, אין אַרבעטס־לאַגער אײַנס, וויל איך שליסן מיט אַ פּאָר חתימה־עפּיזאָדן, וואָס פֿלעכטן זיך אַרײַן אין גמר־פּרק פֿון די לעצטע דרײַ קיידאַנער, אַרויסגעקומענע פֿון "דאָרטן" לחרות.

פֿאַר מיר, ווי פֿאַר יעדן אַנדער העפֿטלינג אין דעם ווינטער־געפֿריר, איז געווען דאָס גנבֿענען אַ טראָפּן וואַרעמקייט, די פֿראָגע פֿון לעבן צי טויט, און אויך דאָ, ווי אין געטאָ, זיך נאָך אַלץ קלאַמערנדיק אָן מײַן אומזיכערן פֿאַטאַליזם, בין איך צוגעטיילט געוואָרן צו דער שווערסטער אַרבעט בײַ די בעטאָן־מאַשינעס. דאָ זענען אַרײַנגעגאָסן געוואָרן אין די ריזיקע פֿונדאַמענט־גריבער, אין די אומגעהייערע פֿורעמס די טויזנטער טאָנען בעטאָן אַ טאָג. איך בין געווען אײַנער פֿון די, וואָס האָבן געדאַרפֿט צושטעלן זאָמד, זשוויר און צעמענט אין די קײַלעביק־שטאָלענע פּיסקעס פֿון די מאַשינעס, וואָס האָבן געשלונגען צענדליקער טאָנעס אין אַ רגע. די ריזיקע, דיקע ווענט פֿאַר די "מעסערשמיט" ערפֿלאַנען־שוצפֿאַבריקן, וואָס מיר האָבן געבויט אין בײַעריש וואַלד, זענען כּסדר געוואָקסן, און אונדזערע מענטשן זענען געוואָרן אַלץ וויניקער. די בײַעריש ביטערע פֿרעסט האָבן יעדן טאָג גענומען זייער פֿראָצענט־נאָרמע פֿאַר דעם מלאך־המוות.

אין די בײַסיק ביטערע קעלטן איז מיר אַלץ מער קלאָר געוואָרן, ווי דער ווײַס־תּבריכימדיקער שניי וואָלט עס באַשטעטיקט, אַז אַ ליאַדע טאָג קען איך "גיין אַ גאַנג". דער הויך פֿון מויל פֿלעגט פֿאַרקילט ווערן גלײַך בײַם אַרויסלאָזן אים. אויפֿן גאַנצן אַרבעטספּלאַץ איז געווען בלויז איין בײַדל, וווּ טאָג און נאַכט האָט געברענט אַן אײַזן־אויוועלע, אָבער אַרײַנגיין אין דעם וואַרעמען קדשי־קדשים האָבן געמעגט

נאָר די וואַכפּאָסטנס און די קאַפּאָס, צו מאָל, פֿאַר אַ וויַילע, אויך די פֿאָר־אַרבעטערס, אָבער דאָס אויך בגנבֿה.

איז עס געווען אין מײַן נאַכטשיכט־וואָך, וואָס איז גלײַך בײַם אָנהייב געווארן די לענגסטע און די קאַלטסטע נאַכט אין מײַן לעבן. איך האָב בפּירוש געפּילט אַז איך גיי פֿאַרפֿרוירן ווערן. אָט ווערן שוין די פֿינגער פֿאַרשטיַפֿט, ווי די צעפּלעך אײַז וואָס הענגען אונטער די דעכער אין די פּויערישׂ־דאָרפֿישע כאַטעס. אַז כ׳האָב שוין מער ניט געקענט אויסהאַלטן, האָב איך געמאַכט דעם ריזיקאַלישן באַשלוס: אין דעם געדיכטן פֿינצטערניש האָב איך זיך אַוועקגעשלײַכט פֿון דער אַרבעט און אין טויטשערעק זיך געגנבֿעט צו דעם בײַדל. מיט אַ מאָל האָב איך באַמערקט, ווי פֿונעם ליכטיקן קרײַז איז אַרויסגעשפּרונגען דער אָפּגעפֿרעסענער יונגער אויפֿזעער פֿון ״קאָמאַנדאָ טאָדט״, און ער האָט זיך אַ לאָז געטאָן דירעקט צו מיר מיט אַ רידל אין האַנט. אין דעם מאָמענט האָב איך פֿאַרגעסן מײַן געפֿרוירנקייט און כ׳האָב אָנגעהויבן לויפֿן צוריק צום אַרבעטספּלאַץ. ער האָט מיך תּיכף דעריאָגט. מײַנע פֿיס האָבן זיך פֿאַרטשעפּעט און כ׳בין אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ קופּע האַרט־שטעכעדיקע צווײַגן, וואָס זענען דאָ נאָך געלעגן פֿון מיטן זומער, וועג מיר האָבן אויסגעהאַקט דאָס וועלדל אַרום. מיטן רידל האָט ער מיר אָנגעהויבן געבן קלעפּ איבערן רוקן. איך בין געבליבן ליגן פֿאַרגליווערט פֿון ווייטיק, פֿון קעלט, פֿון שרעק. אין דער זעלביקער רגע האָט פּלוצלינג אויפֿגעשײַנט פֿאַר מײַן בליק מײַן מאַמעס פּנים, ווי איך האָב זי צום לעצטן מאָל געזען אין קיידאַן, אין מײַ 1941. און — מער האָב איך נאָך דעם גאָרנישט ניט געדענקט.

ווי איך בין אַרויס אַ לעבעדיקער פֿון דעם דײַטשס אײַזערנע לאַפּעס, און ווי אַזוי איך בין אויף מאָרגן צוריק געשטאַנען אין דער ריי, דאָס איז פֿאַר מיר אַליין אַ מיסטעריע, ווײַל בעתן אַפּעל, האָט מען מיך שוין געציילט מיט די טויטע. איך טראַכט אַלץ, אַז ס׳איז געווען אַן אומגעזעענע האַנט, וואָס האָט מיך אונטערגעהאַלטן. איך האָב אָבער ניט געקענט באַוועגן מיט אַ גליד, די יסורים זענען געווען גרויס, דאָך האָב איך זיך געשלעפּט צו דער אַרבעט. גוטע אַרבעטס־חבֿרים האָבן מיר געהאָלפֿן ווי ניט איז דורכסימולירן די לאַנגע צײַט.

צוויי נעבט האָב איך אויסגעהאַלטן. אויסגעמאַרקירט צו זײַן ווײַטער פֿון מײַסטער און זײַנע בייזע בליקן. זיך געשיצט הינטער די שאָטנס פֿון אַנדערע, ווי אין אַ כמו־באַהעלטעניש. אויף דער דריטער נאַכט, די לעצטע פֿון דער נאַכטשיכט, האָב איך געפּילט אַז עס קומט אויף זיכער מײַן סוף. יעדע נאַכט האָט דער פֿראָסט געשטאָכן אין די פֿינגער מיט זײַנע שפּילקעלעך, אָבער דאָס מאָל האָב איך זיי שוין מער ניט געקענט באַוועגן. זיי זענען איבערגעפֿאַרבט געווארן אויף ווײַסבלייך. און איידער כ׳האָב עס געזאָלט זאָגן דעם נאָענטסטן פֿון מיר, כּדי צו קריגן די ״ערשטע הילף״, אײַנרײַבן מיט שניי, איז מיר אײַנגעפֿאַלן אָפּשפּילן די

לעצטע סצענע: איך בין אַוועקגעפֿאַלן אויפֿן שניי... טויט... אַ סוף... כ׳האָב געוואַרט מיט פֿאַרמאַכטע אויגן...

הענט האָבן מיך אַרײַנגעטראָגן אינעם וואַרעמען בײַדל, ווו אַן העפֿטלינג־סאַניטאַר האָט דיזשורירט. זײַן אַרבעט איז באַשטאַנען אין גאָרנישט טאָן, נאָר פֿעסטשטעלן דעם דיאַגנאָז: טויט!.. און הייסן אַוועקטראָגן דעם קערפּער צום אַפּעלפּלאַץ, כדי נאָך דעם צו ציילן...

ווי נאָר ער האָט מיך אָנגערירט, האָב איך גלײַך געפֿונט די אויגן. דאָ האָב איך מער ניט געטאָרט זײַן טויט. מסתּמא איז אים שוין דער ״פֿוילער קונץ״ געווען באַקאַנט, האָט ער אַ כמו־שמייכל געטאָן און מיר פֿאַרזאָגט: ווי נאָר איך וועל זיך אַ ביסל דערוואַרעמען, מוז איך וויידער אַרויסגיין צו דער אַרבעט. עס האָט מיר אָפּגעקלונגען אין די געדאַנקען, וואָס זענען נאָך מער וואַך געווען, ווי מײַן פּסק־דין פֿון טויט: פֿון דאָ פֿירט נאָר איין וועג — צום גרוב. און וויידער האָט דער חשק צום לעבן זיך אין מיר צעברענט, נאָך שטאַרקער ווי דער פֿראָסט. פֿון דאָ טאָר איך הײַנטיקע נאַכט ניט אַרויסקומען! אַזוי האָב איך באַשלאָסן. אָבער ווי טוט מען עס?

דאָס האָט פּאַסירט אַ רגע שפּעטער: דער עס־עס־וואַכפּאָסטן האָט זיך אַרײַנגעכאַפּט אין בײַדל זיך אָנוואַרעמען, צי אפֿשר איז עס געווען אַ מלאך, און איך האָב אים גלײַך אָפּגעשפּילט אַ ספּעקטאַקל — די קאָמעדיע פֿון אַ משוגענעם. ס׳האָט מיר דורכגעבליצט אַ מחשבֿה, אַז אפֿשר וועט עס העלפֿן. און ס׳האָט געהאָלפֿן! יאָ! איך האָב געשפּרונגען, ווי אַ באָק, געהאָפּקעט און געקוויטשעט מיט משונהדיקע קולות: געקרייט ווי אַ האָן, געכריוקעט ווי אַ חזיר. ס׳איז מיר דענסטמאָל שטאַרק צו ניץ געקומען מײַן פֿרײַקער יינגלשער טאַלאַנט צו שפּילן אויף דער בינע, און כ׳האָב געפֿילט אַז איך מוז זײַן אין דער ראָלע! מוז עס טאָן ווי אַ מײַסטער פֿאַר דעם פֿרײַז פֿון לעבן! לעבן!! לעבן!!!

דער וואַכפּאָסטן האָט זיך אַמוזירט פֿון מײַן שפּיל, ווי אַ סך פֿרימיטיוועט מענטשן, וואָס ווערן פֿאַרכאַפּט פֿון דעם אַקט פֿון אַ משוגענעם. ער האָט זיך ממש געקיצלט פֿאַר געלעכטער פֿון דעם ״פֿערריקטען יודע״, און אפֿשר האָט ער געגלייבט אויף אַן אמת, אַז איך בין טאַקע אַרונטער פֿון זינען.

״דאַ, יונגע!״ האָט ער, נאָך דער שפּיל, מיר דערלאַנגט פֿון זײַן טאַש, אַ מוציא ברויט מיט ווורשט. איך בין געווען גליקלעך. דאָס איז געווען דער גרעסטער האָנאָראַר, וואָס אַן אַמאַטאָר־אַקטיאָר האָט ווען געקראָגן, יענער האָנאָראַר איז געווען לעבן! וואָלט איך ניט געהאַט ערשט אָפּגעשפּילט דעם משוגענעם, וואָלט איך אים באַפֿאַלן קושן. איצט בין איך שוין געווען אויף אַן אמת משוגע — משוגע פֿון גליק און מזל!

און אַז דער קאַצעטלער־סאַניטאַר איז שפּעטער אַרײַנגעפֿאַלן אין בײַדל און געגנומען מיך טרײַבן צו דער אַרבעט, איז גלײַך דער פּאָסטן געקומען צו מײַן הילף, מיט אַ שטרענגן באַפֿעל צום סאַניטאַר: "לאָז אים דאָ בלײַבן די גאַנצע נאַכט. מער דאַרף ער הײַנט ניט אַרבעטן". און דער סאַניטאַר האָט די פֿאַראָרדענונג באַשטעטיקט מיט אַ "יאַוואָל!" איך האָב געפֿילט, אַז כ׳דאַרף נאָך שפּילן, כדי אים צו פֿאַרווײַלן, און איך האָב עס געטאָן. דער סאַניטאַר האָט זיך אָפּגעטראָגן, און דער פּאָסטן האָט זיך ווידער געקאַטשעט פֿאַר געלעכטער. אַז ער האָט זיך אויפֿגעשטעלט אַרויסצוגיין, האָט ער מיר אַ קלאַפּ געטאָן אין פּלייצע און געזאָגט: "האָסט עס גוט געמאַכט, מײַן יונגע. ביסט מײַסטער־פֿערריקטער! בליַב דאָ בײַם פֿײַער".

איך וועל קיין מאָל ניט וויסן, ווער עס איז געווען דער דאָזיקער אומגעריכט־אַרײַנגעקומענער דײַטשישער וואַכפּאָסטן, נאָר איין זאַך וועל איך אים אייביק געדענקען — די וואַרעמע ווינטערנאַכט אינעם בײַדל. אַזוי האָב איך, מיט דער אימפּראָוויזירטער שפּיל פֿון אַ משוגענעם, געהאַט צו פֿאַרדאָנקען נאָך איין נאַכט לעבן. און די־אָ נאַכט איז געווען לעבנסלאַנג.

נאָר אָנהייב דעצעמבער 1944 האָב איך שוין געפֿילט מיט אַלע מײַנע חושים, אַז איך קײַקל זיך צום ראַנד פֿון דער פֿאַרפֿרוירענער גרוב, צום תּהום פֿון "ניט זײַן". בלויז איין חוש, דער חוש פֿון רצון צום לעבן, האָט מיט אַ דעטערמינירט גײַסטיקער עקשנות כסדר טאָרמאָזירט די אַנדערע פֿיזישע חושים: זאָלן זיי נאָך וואַרטן! די האָפֿענונג געפֿאָרט מיט טרייסט, האָט זיך געריסן צום מאָרגן מיט אַלערליי קאָמבינאַציעס, מיט שפּיצלעך און פֿאָרטלען. כ׳האָב זיך כסדר געדרייט פֿון טויט אַרויסצודרייען...

"דעם טויט פֿאַרזאַמט מען ניט!" האָט מײַן "דאָקטערל", וואָס האָט זיך אײַנגעקוואַרטירט אין מײַן האַרטן מוח, געהאַלטן אין איין שפּריצן אין מײַן האַרצן אַנטיביאָטיקן און וויטאַמינען: לעב! לעב!! אַזוי ביז סוף דעצעמבער, ווען כ׳האָב אָנגעהויבן קריגן פֿורונקלען אויף די פּלייצעס און אונטער די פּאַכוועס. דאָ האָב איך שוין געווּסט, אַז דער שוואַרצער שׂטן פֿון אַרבעט, הונגער, קעלט האָט זיך פֿאַרלייגט אויף מײַן גוף. און מער נאָך האָב איך געווּסט: די גיכקייט פֿון דעם דאָזיקן פּראָצעס.

איך בין אַוועק צום "קראַנקן־רעוויר". ניט געקוקט, וואָס כ׳האָב געהאַט פֿיבער, האָט מיר דער סאַניטאַר פֿון דער אַרבעט ניט באַפֿרײַט. איך בין אַרויס אַ פֿאַרצווייפֿלטער און באַשלאָסן: ווידער אָפּשפּילן אַ פֿאַל־אַוועק בײַם גיין צום אַפּעלפּלאַץ, אויב ניט וועל איך בײַ דער אַרבעט עס שוין ניט באַווײַזן. איך האָב געמאַכט דעם קונץ צום צווייטן מאָל, גייענדיק צום אָפּעל פֿון דער נאַכטשיכט. דאָ איז עס מער ריזיקאַליש געווען, ווי בעתן גיין פֿון דער אַרבעט. אָבער צו מײַן גליק

איז בײַם אַרויסלאָז פֿון די קאָלאָנעס ניט געווען דער לאַגער־פֿירער, אויך ניט אַן אַנדער העכערער עס־עס־אָפֿיציר. איז אַנשטאָט בגוואַלד מיך אַוועקצושלעפּן צום אַפּעל, האָבן מיך צוויי חבֿרה־לײַט אַרײַנגעטראָגן אין דער ערדישער בודע פֿון קראַנקן־רעוויר און דאָרטן בין איך "געקומען צו זיך".

און עס איז געווען פֿאַר מיר אַ רגע פֿון חסד: אַנטקעגן מיר איז שטיין געבליבן ד"ר זאַכאַרין. מיט זײַן געשטרײַפֿטן העפֿטלינג־אָנצוג און מיט די גראָמאַדנע קלומפּעס האָט ער אויסגעזען טראַגי־קאָמיש, און צוליב עפּעס האָט ער מיר דערמאָנט אָן לייוויסק "גולם", ווי כ'האָב אים געהאַט געזען אין "הבימה". ער איז, אַ פּנים, געווען אַ קאַפּעטשקע אויפֿגעלייגט, ווי וויַט מ'האָט עס געקענט זײַן אין יענעם מצבֿ, האָט ער צו מיר אַ זאָג געטאָן: "ווילסט דאָך מסתמא גיין צו דײַן דאָקטער סעגאַל". זײַן דוצן מיר האָט צוגעגעבן די וועדטער אַ מין פֿאַמיליערן קלאַנג, וואָס איז דווקא געווען פֿאַר מיר אַ גוטער סימן. אָבער מער וווּנדער איז געווען, זײַן דערקענען מיך אין דער לאַגע ווי כ'בין איצט געווען. ער האָט סאַרקאַסטיש אַ זאָג געטאָן: "תּדבר אתּו עבֿרית..." דאָס הייסט: איך וועל זיך דורכרעדן מיט ד"ר סעגאַל אויף העברעיש. כ'האָב גוט געווּסט, אַז אַזוי וועט עס טאַקע זײַן.

ד"ר זאַכאַרין איז געווען באַקאַנט אַלע יאָרן ווי אַן אַסימילירטער ייִד און אַן אַנטי־ציוניסט. איצט, הערנדיק די דרײַ העברעישע וועדטער אין זײַן רוסישן אַקצענט, איז זיך מײַן האַרץ צעשפּרונגען פֿון גליק.

ד"ר זאַכאַרין איז געשטאַנען איבער מיר, מיט זײַן אַטלעטישער פֿיגור, ווי ער וואָלט מיך געזומען אונטער זײַן שוץ. איך האָב געפֿילט אין דער רגע אַ ווּאַרעם־צאַפּלדיקע דאַנקשאַפֿט צו דעם מגושמדיקן דאָקטער, וואָס האָט מיך שוין איין מאָל גערעטעוועט. ווי ער וואָלט אַרויסגעלייענט מײַנע געדאַנקען, האָט ער געזאָגט: "וואָלפע, אַז דו וועסט בלײַבן לעבן נאָך דעם אַלעם, דאָרטן, אין געטאָ, וואָלט איך קיין מאָל ניט געגלייבט. קיין מעדיקער וואָלט ניט געקענט געבן דעם ענטפֿער אויפֿן "פֿאַרוואָס", מסתּמא איז עס דיר געווען באַשערט. און הײַנט וויל איך דיך רעטן אַ צווייטן מאָל". דאָס וואָרט "רעטן", האָט זיך מאָדנע פֿאַראַנקערט אין מײַן זכרון, ביז צום הײַנטיקן טאָג. זײַן הילפֿלאָז־דײַטשמעריש ייִדיש, מיט די האַרטע רוסישע רישן, און די ספּאָנטאַן־אויפֿגעוועקטע פֿרײַנדשאַפֿט האָט מיך געירעט אויף אַזוי וויַיט, אַז מײַן דאַנק איז מיר געבליבן פֿאַרקלעמט צווישן די ציין.

"איך וועל דיר שיקן צו דער בודע פֿון ד"ר סעגאַל. אַז דו וועסט ניט אַרבעטן, וועט די היץ פֿון די פֿורונקלען אַוועק. אָבער ס'וועלן זיך נאָך עפּענען אַנדערע פֿורונקלען, איז זאָרג זיך ניט, אַלץ וועט זיך אויסשטיין, אויך דער פֿיבער וועט

אַוועק. רו זיך און האַלט זיך!״ פֿאַר מיר איז ער איצט געווען, ווי אַ שליח פֿון הימל וואָלט אָנגעפֿלויגן אין געשטאַלט פֿון דעם דאָקטער.

דער סאַניטאַר, אַן אונגעריישער בחור, האָט זיך געווונדערט אויף אַזאַ אָפּענער פֿרײַנדשאַפֿט מיטן תּמיד בייזן ד״ר זאַכאַרין, וואָס טרײַבט די מענטשן פֿון זיך. ער האָט אים געהייסן מיר איבערבינדן די שוין געפֿלאַצטע פֿורונקלען, מיט די באַנדאַזשן פֿון ברוינעם פּאַקפּאַפּיר, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ סאָרט פּריווילעגיע. כ׳האָב געפֿונען חן אין די אויגן פֿון מײַן ״רעטער״.

פֿון ד״ר זאַכאַרינס אַמבולאַטאָריע בין איך גלײַך אַרײַן צו ד״ר סעגאַלס סאַנאַטאָריע... דאָ האָט מיך טאַקע ד״ר סעגאַל אַליין אויפֿגענומען מיט אַ פֿאַרשטילטן ברוך־הבא. מיר האָבן געריידט אויף העברעיש, און ד״ר סעגאַל האָט צוגעשמייכלט, ווען כ׳האָב אים דערציילט פֿון ד״ר זאַכאַרינס ״תּדבר אתּו עברית״. נאָך דעם האָב איך זיך אײַנגעמאַשטשעט צווישן די קראַנקע ייִדן אויף די שמוציקע נאַרעס, און ווי זיי געווואַרט אויף אַ נס.

אָבער קיין ישועה איז דאָ ניט געקומען. כ׳האָב זיך בלויז צוגעווויגט צו זען, ווי גיך די קראַנקע ״קוליען זיך איבער״ און פֿאַרשווינדן ערגעץ. אַ קאַטאַקליסטישע מורא איז דאָ געהאַנגען איבער די פֿאַרצערטע קעפּ. פֿון העלער הויט האָט מיר גענומען געשוואָלן ווערן אַ פֿוס. מחמת די שרעקלעכע וווייטיקן, האָב איך אים ניט געקענט אַראָפּשטעלן, ניט געהאַט אַפֿילו קיין כּוח צו הינקען. איך בין געלעגן אין געהאַקטע וווּנדן און זיך געווונטשן אַ גיכן טויט. אַ פּאָר נעכט האָב איך ניט געקענט קיין אויג צומאַכן. אויף דער דריטער נאַכט, באַגינען, ווען דאָס פֿאַרשנייטע פֿענצטערל האָט זיך פֿאַרצויגן מיט גרוי, בין איך אײַנגעדרעמלט. און ווידער האָט זיך, ווי דורך אַ נעפּל, באַוויזן דאָס שמייכלדיקע פּנים פֿון דער מאַמען: ״וועסט לעבן!״ אַ שעה שפּעטער, ווען איך האָב מיט גוואַלדיקן אָנשטרענג אַראָפּגעשטעלט דעם פֿוס, האָט די וווּנד מיט אַ מאָל געפֿלאַצט און ס׳האָט אָנגעהויבן רינען איבער דער פּאַרמעטענער הויט בלוט און אייטער. ווידער בין איך געווען געראַטעוועט פֿון אַ זיכערן טויט. אָבער איך האָב נאָך אַלץ געווסט, אַז איך בין אַ קאַנדידאַט... איך מוז זיך היטן. טראַכטן וועגן לעבן.

איך בין ווייטער געבליבן אין דער ״בודע״, ווי ד״ר זאַכאַרין האָט זי ריכטיק באַצייכנט. ד״ר סעגאַל האָט מיך פּאַטראָניזירט, געהיט פֿון אַ בייז אויג, וואָס האָט געקענט פֿאַרשאַפֿן צרות אי אים, אי מיר. עס איז געגאַנגען יאַנואַר 1945. נאָך די קאַלטע און שנייִקע טעג פֿלעגן די נעכט צופֿאַלן שנעל. גראָד אין דער צײַט האָט מען אָנגעהויבן אַרײַנוואַרפֿן אין אונדזער ערד־פֿאַלאַטע די טויטע גופּים פֿון אַ גאַנצן מעת־לעת. מיט דער הילף פֿונעם סאַניטאַר, פֿלעגט זיי דער ״שטובנדינסט״ אויססאָרטירן און אויף דער הויט פֿון ברוסטקאַסטן אויפֿשרײַבן, ווי אַ סופֿר אויף אַ יריעה פֿון אַ ספֿר־תּורה, דעם קאַצעט־נומער: אַ מין נײַע דימענסיע פֿון טויט.

אין איינעם אַזאַ פֿאַרנאַכט האָט מען אַריַינגעשלעפּט אַ גאַנצע קופּע פֿאַרפֿרוירענע הויט־און־ביין־גופּים. שפּעטער, ווען מ׳האָט סאָרטירט די מתים, האָב איך אין טונקל פֿונעם לאַמטערן, דערזען די קאָנטורן פֿון אַ באַקאַנט פּנים, וואָס איז געווען אַריבערגעבויגן איבער די גופּים. ניט געקוקט דערויף, וואָס אַלע פּנימער זענען געווען אַרן ענלעך איינס צו אַנאַנדער, איז מיר דער פּראָפּיל געווען צו גוט באַקאַנט און כ׳האָב באַלד אַ רוף געטאָן: "משהקע!" ער האָט אויסגעדרייט זיַין בליק צו מיר, מיך אַ ווייַלע אָנגעקוקט און מיט אַ ציטער אויסגערופֿן: "דוד, דו!" עס האָט אויסגעוויזן ווי איך וואָלט זיך אַנטפּלעקט צו אים פֿון יענער וועלט. פּחדימדיק און שטיל האָט ער זיך אויסגעגליַכט.

"וואָס זוכסטו דאָ, צווישן די טויטע?" האָב איך געפֿרעגט, ניט וויניקער צעציטערט ווי ער איז געווען, שטייענדיק איבער די בלוי־פֿראָסטיקע לייַבער.

"מאיר איז הייַנט געשטאָרבן. אָט ליגט ער דאָ. בין איך אַריַין זען מע זאָל פֿאַרשרייַבן דעם ריכטיקן נומער, כּדי זיַין נאָמען זאָל ניט פֿאַרגעסן ווערן. אפֿשר וועט אים אַ מאָל ווער פֿון אונדז דערמאָנען."

מיר זענען אין יענער יאָנאַר־נאַכט געווען אין דאָכאַו מתים־שטיבל פֿון לאַגער איינס דריַי יידן פֿון קיידאַן — צוויי לעבעדיקע און איין טויטער. און נאָך דעם, ווי משה איז אַוועק, איז מיר באַפֿאַלן אַ וויסטער טרויער. אין קאָנשמאַר־חלומות האָב איך אַ גאַנצע נאַכט געזען מיַין טאַטע־מאַמע, די שוועסטער און אירע קינדערלעך, חבֿרים און יידן. עס האָט פֿאַרבייַדעפֿילירט אין שוואַרץ די טויטע קיידאַן, מיַין יינגלשע וועלט, וואָס דער חורבן בית־ישׂראל האָט פֿאַרוויסט און אָפּגעווישט לעולמי־עד.

דאָס איז געווען מיַין פֿינצטערער זכות, פֿון יענער דאַכאַו־נאַכט, נאָך אַ מאָל צו איבערלעבן און איבערווייטיקן דעם אומקום און זכר פֿון דער בלוט־אויסגעוויקטער קהילה־קדושה און אירע קדושים.

מיט דער הילף פֿון ד״ר סעגאַל און מיט אויסגעקליגלטע ריזיקאַלישע מאַניפּולאַציעס האָב איך קוים דערצויגן מיַין "אַמנעסטיע" ביז סוף מאַרץ. אַנהייב אַפּריל האָב איך שוין ווידער געמוזט גיין צו דער אַרבעט. דעמאָלט האָבן שוין די סאָוועטישע אַרמייען פֿון מיזרח, און די אַמעריקאַנישע־ענגלישע פֿון מערבֿ, מאַרשירט אין די גרענעצן פֿון דעם "דריטן רייַך", וואָס האָט געהאַלטן בייַ אַ פֿולן צוזאַמענקראַך. מע האָט שוין באַשיַימפּערלעך געפֿילט דעם נצחון־קלימאַט, אָבער אונדזער אַרבעטס־לאַגער האָט נאָך רעגולער פֿונקציאָנירט. די אויפֿזעערס און פּאָסטנס האָבן נאָך געהיט און געשלאָגן, לויט דער דייַטשישער דיסציפּלין. פֿאַר מיר איז אויפֿגעקומען די גורלדיקע פֿראַגע: ווי דערגייט מען צום נאָענטן טאָג פֿון גאולה? כ׳האָב קוים געשטעלט די טריט אינעם זאַמד, בעתן טראָגן די 50 קילאָ זעקלעך צעמענט, איצט שוין זאַלבע צווייט, אויף אַ הילצערנער "נאַסילקע", ווי אַ

טראָגבעטל פֿון אַ קראַנקן. שוועריקייט פֿלעגט פֿאַלן דאָס טראָגן אַרויף אויף אַ בערגל. איך פֿלעג פֿילן, אַז די פֿיס ברעכן זיך אײַן. און דער הונגער האָט געפּײַניקט. נאָך איין טאָג און ס׳וועט זײַן אויס מיט מיר. איך האָב ניט וואָס צו פֿאַרלירן, האָב איך באַשלאָסן צו נעמען אַ שאַנס און מער ניט אַרויסגיין צו דער אַרבעט. קיינער האָט מיך שוין ניט געזוכט.

מיר האָבן איצט געקראָגן אַ האַרט־פֿאַרדאַרט שטיקל ברויט מיט גרינעם שימל, וואָס האָט געשטיקט אין האַלדז מיט אַ ביטערן שטויב.

אין דער צווייטער העלפֿט אַפּריל איז געקומען די מעלדונג, אַז אונדזער לאַגער גייט צו אַן אַנדער לאַגער. די, וואָס פֿילן זיך ניט געזונט שטאַרק צום גיין, פֿאַרבליַבן. איך בין געבליבן, כאָטש דאָס האָט געשראָקן. מיר האָבן געווווסט פֿון פֿרײַערדיקע פֿאַלן, אַז בײַם אָפּטרעטן באַשיסן זיי מיט צינדבאָמבעס די איבערגעלאָזענע פּאָזיציעס. אַזוי איז אויך געשען מיט קאָוונער געטאָ, זיי האָבן אויפֿגעריסן די בונקערס און זיי אונטערגעצונדן. מיט צוויי טעג שפּעטער האָט מען אונדז, די אַלע איבערגעבליבענע אין לאַגער, געטריבן צו דער קליינער בײַערישער באַנסטאַנציע, קאָפּערינג...

אַזוי איז פֿאַרשריבן דער לעצטער בלאַט —

מײַן יידיש־קדיש אויף קיידאַן: דער עפּילאָג פֿון "קיידאַן — מײַן וועלט".

מײַן קיידאַן וועט אייביק ניט זײַן מער! קיידאַן ליגט באַגראָבן אין אַ גרוב לעבן קיידאַן. אַ שטאָט פֿון הונדערטער יאָרן און צענדליקער דורות פֿון יידישן המשך, מיט אַ וויטאַלן פֿיזישן און גײַסטיקן כּוח, מיט אַ שפּרודלדיקן קוואַל פֿון לעבעדיקן קיום, איז אין איין פֿינצטערן טאָג פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בלוטיקן מענטשן־צוזאַמענמיש פֿון קינדער, פֿרויען, מענער און זקנים...

די אייביקייט פֿון מײַן קיידאַן, פֿון אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך אין ליטעלאַנד, איז אַוועק אין דער אייביקייט. קיידאַן האָט געמיינט אַ וועלט וואָס באַניַט זיך כסדר אין יונגשאַפֿט. זי האָט געבליצט מיט אויפֿגעלויכטענע יידישע פֿריידן און האָפֿענונגען. דורות האָבן די חלום־פֿריידן אַקומולירט אין חיותדיק־קערנדיקן קיום פֿון זייער זײַן. אונדזער קיידאַן, אַלע קיידאַנס האָבן ניט געהאַט קיין גרענעצן. זיי זענען געפֿלאָסן און זיך צוזאַמענגעגאָסן אין איין שטראָמיק שטאָט־שטעטלשן אימפּעט פֿון לעבן און עקסיסטענץ. עס איז געווען די גרויסע וועלט פֿון אַלע קיידאַנס פֿון מיזרח־אייראָפּע, ניט בלויז ווי אַ סימבאָל, נאָר ווי אַ קאָנקרעטע אימפּעריע פֿון יידישע היימען.

היים. המשך. יידיש לעבן. דאָס אַלץ ציט זיך דאָך פֿון סאַמע יידּ־געלויף, פֿון דעם אין פֿלאַמען אויפֿגייענדיקן בית־המיקדש, פֿון דער שרפֿה־אײַנגעטונקטער ירושלים — דורך די רוצחישע הענט פֿון אַנטיקע און מאָדערנע טיטוסן, ביז צום

הײַנטיקן טאָג; פֿון די אייביקע ירושלימס ביז די אייביקע קיידאַנס בימים ההם ובזמן הזה! זיי אַלע וועלן בלײַבן אין זכרון פֿון פֿאָלק.

און בײַ מיר, דעם פֿרומסטן אַפּיקורס פֿון מײַן פֿאַרלענדטן יידישן פֿאָלק, איז שוין מער ניט געבליבן קיין אָנדענק־דאַטעס, ווײַל זיי זענען פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער לענגסטער קייט פֿון זכרון — פֿון ירושלים ביז קיידאַן. און יעדע נאַכט און יעדן טאָג, און יעדע שעה פֿון דער אויפֿגעוועקטער דערמאָנונג, ווערט אין מיר פֿאַרגליווערט דאָס לעבן. איך זע די בילדער פֿון מײַנע יידן, זייער מוראַ־מאַרש צו דער גרוב. איך פֿיל זייער לעצטקייט־אָטעם. דער גרויסער קרבן פֿון גאָט, זײַן יידנפֿאָלק, ליגט אויפֿן בלוטיקן מזבח, אין ישׂראלדיקער אַחדות, אין אויס־דערווויילטקייט און קדושה. און מײַן אויג און האַרץ ווערן פֿול מיט בלוט און טרערן. און איך הער צום הונדערטסטן מאָל ווי משיח־בן־דוד זאָגט אַ קדיש־יתום אויף מײַן עם־ישׂראל, מײַן קיידאַן, מײַן פֿאַרגאַנגענע יידישע וועלט. קדיש אויף מיליאָנען פֿאַרשניטענע יאָרן. און אַ קול פֿון אַלע, אין פּײַן געלײַטערטע יידישע מאַמעס, שוועבט אונטער די הימלען פֿון בית־ישׂראל: לעבט, קינדער, לעבט!!

קאָופֿערינג. ווידער בין איך אויף דער קליינער בײַערישער באַנסטאַנציע, וווּ כ׳בין אָנגעקומען מיט קרוב 10 חדשים צוריק אין אַ טראַנספֿאָרט יידן פֿון קאָוונע. קוים וואָס איך שטיי נאָך אויף די וואַטענע פֿיס. דער באַקאַנטער פֿראַבטצוג. ס׳פֿאַלט מיר שוועער זיך אַרויפֿדראַפּען צום ברעטערדיקן דיל אין וואַגאָן. דאָ זיצן שוין אַ סך פֿון מײַנע קאַצעט־חבֿרים, אַלע שוויגן. נאָר בײַ מיר אין מוח פֿונקציאָנירט נאָך אַ ליכטיק קעמערל. איך פֿיל דעם ריח פֿון דער צעפּריעטער אַפּרילנאַכט. אַלע פּיזישע כוחות, ביזן לעצטן טראָפּן, האָבן זיי דאָ פֿון מײַן לײַב אַרויסגעפּאָמפּעט, אָבער ניט די גײַסטיקע וויטאַליטעט פֿון רצון צום לעבן. אָט פֿינקלט מיר קלאָר די דאַטע: ס׳איז די נאַכט פֿון 28סטן צום 29סטן אַפּריל 1945. און שלאַבעריק קריכט אָן אין מײַן מוח דער חשבון: וואָלט זיך די בלוטשפּיל פֿאַרצויגן נאָך אויף אַ וואָך צי צוויי, וואָלט איך רעדוצירט געווען צו קײַקעלעך רויך...

מײַן האַרץ זאָגט מיר, אַז פֿון דאָ גייען מיר צוריק צום לעבן! דער לאָקאָמאָטיוו גריזשעט זיך דורך דער פֿינצטערניש מיט אויסגעלאָשענע לאָמפּן טריט בײַ טריט. שטיל. ווי נאָר אָבער דער באַגינען האָט זיך אַדורכגעזיפּט אין פֿרײַען גראָ, האָבן די אַמעריקאַנער באָמבערס אונדז באַלד אַנטדעקט. זיי האָבן געקרײַזט אַרום אונדז און געפֿאָרשט דעם "אָביעקט" אין דער וואַלד־באַהעלטענישׂ. און מיט אַ טעות אַוודאי, האָבן זיי אונדז קלאַסיפֿיצירט ווי "פֿײַנד" און אונדז "באַגריסט" מיט באָמבעס...

פֿון וואַנען האָט זיך פּלוצעם געגומען דער כּוח צו שפּרינגען פֿון די וואַגאָנעס

און זיך צעשפּרייטן אינעם שיטערן וועלדל, ווייס איך ניט. די וואַכפּאָסטנס זענען שוין אין חושך פֿון דער נאַכט נעלם געוואָרן. איך האָב זיך אַרומגעדרייט אין וועלדל מיט נאָך צענדליקער פֿון מײַנע פֿאַרצרהטע ברידער. ווי פֿון העלער הויט, האָבן מיר זיך דערנענטערט, געוואָרן איין שטיק רויע, ווונדיקע ממשות פֿון אַ געווען לעבן וואָס האָט אַ מאָל עקסיסטירט, דאָס אין בלוט־און־פֿײַער געפרוווט לעצט שטיקל לעבן פֿון אונדזער דור. ווי אַן עלעטריזירט־צוזאַמענגעשווייסטע מאַניפֿעסטאַציע האָבן מיר מאַרשירט פֿאַרבײַ די הייליקע און נאָך וואַרעם־ליכטיקע הרוגים אונדזערע. און ווי אונדז, ניט געוואָגן איז דאָ דער אַלטער נבֿיא, כּדי אויסצוקלאָגן די קינה פֿון דעם גרויסן יידישן חורבן. אינעם טאָג פֿון פֿרישן פֿרילינג, האָבן די דײַטשן געגראָבן אַ קבֿר פֿאַר אונדזערע יונגע הרוגים. וויַטער אויף דער ליניע, איז געשטאַנען אַ גרויסע פּלאַטפֿאָרמע, אָנגעפּאַקט מיט מיליטעריש בגדים, וווּ עס האָבן זיך געוויעט די דײַטשן און קאַצעטלער. די קאַצעטלער זענען גלײַך אַראָפּגעשפּרונגען און זיך אָנגעשלאָסן צו אונדזער פּראָצעסיע. מיר זענען שטיין געבליבן אויף דעם וואַלדשליאַך, וואָס איז געלאָפֿן צום דאָרף. פֿון די דאָרף־פֿענצטערלעך און אויף די רויטע דעכער האָבן די דײַטשן צעהאַנגען וויַסע טראַנטעס, ווי פֿענדלעך פֿון קאַפּיטולאַציע און שלום...

זיי האָבן עס ניט געטאָן פֿריִער, איידער זייער מעפֿיסטאָפֿאָלישער פֿאַרפֿירער האָט אויסגעשפּיגן זײַן שוואַרצע שמוציקע נשמה. דורך די דאָרפֿגאַסן האָבן שוין געראָלט די אַמעריקאַנער טאַנקען, און אונדזערע טרעריקע קאַצעטטויבן זענען מיט צעפֿלאַטערטע הערצער זיי געפֿלויגן אַנטקעגן. דאָס איז געווען דער ליכטיקסטער יום־טובֿ פֿון מײַן לעבן.

יענעם טאָג האָב איך געוואַנדערט אין די גאַסן פֿון דאָרף. קיין טיר פֿון אַ הויז, אַ פֿענצטער, צי אַ שפּאַלט ערגעץ, האָט זיך ניט געעפֿנט. קיין איין דײַטשיש פּנים האָט ניט אַ שמייכל געטאָן, קיין וואָרט האָט ניט באַגריסט, קיין אָנבאָט פֿון אַ גלאָז טיי, אַ פּענעץ ברויט. אינדיפֿערענטע, זאַטע, טויבע דײַטשן.

פֿאַרנאַכט, אַ האַלב־אָפּענע טיר אין אַ שפּײַכלער. אויסגעבעט אויף אַ הויפֿן שטרוי, האָב איך זיך געלייגט שלאָפֿן מיטן פּוסט־ליידיקן מאָגן. אויף מאָרגן, נאָך אַ האַרטן מידן שלאָף האָב איך זיך אַרויסגעשאַרט אויף דער זון.

דער 30טער אַפּריל. אין גאַס טרעף איך אַ ליטווישן לאַגערניק. מיר כאַפּן זיך אַרום. כ׳זאָג אים: "איך בין גוט הונגעריק, מע דאַרף עפּעס אָרגאַניזירן..." און ער לאַכט זיך אויס: "תּם!" שרײַט ער מיר אַרײַן אין אויער: "זובסט מציאות בײַ די דײַטשן?... דאָ ניט וויַט האָט מען געעפֿנט פֿאַר אונדז אַ שפּיטאָל: מיט בעטן און דאָקטוירים. דאָרטן זענען דאָ בערג מיט עסנס פֿון כּל־טובֿ. קום!" און ער איז מיט מיר געגאַנגען צוריק.

אַ וויַלע שפּעטער איז אויפֿן בלאָ־צעשטראָלטן האָריזאָנט זיך צעוואַקסן אַ

גראַנדיעז בילד, ווי אַ כישופֿדיקע פֿאַנאָראַמע. צוויי בלאַנקווייַסע, קאָלאָסאַל גרויסע מויערן אין מיטל־עלטערישן קירכלעכן סטיל, מיט פֿאַררונדיקטע אָפֿענע טויערן און פֿענצטער, זענען אַרויסגעשפֿרונגען אויף דער פֿאַרגרינטער לאַנשאַפֿט. רויטע דעכער האָבן אימפּאָזאַנט געגלימערט קעגן דער זון. פֿון דער נאָענט האָבן מיר שוין געהערט דעם טומלדיקן ייִדיש פֿון אונדזערע באַפֿרייַטע חבֿרים. דורך די אָפֿענע ברייטע טירן האָבן די דייַטשישע קראַנקן־שוועסטערס אַרויסגעפֿירט די קראַנקע און אַרויסגעטראָגן בעטן... ס׳איז געווען אַ שפּיטאָל פֿאַר דייַטשישע מיליטער־לייַט.

דאָס אָרט האָט געהייסן סאַנט־אָטיליען. אַ מאָנאַסטיר. די דייַטשישע מיליטער־מאַכט האָט דאָ געמאַכט אַ שפּיטאָל פֿאַר די פֿאַרוווּנדטע העכערע אָפֿיצירן, וואָס זענען געבראַכט געווארן אַהער פֿון פֿראָנט. ווי אַלע אַנדערע אויסגעצערטע און קוים־זשיפֿענדיקע קאַצעטלער דאָ, נאָך אין די פּאַסקעווואַטע העפֿלינג־פֿידזשאַמעס, בין איך אויך מיט איין מאָל, אויטאָמאַטיש געווארן אַ פּאַציענט אין דעם ערשט געעפֿנטן שפּיטאָל. די דייַטשישע פֿלעגער און פֿלעגערינס האָבן גערייניקט און געשמירט די דילן, ווענט, פֿענצטער און געפּוצט די בעטן. פֿון ערגעץ ווו זענען אָנגעקומען פּעק מיט שפּאָגל נייַעם בעטוועש, און היימישע שמעקנדיקע פֿידזשאַמעס אויף יעדן קאָפּקישן.

פֿון די פֿרימאָרגן־שעהען איז שוין דאָ געווען אויף דיזשור מײַן פֿרײַנד, דער קאַצעט־דאָקטער, און נאָך דער דיזענפֿעקציע האָט ער געהאַט אַ לויב פֿאַר די סאַניטאַרן: זיי האָבן ווי געהעריק אויסגערייכערט די דייַטש־נאַצישע פּעסט. דער דאָקטער האָט מיך גראָד דערזען בײַם גרויסן טיש מיטן ליכטיק־ווייַסן טישטעך, וואָס אויף אים זענען געווען אָנגעשטעלט הויכע פּיראַמידעס מיט כּל־המינים פּראָדוקטן, געבעקסן און דעליקאַטעסן, גערייכערטע פֿיש, פֿליישן, קעזן און טרינקעבן. און ווי נאָר כ׳האָב זיך אַזוי געגרייט אַרויפֿוואַרפֿן אויפֿן פֿרעס, האָט דער דאָקטער זיך צוגעניגט צו מײַן אויער, און מיט זײַן ייִדיש־פֿאָלקישן הומאָר מיר אײַנגערוימט: ״קוקן וויפֿל ס׳האַרץ גלוסט, אָבער ניט הנאה האָבן... געדענקסט דאָך, ווי עס גייט דאָרטן דער אַמאָליקער ייִנגלשער וויץ וועגן חנוכּה־ליכטלעך: הנערות הללו, אין לנו רשות...״ — און דער אַפּעטיט איז מיר באַלד פֿאַרגאַנגען. כ׳האָב אַפֿילו אויף אַ ווײַלע פֿאַרגעסן אַז איך בין הונגעריק. ער האָט אויך אַפּעלירט אין עמך־סטיל צום יונגוואַרג אַרום טיש, וואָס האָט ווילד געפֿרעסן: ״חבֿרה, הערט גליַיך אויף מיט אײַער שטאָפּן זיך מיט דעם סם דאָ. האַ, איר וויסט מסתּמא ניט, אַז דאָס איז פֿאַר אײַך סם! סם!!״ און ער האָט זיך שנעל אָפּגעטראָגן. אַ סך זענען געבליבן שטיין צעטומלט, מיט די לעצטע ביסנס אין מויל. ״סם?״ האָט

איינער געפֿרעגט. "אַזוי זאָגט דער דאָקטער..." בײַם טיש איז געווען אַ ביסל שיטערער.

איינער פֿון די אַמעריקאַנער יונגע טשעפֿליינס, וואָס איז אָנגעקומען אין מינכען מיט דער אַרמיי, ראַביי אייבערהעם קלאַוזנער, איז געווען אינסטרומענטאַל בײַם גרינדן דעם שפּיטאָל אין סאַנט־אָטיליען און אים אויסהאַלטן. ס׳האָבן זיך גלײַך אײַנגעפֿונען עטלעכע יידישע דאָקטוירים. דער שעף־דאָקטער איז געווען דער קאַצעטלער, זלמן גרינבערג. אויך אַ פּאָר פֿעיקע אַדמיניסטראַטאָרן מיט אַ גענײטער סעקרעטאַרשע, און אַלע צוזאַמען האָבן אויפֿגעבויט אַ געזונטהייט־אינסטיטוציע, וואָס האָט געטאָן אַ הייליקע אַרבעט.

פֿאַר מיטאָג נאָך האָבן זיך געעפֿנט די טירן פֿון דער אויפֿנעם־אַמבולאַטאָריע, מיט די דאָרטן פֿאַרבליבענע מעדיצינישע אײַנריכטונגען און מאַשינעס. יידישע דאָקטוירים מיט אַ פּאָר דײַטשישע נאָך פֿונעם פֿרײַערדיקן פּערסאָנאַל, וואָס האָבן געהאַט אַ ריינעם רעקאָרד, זענען געזעסן בײַם טיש. יעדער פֿון אונדז האָט דאָ געעפֿנט אַ נײַ בלאַט פֿון אַ קראַנקן־היסטאָריע, וואָס איר נעבטן איז געווען קאָנצענטראַציע־לאַגער, ס׳רובֿ פֿון דאַכאַו. יעדער איינער איז דאָ אויסגעהאָרכט געוואָרן, געוויגן, געמאָסטן און מע האָט פֿאַרשריבן זײַנע רייד. מײַן דאָקטער האָט מיך שוין געהאַט באַמערקט און אַרויסגערופֿן פֿון דער ריי, ווי זײַנעם אַ פּאַציענט.

בײַם אַנאָנסירן דורכן דײַטשישן סאַניטאַר מײַן וואָג – אונטער 35 קילאָ – האָט מיר דער דאָקטער אָנגעקוקט דערשטוינט און שטיל קאָמענטירט: דאָס איז אַ מינימום פֿאַר אַ מוזלמאַן־געוויכט. ער האָט געשמייכלט: "אַ ווונדער אַז זיי האָבן דיך ניט אַרויסגעבלאָזן דורכן קוימען..." און כ׳האָב זיך געוויצלט, אַז ער דאַרף רעדוצירן די וואָג מיט נאָך איין קילאָ צום ווויניקסטן, וואָס כ׳האָב באַוויזן אַריינצופּאַקן מיטן הײַנטיקן פֿרישטיק.

נאָך דער רעגיסטראַציע האָט יעדער פֿון אונדז געקראָגן אַ ווייכן באָדהאַנטעך, שמעקעדיק זייף און מיר האָבן זיך געשטעלט אין דער ריי צום וואַרעמען דוש. צו זעקס־זיבן איז מען געשטאַנען אין קאַכלען־אויסגעפֿלאַסטערטן קאַנאַל, און פֿון אַ לאַנגער רער אין באַלקן האָט איבער אונדזערע נאַקעטע לײַבער זיך צעשפּריצט אַ מחיהדיקער וואַסער־פֿאָנטאַן. ס׳איז געווען אַ שטרענגער אָנזאָג ניט צו טרײַבן – יעדער קען דאָ זײַן ווי לאַנג ער ווייל. שפּעט נאָך מיטאָג בין איך אַרײַן אין דושצימער, און נאָך הײַנט, מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער זשומען אין מײַן אויער די דערלײַכטערנדיקע קרעכצן פֿון מײַנע פֿאַרפּײַניקטע ברידער. דאָס איז דעמאָלט געווען אונדזער אמתער גן־עדן אויף דער ערד. אפֿשר דער אָפּשטראַל פֿון שטעטלשן ערבֿ־שבתדיקן מרחץ און די הנאה פֿון דער יידישער נשמה־יתירה. איך געפֿין ניט פֿאַר יענער איבערלעבונג קיין אַנדער פֿאַרגלײַך. און

יענע נאַכט האָב איך זיך געפֿילט ווי אַ ניי־געבוירענער מענטש, וועמען די פֿשוטע ריינטלעבקייט פֿון וואַסער האָט איבערגעטובֿלט און דורכגעליכטיקט.

נאָך שקיעה, ווען די זון, אַ קופּער־רויטע, האָט זיך באַהאַלטן הינטערן האָריזאָנט, האָב איך זיך געלייגט אין דער פֿרישער בעט. איך האָב זי באַשמעקט מיט אַ ניי־צאַפֿלדיקן חוש פֿון לעבן, ווי אַ חיה איר נאָרע. דאָס לעבן האָט פֿלוצלינג געשמעקט מיט די ריחות פֿון אַ פֿרישן באַשאַף, אַזוי האָט אפֿשר אָדם זיך געפֿילט, ווען ער איז אויסגעפֿורעמט געוואָרן פֿון דעם אַלמאַכטיקנס פֿינגער, כּדי צו בליבן אַ שטעמפּל פֿון אייביקייט. דאָס איז געווען דער נס פֿון ניי־געבוירנשאַפֿט, ווען פֿון שקלאַפֿערי איז שטאָלץ אויפֿגעשטאַנען די פֿרייהייט.

אין יענער רגע איז גראָד אַ מאָנאַך צוגעקומען צו מיר בעט. אַ מיטליעריקער. אַ פֿעט־ליבֿיקער, מיט אַ געשניצט שוואַרץ בערדל. ער האָט מיר אויסגעשטרעקט אַ האַנט און באַגריסט מיט אַ ברכה. איך האָב קוים געגלייבט מײַנע אויגן: ער איז געווען זייער העפֿלעך. גערעדט מיט באַדויער און שטיל, אָבער מיך האָט אַ שוועריקייט שטימונג באַהערשט, ווי כ׳וואָלט פֿון עקזאַלטירטע הייכן מיט אַ מאָל אַראָפּגעפֿאַלן אין דער נידער. איך האָב געטראַכט מיט כּעס, אַז אַ בייזער רוח האָט אים איצט צו מיר געבראַכט, איך זאָל אויסהערן זײַן דרשה. און גערעדט האָט ער וועגן אַלטן און נײַעם טעסטאַמענט, וווּ איין גאָט איז פֿאַר אַלע מענטשן. ווען ער האָט דערמאָנט "גאָטס זון", האָט מיך דער ווילדער צאָרן אַ ברען געטאָן און כ׳האָב אים געזאָגט, אַז כ׳וויל ניט הערן גאָרנישט וועגן דעם אומגעזעצלעכן קינד, וואָס אַ הייפֿל פֿאַנאַטיקער האָבן אים געקרוינט פֿאַר גאָטס זון. זינט דעמאָלט האָט עס אונדז, יידן, ימען בלוט געקאָסט. דערפֿאַר געפֿינען מיר זיך הײַנט דאָ, אונטער זײַן צווייפֿלהאַפֿטן געטלעבן שוץ.

כ׳האָב אַ סך און לאַנג גערעדט. אויסגעגאָסן מײַן פֿאַרביטערט הארץ — אַגרעסיוו, בייז, מיט פֿײַנדשאַפֿט. ער איז געשטאַנען באַטריבט, ווי אַ פֿאַרמישפּטער, וואָס הערט אויס זײַן פּסק־דין. נאָך מײַן מוסר־לעקציע האָט ער זיך צוגעבויגן צו מיר און שטיל געזאָגט: "איר אַלע דאָ, זײַט די גערעכטע. דאָס דייַטשישע פֿאָלק האָט קיגן אײַך געזינדיקט, שווער געזינדיקט!" מיך האָט איצט פֿאַרדראָסן — צו פֿיל רעדעניש. פֿאַר וועמען? צוליב וואָס? אַז אַלע זיי, די נאַיוו־גלייביקע און אַוודאי אויך די מערדער, זענען גרייט אָפּצוקומען מיט אַ לעפֿל מחילה־מעדיצין, וואָס "גאָטס זון" גיט זיי אײַן.

שוין געווען שפּעט. די קראַנקן־שוועסטערס האָבן פֿאַרטיילט טאַבלעטן מיט גלעזער וואַסער. נאָבגעקוקט אין די נעמען און פֿאַראָרדענונגען בײַ די בעטן. מיט אַ מאָל האָט זיך צעקלונגען אַ גלעקל. צוויי סאַניטאַרן זענען אָנגעלאָפֿן מיט אַ קראַנקן־בעטל און מע האָט אַרויסגעטראָגן אַ פּאַציענט. מע האָט געערעדט, אַז די קראַנקן־שוועסטער האָט אים געפֿונען אַ געשטאָרבענעם. אַ ווײַלע שפּעטער

האָבן די קראַנקן־שוועסטערס געזומען פֿונאַנדערטראָגן צו די פּאַציענטן דאָס אָוונטבראויט. דער מאָלצײַט האָט פֿאַרשמעקט די לופֿט מיט זיסע און זעטיקע ריחות. אַזאַ וויגאָדע פֿאַר אַן ערשט נעבטיקן קאַצעטניק.

די שמייכלדיקע קראַנקן־שוועסטער איז געשטאַנען איבער מיר מיטן פֿולן טאַץ, וואָס האָט געדאַמפֿט מיט אײַנגענעמער וואַרעמקייט, נאָר איך האָב מיט אַ שטויס אָפּגעשטופּט איר האַנט. כ׳האָב קוים באַוויזן אַרויסצוקרעכצן די פּאָר ווערטער — ״איך ווער דערשטיקט״, — און אַ געדיכטער שטראָם האָט אַרויס־ געשאָסן פֿון מײַן מויל, ווי פֿון אַ געפּלאַצטן פֿאָנטאַן. דאָס בעט, די דעקע, דער לײַלעך, דער קאָפּקישן זענען געווען באַדעקט מיט אַ פֿאַרביקער מאַסע פֿון ניט פֿאַרדײַטע שפּײַזן. אין מויל איז מיר געשטאַנען אַן איבלדיקער ריח. כ׳האָב אַראָפּגעשלונגען דעם טאַבלעט, וואָס די קראַנקן־שוועסטער האָט מיר געגעבן. זיך איבערגעטאָן אין אַ נײַער פּיזשאַמע, האָב איך זיך דערפֿילט לײַכט.

מײַן דאָקטער איז אָנגעקומען אין גאַנצן, אַ קוק געטאָן און זיך צעשמייכלט: ״אַז ס׳איז באַשערט זיך ווידער צו טרעפֿן, העלפֿן קיין טענות ניט...״ ער האָט געשפּאַסט אויפֿן היימישן שטייגער. ״האָסט מזל וואָס דײַן אָרגאַניזם דינט דיר געטרײַ און האָט דעם סם צוריקגעגעבן צו דער צײַט. און ווי נאָר מע וועט מעגן, וועלן מיר מאַכן אַ לחיים פֿאַר דעם לעבן פֿאַר דעם נײַעם!״ — האָט ער זיך דערמאָנט אַ שורה פֿון אַ ייִדיש סאָוועטיש לידל. זײַן באַזוך האָט מיך אַרײַנגעבראַכט אין אַ גוטער שטימונג, כאָטש ער האָט מיר פֿאַרבאָטן זיך צוריקן צו דער היַנטיקער וועטשערע: ״מאָרגן וועט זײַן בעסער״.

אויף מאָרגן איז געווען אַ נײַער ליכטיקער בראשית. אַלע זענען שוין געווען פֿאַרהיימישט און עס האָט אַ גאַנצן טאָג געזשומעט מיט ייִדישע רייד, ווי בינען אין אַן אויפֿגעוועקטן בינשטאָק. די גרויסע פֿענצטער פֿון די פֿאַלאַטעס זענען אַלע גע־ווען אָפֿן און פֿון דעם גרין־שמעקעדיקן אַרום האָט אַרײַנגעווייעט די פֿרישע לופֿט.

ס׳רובֿ פּאַציענטן זענען נאָך געווען אין אַ פֿאַרהעלטנישמעסיקן יונגן עלטער. און דער מעטאַמאָרפֿאָז פֿון יונגשאַפֿט האָט זיך כישופֿדיק צעבליט.

דער ערשטער מײַ, 1945. דעם גאַנצן פֿרימאָרגן בלײַב איך ליגן אין בעט. קיינער האָט מיך ניט געווועקט און קיינער טרײַבט מיך ניט. איך בין געלעגן און געקוקט אין די אָפֿענע גרויסע פֿענצטער. עס האָט געבלאָזן אַ מחיהדיק פֿריש ווינטל. די זון האָט געשײַנט ווי זי וואָלט זיך הײַנט באַנײַט. ניין, טראַבט איך, ניט בפֿוח זיך אָנאָטעמען מיט דעם צעגאָלדיקטן דרויסן, ניין, מײַן חרובֿע וועלט קען זיך מער נישט באַנײַען!

די לופֿט איז פֿלוצלינג אָנגעזאָפֿט געווארן מיט אַ קילער פֿײַכטקייט, און דער הימל האָט מיט אַ מאָל געביטן זײַן מראה: אַ גראָע כמאַרע האָט זיך געזיפֿט דער זון און ס׳האָט אָנגעהויבן שנייען. ווי וויַסע פֿעדערלעך האָט זיך געזיפֿט דער

מײַשניי פֿונעם פֿאַרוואָלקנטן הימל און מיך איבערגעשלײַדערט אין דעם דערבײַקן קאָופּערינג־וועלדל, פֿון וועלכן כ׳בין מיט אַ פּאָר טעג צוריק קוים אַ לעבעדיקער אַנטלאָפֿן. אַ צעסטראַשעט־שוואַרצער פֿויגל האָט געצאַפּלט איבער מיר און מיט שאַרף־שפּיציקע קלאָען געוואָלט זיך אַרײַנרײַסן אין מײַן האַרצן. דאָרטן וועט ער אויסברײַען פֿאַר מיר אַ גאַל־גרינע אײַ פֿון אייביקן טרויער...

איך האָב געמאַכט אַזעלכע גוואַלד־קולות, אַז אַלע קראַנקן־שוועסטערס און דאָקטוירים זענען זיך צוזאַמענגעלאָפֿן אַרום מײַן בעט. איך בין געלעגן צעדולט... צעטומלט... אפֿשר געזוכט דעם פֿויגל. מײַן דאָקטער האָט זיך געזעצט אויפֿן ברעג בעט און געגומען מײַן האַנט אין זײַנער. כ׳האָב געפֿילט, ווי אין האַרצן איז מיר פֿלוצעם אָנגעקוואָלן אַ ברונעם — אַ ברונעם מיט טרערן. דער דאָקטער האָט מיך גאָרנישט ניט געפֿרעגט, נאָר אַ רגע שפּעטער האָט ער געזאָגט: ״וועסט נאָך האָבן מערער פֿון דעם מין. מיר וועלן עס אַלע האָבן. דאָס זענען אונדזערע באַגלייט־שאָטנס, און דאָס איז דער פּרײַז פֿאַר בלײַבן לעבן. אָבער ס׳איז ווערט, ס׳איז ווערט, הערסט, דעם טײַוול אויף צולהכעיס!״ ער האָט מיר אַ דריק געטאָן די האַנט.

איך האָב געקוקט אין פֿענצטער, אויף די זומער־שנייעלעך, וואָס האָבן ווי דין וויסצאַרטע פֿעדערלעך פֿאַרדעקט די גרינע לאָנקעס, די צעקנאַספּעטע ביימער, די רויטע דעבער, די גאַנצע בײַרישע לאַנדשאַפֿט אַרום. אַזוי בין איך געווען אין די ערשטע וואָכן פֿון מײַן שפּיטאָל־טערמין ווי אין אַ היפּנאָטישן דרעמל. איך פֿלעג פֿאַרזינקען אין דעם ווייך־פֿוכיקן קישן, אַריבערציען די דעקע איבערן קאָפּ און פֿאַר שעהען האָט זיך געוויקלט דער נעבטן פֿון מײַן לעבן: די חרובֿע היים, טאַטע־מאַמע, משפּחה, קאָוונער געטאָ, שולמית. איך האָב עס אַלץ אַוועקגעחלומט אויף צוריק. אַהינטער מיר. אָבער זיך אַרײַנחלומען אין דער נײַער וואָר, וואָס לויפֿט טאָג־טעגלעך פֿאַר די אויגן, האָב איך ניט געקענט. אפֿשר האָבן אַזוי געווירקט אויף מײַן פּסיכיק די עטלעכע אַמעריקאַנער אימפּאָרטירטע טאַבלעטן, וואָס איך פֿלעג שלינגען יעדן טאָג.

אין דער פֿרי פֿלעג איך שוין הערן דאָס גערודער. יידן אין פּיזשאַמעס. קראַנקע. שוואַכע. קוים וואָס מע שאַרט זיך. ס׳איז שווער געווען צו שטיין אויף די אייגענע פֿיס. דערצו זענען ס׳רובֿ פּאַציענטן קראַנק געוואָרן אין דער ערשטער נאַכט אויף לויפֿענישן. דער גרויסער טואַלעט איז געווען פֿאַרפֿלייצט מיט השתּנה און צואה. די טירן זענען צעעפֿנט און אַ געזעמל פֿון האַלב־נאַקעטע לײַבער שטייט בײַם אַרײַנגאַנג. מע טאַנצט אונטער, כּדי אײַנצוהאַלטן אין זיך די קראַמפֿן. די מענער פֿון דער דײַטשישער סאַניטאַרן־דינסט אַרבעטן מיט גומענע העגטשקעס און אין שטיוול. פֿון די אויפֿגעדרייטע קראַנען פֿליסן שטראָמען וואַסער און גאָר דאָס שמוץ ווערט אַראָפּגעשוועמט אין די פּאָרצעלײַענע רינעס בײַ דער וואַנט.

און כ׳דערמאָן זיך אָן די טויטשערעק פֿון אַ הײַפּל קוים לעבעדיקע ייִדן אין לאַגער אײנס, וועו דער סאַדיסטישער לאַגער־פֿירער, קירש, האָט זיי אַרײַנגעטריבן אין דער לאַטרינע־גרוב, וווּ לעבעדיקע וועלעם האָבן געוויעט...

בערך אַזוי זיך פֿראָגראַמירט מײַנע נאָרמאַלע טעג, וועו די אומגעזעענע האַנט פֿון דער וואָר האָט מיך ענדלעך אַרויסגעריסן פֿון מײַן שלעפֿעריקער פֿאַסיוויטעט און אײַנגעשלאָסן אין אַ באַנײַטן ריטעם פֿון לעבן. אויפֿגעשטאַנען בין איך זייער פֿרי, וועו די זון האָט קוים באַוויזן אַ בלינצל טאָן אין פֿענצטער. אַלץ איז נאָך געשלאָפֿן. איך פֿלעג גיין צום באָדצימער זיך ראַזירן און מיט אַ ספּעציעלער כוונה לאָזן צעשפּריצן איבערן קערפּער דעם קאַלטן דוש. דאָס האָט מיר דערמאָנט די יונגע יאָרן אין ארץ־ישׂראל, וועו אַן אויסגעמאַטערטער פֿון אַ טאָג אַרבעט־אוו־זון, פֿלעגט דאָס קאַלט־שנײַדיקע וואַסער פֿון שיסנדיקן דוש איבער די יונגע גלידער, צעפּולסירן מיט הנאה דאָס בלוט אין די אָדערן. נאָך דעם בין איך אַרויס אין דרויסן. כ׳האָב שפּאַצירט אין דער גרינער אַלעע אוו אײַנגעזאַפּט די ריחות פֿון ביימער. דאָ האָט מיר אויסגעזען צו זײַן ווי אין אַ פּאָעזיע־ווינקל אויף גאָטס ערד, אָבער אין מיר איז אַלץ געווען פֿאַרשפּאַרט אוו פֿאַרהאַקט. אָט די ווונדערלעכע שיינקייט האָט מיך ניט גערייצט, זי האָט מיך פֿאַרדראָסן.

פֿרישטיק פֿלעג איך עסן מיט אַפּעטיט. ספּעציעל האָב איך זיך געלאָבט מיטן געדיכטן מילכיקן גריץ, וואָס מ׳האָט אַרויסגעשעפּט אויפֿן דאַרפֿישן שטייגער, מיט אַ הילצערנעם גרויסן לעפֿל פֿון אַ בלאַנק־מעטאַלענעם קעסל. אוו צו דעם — ברויטראָלן, פּוטער, קעז, שמעקעדיק־געריכערטע פֿיש אוו כלערליי פֿרות. נאָכן פֿרישטיק האָט אָנגעהויבן גיין פֿון בעט צו בעט, אַ גרופּע דאָקטוירים אוו קראַנקן־שוועסטערס, ייִדן אוו דײַטשן. זאָרגעוודיק האָט מען אונטערזוכט יעדן פּאַציענט אוו אַ קראַנקן־שוועסטער האָט פֿאַרנאָטירט די מעדיצינישע פֿאַראָרדענונגען. בײַ מיר האָט זיך די כּמו־קאָמיסיע פֿאַרהאַלטן לענגער. זייערע בליקן האָבן געפֿאָרשט דאָס רעטענישׂ: ווי אַזוי האָב איך אויסגעהאַלטן?! מײַן דאָקטער איז גראָד מיט זיי ניט געווען, אַניט וואָלט ער זיי שוין געגעבן דעם באַשייד. אַ דאָקטער האָט געזאָגט: "מיר וועלן אײַך אַוועקשטעלן אויף אַ פּאָר געזונטע רגלים..." מע האָט די אַנדערע געדאַרפֿט מפֿרש זײַן וואָס האָט אַזוינס געזאָגט דער ליטוואַק.

צווויי אַ זייגער, נאָך דער "שלאָפֿשטונדע", איז געקומען דער מיטאָג. זופ אוו אַלערליי פֿליישן. אַפֿילו צוגעפּראָווען לויטן פּערזענלעכן וווּנטש פֿון פּאַציענטן. געגעסן האָט מען ווי ס׳האָט זיך געגלוסט — אין בעט אָדער אויפֿן וויַס־געדעקטן טיש. די באַדינונג איז געווען גיך, עקסעלענט, אַפֿילו מיט אונטערטעניקייט אוו אַ פֿאַרנייג, וואָס איז ס׳רובֿ ניט געקומען פֿון אַ גוט האַרץ. נאָר געצוויילטע קראַנקן־שוועסטערס האָבן פֿאַרמאָגט די ליבשאַפֿט־מתּנה פֿון אַ נאַטירלעכן שמייכל אויך פֿאַר די פּאַציענטן פֿון דער "פֿרעמדער ראַסע". דאָס ערשטע מאָל בין איך געלעגן

אין אַ שפּיטאָל. מיט נײַגער האָב איך זיך געזומען אָנקוקן מײַן קראַנקן־קאַרטע. אויף דער אייבערשטער שורה איז געווען אָנגעשריבן מיט קאַליגראַפֿיש־שיינע אותיות מײַן נאָמען און פֿאַמיליע־נאָמען. אין מיר האָבן פּלוצעם אויפֿגעצאַפּלט צוויי סטרונעס, וואָס האָבן פֿאַרקלונגען איינע די אַנדערע: טרויער און פֿרייד. וויפֿל האָט געפֿעלט, אַז מײַן נאָמען זאָל דאָ ניט זײַן... מײַן בעט זאָל דאָ ניט זײַן... איך זאָל דאָ ניט זײַן... גלײַך ווי די אַלע טויזנטער, וואָס זייערע נעמען זענען פֿאַרדערקט מיט פֿינצטערניש... מיט פּליאַמעס פֿון זייער יונג פֿאַרגאָסן בלוט... און איך בין געבליבן זיצן אויפֿגעציטערט פֿון דעם מיסטעריעז־לעבעדיקן באַריר מיט זיך אַליין... מיט מײַן נאָמען... אין יענער שפּליטער־סעקונדע האָט מײַן אויג געקוקט אין מײַן אייגן אויג... אין אייגן ליכט פֿון מײַן נשמה... איך בין געווען פֿאַרצאַפּלט צו זען דאָ איצט מײַן נאָמען, דעם נאָמען פֿון איינעם אַ צו גוט מיר באַקאַנטן מוזלמאַן פֿון לאַגער אייגס, דאַכאַו.

די גאַנצע אָפֿרו־שעה נאָך דעם האָט מײַן בליק ניט געוואָלט. ער איז אַרום־געשפּרונגען, ווי אַן אויג וואָס איז אַרויסגעשטויסן געוואָרן פֿון אַ טעותדיקן חלום, אויף די בעטן, אויף דעם הויכן סופּיט, אויף די ווײַסע וועגט. און דאָ האָט ער זיך פֿאַרטשעפּעט אין דער מעטאַלענער פּיגור פֿון יויזלען אויפֿן הילצערנעם צלם. עלנט און פֿאַרלאָזן, און שטום איז ער דאָ געהאַנגען צווישן די טומלדיקע ייִדן, ווי אויפֿן פֿישמאַרק אין טבֿריה, וואָס האָבן דאָ צעוואָקלט זײַן קיניגרײַך...

די דאָזיקע האַלוצינאַציעס האָבן זיך דורך עמאָציאָנעלע שפּירונגען שאַרף אָפּגעשטעמפּלט אין מײַן מוח. נאָך דעם פֿלעג איך ווידער אויף עטלעכע טעג פֿאַרזינקען אין שלאָף. כ׳האָב דעמאָלט גאָרנישט געוואָלט, גאָרנישט געזוכט, גאָרנישט פֿאַרלאַנגט. כ׳האָב בלויז געפֿילט ווי די מאָנאָטאָנע צײַט קײַקלט זיך אַוועק. און דעמאָלט פֿלעגט זיך צו מיר יאָוועז דער גײַסט פֿון אַ בחורל פֿון קיידאַן, וואָס האָט געהאַט מײַן נאָמען, מײַן עבֿר און געלעבט אין מײַן הויט — און מיר פֿלעגן זײַן ווידער צוזאַמען, וואַנדערן און זיך דערמאָנען אָן די נאָענטע. איך האָב מורא געהאַט צו טראַכטן אַפֿילו וועגן מײַן ווידער קומען צו אים, אין זײַן לעצטער פֿאַרפֿאַלנקייט. כ׳האָב גוט געדענקט דאָס פּינטלע צווישן קאָוונע און קייד־אַן, וווּ כ׳האָב אים צום לעצטן מאָל איבערגעלאָזן. דאָרטן איז ער געבליבן פֿאַרגליווערט אין דער לופֿט, ווי מײַן אייביקער שאָטן. און אויב איך האָב געמאַכט אַ פֿרוי צו גיין קריק, איז עס געווען צו דער געווזענער היים, צום געווזענעם חלום, ניט צו זיך. דער נעכטן האָט מיך געזומען שרעקן און ציען. פֿאַנטאַסמאַגאָריע און כישוף פֿון אַ שוואַרצן קנויט, וואָס איז דאָ פֿאַרלאָשן געוואָרן. נאָר איך אַליין קען אים צוריק אָנצינדן מיט אַ נײַעם דויער, דורותדיקייט, לעבן.

דאָס בחורל ביי מײַן בעט, אַ יונג קרעפֿטיק יינגל, איז איין טאָג צוגעגאַנגען צו מיר און פֿשוט און חבֿריש געזאָגט: ״איך וויל דיר זאָגן שלום. כ׳פֿאָר אַוועק״. אַז

כ׳האָב זיך אַ רגע פֿאַרקלערט, האָט ער צוגעגעבן: ״דאָ בלײַבן איז אַ קללה, מיר מוזן וואָס גיכער אַנטלויפֿן. בויען אַ נײַעם מאָרגן!״ און ווי אַ בשורה האָבן די ווערטער אָפּגעהילכט אין מײַן האַרץ און מיך צערודערט, אומגעביטן.

מיט אויפֿגעצויטערטער בענקשאַפֿט דערמאָן אך זיך הײַנט יענעם זומער און יענע גרויסע פֿאַלאַטע, ווו איך בין צום ערשטן מאָל, נאָך חדשים זיך וואַלגערן אויף האַרטע ברעטער, געלעגן אין אַ בעט, געאָטעמט פֿרײַ די וועלטישע לופֿט און געקוקט אין גרויסן פֿענצטער־קוואַדראַט, אָנגעשטאָפּט מיט זוניקן הימל. צוויי לאַנגע רייען בעטן, אמתע בעטן, און אויף זיי — מיר, די פֿון די ערדבודעס. אין מיטן איז אַ ברייטער דורכגאַנג, און בײַ זײַן סוף צוויי ווײַסע טירן. אויף דער וואַנט, אונטערן סופֿיט, איז געהאַנגען אַ ברוינער צלם מיט אַ צוגענאָגלטן הילצערנעם נאַקעטן יויזל. אַ לאַנגע צײַט, דורך די נעכט, פֿלעג איך איבערחלומען, צי האַלוצינירן וועגן מײַן היים, טאַטע־מאַמע, משפּחה. די דערמאָנונגען פֿלעגן זיך ציִען, דרייען, פֿאַרפֿלאָנטערן, און צווישן דעם אַלעם פֿלעגט דער צלם זיך לײַכט וויגן, מיך אומרויִק מאַכן, ניט לאָזן אײַנשלאָפֿן.

אין גרויסן קראַנקנזאַל פֿלעגט זיך דורך די נעכט זיפֿן אַ בלאַס־שיטערע ליכט פֿון ערגעץ אין סופֿיט. די טיפּע שטילקייט האָט פֿון מאָל צו מאָל דורכגעזעגט אַ קרעכץ, צי אַ שוועך אָטעמען. אָבער שרעקלעך איז געווען דאָס געשריי וואָס קומט פֿון אַ קאָשמאַריקן חלום. ניט איין מאָל האָט מיך געשטיקט אַ ווערגיק געכליפּ, ווען דאָס גרויסע אויג פֿון שרעק פֿלעגט אָנגלײַען אַ בילד אַנטקעגן מיר: עס־עס־פֿאַטרולן יאָגן, שיסן, און אַרום זענען נאָר גריבער...

איין נאַכט פֿון יענעם זומער, וואָס האָט זיך אַרײַנגעשטאָכן אין מײַן זכרון, האָב איך קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן: מײַן מאַמע שוועבט אַרויס פֿון דער וואַנט, וואָס אויף איר הענגט דער צלם, און מיט אַ האַנט פֿאַרדעקט זי די אויגן. מײַן טויטע מאַמע איז צו מיר געקומען צו גאַסט פֿון דער גרוב בײַ קיידאַן, און עס האָט מיך ניט געשראָקן. זי האָט געשמייכלט. און כ׳האָב געזען אויף אירע פֿאַרוועלקטע ליפּן שײַן. זי האָט מיר געבראַכט די ברכה פֿון אַ נײַ לעבן: וועסט לעבן, מײַן קינד. און דעם קלאַנג טראָג איך אַ גאַנץ לעבן פֿאַרזיגלט אין מײַן האַרצן. עס איז געווען דער הייליקסטער חלום פֿון מײַן לעבן. אַ בשורה־חלום. חוץ מײַן פֿרײַנד, דער דאָקטער, וואָס האָט געהאַלטן אויף מיר אַן אויג פֿון אויפֿזיכט, איז כּמעט קיינער ניט געקומען מיך באַזוכן.

נאָך דעם ווי כ׳האָב זיך מיט לייזערן געזעגנט אין באַד־וועריסהאָפֿען, האָבן זיך כּמעט פֿאַרענדיקט אַלע מײַנע פערזענלעכע קאָנטאַקטן. די אַכט פֿרײַע חדשים פֿון 1945 זענען אַריבער אָן גרונטיקע בײַטענישן אין מײַן מצבֿ, חוץ וואָס מײַן געזונט, פֿיזיש, האָט זיך געביטן צום גוטן.

אין 1946 האָב איך זיך שוין אָנגעהויבן ביסלעכווײַז אײַנשפּאַנען אין

געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויטעטן. מײַנע שאַפֿערישע אָנהייבן זענען געווען שיטערע־צעשויבערטע שורות. כ׳האָב ניט געהאַט קיין פֿלאַן פֿאַר מײַן לעבן און שאַפֿן. דאָ איז איצט יעדער געווען אַליין, מיט די אייגענע כּוחות געזוכט זיך אַ נײַעם באַזיס פֿאַר אַ לעבן. ס׳האָט געמיינט: זוכן אַן אָנהאַלט אין אַ פּוסטקייט. די דײַטשישע אינדוסטריע און עקאָנאָמיע איז געווען אין גאַנצן רוינירט. און מיר — אויס־געוואָרצלטע פּערזאָנען, ווי מיר זענען מיט רעכט באַטיטלט געווארן, אָפּיציעל, האָבן מיט פֿרייד אויפֿגעכאַפּט די אידעע פֿון אויסוואַנדערן, עמיגראַציע, עליה. און די עליה, דער מאָדערנער עקזאָדוס, איז געווארן די טרײַבקראַפֿט און מאָטיוואַציע פֿון דעם נאָך־שואה־דור, די יוצאי־גרמניה.

אין דער אָפּוואַרטציַט האָט יעדער אייגנער געמוזט געפֿינען אַ מקור פֿאַר קיום. אַ סך יידן האָבן אויסגעקליבן דעם אַלטערנאַטיוו: שוואַרצער מאַרק. אונדזער פּיין און ליידן האָט דעם מיטל געפֿשרט. אָבער ס׳וואָלט געווען ניט אמת צו שטעמפּלען דעם שוואַרצן מאַרק ווי אַ יידישע מכּה. ס׳איז געווען אַ מכּת־מדינה, וואָס האָט זיך אין אַ קורצער צײַט אויסגעשפרייט איבער גאַנץ דײַטשלאַנד. ס׳איז געווען אַ מין מיסחר־אינטערנאַציאָנאַל, מיט קליינע און גרויסע טראַנספּאָרטן, וואָס זענען אָפּגעקערעוועט געוואָרן צום שוואַרצן מאַרק וווּ הויכע דײַטשישע און אַמעריקאַנער באַאַמטע האָבן געהאַט אַ האַנט און אַ חלק. די אַנדערע טראַנסאַקציעס, אין פֿאַרשיידענע ווערטן און מאָסן, פֿון מיליאָנען ביז קליינגעלט, זענען געווען אַ״ג ״ביַיטענישן״, אָנהייבנדיק פֿון וואַליוטע, איבער הויפּט דאָלאַרן, גאָלד, צירונג און פֿאַרענדיקנדיק מיט אַלערליי־מיניקע הויז־פּראָדוקטן. אַוודאי האָט מען דאָ געשטעלט די געווינענע פֿרײַהייט אין קאָן. עס זענען געווען געניג אַזאַרט־שפּילערס און לעגענדעס זענען אַרומגעגאַנגען אַרום ס׳רובֿ אומבאַקאַנטע ״העלדן פֿון שוואַרצן מאַרק״, וואָס זענען געוואָרן מאַגנאַטן, מיליאָנערן, מיט זעק אָנגעשטאָפּט מיט גאָלד...

אַלץ וואָס אַ מויל קען בעטן, האָט מען געקראָגן אויפֿן שוואַרצן מאַרק פֿאַר אויפֿגעשרויפֿטע פּרײַזן. די ספּעקולאַציע האָט געהאַט אַ מאַגנעטישן כּוח. איך, אין שפּיטאָל און נאָכן שפּיטאָל, האָב עס ניט געדאַרפֿט און דערפֿון הערן ניט געוואָלט, הגם ס׳איז געווען צוזאַמענגעפּלאָכטן מיט די געווײַנטלעכע נײַעס פֿון טאָג.

איצטער איז אָנגעלאָפֿן דער פֿרילינג 1946, ניט ווי דער פֿרילינג מיט אַ יאָר צוריק — ווען כ׳בין געווען אַ טויט־קראַנקער. איצט איז דער גוף געווען געזונט, אָפּגעפֿרישט ווי די נאַטור און נײַ אָנגעלאָדן מיט האָרמאָנען, אויפֿגעלעבט מיט מענערישער תּשוקה. און מיט אַ מין ברוטאַלן חשק האָט דער נאַקעטער גוף געגנומען מאָנען זײַן חלק געגנוס אין געפֿונענעם לעבן: אַ נײַער סאָרט הונגער. דער פֿרילינג האָט פֿאַרשמעקט מיט זיס שיכּרות. בענקשאַפֿטן האָבן זיך געווענקט, חלומות — געווענבט. ס׳האָט זיך געוואָלט זען געסט, הערן אַ פֿריילעך קול, נאָר

קיינער איז ניט געקומען. כ׳בין אַרויס אויף דער לאָנקע, בײַם וועלדל, און גראָד אין דער מינוט האָט אַרײַנגעשפּאַצירט לוי שאַליט. ער האָט אויסגערופֿן: ״אַ מחיה, אַן אמתע דאַטשע — לעבסט ווי אַ מאָנאַרך!..״ כ׳האָב אים גלײַך אויסגעבעסערט דעם טעות: ״ווי אַ מאָנאַך לעב איך, אַן עלנטער מאָנאַך...״ נאָך דעם האָט ער מיך פֿאַרבעטן אַריבערקומען מאָרגן צו מיטאָג, צו זייער משפּחה־שטוב, ניט ווײַט פֿון דאָ. עס וועלן זײַן אַלע רעדאַקציע־מיטאַרבעטער און מע וועט מאַכן אַ לחיים צום אַרויסגיין פֿון ״אונדזער וועג״.

געווען איז עס סוף סעפּטעמבער, די וואָך פֿאַר ראָש־השנה. די היימישע מסיבה איז דורכגעאָנגען אין אַטמאָספֿער פֿון אַ נײַעם אויפֿלעב. קורץ און שטיל די באַגריס־ברכות. מונטערע און פֿריילעבע ווערטער פֿון האָפֿענונג. דאָ האָב איך זיך באַקענט מיט אַ פּאָר נײַע חבֿרים. ס׳איז געווען גוט אויפֿן האַרצן: אָט קומט אונדזער ערשטער ראָש־השנה נאָך דעם גרויסן חורבן, וואָס מיר האָבן דורכגעלעבט. פֿײַערלעך האָט מען אויפֿגעפּראָפּט די פֿלעשער ווײַן און אויסגעלייזדיקט די פֿולע כּוסות פֿאַר אַ נײַעם יידישן אויפֿקום. ס׳איז גרינג געווארן אויפֿן האַרצן. צינגער האָבן זיך צעבונדן. ס׳האָט געזשומט מיט ריידן, מעשׂיות, דערמאָנונגען. אַ גליקלעך־אויפֿגערודערטער שבת־אַחים פֿון אַ פּאָר מנינים יונגע פּענמענטשן, צוזאַמען מיט דער שאַליט־משפּחה, וואָס איז געווען פֿון די אַזוי זעלטן, כּמעט גאָנץ געראַטעוועט פֿון יידישן אומקום.

שפּעט נאָך מיטאָג איז געקומען אַן אויטאָ און אָפּגעפֿירט די געסט קיין מינסק, חוץ איין ישׂראל קאַפּלאַן, וואָס איז געבליבן ווי מײַן אורח ביז שפּעט אין אָוונט. שוין גייענדיק פּאַמעלעכדיק צו מײַן דירה אין געלטענדאָרף, האָט ער מיר אָנדערציילט אָן אַ שיעור מעשׂהלעך און פּאַסירונגען און קאָמישע אינצידענטן פֿון אַלץ און אַלעמען: ״אונדזער וועג״, די דרוקערס, רעדאַקטאָר, שרײַבערס; היסטאָרישע קאָמיסיע, זײַן אייגענע צײַטשריפֿט ״פֿון לעצטן חורבן״; צענטראַל־קאָמיטעט, מעלשטראַסע און כּלערליי כאַראַקטערן, אַז דער אָוונט האָט קוים געקלעקט פֿאַר אים. מיר איז קוים געבליבן אַ געלעגנהייט אַריינצוורעדן אַ וואָרט. אָבער דעם אָוונט האָב איך אָנגענומען אַ באַשלוס, אויסצופֿאָלגן זײַן חבֿרישע עצה און זיך אַריבערקלײַבן אין מינסק. אין מײַנע אויערן האָט ווידער אָפּגעקלונגען דער עכא פֿון די ווערטער פֿון יונגן בחורל, מײַן בעט־שכן אין שפּיטאָל: בויען אַ נײַעם מאָרגן. פֿאַר וואָס בין איך ביז איצט געווען פֿאַסיוו צום בוי־אַרויסרוף? בעצם איז דאָס בויען אַ נײַע היים געווען אַלט. אַלט ווי דאָס יידישע פֿאָלק, ווי זײַן לאַנגע היסטאָריע, ווי דער ייִד, ווי דער יידישער מענטש אין די גלותדיקע צעשפּרייט־קייטן. עס האָט געהאַט געזונטע, טיפֿע און שטאַרקע וואָרצלען אין דער מענטאַליטעט און פֿילאָסאָפֿיע פֿון צענדליקער יידישע דורות: לעבן, קיום אויף אייגענע נאַציאָנאַל־פֿאָלקישע יסודות. דאָס האָט געמיינט, אויפֿשטיין פֿון

דערשלאָגנקייט און מיט אַ נײַ־אויפֿגעליבטיקטן גלויבן און פֿרישע כּוחות זיך שטעלן צום אויפֿבוי פֿון אַ נײַע בית־ישׂראל. אויך דעמאָלט, אין די סאַמע אויפֿטרייסלענדיקע און בלוטיקסטע תּקופֿות, האָבן אונדז באַגלייט די האָפֿענונג און דער גלויבן אין מאָרגן.

ניט אַנדערש קען מען דערקלערן און פֿאַרשטיין די אויסטערלישׂ־פֿאַקטישע סימבאָליק: יידיש־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס בעת דעם סאָוועטישן רעזשים; אַן אילעגאַלע העברעישע אויסגאַבע פֿון די זעלביקע ציוניסטישע יוגנטלעכע, "הניצוץ", וואָס האָט געהאַט איר המשך אין דעם אַרבעטס־לאַגער 1, קאָופֿערינג־דאַכאַו. דאָס איז נאָר אייןווינקל פֿון דער פֿראַנטאַרענע, קאָוונע און ליטווישער יידנטום, אָבער דער קעמפֿערישער אַנטי־נאַצישער אַקטיוויזם אין זײַנע אַלע פֿאָרמען, פֿון יחידיש־פֿאַסיוואָר שעדיקערײַ ביז דעם אָרגאַניזירטן פֿאַרטיזאַנישן קאַמף און ווידערשטאַנד, איז געווען אומעטום און די גאַנצע צײַט.

דער מעכאַניזירטער פֿויסט פֿון ראַסיסטישן רײַך האָט זיך אַרײַנגעריסן אינעם יידישן לעבן מיט אַן אימפּאַקט פֿון אַ נאַטור־קאַטאַסטראָפֿע און פֿאַרטיליקט אַ גאַנץ דריטל פֿונעם פֿאָלק. אָבער קיינער, קיינער פֿון אונדז האָט דעמאָלט ניט דערוועגט צו טראַכטן אין קאַטעגאָריעס פֿון סוף. עס איז ניט אויפֿגעקומען אַ שאָטן פֿון מינדסטן ייאוש בײַ די קינדער פֿון פֿאָלק ישׂראל, בײַ לעבן געבליבענע, בײַ דער שארית־הפּליטה. ניט געקוקט אויף מײַן פֿלעגמאַטישן פּסיכישן מצבֿ, אויף מײַן אומעט, האָב איך אָבער אַלץ געזען, געהערט, געווּסט. אַפֿילו באַוווּנדערט דעם נס פֿון דעם לעבעדיקן אויפֿוואַך, און ניט איין מאָל געטראַכט און געוואַרט, אַז די גוטע האַנט, וואָס האָט מיך געבראַכט ביז אַהער, וועט מיך אַ שטויס טאָן צום לעבן.

און דאָס יידישע לעבן האָט שוין מער אויף אַ רגע ניט אויפֿגעהערט. עס האָט זיך וויַטער באַוועגט. יונגע טריט און יונגע שטימען, בויען און זינגען. מאַרשירן אין לאַגער־גאַסן, אין דיַטשישע שטעט, מיט פֿאַרלאַנג און פּראָטעסט: עליה! עליה!! מיטן האַרטן־מונטערן גאַנג קומען זיי צום פֿאַרמעסט, די געפּרוווטע מיליטער־לײַט, פּאַרטיזאַנער, מלחמה־העלדן. אונטער זוניקע בלאָ־ווײַסע פֿאָנען רײַסן זיי זיך צום נײַעם מלחמה־פּראָנט: אנו עולים אַרצה. און אַלע, דער גאַנצער יידישער עולם פֿלעכט זיך אַרײַן אין דעם שטורעממאַרש: אונדזער ארץ־ישׂראל! ארץ־ישׂראל שלנו! דונערט אויס די דעמאָנסטראַציע און מיט אַ מאָל טוט אַ פֿלאַטער אַ נײַער ניגון: "און ס'וועט אַ פּויק טאָן אונדזער טראָט: מיר זײַנען דאָ!", כאַפּן אַלע אונטער. אַזוי איז עס געווען! און איך, דער אָפּטריניקער, דער פֿאַרגעסענער דעזערטיר, האָב ווידער מיט יוגנטלעכער פֿרייד און שטאָלץ איבערגעלעבט די העלדישע דראַמע פֿון פֿאָלקישן רענעסאַנס און אויפֿבוי.

אין דעם אַלגעמיינעם קאָנטעקסט האָב איך אָנגעהויבן בעסער זען און שטאַרקער פֿילן מײַן אייגן לעבן און גורל. מיט אַ טיפֿערן אינטערעס האָב איך

געזונט די אַלטע פֿאַרבינד־גלידער צום עבֿר. כ׳האָב געוואָלט זיך צוקלאַמערן צו עפּעס האַפּטיקס, צו אַ נעכטן וואָס האָט געהאַט אַ באַטײַט — די משפּחה. און פֿון איר זענען מיר געבליבן בלויז דרײַ: איך און נאָך צוויי ברידער, אין דרום־אַפֿריקע, אין יאָהאַנעסבורג. מיט דעם משפּחה־קאָנטאַקט אין דרום־אַפֿריקע האָב איך געהאַט שוועריקייטן פֿראָבלעמען, שאַרפֿע עמאָציאָנעלע אַנטאַגאָניזמען און אַ סך זײַטיקע שטערונגען, וואָס כ׳האָב שוין אָנגעטײַט וועגן זיי אין די פֿרײַערדיקע קאַפּיטלען. איך האָב דעם בלוטפֿאָדעם געהיט און געצערטלט מיט אַ מין הייליקער פֿרומקייט. ער איז דאָך געווען, אין געטאָ און לאַגער, איינער פֿון מײַנע ליבטיקע אָנהאַלט־פונקטן צום לעצטן רעשטל לעבן. וועלן ניט דער ״אַפֿריקע־סענטימענט״, וואָלט איך דען געקענט אויפֿגעבן מײַן איבערוואַנדער־חשק קיין אַפֿריקע?

נאָך שווערער איז מיר געווען אין מײַן אַליינקייט, עלנטקייט, פֿאַרלאָזנקייט. אפֿשר דערפֿאַר פֿלעג איך צום אָנהייב זיך ניט קענען דערוואַרטן אויף די רשימות מיט נעמען פֿון לעבן־געבליבענע, וואָס זענען אַרויסגעהאַנגען געווארן אויף די מודעה־טאָוולען. קיין איינער פֿון מײַנע איז ניט צוריקגעקומען פֿון דאָרטן. און דער טרויער האָט, ווי אַ שוואַרצע וואָראָנע, אָנגעהויבן פּיקן אין מאַרך. אפֿשר איז דאָס געווען דער פֿאַרויס־אָנזאָג פֿון יענעם קאָשמאַריקן חלום אין מײַן ערשטן טאָג פֿון גאולה: דער פֿינצטערער פֿויגל וואָס האָט אויסגעפּיקט אין מײַן מאַרך די פֿרעלודיע פֿון מײַן לעבן. צוזאַמען מיט דער אויפֿבוי־שׂימחה איז עס אויך געווען די שרעק פֿאַר דעם פֿאַרשלייערטן טונקעלן מאָרגן, אין שאָטן פֿון אַפֿריקע־קאָנטינענט.

אין די ערשטע טעג זענען טאַקע אָנגעקומען עטלעכע צעטעלעך, איינס נאָכן אַנדערן, פֿון רויטן קרייץ אין דער שווייץ. דאָרט איז געווען מײַן נאָמען. אַ ברודער זוכט מיך. איך זאָל גלײַך ענטפֿערן אויפֿן אַדרעס אין יאָהאַנעסבורג — און אויף צוריק איז קיין אַדרעס ניט געווען. מײַן ערשטער פֿאַרדראָסיקער חשד האָט מיך צערודערט. כ׳האָב זיי אַרײַנגעלייגט אין מײַן שפּיטאָל־שאַפֿקע בײַ דער בעט. איצט האָב איך באַמערקט, אַז מײַן בעט־שכן און אויך אַנדערע אַרום, קריגן בריוו, שרײַבן בריוו, זוכן אין די נײַע אויסגאַבעס מיט נעמען פֿון די לעבן געבליבענע, זענען פֿאַרנומען... און איך בין זיי מקנא געווען. איך האָב זיך טאַקע אויס־געטשוכעט פֿון מײַן אַפּאַטיע, אָבער קיין רו האָב איך ניט געפֿונען און ניט געקענט שלאָפֿן אין די נעכט. איצט, ווי אין די ערשטע נעכט נאָך דער באַפֿרײַונג, פֿלעגט די פּראָצעסיע פֿון שטומע געסט אָנשוועבן צו מײַן בעט. איך האָב זיי געקענט: די אויסגעלאָשענע וויסע אויגן, די פֿאַרקאַלכטע פּנימער. אָט די געשטאַלטן מיט געשטרעקטע הענט.

איך האָב שוין פֿון פֿרײַער געווויסט וועגן יונגן קוועקזילבערדיקן ראַבײַ קלאַוזנער,

וואָס איז געווארן אַ מין לעגענדאַרע פֿיגור בײַ די באַפֿרײַטע יידן און אויך אַ גאָר אָפּטער גאַסט אין אונדזער שפּיטאָל. ער האָט געהאָלפֿן מאָראַליש און פּראַקטיש די דערשלאָגענע צעטומלטע מענטשן בעת זייערע ערשטע וואַקלדיקע טריט אין דער נײַער וואָר. ער האָט פֿאַר זיי געזוכט משפּחות, געשאַפֿן קאָנטאַקטן, געשיקט פֿאַר זיי בריוו, אַליין געשריבן, און ער האָט געבראַכט פֿרייד און גוטע בשׂורות צו צעבראָכענע הערצער.

איך האָב באַשלאָסן אָנצושרײַבן אַ בריוו צו מײַנע ברידער און דורך אים אָפּשיקן. כ׳האָב געדענקט די גאַס, אָבער ניט דעם נומער. און דאָ, אַז כ׳האָב שוין געהאַט אַלץ צוגעגרייט, אַפֿילו מײַן ווײַז־קאָרטל מיט בלויז אַן אָרעמען נאָמען, האָב איך אין מײַן נײַ־שפּיטאָלישער עם־הארצישקייט אַנטדעקט, — אַז איך בין ממש אָדם־נאַקעט. איך בין געווען דערשטוינט פֿון מײַן אָפּגעלאָזנקייט: צום ערשטן מאָל האָב איך פֿאַרגעסן אָן זיך אַליין! מער פֿון מײַנע שפּיטאָל־פּיזשאַמעס האָב איך אויף מײַן גוף קיין פֿאָדעם ניט געהאַט. יאָ, מײַן איינציק פֿאַרמעגן איז געווען אַ לעדערנער רימען נאָך פֿון מײַן ריגע־סטאַנציע. כ׳האָב אים מיט סכנות דורכגעשמוגלט דורכן קאַצעט און געהאַלטן אין מײַן בעטשאָפֿקע.

איך האָב מיט פֿאַרדראָס זיך דערמאָנט, אַז בעת מע האָט דאָ אָנגעשטאָפּט דעם קליידער־לאַגער מיט טראַנספּאָרטן בגדים, און ס׳איז געווען אַן אָנגעלאַף פֿון אַלע עקן פֿון שפּיטאָל, מיט מעסטענישן און כאַפּענישן, האָט עס מיך אַפֿילו ניט געאַרט אויף אַ האָר. איצט בין איך געווען אין כּעס אויף זיך אַליין. ס׳איז מיר ניט קיין חרפּה צו גיין טרעפֿן טשאַפּליין קלאָוזנער אין פּיזשאַמעס, אָבער אַ גאַנץ לעבן וועל איך דאָך ניט בליבן אין שפּיטאָל.

דער געדאַנק האָט מיך אַוועקגעטראָגן צום ביוראָ וווּ כ׳האָב גראָד געטראָפֿן דעם ווירטשאַפּט־פֿאַרוואַלטער, וואָס האָט בכּבֿודו־ועצמו גענומען דעם שליסל און מיך אַוועקגעפֿירט צום לאַגער. ער האָט באַדויערט וואָס עס איז געבליבן אַזאַ קליינער אויסקלײַב. אויף מײַן מזל האָב איך געפֿונען אַ שיין אָנצוגל, וואָס איז געווען אין מאָס צו מײַן כּמעט יינגלשער דינקייט. קיין שיך צו מײַן מאָס איז ניט געווען, און כ׳האָב געמוזט ווײַטער גיין אין די שוואַרצע טופֿליעס מיטן אויפֿ־גריסענעם נעזל, וואָס כ׳האָב געטראָגן די גאַנצע צײַט. כ׳האָב מײַן באַקליידער באַדאַנקט פֿאַר זײַן "טראָגט געזונטער־הייט!..." ווי מע איז זיך נוהג.

גלײַכגילטיק בין איך אַראָפּ די ברייטע טרעפּ מיט די פּיזשאַמעס אין אַ פּאָפּיר־זעקל. אין אַרײַנגאַנג, בײַ די דרויסנדיקע טרעפּ, איז געשטאַנען אַ רעדל מענטשן אַרום אַ דינער־שפּרודלדיקער פֿיגור, אַן אַמעריקאַנער מיליטער־מאַן. זײַן שוואַרצע טשופּרינע איז געווען צעפּלוישעט. זינגעוודיק און אַ ביסל קאָמיש האָט ער אַראָפּגעקײַקלט פֿון דער צונג ווערטער, וואָס האָבן געזאָלט זײַן אויף יידיש, און זײַנע בליציק־שוואַרצע אייגעלעך זענען זיך פֿריילעך צעשפּרונגען וועג די אַרומיקע

האָבן אַפּראָבירט זײַנע רייד. אַ צופֿרידענער וואָס דער טאָג איז מיר מזלדיק און אַז כ׳בין נאָך אָנגעקומען אין דער צײַט צום יריד, האָב איך צוגעשטעלט מײַן אויער.

זײַן ייִדיש, מיטן אַמעריקאַנער אַקצענט, איז מיר געווארן מער קלאָר, ניט צעדרײבלט. קענטיק, אַז ס׳איז ערשט געווען דער אָנהייב פֿון דעם ספּעקטאַקל, און ער האָט זיך געפֿלײַסט, אַז מע זאָל אים פֿאַרשטיין. ער האָט אַ פֿריידיקן פּאָך געטאָן מיטן בינטל בריוו אין זײַן האַנט, וואָס ער האָט איצט געקראָגן פֿון די ייִדן אַרום, און אויסגערופֿן מיט אַ שאַרף־אַקצענטירטן ריש: ״נאָ וואָרררי, נאָך הײַנט גייט עס אַרויס מיט מײַן פּאָסט, עקספּרררעס!״ מיט אַ מאָל האָט ער זיך אַ דרייַ געטאָן, מיך אָנגעקוקט אַ רגע און איבער די קעפּ פֿון געזעמל צו מיר געזאָגט: ״דיר זע איך דאָ צום ערשטן מאָל. ווילסט מסתּמא אַ שמועס טאָן פֿריוואַט...״ איך בין געווען דערשטוינט פֿון זײַן אויפֿמערק, און נאָך מער פֿון זײַן פֿאַרשטיין.

ער האָט זיך אַרויסגערוקט פֿון טומלדיקן רעדל און מיך אָפּגעפֿירט אַ פּאָר טריט אין אַ זײַט. ווי דער ייִדישער שטייגער, האָב איך אים אָפּגעשטעקט אַ ״שלום־עליכם, רבי״ (אויף מײַן צונג האָט זיך נאָך דעמאָלט ניט געלייגט דער טיטל ״ראַבײַ״) און אים געזאָגט מײַן נאָמען. ער האָט זיך דערפֿרייט און זײַן קליינע שוואַרצע געשטאַלט האָט זשוואַווע אונטערגעטענצלט: ״כ׳האָב גליַיך פֿאַר־שטאַנען אַז דו ביסט עס. שאַליטאַן האָט דערמאָנט דײַן נאָמען... קענסט אים דאָך... ער וויל דאָ מאַכן אַ פּייפּער...״ כ׳האָב אים איבערגעשלאָגן די רייד: ״ניין, איך ווייס ניט ווער דאָס איז״. ער האָט מיר אָנגעקוקט מיט אַ פֿראַגע: ״זײַט איר נישט צוזאַמען געווען אין לאַגער?״ כ׳האָב אים דערקלערט, אַז עס זענען געווען אַ סך לאַגערן, און נאָך מער ייִדן און ניט אַלעמען האָט מען געקענט. ״ער וועט נאָך צו דיר קומען און דערציילן די סטאָרי... איך העלף אים...״ פֿלוצלינג האָט ער געפֿרעגט: ״און וואָס קען איך טאָן פֿאַר דיר?״ זײַן גרייטשאַפֿט האָט מיך געמונטערט: ״זײַן מײַן העלפֿער, העלפֿן אויפֿשטעלן דעם קאָנטאַקט מיט מײַנע ברידער אין דרום־אַפֿריקע״, און כ׳האָב אים איבערגעגעבן מײַן בריוו מיט די זוכצעטלען פֿון רויטן קריַיץ. ער האָט מיר געזאָגט אַז דאָס וועט גיין גיך און כ׳וועל באַלד האָבן אַן ענטפֿער. און ס׳איז טאַקע אַזוי געווען.

דאָס איז געווען אַן אומבאַקאַנטע וויַיטע וועלט, וואָס האָט מיך אי געצויגן, אי געשראָקן. ראַבײַ קלאָזנער האָט אויסגעפֿירט זײַן שליחות איידל און מיט מסירות, און כ׳האָב אים ליב געקראָגן. אין מײַנע אויגן איז ער געווען אַ יונגער פּאַסטעך פֿון אַ סטאַדע בלאָנקענדיקע שעפֿעלעך, אַנטרונענע פֿון די וועלפֿיש־ראַסישע ציינער.

איך בין צוריקגעקומען צו מײַן שפּיטאָלבעט מיט אַ ניַי־אויפֿגעריכטן גלויבן און מײַן עצם לעבן האָט זיך אָנגעהויבן שנעל בייַטן: די טעג — זוניקער, די האָריזאָנטן — אויסגעברייטערט. און כאָטש דער נעכטן פֿון דער זינקענדיש האָט זיך ניט געלאָזט פֿאַרגעסן, זענען די טעג געווען ווייַט אָפֿן מיט גלויבן און האָפֿן.

כ׳האָב אָנגעהויבן אַרויסקריכן פֿון מײַן אַלייגקייט־שאָל, און דערזען די ברידער און שוועסטער, וואָס כ׳האָב מיט זיי דורכגעבראָדזשעט דורכן קאַטאַסטראָפֿע־זומפּ, ווי זיי האָבן זיך אַזוי וווּנדערלעך און וויטאַל אײַנגעשלאָסן אין לעבן פֿון די נײַע יידישע דורות, די דורות, וואָס זיי אַליין באַשאַפֿן מיט זייערע ליבטיקע טראָפּנס געראַטעוועט בלוט.

דאָס איז געווען אַן אויסטערלישער מוסטער פֿון אַן אינטעליגענט און פֿיזיש לעבן, וואָס קומט נײַ אויף. און איך, דער וואָס האָט מיט עטלעכע וואָכן צוריק קוים געשיפֿעט, בין געווען אַן איבערגעביטענער. מיט אַ מאָל האָט אין מיר ווי אויפֿגעריסן אַ קוואַל פֿון ענערגיע: איך האָב וויידער געוואָלט טאָן, יאָגן, לויפֿן. אין די נאָכמיטאָגס בין איך מער ניט געשלאָפֿן, און מײַן טאַבלעטן־קאָלעקציע האָב איך צוריקגעשיקט מיט דער קראַנקן־שוועסטער: איך האָב באַשלאָסן זײַן געזונט...

מײַן דאָקטער איז ספּעציעל געקומען און מיר גראַטולירט: "גוט אַזוי!" האָט ער פֿרײַלעך געזאָגט. און האָט מיר פֿאַרטרויט אַ געהיימע ידיעה: מע גרײַט זיך צו קאָנפֿיסקירן הײַזער אינעם דערבײַקן דאָרף פֿאַר די געזונט־ווערנדיקע פּאַציענטן. "כ׳וועל זײַן אויף דער וואַך!" דאָס האָט מיך אָנגעפּאָמפּעט מיט נײַעם מוט. איך פֿלעג איצט אַ סך שפּאַצירן. געלייענט ביכער און צײַטונגען. געזונט אין די ליסטעס און אויסגאַבעס פֿון די לעבן געבליבענע, אָבער מער ווי מײַן אייגענעם נאָמען האָב איך ניט געפֿונען... קיין איין משפּחה־מענטשן, אייגענע, קרובֿים זענען מער פֿון דעם אייביקן דאָרטן ניט געקומען. דאָ האָבן קיין נסים ניט פּאַסירט.

קיין מינכען זענען אָנגעקומען די ערשטע שוואָלבן פֿון ארץ־ישׂראל – עטלעכע חבֿרים פֿון דער יידישער בריגאַדע, וואָס האָט געקעמפֿט אויפֿן איטאַליענישן פֿראָנט, ווי אַ מיליטערשע איינהייט פֿון דער בריטישער אַרמיי. קיין נעמען האָט מען ניט געווווסט, בלויז אַז זיי זענען פֿון ליטע. דאָס איז געווען גענוג, אַז אין מיר זאָל זיך צעברענען אַ ווילן זיי צו זען. פֿון שפּיטאָל איז כּמעט יעדן באַגינען אַרויסגעפֿאָרן אַן אויטאָבוס צו דער שטאָט. איך בין מיטגעפֿאָרן. איך האָב געוואָנדערט אין דעם דײַטשישן מוזיי, דעם צענטראַלן פּונקט פֿונעם יידישן לעבן דעמאָלט אין מינכען, און כ׳האָב גענישטערט אין די פּנימער פֿון יידן־געסט.

און פֿלוצלינג אַן איבערראַשונג; צוויי חבֿרים פֿון אונדזער באַוועגונג, השומר־הצעיר, ווי זיי וואָלטן אַראָפּגעפֿאַלן פֿון הימל... מיר שטייען איינע קעגן די אַנדערע און קוקן זיך אָן. דערקענען זיך. איינער – מײַן יונגער חבֿר פֿון קיידאַן, צמח בערגער־הררי, און דער צווייטער – יהודה טובין, אַ חייל פֿון דער בריגאַדע. מיר כאַפּן זיך אַרום, קושן זיך. אין האָרצן – טרויער און באַגעגעניש־פֿרייד, אין די אויגן – הייסע טרערן. די שטאַמלדיקע ווערטער – ווי גלייקע קוילן אויף דער צונג. און קוים וואָס מיר באַווײַזן צו זאָגן איינער דעם אַנדערן דעם אויסגעבענקטן "שלום", פֿאַלן שוין די סירענעס אין זייערע אויטאָס: "מהר! גיכער!"

איך בין די נאַכט געשלאָפֿן אין "דויטשן מוזעום", אויף אַן אײַזערן מיליטעריש בעטל. ס׳איז געווען חודש יולי, דרײַ חדשים נאָך דער באַפֿרײַונג. איך בין נאָך אַלץ געווען אַ פּאַציענט אין שארית־הפּליטה־שפּיטאָל. אין די עטלעכע רגעס פֿון דעם נעכטיקן צוזאַמנעטרעף, האָבן מײַנע חבֿרים מיט אַ מאָל אָנגעהויבט אין מיר די בענקשאַפֿט צו אַן אמתער פֿרײַהייט. כ׳האָב דערפֿילט דעם ריח פֿון יונגע טעג און געווען גרייט צו אַנטלויפֿן פֿון שפּיטאָל, אַפֿילו אָט די רגע! די נאַכט האָט זיך סודותדיק געוויקלט הינטער די מאַסיווע רוימען, ווי דער שוידערפֿילם פֿון מײַן נעכטן וואָלט זיך דאָ ערגעץ געדרייט. ס׳איז געווען פּײַנלעך קאַלט. קוים זיך דערוואַרט אויף טאָג, האָט זיך דאָ אָנגעהויבן אַ באַוועג, אַ געאײַל, אַ לויפֿענישׂ.

איך האָב געהאַט ענוג צײַט ביז מײַן יאָזדע צוריק אין שפּיטאָל. שפּאַצירנדיק אין פֿאָדערשטן מוזיי־צימער, צווישן טישלעך און שאַפֿקעס פֿון פּראָוויזאָרישׂ ביוראָ־קעמערלעך, האָט זיך אַ האַנט פֿלוצלינג אַ צי געטאָן און מיך פֿאַרהאַלטן. דאָס איז געווען אַן אַקטיוור חבֿר פֿון דער ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג, נאָך פֿון די סאָוועטישע און נאַצישע רעזשימען, וואָס האָט אָנגעפֿירט מיט דער קאָנספּיראַטיווער קולטור־אַרבעט און אַרויסגעגעבן דעם אילעגאַלן "הניצוץ", שלמה פֿרענקעל. ער האָט מיר דערציילט וועגן דער לעצטער קאָנפֿערענץ פֿון זייער באַוועגונג, און אַז זיי האָבן באַשלאָסן וויַטער צו אַרבעטן אונטערן פֿריִעדיקן נאָמען "אבצ" (אירגון בני־ציון). און ער האָט מיר מיט שׂימחה געזאָגט: "פֿאַר דיר האָב איך אַ מתּנה. ספּעציעל פֿאַר דיר, די ערשטע מימעאָגראַפֿירטע זאַמלונג פֿון "הניצוץ" מיט דער אָריגינעלער פּאָעמע, וואָס דו האָסט אָנגעשריבן אין לאַגער איינס־דאַכאַו". איך בין געווען געירט פֿון זײַן אויפֿמערק, און ער האָט באַשטעלט בײַ מיר נײַע שירים פֿאַר די אויסגאַבעס, וואָס וועלן דאָ וויַטער אַרויסגיין.

אין די זעלביקע טעג זענען אָנגעקומען צוויי בריוו מיט אַ מאָל פֿון מײַנע ברידער, בריוו פֿון אַ חבֿרטע פֿון בערגן־בעלזען, פֿון מײַן פֿלימעניק לייזערן א״א. "ביסט געוואָרן אַן אַדרעס..." — האָב איך זיך געפֿרייט מיט מײַן באַשיידענער פּאָפּולערקייט. דאָס זענען געווען שיינע מינוטן פֿון העכסטער עקזאַלטאַציע, אַפֿילו מיט אַ פּיצל פּאַפּירעלע, וואָס דערגייט צו מיר, האָב איך זיך געפֿרייט.

איין טאָג האָט מיר מײַן דאָקטער געמאַכט אַ סורפּריז — ער האָט מיר געבראַכט אַ גאַנצן בויגן מיט אַ העברעישן שיר, וואָס איך האָב אָנגעשריבן אין דאַכאַו־אַרבעטלאַגער,ווינטער 1945. אַ גליקלעכער האָב איך אויסגעשרײַבן: "ווי קומט עס צו אײַך, דאָקטער? איך זוך עס אַרום פֿון סאַמע ערשטן טאָג נאָך דער באַפֿרײַונג". דער דאָקטער האָט געלאַכט: "אָט טאַקע פֿון דאָרטן קומט עס. דער סאַניטאַר האָט עס געפֿונען אין אײַער קאָצעט־רעקל, דעם לעצטן טאָג פֿון אַפּריל, נאָך דעם ווי איר זײַט אַרויס פֿון דוש... אויף אײַער האַלב־פֿאַרפֿוילטן קאָצעט־רעקל

איז נאָך געווען דער העפֿטלינג־נומער און ביז היינט האָט געדויערט ביז מע האָט עס דעשיפֿרירט און אויסגעפֿונען דעם באַלעבאָס...״

ס׳איז געווען מיטן זומער — דער ערשטער זומער פֿון צוריק ווערן מענטשן, פֿרייַע מענטשן מיט אַן אייגענעם ווילן. אויך געשעענישן זענען יעדן טאָג אָנגעלאָפֿן נייַע, פֿרישׁ־צאַפֿלדיקע, און אין האַרצן האָבן ווידער אויפֿגעוואַכט יונגע בענקשאַפֿטן, געצויגן ערגעץ, געגאַרט צו עמעצן, געזונטקייט און אויסגעלאָזנקייט. אין איינעם אַזאַ טאָג האָט זיך נאָענט צו מיין בעט צוגעשטעלט אַ דינער, יונגער בחור, וואָס איז געווען, אויפֿן ערשטן בליק, אַ ביסל קאָמיש געקליידט: די הויזן קורץ און שמאָל, פֿאַר זיינע שלאַנקע פֿיס. די העמד אַרויסגעוואַקסן פֿון די שמאָלע אַרבל פֿון דער ענגער קאָרטענער מאַרינאַרקע. זיין הילוך האָט קיין ספֿק ניט איבערגעלאָזט, אַז ער איז אַ שארית־הפֿליטה־יונגער־מאַן, וואָס האָט זיך אויסגעפֿרצט אין מאָדערנע בגדים. אַ זיבעטער חוש האָט מיר גלייַך אונטערגעזאָגט ווער דער פֿאַרשוין איז. ער האָט מיר אויסגעשטרעקט אַ לאַנגע, שטיינפֿע האַנט און געזאָגט: ״איך בין לוי שאַליטאַן, אַ יידישער שרייַבער...״ כ׳האָב אים איבערגעהאַקט: ״איך ווייס שוין אַלץ, ראַבײַ קלאַוזנער...״ און ער: ״אַבי ער זאָגט, אַז איר ווייסט ניט... האַ?״ ער האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ ברעג בעט און מיר אָנגעהויבן דערציילן וועגן זיך. וועגן דער משפּחה, וואָס חוץ דעם טאַטן האָבן זיך אַלע געראַטעוועט. איצט לעבן זיי אין געלטענדאָרף. דאָ ניט ווײַט... איך זאָג אים, אַז מיר וועלן אפֿשר זיין שכנים, וויַיל איך וועל מעגלעך גאָר גיך אויך אַריבערגיין אַהין. נאָך אַ סך ריידענישן דערציילט ער מיר, אַז אויף ראָש־השנה וועט מסתּמא אַרויס דער ערשטער נומער פֿון אַ צייַטונג ביים יידישן צענטראַל־קאָמיטעט אין מינכען. ער וועט זיין דער רעדאַקטאָר. און געקומען איז ער מיך בעטן אָנשרייַבן דאָס ערשטע ליד. ער האָט זיך מיט מיר פֿרײַנדלעך געזעגנט און נאָך אַ מאָל דערמאָנט וועגן זיין ביטע — איך זאָל חלילה אים ניט אַנטוישן...

דער דראַמאַטישער אויפֿוואַך און אויפֿלעב־פֿראָצעס פֿון דער שארית־הפֿליטה איז וויַיטער אָנגעגאַנגען מיט אַ פֿאַרשנעלערטן טעמפּ. אין דער לופֿט האָבן נאָך וויבערירט די קלאַנגען און פֿראָטעסטן פֿון די מאַסן־דעמאָנסטראַציעס, דער ציטעריקער אויסגעשרייַ פֿון בן־גוריון, אין מינכען, צום געוויסן פֿון דער וועלט; די נייַ־אויפֿגעקומענע ״בריחה״ האָט שוין אַרגאַניזירט און דורכגעפֿירט דרינגענדיקע הצלה־אַקציעס פֿון יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך געפֿונען אין גויישע הענט און אין די מאָנאַסטירן, ווי אויך פֿון מאַסן בלאָנדזשענדיקע־לויפֿנדיקע יידן אין דעם עמק־הבכא פֿון מיזרח־אייראָפּע.

מיין האַרץ האָט מיטגעריטעמט מיט דער מוזיק פֿון אַ נייַער גלאָריע. און אָט, אין איינעם אַ טאָג האָט נאָך איין וווּנדער זיך אַנטפּלעקט פֿאַר אונדז: אויף אונדזערע האָריזאָנטן האָט זיך באַוויזן די יידישע בריגאַדע פֿון ארץ־ישׂראל, חיל

(חטיבה יהודית לוחמת), וואָס איז אָנגעקומען פֿון די איטאַליענישע פֿראָנטן, ווי די געסט פֿון דער שארית־הפּליטה. מיט זיי האָט אַרײַנגעשטראָמט אַ כוואַליע פֿון ענטוזיאַסטישער פֿרייד, פֿאַרן כלל ווי אויך פֿאַרן פּרט. און איך בין געווען איינער פֿון די גליקלעכע, וואָס איז געקומען מיט עטלעכע פֿון די געסט אין אַ נאָענטן, צו מאָל חבֿרישן קאָנטאַקט. אָבער די אַלגעמיינע אויפֿטריטן זייערע, זינגען, טאַנצן, שפּילן, האָבן געהאַלטן פֿאַרפֿישופֿט דעם יידישן עולם. און זאָל אַפֿילו זײַן, אַז ניט אַלע האָבן אַלץ פֿאַרשטאַנען אויף עבֿרית, איז דאָך אָבער געווען דער יידישער גײַסט וואָס האָט צוזאַמענגענשמהט אַלע יידן. דאָס איז געווען די באַדײַטנדיקסטע קולטור־מתּנה פֿאַר דער שארית־הפּליטה.

צו אונדז אין שפּיטאָל איז אַראָפּגעקומען אַ פלוגה פֿון חיילים מיט עטלעכע אָפֿיצירן. זיי זענען געבליבן אויף אַ גאַנצן טאָג מיט אַ שטיק נאַכט. זייער פּראַקטישע הילף איז שוין ניט געווען נייטיק, אָבער זיי האָבן דעם שפּיטאָל־קלימאַט גלײַך צעקוואַלט מיט ארץ־ישׂראלדיקער יום־טובֿדיקייט; זיי זענען געווען מיט אַלעמען און אומעטום: בײַ די בעטן פֿון די נאָך שוואַר קראַנקע, שפּאַצירט אין די קאָרידאָרן מיט די פֿאַציענטן, געזעסן אין דער גאָרטן־אַלעע אויף די בענק. זיי זענען געווען פֿאַראינטערעסירט צו הערן, וויסן און רעקאָרדירן די טראַגישע איבערלעבונגען בעתן חורבן.

איך האָב גראָד אַ קורצע צײַט פֿאַר דעם אָנגעשריבן אַ גרויסן מין ווידוי־מאמר, מײַן בגידה און חטא צו די אידעאַלן פֿון מײַן חינוך און תּנועת־נוער. ס׳איז מיר קיין מאָל ניט אויפֿגעקומען די מחשבֿה, אַז די גיהנום־איבערלעבונגען בײַ די דײַטשן זענען אַן אָפּקומעניש און אַ כּפּרה פֿאַר מײַנע נאַרישע מעשׂים. מײַן ליבֿד און פּײַן האָב איך אויפֿגענומען מיטן פֿולן באַוווּסטזײַן, אַז איך טייל דעם היסטאָרישן יידישן גורל ווי אַ זון פֿון פֿאָלק אין אַ תּקופֿה פֿון טיפֿסטער מענטשלעך־מאָראַלישער ירידה. און בײַם טרעפֿן די פּשוטע און שטאָלצע בריגאַדע־מענער, בין איך געווען אַבסאָלוט צעטרייסלט.

דער ערשטער אויף מײַן וועג אין שפּיטאָל איז מיר אָנגעקומען אַ בריגאַדע־קציץ, דאַבט מיר, אַ קאַפּיטאַן, מיטן נאָמען חוטר־ישי. זײַן תּנכישער נאָמען האָט מיך פֿאַרחידושט. נאָך דעם האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין דעם ציווילן לעבן איז ער אַן עורך־דין. זײַן וואַרעמקייט און סימפּאַטיע האָב איך גלײַך דערפֿילט.

געזעסן זענען מיר אין מײַן שוין פֿריוואַטן צימער, אויפֿן העבסטן שטאָק פֿון שפּיטאָל, וואָס כ׳האָב געהאַט געקראָגן אַ קורצע צײַט פֿריער, ביז ס׳וועט זײַן אַ דירה אינעם דאָרף דערבײַ, ווי מע האָט מיר געהאַט צוגעזאָגט. מיט אַ פּאָר טעג צוריק איז דאָ געווען דורכגעפֿאָרן דער העברעישער משורר נוח שטערן, אַן אָפּשטאַמיקער פֿון דער שטאָט יאַנעווע, און האָט זיך אַרײַנגעכאַפּט צו מיר אויף עטלעכע מינוט. דעמאָלט טאַקע האָב איך אים דערציילט וועגן מײַן מאמר און אַז

כ׳וואָלט וועלן עמעצער פֿון דער בריגאַדע זאָל עס לייענען. האָט מיר איצט מײַן גאַסט געזאָגט: ״נוח האָט מיר שוין אַלץ דערציילט. כ׳וויל עס הערן פֿון דײַן מויל״.

איך האָב עס פֿאַר אים געלייענט. געפֿילט אַז ער איז אויפֿגעציטערט. ס׳האָט לאַנג געדויערט. בײַם סוף האָט ער געדריקט מײַן האַנט און געזאָגט: ״ס׳איז אַן אָרנטלעכע אַפּאָלאָגעטיק, אָבער פֿאַר וואָס ווילסטו עס לאָזן אין גניזה? כ׳וואָלט עס דווקא מפֿרסם געווען״.

באַוואָרענישן און פֿריוואַטע סיבות האָבן מיך אָבער אָפּגעהאַלטן. מיט נוח שטערן האָב איך זיך נאָך דעם אָפּט באַגעגנט. בײַ יעדער געלעגנהייט פֿלעגט ער זיך אַרײַנכאַפּן צו מיר. מיר האָבן געשמועסט. דערנאָך פֿלעגט ער נעמען מײַנס אַ שיר און עס אָפּדרוקן אין ״החיל״.

בערך אין דער זעלביקער צײַט האָב איך אָפּגעדרוקט מײַן פּאָעמע ״קומאַנדו מול״, די דײַטשישע בויפֿירמע וווּ כ׳האָב געאַרבעט, בײַם אויפֿשטעלן די מאַסיווע בעטאָן־בונקערס פֿאַר די מעסערשמידט־פֿאַבריקן אין די וועלדלעך פֿון קאָפּערינג, וואָס האָט געהערט צו די אַרבעטס־לאַגערן — לאַגער איינס פֿון דאַכאַו. עס איז געווען מײַן באַשיידענער פּרווו צו רעפֿלעקטירן די פֿאַנטאַסמאַגאָריע פֿון גיהנום־קאָנצענטראַט, אין סימבאָליק, און זײַט בײַ זײַט מיט דעם, די טראַגישע רעאַליסטיק פֿון די פּײַן און דעם קרבן.

סאַנט־אָטיליען האָט געהאַט רונד אַרום אַ סך רײַכע דערפֿער מיט אַ גרויסער באַפֿעלקערונג. פּויערישע גוט־אײַנגעפֿונדעוועטע ווירטשאַפֿטן. סאָלידע בנינים. נײַ־מאָדערנע אַגראַר־מאַשינעס און פֿילצאָליקע סטאַדעס ראַסאָווע בהמות: מילכקי, חזירים, שעפסן און עופֿות, בינען און בלומען. בײַערן איז געווען אַ לאַנד פֿון מילך און האָניק, וואָס האָט ניט ווייניק דערמאָנט אין דער שכנטע איבער די אַלפּנבערג, שווייץ. דאָ האָבן די דײַטשן ווייניקער געפֿילט די שטורעמדיקע אָנפֿלִיען פֿון די אַמעריקאַנער באָמבאַרדיר־עראָפּלאַנען. די עקספּלאָזיעס זענען געקומען פֿון ווײַט.

איינער פֿון די ראַנדדערפֿער, מיט געמויערטע שיינע ווילעס און קליינע הײַזער, איז געווען געלטענדאָרף. די אַמעריקאַנישע מיליטער־מאַכט האָט אַרויס־געגעבן אַ באַפֿעל אָפּצוליידיקן די דירות פֿון געווען אַקטיוע נאַציס און עס־עס־לײַט און זיי איבערגעבן אין רשות פֿון דער שפּיטאָל־פֿאַרוואַלטונג, אויף אײַנצוקוואַרטירן דאָרט די שפּיטאָל־באַאַמטע און פּאַציענטן, וואָס ווערן געזונט און אויך ניט־געקומענע פּליטים. די סבֿיבֿה דאָ איז מער געווען געאייגנט פֿאַר דעם עלעמענט, וואָס זוכט שטילקייט און רו. די יונגע מענטשן און די וואָס זוכן סוחרישע נײַ־אַוואַנטוריסטישע קאַריערעס, מאַכן אַ גיכן גראָשן, אַפֿילו מיט סכנה, האָבן זיך

געריסן אין שטאָט. אין דער דערבײַקער שטאָט לאַנדסבערג, וווּ דירות זענען געווען צוגעטיילט ווי מיט אַ מין לאַגער־סיסטעם, איז די ענגשאַפט געווארן גרויס און ס׳איז שווער געווען צו קריגן אַ פּרײַע דירה. נאָך שווערער איז עס געווען אין דער וועסטערער און מער צוצײַענדיקער שטאָט מינכען. די ייִדישע ווי אויך די שטאָטישע ווינונגסאַמטן זענען געווען קאָרומפּירט. די דײַטשן האָבן ניט געוואָלט אויספּירן די קאָנפֿיסקיר־באַפֿעלן פֿון דירות. מע פֿלעגט מוזן אָנווענדן כּוח.

ווי שוין דערצײַלט, האָב איך זיך אַליין אין אַ געוויסן טאָג אָפּגעזאָגט פֿון דער פּריוויילעגיע צו בלײַבן אַ פּאַציענט פֿון שפּיטאָל, און ס׳איז מיר צוגעטיילט געווארן עפּעס אַ סאַלקע, צי ריכטיקער, אַ הילצערנע פּירקאַנטיקע בודע אויפֿן דאַך פֿונעם שפּיטאָל. דאָס פֿענצטערל איז קליין, די וועגט — טונקל. און איצט, ווידער, בין איך מיט אַ מאָל געווארן דער "בעל־הבית" פֿון אַ צימער, אין אַ ווײַס מויערל וואָס שטייט אויפֿן וועג פֿון סאַנט־אָטיליען — דאָס ערשטע הויז אין געלטענדאָרף.

דער צימער, אונטן, איז געווען כּמעט לייַדיק, כאָטש די דײַטשן האָבן קיין זאַך ניט געטאָרט מיטנעמען. געבליבן איז אַ גרויסע טאָפֿלבעט מיט אַ מאַטראַץ, אַ קלײדערשראַנק און אַ שרײַבטיש בײַם פֿענצטער, וואָס האָט ווי אַ גרויסער ליבטיקער קוואַדראַט אַרויסגעקוקט, איבער אַ גרין־גראָזיקער קליינער לאָנקע מיט בלומען, צום געדיכטן יאָדלעוואַלד אַנטקעגן. אויפֿן ערשטן גאָרן האָט אַ קורצע צײַט געווויינט אַ פּאָרפּאָלק מיט אַן עופֿעלע, וואָס דער מאַן האָט געאַרבעט אין דער שפּיטאָל־אַדמיניסטראַציע. נאָך דעם האָט דאָרטן געווויינט דער ערשט־צוריקגעקומענער פֿון סאָוועטישער סיביר, דער געוועזענער רעדאַקטאָר פֿון קאָוונער "אידישע שטימע", ראובֿן רובינשטיין, מיט זײַן פֿרוי, וואָס זיי האָבן חתונה געהאַט אין דײַטשלאַנד, נאָך זײַן אָנקום.

ס׳איז באַקוועמער געווען צו בלײַבן רעגיסטרירט אין שפּיטאָל, און צוויי מאָל אַ טאָג פֿלעג איך אַהין גיין עסן מײַן וואַרעם געקעבטס: אָנבײַסן און וועטשערע. אויף מײַנע אונראַ־שפּײַזקאַרטן האָב איך געקראָגן פֿון שפּיטאָל אַן איבעריקן "ראַציאָן": פֿאַרשיידענע פֿיש־און פֿלייש־קאָנסערוון, צוקער, ביסקוויט און קאָפֿע. מיט דעם פֿלעג איך פֿראַווען מײַן פֿרישטיק, צוגרייטן נאַשערײַען און אַפֿילו פֿאַרבעטן געסט. כ׳האָב זיך אײַנגעשאַפֿט עלעקטרישע קאָך־מכשירים, טעפּלעך, פֿאַנען און געהאַט די אילוזיע פֿון אַ בעל־הבית פֿאַר זיך, כאָטש כ׳האָב געפֿילט אַז דאָס אַלץ איז פּראָוויזאָריש, ווי אַ שפּינוועב, אַן אומהאַפֿטיקע נעץ אַרום מײַן איינזאָם געמיט. פֿרעמדקייט, שוידער און שרעק האָבן זיך טיף אַרײַנגעבויערט אין די ביינער, אין מוח. כ׳האָב נאָך געטראָגן דעם שוערן קאַצעט־געמיט.

טרעפֿן זיך מיט אַ דײַטש אין אַזעלכע טעג, איז פֿאַר מיר געווען אַן אָפּקומעניש. שוין דער עצם־קלאַנג פֿון זייער שפּראַך האָט אַלץ דערמאָנט, הגם געשפּילט האָבן זיי איצט אויף אַ נײַ־הומאַניזירטן אינסטרומענט: זייערע מאַנירן —

איידל, ווייך, באַצירט מיט אַ שמייכל, איבערפֿאָרמירט אין אַ קולטורסטיל פֿון מערבֿ־איראָפּעישן מאָדעל. אָבער אונדזערע הערצער זענען געווען אָנגעלאָדן מיט איבערלעבונגען און חשדים: מיר האָבן שוין געזען ווי אין 1933 זענען זיי אַלע דורך איין נאַכט געוואָרן אַנטמענטשט, און אין 1939–1945 האָבן מיר געפֿילט זייער חיישן מעטאַמאָרפֿאָז — טעכנאָקראַטן פֿון פֿינצטערסטן מאַסנמאָרד.

איצט האָבן זיי געהאַט אַזוי פֿיל גליטשיק־שטינקענדיקע תירוצים. דער עיקר, אויסגעפֿאָלגט באַפֿעלן. ס׳איז געווען אַ נייַער סצענאַר, אַ מאַסקאַראַדן־באַל פֿון אומשולדיקע לעמעלעך. און ביז היינט, 50 יאָר שפּעטער, האָבן זיי נאָך ניט אויפֿגעגעבן זייער פֿינצטערן ווילן אויסצומעקן דעם אמת פֿון די בלוטיקע בלעטער. צו ערשט האָב איך געמיינט, אַז די התבודדות אין דער נאַטור, פּנים־אל־פּנים מיט וואַלדישער דממה, וועט ווערן אַ טעראַפּיע און רו פֿאַר מיינע צעשויבערטע נערוון — נאָר ס׳איז אַזוי ניט געווען.

אין מיין פֿענצטערראַם: אַ פּראַכטיקע לאַנדשאַפֿט. מיין בליק ווערט דורכגעזאַפּט פֿון די רויטע פּאַסיקלעך און פּינטעלעך אויפֿן האָריזאָנט. אַ זעלבסטפּאָרטרעט פֿון דער שקיעה, געמאָלן מיט אַן אומזעיקער האַנט. איך בין פֿאַרכאַפּט פֿון דעם בילד און פֿאַרגעס, ווי ס׳טרעפֿט זעלטן, אַז רויט איז בלוט. וואָר איז דער פֿאַרבאָרגענער קינסטלער? מאַסן הרוגים און נישׂרפֿים זענען געווען דאָ, אין בייַערן. די פֿאַרשאָלטענע ערד האָט געבראַכט מיט זומערטעג און טויט, מיט ווינטערטעג און טויט. שיינקייט און טומאה. שיינקייט און קדושה. וואָר קען די גרענעץ פֿונאַנדערשניידן. איך ווייס נאָר, אַז די פּאָעטישע עסטעטיק פֿון בלאָען הימלגלאָדע האָט מיר אויף אייביק זיך פֿאַרשטאָבן אין אויג, אין האַרצן, אין נשמה.

איצט קוק איך אַרויס פֿון אַ פֿענצטער צום גרינעם וואַלד און ער שרעקט מיך. פֿאַר וואָס דאַרף אַ שיינער וואַלד מיך שרעקן? אַזוי האָבן מיך דאָך געשראָקן אויך די מיליטעריש־אויסגעפּוצטע שיינע מענטשן, גלאַט ראַזירטע, ווי די צוגעשוירענע גרינע מאַרגינעס פֿון וואַלד. עס טונקלט אין וואַלד אַנטקעגן. אין צימער אַרום מיר. אַ שאָטן שוועבט צו מיר, איך דערקענ: שולמית!.. זי איז געקומען צושוועבן צו מיר צו גאַסט פֿון איר דייַטשישער אומקבר־היים אין שטוטהאָף. איך האָב דעמאָלט אָנגעשריבן פֿאַר איר אַ ליד, געדרוקט אין מיין לידערבוך **אַ וואָלקן און אַ וועג**, (זז׳ 162–164).

אַ פּאָר חדשים שפּעטער, ווען ס׳איז אַראָפּ דער ערשטער שניי, האָב איך אָנגעשריבן אַ קורץ ליד, ספּאָנטאַן, קוקנדיק אין פֿענצטער: **אַ שניי** (דאָרטן ז׳ 192). די עבֿרית־וועטערסיע איז געדרוקט געווען אין מוסף פֿון "החיל". אין די און אין אַנדערע לידער פֿון יענער תקופֿה איז געווען אַ טיף נשמהדיקע און גייַסטיק־פּסיכישע שייַכות, וואָס נאָר איך אַליין האָב עס געפֿילט מיט מיין גאַנצן מהות. ס׳האָט קיינער קיין מאָל ניט, אַפֿילו די חבֿרים לסבֿל, ניט געפֿרוווט אַנאַליזירן די

סימבאָלישע און פֿיזישע יסודות פֿון מײַנע לידער און שאַפֿונגען, וואָס אין זייער תוך זענען זיי אויטאָביאָגראַפֿישע. איצט, בעתן לייענען מײַנע שורות, דערפֿילט אַ גוט אויג און אַ יידיש האַרץ דעם גאַנצן קנויל קאָמפּלעקסן, פּסיכישע, עמאָציאָנעלע און ראַציאָנעלע צוזאַמענגעקניפּט פֿון אַן אינטעגראַל, צו מאָל קאָמפּליצירט לעבן, מיט אַלע גראַדע און זיגזאַגישע קריזיסן. אין ליכט און אין חושך, אין געראַנגל מיט אַליין, אין טעותן האָב איך זיך ניט אָפּגעטרייסלט פֿון מײַן יידישער און מענטשלעכער אַחריות און געמאָסטן מײַנע מעשׂים מיט דער מאָס פֿון אמת.

יענעם האַרבסט זענען אָפּט געקומען צו מיר געסט. נוח שטערן איז געווען איינער פֿון די אורחים חשובֿים. ער פֿלעגט זײַן פֿאַראומערט, פֿאַרטראַכט. ווייניק גערעדט. כ׳האָב ניט געוווּסט, אַז ער האָט אַ מין גײַסטיקע קאָנדיציע. מיט אים פֿלעג איך זײַן אָפֿן, שמועסן אָפּט אין אַן עלעגישן טאָן: דערציילן וועגן מײַנע איבערלעבונגען און רעדן וועגן היים, שטעטל, מײַן תּנועת־הנוער. מיר פֿלעגן מאַכן אַ לחיים און זיצן אַזוי אַ גאַנצע נאַכט. באַגינען איז געקומען אַ דזשיפּ נעמען אים און זײַנע חבֿרים. זיי זענען תּמיד געווען אין שפּאַן פֿון שליחותן.

זיי זענען אָפּגעפֿאָרן פֿון שפּיטאָל מיט אַ פּײַערלעכן אָפּשייד — געדעקטע טישן מיט כּל־טובֿ און מיט משקה. די חבֿרים האָבן אַמוזירט דעם עולם מיט אימפּראָוויזירטע קונסטאַקטן: קליינע סצענעס, מאָנאָלאָגן, זינגען, שפּילן, טאַנצן — און אַלץ מיט ברען, מיט חן, מיט יונגשאַפֿט. פֿרייַלעך האָט זיך צום סוף געדרייט אַ "הורה" און שפּעט בײַ נאַכט האָט מען זיך געזעגנט מיט האַנטדרוקן, מיט קושן, שלום.

אויף מאָרגן איז מיר אָנגעקומען אין שפּיטאָל אַ פּעקל פֿאַרלעגענע בריוו, זוכענישן, טעלעגראַמעס. אָבער דער גרעסטער פֿריידיקסטער סורפּריז איז געווען דאָס אומדערווארטע אַרײַנפֿאַלן פֿון אַ משפּחה־גאַסט: מײַן פֿלימעניק לייזער, דער איינציק גערעטעוועטער פֿון מײַן ברודער אַברהמס משפּחהלע, און מיר ביידע — פֿון דער גאַנצער וואָלפּע־משפּחה.

זינט דער באַפֿרײַונג איז מיר פֿאַרלוירן געוואָרן יעדער שפּור פֿון אים. כ׳האָב געהאַט גרוסן, אַז מע האָט אים געזען מיט אַ גרופּע יוגנטלעכע פֿון זײַנע קאַצעט־חבֿרים, וואַנדערנדיק און זוכנדיק אַן אָרט וווּ צו בלײַבן צוזאַמען. צום סוף, האָבן זיי זיך אײַנגעאָרדנט ערגעץ אין אַ מין קאָמונע. לייזער איז געווען דאָרט אַ בעל־הבית און אַ קוכער. אַ קורצע צײַט איז אַלץ געגאַנגען כּשורה, ביז לייזער האָט זיך דערפֿילט קראַנק. דער דאָקטער האָט דיאַגנאָזירט: טי־בי. נאָך אַ פּאָר חבֿרים האָבן אויך געהאַט די קרענק. ס׳איז געווארן אַ בהלה. לייזער האָט זיך דערפֿילט דערשלאָגן, אָבער צו דער זעלבער צײַט איז ער געווען אַקטיוו אין אויפֿשטעלן אַ קאָנטאַקט מיט זײַנע אָנקלס, מײַנע ברידער אין יאָהאַנעסבורג. דער קאָנטאַקט דורך ראַבײַ קלאָזנער האָט טאַקע געהאָלפֿן. נאָך דעם איז צוגעקומען די הילף פֿון דעם

ייִדישן זשורנאַליסט מאַריאָן זשיד, וואָס איז געווארן דער קאָרעספּאָנדענט פֿון די ייִדישע צייטונגען אין ניו־יאָרק, און געהאַט זײַן אָפּיס אין מינסק.

לייזער האָט מיר אויך געבראַכט אַ בריוו פֿון די ברידער. דער יינגערער, ישׂראל (סאָלי), האָט דעם בריוו געשריבן, דיקטירט פֿון דעם עלטערן ברודער, איציק. איך האָב גלײַך פֿון אָנהייב אַרויסגעלייענט פֿון די שורות די סודות־היערָאָגליפֿן פֿון דעם הינטערקוליסן־געוועב. קענטיק, אַז לייזער האָט מיט דעם קראַנקייט־אויפֿדעק דורכגעלעבט אַ שטאַרקן שאָק, און ווי אַ רעזולטאַט האָט ער אָנגעהויבן פֿאַרוואַרפֿן זײַנע אָנקלס מיט דער גענויער קראַנקייט־געשיכטע און מיט אַ "וואָס צו טאָן?". די טי־בי, האָט ער געשריבן, פֿאָדערט אין דער פּראָגרעסירנדיקער סטאַדיע אַ לאַנגע קוראַציע, און ער האָט זיך געוואָלט ראַטעוון. איצט איז ער געוואָגן, מיט נאָך אַ פּאָר חבֿרים, אין דער דיַיטשישער סאַנאַטאָריע און טי־בי־קוראָרט, באַד־וועריסהאָפֿען. פֿון אונדזער, ווי אַ קאַצעטלער און די־פּי, און פֿון דזשאָינט, ווי אַ קראַנקער יִיד, האָט ער געקראָגן מעדיקאַמענטן, פֿאַסיקע דערנערונג און נייטיקע אַדמיניסטראַטיוו־לעגאַלע הילף. נאָר די גרעסטע שוועריקייט איז געווען מיטן שווייצאַרישן עמיגראַציע־אַמט, וואָס האָט נאָך אַלץ ניט געוואָלט געבן אַ וויזע, כּדי אָנגענומען צו ווערן אין אַ הייל־אינסטיטוציע. אין דעם פֿאַל האָט עס געזאָלט זײַן אין דאָווֹאָס. אַפֿילו די גאַראַנטיע פֿון דזשאָינט, מיט דער הסכמה פֿון דער פֿירמע אין יאָהאַנעסבורג, אַז דער פּאַציענט וועט ניט פֿאַלן ווי אַ פֿינאַנציעלע לאַסט אויף דער שווייץ, האָט ניט געהאָלפֿן. אַ פּאָר אַרײַנפֿאָר־וויזעס זענען שוין געווען פּאָזיטיוו באַשטעטיקט און די מענטשן האָבן זיך געגרייט צו דער רײַזע.

לייזער האָט מיר דעם פּרק דערציילט מיט אַ סך עגמת־נפֿש. נאָר איצט, נאָך אַלע סגולות און המלצות האָט ער געהאָפֿט צו קריגן גאָר גיך דעם פּערמיט. דערפֿאַר איז ער טאַקע געקומען צו מיר, פּערזענלעך מיך פֿאַרבעטן אים באַזוכן אין באַד־וועריסהאָפֿען, און דאָס וועט זײַן אַ געזעגענונג־געלעגנהייט צו זײַן אָפּפֿאָר. איך האָב אים געדאַנקט און צוגעזאָגט צו קומען. דאָרטן טאַקע האָב איך, אין האָטעל, אָנגעשריבן מײַן פּאָעמע: **אַ נאַכט אין אַ דיַיטשער אַכסניא: 1946. (אַ וואָלקן און אַ וועג:** (זז׳ 302–307). עטלעכע נעמען פֿון די יונגע בחורים, וואָס זענען געווען מיט לייזערן, געדענק איך און וויל זיי דאָ פֿאַרצייכענען: מײַק בורשטיין, וואָס איז געווען אין געטאָ און דאַכאַו, האָט נאָך דעם געלעבט אין דיַיטשלאַנד מיט זײַן מוטער, וואָס איז אויך געווען אין געטאָ און קאָנצעט. ער האָט נאָך דעם געלעבט אין דרום־אַפֿריקע, געמאַכט מיסחרים, אַ סך מיט דיַיטשלאַנד. פֿאַרמאָגט אַ פֿיַינעם גוטמוטיקן הומאָר, און ווען מיר פֿלעגן זיך טרעפֿן, פֿלעגט ער, מיטן זעלביקן הומאָר, דערציילן וועגן זײַנע ווײַבער, גטן, קינדער...

אַשכנזי, דאַכט מיר פֿון טשעכיע, אַ סימפּאַטישער יונגער מענטש, וואָס פֿלעגט

ליב האָבן טראַכטן און לערנען. מאַקס וואָלפּערט, אַ געבוירענער אין אַ קיידאַנער חשובֿער משפּחה. געווען אינטעליגענט און סימפּאַטיש. דער נענטסטער, אין יידיש בילדונג און גײַסט, איז געווען עדעק פּילצער. מיט אים האָב איך פֿון דאַוואָס אָנגעהאַלטן אַ גאָר אינטערעסאַנטע און לאַנגע קאָרעספּאָנדענץ אין יידיש. ער האָט געקענט פֿײַן אַנאַליזירן פּראָבלעמען און אָפּשאַצן מענטשן און סיטואַציעס. בפֿרט זײַנע בריוו, ובכלל די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ פֿון יענער תּקופֿה, באַהאַנדלט טאַקע פֿריוואַטע ענינים, אָבער אַלץ אויף דעם הינטערגרונט פֿון יענעם לעבן און די ספּעציפֿישע תּנאָים פֿון דער נײַער ווירטשאַפֿטלעכער און פּאָליטישער וועלט. כ׳שאַץ עס אָפּ ווי אַן אוצר. אויך אין קולטור־היסטאָרישן וועדט. על־כּן האָב איך זיי געשיקט און שיק נאָך צו מײַן אַרכיוו־ווינקל אין ירושלימער אוניווערסיטעט.

לייזערס בריוו, קאַרטלעך, פֿאָטאָגראַפֿיעס א״א שטעלן מיט זיך פֿאָר אַ מאַסיווע זאַמלונג, וואָס פֿאַרמאָגט אינטערעסאַנטע פֿאָלקס־עלעמענטן. ס׳הייבט זיך אָן קורץ נאָך דער באַפֿרײַונג: פֿון 1946 ביז 1950, און וויַיטער — אין פֿראָג־מענטאַרע דאַטעס. פֿון דעם מאַטעריאַל לאָזט זיך אויסמאָלן אַן אַלגעמיין בילד וועגן לעבן און מענטשן, שפּירונגען און רעאַגירונגען. עס איז געווען דער טרויער פֿון נעכטן און די בענקשאַפֿט פֿון הײַנט, וואָס האָט געטריבן גערעדטעווועטע משפּחה־מענטשן צו זייערע נאָענטסטע. מע האָט געדאַרפֿט זײַן אַ מין אַנדער גזלן, ווי די בלוט־גזלנים, כּדי ניט צו דערפֿילן די טיפֿערע נשמה־בעמיע, וואָס האָט געזוכט אַן אָרגאַנישע פֿאַרבינדונג מיט אייגן בלוט און פֿלייש. אין אונדזער פֿאַל איז עס געווען אַזאַ טראַגישער אַנטלויפֿן און זיך באַהאַלטן, ווי קין פֿון זײַן באַשאַפֿער. אין בעסטן פֿאַל האָט מען געוואָלט אָפּקומען מיט צווואַרפֿן אַ פּאָר חסד־פֿונטן, און דאָס אויך ניט כּשר־שמעקעדיקע, נאָר פֿון דער אָנגעהאָ־רעווועטער פּראַצע פֿון אַ צווייטן — און וויַיל אַ ברודער, איז עס געווען נאָך מער זינדיק...

איך האָב די קליינשטעטלדיקע סטראַטעגיע פֿון מײַן ברודערס־משפּחה געווויסט אַ סך יאָרן. לייזער האָט עס קוים פֿאַרשטאַנען און געפֿילט. איצטער איז עס אויף מיר אָנגעלאָפֿן מיט דער גאַנצער שוואַרצער מאַסע שאָטנס פֿון די לעצטע יאָרן. ניט איין מאָל פֿלעג איך באַהאַלטענערהייט ביטער ווויינען. איך האָב אָבער ניט געוואָלט אַנטלויפֿן פֿון דעם אויף ס׳ניַי־אויפֿגעקומענעם משפּחה־שלאַכטפֿעלד. זיי וואָלטן אַוודאי צופֿריידן געווען...

1945. ערב ראָש־השנה איז אַרויס דער ערשטער נומער פֿון ״אונדזער וועג״. מײַן ליד, מיט געשריי און מיט קללה, וואָס כ׳האָב אָנגעשריבן אויף דער הזמנה פֿון דעם רעדאַקטאָר, לוי שאַליטאַן, האָט זיך אָבער אין מײַן האַרצן ניט אָפּגערופֿן מיט דעם ווייטיק און פּראָטעסט וואָס איך האָב דערוואַרט. בין איך שוין גלײַך, פֿונעם

"דעביוט" געווען אַנטוישט. אָבער חוץ מיר האָט עס קיינער ניט געפֿילט, און ס'איז געבליבן מײַן אײַגענער צער און חרטה.

איין טאָג האָב איך געטראָפֿן אין שפּיטאָל ישׂראל קאַפּלאַן, ער איז געקומען מבֿקר־חולה זײַן אַ קראַנקע קרובֿה און כ'האָב אים אַראָפּגעבראַכט צו מיר אין געלטענדאָרף, ווי מײַן גאַסט. ער איז געווען דער הויפּט־מיטאַרבעטער אין "אונדזער וועג", און פֿון די ערשטע בויער און גרינדער פֿון דער היסטאָרישער קאָמיסיע בײַם יידישן צענטראַל־קאָמיטעט אין מינכען. מיר האָבן פֿאַרברַאכט אַ גאַנצן נאָכמיטאָג און דעם אָוונט. ער האָט אַפֿילו מיט מיר געגעסן מײַנע פּאָטראַוועס און געלויבט מײַן וועטשערע. מיר האָבן זיך דערמאָנט געשיכטעס, און ער האָט אין אַ קליין נאָטיץ־ביכעלע פֿאַרצייכנט עפּיזאָדן און דאַטעס. נאָך דעם האָט ער מיר אויסגעמוסרט, וואָס איך פּטר מײַן ציַט אין אַן איזאָלירטער וועלט, אַנשטאָט צו קומען אין דער אַקטיוו־שפּרודלדיקער מינכען און זיך אַרײַנווואַרפֿן אין אַ נוציקער אַרבעט. יעדן טאָג קומען טראַנספּאָרטן פּליטים, און צווישן זיי אַ סך שרײַבערס. אין יענעם אָוונט, דאַכט מיר, האָט זיך אויסגעפּיקט בײַ אונדז דער געדאַנק פֿון אָרגאַניזירן אַ חבֿרה יידישע שרײַבערס. זײַן עצה איז געווען, זיך גלײַך אַריבערפּעקלען אין סאַמע צענטער!

אויף מאָרגן בין איך געפֿאָרן קיין מינכען, אָנטאַפֿן דעם דפֿק. די הויפּט־פּראָבלעם איז געווען קריגן אַ דירה. אין מעלשטראַסע בין איך אַרײַנגעצויגן געווארן אין געקאָך פֿון אַ שטראָמיקער מאַסע, ווי אַ צעווירבלטער קאָליריקער מענטשן־מוראַשניק: באַקאַנטע פֿון לאַגערן מיט געביטענע צורות און בגדים, ערשט געקומענע פֿון ליטע, פֿון רוסלאַנד, פּוילן און אַנדערע לענדער. מע כאַפּט זיך אַרום. אַ לעבעדיקע וועלט אין נע־ונד.

איך בין אַרײַן אין דעם ווויונונגאַמט פֿונעם צענטראַל־קאָמיטעט, געפּראָפּט מיט מענטשן. מע צעשיקט פֿון דאָ אין לאַגערן. געשרייען. טומל. כאַאָס. דאָ וועל איך זיך ניט דערוואַרטן אויף עפּעס. גאָר די ערשטע קאָנטינגענטן פֿון "בעשלאָגנאַמטע" (קאָנפֿיסקירטע) ווויונונגען פֿון גרויסע נאַציס אין צענטער שטאָט, זענען שוין לאַנג געווען באַזעצט מיט אַמעריקאַנער אונראַ־באַאַמטע, דזשאָינט־עסקנים און די יידישע פֿירערס פֿון צענטראַל־קאָמיטעט. אַלע איבעריקע דירות — אויס־פּרעסענישן און פֿאַרכאַפּענישן פֿאַר ספּעציעלע פּראָטעקציאָניסטן, און די איבעריקע זענען ווי אַלע אַנדערע דוחק־אַרטיקלען, אַוועק צום שוואַרצן מאַרק, וואָס האָט פֿונקציאָנירט אויף קאָרופּציע, שוחד, צי צאָלן מיט אילעגאַלע פּראָדוקטן אָדער וואַליוטע.

אַלץ איז מיר געווען קלאָר. אַן אַנטוישטער האָב איך געטראַכט וועגן פֿאָרן צוריק אין שפּיטאָל. ס'איז מיר אָבער באַשערט געווען אַ וועגדונג, ווי אַ סך פֿאַלן אין לעבן, וואָס האָבן זיך פֿלוצלינג געטאָן אַ בייַט — די צום גוטן פֿלעג איך תּמיד

פֿאַרקריצן אין זכרון ווי אַ חסד פֿון מײַן שׂר־החיים. און אַזוי האָט עס פֿאַסירט: אין סעדל פֿון צענטראַל־קאָמיטעט לאָז איך זיך אַראָפּ אויף אַ ליידיקער באַנק, און אַנטקעגן מיר וואַקסט אויס אַ שלאַנקע פֿיגור. ער שטרעקט מיר אויס אַ האַנט און — איך דערקען אים. ער איז איינער פֿון מײַנע געטאָ־חבֿרים, מיט וועמען כ׳האָב געאַרבעט אויפֿן עראָדראָם.

ער איז אין געטאָ געווען אַ מין רינג צווישן די בלאַטע אונטערוועלט־חבֿרה מיט די מער אייִדעלע אינטעליגענטן. מיר האָבן זיך גאָנץ גוט פֿאַרטראָגן און ער האָט מיר געהאָלפֿן אַ פּאָר מאָל מיט פּראָדוקטן, וועמען מיר האָבן ממש געהונגערט. ער האָט זיך אַראָפּגעזעצט לעבן מיר און כ׳האָב מיט הנאה אים אָנגעקוקט און אים געגעבן אַ קאָמפּלימענט: ״דו שײַנסט ווי אַ גראַף...״ און ער האָט געזאָגט: ״איך זוך דיר אַרום לעצטנס... דערמאָנט זיך אין גוטע חבֿרים. כ׳האָב געווּסט, אַז דו ביסט געבליבן לעבן, טאָ ווי פֿאָרט מען אַוועק אָן זיך צו געזעגענען?!״

איצט האָט ער זיך מיט מיר אַרומגעכאַפּט און מיר האָבן זיך צעקושט. ״ווּ פֿאָרסטו?״ האָב איך געפֿרעגט. ער האָט מיר מיט שׂימחה דערציילט, אַז ס׳האָט זיך געיאַוועט אַ רײַכער אָנקל, אַן אַלטער בחור... ״און דו וואָס טוסט?״ פֿרעגט ער. ״זעסט דאָך, איך זוך אַ דירה...״ פֿרוּוו איך מאַכן אַ שפּאַס און כ׳וויז אָן אויפֿן ווינונגאַמט: ״אַזאַ זאַך האָבן זיי ניט...״ וויצל איך זיך. טוט ער פֿרײַלעך אַ שפּרונג: ״איך האָב. כ׳וועל דיר אָפּגעבן מײַן דירה...״ איך בין געבליבן זיצן אַ צעטומלטער און קוים געגלייבט, אַז דאָס האָט ערשט פּאַסירט. איך האָב אים אָנגעקוקט און געלאַבט. מיר האָבן ביידע געלאַבט. ער האָט מיך אַ נעם געטאָן בײַ דער האַנט, ווי אַ קליין קינד און געזאָגט: ״קום, הײַנט ביסטו מײַן גאַסט. מיר וועלן גיין אין אַ ייִדישן רעסטאָראַן צו מיטאָג, מיט אַ גוטן שנאַפּס...״

די דירה איז געווען ניט פֿונעם ווינונגאַמט, נאָר פֿרײַ פֿאַרדונגען איין גרויסער שלאָפֿצימער צו מײַן חבֿר, דורך דער דײַטשישער ווירטין, אַ מיטליעריקער טאַנטע־פֿיגור, צו וועמען מײַן חבֿר האָט מיך געגנומען אויף מאָרגן. קיין פֿאָרמעלע שוועריקייטן זענען ניט געווען. זי האָט מײַן חבֿר שטאַרק רעספּעקטירט און אַפֿילו געווען צופֿרידן, וואָס ער רעקאָמענדירט איר אַן אָרנטלעבן און שטילן שכן. זי האָט מיר פֿאַרטרויט, אַז זי פֿאָרט אויף גאַנצע וואָכן צו איר משפּחה אין דאָרף, און די שטוב שטייט ליידיק און איז פֿרײַ צו מײַן דיספּאָזיציע. איך מעג ברענגען אַ גאַסט, אָדער געסט וויפֿל איך וויל און ווען איך וויל. און זי האָט אַ שטיפֿעריישן וווּנק געטאָן צו איר קוואַרטיראַנט. ער האָט עס גלײַך פֿאַרטײַטשט: ״קענסט דאָ הוליענען אויף וואָס די וועלט שטייט...״ און זי האָט פֿרײַלעך אונטערגעכאַפּט: ״יאָ, יאָ!״ ווי זי וואָלט פֿאַרשטאַנען זײַנע רייד.

ער האָט שוין אַפֿילו געהאַט אַ דאָקומענט מיט מײַן נאָמען און די דאַטע ווען איך קלײַב זיך אַרײַן. זי האָט עס גלײַך אונטערגעשריבן. ״ס׳איז זיכער אַפֿילו אָן

דעם", האָט ער געזאָגט און מיר איבערגעגעבן דעם בויגן. "היט עס!" אַז מיר זענען שוין געווען בײַ דער טיר האָט ער געזאָגט: "באַצאָל תּיכף פֿאַר אַ חודש פֿאָרויס, און דערלייג עטלעכע מאַרק, כּלומרשט פֿאַר אויפֿפֿאַסן. ס'איז געגנג ביליק..."

לויט דער באַפֿעלקערונג־פֿראַפֿאָרציע זענען אין ליטע געווען אַ באַטײַטנדיקע צאָל יידישע דאָקטוירים. ניט ווייניק פֿון זיי באַרימטע ספּעציאַליסטן, מיט גלענצנדיקע רעקאָרדן. ס'רובֿ זענען זיי געווען אין די גרויסע שטעט, בפֿרט קאָוונע. זיי האָבן געטיילט דעם טראַגישן גורל פֿון דעם גאַנצן ליטווישן יידנטום. אַרויס מיטן לעבן זענען ווייניק. כּמעט אַלע פֿון זיי האָבּ איך מער־ווייניק געטראָפֿן און דערקענט פֿון דער נאָענט. זיי זענען געווען איבערגעגעבענע נאַציאָנאַלע יידן, צו מאָל מיט טראַדיציאָנעלער צי סאָציאַלער באַפֿאַרבונג. גוטע מענטשן, גרייט צו העלפֿן אין אַ נויט, ראַטעוועוען אַ נפֿש מישׂראל, און כּמעט אַלע האָבן זיי געקענט יידיש, און ניט ווייניק אַביטוריענטן פֿון העברעיִשע גימנאַזיעס. אַ פֿאָרשאַרבעט וואָלט געווען אַ מאָנומענט פֿאַר די יידישע מעדיקער און אַ היסטאָרישער מאַטעריאַל פֿאַר זייער פּײַן און קרבן־גרייטקייט. איך דערמאָן זיי מיט ייִראַת־הכּבֿוד.

דער שעף־דאָקטער פֿונעם יידישן שפּיטאָל פֿון פּליטים און קאַצעטלער אין סאַנט־אָטיליען איז געווען אַ יונגער מעדיקער, ד"ר זלמן גרינבערג. ער איז געווען מיט די זעלביקע יידן אין קאָוונע און דאַכאַו, און דאָ, ווען דער שפּיטאָל איז אויפֿגעקומען, אָנהייב מײַ 1945, איז ער געווען גראָד "אונטער דער האַנט". די ניט נאָרמאַלע צײַט און תּנאָים האָבן אים אַרויפֿגעבראַכט צום אויבערפֿלאַך און אים גלײַך אַרײַנגעשטויסן אין אַ פּאָסטן פֿון אַ פֿאַרנעם, ווו ס'האָט זיך געפֿאָדערט אַ סך פּראַקטיק און קענטשאַפֿט. און ער האָט דעם מצבּ תּיכף באַוועלטיקט, וויַיל ער איז געווען אַ פּסיכיישער און פֿיזישער פּראָדוקט פֿון די גרויליאָרן, פֿונעם זעלביקן בלוט און פֿלייש ווי זײַנע יידן אין די שפּיטאָלבעטן: אַן עכט יידישער טיפּ, מיט אַ שוואַרץ־חנעוודיק פּנים און אַ ליבלעכן שמייכל.

איך האָב זיך מיט אים באַפֿרײַנדט און בײַ אַ געלגענהייט פֿלעגן מיר כאַפּן אַ שמועס. קורץ נאָך דעם איז געקומען זײַן פֿרוי, אויך באַפֿרײַט פֿון אַ לאַגער. זי האָט, אַ פּנים, אָנגעהויבן קריגן נערוון־אַטאַקעס און געמוזט אַוועקגיין אין אַ סאַנאַטאָריע. אויך גרינבערגס אַ שוואָגער, אַ ישׂיבֿה־מאַן, וואָס האָט פֿיגורירט ווי אַ יונגער רבֿ, דאַכט מיר, זײַן נאָמען איז געווען ראַפּיקאָ, האָט געהערט צו דער משפּחה. שפּעטער האָב איך געהאַט גרוסן, אַז גרינבערג האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. ער האָט אויך געהאַט צו טאָן מיט די נערוון און איז דאָרטן געשטאָרבן.

ווי אַ יוצא־מן־הכּלל וויל איך דערמאָנען אַ קאָנפֿליקט מיט אַן אומסימפּאַטישן דאָקטער, וואָס איז געווען אַ יינגערער קאָלעגע פֿון ד"ר גרינבערג. ער האָט דעמאָלט געמאַכט, אָן אַ וועלכער ניט איז סיבה, אַ פּערזענלעכן אָנגריף אויף מיר.

אין מײַן "אַרכיוו" האָט זיך נאָך אויפֿגעהיט, אין שוואַרצשריפֿט אַ "נאָטע", וואָס כ׳האָב דעמאָלט געשיקט צו ד״ר גרינבערג, כדי זיך רעהאַביליטירן.

אין שפּיטאָל האָבן נאָך אין אָנהייב געאַרבעט עטלעכע ייִדישע דאָקטוירים פֿון ליטע א״אַ לענדער, אַפֿילו אַ צאָל דײַטשן. נאָר די דאָקטוירים־וועטעראַנען האָבן חשק געהאַט צו אַרבעטן אין גרויסן שפּיטאָל, וואָס איז געווען דער שטאָט־שפּיטאָל פֿון מינכען. איצט איז ער געווארן אַ די־פּי שפּיטאָל, וואָס זײַנע פּאַציענטן זענען דאָס רובֿ געווען ייִדן. ד״ר בלומאָוויטש איז געווען זײַן ערשטער שעף־דאָקטער — אַ פּאַרטיזאַנער. נאָך דעם האָט ער פֿאַרנומען אַ מיליטעריישן דאָקטער פּאָסטן אין ישׂראל, אין דער נײַ־אויפֿגעשטעלטער אַרמיי, צה״ל (צבֿא הגנה לישׂראל).

דער שפּעטערדיקער שעף פֿונעם שפּיטאָל איז געווען וווּלף פֿייסאַכאָוויטש, אַ ייִדישער דאָקטער פֿון געטאָ און קאַצעט, אַ גוטער ייִד, אַ שומר־טראַדיציעס, מיט אַ סך ייִדיש וויסן, מיט אַ פֿאַלקסטימלעכן כאַראַקטער. בייַדע שפּיטאָלן האָבן זייער געהאָלפֿן צו רעהאַביליטירן דעם געזונט־מצבֿ פֿון די אַרויסגעקומענע אויף דער פֿרײַ, אָפּגעשוואַכטע און קראַנקע. אין בייַדע שפּיטאָלן זענען געווען גרייטע מעדיצינישע אײַנריכטונגען און די נייטיקע מעדיצינישע תּנאָים. מיט מעדיקאַמענטן און בודזשעט האָבן געהאָלפֿן די אונראַ און דזשאָינט.

וועג ס׳האָבן זיך אויסגעלייגט די בעטן, איז די פּוסטקייט באַלד אויסגעפֿילט געווארן מיט נײַע טראַנספּאָרטן פֿון אַנדערע לאַגערן. און ווי נאָר די נײַע זענען געקומען, פֿלעגן אָנלויפֿן אָן אַ שיעור זוכערס און נאָכפֿרעגערס אויף די וואָס האָבן זיך ניט אומגעקערט. מ׳האָט געוואָלט אויסגעפֿינען פּרטים וועגן אַ פֿאַרלוירענעם אָדער אַ פֿאַרשוווּנדענע — ווו? וועג? און וואָס האָט פֿאַסירט? ערגעץ אין די הערצער האָט נאָך געפֿינקלט אַ בלאַסע האָפֿענונג. אין אַזעלכע טעג פֿלעג איך זיך אויך אַרומדרייען אין די טומלדיקע פֿאַלאַטעס, כאָטש כ׳האָב שוין אויפֿגעהערט צו דערוואַרטן אַ נס. מײַן אינטערעס אָבער איז געבליבן צו די אַלע נעמען און ערטער, ווי צו היימישע טויט־אַדרעסן! קריגן אַ גרוס פֿון יענע הונגער־שאָטנדיקע סקעלעטן איז אויך געווען נאָר אַ צופֿאַל, אפֿשר איינער אין הונדערט טויזנט.

און דאָך האָב איך געזוכט אַ שפּליטערל גרוס, כאָטש פֿון די נעמען פֿון די צוויי ייִדישע שוועסטער פֿונעם שטעטל שקוד אין ליטע, וואָס זענען געקומען אין לאַגער שטוטהאָף, שולמית און עטעלע איציקסאָן. פּלוצעם האָט איינע פֿון די בעט־זיצערקעס זיך אַ רײַב געטאָן דעם שטערן: "יע, כ׳קען זיך דערמאָנען די צוויי שוועסטערס. דאָס איז געווען גלײַך בײַם אָנהייב..." און מיר האָט אין האַרצן אָנגעהויבן עפּעס שפּרינגען. זי האָט וויַטער גערעדט: "איינע איז געווען אַ דאַרע, אַ טונקעלע, ווי אַ ציגײַנערין, די אַנדערע אַ ביסל אַ העלערע און בייַדע מיט ברוינע אויגן. זיי זענען געווען גוטע, שטילע און זיך תּמיד געהאַלטן צוזאַמען. אַרום נאָוועמבער, צי דעצעמבער האָב איך זיי מער ניט געזען. דאָס איז געווען דער סוף.

די פֿרעסט האָבן דעמאָלט געשניטן אָן רחמנות.״ און זי האָט צוגעגעבן: ״איך האָב זיי ליב געהאַט...״

מײַנע אויגן און האַרץ האָבן אָנגעקוואָלן מיט טרערן. איך בין געשטאַנען ווי פֿאַרפֿרוירן פֿון דער בשׂורה. אַלע רייד זענען אויף אַ רגע אָפּגעשטאָרבן, אפֿשר ווי אַ צייכן פֿון כּבֿוד. ביידע חבֿרטעס זענען איצט געזעסן אין איין בעט. איינע, אַ זדאָראָווע מויד פֿון אַ פּוילישׁ שטעטל, און די אַנדערע – אַ זשוואַווע און קיִיִלעביקע, פֿון וואַרשע, האָט זיך געטוליעט צו איר און איר איינגערוימט אַ סוד. כ׳האָב זיך דערפֿילט אומבאַקוועם, ווען זיי האָבן אָנגעהויבן פֿלאַפֿלען אויף פּוילישׁ און לאַכן. די קלענערע האָט זיך מיט אַ מאָל אַרײַנגעוויקלט אין די ברייטע אָרעמס פֿון איר חבֿרטע און ס׳האָט דערמאָנט אין עפּעס גלוסטיק און רייצנדיקס.

איך בין געווען געבליבן אין זייער בעטן־קוואַדראַטל דער לעצטער גאַסט און ניט אויפֿגעבראַכט אין זיך ס׳לעצט ביסל כּוח זיך אויפֿצוהייבן און גיין. כ׳האָב שוין צו גוט געווווסט, וואָס פֿאַר אַ גוואַלדיקער כּוח עס פֿאָדערט זיך בײַ עלנטע און פֿאַרגעסענע יונגע מענטשן זיך צו געזעגענען, זיך צעגיין. און בײַ די מיידלעך איז ווידער אויפֿגעקומען דער טרויער. זיי האָבן איצט אַרײַנגערעדט אין מיר און צו מיר זייערע אַלע אומגעווויינלעכע איבערלעבענישן, טויטן, קאָשמאַרן, און – מיט אַ פֿוס אויפֿן טרעפּל צו דער תּליה. ס׳איז שוין געווען אַ שפּעטע נאַכט־שעה, ווען דער שומר האָט מיר געעפֿנט די אַרויסגאַנג־טיר.

איך בין געגאַנגען אין דער שטומער צעבלויטער נאַכט פֿון סאַנט־אָטיליען צו געלטענדאָרף. איך האָב מאַרשירט מיט גיכע טריט. אין האַרצן האָבן רעפֿלעקטירט בילדער, דערמאָנונגען, עכאָס, מײַן געמיט – צערודערט. די אײַנגעדרעמלטע וועלט פֿון טויט און שרעק האָט אויפֿגעוואַכט. די שוואַרצע שולמית בײַ מײַן זײַט. מיט אַ מאָל איז זי געווואָרן צוויי, צען, הונדערט, טויזנט ... און אַלע מיר האָבן אָנגעהויבן לויפֿן. מע טרײַבט. שוואַרצע געשטאַלטן מיט לאַנגע פֿײַערדיקע בײַטשן יאָגן אונדז. ווו איז עטעלע?! מיר פֿאַלן איינע איבער די אַנדערע...

אָן אָטעם בין איך אַרײַנגעפֿאַלן אין צימער. אַ דריק געטאָן דאָם עלעקטרישע קנעפּל. ליכטיק. לאַנג בין איך געבליבן זיצן קעגנאיבער דעם פֿענצטער. דאָס וועלדל האָט ווי אַ שוואַרצער פֿלעק אויסגעפֿילט די שויבן. ווי אין אַ שטייענדיק־פֿאַרגליווערטן וואַסער האָבן זיך געטוקט פֿאַרפֿרוירענע פּנימער. פֿלוצעם איז דער טײַכשפּיגל צעשמעטערט געוואָרן און אַלע גײַסטער האָבן אָנגעהויבן שווימען אין צימער, איבערן בעט, איבער מײַן קאָפּ. די טויטע גײַסטער פֿון אַלע מײַנע אומגעקומענע וועלטן: פֿון קיידאַן־היים. פֿון קאָוונע־סלאַבאָדקע. פֿון שטוטהאָף. פֿון דאַכאַו־קאָנפֿערינג. פֿון אַלע אומקום־אוניווערסן פֿון מײַן פֿאָלק. פֿאַר מיר איז עס געווען די גרעסטע יזכור־נאַכט פֿון מײַן נאָכגעבליבן לעבן, די פֿינצטערסטע יזכור־נאַכט פֿון מײַנע נעכט.

די זוניקע זומערטעג זענען געשפרונגען איינער איבערן אַנדערן, ווי אין אַ געיעג, געווארן וואָכן, חדשים. איך האָב זיך געפֿילט געזונט און קרעפֿטיק. וואָס וועט איצטער זײַן? די פֿראַגע פֿון אַ מאָרגן האָט זיך ווידער געבויערט אין מוח. די היץ פֿון זוכעניש איז געווען אויסגעלאָשן. מײַן לעבן בלײַבן איז איצט געווען בלויז אַ פֿאַקט. אין דער יאָהאַנעסבורג־משפחה, אַפֿילו מײַנע ברידער, האָבן זיך מער ניט איבערגענומען מיט מײַן נס פֿון לעבן, האָב איך במילא ניט דערוואַרט קיין בײַטענישן. איך האָב געשריבן לויטן אַלטן היים־נוסח, און די ענטפֿערס — פֿאָרמעל, קאַלטלעך. אומגעדולדיק דיקטירט פֿון עלטערן ברודער, איציק, האָט זיי מײַן יינגערער ברודער, סאָלי, אַראָפּגעשריבן און אָפּגעשיקט. כ׳האָב דעם סטיל געדענקט נאָך פֿון די גוטע צײַטן, אָבער איצט האָט עס נאָך גרויליקער ווי געטאָן. זיי האָבן זיך קענטיק געשאָפֿן אַ פּאַסיקן פֿאָר זיי פֿאַלש בילד, אַז איך און דער קראַנקער לייזער זיצן אויף דײַטשישן ווויל־טאָג און קעסט און וואַרטן נאָר זיי צו באַרויבן אויף אַ פּאָר פֿונט...

ס׳האָט מיך פֿאַרדראָסן, אַז סאָלי, דער יינגערער ברודער, איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קרבן און געצוווּנגען געווען מיטצושפּילן אין דעם פֿאַרשלייערט־פֿײַנדלעכן אַקט קעגן מיר. ווען איך בין געקומען אין יאָהאַנעסבורג, אין 1951, האָט ער שוין געהאַט דורכגעמאַכט אין דעם ברודערס קליידער־פֿאַבריק, טראַוומאַטיש־שוועריע איבערלעבונגען און איז געווען אַ פּאַציענט פֿון אַ נערוון־דאָקטער, אָבער ניט געגעבן אַ פּיפּס פֿון פּראָטעסט קעגן דער שלעכטער באַהאַנדלונג. אין דעם זינען איז ער געווען אַ מין באָנציע שוויַיג.

לייזער האָט, פֿאַרשטייט זיך, ניט געקענט וויסן וועגן דעם דאָזיקן מוטנעם משפּחה־קאַפּיטל. און בעסער אַזוי. בין איך געבליבן קעגן דער בלינדער וואַנט פֿון שׂינאה אַליין, אַ פֿאַקט, וואָס מע האָט ניט געקענט אַזוי לײַכט ליקווידירן. איך בין געוואָרן אַ פּראָבלעם: ניט צו אַקצעפּטירן, ניט צו איגנאָרירן, און אַוודאי ניט צו ליקווידירן. און אַ בייזע העצע האָט זיך געוויקלט הינטער מײַן רוקן. ס׳וואָלט געוואָרן פֿאַר זיי אומבאַקוועם, אַז מײַן שאָטן זאָל זיך וואַרפֿן אויף זייער נאָמען און געשעפֿט. איך האָב זיך געפֿילט אומגליקלעך.

די אַלע געדאַנקען, טראַכטונגען, שפּירונגען, זענען מיך באַפֿאַלן שוין אינעם ערשטן זומער, ווען כ׳פֿלעג לאַנגע שעהען, נאָכן מיטאָג, בלײַבן ליגן אין בעט. אפֿשר האָב איך געוואָלט פֿאַרשלאָפֿן מײַן נייַע וועלט, ווי כ׳האָב זי זיך אויסגעמאָלט. ווידער זיך פּײַניקן מיט פֿון אייגענעם נעכטן געירשנטן שלעכטס. שפּעטער, בײַם אויפֿשטיין, פֿלעג איך געפֿינען אויף מײַן בעט אַ פּאָר צײַטונגען און לייענען די נייַעס וועגן פּאָליטיק, אַרעסטירטע נאַציס, עס־עס־לײַט און זייערע מעשׂים, מאָרד און רויב. איין טאָג, אין אויגוסט, האָב איך איבערגעלייענט אַ גרויסן רעפּאָרטאַזש וועגן דער עקספּלאָזיע פֿון דער אַטאָם־באָמבע איבער יאַפּאַן.

אַ גאַנצע נאַכט האָט מײַן פֿאַנטאַזיע זיך אויסגעמאָלט דעם שוואַרצן סוף פֿון דער מענטשלעכער ציוויליזאַציע, וועו די־אָ טײַוולשע אויפֿרײַס־מאַשין פֿאַלט אַרײַן אין די הענט פֿונעם הערן־פֿאָלק בײַם סוף פֿון דער מלחמה...

מיט אויפֿגעציטערטער בענקשאַפֿט דערמאָן איך זיך הײַנט יענעם האַרבסט. ס׳איז געווען עטלעכע טעג נאָכן טרעפֿן די צוויי חבֿרטעס אין שפּיטאָל. דער טרויער, וואָס דער גרוס האָט אין מיר אויפֿגעוועקט, האָט זיך פֿאַרלאָשן, נאָר פֿלוצלינג האָט אויפֿגעפֿלאַקערט אין מײַן גוף אַ פֿלאַם פֿון באַגער און תּשוקה. כ׳האָב געפֿילט אַז איך גיי אַרום ווי אַ ברענענדיקער פֿאַקל, כאָטש קיינער זעט עס ניט. כ׳האָב געבלאָנדזשעט אויף די דאָרפֿישע וועגן, נאָר ניט געפֿונען דאָס וואָס איך זוך. איין טאָג האָט מיך אַ טראָג געטאָן צום שפּיטאָל און זיך יאָגנדיק, בין איך אַרויפֿגעלאָפֿן אויף די צוויי מיידלעך. זיי האָבן מיך פֿאַרהאַלטן מיט אַ געלעכטער און געפֿרעגט, וווהין איך יאָג זיך אַזוי. כ׳האָב ניט געוווסט וואָס צו ענטפֿערן. מיר האָבן אַלע געלאַכט. נאָך דעם האָב איך זיי געזאָגט, אַז דאָס יאָג איך זיך טאַקע צו זיי. איך וויל זיי פֿאַרבעטן זײַן מײַנע געסט צום מיטאָג. איך האָב צוגעגרייט די טײַערסטע דעליקאַטעסן, די בעסטע ליקערן און זאַפֿטן. מיר וועלן מאַכן דעם אמתן לחיים.

די קלענערע האָט אַ צי געטאָן די גרעסערע: ״קום, לאָמיר גיין!״ די גרויסע האָט געזאָגט: ״דו גיי, אויב כ׳וועל זיך אויף אים ניט דערוואַרטן, וועל איך שפּעטער קומען״. זיי האָבן געערדט וועגן עפּעס אויף פֿוילישׂ, און איך האָב זיך דיסקרעט אָפּגערוקט. נאָך דעם איז די קליינע צו מיר צוגעשפּרונגען און געזאָגט: ״קום, מיר גייען״, און ווי צו אַ פֿרײַנד האָט זי מיר אויסגעשטרעקט איר האַנט.

זי איז געווען פֿריילעך אויפֿגעלייגט און געלאָפֿן פֿאָרויס. כ׳האָב אין אַ שפּאַס געזאָגט, אַז זי זאָל גיין מיט מיר, אַניט וועט זי פֿאַרבלאָנדזשען. זי האָט געלאַכט: ״מיר ווייסן שוין דעם אַדרעס...״ האָב איך זי געבאָפּט, אַרויפֿגעלייגט אויף מײַן פּלייצע און געטראָגן. זי איז געווען גרינג. פֿון ביידע זײַטן האָבן אונדז באַגלייט לײדיקע פֿעלדער. אַנטקעגן אויפֿן בערגל, האָט זיך אַרויסגעהויבן דאָס הויז, ווו איך האָב געווווינט. אין אַרײַנגאַנג און אויף די טרעפּ איז געווען שטיל. כ׳האָב זיך ניט געוואָלט באַהאַלטן פֿון קיינעם, אָבער אויך ניט געוואָלט זײַן אויף די צינגער פֿון וויבערשע רכילותניצעס: זיי קענען פֿאַרפֿאַסן דעם סאַמע דראַמאַטיש־פֿאַרכאַפּנדיקן סצענאַר.

כ׳האָב געפֿונט די טיר. אין שטוב איז געווען קאַלטלעך. זי, לאָמיר זי רופֿן בײַם נאָמען, טאַניאַ, איז גלײַך אַרײַנגעשפּרונגען אין דער צוגעבעטער בעט און פֿאַרזונקען אינעם ווייכן מאַטראַץ. כ׳האָב אונטערגעצונדן דאָס טרוקענע האָלץ

אין דעם אײַזערנעם אויוועלע און פֿרייליך האָט אָנגעהויבן קנאַקן אַ פּײַער, וואָס האָט זיך רויטלעך געשאָטנט אין פֿענצטער און אויף די וועגט. קודם־כּל האָב איך אָנגעגאָסן צוויי גלעזלעך פֿון שאַרפֿסטן ליקער. זי האָט צוגעריט די ליפּן און געזאָגט: "אוי, אַ פּאָזשאַר..." — אָבער עס אַרײַנגעקערט, ווי איך, מיט איין שלוק, און זיך באַלעקט מיט אַ שפּיציק צינגל, ווי אַ קעצל.

איך האָב זיך געזעצט לעבן איר אין בעט. ביידע זענען מיר געווען זאַט און צופֿרידן. אירע אויגן הינטער די גרויסע קײַלעכיקע ברילנגלעזער האָבן געשײַנט. אין קאָפּ — אַ זיס־גרינג געוויש. זי האָט אַראָפּגעבריקעט פֿון אירע פּיסלעך די שיך און מעשׂה־קונדס זיך אַ פּאָר מאָל איבערגעקונצט און געבליבן זיצן צווישן מײַנע פּיס. כ׳האָב זיך אָנגעבויגן, זי אַרומגענומען און מיר האָבן זיך צוזאַמענגעשלאָסן אין אַ קוש מיט די ליפּן. איר דינער אָטעם האָט געבריט און שטאַרקער אויפֿגעבלאָזן דעם פֿלאַם אין מײַנע ביינער. איך האָב אַרויסגעהויבט אַ פֿראָגע: "איז פֿאַראַן בײַ דיר אַן אָרט פֿאַר מיר?" זי האָט אַ פּישטשע געטאָן ווי אַ פֿייגעלע: "קום. איך וואַרט..." איך האָב זי געזונמען אויסטאָן. זי האָט ציטעריק געפֿלאַטערט און עפּעס געשעפּטשעט. מײַנע פֿינגער האָבן זיך געצונדן, ווי באַרירנדיק אַ פֿײַער. איך האָב אַראָפּגעשיילט אירע אונטערוועש און מיר זענען געבליבן ליגן איינס לעבן אַנאַנדער מוטער־נאַקעט. איר ליכטיק לײַב האָט בליצלדיק געשטראַלט... אַ פּאָר שעה שפּעטער איז אָנגעקומען איר חבֿרטע. זי האָט זיך פֿרייליך אַרומגעקוקט און אַ זאָג געטאָן, ווי סתּם אין דער וועלט אַרײַן: "שויו!" אין עטלעכע מינוט אַרום זענען מיר געלעגן אין בעט זאַלבע דריט.

טאַניאַ איז אין גאַנצן פֿרײַ געווען אין איר ווילן און פֿירונג, אָבער אומקאָמפּראָמיסיק שטרענג וועגן די הומאַנע עטישע פּרינציפּן פֿון לעבן און מענטש. זי איז געווען אַ קולטור־פּראָדוקט אויפֿן גרענעץ פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וואָס האָט נאָך באַווײַזן, חוץ דער אַקאַדעמישער בילדונג, צו אַבסאָרבירן אויך די ייִדיש־נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעאַלן פֿון די פּראָגרעסיווע שטרעמונגען אין יענער תּקופֿה. מיט ביטערער און האַרטער קריטיק האָט זי אַנאַליזירט אירע אייגענע איבערלעבונגען אין דער וואַרשעווער געטאָ. מיט אָרנטלעכער אָפֿנקייט, ניט שאַנעוועדיק זיך אַליין און קיינעם, האָט זי געמישפּט די אוממענטשלעכע ירידה פֿון איר חבֿר. אין מײַן דערציילונג, **דער חלום איז געווען קורץ** (בוך: **היימען, חלומות, קאָשמאַרן**, זז׳ 90–120) ווערן אַרויסגעבראַכט די יענצײַטיקע געטאָ־פּראָבלעמען, און אויך דער קאָנפֿליקט, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט פֿון איר אינטימען צוזאַמענזײַן מיט אַ מאַן...

אַ גרויסע גרופּע מיידלער און פֿרויען זענען דעמאָלט אויסגעשריבן געווארן פֿון שפּיטאָל ווי געזונטע. זיי האָבן געזאָלט טראַנספּאָרטירט ווערן ערגעץ אין אַ ווײַטן אונראַ־לאַגער. טאַניאַ און איר חבֿרטע האָבן באַשלאָסן: זיי ווילן מער ניט

קיין לאַגערן. די פּראַקטישע חבֿרטע האָט געזאָגט, אַז זי גייט חתונה האָבן מיטן בחור, וואָס לויפֿט איר נאָך און — אַ סוף צו אירע נאָכמלחמה־פּראָבלעמען. טאַניאַן האָב איך געבעטן בלייבן מיט מיר, ביז מיר וועלן אין שותפֿות עפּעס קאָנקרעט באַשליסן. ס׳האָט איר אימפּאָנירט מײַן לאַנגער גאַנג מיט השומר־הצעיר און אַפֿילו מײַן זײַן אין אַ קיבוץ אין ארץ־ישׂראל, אָבער זי איז געווען אומגעדולדיק. זי האָט אויפֿגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט איר קיבוץ־עליה, און געווען רעגיסטרירט צו גיין אילעגאַל מיט אַ מעפּילים־שיף.

דער טערמין איז שוין געווען נאָענט און זי איז אַרויסגעקומען צו מיר מיט אַ פּאָדערונג, איך זאָל זיך גלייך לאָזן מיט איר אין קיבוץ. אויף דעם בין איך ניט געווען גרייט. און טאַקע פֿון דעם פּונקט האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער קאָנפֿליקט. זי האָט מיר אונטערגעשרויקט אונטער דער טיר אַ צעטל מיט אַ קורצער ידיעה: ״איך פֿאָר אַוועק״. כ׳האָב זי גלייך אָפּגעזוכט און אַ צערודערטער איר דערקלערט מײַנע מאָטיוון. איך בין גראָד פֿאַרפֿלאָנטערט אין אַ פּסיכאָ־גייַסטיקן נסיון מיט די לעצטע רעשטלעך פֿון מײַן משפּחה: צוויי ברידער אין יאָהאַנעסבורג. איך וויל ניט און קען ניט איבערהאָקן שוין ביים אָנהייב. און מײַן אַמביציע איז אויפֿצודעקן דעם מקור פֿון אמת דאָרטן. ס׳גייט מיר אין כּבֿוד פֿון דער משפּחה, פֿון מײַן אייגענעם כּבֿוד, און עס איז ווי אַ מלחמה מיטן טײַוול...

זי האָט געשפּאָסט פֿון מײַן הומאַניסטישן דאָן קישאָטיזם. זי ווייל מיט מיר זיך ניט צוזאַמענפֿלאָנטערן אין דעם שפּיל פֿון ווינטמילן... און ס׳איז בעסער אַזוי. זי האָט געזאָגט: ״מיר איז אַ קורצע צייַט געווען גוט מיט דיר. קיינער קען ניט וויסן, ווי נייטיק כ׳האָב געדאַרפֿט דעם פּסיכישן און פֿיזישן בייַט. עס איז געווען פֿאַר מיר אַ טעראַפּישע אויפֿלייזונג, אין אַ צייַט ווען איך בין געווען אונטער דעם האַפּטיקן דרוק פֿון אַ גייַסטיקער דעפּרעסיע. איצט פֿיל איך זיך רויִקער, שטאַרקער, און פֿאַר דעם, זײַ געדאַנקט. מסתּמא האָבן מיר איינער דעם אַנדערן געדאַרפֿט האָבן. איך ווייס ניט, צי דאָס אַלץ איז ליבע, אָבער איך ליב דיך סײַ ווי...״ און זי האָט זיך אַרומגעכאַפּט מיט מיר און מיר האָבן זיך צעקושט ליפּ צו ליפּ, ווי דעם ערשטן מאָל מיט עטלעכע טעג צוריק. ״ווילסט מיך באַגלייטן ביזן וואָקזאַל?״ האָט זי געפֿרעגט, — ״און וועגן מיר פֿאַרגעס. פֿאַרגעס!״ זענען געווען אירע לעצטע ווערטער. און מער האָב איך זי קיין מאָל ניט געזען.

מינכען, וואָס איז געווארן אַ באַזונדער באַגריף אין כּלל אַרישע און ראַסישע פּראָבלעמען פֿון נאַצישן מאָרד־לעקסיקאָן, איז פֿאַר מיר איצט געווען נאָך איין דייַטשישע שטאָט, וואָס האָט געהערט צו דייַטשלאַנד און צו די זעלביקע דייַטשן. דאָ, אין דעם קריַז פֿון נעבטיקן נאָך פֿרישן ברוטאַלן אויסראָט פֿון מײַן פֿאָלק, האָב איך געמוזט לעבן ווייַטער. אויבנאויפֿיק איז קיין חילוק ניט געווען צווישן די

מענטשן — אונדזערע מיטן לעצט־געבליבענעם אָטעם אין די צוזאַמענגעפֿאַלענע לונגען, און זיי, די דײַטשן, אין זייער לאַנד...

טעג און נעבט האָבן זיך וויַטער געוויקלט איבער דער צעבאָמבטער שטאָט. אַזוי אויך די קאָנטאַקטן צווישן דײַטשן און יידן. קיינער האָט דאָס לעבן ניט געקענט אָפּשטעלן. פֿיזיש און גײַסטיק איז געווען אַ מין אויפֿגעצוווּנגענע אינטערעסן־ספֿערע: דאָס עצם לעבן האָט איצט דיקטירט צו זײַן וואַך און פּראַקטיש.

די ערשטע טעג און וואָכן האָבן נאָך יידן, פֿרישׂ־ווּוּנדיקע און מיט צעפֿיבערטע נערוון, געפֿרווט אַרויסקריגן פֿון אַ דײַטש, אָדער דײַטשן, אַ שׂכלדיקן שולדגעפֿיל, אַז אַ פֿאָלק, וואָס מאָרדט אויס אַ צווייט פֿאָלק, איז פּשוט ניט מער ווי אַ רוצחים־פֿאָלק. אין ס׳רובֿ פֿאַלן זענען די דײַטשן געבליבן גלײַכגילטיק, קאַלט צו אַזעלכע איבערצײַגונגען, ווײַל די טעמפּע מוחות האָבן ניט געקענט באַגרײַפֿן, וואָס דער נערוועזער ייִד איז אויסן. זיי האָבן דאָן דאָך אויסגעפֿירט בלויז באַפֿעלן, באַפֿעלן פֿון דער "שטאַאַט", מער גאָרנישט! אויך איך האָב זיך אין די ערשטע וואָכן אָפּגעגעבן מיט די דאָזיקע אומזינקיק־נאַרישע וויכוחים. כ׳האָב זיך גיך געבאָפּט, אַז מער ווי אַ פּאָר טראָפּן רחמנות פֿאַר אונדז קענען זיי, אַפֿילו די סאַמע ליבעראַלע, פֿון זיך ניט אַרויסקוועטשן. און ס׳פֿלעגט מיר ווערן אומווערדיק און עקלדיק פֿון דעם פֿאַלשן שפּיל זייערן.

מער הנאה האָב איך געהאַט אַרײַנצופֿאָרן מיט דער באַן אויף מינכענער צעשמעטערטן באַנהאָף. דער בלאָער הימל־אויסשפּרייט איבערן קאָפּ איז געווען איבערגעפֿלאָכטן מיט צעדרייט־אײַזערנע דראָטן, ווי צוזאַמענגעקאָרטשעטע דינע שוואַרצע שלאַנגען. אַרום זענען געהאַנגען שטיקער ווענט אין דער לופֿטן, ווי אָט־אָט פֿאַלן זיי אַראָפּ צוזאַמען מיטן אײַזערנעם שוואַרצן אָדלער, וואָס שטייט אויפֿן קאַנט פֿון אַ הויבער וואַנט. דאָ האָט געווימלט אַ געדיכטעניש פֿון אָנפּנימדיקע פֿיגורן, אינווואַלידן, בעטלער און אַפֿילו אויסגעפּוצטע פֿראַנטן. דער גרעסטער יאָמער איז געווען אין בילד פֿון געזעמלען פֿרויען, יונגע און אַלטע, וואָס פֿלעגן אַרומשליאָנדערן האַלב נאַקעט און הונגעריק, זוכנדיק דאָ אַ קונה אויף די שוין אויסגעוועפּטע פֿאַרגעניגנס. נאָך דעם פֿלעג איך אַרויסגיין אין גאַס און ליב געהאַט צו שפּרינגען איבער די בערגלעך גראָז און ציגל פֿון די אײַנגעזונקענע מויערן.

כ׳פֿלעג זיך דערבײַ דערמאָנען וועגן די נאַכט־איבערפֿליען פֿון די אַמעריקאַנער באָמבאַרדירערס איבער די קאַצעט־לאַגערן אונדזערע און שפּעטער דאָס הערן די אויפֿרײַס־עכאָס פֿון דער שטאָט. פֿון דאָ פֿלעג איך פֿאַרן מיטן טראַמווײַ צום צענטער שטאָט; זיך אַרומדרייען אין די גאַסן און זעטיקן די פֿאַרהונגערטע בליקן מיט די טײַערע עכטע אַרטיקלען, וואָס האָבן זיך ווידער באַוויזן אין די וויטרינעס. און דאָ פֿלעג איך אויך זען די פּנימער פֿון די דײַטשן, סאָלידע און רויקע. זיי האָבן מיר אַלע אויסגעזען ווי איין אויסגעפֿורעמטער מאָדעל. אין דעם בילד איז שוין

אויפֿגעקומען אַ נײַ דײַטשלאַנד, וואָס דראַפּעט זיך צום אויבן איבער דעם עקאָנאָמישן לייטער. אין דעם אויפֿשטיג איז געווען וואָס מקנא צו זײַן.

לעצטנס, האָב איך נאָר איבערגענעכטיקט אין געלטענדאָרף און גלײַך מיטן פֿרימאָרגן בין איך שוין געווען אויפֿן וועג צו מינכען. מיטן טראַמוויַ פֿלעג איך פֿאָרן צום צענטראַל־קאָמיטעט פֿון שארית־הפּליטה. איין אינדערפֿרי בין איך אָנגעלאָפֿן צום טראַמוויַ בעת ער האָט זיך גענומען רירן. כ׳בין אויף אים אַרויפֿגעשפּרונגען און קונציק זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם מעטאַלענעם הענטל בײַ דער זײַט און אַזוי געבליבן אויף משקולת הענגען. איך בין געווען דער לעצטער, וואָס האָט זיך געזאָלט אַרײַנקוועטשען הינטער דער אָנגעפּראָפּטער מענטשן־מאַסע. פֿלוצלינג איז אין דער זעלביקער ריכטונג אָנגעפֿאָרן אַ לאַנגער משא־אויטאָ און מיט דער גלאַטער וואַנט זײַנער האָט ער מיך צוגעדריקט צום מיטלסטן אָנהאַלטשטאַנג. כ׳האָב געפֿילט ווי דאָס וואָלט זײַן מײַן סוף און געמאַכט גוואַלדיקע קולות. דער משא־אויטאָ האָט זיך דורכגעריסן און איז אַוועק. דער טראַמוויַ האָט זיך אָפּגעשטעלט.

איך בין געלעגן בײַ דער זײַט, מיט שטאַרקע ווייטיקן. ס׳איז אָנגעקומען אַן אַמבולאַנס און מיך אָפּגעפֿירט אין יידישן שפּיטאָל. דאָ זענען מיר גלײַך געמאַכט געוואָרן רענטגען־אויפֿנאַמעס, וואָס האָבן געוויזן נײַע נאָדל־דינע שפּעלטעלעך בײַ דעם בראָך (פֿראַקטורַ פּעלוויס), וואָס דער ווויליער ד״ר זאַכאַרין האָט געהיילט אין דער געטאָ אָן שום מעדיקאַמענטן. און דער דאָקטער דאָ האָט מיר דערקלערט, אַז נאָך אַ פּיצל דריק וואָלט זיך געעפֿנט דער אַלטער בראָך.

אַזוי האָט מיך אויך דאָ מײַן אומגליקלעך מזל פֿאַרגרינגערט די לײַדן, בפֿרט אַז צו הילף זענען שוין געקומען דאָקטוירים־ספּעציאַליסטן און די בעסטע טעכנישע מיטלען. ווידער בין איך געלעגן אין אַ בעט און זיך ניט געטאָרט אַ דריי טאָן, ווי מיט אַ פּאָר יאָר צוריק. כ׳האָב אויך געהאַט די פּריווילעגיע צו ליגן אין אַ פּריוואַטן צימער און זײַן אָפּגעהיט דורך אַ יידישן דאָקטער, מיט אַ ליטוואַקישן ייִחוס און אַ גוט־ליבער מענטש. ער איז געווען געכאַפּט אויף פֿרומקייט און אַפֿילו זיך געקענט פֿונאַנדערקלײַבן אין ״די שוואַרצע פּינטעלעך״, ווי ער האָט גערופֿן לשון־קודש. ער פֿלעגט תּמיד צוקומען צו מײַן בעט מיט דער שאלה: ״איז ווו האַלטן מיר אין דער וועלט?״ און פֿאַרפֿירן אַ רייד וועגן ייִדישע ענינים... זײַן נאָמען, האָב איך שוין פֿריער דערמאָנט – ווו׳לף פּייסאַכאָוויטש, דער שעף־דאָקטער וואָס האָט זיך אַרומגערינגלט מיט אַ יידישן פּערסאָנאַל. אַ דאַנק אים האָט מען געפֿילט די וואַרעם־יידישע אַטמאָספֿער. פֿלעגן טאַקע פֿרומע יידן, רבנים און אַנדערע כּלי־קודש זײַן די פּאַציענטן אין דעם שפּיטאָל. פֿאַר מיר איז די קוראַציע אַדורך גיך און מיט הצלחה.

אַ קורצע צײַט שפּעטער האָב איך באַמערקט פֿײַכט־רויטע פֿליאַמעס אויף מײַן

אבֿר־המין, וואָס האָט מיך ניט אַזוי שטאַרק דערשראָקן ווי פֿאַרשעמט און צעטומלט. וואָס טוט מען? צו וועמען איצט גיין? — האָב איך זיך געפֿרעגט. די תּשובֿה האָט מיר גיך אויפֿגעלויכטן: אַוודאי, צו דײַן פֿרײַנד, דעם באַקאַנטן ליטוואַקישן דאָקטער, וואָס האָט איצט פּראַקטיצירט פֿריוואַט. כ׳האָב אים טעלעפֿאָנירט. ער האָט זיך דערפֿרייט: ״אַזאַ וויזיט קען איך ניט אָפּפּטרן מיט אַן אָפּיציעלער רייַ. זיך לאַנג ניט געזען...״ און ער האָט מיר באַשטימט אַ ספּעציעלע צײַט: ״זאָל עס זײַן מאָרגן נאָך מיטאָג, ווי נאָר כ׳פּטר אָפּ מײַן לעצטן פּאַציענט. און דו וועסט שוין פֿאַר איינס בלײַבן ווי מײַן גאַסט אויף אָוונטבעראָוט. ס׳וועלן זײַן נאָך דאַכאַוער בריידער...״

איך האָב זיך אַ סך געזאָרגט און געמאַכט פֿאַר זיך פּראָבעס ווי עס צו דערקלערן. נאָר ער האָט מיר גאָר אויפֿגענומען מיט אַ בריייטן ברוך־הבא בײַ זײַן אָפּענער טיר. אָן צערעמאָניעס מיך אַוועקגעזעצט אויף דער בריייטער סאָפֿע אין גאַסטצימער און מיר אַרײַנגעקוקט אין די אומעטיקע אויגן: ״היי, יונגער־מאַן, איך וויל זען אַ שמייכל אויף די ליפּן, און נאָך דעם מעגסטו רעדן״. כ׳האָב שטיל געזאָגט: ״ס׳וועט זײַן אַ שעמעודיקער שמייכל״. ער האָט זיך אָנגעבויגן צו מײַן אויער און אַרײַנגעשעפּטשעט: ״איך ווייס שוין, אַלע שעמען זיך...״ כ׳האָב אים אָנגעקוקט מיט אַ פֿרעגנדיקן בליק. און ער האָט צוגעגעבן: ״דאָס איז די ירושה פֿון באַרבאַרישן שקלאַפֿן־רעזשים״. איך האָב כמעט ווי אויסגעשריען: ״וואָס מיינט איר, דאָקטער?״ ער האָט גוטמוטיק געשמייכלט: ״אָט דאָס טאַקע מיין איך: אַלע אונדזערע קרענק קומען פֿון דריטן רײַך, נאָר מיר האָבן ניט די יוריסדיקציע זיי אָפּצושיקן צום לעגאַלן אַדרעסאַט״. כ׳האָב געפּרוווט מיטהאַלטן דעם שפּאַסיקן טאָן: ״ס׳וואָלט געווען אַ צו גרויסער פּאַק...״ כ׳האָב געפּילט זײַן האַנט אויף מײַן שולטער: ״ווען מיר לייגן אַוועק אונדזערע אַלע טויטן און קרענק אויף זייער שוועל, וואָלט עס געווען דער גרעסטער באַרג אויף אונדזער פּלאַנעט און פֿאַרשטעלט די שײַן פֿון טאָג... נאָר לאָמיר איצט פֿאַרגעסן פֿון דעם אַלעם און זען וואָס בײַ אײַך איז״.

איך האָב געפּילט, אַז ווערטער זענען איצט איבעריק און מיט אַ פֿלינקן שוווּנג אויפֿגעדעקט מײַן נאַקעטקייט. קוים אַ שפּליטער־רגע, האָט ער מיך באַטראַכט און געזאָגט: ״ניטאָ זיך וואָס צו זאָרגן. לעצטנס שפּרינגען אַרויס אַזעלכע פֿאַלן״. און ער האָט מיר דערקלערט דעם פּראָצעס פֿון פֿאַרשפּעטיקטע רעאַקטיווע דערשײַנונגען, אַ רעזולטאַט פֿון הונגער און וויטאַמין פֿעליקייט און וואָס מע דאַרף אַריבערשפּרײַזן, ווי אַ מין ליניע צו אַ נאָרמאַל לעבן. נאָך דעם האָט ער מיר צוגעגרייט אין אַ פּושקעלע און אַ פֿלעשל זאַלב און פּילן. אַוועקשטעלנדיק די מעדיצין פֿאַר מיר, האָט ער געזאָגט: ״אויב זיך שעמען, זאָלן זיי זיך שעמען...״

זײַן פֿאָלקסטימלעכע חכמה און טרייסט האָבן מיך איצט געקוויקט. זײַן

טראַכטן, רעדן, פֿילאָסאָפֿירן אין עמך־סטיל האָבן מיך אויפֿגעמונטערט: "איך פֿיל זיך שוין געזונט, דאָקטער!" האָב איך ספּאָנטאַן אויסגערופֿן. ער איז אויפֿגעשפרונגען מיט שׂימחה: "אָט דאָס איז טאַקע די בעסטע סיבה צו מאַכן אַ לחיים". ער האָט מיר דערקלערט, אַז גראָד דעם אָוונט האָט זײַן פֿרוי געמוזט ערגעץ אַוועקגיין צוליב אַ וויכטיקן ענין, אָבער זי האָט דעם גאַנצן מעניו שוין געלאָזן צוגעגרייט. מע דאַרף זיך נאָר זעצן צום טיש און הנאה האָבן.

דערווײַל האָט ער מיך פֿאַרבעטן אויף אַ גלעזל הייסן טיי, כּנהוג, איידער די ביינאַכטיקע סעודה קומט אָן. מיר זענען אַרויס אויפֿן באַלקאָן. די שטאָט האָט זיך געשפּרייט פֿאַר אונדז מיט צעשניטענע בלאָע שטיקער האָריזאָנט. ער איז געווען היימיש אויפֿגעלייגט: "איר געדענקט דאָך דעם ביכיקן קופּערנעם סאַמאָווואַר, וואָס מע פֿלעגט אַ צאַפּ טאָן פֿון זײַן קראַן דעם שבתדיקן קאָביקן וואַסער. אין פֿרימערע הײַזער האָט מען עס געהאַט אין אַ טשוגונענעם דרומל, פֿאַררוקט אין דער קאַבלע פֿון אויוון, וואָס איז געווען אָנגעפֿאַליעט פֿון ערבֿ־שבת נאָך".

מיט וואַרעמער נאָסטאַלגיע האָט ער געריידט וועגן דער אַלטער היים, צו מאָל אַרײַנגעפֿאַלן ווי אין אַ טראַנס. און מיט נאָך מער ליבשאַפֿט האָט ער געריידט וועגן די לעבעדיקע ייִדן פֿון דער היים. ער האָט געקענט, ווי אויסגעבונדן, ניט נאָר די שיינע בעלי־בתּים, נאָר אויך די ווילע יונגען, די אונטערוועלטניקעס און די האָרעפֿאַשניקעס. ער האָט געלייענט די ייִדישע צײַטונגען, די ייִדישע ליטעראַטור און איז געווען געכאַפּט אויפֿן לינקס פֿון דער ייִדישער גאַס. מיר האָבן זיך צוגעשפּאַרט אויף די ליגשטולן, מיט די גלעזלעך טיי און היימישע וואַרעניע, וואָס דעם דאָקטערס וויַיב האָט דאָ ערשט געפֿרעגלט, און געפּלאַפּלט וועגן אַלץ וואָס ס׳האָט אונדז אינטערעסירט פֿון היינט און פֿון נעכטן.

כ׳האָב ליב געהאַט דעם דאָקטער מיט זײַן פֿאָלקישן נאַראַטיוו, און דערפֿאַר זיך מער צוגעהערט אייַדער אַליין געריידט. גאָר אָפֿט איז מען אין די טעג אַרויפֿגעקומען אויף דעם עלעמענט פֿון נקמה, און פֿאַר וואָס מיר, די לעבעדיקע קרבנות, האָבן זיי ניט אָפּגעצאָלט אין אַ גרעסערן פֿאַרנעם? אַז פֿאַר דעם איז בכלל ניטאָ קיין נקמה־מאָס. נאָר דאָס לעבן פֿון אַ מענטשן, וואָס מע מוז געזונט מאַכן, היילן, ראַטעוונען. אין דעם פּונקט באַגעגנט זיך נקמה מיטן טיפֿערן ייִדישן באַגעם פֿון הומאַניזם. "אפֿשר איז דאָס די בלוטלאָזע נקמה פֿון די שוואַבע?" — האָב איך אָפּגעפֿרעגט. ווי מיט פּראָטעסט האָט זיך דער דאָקטער אַ רודער געטאָן און אויפֿגעזעצט: "אויף דעם האָב איך טאַקע אַ מעשׂה פֿון מײַן אייגענער פּראַקטיק, וואָס וועט עס קלאָר אילוסטרירן. דערלויבט מיר עס אײַך דערציילן, בסוד, און ניט מחמת סענסאַציע".

ער האָט האַסטיק אַ שלוק געטאָן פֿון דער גלאָזן טיי און אויף זײַן ייִדישן שטייגער דערציילט די מעשׂה: "דאָס איז איינע פֿון אונדזערע אומגלייבלעבע

געשיכטעס, מײַנע אַן איבערלעבונג מיט אַן אויסטערלישן חולה — און ווער פֿון אונדזערע פּאַציענטן איז ניט אויסטערליש — וואָס איז אויך איינער פֿון מײַנע פֿיל פֿרײַנד. ער איז נאָך אַ יונגער, אַ געוויקסיקער, מיט אַ נאַטירלעכן הומאָר און אַ גוטן קאָפּ, וואָס ניט זעלטן זענען די שרײַבלעך לויז. זײַן גענעטיק ציט זיך פֿון דורות רבנים, אָבער זײַן סטאַטוס האָט תמיד פֿאַרבליפּט אַ פֿרעמד אויג: אַזאַ איינער, אַ ישיבֿה־מאַן מיט אַלע קליפּערלעך. געדאַוונט מיט מתנגדישער דבֿקות, געהאָפּקעט בײַם שפּרינגען קדוש, און ער איז שוין געווען אין דער מדרגה פֿון זײַן קאַריערע־סמיכה: אָט־אָט ווערט ער אַ הדרת־פּנימדיקער, שיינער רבֿ.

״און מיט אַ מאָל האָט זיך אַלץ איבערגעקונצט בײַ אים, ווען דער שוואַרצער פֿלאַקער פֿון דײַטשישן גיהנום האָט זיך איבערגעווארפֿן אויף ליטע. אין עטלעכע גרויל־מינוטן זענען טאַטע און מאַמע, ברידער און אַ קליין שוועסטערל געקוילעט געוואָרן פֿאַר זײַנע אויגן. ער האָט געקוקט דורך אַ שפּעלטל פֿון אַ באַהעלטעניש און איז באַלד משוגע געוואָרן. און גלײַך האָט ער זיך אַראָפּגעקײַקלט פֿון זײַנע ליכטיק־פֿרומע הימלען אויף דער מיט בלוט אָנגעזאָפּטער ערד. געהויבן זײַנע גרויסע געבײַלטע פֿויסטן קעגן פֿאַרשטומטן הימל און געריטשעט מיט געברום: גאָט, דו, דו... ביסט מער פֿאַר מיר ניטאָ! נאָך דעם האָט זיך אַלץ אָנגעהויבן קײַקלען באַרג אַראָפּ, ווי אַ ראָד וואָס האָט זיך אָפּגעריסן פֿון אַ לויפֿנדיקן וואָגן: ניט געווען מער קיין אָסור, אַלץ וואָס איז געווען הייליק און פֿאַרבאָטן איז געוואָרן מותר. ער האָט מאָטיווירט זײַן נײַעם אַני־מאמין קורץ און שאַרף: ״אויב גאָט פֿאַרגינט זיך דעם תּענוג פֿון יידיש בלוט, איז שוין הפֿקר זײַן וועלט און מיר מעגן פֿרעסן און זויפֿן און זיך פֿאַרגינען תּענוגי־בשׂרים. און ער האָט מקיים געווען זײַן אייגענעם היתּר בגופו, און להכעיסדיק.

״און אָט שטעלט ער זיך דאָ ניט לאַנג צוריק אַרײַן צו מיר אין קאַבינעט, מיט די זעלביקע סימפּטאָמען ווי בײַ אײַך, און ער נעמט מיך גלײַך אויף פּעוונע: זאָגט מיר דעם אמת, דאָקטער, ס׳וועט מיך אַבסאָלוט ניט דערשרעקן, איז עס ניט אַ סימפּטאָם פֿון אַ וועגעריישער מחלה? כ׳האָב אים פֿאַרזיכערט אַז דאָס האָט ניט צו טאָן מיט סעקס, און ער האָט אַ פֿרײַלעכער רעאַגירט: איז אויב אַזוי קען איך ווײַטער טאָן מײַן עבֿודה כּהרגלי... האָב איך אים געזאָגט, אַז פֿריער מוז ער אויסהיילן די הויט־אָנצינדונגען. פֿלוצלינג איז אים אויפֿגעקומען אַ ווילדער רעיון און ער האָט געזאָגט: אַ שאָד, דאָקטער, וואָס איך האָב ניט קיין אָנשטעקנדיקע מין־קרענק. דאָס וואָלט געווען די גרויסע נקמה, ווי גאָט האָט געבאָטן: לעשות נקמה בגוי־יות... און ער האָט זיך עקסטאַטיש צעזונגען מיטן דאַוון־נוסח. ס׳איז אים אַ פּנים געפֿעלן זײַן אומזיניקע אָריגינעלע המצאה, און ער האָט זיך באַקלאָגט אויף מאָראַליסטן און מקפּידים בדין, וואָס שטעמפּלען ווי נאַציאָנאַלע בגידה די יידן וואָס האָבן באַצוּנגען מיט דײַטשקעס. ער האָט געוואָלט וויסן מײַן מיינונג. כ׳האָב אים

געזאָגט, אַז אין דער היסטאָריע פֿון מלחמות טרעפֿן מיר זיך אָן אויפֿן פּראָבלעם פֿון פֿיינטלעכע פֿעלקער, וווּ זייערע מענער און פֿרויען געפֿינען וועגן איינע צו די אַנדערע. אַפֿילו אין אונדזער תּנך געפֿינען מיר זייער אָפּקלאַנג..."

וועלן מיין דאָקטער האָט שוין געהאַלטן ביים סוף פֿון דער לאַנגער מעשׂה, האָט זיך דאָס טירגלעקל צעקלונגען. ס'איז אָנגעקומען אונדזער דערוואַרטער גאַסט און מיר האָבן זיך דערפֿרייט און אַרומגעכאַפּט. דאָס איז געווען ד"ר סעגאַל, מיין מלאך צו וועמעס השגחה ד"ר זאַכאַרין האָט מיר איבערגעשיקט, אין זיין קראַנקן־בודע, אין דאַכאַו־אַרבעטסלאַגער איינס. איצט האָט דער מכניס־אורחים־דאָקטער זיך דערמאָנט פֿון לחיים און האָט אָנגעגאָסן דרײַ גלעזלעך מיט אַ שאַרפֿן קאָקטייל. מיר האָבן זיך געזעצט צום טיש. דער בעל־הבית האָט געטראָגן פֿון דער נאָענטער קיך די שמעקעדיקע מאכלים, געהאַלטן וואַרעם אויף דער עלעקטרישער פּליטע. איצט האָט זיך פֿונאַנדערגעוויקלט אַ לאַנגער דרײַ־שמועס וועגן נעכטיקע טעג, וועגן דער צוקונפֿט און פּלענער, דערוואַרטונגען און האָפֿענונגען. שפּעט אין דער נאַכט, גייענדיק צו פֿוס אין דער פֿאַרשטילט־שטומער גאַס, ווי אונדז האָט זיך פֿאַרגלוסט, האָט מיר ד"ר סעגאַל געזאָגט, אויף עבֿריתּ, ווי מיר פֿלעגן רעדן אין זיין קראַנקן־רעוויר: "אונדזער טראַגישע תּקופֿה וועט קיין שום קינסטלעריש פּען ניט קענען באַשרײַבן. זי איז איבער און הינטער אַלע דימענסיעס פֿון מענטשלעכער צײַט און שׂכל". און ער האָט צוגעגעבן: "ניטאָ מער פֿאַר אונדז קיין אֱמדער אָרט אויף דער וועלט, חוץ ארץ־ישׂראל". כ'האָב געזען די צוויי יידישע שארית־הפּליטה־דאָקטוירים, ווי צוויי סימבאָלן פֿון אונדזער טאָפּלטקייט: נאַציאָנאַלע גאולה און וועלט־צעשפּרייטקייט. דאָ דערמאָן איך זיי איצט מיט אָפּשײַ, די פּאָר באַשיידענע, ערלעכע און גרייטהילפֿיקע פֿרײַנד. זייערע נעמען באַשײַנען מײַנע עלטערע יאָרן.

דרײַ יאָר בערך, פֿון מיטן 1945 ביז מיטן 1948, איז געווען די גרויסע קאָנסטרוקטיווע צײַט פֿון דער שארית־הפּליטה אין דײַטשלאַנד. אין דעם דאָזיקן אַקטיוו־שאַפֿערישן היסטאָרישן פּעריאָד איז אויפֿגעבויט געוואָרן די פֿיל־פּנימדיקע נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציע אויפֿן וועג צום עקזאָדוס קיין ארץ־ישׂראל און דער אַרויסגאַנג פֿון די לעבן געבליבענע צו דער גרויסער וועלט.

דעם גוואַלדיקן קרעדיט פֿון פּאָליטישן קאַמף און נצחון האָט די יידישע נאָכחורבן־געשיכטע רעקאָרדירט אויפֿן חשבון פֿון דער מאַסן־קאָנצענטראַציע אין דײַטשלאַנד. אַהער איז בן־גוריון אָנגעקומען מיט זיין ליכטיקן שליחות און נאַציאָנאַלע פֿאָדערונגען; דאָ האָבן אָפּגעקלונגען די טריט פֿון אַ פֿיל הונדערט־טויזנטיקן מאַניפֿעסט און פֿון דאָ האָט די בריחה געשטראָמט בונטאַריש און אילעגאַל צו די האַוונס פֿון ארץ־ישׂראל. חלום און רעאַליטעט האָבן זיך

צוזאַמענגעשלאָסן צום גרויסן ציל פֿון פֿאָלק. אויף דעם אידעאַליסטישן שטראָם האָט זיך די יוגנט־מאַסע געטראָגן מיט אַ וווּלקאַנישן טעמפּ קיין ארץ־ישׂראל. ס׳איז געווען אַן אות ועדות פֿון אַ באַנײַטער יידישער עמאַנציפּאַציע.

אָזוי, מיט ליכטיק־זוניקע קאָלירן האָט זיך אין יענע יאָרן געמאָלן דאָס ריזיקע בילד פֿון יידישן אויפֿלעב. אין דעם פֿאַרגיכערטן ריטעם האָבן זיך דעמאָלט געדרייט די יידישע הערצער און רעדער פֿון הילף, ווי אַ נס! ס׳האָט אויסגעוויזן, אַז דער אויפֿלעב־פּראָצעס האָט אײַנגעשלאָסן און אינטעגרירט ס׳גאַנצע וועלט־יידנטום. און אין מיטן פֿון דעם קאָלאָסאַלן געווען האָבן מיר זיך אויך אײַנגעפֿלאָכטן: אַ קליינע גרופּע יידישע שרײַבער און קינסטלער, וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אין דעם מישמאַש ווי אויפֿן עולם־התּוהו. מיר איז צוגעפֿאַלן דאָס מזל צו ווערן דער ערשטער סעקרעטאַר, וואָס האָט געזאָלט אָרגאַניזירן די פּאָר מינים מענטשן.

און ס׳איז מיר נאָך אַלעם איבערגעבליבן דאָס גוטע געפֿיל, אַז איך האָב מײַנע פֿונקציעס און שליחותן אויסגעפֿירט באמונה. אָנגעהויבן האָט זיך עס אויפֿן אַלט־געווויקנט שטייגער פֿון אויפֿקום פֿון אַן אָרגאַניזאַציע. איין נאָכמיטאָג האָבן מיר, די מיטאַרבעטער פֿון ״אונדזער וועג״, זיך צוזאַמענגעקליבן אויף אַ קורצער באַראַטונג. ס׳איז געווען נאָך די ערשטע פּובליקירטע נומערן. דער ראָש־המדברים איז געווען דער זקן־החבֿורה, ישׂראל קאַפֿלאַן. פּה־אחד איז באַשלאָסן געוואָרן צו אָרגאַניזירן אַ פֿאַרבאַנד פֿון יידישע שרײַבערס און זשורנאַליסטן, אויף אַ פֿאַרברייטערטן לאַנדבאַזיס. ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַגריס־רעזאָלוציע צו אַלע שרײַבערס, די פֿון שארית־שפֿליטה און די אַלע, וואָס האָבן געשטראָמט פֿון די לאַגערן פֿון אַלע מדינות: אוזבעקיסטאַן, פּוילן, רוסלאַנד א״א. ס׳איז אויך געווען אַ וועגדונג זיך צו רעגיסטרירן אין אַ געוויסן צימער פֿון דעם צענטראַל־קאָמיטעט.

נאָכן רעגיסטרירן אונדז ווי אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע בײַם צ״ק איז אונדז צוגעטיילט געוואָרן אַווינקל אין אַ גרויסן צימער, אויף מעלשטראַסע, וואָס איז געווען אַ מין צײַטווײַליקער סקלאַד, אָנגעשטעלט מיט קאַסטנס ביכער און אַנדערע חפֿצים. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָב איך געקראָגן אַ טעלעפֿאָן מיט אַ שרײַבטיש, וואָס איך האָב אײַנגעמאָסטעט בײַ דער טיר, און הינטער דעם אַ שאַפֿע פֿאַר פּאַפּקעס און אַנדערע שרײַב־מכשירים. די ביוראָ האָט אָנגעהויבן פֿונקציאָנירן. ס׳האָבן זיך באַוויזן יידישע שרײַבערס. דאָס פֿאַרגליווערט אינדזעלע האָט זיך אַ ריר געטאָן. ס׳האָט זיך לעבעדיק גערודערט. די קליענטור איז געוואָקסן, די רשימה איז געוואָרן לענגער. נעמען. אַדרעסן, אויך פֿון די ווײַט־פֿאַרוואָרפֿענע לאַגערן. איך האָב געמוזט האַלטן די פֿעדעם, שאַפֿן קאָנטאַקטן, דינגען זיך מיט דעם צענטראַל־קאָמיטעט אין מינכען וועגן לעגאַליזירן לפּחות די שטאָטישע שרײַבערס, זיי געבן די נייטיקע דאָקומענטן אויף צו קריגן דעם סטאַטוס ״די־פּי״ און במילא זײַן באַרעכטיקט אויף די שפּײַז־ראַציאָנען און קאַרטן ווי אַלע יידן.

אונדזער נאָמען איז געוואָרן פּאָפולער, דאָס חשיבֿות פֿון פֿאַרבאַנד איז געוואַקסן און מיט דער הילף פֿון "קאַזיאָנעם שטעמפּל" האָבן מיר אויסגעקעמפּט אונדזער רעכט און שרײַבערישע פּריווילעגיעס. פֿאַרשטייט זיך, אַז ס'איז ניט געקומען דער כישוף־מאַכער, וואָס זאָל פֿון דעם כאָאָס קענען באַשאַפֿן אַן אידיליע. די אומצופֿרידנקייט האָט זיך אָבער באַגרענעצט צו אינדיווידועלע פֿאַלן. בפֿרט דער "רעוואָלט" קעגן געשיקט ווערן אין די לאַגערן, בעת זיי האָבן דערוואַרט צו קריגן דײַטשישע ווילעס אין סאַמע שטאָט. זיי האָבן פּשוט ניט געקענט פֿאַרשטיין, אַז אויך די כמו "היגע", אַרויסגעקומענע פֿון קאַצעט, קומט אָן מיט יסורים דאָס קריגן אַ דירה אין שטאָט. האָבן זיך געמערט די פֿאַראיבלען, עס זענען אויפֿגעקומען רכילותן, אַפֿילו די נײַ־אָנגעקומענע פֿון ראַטן־פֿאַרבאַנד האָבן אַרויסגעגראָבן שולד־עפּיזאָדן און באַשמוץ־געשיכטעס איינע אויף די אַנדערע.

די סאָוועטישע באַדינגונגען האָבן אויסגעפֿורעמט אין די געליטענע יונגע מענטשן נעגאַטיוויע כאַראַקטער־שטריכן: אומגלייבן, אומצוטרוי און חשד. אין אַזאַ לאַגע איז שווער געווען צו קאָנסטרוירן און נייטראַליזירן דעם טראַוומאַטישן מצבֿ. הגם אין ביוראָ פֿון שרײַבער־פֿאַרבאַנד זענען די באַצוּנגען געווען קאָרעקטע, אַפֿילו מיט סימפּאַטיע, האָט זיך אָבער אין הינטערגרונט, אַזוי צו זאָגן, הינטער די קוליסן געטליעט אַ פֿאַרביטערטע אַטמאָספֿער. איך האָב זיך אָנגעשטרענגט, מיט דער הילף פֿון די קאָמיטעט־חבֿרים, די אַנטאַגאָניזמען אויסצוגלעטן אויף אַזוי ווײַט, אַז כ'פֿלעג מיט זיי גיין צו דער דײַטשישער און אויך צו דער ייִדישער נאַטשאַלסטוויע אויסצופֿועלן טובֿות.

כ'האָב אויסגעפֿילט פֿאָרמולאַר־בויגנס, געשריבן בקשות און בריוו פֿאַר אונדזערע חבֿרים צו אונראַ, צום צענטראַל־קאָמיטעט וועגן לעגאַלע ענינים, ווי למשל, צו באַשטעטיקן דאָקומענטן, אויף אַרויסגעבן אידענטיטעט־קאַרטן, און דאָס אַלץ האָט פֿאַרנומען אַ סך צײַט. איך האָב זיך באַצויגן צו די נײַ־אײַנגעוואַנדערטע "גײַסטער", וואָס האָבן מיר באַלאַגערט, מיט איבערגע־געבנקייט, חבֿרשאַפֿט און כּבֿוד. הגם ניט אַלע זענען עס ווערט געווען.

ווי פֿאַר פֿײַער האָב איך זיך געהיט פֿון מחלוקתן און בילבולים, וואָס זייער טעם האָב איך שוין געהאַט פֿאַרזוכט. עמעץ פֿלעגט זיך אַרײַנשאַרן וועגן כלומרשט אַ "שאַ־שאַ־ענין" און אַרויסקומען פֿלעגט דערפֿון אַ גאַנצער פּראָטאָקאָל פֿון אַ פּראָקוראָר וועגן אַ חבֿר — אַ גראַפֿאָמאַן, אַ טענטלער, אַ פּלאַגיאַטאָר און כּל דבֿר אָסור. צו מאָל פֿלעג איך אַפֿילו זיך ניט כאַפּן, וואָס האָב איך צו טאָן מיט דעם, נאָר ס'איז געווען געוואָג, אַז איך זאָל אויך אויספֿירן די פֿונקציע פֿון אַן "אויער". כּמעט יעדער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ מין שרײַבערישן עגאָ "נאַ פּאָקאָז", אַזוי ווי מיט זײַן פֿעדער. דער סאַמע טיפּישער פֿון דעם זגאַל, וואָס האָט זיך שוין בײַם אָנהייב אַרויסגערוקט אין פֿראָנט, איז געווען די קליינע פּיגור מיט קאָמפּלעקסירטע

פּראָווינציעלע תּנועות, שלמה בערלינסקי. די חבֿרה פֿלעגן אימיטירן זײַנע העוויות, אים קיבעצן. מיט גאווה פֿלעגט ער כסדר איבערדערציילן דעם עפּיזאָד, ווי שלום אַש האָט אים אַ מאָל געזאָגט אַז ער איז אים מקנא זײַן שרײַבסטיל. "וועלן איך האָב אַזאַ..." — און חבֿרה האָבן מאַסקירט די שמייכלען. פֿון אַ ליאַדע פּיפּס פֿלעגט זיך אָנצינדן זײַן טעמפּעראַמענט, און אויב ניט מיט קלעפּ, האָט ער געפֿײַערט מיט זידלערײַען, מיט קללות. זײַן אַמביציע צו קריגן אַ דירה אין מינכען, האָט ער אָנגעהויבן מיט אַ שטורעם אויפֿן צענטראַל־קאָמיטעט: זײַן וויַב, די אַקטריסע וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פֿון סאָוועטן־קאַזאַכסטאַן, איז אויף דער צײַט, צו געלעגן ווערן, מוז ער תּיכף קריגן אַ דירה. אין אַ פֿאָרשטאָט פֿון מינכען האָט זיך גראָד געמאַכט אַ ווילע פֿון אַ דײַטשישן נאַצי־געניעראַל, איז שוין די דירה געוואָרן איבערגעגעבן אין זײַן רשות. אָבער דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן אַזאַ זאַך: ער האָט ווי אַלע געמוזט ברענגען אַ באַשטעטיקונג פֿון אונדזער שרײַבער־פֿאַרבאַנד, אַז ער איז אַ יידישער שריפֿטשטעלער. אונדזער מיטגליד־קאָרטע (וואָס כ׳האָב גלײַך צוגעגרייט), אַז מיר בעטן, געפֿעליק און דרינגלעך, אים אַרויסצוגעבן אַן אַרבעטשײַן פֿון דעם צוגעהעריקן אָפּטייל פֿון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג. כ׳האָב אויסגעפֿילט דעם פֿרעגבויגן צו דעם שטאָטישן אַרבעטסאַמט און געבעטן בערלינסקין, וואָס האָט געוואַרט, ער זאָל אים חתמענען. אַן אות האָט זיך אים ווי פֿאַרטשעפּעט און ס׳איז אַרויסגעקומען אַן אומגעלומפּערטע אונטערשריפֿט.

ער איז געוואָרן נערוועז און געפֿרעגט: "ס׳וועט זײַן גוט? איר האָט דאָך געזען ווי כ׳האָב עס געטאָן". איך האָב אים באַרויקט אַז ס׳איז "טובֿ מאוד", און מאָרגן וועט ער מסתּמא קריגן זײַן אַרבעטס־דאָקומענט. גראָד האָב איך זיך הילכיק צעלאַכט פֿון עמעצנס אַ באַמערקונג. ווי אָפּגאריסן פֿון אַ קייט, האָט בערלינסקי ווילד אַ שפּרונג געטאָן אויף מיר מיט פֿאַרקוועטשטע קולאַקעס. ער איז גרייט געווען מיך צעמאָלן אויף אַש. פֿון אונטער זײַן שמאָל קאַפּעליושל האָבן אַרויסגעשטאַרצט ביסטרע אויגן און ער האָט געשריען: "איר לאַכט פֿון מיר... אויף דעם זיצט איר דאָ, אויף אונדזער קאַרק, און מיר האָדעווען אײַך! איר ווייסט ניט מיט וועמען איר האָט זיך אָנגעהויבן?!"

איך בין באמת געווען צעשראָקן: אַ סקאַנדאַל ווי פֿון אַ צעדולטן, און איך האָב אַפֿילו ניט געטראַכט וועגן אים. בײַ אים אין מוח האָט זיך קענטיק עפּעס געריבט, און ווערטער זענען געווען איבעריק. מײַן שוויגן האָט אים אַ פּנים נאָך מער אויפֿגערעגט. ער איז געשטאַנען מלא־חמה און געוואָרט איך זאָל רעאַגירן. זײַנע פּוסטע פֿויסטלעך האָבן זיך געוויגט אַרויף און אַראָפּ. ס׳איז געווען קלאָר, אַז אין אים איז אויפֿגעאַנגען די קאָביקע יובע און ס׳איז בעסער איך זאָל שוויגן.

ווען בערלינסקי איז אַוועק, בין איך געבליבן זיצן אַ פֿאַרמאַטערטער ווי נאָך אַ שפּאַנענדיקן דועל. איך האָב דערציילט דעם חבֿר בײַם טיש, וואָס האָט

בערלינסקין גוט געקענט, אַז ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק האָב איך אים געהאָלפֿן שלעפּן אַ גאָר שווערן זאַק מיט פּראָדוקטן צום אויטאָבוס; ניט געקענט צוזען ווי ער רײַסט זיך אונטער דאָס געזונט. און ער — אַפֿילו קיין דאַנק ניט געזאָגט. דער חבֿר האָט געלאַכט: "ס׳איז אַלץ איינס ווי העכער אַ געהאַנגענעם, ער איז שוין לאַנג אַן אונטערגעריסענער..."

אויף מאָרגן, ווי נאָר כ׳האָב געקראָגן צוגעשיקט מיט אַ ספּעציעלן קוריער זײַן אַרבעטס־קאָרטע, האָב איך זי אַרײַנגעלייגט אין אַ קאָנווערט און אָפּגעשיקט אויף זײַן אַדרעס מיט דער פּאָסט, עקספּרעס. דעם זעלביקן טאָג האָט ער עס געקראָגן, וויַל ער האָט שוין געווארט אין דער פֿרי בײַ דער טיר, נאָך איידער כ׳האָב געעפֿנט די ביוראָ. און די גרעסטע איבערראַשונג איז געווען זײַן קבלת־פּנים־פֿראַזע: "אַ דאַנק אײַך, חבֿר וואָלפּע, אויך פֿון מײַן פֿרוי. איר זײַט דער איינציקער דאָ וואָס טוט אַ טובֿה". איך בין געווען געירט פֿון זײַן וואַרעמער אָנערקענונג. שוין דאָס טיטולירן מיך "חבֿר", אַנשטאָט צו הייבן מיר אַ פֿויסט אין פּנים, האָט געמיינט בעטן מחילה, רעזיגנאַציע. פֿון דעם טאָג אָן איז ער געווארן מײַן גרעסטער פֿרײַנד.

אָבער אונטערגראָבערישע קאָנטראָווערסיאַלע טיפּן האָבן ניט געפֿעלט אין שרײַבער־פֿאַרבאַנד. איך, ווי וויַט עס האָבן מיר געסטײַעט כּוחות, האָב געפֿרווט האַלטן אַ באַלאַנסירטן מצבֿ, טראָגן אַנטקעגן דעם שלום. כּמעט יעדער איינער האָט געוואָלט אַ וואָס גרעסערן חלק פֿון דעם קליינטשינקן קוכן, וואָס מיר האָבן קוים באַווײַזן אויסצובאַקן. איז קיין וווּנדער ניט, אַז עס זענען געווען באַלײַדיקטע, בעלי־טענות, פֿאָדערונגען. אָבער מיר האָבן גאָרנישט געהאַט צום געבן און מיר האָבן ניט געהאַט מערער ווי דעם לאַגער־נאָרמאַטיוו.

די נאָכמלחמה־יאָרן זענען געווען שווערע. חוץ די צוגעטיילטע אָרעמע ראַציעס פֿון אונדזערע דערלייזערס — אונראַ און דזשאָינט — האָבן מיר לחלוטין גאָרנישט ניט פֿאַרמאָגט. האָט עמעץ געוואָלט פֿאַרבעסערן און פֿאַרשענערן זײַן מאַטעריעלן קיום, האָט ער זיך געמוזט אַליין אַײַנשפּאַנען אין דעם ניט־נאָרמאַלן צעפֿאָרענעם עקאָנאָמישן צײַטוואָגן און האָרעווען, זאָרגן, זוכן און אויך ריזיקירן מיט סכּנות און אַפֿילו מיט דער אַזוי טײַער באַצאָלטער פֿרײַהייט. "אויף אַלעם גרייטן" איז געווען די מאָגערע און קאַרגע דורכקומעניש אויפֿן טאָג פֿון די פֿריער דערמאָנטע צוטיילונגען. אויב יידן פֿון דער ריי האָבן דעמאָלט ניט געהונגערט ממש, האָבן זיי אָבער ניט ווייניק געפֿילט דעם טעם פֿון פֿאַרשעמונג און קיצבֿה.

אויך מיר, די שרײַבערס, זענען געווען אײַנגעגלידערט אין דער סאָציאַלער כּמו־קאַזאַרמע־סטרוקטור. ס׳האָט אויסגעזען אילוזאָריש די אידעע, אַז מענטשן קענען נאָך אָפֿן און פֿרײַ פֿאַרדינען אויף צו לעבן און מיט זייער געלט דיספּאָנירן ווי עס גלוסט זיך זיי. די סיסטעם פֿון ראַציעס איז געווען אײַנגעפֿירט אין כּמעט אַלע אינסטיטוציעס פֿון שארית־הפּליטה. די אַמעריקאַנער קאָנסערוון האָבן

פּראָגראַמירט און געמוסטערט דאָס לעבן. די אַמעריקאַנער אָנגעשטעלטע און מיליטער האָבן, פֿאַרשטייט זיך, געקראָגן די טײַערע פּראָדוקטן – סיגאַרעטן, קאָווע א״א – און זייער לוין אין דאָלאַרן, ווָאס האָבן געפֿלייצט צום שוואַרצן מאַרק. אין דעם גרויסן מוטנעם שטראָם פֿון אומכשרע פֿאַרדינסטן, קען מען ניט רעקאָרדירן הצלחות פֿון יידישע שרײַבערס. אפֿשר האָבן זיך אַ פּאָר פֿון זיי אײַנגעגראָבן, ווי קראָטן אין דער ערד, און אין דעם מצבֿ, ווו מע האָט ניט געקענט קאָנטראָלירן ווער איז ווער, האָבן זיי מיט פֿאַלשקייט און שקרים אַקומולירט קליינע קאַפּיטאַלן פֿאַר זיך. וועגן אַזאַ איינעם, אַ געקומענעם פֿון ראַטן־פֿאַרבאַנד, וואָס האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, האָט מען מיר דערציילט בסוד.

ער האָט געהייסן הערשל ווײַנרויך, אַ האָדעוואַניק פֿון דער רעוואָלוציע. ער איז גראָד געווען אַ שטילער, אָבער פֿון דער שטילקייט זענען אַרויסגעוואַקסן כּמעט לעגענדעס. ער פֿלעגט אַרײַנשושקען אין זשעדנע אויערן וועגן זײַנע אויפֿטוען, ממש אַ שרײַבערישע איליאַדע, און ס׳פֿלעגט זיך אויפֿוויקלען אַ מגילה פֿון אַ וויבטיקער פֿיגור. יעדער האָט געקענט זאָגן וועגן זיך וואָס ער וויל. דער דריטער באַנד פֿונעם ״לעקסיקאָן פֿון דער נײַער יידישער ליטעראַטור״ וויזט אָן אין דער דאַטע, אַז הערשל ווײַנרויך איז ״געווען אין די פּליטים־לאַגערן אין מינכען, דײַטשלאַנד. ערשטער פּרעזידענט פֿון יידישן שרײַבער־און זשורנאַליסטן־פֿאַרבאַנד פֿון דער שארית־הפּליטה״. בכּלל איז קיין פּרעזידענט־אַמט ניט געווען, און ער איז אַפֿילו קיין פֿאָרזיצער ניט געווען. אַ מענטש אָן אַ פּאָסטן, אָבער מיט אַ מײַלעבל. אַגבֿ דענאָלט, אין פּובליקאַציע־יאָר, 1960, האָט מען עס נאָך געקענט רעווידירן. קען מען זיך שוין משער זײַן, וויפֿל אומפּינקטלעכקייטן אַזאַ אינפֿאָרמאַציע האָט.

די דאָזיקע פּאַרשוינען זענען געווען אין אַלע שטעט און לאַגערן פֿון דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דײַטשלאַנד, אָבער אונדזער ביוראָ און קאָמיטעט איז אַלעמען געקומען צו הילף מיט לעגאַלע דאָקומענטן, אידענטיפֿיקאַציע־באַשטעטיקונגען און וואָס ס׳איז נאָר מעגלעך געווען. מיר האָבן געהאַט אַ גרויסע קאָרעספּאָנדענץ און בקשות, נאָכפֿראָגעס און שליחותן, אַפֿילו פֿון אַ פּריוואָטן כאַראַקטער. איך, איין מענטש, האָב זיך קוים־קוים ספּראָווט מיט דעם אַלעם; געאַרבעט אַ סך שעהען, אָבער אויך אין אונדזער אומשולדיק וועלטל האָט זיך אַרײַנגעזיפּט די מחלוקת־אַטמאָספֿער, און ווי אַ קליין פֿײַערל אין אַ זומערדיק פֿעלד האָט אַ טבֿע זיך צו פֿאַרשפּרייטן, אַזוי אויך זענען אומשולדיקע אַרײַנגעצויגן געווארן אין די אינטריגע־נעצן.

איין טאָג האָט זיך צו מיר דערטראָגן אַ מוטנע ידיעה וועגן אַן אַטאַק־אַרטיקעלע אויף מיר אין אַ לאַגער־צײַטונג. דאָבט מיר, אַז ס׳איז געווען אונטער אַ קעפּל: ״ווילדגראָז״. ס׳איז געשטאַנען אַן אָנגעשפּאַנטער אַרבעטסטאָג, מיט עגמת־נפֿשן און אײַלענישן, אַזוי אַז כ׳האָב וועגן דעם אין גאַנצן פֿאַרגעסן. בײַם סוף טאָג

האָט דער טעלעפֿאָן זיך צעקלונגען, און ווי אָפֿט אויך היינט, האָט ישׂראל קאַפלאַן, פֿון זײַן ביוראָ אין דער צענטראַל־היסטאָרישער קאָמיסיע, ווו ער רעדאַקטירט די העפֿטן "פֿון לעצטן חורבן", מיר דערמאָנט: "ווייסט דאָך שוין ווען אָנגפֿאַל־מאמרל אויף דיר. נאָך פֿאַר מיטאָג האָב איך געקראָגן אַ קאָפּיע פֿון דער צײַטונג, איבערגעלייענט, און ווילנדיק דיר פֿאַרשפּאָרן דערקלערענישן, האָב איך טעלעפֿאָנירט צו די קאָמיטעט־חבֿרים. מיר האָבן אַ זיצונג גלײַך נאָך דער אַרבעט. אַלע האָבן צוגעזאָגט צו קומען". ס'איז ניט געווען קיין צײַט צו באַלעמוטשען. אַ שעה שפּעטער זענען שוין אַלע געזעסן אַרום ביוראָטיש, אויך אַ גאַסט וואָס קאַפלאַן האָט מיטגעבראַכט, דער יידישער שרײַבער יחזקאל קייטלמאַן, ער איז געווען דער מיטרעדאַקטאָר פֿון דער זעלביקער צײַטונג. קאַפלאַן, דער פֿאָרזיצער, האָט באַגריסט דעם גאַסט און אים באַדאַנקט פֿאַר דעם באַזוך. ער האָט אַקצענטירט דעם מאָטיוו, אַז דער פֿאַרבאַנד וויל אין זײַנע אָרגאַניזאַציאָנעלע ענינים אויסמײַדן פּערזענלעכע שרײַבערישע קאָנפֿליקטן. און צוליב דעם כּבֿוד פֿון אַ חבֿר, וואָס פֿירט אויס אַ שליחות אויף אַ פּאָסטן וואָס מיר האָבן אים אויסגעקליבן פֿאַר דעם, מוז דער קאָמיטעט שאַרף פּראָטעסטירן קעגן דעם העצערישן פּאַסקווויל, וואָס פֿאַרשמוציקט דעם נאָמען פֿון אונדזער פֿאַרבאַנד־סעקרעטאַר דוד וואָלפע.

דער געזעלשאַפֿטלעכער מעמד פֿון פֿאַרבאַנד מוז בליבן ריין. קאַפלאַן האָט פֿאָרגעלייענט דעם מאמר און נאָך דעם די בריוו־רעזאָלוציע, וואָס ער האָט געשטעלט צו אָפּשטימונג. ער האָט געוואָרנט קעגן אויסברייטערן דעם פּראָטעסט צו אַן עפֿנטלעכער קריגערישער פּאָלעמיק, וואָס קען האָבן געזעלשאַפֿטלעכע נעגאַטיווע אויסווירקונגען. דעריבער זאָל עס געשיקט ווערן ווי אַ פּראָטעסט־רעזאָלוציע, געחתמעט פֿון אַלע קאָמיטעט־חבֿרים, צום רעדאַקטאָר פֿון דער צײַטונג, וואָס האָט געשריבן און געדרוקט דעם אַרטיקל. און אַזוי איז עס איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן.

אַלע אויערן זענען געווען אָנגעשטעלט צו הערן דעם גאַסט. און קייטלמאַן, וואָס איז רויק און שטיל געזעסן, האָט ראַפּטעם אַרויסגעשאָסן מיט צאָרנדיקע, שרײַקע ריידן, ווי מע וואָלט אים פֿון מויל אַ שלאָס אַראָפּגענומען. מאָדנע איז געווען וואָס זײַן פֿאַרביטערט האַרץ האָט אַרויסגעפּלאַצט מיט יידישלעכע טענות, ווי ער וואָלט זיי פֿירגעבראַכט פֿאַר אַ בית־דין וועגן אַ גט... ער האָט זיך אָנגעזעצט אויף אים און מאַכט אים דעם טויט... דאָרטן קען ער מער ניט בליבן, ער איז אַ סאַדיסט, אויס שותפֿות מיט אים... פֿון דער נאָטיץ איז טאַקע געקומען צום סוף. ער, קייטלמאַן, איז געווען קעגן דרוקן זי. ער ווייל ניט קיין מחלוקת, קיין סקאַנדאַלן. ער האָט בפֿירוש געפֿילט אַז אָט־אָט קריגט ער אַ האַרץ־אַטאַק...

קייטלמאַן האָט צום וויפֿלטן מאָל איבערגעחזרט: טאָמער וואָלט ער ניט

אַנטלאָפֿן דעם זעלביקן טאָג, וואָלט ער שוין איצט געווען זײַן קרבן. איצט איז דאָ געווארן זײַן עיר־מיקלט. ער האָט שוין כּמעט געקראָגן אַ דירה און גייט ברענגען זײַן פֿרוי פֿון לאַגער. דער קאָמיטעט האָט אַפֿלאָדירט קייטלמאַנען און ווי אַ כּבֿוד־זשעסט איז ער לויט אַ פּה אחד־באַשלוס צוגעקאָפּטירט געווארן צום קאָמיטעט פֿון שרײַבער־פֿאַרבאַנד. דער שרײַבער פֿון אַרטיקל איז געווען מענדל מאַן.

אין דער ראַם פֿון שרײַבער־פֿאַרבאַנד איז אַ קורצע צײַט שפּעטער אײַנגעשלאָסן געווארן די סעקציע פֿון מאָלער און קינסטלער. די זשורנאַליסטן, בלויז אַ הײַפֿל, זענען שוין לאַנג געווען אינטעגרירט אין דער ראַם. איצט האָב איך שוין געטראָגן אַ פֿאַרדינטע "קרוין": געזעלשאַפֿט־סעקרעטאַר, און מיר האָבן געזומען פֿלאַנירן וועגן אַרויסגעבן אַ צײַטשריפֿט. קיין פּראַקטישע מיטלען האָבן מיר ניט געהאַט, אויך ניט קיין מעצענאַטן. אַ סאָרט יידן האָבן "צוגעזאָגט" (און כ'האָב זיך שפּעטער איבערצײַגט, אַז אומעטום יאָוועז זיי זיך מיטן זעלבן אַרטיקל, אויך אין דרום־אַפֿריקע: הבטחות...), אָבער רעאַליזירן רייד אין פֿאָנדן טוט קיינער ניט.

און דאָך האָבן מיר געמאַכט רעדאַקציעס, געשריבן בריוו, געקליבן מאַטעריאַל, סאָרטירט, רעדאַקטירט און עס זענען אַרויס בדפוס דרײַ־פֿיר אויסגאַבעס, מיט שאַפֿונגען אין אַלע ליטעראַרישע זשאַנערס, אָבער גרויסע, וויכטיקע וועלט זענען דאָ ניט אויפֿגעקומען. אפֿשר האָט זיך דאָ אויסגעווירקט דער כּסדרדיקער באַוועג און גאַנג פֿון די עמיגראַציע־כוואַליעס, וואָס האָבן געשטערט די כאַראַקטעריסטיש־שאַפֿערישע עלעמענטן זיך צו פֿאַרוואָרצלען אין אַ גינציקן באָדן. ויט ווייניק פֿון די שארית־הפּליטה־שרײַבערס האָבן פּרעטענדירט אויף גרויס־שאַפֿערישקייט, נאָר גאָר ווייניק האָבן דערגרייכט די שטאַפֿלען פֿון העכערער קונסט.

אַחוץ דעם האָבן זיך אַרויסגערוקט איינציקע קאָמישע טיפֿן; זיי האָבן גאָרנישט געהאַט וואָס צו געבן, נאָר רייד און לאַנגע בריוו, מיט פֿאַנטאַסטישע חלומות, וואָס זיי האָבן זיך באַשאַפֿן ווי אַ מין רעהאַביליטאַציע. אַזאַ איינער, למשל, האָט מיר געשריבן וועגן זײַנע עפּאָכע־מאַכנדיקע ווערק, וואָס ער האָט געהאַלטן אין שרײַבן פֿאַרן אָנהייב פֿון דער מלחמה, און — זײַן בייזע שוויגער האָט עס פֿאַרברענט. זי איז עס געווען זײַן גרעסטער שׂונא, און זי האָט פֿאַראָרעמט די גאַנצע וועלט־ליטעראַטור, בפֿרט די יידישע...

אָבער די אָרעמע, צעפּיצלטע און צעשפּרייטע יידיש־שאַפֿערישקייט אין דײַטשלאַנד, האָט דאָך געלאָזט אין איר לעצטן סך־הכּל אַ גײַסטיקע מאַסיווע ירושה: די פּרעסע. אַ צײַט־דאָקומענט, אין אַלערלייַ זשאַנערס און פֿאָרמען, פֿון גרויסער היסטאָרישער ווערט. דער דאָזיקער פֿענאָמען איז נאָך כּמעט ניט געפֿאָרשט געווארן. דער שרײַבער־פֿאַרבאַנד האָט געהאַט אַ וויכטיקן חלק אין צוזאַמענשליסן די חבֿרים אין אַ ראַם און פֿאָרמירן די שטימונגען. דאָ האָט

געשפּרודלט מיט מענטשן און מעשׂים, הגם אַלץ איז געווען פּראָוויזאָריש, קאָנצענטרירט אויף אויסוואַנדערונג און בויען אַ היים. אין טיפּערן היסטאָרישן זינען איז עס געווען דער געזונטער חוש פֿון פֿאָלק, וואָס נאָך דער בלוטיקער קאָנפֿראָנטאַציע מיטן נעכטן האָט ער געוואָלט פּטור ווערן פֿון גלות. אַלע יונגע כּוחות האָבן זיך געריסן צו דער ריכטונג: אַן אייגן לאַנד.

מיין באַפֿריַט לעבן האָט זיך דאָ געפֿונען אין אַ סתּירה: אין מיר האָט זיך אַ טראַגישער כּוח געראַנגלט פֿאַר אַן אומבייַט, און איך האָב זיך פֿאַרמאָסטן קעגן זיך אַליין. ווי אַ קאָמפּלעקס איז אויפֿגעקומען אין מיר דער חשק צו שרייַבן איצט העברעיִש לידער, אַפֿילו נאַציאָנאַל־פּאַטריאָטישע, און אויך מליצהדיק־שוואַכע. אפֿשר האָב איך געזוכט צו רעהאַביליטירן אַ פֿאַרבאָרגן שולד־געפֿיל פֿון "זכרתי לך חסד נעוריך": מיין העברעיִש־לימוד, מיין יוגנט אין השומר־הצעיר און מיין קורצע, אין דער נשמה פֿאַרקריצטע תקוּפֿה פֿון מיין קיבוץ־לעבן אין ארץ־ישׂראל.

כ׳האָב געווּוסט, אַז ס׳איז מער אַן אַרויסרוף צו זיך, אַ צאַפּלדיקע אויפֿפֿאָדערונג צו מיין נפֿש. און כ׳בין געווען ערלעך מיט מיינע וועלטער. ווי אין אַ קלאָרן קוואַל האָב איך זיך אין זיי געטובֿלט. אָבער ס׳איז געווען מיין אילוזיע: קיינעם האָבן מיינע לידער ניט אינטערעסירט, אויך די יידישע. כ׳האָב סיי ווי ניט דערוואַרט קיין שום אָנערקענונג און אַוודאי ניט קיין שטורעם. אפֿשר איז עס געווען אין דער מדרגה פֿון אַ קליין קינד, וואָס זעט זיין רעפֿלעקס אין אַ קוועלכעלע און האָט הנאה פֿון דעם. כ׳האָב זיך אויפֿגעבויט מיין אייגענע וועלט.

אין 1947 זענען אָנגעקומען אין אַ קולטור־שליחות פֿון אַמעריקע צו דער שאַרית־הפּליטה דריַ באַרימטע פּערזענלעכקייטן: דער פּאָעט און דראַמאַטורג ה. לייוויק, דער העברעיִשער פּאָעט ישׂראל אפֿרת און די אַמעריקאַנער יידישע זינגערן עמאַ שייוועך. די וויניקע וואָכן פֿון זייערע צוזאַמענטרעפֿן אויף מאַסן־מיטינגען מיט די יידן פֿון לאַגערן און שטעט, איז געוואָרן אַ פֿעסטיוואַל פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג אין דיַטשלאַנד. קבלת־פּנימס און מאַניפֿעסטאַציעס לכּבֿוד די גרויסע געסט זענען פֿאָרגעקומען אומעטום. טויזנטער יידן האָבן זיך געזעטיקט אין זייער ליכט.

אין סאַנט־אָטיליען, מיין שפּיטאָל־רעזידענץ, איז געווען אַן אימפּאָזאַנטער אָוונט. דער זאַל האָט געבליצט מיט ליכט און שיינענדיקע אויגן פֿון הונדערטער יידן. לייוויק האָט עלעקטריפֿיצירט דעם עולם מיט אַ האַרציק נבֿיאישן נחמו. אפֿרת האָט אויפֿגעהויבן די נשמה מיט אַ פּאָעטיש וואָרט. און מיין וויניקייט האָט געלייענט אַ ליד לכּבֿוד לייוויקן. צווישן די געסט איז געזעסן דער שפּיטאָל־שעף ד״ר גרינבערג. שפּעטער זענען מיר, אַ קליינע גרופּע שרייַבערס, געזעסן מיט די געסט אין זאַל פֿון ד״ר גרינבערג און זיך משׂמח געווען מיט אַ לחיים. וואָס צו רעדן איז געווען גענוג, בפֿרט האָבן זיי געוואָלט הערן וועגן אונדזערע איבערלעבונגען,

אײַנזאַפן די אַטמאָספֿער פֿון שארית־הפּליטה. נאָך דעם אָוונט בין איך שוין געפֿאָרן צו די פֿאַרשיידענע אימפּרעזעס אין די גרויסע לאַגערן און צוגעזען די התלהבות און שׂימחה, מיט וועלכער יידן נעמען זיי אויף און שלינגען זייערע מונטערע און קלוגע רייד, ממש ווי חסידים פֿון רבינס הייליקן מויל.

אַז די דרײַ גרויסע יידישע שליחים זענען אָפּגעפֿלויגן צוריק קיין אַמעריקע, איז דאָ געבליבן ווי אַ מין ליידיקייט. עס האָט זיך ווײַטער געצויגן דער שנור פֿון עולים און עמיגראַנטן פֿון דײַטשלאַנד. איין טאָג טרעף איך, אין טויער פֿון אַרבעטספּלאַץ, אויף מעלשטראַסע, אַ יונגן־מאַן, וואָס איז מיר באַקאַנט פֿון אַ פּאָטאָ אין אַ יידישער צײַטונג, און ער האַלט בײַם הענטל אַ קינד פֿון אַ יאָר פֿינף־זעקס. כ׳האָב שנעל אַ מיש געטאָן אין קאָפּ, ווי אין אַ רעגיסטער, באַקאַנטע נעמען און כ׳האָב זיך געכאַפּט: ער איז עס, דער וואָס האָט געשריבן אויף מיר דעם אָנפּאַל־אַרטיקעלע. כ׳האָב דעם ענין בכלל געהאַט פֿאַרגעסן, און ניט געפֿילט איצטער קיין ברעקל כּעס. איך בין געבליבן שטיין אַ טריט הינטער אים, און ער האָט, ווי לויט אַ סיגנאַל, אויסגעדרייט דעם קאָפּ צו מיר און אויסגערופֿן: ״וואָלפּע?!״, און איך, ווי אַן עכא: ״מאַן?!״ — און כ׳גיב שפּאַסיק צו: ״ווי מאָדנע מע טרעפֿט זיך, צום ערשטן מאָל אין...״ און ער האַקט מיך איבער: ״דערמאָנט עס ניט מער, איך וויל עס אויך פֿאַרגעסן״. איך בין מסכּים: ״גוט!״ און ער שטרעקט מיר אויס אַ האַנט: ״זײַט מוחל. געווען דעמאָלט אין אַ צעטומלט וועלטל און — אַ ביסל אונטערגעהעצט״. ער האָט מיך באַקענט מיט זײַן זונעלע און געזאָגט: ״קומענדיקע וואָך פֿאָרן מיר שוין אָפּ, ווי אַלע יידן״. ער איז געווען אומעטיק. כ׳האָב אים צוגעווינטשן אַ צאתך לשלום און מיר האָבן זיך געזעגנט ווי גוטע חבֿרים.

צום צווייטן מאָל האָב איך אים אויפֿגענומען עטלעכע יאָר שפּעטער, ווען ער איז געקומען אויף אַ לעקציעטור אין דרום־אַפֿריקע. איך בין דעמאָלט געווען דער רעדאַקטאָר פֿון ״דרום־אַפֿריקע״ און אָנגעשריבן לכּבוד אים אַ וואַרעמען קבלת־פּנים־מאַמר. ער האָט זיך שוין געהאַט אַרויסגערוקט אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אַ צוזאָגנדיקער פּראָזאַיִקער, מיט עטלעכע ביכער אין דעם זשאַנער. איך האָב אים אַפֿילו געהאָלפֿן ״צו גיין אין יאָהאַנעסבורג איבער די הײַזער״ צו חשובֿע יידיש־יידן און ״מאַבן״ עטלעכע עקסטראַ גילדן...

איצט נעם איך מײַן געשיכטע אַ ביסל צײַט צוריק, ווען כ׳האָב זיך געגרייט אַריבערגיין פֿון סאַנט־אַטיליען שפּיטאָל־געלטענדאָרף צו מײַן נײַ־געדונגענעם מעבלירטן צימער אין מינכען. אַגב, וויל איך זיך און דעם לייענער באַוואָרענען, אַז די דאָזיקע עפּיזאָדן שרײַב איך ניט לויט אַ דיסציפּלינירטער צײַט־כראָניק, נאָר מיט אַריבערשפּרינגענישן פֿון פֿריִער צום שפּעטער און אויף צוריק. איך באַמי זיך, אַז

די געשיכטע זאָל בלײַבן אוניקאַל און גאַנץ, ניט צעריסן און צעשטיקלט. און צוליב אָט דער גאַנצקייט האָב איך ניט אַרויסגענומען פֿונעם טעקסט די סעקס־בילדער און שילדערונגען, ווײַל טיפֿער זיך אַרײַנטראַכטנדיק אין דעם איז דאָך גוף־און־נשמה די גאַנצע און פֿולע געשיכטע פֿון אַ מענטשנס לעבן. די פּאָר שורות, וואָס האָבן דאָ ספּאָנטאַן אויפֿגעבליצט, זענען ניט קיין פֿאַרענטפֿער פֿאַר עפּעס אַ זינד אָדער אַ טעות, נאָר אַ פּשוטע אויפֿקלערונג, כדי ניט איבערצולאָזן אַ בלויז.

אַ וואָך שפּעטער נאָכן געבן דער דײַטשישער בעל־הביתטע דאָס האַנטגעלט, איז שוין דער צימער געווען פֿרײַ: אַ גרויסע פֿאַרבעטע בעט מיט ווייכע בלאָ־ווײַס־געשטרײַפֿטע פּוכדעקעס, מיט אַ טיש, שטולן און אַ פּוסטע שאַנק זענען געשטאַנען גרייט מיך אויפֿצונעמען.

נאָך מיטאָג, אַז כ׳בין אָנגעקומען מיט מײַנע וואַליזקעס און פּעקלעך. האָט זי מיך אויפֿגענומען צופֿרידן און פֿרײַנדלעך. זי איז שוין געווען אויפֿן וועג אַרויסצופֿאָרן צו איינעם פֿון אירע אָפּטע באַזוכן ערגעץ אין אַ דאָרף. זי האָט מיר געגעבן דעם שליסל פֿון דער אַרײַנגאַנגטיר און געזאָגט, אַז די גאַנצע שטוב מיטן טעלעפֿאָן געהערט איצט צו מיר און כ׳מעג דאָ טאָן וואָס איך וויל... אַ וואָך וועט זי זיך זאַמען. אַז זי איז אַוועק, האָב איך זיך געזונמען אויספּאַקן מײַנע זאַכן, אויססאָרטירן אין די טיש־שופֿלאָדקעס מײַנע בריוו, טעלעגראַמעס, פֿאָטאָס און שרײַבענישן. שפּעט בײַ נאַכט האָב איך אַ פֿאַרמאַטערטער זיך געלייגט שלאָפֿן.

די נאַכט בין איך געשלאָפֿן גוט, מיט הנאה. מײַן געמיט איז געווען אויסגעלײַטערט און מיט אַ מונטערער ענערגיע אָפּגעפֿרישט. ס׳איז גראָד געווען אַ יידישער יום־טובֿ און דער צענטראַל־קאָמיטעט מיט די ביוראָען זענען געווען געשלאָסן. בין איך אויפֿגעשטאַנען אַרום פֿרישטיקצײַט, ווען די זון האָט שוין געבליאַסקעט אין דעם האַלב אָפּענעם פֿענצטער. ס׳האָט אויסגעזען ווי אַ קאָליריק באַלכל וואָלט געשוווימען אונטערן סופֿיט. אַזאַ באַלכל פֿלעגט אין אַ רגע פֿון חסד אויך צושווימען צו מײַן אויג אין די נעכטיקע בלוטטעג. דעמאָלט איז אויך געווען אַ פֿרילינג אויף דער ערד — בלוט און פֿרילינג.

יענעם פֿרימאָרגן איז מײַן האַרץ געווען אָנגעפֿילט מיט טרערן־און־בלוט. כ׳האָב שטאַרק געגאַרט צו האָבן אַ מענטשן בײַ מיר, צו פֿילן אַ לעבעדיקן אָטעם פֿון וועמען עס זאָל ניט זײַן. מיר איז אײַנגעפֿאַלן, אפֿשר זיך גאָר אַריבערכאַפּן צו מײַן פֿרײַנד, דעם דאָקטער. ניין, אָן אַ פֿריערדיקע אָנמעלדונג וועל איך עס ניט טאָן, אפֿשר האָט ער איצט בײַ זיך פּאַציענטן. כ׳האָב זיך איצט דערמאָנט אַז מײַן מאַגאַזין פֿון פֿרישע פּראָדוקטן און קאָנסערוון האָב איך איבערגעלאָזן אין דער קיך, אין געלטענדאָרף. וועל איך מוזן גיין צום נאָענטן שפּײַז־געוועלבל עפּעס אײַנהאַנדלען. כ׳האָב שוין געהאַט אַרײַנגעבליקט אַהין און געזען אַז דאָרטן איז פֿאַראַן פֿון כל־טובֿ. אַז כ׳האָב געעפֿנט די טיר און אַרויסגעשטעלט אַ פֿוס, האָט זיך

מיר אַנטפֿלעקט אַ פֿיגור וואָס איז געזעסן אויף אַ טרעפּל אַ שטאָק נידעריקער. אַן אויפֿגעצאַפּלטער נײַגער האָט מיך אַ שטופּ געטאָן און כ׳בין אַראָפּגעשפּרונגען די פֿאָר טרעפּלעך, ווי כ׳וואָלט עפּעס געאָנט.

איך בין געבליבן שטיין קעגן אַ יונג מיידל. זי האָט אַרויפֿגעקוקט צו מיר און געשמייכלט. איר בליק איז געווען אומעטיק, און ניט ווילנדיק, האָבן מיר זיך דערמאָנט מײַן מאַמעס אויגן. עפּעס האָט אין מיר אַ ציטער געטאָן, און כ׳האָב געפֿרעגט: ״וואַרטסט אויף וועמען?״ זי האָט אַ שעפּטשע געטאָן: ״ניין, אויף קיינעם ניט...״ ס׳האָט געקלונגען ווי מיט אומצוטרוי. ״ווילסט דאָך עפּעס, זאָג״. און מיר האָט געדאַכט, אַז זי שרײַט צו מיר: ״יע, עסן!״ אַ פֿײַנלעך געפֿיל האָט מיר אַ שניט געטאָן אין האַרצן און כ׳בין אַ מאָמענט ווידער געווען אין קלעם פֿון הונגער. כ׳האָב זיך צו איר צוגעבויגן און געזאָגט: ״וואַרט דאָ, מיידל, איך גיי ברענגען שפּײַז. מיר וועלן צוזאַמען עסן״. און כ׳האָב אַרויסגעאײַלט מיט אַ נאָכשלעפּ פֿון טומלדיקע מחשבֿות, וואָס האָבן געקלאַפּט אין מוח, ווי אַ פּוסטער באַראַבאַן: אַ דײַטשקעלע! דו און אַ דײַטשקע!! ס׳האָט זיך דיר פֿאַרגלוסט זי אָנקאָרמען. זאָל מאַכן... הנאה האָבן... זייער אַריש בלוט רייצט... דײַנע געראַטעוועטע ברידער וואָלטן דיך פֿאַרשטיינט, אָט דאָ אויפֿן אָרט... שלעבט מיט דיר!

וועג כ׳האָב זיך שוין געפֿילט שוואַך פֿון מײַן אייגענעם בייזן קיטרוג, האָט פּלוצעם מיך אָנגעיאָגט אינעם גערדאַנק אַ גוטער סניגור, כּדי מיך צו ראַטעווען... דאָס איז געווען מײַן פֿרײַנד, דער יידישער דאָקטער פֿון קאַצעט. איצט, וואַרטנדיק אויף מײַן פּראָדוקטן־באַשטעלונג אין שפּײַזקראָם, האָב איך זיך דערמאָנט ווי דער דאָקטער האָט פֿאַרטײַטשט דעם נקמה נעמען: די סעקסועלע סטימולאַנטן פֿון מאַן און וויב זענען פּשוטע און נאַטירלעכע, זיי ווערן רעגולירט פֿיזיאָלאָגיש. דער אַקט איז אַ פֿרײַוויליקער, און דערבײַ גילטן ניט קיין קאָנטראַריעס פֿון העכערע פֿעלקער און ראַסן, סײַדן ס׳ווערט אַרויפֿגעצוווּנגען ווי אין נאַצירײַך. איך האָב געהאַט אַ שוועריקייט, אַ דאַנק מײַן געלערנטן פֿאַרטיידיקער, דעם דאָקטער. דער קראָם־משרת האָט געבראַכט מײַן קעסטל אין קיך. ער האָט מיך באַדאַנקט פֿאַרן ״טיפּ״ און איז אַוועק. דאָס מיידל האָט געווארט. זי איז אַרײַן מיט מיר צוזאַמען דורך דער טיר און זיך גלײַך געזומען צום אויספֿאָרן. זי האָט עס געטאָן גראַציעז און פֿלינק, און עס וואָלט מיר ניט אײַנגעפֿאַלן, אַז זי איז הונגעריק. איך האָב זי געפֿרעגט, צי זי וועט קענען צוגרייטן אַ גוטן, גרויסן, זאַטן פֿרישטיק, ווײַל איך מאַך עס דאָ צום ערשטן מאָל. אירע אויגן האָבן אויפֿגעשײַנט: אַוודאי וועט זי קענען. ס׳וועט ניט דויערן לאַנג און אַלץ וועט זײַן פֿאַרטיק.

ס׳האָט מיך געווונדערט, ווי זי טרעפֿט אָנצוצינדן די ריכטיקע גאַזפֿלעמלעך, אָדער צו עפֿענען די אַלמערלעך פֿאַר דעם נייטיקן געשירר. זי האָט אַפֿילו פֿון ערגעץ

אַרויסגעפישופט אַ שניי־ווײַסן טישטעך אוֹן אים פֿאַרשפרייט אויפֿן קיכטיש. די גאַז־קנויטלעך האָבן אָנגעהויבן הודזשען און באַלד האָט די קיך פֿאַרשמעקט מיט געווירצן און זיסקייטן. די קאַלטע קאָנסערוון, טרינקעבץ, אַפֿילו אַ פּאָר פֿלעשעלעך ליקער און שנאַפּס איז שוין אָפֿן געשטאַנען אויפֿן טיש, און כ׳בין געוואָרן צעטומלט. כ׳האָב ניט געקענט זיך קלאָר מאַכן, צי איך האָב טאַקע די גאַנצע מענגע פּאָטראַוועס געקויפֿט, צי זי האָט עס, ווי דעם טישטעך, פֿון ערגעץ אַרויסגעפֿאָקוסט.

פּלוצלינג האָט מיר אויפֿגעבליצט די אידעע: מסתמא פֿלעגט דאָס מיידל קומען צו מײַן חבֿר, וואָס האָט דאָ געלעבט. איך האָב געוואָלט עפּעס טאָן, נאָר איך האָב ניט געוווּסט וואָס. די פֿאַר אַ ווײַלע צוריק איבערגעהאַקטע עמאָציעס, האָבן זיך צוזאַמענגעהאָפֿטן, ווי אַ מין המשך. דער דאָקטער האָט ווײַטער געהאַלטן זײַן עקספּאָזע וועגן נקמה, סעקס, ראַסן, און אַ נאַקעטער ישיבֿה־בחור איז קעגן אים געשפּרונגען און געזונגען אל־נקמות... אל־נקמות. די בילדער האָבן מיר זיך געדרייט אין מוח. כ׳האָב געוואָלט שרײַען, צי כ׳האָב טאַקע געשריען ווייס איך ניט. צו מיר האָבן זיך געשטופּט יידן, חבֿרים, אָנגעטאָן אין קאַצעט־טראַנטעס. זייערע אויגן, ווי זשאַר, און די אָטעמס האָבן געפּולוועט. איך האָב געפֿילט, אַז אָט באַלד וועט עפּעס גאָר שרעקלעכס פּאַסירן. אַ פֿויסט האָט מיר געשווינדלט פֿאַר די אויגן: ״דאָס איז דײַן נקמה? האָסט שוין פֿאַרגעסן!״ איך האָב גערעדט צו דער פֿויסט: ״איז וואָס ווילסטו, זי אַרויסטרײַבן? צו הונגער? דו ווייסט דאָך וואָס הונגער איז! זי וועט דאָ בלײַבן און מיר וועלן צוזאַמען עסן, ווי כ׳האָב צוגעזאָגט...״

אין יענע ערשטע חדשים פֿלעגן נאָך די האַלוצינאַציעס אָנלויפֿן קאָשמאַריק, אין מיטן זוניקן טאָג, ווען מע האָט זיך געקוויקט מיט דער הנאה פֿונעם באַנײַטן לעבן. אַזוי האָט אויך די דײַטשישע מאָרדמאַשין געאַרבעט – טאָג און נאַכט. איצט האָט עס געטאָן די פֿאַרבליבענע פֿינצטערע שרעק. זי האָט פֿלוצלינג אויפֿגעריסן אין מיר, און איך האָב אַוודאי געשריען, ווײַל דאָס מיידל איז אויפֿגעשפּרונגען און געפֿרעגט: ״האָסט געשריען, ווילסט כ׳זאָל גיין?״ כ׳האָב אויפֿגעהויבן מײַנע אויגן צו איר. זי איז לעבן מיר געשטאַנען, אַ בלאַסע און פֿאַראומערטע. ״וואָס קומט דאָ פֿאָר? האָב איך טאַקע געשריען?״ האָב איך זי שטיל געפֿרעגט. ״האָסט געשריען, און איך בין אפֿשר שולדיק אין דעם. בעסער, אַז כ׳וועל גיין...״

איך האָב אָנגענומען איר אַנטבלויזטע האַנט און זי אַוועקגעזעצט אויפֿן שטול בײַ מײַן זײַט: ״אַנטשולדיק, דאָ האָט זיך אויף אַ מינוט אַרײַנגעמישט אַ טײַוול. איצט וועלן מיר עסן און הנאה האָבן״, און כ׳האָב איר אונטערגערוקט נענטער דאָס זעמל. זי האָט צו מיר געשמייכלט. איך האָב אָנגעגאָסן צוויי גלעזלעך און מיר האָבן אויסגעטרונקען.

זי איז געווען ליב און פֿשוט, ווי אַלע מיידלעך אין דער וועלט. זי האָט צו מיר אַפֿילו געזאָגט "ליעבלינג" און ס׳איז געווען אַזוי נאַטירלעך. זי איז איצט קיין ראַסיסטקע ניט געווען, אויב זי איז בכלל ווען עס איז אַזאַ געווען, און איך בין ניט געווען קיין נקמה־נעמער. דער קאָשמאַר האָט גיך אויסגעוועפט. די זון האָט געוואָרפֿן סנאָפּעס ליכט דורכן פֿענצטער, און מיר זענען געזעסן בײַ אַ ליכטיקן טיש און געשטילט דעם מענטשלעכן הונגער. ס׳האָט זיך מיר שטאַרק געגלוסט, אַז מײַן פֿרײַנד, דער דאָקטער, זאָל זען די סצענע. מיר עסן מיט אַפּעטיט, אַ סך, ליידיקן אויס גלעזלעך ספּירט איינס נאָכן אַנדערן.

זי איז יונג, פֿולבלוטיק, און איר ברייקן אָטעם פֿיל איך אויף מײַנע ליפּן. איך בין אויפֿגעצאַפּלט. ווידער שטעבט מיר דורך די שרעק דורכן מאַרך, ווי מיט אַ גלייקן שפּיז; אונדזערע מיידלעך אין דעם עלטער האָט מען דאָך פֿאַרהונגערט, פֿאַרפּײַניקט, פֿאַרבּרענט... שולמית... עטעלע... טויזנטער... ווו אַנטלויפֿט מען פֿון דעם טײַוולשן קאָשמאַר? ווו? איך זיץ מיט פֿאַרקוועטשטע אויגן, שטאַרקער, נאָך שטאַרקער: פֿינצטער זאָל זײַן! אָבער די זון וויל זיך מער ניט פֿאַרלעשן. איך פֿיל: זי שײַנט מיר אין מוח. אויך פֿיל איך ווי סענסועלע דינע פֿינגער צערטלען מײַן נאָקעטע ברוסט — און ס׳ווערט מיר גרינגער. פֿאַר וואָס קומט עס מיר? אפֿשר האָבן ווי פֿריער געדאַרפֿט אָנפֿליען מײַנע נקמה־ברידער פֿון געטאָ און קאָצעט, כדי שפּײַען זייערע קללות און זידלעריײַען מיר אין פּנים אַרײַן. איך דריק נאָך שטאַרקער צוזאַמען מײַנע אויגן. אין די אויגן־ווינקלען קווילן אָן טערערן. ווי שלעפֿערט מען זיך אַליין אײַן? ווי אַנטלויפֿט מען פֿון דער פֿרײַער שרעק?

אַ ווייכער פֿינגער האָט אַרויסגעווישט די טערערן, און זי האָט מיר אין אויער אַרײַנגעזודעט: "זײַ ניט בעטריעבט, יונגע, איך וויל זײַן מיט דיר" — און ווי אין אַ שפּיל, האָט זי מיר גענומען פֿאַר אַ האַנט און געפֿירט. איך בין געגאַנגען ווי בלינדערהייט און ס׳איז מיר גוט געווען. זי האָט מיר געהייסן וואַרטן. אַ מינוט שפּעטער האָט זי באַפֿוילן: "עפֿן די אויגן!" אַז כ׳האָב אויפֿגעעפֿנט די אויגן איז זי געלעגן אויף מײַן בעט אַ נאַקעטע...

פֿאַר נאַבט איז זי שוין געווען גרייט צו גיין. "ווו וועסטו שלאָפֿן?" — האָב איך פֿאַרזאָרגט געפֿרעגט. איצט האָט זי מיר דערציילט איר סוד: זי איז אַ מינבענערין, האָט דאָ אַ משפּחה. זי פֿלעגט טאַקע קומען צו מײַן חבֿר דאָ. נעבטיקן... האָט ער זי פֿאַרראַטן... אַוועקגעפֿאָרן, זיך ניט געזעגענענדיק. און גראָד אויף היַינט האָבן זיי געהאַט אָפּגערעדט וועגן אַ ספּעציעלער פֿײַערונג: ס׳איז איר 18־יעריקער געבורטסטאָג.

איך האָב זי גראַטולירט און געזאָגט, אַז אַ סך מער ווי 18 קושן האָט זי פֿון מיר געקראָגן. און זי האָט אַ פֿרײַלעך־אויפֿגעהיַיטערטע מיך געלויבט: "דו ביסט אַן אמתער קאַזאַנאָווא, מער ווי כ׳האָב זיך געקענטווינטשן."

איצט איז מיר געווען מאָדנע גוט. כ׳האָב אַרויסגענומען אַלע מײַנע דײַטשישע מאַרק־באַנקנאָטן און איר געוואָלט זיי געבן. ״וואָס מיינסטו, איך טו עס פֿאַר געלט?״ האָט זי געפֿרעגט באַליידיקט, און האָט זיך פֿונאַנדערגעלאָכט: ״איך האָב גענוג געלט, אַז כ׳וואָלט דיך געקענט אָפּקויפֿן...״ און ווי אַ צייכן, אַז ס׳איז אמת, האָט זי אויפֿגעעפֿנט איר גרויסע לעדער־טאַשע. זי איז געווען אָנגעשטאָפּט מיט דאָלאַרן... ״דאַרפֿסט אַ ביסל פֿון דעם?״ האָט זי פֿרײַלעך געפֿרעגט. כ׳האָב זי אָנגעקוקט אַ צעטומלטער. זי האָט צוגעגעבן: ״איך האָב עס געבראַכט פֿאַר אים. מיר האָבן געפֿירט גרויסע געשעפֿטן... ווען דו וואָלסט וויסן אונדזער געשיכטע, וואָלסטו זיך געווונדערט״. זי איז אַוועק און מיטגענומען די געשיכטע. און איך האָב אַלע יאָרן ניט אויפֿגעהערט זיך וווּנדערן: וואַר איז זי אַזאַ געווען?

איך האָב שוין געפֿילט, פֿונקט ווי אין אָנדערע אַזעלכע טעג און נעכט, אַז ווידער קלײַבט זיך אין מיר די שרעק פֿון אַ קאָשמאַריקן אַטאַק. שוין געווען נאָענט צו פֿאַר נאַכט, ווען כ׳האָב טעלעפֿאָנירט מײַן פֿרײַנד, דעם דאָקטער, אַז כ׳וויל אַריבערקומען צו אים. ער האָט זיך דערפֿרייט: ״איך בין היַנט אַליין. מײַן פֿרוי איז אַוועקגעפֿאָרן זיך אָפּרוען פֿון מיר, וועלן מיר זײַן בקאָמפּאַניע.״ כ׳האָב אַרויסגעשטאָמלט: ״אָבער איך וויל אײַך דערציילן אַ פֿרישע געשיכטע, וואָס האָט ערשט היַנט מיט מיר פּאַסירט... איך בין זייער שטאַרק דערדריקט... קאָשמאַרן...״ דער דאָקטער האָט מיך איבערגעריסן: ״וואַרט ניט, מײַן טיר שטייט אָפֿן. זיך אַראָפּרעדן פֿון האַרצן איז אויך אַ רפֿואה, און אויף דעם בין איך דאָ.״

כ׳האָב זיך געאײַלט אײדער ס׳קריכט אָן אויף מיר די האָריק־פֿינצטערע שרעק. אַ האַלבע שעה שפּעטער בין איך שוין געזעסן מיטן דאָקטער, ווי צוויי בעלי־סוד. כ׳האָב גערעדט אינטים און שטיל: ״דאָקטער, ס׳איז מער מײַן וויכוח ווי די מעשׂה. ס׳איז מיר זייער טרויעריק, און אין האַרצן — אַ שוואַרצער פּחד... אַ מורא...״ ער האָט אָנגענומען מײַן האַנט און געזאָגט: ״איך בין ניט קיין רבֿ און וויל ניט הערן קיין וויכוח, איך בין אַ דאָקטער און אַ חבֿר. דערצייל אַלץ, אָפֿן״. און כ׳האָב אַלץ דערציילט, מיט אַלע פּרטים. ער האָט ביז צום סוף אויסגעהערט די געשיכטע. ניט געפֿרעגט. ניט רעאַגירט. נאָר געבליבן זיצן טיף פֿאַרטראַכט. מיט אַ מאָל האָט ער זיך אַ וועק געטאָן ווי פֿון אַ מיטן שלאָף: ״ניין, ניין, ניט קיין ווידוי איז עס, נאָר אַ פּסיכאָלאָגישע און פֿשוטע מעשׂה פֿון לעבן. ס׳איז ניט קיין זינד און ניט קיין פֿאַרברעכן, ווי די קאָשמאַריקע שרעק־אויגן זענען עס. דו מוזסט מיט כּוח טרײַבן פֿון זיך די קאָשמאַרן, זיי אויסדראַפֿען די אויגן. ס׳איז, ווי איך האָב דיר אַ מאָל געזאָגט, דער סעקסועלער גופֿישער הונגער, די ליבידאָ, וואָס ווערט באַפֿרידיקט דורכן אַקט, וואָס איז פֿאַר אַלע מענטשן איין און דער זעלבער.״

איך האָב אַרויסגעפּלאַצט: ״די אַלע, אַזוי צו זאָגן, ליבראַלע קאָנצעפּציעס

זענען טאַקע טעאָרעטיש פֿײַן, אָבער אַזאַ ווי איך וועל דאָ בלײַבן ווי אין חרם, פֿאַרשאָלטן...״ דער דאָקטער האָט אַ פֿאַטש געטאָן מיט די הענט: ״אָט טאַקע וועגן דעם האָב איך געטראַכט איצטער. אין דעם הײַנטיקן מצבֿ זע איך ניט קיין אַנדער בעסערן מיטל ווי שווײַגן. אַלץ פֿאַרשווײַגן. אין דעם זינען וועט דײַן נאָמען בלײַבן ריין, לויט זייער אויפֿנעם. וויַיל סײ ווי אינטערעסירט דאָ קיינעם ניט, וואָס דו טוסט און ווי דו פֿירסט זיך. איך, ווי אַ דאָקטער און גוטער פֿרײַנד, האָב אַ צאָל אַזעלכע פֿאַציענטן, אַזעלכע מין צדיקים, וואָס פּישן מיט בוימל, און פּתח־שין: שאַ!״ און שוין שפּעט אין דער נאַכט, שטייענדיק בײַ דער אַרויסגאַנג־טיר האָט ער געזאָגט: ״אַרבעטן, שאַפֿן איז די בעסטע מעדיצין״.

די אַרבעט אין ביוראָ איז געגאַנגען מיטן פֿולן טעמפּ. כ׳בין געווען צופֿרידן צו זײַן פֿאַרנומען ביז איבערן קאָפּ: טרעפֿן שרײַבער, אַלטע און פֿריש־געקומענע, יאָגן, לויפֿן, דערלײדיקן בקשות און מאַכן קבלת־פּנימס, אַפֿילו אין די שבתים און יום־טובֿים, און יעדערן אויפֿנעמען מיט אָפֿענע אָרעמס, ברידערלעך, וואַרעם. דערצו האָב איך נאָך אַליין געדאַרפֿט שרײַבן די פֿאַרבעטונגען און זיי פֿונאַנדערשיקן. אָט, אַן אויפֿנעם פֿאַר אָליצקין, בערלינסקין, פּערלאָוו, קייטלמאַן א״א. אַ פֿאַרמאַטערטער פֿלעג איך קומען שפּעט אַהיים און וויידער געשריבן: לידער — אויף העברעיש און ייִדיש, קריטישע אַרטיקלען, בריוו צו לייזערן און צו די ברידער.

אָפֿט פֿלעג איך זיך אַרײַנכאַפּן צו דער היסטאָרישער קאָמיסיע, וווּ מײַן חבֿר קאַפּלאַן האָט געאַרבעט. צוזאַמען מיטן דירעקטאָר, פֿײַגנבוים, פֿלעגן מיר קיבעצן און זיך דערציילן אַנעקדאָטן און עפּיזאָדן וועגן אונדזערע ייִדישע שרײַבערס און די כאַראַקטערן פֿון אונדזערע מנהיגים אין דער נײַער ממשלה: דער צענטראַל־קאָמיטעט פֿון שארית־הפּליטה. אָט טאַקע פֿון דאָ פֿלעג איך זיך שלעפּן מיטן טראַמוויַי יעדן טאָג אַהיים, און כ׳האָב שוין געקענט אַלע מײַנע ייִדישע פּאַסאַזשירן פֿון קאָמיטעט, וואָס זענען געפֿאָרן אויף דער ליניע.

איין טאָג בין איך שטיין געבליבן אויף דער קוואַדראַט־פּלאַטפֿאָרמע בײַם אַרײַנגאַנג. פֿאַרהאַלטן האָט מיך אַ בליק פֿון אַ מיידל, ספֿק אַ דײַטשישע, ספֿק אַ ייִדישע. איר בליק איז געווען פֿיקסירט אויף מײַן פּנים. איך האָב געמאַכט אַ טריט נענטער צו איר און געפֿרעגט: ״איך זע איר פֿאָרט פֿון ייִדישן קאָמיטעט, רעדט איר ייִדיש?״ זי האָט מיר אָפּגעמאָסטן מיט אַן אומזיכערן קוק און געזאָגט: ״אַ ביסל ייִדיש, אָבער בעסער דײַטש. כ׳וויל נאָר פֿרעגן, צי איר ווייסט דעם האָטעל און צי איך פֿאָר ריכטיק?״ זי האָט אַרויסגענומען פֿון איר פֿאַרקוועטשטער האַנט אַ פֿאַפּירל מיטן אַדרעס. ״כ׳האָב זיך פֿאַרהאַלטן בײַם אַמעריקאַנער קאָנסול און פֿאַרשפּעטיקט דעם צוג, האָט מען מיר געגעבן אָט דעם אַדרעס אויף איבערצונעמטיקן״.

כ׳האָב גראָד געקענט דעם פּאַסקודנעם האָטעלכל. דאָרט האָט מען אַ מאָל

באַרויבט אַ חבֿר. דאָרטן דרייען זיך אַרום פּראָסטיטוטקעס און אַלפֿאָנסן, און זי האָט ניט אויסגעזען צו זײַן אַזאַ טיפֿ. איך האָב איר געזאָגט, אַז מיר איז דאָס אָרט פֿאַרדעכטיק, אפֿשר זאָל זי גיין אין אַן אַנדער האָטעל. זי איז מיט איין מאָל געוואָרן פֿאַרצווייפֿלט און מיט אַ ציטעריק קול האָט זי געפֿרעגט: "ווו זאָל איך גיין? איך בין דאָ קיין מאָל ניט געווען..."

איר הילפֿלאָזיקייט האָט מיך אַ שטויס געטאָן צו עפּעס, וואָס איז מיר פֿריִער אַפֿילו אין קאָפּ ניט געקומען. "אויב איר ווילט ניט זוכן קיין אַנדער האָטעל, האָב איך אַן אַלטערנאַטיוו: קומט אַרויף צו מיר, וועט איר קענען איבערנעכטיקן אין רו". זי האָט אויסגערופֿן: "מײַן מוטער וועט מיך דערהרגענען, אַז זי וועט זיך דערוויסן..." כ'האָב איר מיט אַ געלעכטער געזאָגט: "איך פֿאַרזיכער אײַך, אַז ניט אײַער מוטער און קיין מענטש אויף דער וועלט וועט זיך ווען ניט איז וועגן דעם דערוויסן". זי האָט געוואָלט וויסן, ווער נאָך איז דאָרטן דאָ. כ'האָב איר געזאָגט, אַז איך בין אַליין. "און איר האָט צוויי בעטן?" האָט זי געפֿרעגט. "ניין, איך האָב איין גרויסע בעט, וואָס קען קלעקן אַפֿילו פֿאַר דריי".

דער טראַמווײַ האָט זיך דערנענטערט צו דער סטאַנציע, ווו איך האָב געדאַרפֿט אויסשטיגן, אַרום ווינקל פֿון דער באַרג־אַרויפֿיקער גאַס. "זײַט געזונט!" האָב איך צוגעוואָרפֿן אַ געזעגן־וואָרט און געמאַכט אַ טריט צו דער טיר, וואָס האָט זיך אויטאָמאַטיש געעפֿנט. הינטער מײַן רוקן האָב איך דערהערט איר קול: "וואַרט אַ מאָמענט, איך גיי אויך", און אַ צעטומלטע האָט זי האַסטיק אַ צי געטאָן דעם שנור פֿון טראַמווײַ־גלעקל. אַ רגע שפּעטער זענען מיר שוין געווען אין מײַן אַבסניא.

איך בין דאָ אַליין געווען דער בעל־הבית און זיך געפֿונען צוגרייטן דעם אָוונטבראָט. זי איז געזעסן בײַם טיש אין קיך און זיך צוגעקוקט ווי איך אַרבעט. זי איז שוין געווען מונטערער און פֿאַרטרויליך, אַרויסגעפּלאַפּלט אירע משפּחה־סודות און מלחמה־פּײַן. איר מוטער איז אַ יידישע. בעת דער מלחמה האָט זי זיך מאַסקירט, אין גרויסער סכּנה, אונטער אַרישער אידענטיטעט. אַ פֿרײַנד און מזל האָבן צוגעהאָלפֿן און זי האָט זיך דורכגעגליטשט אויפֿן סאַמע שאַרף פֿון דער נאַצישער שוועבל. און זי, די טאָכטער, האָט אָנהייב מלחמה חתונה געהאַט מיט "אַ פֿרעמדן בירגער", וואָס האָט זיך פֿרײַוויליק מאָביליזירט אין "רײַכסווער" און פֿון די ערשטע געשיקט געוואָרן צום פֿראָנט. אַ קורצע צײַט שפּעטער האָט זי געקראָגן אַן אָפּיציעלע מעלדונג, אַז איר מאַן איז געפֿאַלן אויפֿן רוסישן פֿראָנט. ס'איז איר געבליבן אַ קינד, וואָס איז איצט אַלט איבער זעקס יאָר. זי איז צוזאַמען מיט איר מאַמען, אַן עלטערע פֿרוי מיט אַ פֿאַראַנאָיִק־קאָמפּלעקס, וואָס היט זי ווי אַ פֿאַרבראַכטן עריק. זי אַרבעט אין אַ גרויסער פֿירמע אַלס סעקרעטאַרשע, און ברענגט אַרײַן אין הויז די הויפּט־הכנסה. איצט האָט די מאַמע אויסגעפֿונען אַ

שטיפֿשוועסטער אין ניו־יאָרק, און טרײַבט די טאָכטער זי זאָל פֿאָרן אַהין. איז זי טאַקע געווען בײַם אַמעריקאַנער קאָנסול וועגן דער וויזע. דער דזשאָינט העלפֿט אַ סך... איר מוטער, האָט זי זיך באַקלאָגט, האָט פֿײַנט אַלע מענער. אַ מאַן טאָר קיין פֿוס ניט אַרויפֿשטעלן אויף זייער שוועל. חוץ איר ביוראָ איז זי איזאָלירט פֿון יעדער אַקטיווער געזעלשאַפֿט און חבֿרטעס...

סוף־סוף בין איך געווען פֿאַרטיק מיטן צוגרייטן דעם מאָלצײַט. כ׳האָב אים פֿײַן סערווירט, און זי איז צוגעפֿאַלן צו די פּאָטראָווע מיט אַ הונגעריקן אַפּעטיט, ניט איבערקלײַבנדיק, פֿאַרצערט מיט הנאה היפּשע קוואַנטומס. איך בין געווען דערשטוינט און דערשלאָגן סײַ פֿון איר טרויעריקער געשיכטע, סײַ פֿון איר אומנאַטירלעכער גיריקייט. איך בין געזעסן שטיל. זי האָט אויך געשוויגן. אפֿשר האָט זי געפֿילט, אַז זי האָט איבערגעכאַפּט די מאַס.

ס׳איז נאָך געווען ניט צו שפּעט, אָבער די שטומע לאַגע איז געווארן אומבאַקוועם. ניט וויסנדיק וואָס וויַטער צו טאָן, האָב איך געעפֿנט די טיר פֿון שלאָפֿצימער, אָנגעצונדן דאָס לעמפּל אויף איין נאַכטטישל און אַרײַנגעשטעלט בײַם בעט איר רענצל. זי האָט מיך אָנגעקוקט און צום ערשטן מאָל האָט אַ שמייכל אויפֿגעשפּראָצט אויף אירע פֿולע ליפּן. זי איז געווען חנעוודיק־שיין.

איך האָב געפֿילט אַז כ׳מעג שוין אַרויסוויַזן מער נאָענטשאַפֿט צו איר, און כ׳האָב געזאָגט: ״אויב דו ווילסט, קענסטו שוין גיין שלאָפֿן. אַלץ איז צוגעריכט״. אירע אויגן האָבן אויף מיר שטיפֿעריש אַ בלינקל געטאָן און זי האָט געפֿרעגט מיט אינטימער באַטאָנונג: ״און דו?״ כמו אויטאָמאַטיש האָב איך געענטפֿערט: ״איך אויך״. זי האָט געזאָגט איין וואָרט: ״גוט!״ און אַרײַן אין שלאָפֿצימער. זי האָט זיך דאָרטן לאַנג געפּאָרעט. צום סוף האָט דער מאַטראַץ געלאָזט וויסן מיט אַ ווייך געוויש, אַז עפּעס טוט זיך דאָרט. צו מײַן געהער איז דערגאַנגען איר אומגעדולדיק דרייען זיך אין בעט. מיך האָט עס נערווירט. אויף די שפּיץ פֿינגער האָב איך זיך אַרײַנגעשאַרט אין שלאָפֿצימער, אומזיכער וואָס ס׳וועט פּאַסירן וויַטער. דאָס ליבט אויפֿן נאַכטטישל האָט געברענט, און זי איז געלעגן מיט דער דעקע שטיף פֿאַרצויגן ביז צום האַלדז און מיט פֿאַרמאַכטע אויגן. איר פּנים איז געווען גלאַט־פֿריש און צאַרט, קענטיק אַז זי האָט זיך מיט אַ סאָרט זאַלב אָנגעשמירט די באַקן. שטיל האָב איך זיך אויסגעטאָן, אָנגעטאָן די פּיזשאַמעס און פֿאַרשפּיליעט אויף אַלע קנעפּלעך. ס׳לעמפּל האָב איך געלאָזט ברענען און זיך קונציק שטיל אַרײַנגעגליטשט אין דער ליידיקער זײַט פֿון דער גרויסער בעט. פֿלוצלינג האָט זי, ווי אַ צערייצטע חיה, צו מיר אַ שפּרונג געטאָן און אָנגעהויבן רײַסן פֿון מיר די פּיזשאַמעס, אַז די קנעפּלעך זענען זיך פּשוט פֿונאַנדערגעשפּרונגען.

זי איז געווען נאָקעט און איך בין געווען נאָקעט און מיט אומבאַשרײַבּיקן הונגער, ווי פֿריִער צום מאָלצײַט, איז זי צוגעפֿאַלן צו מײַן ליַב. איר גלוסטעניש

איז געווען ניט־נאָרמאַל, און כ׳האָב ניט געווּסט ווי זי צו צוימען. מיט אַ צעגליטער תּאוות האָט זי מיך באַשמעקט, אַפֿילו געפֿרווט לעקן מײַן הויט, מײַן פּנים, ווי וואַלד־חיות, איידער זיי פֿאָרן זיך. איך בין געווען אין גאַנצן אונטער דער שליטה פֿון אירע ווילדע חשק־אינסטינקטן און ווי אין אַן אַקט פֿון באַשאַף האָט זי מיט סענסועלע פֿינגער געקנאָטן מײַן הויט פֿון קאָפּ ביז צו די פֿוספֿינגער און צוריק. אויסגעשעפּטע און צערודערטע פֿון גליק, זענען מיר ביידע אײַנגעשלאָפֿן.

בעתן שפּעטן פֿרישטיק האָט זי מיך אומדערוואַרט געפֿרעגט, צי כ׳וואָלט געפֿאָרן מיט איר קיין אַמעריקע. די פֿראָבלעם איז דאָס קינד, נאָר מיט אים וועט זי זיך ניט שיידן. ווי פֿאַלט עס איר אײַן? מיט אַזאַ וואָלט איך זיך קיין מאָל ניט פֿאַרבונדן. און כאָטש מיר האָבן זיך דורכגעשריבן מיט בריוו אין דײַטש, האָט עס ניט געהאַט קיין אינטימען האַפּט. זי האָט געוואָלט קומען ווידער צו מיר. מיר האָבן אָפּגעמאַכט דאַטעס, אָבער צוליב איר שטרענגער דיסציפּלין בײַ דער אַרבעט, האָט זיך עס ניט רעאַליזירט. זי האָט מיר געבעטן, כ׳זאָל זען אַז פֿון דזשאָינט־ביוראָ אין מינכען זאָל מען זי אַרויספֿאָדערן אויף אַן אינטערוויו, דעמאָלט וואָלט זי געקאָנט קומען צו מיר אויף אַ באַזוך. די זאַך איז, אַז איך האָב געפֿילט אַ מאָראַלישן חובֿ צו איר, אָבער נאָך מער ווי דאָס, האָב איך זיך געוואָלט אָפּטשעפּען, זײַן פֿרײַ פֿון דעם חובֿ פֿאַר יענער דולער נאַכט. דאָך האָב איך, אונטער איר דראַנג און מײַן שוואַכקייט, געפֿועלט בײַם דזשאָינט אַ דאָטע פֿאַר איר.

אין דער זעלביקער צײַט האָט אומפֿאָרויסגעזען און ראַפּטעם עפּעס פֿאַסירט, וואָס איז געוואָרן פֿאַר מיר אַ גרונטיק ראַדיקאַלער וועגדפֿונקט און געביטן מײַן לעבן אויף אַלע ווײַטערדיקע יאָרן. די מעשׂה פֿאַרשרײַב איך דאָ הײַנט ווי מײַן לעגענדע פֿון לעבן, וואָס האָט דורכן גורל, צי אפֿשר מיטן חסד פֿון מײַן שׂר־החיים מיט איין מאָל געקראָגן אַ תּיקון. מיט מײַן גאַנצן מהות האָב איך עס אויפֿגענומען ווי אַ מין הימלישע רעהאַביליטאַציע. און געוואָלט האָב איך שרײַבן דעם פּרק מיט אַן עקזאַלטירטער פֿרייד, מײַן שיר־השירים־געזאַנג צו אַ געליבטער... דער חורבן אָבער איז נאָך געווען פֿריש, און אין דער נשמה האָט געהויערט אַ באַרג מיט טרויער, וואָס האָט ניט געלאָזט זינגען... וויל איך נאָר אין דעם אָרט עס דורכצײַען, אַזוי ווי אַ טעכנישע ליניע, מיטן איבערקער אין מײַן לעבן, און ווײַטער ממשיך זײַן אין זעלביקן פֿליסיקן נאַראַטיוו, די צווייטע העלפֿט פֿון **איך און מײַן וועלט**.

מײַן פֿאַנטאַזיע איז תּמיד געווען אַ צוזאָגערישע און צעשפּילטע. און אַזוי איז עס געשען: אין אַ האַרבסטיקן פֿאַרנאַכט פֿון סוף חודש נאָוועמבער 1946, בין איך געקומען אין מינכענער שפּיטאָל מבֿקר־חולה זײַן אַ חבֿר. כ׳האָב אים געבראַכט גרוסן, זיסקייטן, פֿרוכט און מיר האָבן מיט הנאה געשמועסט. מיט אַ מאָל איז דער אָוונט צוגעפֿאַלן מיט שווערצע כמאַרעס און אַ קאַלטער ווינט האָט אָנגעהויבן בלאָזן. אָט־אָט וועט אַראָפּשיסן אַ מבול. כ׳האָב זיך האַסטיק געזעגנט מיט מײַן

חבֿר, כּדי אָנצוקומען צום נאָענטסטן טראָמווײַ־אָפּשטעל פֿרײַער פֿונעם רעגן. פֿון אײַלעניש האָב איך געמאַכט אַ טעות, אַנשטאָט צו גיין צו דער זײַט פֿון אַרויסגאַנג, האָב איך אַוועקגעשפּרײַזט אין דער ריכטונג פֿון דער פֿרויען־פּאַלאַטע.

דער טעות, ווי אַ מיסטעריעזע האַנט פֿון גורל, האָט אַרויפֿגעשטעמפּלט אַ באַנײַטן גאַנג און פּלאַן אויף די רעשט יאָרן פֿון מײַן לעבן. בײַ דער אָפּענער טיר פֿון דעם כירורגישן אָפּטייל איז געשטאַנען אַ יונג מיידל. אין האַלבטונקל פֿון שאָטנדיקן קאָרידאָר האָט איר העל־צאַרטע הויט ליכטיק אָפּגעשטראַלט. מיט אַן אומזיכער קול האָט זי געפֿרעגט: "זײַט איר אַ דאָקטער?" כ׳האָב נענטער אַרײַנגעקוקט אין איר פּנים און מײַן אָטעם האָט זיך ווי אָפּגעשטעלט: זי איז געווען דין, שיין, שלאַנק, מיט אַ קוים־שמייכעלע. זי האָט מיך פֿאַרוווּנדערט און צערודערט. כ׳האָב געזאָגט: "ניין, פֿרויליין, קיין דאָקטער בין איך ניט, נאָר אויב עפּעס אַנדערש בין איך גרייט צו העלפֿן." זי האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן מײַן זאָג און גלײַך אַריבער צו "דו": "ס׳איז טאַקע עפּעס אַנדערש, אויב דו קענסט מיר העלפֿן".

און זי האָט מיר דערציילט איר געשיכטע: "איך האָב דאָ נעכטן געהאַט אַן אָפּעראַציע אויף מאַנדלען און געזאָלט בלײַבן אַ פּאָר טעג. פּלוצלינג איז געקומען דער דאָקטער און מיר געזאָגט, אַז כ׳מוז גלײַך פֿאָרלאָזן דעם שפּיטאָל. ער דאַרף די בעט פֿאַר אַ גאָר דרינגענדיקער אָפּעראַציע. ער האָט מיר געגעבן דעם דיאַגנאָז, געזונט, און געזאָגט דערבײַ, אַז כ׳קען גיין צוריק צו מײַן שפּיטאָל, סאַנט־אָטיליען." כ׳האָב איר געזאָגט, אַז סאַנט־אָטיליען קען איך ווי מײַן אייגענע היים. כ׳בין דאָרטן געווען אַ פּאַציענט אַ גאַנצן זומער. היינט איז שוין מער קיין צוג אַהינצו ניטאָ, אַ ביסל צו שפּעט. "טאָ וואָס טוט מען?" האָט זי געפֿרעגט באַזאָרגט. ס׳איז ניט אויפֿגעקומען בײַ מיר קיין אַנדער ברירה, ווי מיטן מיידל פֿרײַער, כאָטש כ׳האָב זיך געפֿילט פֿריקרע פֿון דעם דאָזיקן ניט אויפֿגעצווונגענעם שפּיל: "פֿאַראַן אין שטאָט געווג האָטעלן..." און איידער כ׳האָב נאָך פֿאַרענדיקט דעם זאַץ, האָט זי אויסגערופֿן: "אָ, ניין, ניט פֿאַר מירן!" האָב איך אַ זאָג געטאָן: "סײַדן דו ביסט מסכּים איבערצונעמען בײַ מיר". זי האָט געלאַכט: "אין מײַן היימלאָזער לאַגע, אַפֿילו בײַם טײַוול אַליין". זי האָט אַריבערגעגלאַנצט אַ חוצפּהדיק־פֿאַרשײַטן בליק צו מיר און צוגעגעבן: "און דו געפֿעלסט מיר מער ווי דער טײַוול. אפֿשר ביסטו אַ גוטער טײַוול?"

איר לײַכטער הומאָר האָט געשאַפֿן אַ מונטערע שטימונג. זי האָט אויף די שמאָלע פּלייצקעס אָנגעטאָן אַ פֿולן רוקזאַק. איך האָב אַ נעם געטאָן דעם טשעמאָדאַן בײַ אירע פֿיס. זי האָט געזאָגט: "דאָס איז מײַן גאַנצער אויסשטײַער. וועסט האָבן כּוח עס צו דערטראָגן, יינגל?" כ׳האָב זי פֿאַרזיכערט, אַז פֿאַר איר וועלן זיך אײַנגעפֿינען גענוג כּוחות. דער ווינט האָט האַפּטיק געבלאָזן אין פּנים. זי האָט באַמערקט: "עס קלײַבט זיך אויף אַ רעגן, האָסט דאָ אַן אויטאָ?" איך האָב

שפּאַסיק געזאָגט: "וואָס נאָך וועט זיך דיר פֿאַרגלוסטן? געגנוג אַז כ׳האָב נאָך קופּערנע מטבעות אויף טראַמווייַ־בילעטן." זי האָט זיך צעלאַכט: "זייַ ניט בייז, מײַן ייִנגל, מיט דיר בין איך גרייט צו גיין צו פֿוס ביז עק וועלט." איך האָב זי געפֿרעגט, פֿון וואַנעט ס׳קומט אַזאַ היימיש־ליטוואַקישער וואָקאַבולאַר צו..." — און זי האָט מיר פֿון מויל אַרויסגעכאַפּט דאָס וואָרט: "צו אַ דײַטשקע. אמת, דאָס ווילסטו פֿרעגן? אַ צו לאַנגע מעשׂה..." פֿון וויַיטן האָבן מיר באַמערקט ווי דער טראַמווייַ קומט אָן צו דער סטאַנציע. מיר האָבן אָנגעהויבן זיך יאָגן, ווי משוגענע, און שרײַען אויף די העכסטע קולות "האַלט!" נאָר ער איז שוין געפֿאָרן ווײַטער.

די פֿינצטערניש האָט אונדז פֿאַרהילט, און דער ווינט האָט שטאַרקער אָנגעהויבן ברושעווען. מיט אַ מאָל האָט אַ שטעכיקער רעגן גענומען פויקן איבער אונדזערע פלייצעס און אונדז דורכגענעצט ביז צו די ביינער. אַרום נאָר לייַדיקע ניט פֿאַרבויטע גאַסן און פּלעצער און ס׳איז ניטאָ אַפֿילו קיין פּיצל שוץ ווו זיך צו פֿאַרשטעקן. דאָס מיידל און איך זענען געווען דורכגעווייקט, פֿיטש נאַס, אָבער זי האָט נאָך אַלץ לוסטיק געשפּאַסט: "מיר וועלן זיך פֿאַרשפּאָרן מאַכן אַ וואַנע", און זי האָט געוואָלט וויסן ווי ווײַט איז נאָך צום ציל. כ׳האָב איר דערקלערט, אַז מיר וועלן מוזן גיין ביז דער צענטראַלער סטאַנציע, קאַרלספּלאַץ, און פֿון דאָרטן נעמען דעם טראַמווייַ צו מײַן דירה.

שוין שפּעט, און דער פֿאַרקער שטעלט זיך אָפּ 12 אַ זייגער אויף אַ גאַנצער נאַכט. זי האָט געזאָגט: "איז טו אַ גיכערן שפּאַן, אַניט וועל איך דיר גאָר נעמען אויף מײַן שולטער, איבער דעם נאַסן רוקזאַק." איצט האָבן מיר שנעל געשפּרײַזט און געקומען צו דער מינוט, ווען אַ צוגאָב־טראַמווייַ איז געפֿאָרן אויף אונדזער ליניע. צוזאַמענגעקאָרטשעטע פֿון נעץ און קעלט, זענען מיר אַרײַנגעפֿאַלן אין שטוב.

די בעל־הביתטע, ווי געווײַנלעך, איז ניט געווען. איך האָב אָנגעצונדן דעם עלעקטרישן הייצער. זי האָט אַרויסגענומען פֿון דעם נאַסן טשעמאָדאַן אירע פּיזשאַמעס, וואָס זענען צום גליק געבליבן טרוקן, און זיך איבערגעטאָן. איך האָב אָנגעטאָן מײַנע פּיזשאַמעס. אונדזערע נאַסע קלייַדער האָבן מיר אויפֿגעהאַנגען אויסטריקענען. דער זייגער האָט געווויזן נאָענט צו איינס. כ׳האָב ערשט באַמערקט, אַז מער ווי הערינג האָב איך ניט. זי איז געווען צופֿרידן: "פֿאַר מײַן מאַנדלען־אָפּעראַציע איז עס אַ רפֿואה", האָט זי געזאָגט.

מיר זענען געגאַנגען שלאָפֿן, פֿאַרמאַטערטע און גליקלעכע. עס איז געווען די נאַכט פֿון גרויסן אומבײַט: זי איז שוין געבליבן בײַ מיר און מיט מיר אויפֿן גאַנצן לעבן. זי איז געווען און געבליבן אַ גוטע, אַ געטרײַע, אַ מסירותדיקע, אַן ערנצטע און אַ קלוגע. פֿון סאַמע ערשטן מאָמענט, ווען כ׳האָב זי געזען אַזאַ זאַרגלאָזע און ליבטיקע, האָב איך זי ליב געקראָגן און כ׳ליב זי נאָך הײַנט מיטן

גאַנצן האַרץ. איך בין געווען שטאָלץ אויף איר ווערדיקער האַלטונג, אויף איר יונגשאַפֿט און שיינקייט. כ׳האָב זיך דערפֿילט יינגער און מוטיקער, און ביידע האָבן מיר געבויט אַ פֿאַנטאַזיע־טראַמפֿלין אויף איבערצושפרינגען צו אַ נײַ שותּפֿיש לעבן. און באמת, די איבערוואַנדלונג איז פֿאָרגעקומען אַזוי נאַטירלעך, פֿערפֿעקט, אָן קאָמפּליקאַציעס און אָן שטערונגען. אפֿשר איז עס געווען די כעמיע פֿון אונדזערע נשמות, וואָס האָט זיך אויסגעמישט און אונדז צוזאַמענגעהאַלטן אין אַ בונד פֿון ליבשאַפֿט און נאָענטשאַפֿט.

אַ ביסל צײַט שפּעטער בין איך אָפּגעפֿאָרן אויף אַ באַזוך צו לייזערן אין דער שווייץ, אין דאַוואָס. דער וויזיט איז שוין געווען אַראַנזשירט פֿון פֿריִער, און איצט האָט די וויזע געהאַלטן ביַים אויסגיין. איז עס געווארן אַ נסיעה פֿון יוצא וועגן, און ביַים פֿאָרן אַהין האָב איך שוין געמאַכט פּלענער אויף צוריק...

לייזער האָט שוין געהאַט געקויפֿט אײַנטריטקאַרטן צו דער ווינטערספּאָרט־אָלימפּיאַדע, וואָס איז דעמאָלט פֿאָרגעקומען. די זון האָט געשטראָלט אין הימל. דער שניי האָט געבליאַסקעט אויף די דימענטיקע בערג, נאָר איך האָב געבענקט אַהיים, צום ליבענעסט. לייזער האָט זיך געווונדערט, וואָס כ׳בין אומגעדולדיק, ווי כ׳וואָלט זיצן אויף הייסע קוילן. כ׳האָב אים גלײַך אַלץ דערציילט און געזאָגט, אַז ער מעג מיר אָפּגעבן מזל־טובֿ... און ס׳האָט זיך תּיכף געביטן דער סצענאַר — פֿון ספּאָרט צו קליידער־געשעפֿטן. לייזער האָט מיך געפֿירט אין די גרעסטע מאָדעהײַזער און כ׳האָב אײַנגעקויפֿט מתּנות, פֿאַר מײַן כּלה, וואָס מיר קלײַבן זיך חתונה האָבן, און פֿאַר אַ נאָבקומענדיקן אַרויסשפּראָץ פֿון אַ נײַעם דור.

זי איז מיר באַפֿאַלן מיט דאַנקקושן פֿאַר די געשאַנקען, וואָס זענען געווען צו איר געשמאַק, און כ׳האָב מיט פֿרייד נאָכגעקוקט ווי זי שפּאַצירט, אַקוראַט ווי אַ צעפּלאַטערטע פּאַווע. און ניט לאַנג שפּעטער האָבן מיר געקויפֿט אַ וועלאָסיפּעד פֿון דער בעסטער מאַרקע (ניט זיך פֿאַרגינט דעמאָלט אַפֿילו צו חלומען וועגן אַן אייגענעם אויטאָ) און מיט הנאה האָב איך באַוווּנדערט ווי זי פֿאָרט דורך מינכענער גאַסן — גראַציעז, לײַכט און האַלט וועריק הויך דעם קאָפּ. אין די אָוונטן פֿלעגן מיר זיצן בײַ אָפּענע פֿענצטער און כ׳האָב געאָטעמט איר ליַיב, ווי איידעלן פּאַרפֿום. איך האָב געזונגען יידישע לידער פֿאַר איר.

זי איז געווארן די דין־פֿילעוודיקסטע סטרונע אין מײַן געמיט, וואָס איר עכאָ זשומט צו מיר אַ לעבן לאַנג. ס׳איז אַן אייביק ניט פֿאַרענדיקט ליד פֿאַר איר, וואָס כ׳האָב קיין מאָל ניט אויפֿגעבראַכט דעם כּוח עס צו שרײַבן. כ׳האָב געוואָלט זינגען אַ סערענאַדע ווי פֿאַר אַ געטין, האָט אָבער דאָס לעבן צו מיר ניט לאַנג און ניט תּמיד געלאַכט. עס איז אָפֿט געווען האַרט און הייס, ווי שטיקער לאַווע,

אָפּגעבראָכן פֿון אַ ווילקאַן. איך האָב געוואָלט מײַנע צעשׂרפּעטע נעכטנס און הײַנטס מאַסקירן מיט דער נײַ־געפֿונענער פֿרייד פֿון לעבן. ס׳האָט אָבער פֿון אַלע אָפֿן געבליבענע לעכער און שפּאַלטן געשפּאַרט מיטן ביטער־סמיקן חורבן־רויך.

אין מײַן נסיון־פֿעריאָד האָט אונדז אַן אומזעיק אויג דערזען און צוזאַמענ־געפֿירט, גוף צו גוף, נפֿש צו נפֿש, אַ מין צוזאַמענדיק מהות: אין איינעם האָבן מיר געווויינט און געלאַכט, געפֿרייט זיך און געטרויערט, געבעטן און מעדיטירט, געגעסן און געפֿאַסט, און מיט צער און שׂימחה געהאָדעוועט קינדער. אַזוי איז עס געווען: אַרויפֿן און פֿאַרפֿירערישע אילוזיעס, אַראָפֿן און פֿאַרצערנדיקער ייאוש, פֿאַראיבלס און פֿאַרדראָסן, ברוגזן און קאָנפֿליקטן, בײַסענישן און קושענישן — אָט די אַלע סוביעקטן וואָלטן געקלעקט פֿאַר נאָך איין בוך. אָבער אין לעצטן סך־הכל האָבן מיר ביידע פֿאַרמאָגט די זעלטענע סגולות: גוטן ווילן און באַלאַנסירטער שׂכל אויסצוגלײַכן די קרומקייטן און עס פֿאַרוואַנדלען אין אַ קאָנסטרוקטיוון אונטערשטיץ פֿאַר שלום. ס׳איז טאַקע איראָניש, אָבער בעת עפּעס אַ קריגערײַ האָט שוין דער שלום געמאַכט זײַנע סטראַטעגישע פּלענער...

מײַן קרעדאָ איז געבליבן אַ טיף מאָראַלישע, אַ מענטשלעכע, מיט גוטסקייט און שׂכל. זי האָט אַ חלק אין דעם. און אַז איך קוק הײַנט צוריק דורך דעם שותפֿיש־געשליפֿענעם קרישטאָליקן צוזאַמענהעפֿט פֿון אונדזערע יאָרן, קומט אויף מײַן בענקשאַפֿט צו אונדזער עבֿר און כ׳בענטש די צײַט, וואָס זי איז געווען אַ שותף מיט מײַן לעבן. און הײַנט, אָט די בלעטער פֿון מײַן לעבן, טראָג איך צו מיט לויטערער ליבע אַ מתּנה פֿאַר דיר, ראָז־רייזעלע!

זאָל עס אויך זײַן די מתּנה פֿאַר אונדזערע קינדער, ביז אויף אַלע אייביקע דורות.

אָט יענער טאָג איז ניט נאָר געווען אַ צעטייל־ליניע אין מײַן לעבן, נײַערט אויך אַן אַרויפֿשטיג אויף אַ העכערן שטאַפּל פֿון אַן אינטעגרירט באַנײַטן לעבן־המשך. איך און רייזעלע, ווי מע האָט זי אין אונדזער קריז פֿאַרצויגן גערופֿן, האָבן געשאַפֿן דעם גרונטקערן פֿון אַן אוניקאַלע היים און משפּחה. דער צוזאַמענטרעף און צוזאַמענהעפֿט איז געווען מײַן גרעסטער פֿאַרמעסט קעגן אַליינקייט און עלנט. צוזאַמען האָבן מיר געמאַכט דעם אַרויסרוף צום אויפֿבוי און קיום פֿון אַ נײַ־שותפֿיש לעבן, וואָס איך פֿאַרשרײַב דאָ, אין מײַן ספֿר־החיים.

וועג מיר האָבן זיך באַגעגנט, איז רייזעלע געווען יינגער פֿון מיר אויף צוואַנציק יאָר. אָבער ניט געקוקט אויף דעם ברייטן בלויז, און אפֿשר גאָר צו להכעיס אים, האָט אונדזער לעבן גלײַך פֿון דער ערשטער סעקונדע טיקטאַקעוועט אין האַרמאָניע. דער דאָזיקער יאָרן־דיפֿערענץ איז אין גאַנצן אָפּגעווישט געוואָרן, אויף קיין מאָל ניט צו געדענקען און ניט צו דערמאָנען.

ראָז, ווי מיר וועלן זי ווײַטער רופֿן, האָט תּמיד געהאַנדלט מיט לאָיאַליטעט

און קלוגשאַפֿט לגבי מײַן סענסיטיוויטעט, און נאָך מער צו מײַן שווערע און אײַנגעשפּאַרטע עקשנות. מיר האָבן ניט זעלטן זיך געשפּילט און געשטיפֿט ווי קליינע קינדער; אונדזער בונד האָט זיך גלײַך צוזאַמענגעשלאָסן אין כּבֿוד און ליבע, קעגנזײַטיקן צוטרוי און שלום. פֿון די צוויי וויײַט־דיפֿערענצירטע הינטער־גרונטן – איך, פֿון דער פּראָווינציעלער ליטע, פֿון קיידאַן, זי, פֿון דער גרויסשטאָט בערלין, – האָט אונדז צוזאַמענגעבראַכט די מלחמה, לאַגערן, באַהעלטענישן, חורבן, די מישמאַשין פֿון בלוט און טרערן. ביידע זענען מיר אַרויסגעשליידערט געוואָרן צום ברעג, וואָס האָט געזאָלט זײַן באַפֿרײַונג און רעהאַביליטאַציע.

ראָז איז אַרײַנגעפֿאַלן אין דעם בערלינער פּליטים־לאַגער פֿון דזשאָינט, שלאַכטענזע. פֿון דאָרטן איז זי עטלעכע חדשים שפּעטער איבערגעשיקט געוואָרן מיט אַ קראַנקן־גרופּע קיין סאַנט־אָטיליען. און איצט, נאָך דער אָפּעראַציע אין מינכענער שפּיטאָל, האָט זי מער ניט געוואָלט צוריקפֿאָרן. אויף מאָרגן, נאָך אונדזער ערשטער נאַכט, בין איך אויפֿגעשטאַנען אין דער פֿרי, כּדי גיין צו דער אַרבעט. אין בעט האָב איך פֿאַר איר סערווירט אַ קבלת־פּנים־פֿרישטיק. ס׳איז אויפֿגעקומען די פּראָבלעם, וואָס וועט זי טאָן אַליין אַ גאַנצן טאָג? אַלץ איז איר דאָ פֿרעמד. ראָז האָט געזאָגט, אַז ס׳וועט איר ניט לאַנגוויליקן, אויב כ׳וועל דאָ אויפֿן טיש איבערלאָזן עטלעכע ביכער. זי האָט געשלונגען ביכער מיט מער הנאה, ווי היינט טאַבלעטן. האָב איך געבראַכט אַ שטויס ביכער פֿון דער בעל־הביתטעס צימער.

ביים אַוועקגיין האָב איך איר שטרענג פֿאַרזאָגט פֿאַר קיינעם ניט עפֿענען די טיר – מעג ס׳גלעקל צעפּלאַצט ווערן...

איך האָב געאַרבעט אומגעדולדיק און נערוועז, און ניט ווי מײַן טבֿע איז כּסדר געקוקט אויפֿן זייגער. צום סוף, זיך ניט אײַנגעהאַלטן און מיטאָג־צײַט איר טעלעפֿאָנירט. זי האָט זיך דערפֿרייט. יאָ, זי איז גראָד פֿאַרנומען, גרייט עפּעס צו... אַ סורפריז... איצט האָב איך ניט אויפֿגעהערט צו טראַכטן, וואָס זשע אַזוינס גרייט זי צו? היציקע פֿאַנטאַזיעס האָבן זיך געבאָמבלט אין מוח.

קוים זיך דערוואַרט די לעצטע מינוט פֿון דעם אַרבעטסטאָג, האָב איך אָן אָטעם זיך אַ יאָג געטאָן כּאפֿן דעם טראַמווײַ. אין האַרצן האָט געריטעמט אַ געזאַנג. מיר האָט געדוכט, אַז אַלץ באַוועגט זיך אין אַ פֿריידיקן געלויף. אַרויפֿגעשפּרונגען די עטלעכע טרעפ און געעפֿנט די טיר, האָט מיר פֿאַרשלאָגן דעם אָטעם אַ געמיש פֿון איידעלע, ביטער־זיסע ריחות פֿון געווירצן און קאַווע. אַ דערשטוינטער בין איך געבליבן שטיין פֿאַר דעם טיש, באַלאָדן מיט פּאָטראַוועס.

מיר האָבן זיך צעקושט און איך האָב געלויבט איר קאָכקונסט. זי איז געווען צופֿרידן פֿון מײַן אָנערקענונג. כ׳האָב אָבער געוואָלט וויסן צוויי זאַכן: פֿון וואַנען קען זי מאַכן יידישע מאכלים, אַז זי איז גאָר געווען בעת דער מלחמה בײַ דײַטשישע

אײַנזידלערס אין דער געגנט פֿון לאָדזש? און וווּ האָט זי געוואוינט די שפּײַז־פֿראָדוקטן? דער ערשטער ענטפֿער איז געווען, אַז זי האָט עס געלערנט אויף אַ קורס אין לאַגער, פֿאַר יונגע מיידלעך. דער צווייטער ענטפֿער האָט מיך פֿשוט געפּלעפּט מיט זײַן געוואָגטקייט: זי איז אַראָפּגעגאַנגען צו דעם שפּײַזגעוועלב דאָ דערבײַ, און געמאַכט דעם אײַנקויף. ראָז האָט דערקלערט: "צוויי טײַערע אינגרעדיענטן זענען פֿאַרמישט אין אונדזער מאָלצײַט: גאָר מײַן ליבע און גאָר מײַן קאַפּיטאַל". מיר האָבן זיך געקוויקט מיט די מלכותדיקע געריכטן און פֿאַרטרונקען מיט לחיימס אויף אַ גוט מזל...

אַז מיר זענען שוין געלעגן אין בעט, האָט זיך דאָס טירגלעקל פֿלוצלינג צעקלונגען. אין האַרצן האָט מיר אַ טיאָבקע געטאָן. איך בין געווען זיכער, אַז דאָס איז יענע, די צופֿעליק־געטראָפֿענע וואָס האָט זיך פֿאַרשפּעטיקט. שטיל האָב איך זיך צוגעשאַרט צו דער טיר און אַ קוק געטאָן אין "אייגל": זי טאַקע! זי האָט ווידער געקלונגען, לאַנג געקלונגען און איך האָב ניט געעפֿנט. מײַן מזל איז שוין געווען פֿאַראַנקערט מיט מָיר, דאָ.

אין יענער נאַכט איז מײַן גורל פֿון פֿאָרויסיקן לעבן ממש געהאַנגען אויף אַ דין הערעלע, אין דער מיט פֿון יאָ און ניין. וואָלט איך געעפֿנט אַ קוים־שפּעלטעלע, וואָלט מײַן גאַנץ לעבן צעטרימערט געווארן אין חורבֿות. מײַן שאַרפֿע אינטויִציע האָט עס מיר דעמאָלט אַלאַרמירט און מיך אויסגעהיט פֿון טאָטאַלן חורבן, וואָס די דײַטשן האָבן געוואָלט דערגרייכן. מײַן שׂר־החיים האָט מיך ווידער אַרויסגעפֿירט צו דער לאַנדשאַפֿט פֿון לעבן, באַשטראַלט מיט מײַן מאַמעס הייליקער ברכה.

עטלעכע וואָכן שפּעטער זענען מיר, קאַפּלאַן, איך און אַ גרופּע פֿונעם צענטראַל־קאָמיטעט, געפֿאָרן אויף אַ פּאָר וואָכן קיין בערכטעסגאַדען אויף וואַקאַציע. ראָז האָט ניט געוואָלט אַרויסקומען עפּנטלעך, פֿאַר מײַנע חבֿרים און פֿרײַנד, איידער מיר האָבן פֿאָרמעל חתונה. כ׳האָב פֿאַר איר געדונגען אַ באַזונדערן פּענסיאָן אין די בערג, אין אַ דײַטשישער ווילע, און פֿאַרבראַכט מיט איר דאָרט די פֿרײַע צײַט. מיט מײַן חבֿר קאַפּלאַן פֿלעג איך שפּאַצירן אויפֿן שאָסיי און סטעזשקעס אין די בערג, מאַכן אויספֿלוגן צו די זאַלצמינעס, קלעטערן. איך האָב געהאַט געקויפֿט מײַן ערשטן פֿאָטאָ־אַפּאַראַט און אַ סך פֿאָטאָגראַפֿירט.

ראָז האָט צו מאָל זיך קוים דערוואַרט איך זאָל קומען; זי פֿלעגט איבערטראַכטן, זאָרגן און געוואָלט אַ נאָרמאַל לעבן. פֿאַר אונדז, די נעכטיקע "העפֿטלינגע" פֿון דעם פֿירערס דריטן רײַך, די ייִדישע קאַצעטלער, איז געווען אַ טיף עמאָציאָנעלע און פּסיכאָלאָגישע איבערלעבונג, צו האָבן אַ זומער־דאַטשע אין זײַן אָפּיציעלער אָפּרו־רעזידענץ אין די בערכטעסגאַדענער בערג. דאָ איז

פֿאָרגעקומען אַ מין ווערסיע פֿון דער געטלעכער קאָמעדיע: די געשטעמפּלטע צום טויט פֿון דײַטשישן לוציפֿער, קומען אויף צו אַ נײַ אָפּגעפֿרישט לעבן אין דעם זעלביקן פּאַלאַץ, ווו ער האָט געאָטעמט מיט גיפֿט און פֿאַרלענגט. מיר זענען דאָ געווען דער זיגסימבאָל פֿון גוטס איבער שלעכטס. ס׳איז געווען אונדזער נצחון!

געקומען צוריק פֿון בערכטעסגאַדען קיין מינכען זענען מיר אין מיטן זומער, און ס׳האָט זיך פֿאַרצויגן אַ פּאָר חדשים, ביז מיר האָבן געקענט פֿראַווען אונדזער חתונה, וואָס איז פֿאָרגעקומען דעם 4טן נאָוועמבער 1947, אין דער איזראַעלי־טישער קולטוס־געמיינדע. דער מסדר־קידושין איז געווען דער אָבערראַבינער ד״ר אָרנשטיין. עס איז געווען אין סטיל פֿון אַ דעמאָלטיקער שארית־הפּליטה־שׂימחה, מיט טערען אין האָרצן, מיט ווייניק געסט און מיטן פֿעלן אַפֿילו פֿון אַן איינציקן משפּחה־מענטש. ישׂראל קאַפּלאַן איז געווען דער הויפּט־אונטערפֿירער. ער האָט צוגעטראָגן זײַן ברכה, און ער, מיט נאָך אַ דײַטשישן ייִד, אַ שכן, האָבן געחתמעט די כּתובה.

מיר זענען געווען אויסגעפּוצט אין אונדזערע בעסטע און שענסטע בגדים. ראָז האָט יונג־ליכטיק געשײַנט, אפֿשר נאָך מער ווי דער גרויסער בוקעט פֿרישע בלומען אין אירע הענט. און תּיכף נאָכן ״הרי אַת...״ און די קורצע מזל־טובֿ־ווערטער און תּפֿילה, איז געפֿראָווען געוואָרן אַ באַשייידענע חתונה־סעודה מיט אַ לחיים לכּבֿוד אונדז. איצט האָב איך באַמערקט אַז געקומען זענען אַ סך שרײַבערס.

אונדזער חתונה איז געווען דינסטיק, און שבת האָבן מיר געהאַט אַ פֿײַערלעכן מיטאָג־עסן, מיט אַ גרעסערן אורחים־באַזוך. אינטערעסאַנט איז, אַז פֿאַר אָט דער קורצער צײַט זענען מיר שוין דאָ געווען צוזאַמען אין דער דריטער דירה. דער בײַט פֿון דירות איז געפֿאַלן שווער, וויַיל מע האָט געדאַרפֿט פֿירן ״מלחמות״ מיט די דײַטשישע בעלי־בתּים. בײַ דער אַלמנה האָבן מיר ניט געוואָלט בלײַבן, כאָטש זי פֿלעגט ניט אָפּט זײַן אין דער היים. בײַ איר איז געווען אָנגעפֿאַקט בעטן, בענק, טישן און שאַפֿעס, ווי אין אַ מעבלסקלאַד, פֿרײַ זיך באַוועגן איז געווען שווער. און מיר האָבן געפֿלאַנט וועגן אַ קינד, וויַיל ראָז און איך האָבן באַשלאָסן אויפֿשטעלן אַ היים, אויב אַפֿילו צײַטווײַליק.

און דאָ איז אונטערגעקומען אַ געלעגנהייט: אַ שארית־הפּליטה־פּאָרל מיט אַ קינד האָבן געהאַלטן בײַם אָפּפֿאָרן. די ווויננונג איז געווען קאָנפֿיסקירט פֿון דער מיליטער־רעגירונג, אָבער בײַם פֿרוון אונדז איבערגעבן די דירה פֿאַר אָפּטרעטגעלט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אַמעריקאַנער ווויננונגסאַמט האָט געמאַכט אַ טעות און דער פּערמיט וועט ניט פֿאַרלענגערט ווערן פֿאַר אַ נײַעם שכן. זיי האָבן נאָך אַלץ ספּעקולירט אויף אַ רעדוצירטן שליסלגעלט, אָבער קיין אַנדערע בעלנים האָבן זיך ניט אײַנגעפֿונען.

אַן אָוונט פֿאַרן אָפּפֿאָר איז דער מאַן געקומען צו מיר און געזאָגט, אַז מאָרגן בײַ נאַכט קענען מיר זיך אַרײַנקלײַבן קיינער זאָל ניט הערן. ס׳וועט שוין זײַן לײַדיק און ער וועט מיר געבן די שליסלען. ער וועט מיר אויך געבן די דערלויבעניש פֿון מיליטער־רעגירונג און מיר וועלן ווינען אויף זײַן נאָמען. ראָז איז געווען פֿאַרמאַטערט פֿון דער פֿרעמדקייט בײַ דער ״טאַנטע״, און מיר האָבן אָנגענומען דעם אָנבאָט. איך בין ניט געווען צו ענטוזיאַסטיש, נאָר כ׳האָב געהאָפֿט, אַז ס׳וועט זיך דורכאַרבעטן. אָבער מיר האָבן געמאַכט אַ טעות.

אויף מאָרגן, נאָך דער שלעכט־קאָמבינירטער ״טראַנסאַקציע״, איז געקומען אַ דײַטשישער פֿאָליציסט, מיט אַן עקסמיסיע־באַפֿעל פֿון דײַטשישן גערייכט, תּיכף פֿרײַ צו מאַכן די דירה. איך בין גראָד געווען אין ביורא, און ראָז, אין אַ פֿאַניק און פֿאַרצוויפֿלונג, האָט מיר טעלעפֿאָנירט. איך בין גיך געקומען, אָבער ס׳האָט געהאַלטן, אַז מע זאָל אונדז אַרויסשטעלן אין גאַס. ראָז, מיט אַן האַרטן, אויפֿגעפֿרישטן מוט, איז שוין געווען אין אַ טעלעפֿאָן־קאָנטאַקט מיט דעם פֿאָליטישן זיכערהייט־אָפֿיס פֿון דער מיליטער־רעגירונג. זי האָט געזאָגט, אַז מיר זענען עקס־העפֿטלינגע פֿון קאַצעט, און אַז די דײַטשישע פֿאָליציי איז געקומען אונדז אַרויסווארפֿן אין דרויסן פֿון אַ נאַצי־קאָנפֿיסקירטער ווינונג; מיר ווילן אונדזער גערעכטע שוץ פֿון דער אַמעריקאַנער מאַכט, איידער עס קומט צו אַ וויידערשטאַנד און אַ סקאַנדאַל.

זי איז געבעטן געוואָרן גלײַך צו קומען מיט די קאַצעט־דאָקומענטן צום אָפֿיס, וואָס האָט אויפֿגענומען איר באַשולדיקונג, כּדי קריגן אַ פֿאַרלענגערונג פֿון אונדזער ווינערעכט. איך בין געבליבן אויף דער וואַך אין דער דירה, און ראָז איז מיט אַ טאַקסי צוגעפֿאָרן צו דער מיליטער־רעגירונג. בערך אַ האַלבע שעה אַרום איז זי געקומען מיטן שײַן, ווי אַ שלאַכטמאַן נאָך אַ נצחון. דער פֿאָליציי־אָפֿיציר מיט זײַנע מענטשן און די פֿאָר אַרבעטער, וואָס האָבן געוואַרט איך זאָל עפֿענען די טיר, האָבן זיך צוריקגעצויגן מיט אַראָפּגעלאָזטע נעז. און גלײַך דעם קומענדיקן טאָג, האָט אונדז דערוואַרט אַן אַנדער סורפּריז.

כ׳האָב פֿאָרויסגעפֿילט, אַז עפּעס וועט נאָך קומען, און כ׳בין געבליבן אין דער היים. כ׳האָב שוין געהאַט אַ מין ״אונטער־שמש״, דעם שרײַבער יצחק גאָלדקאָרן, וואָס האָט איבערגענומען די סעקרעטאַר־פֿונקציע בשעת־הדחק. איז דעם זעלביקן פֿאַרמיטאָג האָט זיך פֿאַרוואָלט דעם נאַצישן בעל־הבית צו קומען מיט אַ באַזוך אין זײַן רעזידענץ. איך האָב אים די טיר געעפֿנט און געפֿרעגט, וואָס זוכט ער דאָ און ווער איז ער. ער האָט מיר מודיע געווען, אַז ער איז דער ווירט און באַזיצט אַ געריכטלעכע פֿאַראָרדענונג קעגן אונדז. כ׳האָב אים ווײַטער רעדן ניט געלאָזט און געוואָלט צוקלאַפֿן די טיר, האָט ער קונציק־שנעל אַרײַנגעשטעלט זײַן באַשוכטן פֿוס אין דעם אָפֿענעם שפּאַלט. האָב איך, אויפֿגעבראַכט אין צאָרן, מיטן גאַנצן כוח פֿון

מײַן פֿויסט אים אַ פּלעם געטאָן אין פּיסק. כ׳האָב נאָר באַמערקט ווי ער האָט זיך אַ וואַקל געטאָן און הינטערווײַלעבטסט זיך אַראָפּגעקײַקלט עטלעבע טרעפּ.

איך בין אַרויפּגעלאָפֿן אויפֿן באַלקאָן און געזען ווי ער שאָרט זיך אונטן בײַ דער וואַנט, ווי אַ געשלאָגענער הונט מיט אַ פּאַרקווועטשטן ווײַדל צווישן די פֿיס. כ׳האָב אים מיט הנאה נאָכגעשריען: ״פּאַס אויף, שײַס־נאַצי, נעקסט מאָל מאַך איך עס מיטן רעוואָלווער...״ מיר האָבן זיך געקאָטשעט פֿון געלעכטער. און ראָז האָט מיר געזאָגט, אַז פֿאַר דעם הערשֿישן אַקט בין איך ווערט אַ מעדאַל. דערווײַל פֿאַרביטן און פֿאַרביסן מיט אַ קוש.

אָבער מיט דעם איז נאָך דאָס שפּיל געווען ווײַט פֿון סוף. דער נאַצי, ווי מיר האָבן פּשוט גערופֿן דעם דײַטש וואָס האָט פּרעטענדירט צו זײַן דער בעל־הבית, האָט מיר אָנגעקלאָגט אין דײַטשישן געריכט. ס׳האָט מיר אויסגעזען ווי אַ מין שנעלגעריכט. ער איז געקומען מיט זײַן אַדוואָקאַט, איך, מיט מײַנעם — ראָזאַן. איך האָב געפֿילט עקלדיק און רעוואָלטיק צו דער גאַנצער פּראָצעדור. ערשטנס, האָב איך געמאַכט אַ דערווידערדיקן טומל, געשטאַנען מיט די הענט אין די קעשענעס, ווי אַ מין פּראָטעסט צו דער געריכט־מאַכערײַקע. איך בין געווען בייז און פֿאַרביטערט, וואָס איך דאַרף זיך דאָ מישפּטן מיט אַ נאַצי. צווייטנס, האָב איך איבערגעדרייט די גאַנצע פּראָצעדור און אָנגעהויבן שטעלן פֿראַגעס צום ריכטער, אַנשטאָט ער זאָל עס טאָן. כ׳האָב אים געפֿרעגט, צי ס׳האָט זיך גאָר ניט געביטן און ער זיצט דאָ, כדי צו באַוואַכן די אינטערעסן פֿון נאַצי־רעזשים, וואָס האָט צוגעזוירבט פֿון אונדז אַלץ. מער וועלן מיר זיך ניט לאָזן!..

דער ריכטער איז געווען אומצופֿרידן פֿון מײַן אומדיסציפּלינירטן דראַמאַטישן אויסבראָך. ער האָט איצט גערעדט צו ראָזאַן, טאַקע ווי צו מײַן אַדוואָקאַט. ער האָט געזאָגט, אַז מײַן אויפֿגערעגט־נערוועזער אַרויסטריט באַלייִדיקט דאָס געריכט. אָבער אין דער געגעבענער סיטואַציע וויל ער עס פֿאַרקוקן. מע דאַרף לעבן אין שלום. ראָז האָט אים מוטיק געענטפֿערט, אַז דאָ זענען מיר ניט געקומען שליסן קיין שלום, נאָר געפֿינען גערעכטיקייט. די נײַע שיקאַנעס וועגן דירות פֿראָווואָצירן די אַלע, וואָס זייער היים איז געווען דער קאָנצענטראַציע־לאַגער. דאָ האָט זיך דער ריכטער צו מיר געוועדט, אויב כ׳וויל עפּעס צוגעבן. יאָ, האָב איך געזאָגט, דער דײַטשישער יוסטיץ־קאָדעקס איז נאָך אַלץ דאָס געזעץ פֿון דריטן רײַך!״ ער האָט שפּאַסיק געזאָגט: ״אפֿשר וואָלט איר איבערנעמען מײַן ריכטעראַמט, אויב איר מיינט אַז איר קענט עס בעסער טאָן״. דעם אַדוואָקאַט פֿונעם נאַצי האָב איך בכלל פֿאַרשריען. צום סוף, האָט דער ריכטער אונדז געגעבן אַ פּראָלאָנגירטע דאַטע צו בליַבן אין דער דירה, כדי מיר זאָלן געפֿינען אַן אַנדערע.

ווידער קומען צו אַ געריכט האָט זיך אונדז ניט געגלוסט. האָבן מיר אָנגעהויבן

זוכן מיט מער פֿליִס, דער עיקר, מיט אייגענער פּראָטעקציע בײַם ווויגונגסאַמט פֿון צענטראַל־קאָמיטעט. ענדלעך, האָבן מיר געקראָגן אַ צײַטווײַליקע דירהלע — אַ גרויסער צימער, ווי אַ צווייטער גאָרן, אין אַ גאָרטן־ווילע. אויפֿן אונטערשטן גאָרן האָט געווויגן אַ יונגער דײַטש, מיט זײַן פֿרוי און אַ קליין טעבטערל. ס׳איז געווען אין שטאָט־קוואַרטאַל ליים, גײַגערשטראַסע 1. דער אַרויפֿגאַנג — שמאָלע טרעפּ.

ראָז האָט אויפֿגעראַמט און אויסגעפּראַווען דעם צימער מיט געשמאַק און חכמה, וואָס האָט מיך ממש פֿאַרחידושט. עס איז געווען ניט נאָר דעקאָראַטיוו, ס׳האָט געשטעקט אין דעם די קונסט פֿון אַ שפּאָרעוודיקער ווונדער־סכעמע, וואָס האָט אויסגענוצט יעדן ליידיקן צענטימעטער — אַ גאַנצע הויזווירטשאַפֿט אַרײַנגעפּישופּט אין אַ קליינעם שטח. ס׳איז געווען אַ מין מיניאַטור־פֿאַלאַצל מיט באַקוועמלעכקייטן און שיינקייטן: אַ גרויסער שרײַבטיש, אַ קליין טישל צום עסן, אַ גרויסע הילצערנע טאָפּלבעט און, ממש ניט צו גלייבן, אַ קליין קיכל אין אַ ווינקל אויף צו קאָכן. חוץ דעם איז נאָך בײַ דעם טיר־אַרײַנגאַנג געשטאַנען אַ קליין אײַזערן אויוועלע מיט צו דער מאָס צוגעשניטענע האָלץ־שײַטעלער אויף צו הייצן.

ראָז איז געווען ניט נאָר אַ קאָנסטרוקציע־מײַסטער, נאָר אויך אַ גרויסע בריה אין דער קולינאַרער קונסט, ווי כ׳האָב שוין דערמאָנט אויבן. איצט האָט זי געהאַט צו איר דיספּאָזיציע די שטובקיך, וואָס איז געווען אונטן, בײַ די טרעפּ צו אונדזער צימער. זי פֿלעגט איצט צוגרייטן געקעכטסן און פּאָטראָווען, ווי אויך באַקן זעמל און פּיראָגן, וואָס האָבן פֿאַר טעג פֿאַרשמעקט מיט זייערע אײַדל־פֿײַנע אַראָמאַטן די גאַנצע שכנישאַפֿט. אַלע, דײַטשן און ייִדן, אין ראַדיוס פֿון אונדזער שמעקעדיקן גן־עדן, האָבן באַוווּנדערט און געלויבט איר יונגשאַפֿט און טאַלאַנט, אָבער נאָך מער איר ליבשאַפֿט צו מענטשן, פֿרײַנדשאַפֿט און צוטרוי. זי האָט שוין דעמאָלט געטראָגן אין זיך אַ נײַ לעבן, אָבער זי האָט זיך נאָך אַלץ ספּראָווען אויף אַלע מעגלעכע פֿראָנטן.

צו אונדז פֿלעגן אין יענע זומערטעג אַרײַנפֿאַלן, ווי אין אַ רעסטאָראַן, חבֿרים, שרײַבערס און סתּם נאַשערס, וואָס האָבן ליב געהאַט אַ גוטן ביסן. אויפֿן טיש זענען שוין געשטאַנען טעלער פֿול מיט פּאָנטשיקעס אָנגעפֿילט מיט אויפֿגעקלאַפּטן שמאַנט. זי האָט געשטאָפּט אירע געסט מיט בלינצעס, לאַטקעס און אַנדערע גוטיקייטן. נאָך דעם פֿלעגט קומען די ריי אויף ריחותדיקן קאַווע און קוכן מיט פֿרוכטן און קעזן. און ראָז אַליין איז געווען סימפּאַטיש, זיס, מיט גוטע מאַנירן און גאַסטפֿרײַנדלעך, אַז אַלע געסט האָבן צו איר געקלעפּט ווי בינען צו האָניק.

שפּעט אין אָוונט, אַז אַלע זענען שוין געווען אַוועק, פֿלעג איך זי פֿרעגן: "האָבן כאָטש דײַנע אומזיסטע פֿרעסערס איבערגעלאָזן פֿאַר דיר אַ סקאָרינקע?.." פֿלעגט זי זיך צעלאַכן פֿון מײַן נאַיִוווקייט, עפֿענען ערגעץ אַ קיכשאַפֿקע, וואָס איז

אָנגעפאַקט מיט גוטע זאַכן, ווי די געסט וואָלטן קיין האָר ניט אָנגערירט. "דאָס איז די סטראַטעגיע פֿון שפּאָרן: די ציג זאָל זײַן גאַנץ און דער וואָלף זאַט..." זי איז תמיד געווען אָפֿן, כ׳האָב געווּסט אירע אַלע סודות, נאָר דעם סוד פֿון וואָלף און ציג האָב איך ניט געקענט פֿאַרשטיין, ביז איך האָב זיך געבאַפּט: דאָס האָט זי אַ גרייטן רעזערוו, טאָמער פֿעלט אויס. קיין מאָל האָט ניט אויסגעפֿעלט...

אין איר יונג־קליין קעפּל האָט זי מאַגאַניזירט אַ שלל מיט כּלערליי טעמעס: פֿון די מינדסטע פּרטים אין טעכניק און לערנען ביז די סאַמע סאָפֿיסטיש־אינטעלעקטועלע, פֿילאָסאָפֿישע און אַפֿילו אַסטראָנאָמישע לערעס. ראָז איז געווען מלא־וגדוש מיט אָנגעלייענטע ווערק און איבערזעצונגען פֿון קלאַסיקער און פּראָזע־מײַסטערס אין דײַטש; זי איז געווען אַ ביכער־וואָרעם, וואָס האָט געהאַט אויפֿגעפֿרעסן אַ גאַנצע ביבליאָטעק.

גערעדט האָט זי אַ היימיש־ליטוואַקישן פֿאָלקישן ייִדיש, איצט האָט זי זיך אָן באַזונדערע שוועריקייטן אויסגעלערנט לייענען. זי האָט געלייענט קלענערע זאַכן, אָבער שווערלעך פֿלעגן איר אָנקומען די העברעיִזמען, זי פֿלעגט זיי דעשיפֿרירן פֿון שמועס־לשון. מיט מײַן הילף האָט ראָז דורכגעלייענט די דראַמע "מהר״ם פֿון רוטנבערג" פֿון ה. לייוויק. נאָך דעם האָבן מיר אַנאַליזירט דאָס ווערק און דיסקוטירט דעם אינהאַלט, אָבער צום באַדויערן, האָב איך ניט געפֿונען גענוג צײַט זיך אָפּצוגעבן מיט איר ייִדיש־לימוד. נאָך ביז הײַנט פֿאַרדריסט מיך, וואָס ס׳האָט זיך מיר ניט אײַנגעגעבן זי סטימולירן צו אַ שאַפֿערישער קאַריערע. איר שאַפֿערישע אַמביציע האָט ניט אויפֿגעפֿלאַמט, ווי איך האָב עס אויסגעחלומט. און אויף איין מאָל האָט זי זיך שפּראַכלעך טראַנספֿאָרמירט — אָן וועלכער ניט איז צוגרייטונג איז זי אַריבער צו ענגליש. זי האָט געלייענט פּראָזע, בפֿרט ליטעראַטור.

גײַגערשטראַסע 1 איז פֿאַר אַ קורצן סעזאָן געווען דער מיניאַטור־קלוב פֿון ייִדישע שרײַבערס אין מינכען. אַז ס׳איז געווען שיטערלעך, האָבן ניט אויפֿגעהערט צו קומען די שטאַמגעסט, ס׳רובֿ אין די זונטיקן. ווי געווײַנלעך, פֿלעגט פֿון די מקדימים זײַן אונדזער באַליבטער ישׂראל קאַפּלאַן. ווי זײַן שטייגער איז, פֿלעגט ער "עולה־רגל" זײַן, קומען צו פֿוס, און נאָך אַזאַ מאַרשרוט איז ער געווען אויפֿגעלייגט און מונטער. ער האָט גלײַך איבערגענומען, ווי אַ חסידישער רבי, "פֿירן דעם טיש" און דערציילט זײַנע מעשׂהלעך און אַנעקדאָטן. ס׳פֿלעגן זיך אַראָפּלאָזן די טראַמווײַ־פֿאָרערס, יחזקאל קייטלמאַן מיט דער פּלוניתטע, מאַריאַן זשיד און, זעלטענער, שלמה בערלינסקי מיט זײַן ווײַב, די אַקטריסע. יצחק גאָלדקאָרן האָט זיך שוין גערעכנט ווי כּמעט אַ שטוביקער. איך האָב געפֿילט צו אים אַ מאָדנע שוואַכקייט. כ׳האָב אים גערן געהאַט און ליב געהאַט זײַן אָפּנקייט, ערלעכקייט און עקסטראַוואַגאַנטקייט.

נאָכן כיבוד און קאַווע פֿלעגט מען אַ סך רעדן: פֿירן וויכוחים, מאַכן פּלענער, קריטיקירן, קיבעצן אָפֿן און פֿריי אַלץ און אַלעמען. מיט נאָסטאַלגיע דערמאָנען איך זיך יענע תּקופֿה. דורך אַ פֿאַרטרערטן געמיט, ווי דורך אַ האַרבסטיק־פֿאַררעגנטע שויב, זע איך די פֿאַרבלאַסטע פּנימער.

דאָ, אין אונדזער נאָענטשאַפֿט, האָט אונדזער גאָלדקאָרן געפֿונען אַ פֿיזישן מקום־מנוחה פֿאַר זײַן צעשויבערטן אומרו. מיר האָבן געמיינט, אַז ער איז ברוגז אויף דער גאָרער וועלט, נאָר דער אמת איז, אַז ער איז געווען מער פֿון אַלץ אין כּעס אויף זיך אַליין. קאַפּלאַן האָט אים כאַראַקטעריזירט מיט אַ צונאָמען, דער געמאָרדעוועטער, ווײַל ער האָט געהאַט טענות צו אַן אומיושרדיקער וועלט און אומרעכט. אפֿשר איז ער געווען דער פֿאַרבלאָנדזשעטער גײַסט פֿון אַ פֿרעמדער נאָבעלער צײַט, און פֿון דעם האָט אַרויסגעשלאָגן זײַן רעוואָלט. ער האָט זיך נאָך דערצו פֿאַרפֿלאָנטערט אין אַ מין ליבע־אַפֿערע מיט אַ דיטשקע און זײַן מצב איז געווארן צו קאָמפּליצירט.

ס׳איז געווען אַ קורצע צײַט נאָך דער שרײַבער־קאָנפֿערענץ אין מינכען, וואָס איך האָב מיט דער הילף פֿון יצחק גאָלדקאָרן פֿלאַנירט און מיט הצלחה דורכגעפֿירט. כ׳האָב ביסלעכווײַז זיך אָנגעהויבן צוריקציען פֿון מײַן פּאָסטן און איבערגעגעבן אַ טייל פֿון די פֿונקציעס צו גאָלדקאָרן. ער האָט געטאָן די אַרבעט מיט אַחריות און זיך געסטאַרעוועט צו פֿירן אַ מוסטער־אַדמיניסטראַציע. מיר האָבן זיך ביידע גוט פֿאַרחבֿרט און אַלץ איז געגאַנגען גלאַטיק, ביז איין טאָג גייט אין מיר אַרײַן אַ רוח־רעה צו זוכן בײַ אים צידקות — אַ זאַך וואָס כ׳האָב חבֿריש און מאָראַליש ניט געטאָרט טאָן. מיט אַ קלאַפּ האָט ער פֿאַרהאַקט די טיר און צוריקגעווויזן מײַן פֿרײַנדשאַפֿט. כ׳האָב גלײַך חרטה געהאַט אויף מײַן טועבץ, ס׳איז שוין אָבער געווען צו שפּעט. ער האָט אין 1951 עמיגרירט קיין קאַנאַדע.

אַ סך יאָרן האָט עס מיך געמוטשעט און וויי געטאָן, ביז איך האָב געמאַכט דעם ערשטן קאָנטאַקט זיך איבערצובעטן. ער, פֿון מאָנטרעאָל, קאַנאַדע, איך — פֿון דרום־אַפֿריקע, האָבן מיר זיך קאָמוניקירט אין אַ באַנײַטער חבֿרשאַפֿט. דער לימיטאַציע־טערמין פֿאַר ברוגזן און סודות פֿאַר אונדז איז שוין געווען לאַנג אַריבער, און איך בין געווען גליקלעך אַז מײַן פֿילן זיך שולדיק איז געווען רעהאַביליטירט.

נאָך איין אינטערעסאַנטע אַוואַנטורע איז זיך פֿאַרלאָפֿן אין אונדזער רעזידענץ אויף גײַגערשטראַסע. כ׳ווייל עס דאָ קורץ פֿאַרצייכענען און קרעדיטירן דעם עפּיזאָד אויף ראָזאַס גוטן חשבון. אין אַן אָפֿן נאָרמאַלער יידישער וועלט וואָלט אַזאַ מין געשעעניש זיך צעוואַקסן אין אַ סאַגע, וווּ ס׳פֿעלן ניט אויס קיין עלעמענטן פֿון סענסאַציע און פֿאַנטאַזיע, אָבער אין אונדזערע לאַגער־באַדינגונגען איז עס געבליבן אַן אָפּגעשלאָסענע כראָניק פֿאַר אַן ענגען קרײַז פֿון פֿרײַנד און העלפֿערס

אין דער זאַך. און די מעשׂה לייענט זיך אַזוי: אין אַ וואָכנטאָג אין פֿרילינג 1946 האָב איך דערזען אין די קולוּאַרן פֿון יידישן צענטראַל־קאָמיטעט אַ נײַ פּנים. ער איז געווען אַ יונגער־מאַן פֿון אַן עכט־ייִדישן שטאַרצן קאָמפּלעקס. די ערשטע ידיעה איז געווען, אַז ער איז אַ געוועזענער סאָוועטישער אָפֿיציר, וואָס האָט זיך פֿון דער רוסישער זאָנע איבערגעשמוגלט קיין מינכען. מיר האָבן זיך באַקענט און כ׳האָב גלײַך געווּנען זײַן צוטרוי. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער איז אַ מאָלער און סקולפּטאָר און ער האָט טאַקע געזוכט אַ קאָנטאַקט מיט מיר, ווי מיט דעם סעקרעטאַר פֿון שרײַבער־פֿאַרבאַנד. אין אַ צוזאַמענטרעף מיט אַ פּאָר קאָלעגן, וואָס ער האָט שוין באַוויזן צו האָבן, האָט מען אַרויסגערוקט די אידעע וועגן אָרגאַניזירן בײַם שרײַבער־פֿאַרבאַנד אַן אָפּטייל פֿון מאָלערס און סקולפּטאָרן. כ׳האָב אים געזאָגט, אַז מיר האָבן שוין פֿריִער וועגן דעם דיסקוטירט, און איצט, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ פּאַסיקע פּערזאָן, טאַקע ער, קען מען עס רעאַליזירן. מײַנע פּאָזיטיוועּ רייד האָבן אים דערפֿרייט און ער איז געוואָרן מיט מיר אינטים; ער האָט מיר אָנגעהויבן דערציילן געשיכטעס וועגן זיך, זײַנע נאָציאָנאַלע אידעאַלן און אַספּיראַציעס. איך האָב אַרויסגעפֿילט זײַן קאָנטראָווערסיאַלן כאַראַקטער, אָבער ווי אַ מענטש איז ער מיר געווען ליב און סימפּאַטיש.

זײַן פֿלאַן האָט ער אויסגעפֿירט: געשאַפֿן אַן אָפּטייל פֿון קינסטלער בײַם שרײַבער־פֿאַרבאַנד און געוואָרן זײַן פֿאַרזיצער. נאָך דעם פֿלעג איך אים זעלטן טרעפֿן, חוץ אויף די זיצונגען און אַנדערע אָפּיציעלע דאַטעס. אין אַ טאָג, אָנהייב זומער 1948, האָט זיך דורכגעזיפט צו מיר דער סוד: פֿון זײַן "פֿאַרדרייען זיך" מיט אַ דײַטשקע איז געקומען אויף דער וועלט אַ זונעלע, איצט האָט ער גרויסע צרות. צווישן די עלטערן איז געקומען צו אַ געריכטלעכן דועל און דער ריכטער האָט געפּסקנט, אַז פֿולע רעכט אויפֿן קינד האָט נאָר די מוטער, דער פֿאָטער קען עס בלויז זען פֿאַר אַ באַשטימטער צײַט אין דער וואָך. בײַ אַזאַ "ראַנדעוווּ" איז דעם פֿאָטער געראָטן צו מאַכן אַ ויברח מיטן קינד און אים באַהאַלטן. די מוטער האָט אײַנגעלייגט וועלטן, אַלאַרמירט אַ גאַנצן שטאַב פּאָליציסטן, וואָס האָבן געזוכט בײַ אים און בײַ זײַנע פֿרײַנד. ער האָט געפֿונען אַ מיטל ווי אַזוי צו אַראַנזשירן פֿאַרן עופֿעלע אַן אָפּפּלי קיין ישׂראל מיטן עראָפּלאַן אַ טאָג שפּעטער.

דאָס באַהעלטעניש פֿון קינד איז געוואָרן אַ מסופּנדיקער ברענפּונקט. איז עמעצן פֿון די פֿאַרטרויונג־חבֿרים אײַנגעפֿאַלן: ראָז! קיינעם וועט אונדזער הויז ניט ווערן חשוד. שפּעט נאָך מיטאָג איז געקומען אַ געהיימער שליח וועגן דעם ענין: אַזוי און אַזוי... ניט טראַכטנדיק לאַנג, האָט ראָז תיכף צוגעשטימט: "אַוודאי. ברענגט אים. מײַנער צאָפּלט זיך שוין אין בויך..." פֿאַר נאַכט האָט אַ שטאָפּעט מיט אַ קערבל זיך אַרײַנגעגנבֿעט צו אונדז. און ראָז האָט זיך איצט געניאַנטשעט מיט צוויי קינדער: איינעם אויפֿן בויך, און אַ צווייטן אין בויך. שפּעטער האָט זי

דערציילט, מיט אַ זיפֿץ פֿון דערלייַכטערונג, ווי שווער ס׳איז איר אָנגעקומען צו האַלטן שטיל אָט די צוויי קונדסים. אַ פּאָר טעג שפּעטער איז שוין דער געזוכטער ״פּאַרבערעכער״ געווען אין ישׂראל. הײַנט איז ער אַ גרויסער ראָש־ישיבֿה.

...און עטלעכע טעג שפּעטער, נאָך דער אויבן באַשריבענער איבערלעבעניש, איז געקומען אונדזער בכור, מאָריס, וואָס האָט געזאָלט זײַן אַ נאָמען נאָך מײַן טאַטן, משה־אליהו. (דער צווייטער נאָמען, אליהו, איז געגעבן געוואָרן, ווי אַ צווייטער נאָמען צו אונדזער זון הערבערט: עליס). ס׳איז געווען דאָנערשטיק, דעם 10טן יוני 1948. אין מיטן נאַכט האָט ראָז דערפֿילט ווייען. ״מיר דאַכט, מע קען נאָך וואַרטן״, האָט זי געזאָגט. מיר זענען געלעגן וואַך ביז זי האָט ווידער דערפֿילט, אַז ער טופּעט איר אין בויך מיט די פֿיסלעך... ער וויל אַרויס... אין די לעצטע וואָכן פֿלעג איך אַרויפֿלייגן מײַן האַנט אויף איר בויך, צי גאָר צושטעלן דעם אויער און פֿרוון אויפֿכאַפן דעם ״מעסעדזש״. מיר פֿלעגן הנאה האָבן פֿון דעם שפּיל און איך האָב ראַפּאָרטירט וועגן די סיגנאַלן וואָס איך קריג: ער העצקעט זיך און רײַסט זיך צו דער זוניקער וועלט. פֿלעגט ראָז אָפּדעקן איר אויפֿגעבלאָזענעם בויך און לאַכן: ״זע, ער האָפּקעט אין אַ פֿריילעך טענצל״.

איצט האָט זי אַ קוויטש געטאָן: ״גיך, טעלעפֿאָניר צום שפּיטאָל, ער וועט אַרויסשפּרינגען...״ מיר האָבן געוואַרט מיט אומגעדולד. זי האָט געשעפּטשעט: ״שנעל, שנעלער! כ׳וויל אים געבוירן אין אַ בעט״. איך האָב געגלעט אירע דינע פֿינגער און פֿאַרזיכערט: ״אַוודאי אין אַ בעט״, און זי האָט מוטוויליק געשמייכלט. אַ פֿערטל שעה שפּעטער זענען מיר געווען אין שפּיטאָל. דער גינעקאָלאָג האָט איר אונטערזוכט און געזאָגט, אַז כ׳קען נאָך גיין אין רעסטאָראַן האָבן אַ גוטן צובײַס. ס׳וועט מסתּמא דויערן ביז נאָך מיטאָג. מע וועט מיר טעלעפֿאָנירן אַהיים, וועל איך נאָך באַווײַזן קומען און איבערוואַרטן דעם ספּעקטאַקל.

מיר האָבן נאָך געהאַט אַ פּאָר וויכטיקע ענינים צו דערליידיקן, און ראָז האָט געזאָגט אַז כ׳קען גיין אויב איך וועל זיך גיך ספּראָווען. און זי האָט מיך באַגלייט מיט אַ ״זאָם זיך ניט!״ כ׳האָב ספּעציעל געלאָזט דעם טעלעפֿאָן פֿרײַ און מיטאָגצײַט האָט מען טאַקע געקלונגען פֿון שפּיטאָל. ראָז האָט געריידט פֿון טעלעפֿאָן בײַ איר בעט. איר קול האָט מיט פֿריידיק אָנגעזאָגט: ״אַ יינגעלע, ווי גאָלד. קום גלײַך זיך באַקענען...״ — די באַקאַנטשאַפֿט דויערט נאָך ביז צום הײַנטיקן טאָג... אָבער דעמאָלט בין איך געלאָפֿן, ווי אויף אַ געיעג־פֿאַרמעסט. דאָס ערשטע קינד! אַ נײַער דור נאָכן חורבן!

דער נאָמען איז שוין געווען אָפּגעמאַכט. די שפּיטאָל־אַדמיניסטראַציע האָט פֿאַרצייכנט ״מאָזעס״. ס׳האָט געזאָלט זײַן משה, נאָך מײַן טאַטן, וואָס איז אומגעקומען מיט דער קיידאַנער עדת־קדושים. אין די ערשטע קינדער־יאָרן האָבן מיר אים גערופֿן מיטן ליבלינג־נאָמען, משהלע. אין שולעלטער איז ער שוין געווען

רעגיסטרירט אונטערן נאָמען מאָריס, און אָט אַזוי איז געבליבן. יאָרן לאַנג האָב איך זיך ניט געקענט מוחל זײַן, וואָס כ׳בין ניט געבליבן וואַרטן אין שפּיטאָל אויפֿן קומען פֿון קינד. דער דײַטשישער גינעקאָלאָג האָט געמאַכט אַ טעות. ...

אין יענע טעג איז בײַ מיר צײַטיק געוואָרן אַן אידעע צו פֿאָראייביקן דעם זכר פֿון מײַן היימשטעטל קיידאַן. כ׳האָב זיך פֿאַרבונדן מיט דער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין יאָהאַנעסבורג, און אויף אַ זיצונג פֿון זייער קאָמיטעט אויפֿגעפֿאָדערט זיי אויפֿצושטעלן אַ זכר פֿאַר אונדזער חרובֿער היים און אירע יידן. איך האָב אַפּעלירט אי עמאָציאָנעל, אי ראַציאָנעל צו זייער האַרץ און געוויסן. אָבער זיי זענען שוין געווען אַ סאָרט כנופֿיא פֿון פּראַקטישע גבֿירים, וואָס האָבן געקירעוועט דעם רודער ווי זיי ווילן. כ׳האָב געזען און געפֿילט זייער אומאינטערעס און איגנאָראַנטישן שמייכל צו מײַנע בטלנישע אומנוציקע רייד, ווי נאָר זיי האָבן דערהאַלטן מײַנע בריוו.

פֿאַר זיי איז די וועלט געווען לעבן און געלט, און מײַן וועלט פֿון טויט און גאָרנישט־ניט האָט זיי געשראָקן. זיי האָבן געטענהט, אַז מיר האָבן שוין אַ ״יד־ושם״, וואָס דערמאָנט און רעקאָרדירט דעם חורבן, צו וואָס דאַרף מען נאָך אַ קליינעם ״יד־ושם״ פֿאַר אונדזער שטעטל? איך פֿלעג יענע טעג אַרומגיין מיט אַ האַרץ פֿול מיט טרערן, אַ צעווייטיקטער, נאָר אַליין האָב איך גאָרנישט געקענט טאָן אין מײַן מצבֿ פֿון אומסטאַבילקייט און צײַטווײַליקייט.

קיידאַן איז געווען איינע פֿון די עלטסטע לאַנדסמאַנשאַפֿטן פֿון די שטעטלשע סאָסיײַטיס אין יאָהאַנעסבורג. אין 1950 האָט זי געפֿײַערט איר גאָלדענעם יובֿל, 50 יאָר, מיט אַ גרויסן באַל פֿון אירע מיטגלידער און – מיט אַ מאַגאַזין מיט בילדער און טעקסט. אַ באַדײַטנדיקער טייל איז געווען באַגריסונגען און פֿאָטאָס פֿון די עסקנים און מיוחסדיקע קאָמיטעטשיקעס. מײַן פּלאַן איז געקומען אַ פּאָר יאָר פֿריער, אָבער מײַנע פֿאַרביטערטע רייד האָבן זיך ניט אײַנגעזאַפּט אין זייערע פֿאַרהאַרטעוועטע מוחות. זיי האָבן ניט געוואָלט הערן מײַן אַרויסרוף און דערמאָן־געשריי; געוואָלט פּטור ווערן פֿונעם קאַצעט־אָנשיקענעש וואָס מאַטערט זייער געוויסן. האָבן זיי דאָך אין דער צײַט פֿון דער מלחמה, און איצט, נאָך אויר, געשופֿלט אוצרות און קיינער האָט זיי ניט געדרייט אַ קאָפּטור מיט עפּעס דאָרט אַ יידישן חורבן...

האָבן זיי באַשלאָסן, אַז עטלעבע מיטגלידער פֿון זייער קאָמיטעט, וואָס פֿאָרן במילא אויף אַ ביקור קיין ישׂראל, זאָלן זיך דאָרטן טרעפֿן, אין קיבוץ בית־זרע, וווּ כ׳האָב פֿאָרגעלייגט צו בויען אַ ״בית־קיידאַן״, אויף צו זאַמלען דאָרט און אַרכיווירן דאָקומענטן און אַלע מעגלעכע מאַטעריאַלן וועגן קיידאַן, בפֿרט וועגן דעם חורבן־פּעריאָד. כּדי יוצא זײַן פֿאַר מיר האָט מען מיך פֿאַרבעטן ווי אַ גאַסט. מײַן ברודער,

יצחק, איז געווען דער אַקטיווער אָנפּירער און טוער פֿונעם קאָמיטעט, און מיין אַפּיל האָט אים מסתמא אָנגעריירט. אין יאָהאַנעסבורג איז נאָך געווען אַ סעקרעטאַר פֿון דער סאָסיַיטי, חיים געבען, אַן אינטעליגענטער מענטש פֿון אַ באַלעבאַטישער משפּחה. דער אַלטער אַרכיוו איז נאָך געווען אין אַ שטיקל סדר און דאָס וואָלט געדינט ווי אַ קערן צו אַזאַ "קיידאַן־הויז" אין דעם ליטוואַקישן קיבוץ.

אין 1949, נאָך דעם ווי אונדזער מאָריס איז געוואָרן איין יאָר אַלט, בין איך אָנגעקומען אין קיבוץ. די קיידאַנער דעלעגאַציע פֿון יאָהאַנעסבורג איז שוין געווען דאָרטן. מיין בעסטער חבֿר אין קיבוץ, אַבֿרהם דרור, וואָס האָט מיר געוואָלט העלפֿן דורכפֿירן דעם קיידאַן־פּראָיעקט, האָט מיך אַריינגעפֿירט אין דעם בנין. דאָ איז געשטאַנען אַלט מעבל און ס׳איז געווען אָנגעוואָרפֿן מיט פֿאַרדומפּטן בעטגעוואַנט און קליידער. ער האָט דערקלערט די יאָהאַנעסבורגער אַז מ׳וועט אַלץ אַרויסנעמען און אַז דאָ קענען זיי מאַכן דעם אָנהייב. זיי האָבן פֿאַרקרימט די נעזער. אַבֿרהם האָט מיך געפֿרעגט: "וואָס האָבן זיי געמיינט, אַז אַ פֿאַלאַץ וואַרט דאָ פֿאַר זיי?" און ער האָט מיר מפֿרש געווען, אַז דער קיבוץ האָט גענוג אייגענע דאגות, מיט אַ צוגעשניטענעם בודזשעט און עס קלעקן קוים אַרבעטסהענט. בײַ די מאַשפּות ירים אַבֿיון־קאַפּיטאַליסטן איז אין יענע, נאָך ביליקע יאָרן, ניט אויפֿגעקומען אַפֿילו אַ פֿונק פֿון אַ ליכטיקער וויזיע: שאַפֿן אַ פֿאָנד און טאַקע אינווועסטירן אין אַ היכל־קיידאַן, וואָס וועט בלײַבן לדורות און, אויב זיי ווילן, טראָגן זייערע נעמען. אַ פּאָר קיבוץ־ענטוזיאַסטן פֿון דעם "בית־קיידאַן"־פּלאַן זענען אַפֿילו גרייט געווען זיך אײַנצושפּאַנען אין דעם עול און טאָן די אַרבעט פֿרײַוויליק. אָבער נאָך פֿאַרן אָנהייבן דעם עסק איז ער שוין געווען אַ פֿאַרשפּילטער...

צום ערשטן מאָל, זינט 1925, האָב איך זיך געטראָפֿן מיט מיין ברודער, יצחק. די קיבוץ־חבֿרים האָב איך ניט געזען זינט 1935. אַבֿרהם דרור האָט מיר איצט געוויזן די אַלט־פֿאַרשטויבטע אַלבאָמען מיט די פֿאָטאָס פֿון מיינע יוגנט־חבֿרים פֿון השומר־הצעיר אין קיידאַן, אין קיבוץ און אויך אַלט־פֿאַרבלאַסטע מאמרים פֿון דעם ערשטן "עתון־קיר", וואָס איך האָב רעדאַקטירט און געשריבן. דאָ איז אַלץ געווען פֿאַרנאָכלאָזיקט און פֿאַראומערט. כ׳האָב שפּעטער אָנגעשריבן לאַנגע רעפֿאָרטאַזשן וועגן ישׂראל בכלל, און דעם קיבוץ בית־זרע בפֿרט און זיי געדרוקט מיט המשכים אין אַ שארית־הפּליטה־צײַטונג. כ׳האָב זיך אויך באַקענט מיט צוויי פֿרײַנד פֿון מיין ברודער, מאָריס גאָלדשמיד און סעם קיידאַן. נאָך דעם צוזאַמענטרעף מיט מיין ברודער, האָב איך אין מיין האַרצן געפֿילט ווי די ראָזעווע האָפֿענונגען וואָלטן מיר אַרויסגעשטעקט אַ שוואַרצע צונג...

זענדיק מיינע דערוואַרטונגען פֿון אַ נײַער צוקונפֿט שוואַרץ, און די רעזול־טאַטן פֿון קיידאַן־פּלאַן אויסגערונען, האָט עס אַלץ צוזאַמען מיך אַנטמוטיקט און דערדריקט. כ׳האָב מיט אומגעדולד געוואַרט אויפֿן צוריקפֿלי קיין מינכען, מיט אַן

אָפּשטעל אויף אַ פּאָר טעג אין צירעך. דאָ האָט מיך געטראָפֿן לייזער און מיר האָבן זיך דערפֿרייט איינער מיטן אַנדערן. אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געגאַנגען איבער די געשעפֿטן און געמאַכט אײַנקויפֿן — מתּנות פֿאַר ראָז און אונדזער זונעלע, מאָריס.

די שׂימחה פֿון מײַן צוריקקום איז געווען גרויס. ראָז האָט צוגעגרייט אַן אויפֿנעם, ווי אויף אַ פּאַראַד, אויסגעפוצט דאָס קינד און סערווירט אַ יום־טובֿדיקן מיטאָג. נאָך דעם האָט מען אויסגעפּאַקט די מתּנות, געמאָסטן, געפֿרייט זיך און מיך געקושט מיט דאַנקשאַפֿט. איך האָב זיך דערפֿילט מונטער און פֿריש. דאָס האַרץ איז מיר געשפּרונגען פֿון נחת, קוקנדיק אויף מײַנע טײַערע צוויי נשמות, און ס׳איז אויפֿגעקומען אין מיר אַ באַגער זיך צו ווײַזן מיט דעם אוצר אין דרויסן.

אַ קורצע צײַט פֿאַר מײַן אָפּפֿלי קיין ישׂראל האָב איך אײַנגעהאַנדלט אַ גרויסע, מאָדערנע ווויונונג אין אַ גוטער געגנט אין צענטער שטאָט: שומאַנשטראַסע 5, פּאַרטער. ס׳איז געווען אַ דירה פֿון עטלעכע צימערן, מיט אַ באָדצימער און אַלע מאָדערנע באַקוועמלעכקייטן. דאָ האָבן מיר שוין געהאַט אַ דײַטשישע דינערשאַפֿט. די ערשטע דינסט־ניאַניע איז געווען אַ געקומענע בעתן קריג, אַ פּוילישע פֿרויליין, עריקאַ. זי האָט געהאַט אין הויז אַ באַזונדערן קליינעם צימער, ווו זי פֿלעגט שלאָפֿן. צו איר פֿלעגט קומען אַ יונגער־מאַן מיטן טיטל ״פֿאָן״, וואָס האָט אונדז געקלונגען קאָמיש. נאָך עטלעכע חדשים האָבן זיך געשאַפֿן קאָמפּליקאַציעס, און זי האָט אונדז פֿאַרקלאָגט אין אַ ספּעציעלן געריכט.

נאָך דעם איז אומדערוואַרט צוריקגעקומען אַ דײַטשישע נאָנע פֿון עפּעס אַ רעליגיעזן אָרדן, וואָס מע האָט געשיקט צו אונדז נאָך אויף גײַגערשטראַסע, גלײַך נאָך מאָריס׳ געבוירן ווערן. דעמאָלט האָט ראָז געקראָגן אַ שטאַרקע ברוסט־אָנצינדונג און דער דײַטשישער דאָקטער, וואָס האָט זי באַהאַנדלט האָט עס דערפֿירט ביז היכן פֿיבער און שרעקלעכע וווייטיקן. די נאָנע איז בלויז אַרײַן צו אונדז אָפּגעבן אַ גרוס. וועלן זי האָט דערזען ראָזאַס מצבֿ, האָט זי אַוועקגעשטעלט איר פּעקל און זיך אָפּגעגעבן נאָר מיט ראָזאַן. זי איז געווען אַ געשולטע קראַנקן־שוועסטער, און אַ דאַנק איר איז ראָז אין עטלעכע טעג געפֿאַסט צו איר גרייטשאַפֿט און ליבשאַפֿט, וואָס זי האָט יעדערן פֿון אונדז געטראָגן אַנטקעגן. זי האָט געמוזט זײַן אין אירע סוף צוואַנציקער יאָרן, מיט אַן אָפּן־ליבטיקן פּנים און שמייכלדיקע אויגן. איצט פֿלעגט זי יעדן טאָג קומען אויף אַ פּאָר שעה זיך ניאַנטשען און שפּילן מיט ״דעם זיסן יונגע״. ראָז און איך פֿלעגן אויך מיטהעלפֿן אין דער שפּילערײַ, ביז מיר זענען אַלע געווען אויסגעמאַטערט, און דאָס קינד פֿלעגט זײַן מיד און שלעפֿעריק. פֿאַר איר אַוועקגיין פֿלעגן מיר טרינקען צוזאַמען טיי, שמועסן וועגן אַלץ אין דער וועלט. ס׳האָט אויסגעוויזן, ווי זי וואָלט קיין פּראָבלעמען ניט געהאַט.

פֿון צייַט צו צייַט פֿלעגן מיר נאָך דעם קריגן פֿון איר אַן אילוסטרירט פּאָסטקאַרטל מיט האַרציקע גרוסן. די קאַרטלעך זענען אין מײַן ירושלים־אַרכיוו.

שפּעטער אַ ביסל האָט זיך אײַנגעפֿונען נאָך אַ פֿרוי, אַ מיטליעריקע, וואָס האָט געאַרבעט פֿאַר אונדז נאָך אין גײַגערשטראַסע. זי איז געווען איבערגעגעבן און סימפּאַטיש און ליב געהאַט, ווי די שוועסטער, דעם "זיסן יונגע". זי פֿלעגט גיין מיט מאָריסן שפּאַצירן, אים מאַכן געריכטן, קאָכן, קאָרמען און לייגן שלאָפֿן.

איך בין נאָך אַלץ געווען פֿאַרטאָן אין די שרײַבערישע ענינים. באַלד נאָך דער שרײַבער־קאָנפֿערענץ האָט זיך אָנגעוואַלגערט אויף אונדז, מיר און גאָלדקאָרן, אַ באַרג מיט אַרבעט. מיר האָבן געדאַרפֿט מאַכן אַן אָרדענונג אין די פּראָוויזאָרישע האַנט־געשריבענע פּראָטאָקאָלן, אין די פּעק מיט פֿאַרצייכענונגען, אויססאָרטירן אַלע פּאַפּירן און זיי צוזאַמענשטעלן אין סטיל און פֿאָרעם פֿון רעזאָלוציעס. כ׳האָב עס געוואָלט ברענגען אין אַ כראָניקאַלן סדר, האָב איך זיך, צו ערשט, געמוטמעט צו דער דערעפֿענונג, באַגריסונגען, רעדעס. נאָך דעם האָבן געדאַרפֿט קומען די רעפֿעראַטן און באַריכטן. איך בין געווען אַ פֿאַרלוירענער. דער נײַ־געקליבענער פֿאָרזיצער, ראובֿן רובינשטיין האָט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ צו גרויסע האָרעוואָניע פֿאַר צוויי מענטשן. זאָל מען נאָר געבן אַן איבערבליק און אונטערצייַכענען דעם סך־הכּל. כ׳האָב געחלומט פֿון אַ ברייטן פּראָטאָקאָל, אַן אַרכיוו און כ׳בין געווען אַנטוישט. נאָר במילא איז געבליבן אַ גרויסער אַרכיוו און דאָקומענטן.

אין די פֿרייַע טעג, איןווינטער, צי זומער, פֿלעג איך נעמען מאָריסן אויף אַ שפּאַציר אין די נאָענטע גאַסן און מאַכן פֿאָטאָ־אויפֿנאַמעס. וועג ס׳איז אים געגאַנגען דאָס דריטע יאָר, איז ראָז וויידער געווען שוואַנגער. ס׳איז געווען איר אויסדריקלעכער ווילן. זי האָט מיר איין טאָג געזאָגט: "איך וויל מאַכן אַ דרינענדיקע באַשטעלונג: אַ מיידל!" און אַז כ׳האָב געפֿרעגט: "ווי טוט מען עס?" האָט זי מיך אַרײַנגעוואָליעט אין בעט... און מיר האָבן ביידע געלאַכט.

ראָז איז שוין געווען כּמעט ביים סוף פֿון איר שוואַנגערשאַפֿט, וועג מיר האָבן געקראָגן אַ טעלעגראַמע פֿון אַ שטאָט אין איטאַליע, אַז מײַן ברודער, יצחק, מיט משה גאָלדשמיט, וועלן זײַן אין מינכען די צווייטע וואָך אין פֿעברואַר 1951. דער אמת איז, מיר זענען ניט געווען באַגײַסטערט פֿון אַזאַ סורפּריז־באַזוך. ראשית, מיר זענען ניט געווען צוגעגרייט צו דעם, והשנית, ס׳איז אויסגעפֿאַלן אין דער מעגלעכער דאָטע פֿון גיין אין שפּיטאָל. כ׳האָב פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַ מין מרגלים־וויזיט: זען וווּ און ווי אַזוי מיר לעבן? און דער עיקר, וועמען האָב איך זיך דאָ אָפּגעשפּאָרט? דאָס קען איין טאָג גענוצט ווערן אין אַן אַרגומענטאַציע, צי אפֿשר אַ באַשולדיקונג קעגן מיר.

איך האָב שוין געקענט מײַנע אָנגעהעצטע קליינשטעטלדיקע פֿאַרשוינען. אָבער דאָך האָבן מיר זיך געגרייט ווי צו אַ יום־טובֿ. ראָז האָט אַראַנזשירט אַ סעודה

כּיד־המלך: דעליקאַטעסן און פֿליישן מכּל המינים, געמיכטערטע און מאַרינירטע אינדיק און גאַנדז, אין גאָלד־טעלערלעך אַ פּאָרשפּײַז פֿון אימפּאָרטירטן קאָוויאַר, ווורשטן און די טײַערסטע מאַרקע פֿון אַ פֿלאַש וויסקי. איציק, דער היימישער נאָמען פֿון מײַן ברודער, איז נאָך דער סעודה געווען אָנגעטאָן אַ כּוח און אַפֿילו געשמייכלט. מיט איר לײַכטן הומאָר האָט זי אים גלײַך אַנטוואָפֿנט. עטלעכע חדשים שפּעטער, שוין פֿון דער נאָענט, האָט זי בעסער דערקענט זײַן דאָמינירנדיק־האַרטן כאַראַקטער.

ביַי יענעם ערשטן באַזוך האָט זי זיך כּלומרשט פֿאַרטרויט פֿאַר איציקן און געבעטן אַן עצה ווי אַזוי צו טאָן. מיר האָבן זיך אײַנגעשאַפֿט אַ משפּחה־ווירטשאַפֿט, ווי למשל, קליידער, בעטגעוואַנט, פּוכאָווקעס, צי זאָלן מיר עס אַלץ תּיכף אַריבערטראַנספּאָרטירן קיין דרום־אַפֿריקע? אָ, ניין, ניין! האָט ער זיך אויפֿגעקאָכט, פֿון דײַטשלאַנד קיין זאַך ניט מיטנעמען. אין דרום־אַפֿריקע וואַלגערן זיך אַנטיקן ממש אין די גאַסן. און ער האָט דעקלאַרירט: "ביַי אונדז וועט אײַך גאָרנישט ניט פֿעלן, פֿון בעסטן און שענצטן!"

אַז ראָז האָט מיר שפּעטער איבערגעגעבן אַ באַריכט פֿון דעם שמועס, האָב איך געפֿילט אַז מיט צופֿרידענער נאַיִוויטעט גלייבט זי אין די באָבע־מעשׂיות. איך האָב געשוויגן. זיך ניט דערוואַרטנדיק מײַן אָפּרוף, האָט זי אַרויסגעפֿלאַצט: "גלייבסטו אים ניט?!" כ׳האָב איר געזאָגט, אַז דאָס איז אַלץ ליגן, פֿאַלש. און ראָז איז געווען צעטומלט: וועמען זאָל זי גלייבן? און שוין ביַי אונדזער אָנקום צו זיי, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז איך בין געווען גערעכט.

אַבסאָלוט גאָרנישט ניט האָט ראָז דאַן געפֿונען צוגעגרייט. אונדזער צימער — אָנגעשטעלט מיט גענידז מעבל און אָנגעוואָרפֿן מיט פּעק אַלטן בעטווש און אַלערליי סחורות, אַזוי אַז ס׳איז געווען אומבאַקוועם און ענג. ראָז איז מיט ביידע קינדער אָנגעקומען פֿאַר מיר, אין מײַ 1951. זי איז געווען אַנטוישט. ס׳איז געווען דער אָנהייב פֿונעם קאָנטינענטאַלן ווינטער. זי האָט מיר געשריבן, אַז ס׳איז פּשוט אַ גליק וואָס זי האָט מיטגענומען די פּוכדעקעס. אין צימער איז אין די נעכט זייער קאַלט און זיי, זי מיט די קינדער, וואָלטן געפֿרוירן... אָבער דערווײַל איז ביסטו נאָך אין מינכען און ס׳איז זומער. דאָ איז ווינטער, ספּעציעל אין די נעכט.

נאָך דעם אָוונטברויט זענען איציק און משה גאָלדשמיט צוריק געגאַנגען אין האָטעל. אָבער פֿרײַער האָבן זיי זיך אַרײַנגעכאַפּט אין קינאָ, זען דעם באַרימטן פֿאַרמלחמה־פֿילם מיט מאַרלין דיטריך: "דער בלאָע ענגל". אויף מאָרגן, ביַים געזעגענען זיך, איז איציק געווען אָנגעדרודלט. מיט כּעס האָט ער מיר פֿירגעוואָרפֿן, אַז מיר האָבן זיי נעכטן געגעבן טרייף עסן, און גראָד האָט ער דערמאָנט דעם גערייכערטן לאַקס...

דאָס ניט קענען דערהייבן דעם וויזיט בײַ אַ לעצט־געראַטעוועטן ברודער פֿון דער גאַנצער משפּחה צו אַ מדרגה פֿון לעבשאַפֿט, האָט מיך דערשלאָגן ביז ווייטיק. ראָז האָט עס געפֿילט און געווען אומעטיק. זי האָט זיך געשאָרט אין די צימערן מיטן גרויסן בויך און געבעטן זיי זאָלן מער ניט קומען. שבת אָוונט זענען זיי אָפּגעפֿלויגן צוריק קיין דרום־אַפֿריקע. און דינסטיק בײַ נאַכט האָט ראָז געקראָגן ווייען. זעקס באַגינען האָב איך טעלעפֿאָנירט אין שפּיטאָל. כ׳בין מיטגעפֿאָרן מיטן אַמבולאַנס און געבליבן וואַרטן. 11 אַ זייגער פֿאַר מיטאָג, דעם 20סטן פֿעברואַר, איז געבוירן געוואָרן אונדזער טאָכטער, ווי ראָז האָט געהאַט באַשטעלט...

ראָז האָט אויסגעקליבן דעם נאָמען עוועלין, מיט נאָך אַ נאָמען נאָך מײַן הייליק־פֿאַרשניטענער מאַמען — חבֿיבֿה, וואָס האָט געזאָלט האָבן דעם מיין חיה־ליבע, ווי מײַן מאַמע האָט געהייסן. און מיט איין מאָל האָבן מיר געהאַט אין שטוב צוויי קינדער. ראָז פֿלעגט זיך ניאַנטשען מיט עוועלין, און מאָריס פֿלעגט שטיין דערבײַ, אָנקוועלן פֿון דעם שוועסטערל, וואָס די מאַמע האָט אים געבראַכט אַ מתנה, און זיך שפּילן מיט איר. ס׳איז געווען ווינטער. כ׳פֿלעג מאָריסן אָנטאָן וואַרעמע קליידער און מיר פֿלעגן גיין שפּאַצירן. ער האָט ליב געהאַט צו מאַכן לעכער אין שניי, מיט אַ שטעקן, וואָס ער פֿלעגט מיטנעמען פֿון שטוב. ער האָט אויך באַוווּנדערט די פֿאַרביקע קינאָ־פֿלאַקאַטן. איין מאָל, שטייענדיק פֿאַר אַ בילד פֿון אַ פֿרוי אין אַ באָדקאָסטיום אויפֿן שטראַנד, האָט ער הויך אויסגערופֿן: "די מוטי האָט אַ נאַקעטן אַרש..." אַלע אַרום האָבן געלאַכט.

ראָז מיט די קינדער זענען אָפּגעפֿלויגן קיין יאָהאַנעסבורג אין מײַ. איך בין נאָך געבליבן צו דערליידיקן די ניט פֿאַרענדיקטע ענינים, אפֿשר אויך "פֿאַרקויפֿן" די דירה. עוועלין איז נאָך קיין פֿולע דרײַ חדשים ניט אַלט געווען, און ראָז האָט נאָך דעם לאַנג ניט געקענט פֿאַרגעסן ווי זי האָט זיך מיט איר אַ גאַנצע נאַכט געמאַטערט.

קוים אַריבערטרעטנדיק די שוועל פֿון מײַן ברודערס הויז, האָט אויף איר אַ בלאָז געטאָן אַ כוואַליע פֿון פֿרעמדשאַפֿט און קעלט, ווי אַלע דאָ וואָלטן זיך צוזאַמענגעשלאָגן די קעפּ צו פֿאַרביטערן איר לעבן. מע האָט איר אַפֿילו אַ גלאָז טיי ניט אָנגעבאָטן, נאָר תּיכף געגעבן פֿאַראָרדענונגען וווּ צו וואַשן דיווינדעלעך, ניט געבנדיק קיין וואַש־מיטלען און כלים. זי איז געווען באַלייידיקט, דערדריקט און פֿאַרצווייפֿלט ביז צום גרונט. זי האָט ניט געהאַט וווּ צו גיין און צו וועמען צו רעדן. איך האָב נאָר געקענט שרײַבן וואַרעמע טרייסטבריוו, מיט אַ סך ליבשאַפֿט און דערמוטיקונג אַז זי זאָל זיך אין גאַנצן ניט צוזאַמענברעכן: אָט־אָט קום איך! אין דײַטשלאַנד בין איך געזעסן ווי אויף הייסע קוילן. בײַ נאַכט פֿלעגן אָניאָגן, ווי כמאַרעס, שווערע שטימונגען און מײַן פֿאַנטאַזיע האָט מיר געמאָלן שוידער־בילדער פֿון ראָז און די קינדער. מיט אַ פֿאַרבאָרגענעם חוש האָב איך געפֿילט ווי

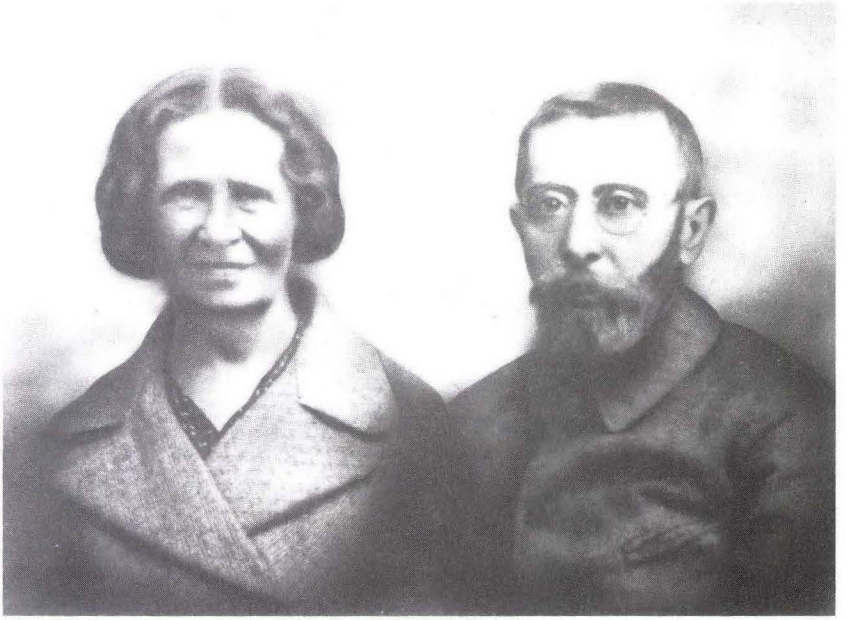
ראָז און די קינדער פּײַניקן זיך, אַרומגערינגלט מיט שׂינאה. האָב איך איצט אויף גיך אַלץ פֿאַרהאַנדלט. ממש אַוועקגעשענקט די גוטע נײַע מעבל, וואָס מיר האָבן געקויפֿט מיט אַ הלוואה פֿון רעסאָרט פֿון ד״ר אויערבאַך, די דעמאָלט אויפֿגעקומענע ״וויידערגוטמאַכונג״. כ׳האָב מער ניט געוואָלט ספּעקולירן אויף פּרײַזן און פֿאַרלירן נאָך צײַט. איך האָב אָנגעהויבן גיין איבער די געשעפֿטן און אײַנקויפֿן מתּנות פֿאַר ראָז און די קינדער. כ׳האָב זיי געוואָלט רעהאַביליטירן.

אין דײַטשלאַנד איז געווען יולי, 1951. פֿונקט דעמאָלט, יולי 1944, ווען מיר זענען פֿון קאָוונער געטאָ־לאַגער אָנגעקומען אַהער, צום אַרבעטס־לאַגער דאָכאַו, האָט מיך אויפֿגענומען די זעלביקע צעשטראָלטע זון, אָבער איצט האָט זי מיך באַגלייט אַ פֿרײַען, מיט אַ האַרץ פֿול מיט וווייטיק און טרערן, צו אַן אומבאַקאַנטער פֿאַרנעפּלטער צוקונפֿטהיים, וואָס איך האָב אין אָט די זיבן יאָר געצערטלט אין מײַנע חלומות – געפּינען ווי אַ נאָכבלײַב פֿון היים...

אַזוי פֿיל יונגע יאָרן, וואָס האָבן געקענט זײַן גליקלעכע, האָט דער גרויסער יידישער חורבן פֿון מײַן לעבן אַרויסגעפֿליקט. אָט דאָ, הינטער דײַטשלאַנד, אויף דער ליטע־ערד, אין קיידאַן, לאָז איך איבער מײַנע הייליקע און טײַערע טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברודער און משפּחות. אַזוי פֿיל קדושים! אַזאַ קדושה!! און איך, וואַנדער וויַיטער אין דער גרויסער וועלט, צום אַפֿריקע־קאָנטינענט. דאָרט דערוואַרטן מיך דריַי ליבע מענטשן. און אַ וואַרעמע זיסע בענקשאַפֿט טוט זיך אַ רודער אין האַרצן, און הייסע טערערן רינען אויף מײַנע באַקן.

די זון האָט דורכן אָפֿענעם פֿענצטער ווינטלדיק אַרויפֿגעטאַנצט אויף מײַן געדיכטער טשופּרינע, ווי אַ וואַרעמע האַנט וואָלט געצערטלט מײַן קאָפּ. פֿון דרויסן האָט דאָס לעבן גערופֿן, געמאָנט זײַן חלק פֿרייד. און איך בין געזעסן פֿאַרזונקען אין מחשבֿות, געוואַרט אויף אַן עפּעס און ניט געדענקט אויף וואָס. דאָ וועט שוין קיינער ניט קומען זיך געזעגענען, מיך אַרויסבאַגלייטן. פֿלוצלינג האָט אַ קלונג געטאָן דאָס טירגלעקל. דער דײַטשישער טאַקסי־שאָפֿער האָט געזאָגט: ״צײַט צום פֿלוגפֿלאַץ״. און מיט אַ מאָל האָט אַ גלאָק זיך אין טרעוואָגע צעהוידעט אין מײַן מוח: פֿלוגפֿלאַץ! ראַטעוועט!! מײַן האַרץ איז אַ רגע שטיין געבליבן, אפֿשר אַריבערגעהיפּט אַ טאַקט, לכבֿוד מײַנע טויזנטער אומגעבראַכטע עראַדראָמטשיקעס – אַ סאַלוט צום ערשטראָם־קבֿר אין קאָוונע.

ער האָט געפֿרעגט מיט אַן הכנעהדיקן דינסטשמייכל: ״וואָס איזט לאָס, מײַן הער?״ כ׳האָב זיך אַ וועק געטאָן: ״אַך, ניכטס... ניכטס...״ האָב איך שולדיק אַרויסגעשטאַמלט. ער האָט גענומען מײַנע טשעמאָדאַנעס. איך האָב געשפּרײַזט הינטער אים צו מײַן אומבאַקאַנטן מאָרגן... אַן עראָפּלאַן וועט מיך נעמען צו אַ נאָך ניט דעשיפֿרירטער צוקונפֿט... צו די דריַי טײַערע מײַנע, וואָס דערוואַרטן מיך מיט אומגעדולדיקער פֿרייד. איך שפּרײַז צו מײַן נײַער וועלט.

די פֿאָטאָ פֿון מײַן טאַטע־מאַמע איז מאָנטירט פון 2 באַזונדערע צופֿעליק־
געפֿונענע בילדער, געמאַכט אין אָפּגערוקטע דאַטעס, ווי מע קען עס מערקן

מײַן טאַטע מיטן אייניקל אַהרעלע. ברידער: ישׂראל (סראָלקע) און זוסקע

לינקס: איך, סראָלקע, זוסקע — בערך 1922

אַ זעלטענע פֿאָטאָ: איך (זיץ) מיט מײַנע 2 יינגערע ברידער, סראָלקע (רעבטס) און זוסקע (לינקס), בערך 1921

יאַנואַר 1930. איך — אין מיטן — מיט מײַן קבֿוצה חבֿרים, קורץ פֿאַר מײַן עליה

אָפּשייד: מיט אַ גרופּע חבֿרים פֿאַר מײַן עולה זײַן, יאַנואַר 1930. פֿון לינקס:
בורשטיין אליעזר, ווייצער־חטין פסח, גולצין־גולני אבא־יונה, בערנשטיין יהושע,
וואָלפֿע דוד, אופּניצקי־אופּק ברוך, בערגער־הררי צמח, אופּניצקי אַבֿיגדור

יאַנואַר 1930. איך — אין דער וואַזע — אין טאָטלעבען־פּאַרק, קיידאַן
אונטן — אַ גרופּע חבֿרים און חבֿרטעס

אין שטאָטגאָרטן —
קיידאַן

5 יאַנואַר 1930. אין שטאָטגאָרטן, פּסח ווייצער־חטין און דוד וואָלפּע

מײַן ברודער אַבֿרהם (אַוורעמקע) און זײַן פֿרוי ליובע (ליבקע) דאַמערעצקי-וואָלפֿע

די צוויי קינדער פֿון מײַן שוועסטער אסתר, אַהרעלע און עטעלע, דערשאָסן מיט דער משפּחה, אין מאַסן־קבֿר אין קיידאַן.
(פֿון אסתר וואָלפֿע־מוזיקאַנט און פֿון איר מאַן איז קיין בילד ניט געבליבן)

פֿון מײַן פֿאָטאָ־באַהעלטעניש אין דאַכאַו, אַרבעטס לאַגער איינס: ערשטער באַטאַליאָן פֿון 3טן פֿוסגייער־פּאָלק: וויטאָווט דער גרויסער. איך — זע פֿײַל. דער 2טער — נאָך דעם וויַיסן העמדל, אין צענטער — אין טונקעלן מונדיר — קאַפּיטאַן קאָונאַס.
מיט זיי האָב איך געמוזט זײַן אַ פּאָר יאָר — ס׳רובֿ פֿון די דאָרפֿישע כאַמולעס זענען געווארן דער אַוואַנגאַרד פֿון דעם רציחהדיקן אומבערנג פֿון ליטווישן יידנטום.

כּמעט אַ נס — געווען באַהאַלטן
אין דאַכאַו, אַרבעטס־לאַגער
איינס, און דאָך זיך פֿאַרהיט.
אַ רעסטאַווירטע פֿאָטאָ —
געפֿינט זיך צום סוף פֿון מײַן בוך:
היימען, חלומות, קאָשמאַרן.

שולמית איציקסאָן-וואָלפּע
פֿאַטאָ — באַהאַלטן און באַשעדיקט אין דאַכאַו, אַרבעטס לאַגער איינס

איינע פֿון מײַנע ערשטע פֿאָטאָס אין מינכען
מינכען, יאַנואַר 1946. די דרוקער און מיטאַרבעטער פֿון "אונדזער וועג".
פֿון רעכטס: דוד וואָלפּע, הערץ סלוצקי, אייבי קראַסנאָווסקי, רעד' לוי שאַליט,
ישראל קאָפּלאַן. פֿאָרנט: האָפּענבערג — סעקרעטאַריז

פֿון די ערשטע
פֿאָטאָגראַפֿיעס נאָך
דער באַפֿרייַונג:
ביי דער וואַנט פֿון דער
יידישער פּאָליציי אין
שפּיטאָל פֿון סאַנט־
אָטיליען, יולי 1945

אויגוסט 1945. אויף דער
גאַס פֿון מינכנער יידישן
קאָמיטעט

בערכטעסגאַדען. בײַם אַרויסקומען פֿון די זאַלצגריבער. לינקס: ישׂראל קאַפּלאַן,
איך און אַ גרופּע חבֿרים

באַד־וועריסהאָפֿען, 1946. לייזער און איך

4 נאָוועמבער 1947 (כ״א חשון תש״ז). הרבּ ד״ר בנימין אָרענשטיין לייענט
די כּתובה אין מינכנער קולטוס־געמיינדע שול

אַפּריל 1947. איך (לינקס) און ישׂראל קאַפּלאַן אויף אַ שפּאַציר אין דער
אַלפּען־שטראַסע בײַ בערכטעסגאַדען

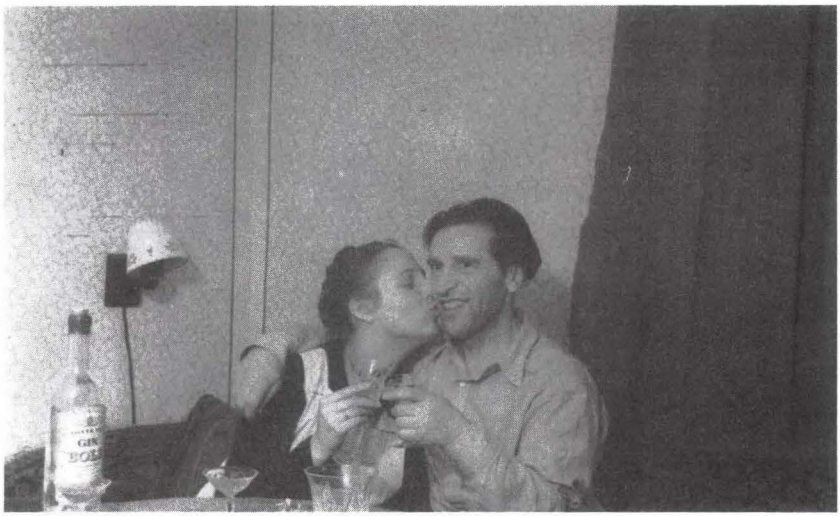
אויף אַ שאַרית־הפליטה־באַנקעט 1947, חנוכּה — קורץ נאָך אונדזער חתונה
פֿון לינקס: לייזער וואָלפֿע, איר, ראָז, אפֿרים שרײַער

ייִדישע שרײַבערס אין מינכען נעמען אויף אַ גאַסט:
יעקבֿ זרובבֿל (אין מיטן), פֿון אים רעכטס: ראובֿן רובינשטיין און מרת זרובבֿל, פֿון לינקס,
זיצן: דוד וואָלפֿע, ש. ד. בונין, אַנדאַ פּינקערפֿעלד (ישׂראל — דיכטערין), שלמה
בערלינסקי, ישׂראל קאַפּלאַן, גוטמאַן, שטייַען: האַלפּערין, קלוגמאַן־קשבֿ שבתאי,
י. אָלייסקי, מאַריאַן זשיד (מאָסקאָווסקי), שטיַער, אפֿרים שרײַער

די אונטערפֿירערס און עדות אויף דער כּתובה: האַנס שולץ און זײַן פֿרוי, און ישׂראל קאַפלאַן

נאָך דער סעודה, אין שול, האָבן מיר געמאַכט אַ לחיים אין דער היים

מײַן יינגערער ברודער ישׂראל (סאָלי),
געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, 1972

מײַן עלטסטער ברודער יצחק,
געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, 1956

אונדזער ערשטע פֿאָטאָגראַפֿיע נאָך דער חתונה

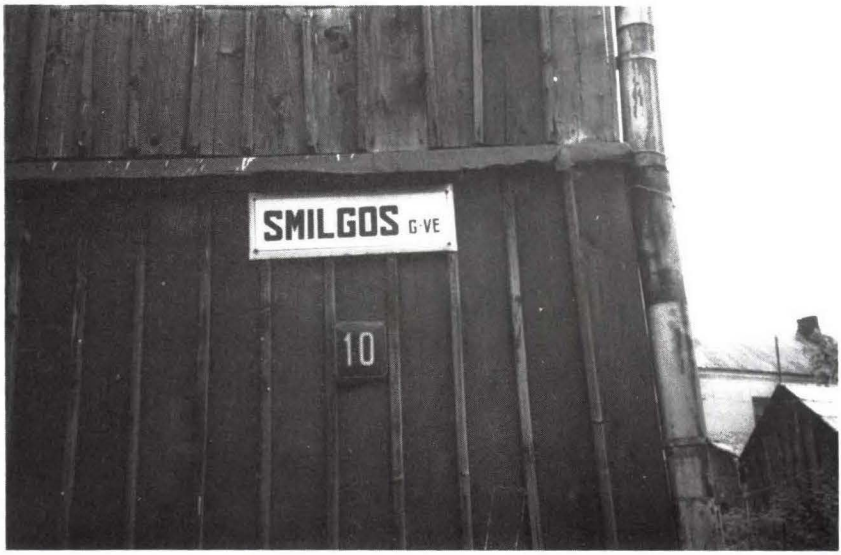

זומער 1948, מינכען.

ראָז, איך און דער ערשטער משפּחה־אויפֿקום — מאָריס

יאָהאַנעסבורג, 1951.
דאָס צווייט־אויפֿגעקומענע צוויִגל — עוועלין־חבֿיבֿה.
צו קוים דריַ חדשים אַריַנגעפֿלויגן אין דרום־אַפֿריקע

אונטן, רעכטס, אַ פֿראַגמענט פֿון דאַך און וואַנט פֿון "די קלויז",
אויף סמילגער־גאַס — זכר לחורבן

נאָך דעם חורבן
צו דער טויטער קיידאַן, צום קבֿר־אַחים אויפֿן עראָדראָם

די מצבֿה אויפֿן ברודער־קבֿר

forty. The blood-thirst of the murderers kept on mounting. Rachel Shisiansky, the wife of Aba Shisiansky, the miller, pleaded that she be shot first before her children, whereupon the children were wrenched from her and shot before her eyes, and only then did the beasts shoot her. The elderly and ailing women were brought in cars and were buried alive. The small children were thrown in the air by Lithuanians and caught at the point of bayonets.

Lithuanians of Keidan related later that after the pits were covered with a bit of earth the surface heaved up and down as if a live pulse was pulsating in the mass grave, and blood seeped through to the surface. The murderers used rollers to press the earth down in order to arrest the heaving of he bloody earth made alive.

Jews of Keidan who visited the mass grave after liberation stated that the square grave remained higher than the surrounding surface, as if the holy grave wished to separate from the unclean soil which surrounds it.

The shooting of the Jews continued until the evening.

Fearing the bitter end that was in store for him, the butcher Hirsh Libiotkin hanged himself in Zhirgynas.

Of all the Jews who were locked up in Zhirgynas. only two escaped by some miracle: Chaim Ronder, born in Keidan in 1903, and Shmuel Smolsky, born in Pausen, a refugee who fled Poland in 1939 and settled in Keidan. Ronder and Smolsky hid themselves behind planks which were lying in Zhirgynas. The clothing of the murdered Jews was brought to Zhirgynas and the place was guarded. The best items of clothing were plundered by the leaders of the mass murder. The remaining clothes were sorted and later sold cheaply to the Lithuanian population. On the same night of the massacre the two Jews, who lay hidden behind the planks and piles of clothing, carved a hole in the shingled roof of the stable, took off their boots and lowered themselves on a line made from torn sheets. Luckily they were not seen by the guards and succeeded in reaching the Podborik wood.

Thus, together with the above-mentioned Benzy Birger, of the 4,000 martyrs of the three Jewish congregations of Keidan, Shat and Zheim, only three Jews survived.

could even be heard in Keidan. Many wounded fell into this grave, and a number who had not been hit were pushed in and buried alive. This spectacle was watched by prominent members of the Lithuanian society of Keidan, such as the principal of the high school, Selava, Mayor Povylius, and the young Catholic priest was also present.

Rabbi Aaron Galin, (the son-in-law of the Rabbi of Keidan, Reb Shlomo Feinsilber), chairman of the Rabbis Association of Lithuanian, who was also in Zhirgynas, was among the first batch. Standing at the pit he addressed the jews. He said that the Jewish people had experienced a great many trials. When he cried that "the innocent blood of those murdered will not remain silent" the shooting commenced.

During the execution there were attempts at fighting back. Among the second batch was Zodek Shlapobersky, a man of about forty. He had been an officer in the Lithuanian army and had taken part in the fight for Lithuania's liberation. He had also been a city councillor for many years and was friendly with the Lithuanians. A German officer was in charge of the massacre. Shlapobersky grabbed the German, pulled him into the pit and began strangling him. A Lithuanian with an automatic rifle who stood nearby immediately jumped to the German's assistance. His name was Raudonys, the owner of the Hotel Vilnius in the building of the Jewish photographer Joffe. Shlapobersky let the German go, jumped on the Lithuanian and sank his teeth in the Lithuanian's throat. Slapobersky was pierced by the bayonets of other Lithuanians and his body was cut to shreds. The gasping Raudonys was immediately taken to hospital where he died two days later. The Lithuanians accorded him an imposing funeral. A number of addresses were held in which the Lithuanian bandit was described as "the last victim of Jewish power".

After Shlapobersky's heroic death, the murders became more brutal but also more cautious. The Nazis led smaller groups of Jews to the mass grave.

In one of the groups there was the locksmith, Boruch Meir Cessler, the proprietor of a radio and cycle store and locksmith shop. At the pit he wrenched an automatic pistol from the hands of a Lithuanian, but unfortunately he did not know how to use it. At the same moment, two boys fled toward the creek, but they as well as Cessler were shot dead.

The men were followed by women and bigger children, in batches of

Some of the youth of Keidan realized the desperate situation and urged leading Jews to flee and hide in the woods or elsewhere. The community leaders, however, were opposed to such a step. They thought that it would endanger the whole ghetto. They were under the impression that all the Germans wanted was Jewish labor, and it was therefore unwise to risk one's life.

August the 15th put an end to all illusions. On this day, Lithuanian police and 'partisans', under the command of a few Germans, drove all Jews from their homes into the shul-yard. All men over the age of fourteen were marched off four abreast to the huge brick stables of Zhirgynas in the park, which had been a stud farm. The women and children, the old and ailing were packed on carts and carted away. Even women with newborn babies were ordered out of the hospital and brought to the yard. The Lithuanian intelligentsia flocked to witness the spectacle as if it were a circus. Zhirgynas, where the Jewish men were taken, was heavily guarded by Lithuanians. The Jews were kept there for thirteen days. The stables were terribly overcrowded and with the exception of coffee, the Jews received no food at all. The Lithuanians paid the prisoners a few visits and divested them of anything they may still have had left.

When the Jews were driven to the shul-yard, Benzy Birger suggested to a few of the younger ones that they should try and escape past the Smilga creek. Not finding any adherents to his plan, he himself fled. For days he hid in the bush. Later, from a hiding place he witnessed executions of Jews. After the slaughter he went to some peasant friends (he was a farmer) and was hidden by them. He survived the Nazis and lives at present in Keidan.

On Thursday, August 28, 1941, about 200 Lithuanian assembled at Zhirgynas. They were railway officials and police, all armed wirh rifles and hand grenades. First the young and strong Jews were grouped in batches of sixty and taken behind the Catholic cemetery at Datnuva Road near the Smilga creek. (The Jewish cemetery is higher on a hill above the creek.) There a huge pit was ready wich had taken Russian prisoners of war five days to dig. The Jews were made to strip at the mouth of this mass grave and the Lithuanians directed machine guns at them. At the time of this shooting, tractor motors were started in order to silence the shrieks of horror which

destinations. After the Jews failed to return, members of their families endeavored to learn of their fates from Lithuanian leaders, but to no avail. A Lithuanian was later bribed with a large sum of money and he brought them the news that on the very same day (23rd of July) the 200 were shot in the Tevtshunai woods, 10 miles from Keidan. The Jews of Keidan did not want to believe the story, and hoped that their nearest and dearest would return. When a good few days had passed, however, they realized that the news was authentic.

Among these 200 were: Israel Kahn and his three sons, Zalman, Feivl and Ortchik: Ortchik Karnowsky, who lived near the horse market; the two butcher brothers, Yankl and Leizer together with Leizer's son Bine; the chemist Kagan and his brother-in-law the hardware merchant Pruzhansky; Israel Toiber the baker, with his wife and little daughter; Mina Shilkiner who had a stall at the market.

Shortly after the above event, the Mayor of Keidan, Povylius (who had been reinstated to his former post by the Germans) summoned the leading Jews of Keidan: Zodek Shlapobersky, Chaim Ronder, Chaim Blumberg, Abrasha Kagan, Sroelov, Sholem Chait and others. Povylius informed them that within twenty-four hours all Jews must leave their homes and move into the vicinity of Smilga Street. Smilga Street, together with the synagogue, the shul-yard and the neighboring alleys up to Langer Street were fenced off by a barbed wire fence, and this became the ghetto of Keidan.

On the day the Jews moved into the ghetto, the Lithuanians brought to Keidan all the Jews of the neighboring villages of Shat and Zheim, all in all about a thousand people. Among them were also the Jews of other nearby villages, who had fled to Shat and Zheim at the outbreak of war. The overcrowding in the ghetto of Keidan became unbearable. In addition the food supplies were exhausted. Famine and typhus were imminent.

The mayor imposed a tax on the Jews, and threatened extermination unless the required amount became available. The Jews of Keidan gathered all their jewelry and money and gave whatever they could lay their hands on, in the hope that that might improve their lot. The hoped-for improvement did not come about. The Jews of Keidan were forced within a short period to contribute taxes on several other occasions.

Several won distinction in battle, and some died heroically on the battlefield, such as Izia Gladstein and others. An appreciable number of the fleeing Jews came across the German army and had no alternative but to return to Keidan. One of them, a gifted Jewish student, Nisan Zaltzburg, in desperation hanged himself on his return flight, in the nearby village of Shat.

As soon as the Germans entered Keidan they immediately decreed that all Jews should wear yellow patches. Jews were forbidden to walk on pavements or speak to Lithuanians.

The first organized bloody action by Lithuanians was the rounding up of 100 Jews, alleged communists. They were marched in their underwear through the village and shot in the Babian (Borer) woods, about two miles from the town. The names known to me of those who were shot are: Beno Ronder; Gutman Bloomberg; Jacob Wolpert; Moishe Zalmanowitz with his two daughters Pesse and Bune; Polones the chemist; David Prusak; Avrohom Itche Dinershul; Shmulke the cab-driver (I cannot recollect his surname); and Jonah Shapiro.

A few more episodes from the first days of occupation: Meike Berger, a cinema owner, was beaten up so badly by a Lithuanian that he died after being taken to hospital. Reuven Cessler, a tailor. ran to his parents in "Brom" (at the shul-yard, where fowls used to be slaughtered) and was shot at the gates by a Lithuanian.

A few days later Jews were driven to forced labor. The majority were employed at the airport, unpacking bombs left by the Russians. The guards were supplied by the newly formed Lithuanian police. Lithuanian civilians watched from a distance to gloat over the misery of the Jews. Some bombs exploded and about ten Jews were killed.

Other Jews worked in the neighboring government estates, such as Peladnoge (where in the nineteen-twenties the first *"Hachshara"* farm in Lithuania was established), Podborok, Zherginiai, and others.

Jewish girls were taken to the German Officers' club where they were criminally assaulted.

The brutal tortures and murder continued unabated and the Jews lived in constant terror of what the next day might bring.

On July 23rd, Lithuanians with the assistance of a few Germans loaded some 200 Jews on six trucks, allegedly to transport them to their labor

The Destruction of Keidan

This account was published in Yiddish in the holocaust magazine Fun Letzten Churben – From the Last Extermination – Munich, 1948. In 1950 reprinted in English, in the booklet to celebrate the 50th anniversary of the Keidaner Landsmanschaft in Johannesburg. In 1996 in *Home* by Andrew Cassel, Internet, Washington.

With the outbreak of the German-Russian war, there emerged in Keidan, as in other parts of Lithuania, the underground Lithuanian fifth column. Fascists and hooligans, realizing that the Nazi beast had broken loose and was on the march across the German-Lithuanian border, began organazing themselves into the notorious Lithuanian "partisan" groups. Immediately preparations were made by them to receive their long awaited masters from the West. A leading part among the "partisans" was played by the professionals and the educated — by doctors, chemists, teachers, government officials, as well as their sons — the high school and university youths and pupils of the local Technicum and others. The Keidan 'partisans' were headed by two notorious Lithuanians, Povylius and Markunas, both sons of past mayors of the old fascist Lithuanian government. The three brothers Vacys, Juozas and Stepas Shultchas, who lived on the market square, were also leading members of the "partisans" of Keidan, and so was Vaclovas Latchinskas, a carpenter of Jasvener Street. All these were particularly active in the murder and plunder of Jews.

The Jews of Keidan sensed that the atmosphere was charged with impending murder and pogrom. The good neighbors of the yesterday changed overnight. As time crept on, panic began mounting in the Jewish homes. There was nobody to offer any advice or consolation. The Jews hid in their houses. The young endeavored to flee and reach the Soviet lines in order to enlist in the Russian army. They were shot at by Lithuanians, and a number were killed. Others were murdered on the roads by marauding Lithuanians. Only a small number managed to reach the Soviet lines and enlist in the army.

resting on a small music table beside the wall. I stroked it, plucked the strings and drew out a sound. On another occasion I did the same, causing something to vibrate faintly in my inner being, evoking the sweetness of childhood magic. With that sound in my mind's ear I later fell asleep.

And when my life force bore me across a tiny pile of glowing ash, changing my status from concentration camp victim to survivor, there began the chapters of my blinding nightmares. On a certain night whilst lying in a hospital bed I suddenly heard the wail of torn strings. Strenuously I opened my eyes and saw resting on top of a huge pile of black boxes reaching skywards, the shattered fiddle of my childhood, rocking and weeping.

The tears have dispersed through the passage of life. Life gave birth to a tiny star, the light of which glimmers in my autobiography.

A Threshold To My Personal World

I pause a while at the threshold of my personal world and invite everyone to enter. A special invitation is extended to any reader fortunate enough to have survived circumstances similar to my own.

In this world I have thrown open the doors to each of the rooms in which I experienced my life, both public and private. I have bared my soul laying aside any aura of mystery to portray a life that has vanished. A life which embraced ordinary daily events, those of a festive nature, the dreams of youth, tears and manifestations of joy. Through my narrative and manner of expression I have paged slowly through my story with belief in life and faith in humanity. Facts and episodes were reflected, having been filtered through the light of retrospection.

Walking alone, assisted by the Yiddish language, I explore personal labyrinths through the tragic and historic 20th century, the background of which is charaterised by the blood and fire of a diabolical Judenrein epoch. An inhuman monster jackbooted across Europe, swept through my ghetto grinding underfoot myself, a minute screw, a millionth part in the scheme of destruction. The tail end of the storm hurled me forth with barely a living breath in my body. My home, family and Lithuanian tribe were uprooted stem and branch by the swastika. From under collapsed walls there stared towards the heavens the lifeless eyes of dead Jews.

The once something happened. During a restless night, in one of my nightmares I saw my childhood. It was an image suspended on a leafless branch hanging over the grave of the disembodied community of Keidan. How was it that I knew it was me and my own childhood? It was from the vision of a child's withered hand stretched across the strings of a shattered brown fiddle. It belonged to my uncle Chaim Oppenheim.

There was a time when I used to steal into my Bobbe Leah's living room and stare at a black violin case hanging high on a wall. So high that it seemed as if only an angel could ascend to it. One day I found the treasured content

David E. Wolpe

Ich un Main Welt

Autobiography

Book One

©

All rights reserved

D. Wolpe
14 Grace Road Observatory
Johannesburg 2198
SOUTH AFRICA

ISBN 0-620-20944-5

BARCODE 9780620209441

Printed in Israel

Zur-Ot, Jerusalem

DAVID E WOLPE

I AND MY WORLD

AUTOBIOGRAPHY

BOOK ONE

DOV-TOV
Johannesburg – 1997 – Jerusalem

דוד וואָלפּע געהערט צו די ייִדיש־שאַפֿערס, וואָס נעמען אַרום אַ סך מער ווי איין שרײַבערישן געביט. ער איז אַ דיכטער, קריטיקער, פּובליציסט, עסייִיסט און רעפֿאָרטאַזשיסט. אַפֿילו ווען ער שרײַבט הומאָרעסקעס און אויך אין דראַמאַטישן זשאַנער איז ער אומעטום דוד וואָלפּע, דער דיכטער און מענטש. די צוויי — דיכטער און מענטש — דעקן זיך פֿולשטענדיק.

...דוד וואָלפּע האָט אָנגעהויבן שרײַבן אין העברעיש און ערשט שפּעטער סטימולירט געוואָרן צו שרײַבן אין ייִדיש. און אין ייִדיש איז ער געקומען צום פֿולן אויסדרוק סײַ אין זײַנע לידער און סײַ אין זײַן פּראָזע. אַזוי אַרום געהערט ער צו די צוויי־שפּראַכיקע שרײַבערס — אַ פֿאָזיציע וואָס איז פֿון גרויסן ייִחוס אין אונדזער ליטעראַטור.

דוד וואָלפּע איז נישט בלויז אַ שרײַבערישע פּערזענלעכקייט. באַקומען זײַן ערשטע געזעלשאַפֿטלעכע שול אין השומר־הצעיר, פֿאַרבינדט ער אַלע מאָל זײַן שרײַבערישע טעטיקייט מיט געזעלשאַפֿטלעכע מעשׂים.

...דווקא אין דעם קליינעם און ווײַטן ייִדישן ישובֿ אין דרום־אַפֿריקע, ווו עס פֿעלט דער מאַסן־סטימול פֿאַר ייִדישער שאַפֿונג, האָט זיך דוד וואָלפּעס שרײַבערישע פֿרוכטבאַרקייט צעוואַקסן אין דער ברייט און אין דער טיף. ס׳שײַנט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין שרײַבערישע אָן געזעלשאַפֿטלעכע טעמע דוד וואָלפּע זאָל זי האָבן נישט באַרירט מיט זײַן גאַנץ באַוווּנדערן טעמפּעראַמענט און אָפּט מיט דער כאַראַקטעריסטישער וואָלפּעשער איפּכא מסתּברא־דיקייט.

(פֿון די "מאָטיוון פֿון דער זשורי פֿונעם מאַנגער־פּרײַז", תשמ"ג-1983)

$36.00